IN VOLUME #2
ISSUE #12
DECEMBER 2024

ISSN: 2992-8869

JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN

- Exact Sciences
-Natural Sciences
-Technical Sciences
-Pedagogical Sciences
-Social Sciences
-Philosophical Sciences
-Philology
-Economics
-Agriculture
-Psychological Sciences
-Medical Sciences

Research Science and Innovation House

JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN 2023

ResearchBib Impact faktor: 9,654 / 2024

Google Scholar · CiteFactor Academic Scientific Journals · digital object identifier · Academic Resource Index ResearchBib · BASE · zenodo · Scientific Journal Impact Factor · ADVANCED SCIENCE INDEX · ResearchGate · Directory of Research Journals Indexing · OpenAIRE

TOGETHER WE REACH THE GOAL

www.universalpublishings.com

“RESEARCH SCIENCE AND INNOVATION HOUSE”
MCHJ

JOURNAL OF SCIENCE RESEARCH

VOLUME 2, ISSUE 12,
2024. December

Tel: +998930901912 Web sayt: http://universalpublishings.com Email: sabirovj75@gmail.com

«Journal of science-innovative research in Uzbekistan» ilmiy-uslubiy jurnali: 30.12.2024 yil.

Ushbu to‘plamda « Journal of science-innovative research in Uzbekistan » ilmiy-uslubiy jurnali 2024-yil 2-soni 12-qismiga qabul qilingan maqolalar nashr etilgan.

Jurnal tarkibidagi barcha maqolalarga **DOI** unikal raqami biriktirilib, **Directory of Research Journals Indexing, Researchbib, Index Copernicus, Zenodo, Open Aire, Google Scholar** xalqaro ilmiy bazalarida indekslandi.

OAK tomonidan dissertatsiyalar asosiy ilmiy natijalarini chop etishga tavsiya etilgan jurnallar ro‘yxatidagi milliy jurnallarda chiqarilgan maqolalar sifatida rasman tan olinadi.

Asos: O‘zbekiston Respublikasi Oliy attestatsiyasi komissiyasining dissertatsiyalar asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro‘yxati 3-sahifasi. – Toshkent: 2019. – 160 b.

Jurnal materiallaridan professor-o‘qituvchilar, mustaqil izlanuvchilar, doktarantlar, magistrantlar, talabalar, litsey-kollejlar va maktab o‘qituvchilari, ilmiy xodimlar hamda barcha ilm-fanga qiziquvchilar foydalanishlari mumkin.

Eslatma! Jurnal materiallari to‘plamiga kiritilgan ilmiy maqolalardagi raqamlar, hisobotlar, ma’lumotlar haqqoniyligiga va keltirilgan iqtiboslar to‘g’riligiga mualliflar shaxsan javobgardirlar.

“RESEARCH SCIENCE AND INNOVATION HOUSE” MCHJ

“JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN” JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

TAHRIRIYAT

Bosh muharrir, Matsaidova Sayyora Xudayberganovna, Urganch davlat universiteti, Geografiya kafedrasi, pedagogika fanlari nomzodi, dotsent

Mas’ul kotib: Sobirov Javoxir Xayrulla o‘g‘li O’zbekiston Milliy universiteti 1-bosqich magistranti

Nashrga tayyorlovchi: Eshqorayev Samariddin Sadridin o‘g‘li Termiz muhandislik-texnologiya instituti talabasi.

TAHRIR KENGASHI A’ZOLARI

1. **Rahimov Rahimboy Atajanovich,** Urganch davlat universiteti professori, Texnika fanlari doktori, Rossiya tabiiy fanlar akademiyasining Akademigi**.**
2. **Isayev Sabirjan Xusanbayevich**, “Toshkent irrigatsiya va qishloq xo‘jaligini mexanizatsiyalash muxandislari instituti” milliy tadqiqot universiteti, Irrigatsiya va melioratsiya kafedrasi, qishloq xo‘jaligi fanlari doktori, professor.
3. **Matyakubov Baxtiyar Shamratovich**, “Toshkent irrigasiya va qishloq xo‘jaligini mexanizasiyalash muxandislari instituti” milliy tadqiqot universiteti, “Irrigasiya va melioratsiya” kafedrasi professori, qishloq xo‘jaligi fanlari doktori, professor.
4. **Matsaidova Sayyora Xudayberganovna**, Urganch davlat universiteti, Tabiiy va qishloq xo‘jaligi fanlari fakulteti, Geografiya kafedrasi, pedagogika fanlari nomzodi, dotsent.
5. **Xamroyev Muxtor Ozodovich**, Urganch davlat universiteti, Geografiya kafedrasi, Geografiya fanlari nomzodi, dotsent.
6. **Matchanov Otabek Jumanazarovich** Urganch Davlat Universiteti, Texnika fakulteti Geodeziya, Kartografiya, kafedrasi Dotsenti. Yo‘nalish - Tabiiy Geografiya.
7. **Djumaniyazava Muhayyo Xusinovna**, Urganch davlat Universiteti Pedagogika fakulteti Pedagogika va psixologiya kafedrasi dotsenti, psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD).
8. **Samandarov Ergash Iskandarovich**, Urganch davlat universiteti Tabiiy va qishloq xo‘jaligi fanlari fakulteti Ekologiya va xayot faoliyati xavfsizligi kafedrasi, qishloq xo‘jaligi fanlari nomzodi, dosent.
9. **Babajanova Sanabar Yuldashbayevna,** Urganch davlat universiteti Tabiiy va qishloq xo‘jaligi fanlari fakulteti “Ekologiya va hayot faoliyati xavfsizligi” kafedrasi,qishloq xo‘jalik fanlari bo‘yicha falsafa doktori-PhD.,dotsent.
10. **Masharipov Adamboy Atanazarovich,** Urganch davlat universiteti Tabiiy va qishloq xo‘jaligi fanlari fakulteti “Ekologiya va hayot faoliyati xavfsizligi” kafedrasi dotsenti.
11. **Ismoilova Himoyat Matnazarovna**, Urganch davlat universiteti, Kimyo kafedrasi, kimyo fanlari falsafa doktori (PhD), dotsent.
12. **Ismayilova Intizar**, Urganch davlat Universiteti Tabiiy va qishloq xo‘jaligi fanlari fakulteti Biologiya kafedrasi, qishloq xo‘jaligi fanlari nomzodi, dotsent.
13. **Razakova Rayxan Saylaubekovna** Urganch davlat universiteti Pedagogika fakulteti Pedagogika va psixologiya kafedrasi dotsenti, psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori, PhD.
14. **Ataullayev Zokir Maxsudovich**, Ataullayev Zokir Maxsudovich, Urganch davlat pedagogika instituti, “Maktabgacha ta’lim va tabiiy fanlar” kafedrasi, pedagogika fanlari falsafa doktori (PhD), “Maktabgacha ta’lim va tabiiy fanlar” kafedrasi dotsenti
15. **Raximova Xolisxon Maksudovna**, Urganch davlat universiteti, Biologiya kafedrasi, biologiya fanlari falsafa doktori (PhD) , dotsent.

16. **Egamberdiyeva Matluba Mamanazarovna** Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universiteti Geografiya va geoaxborot tizimlari fakulteti Iqtisodiy-ijtimoiy geografiya kafedrasi dotsenti.
17. **Axmedova Ma’rifat Abdullayevna,** Urganch davlat universiteti “Ijtimoiy-iqtisodiy fanlar fakulteti” falsafa kafedrasi dotsenti.
18. **Raximova E’tibor Rustamovna**, Urganch davlat universiteti, “Pedagogika va psixologiya” kafedrasi o‘qituvchisi, psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD).
19. **Parda Alimov**, Termiz davlat pedagogika instituti, O‘zbek tili va adabiyoti kafedrasi dotsenti, filologiya fanlari nomzodi.
20. **Mardonova Lobar Umaraliyevna**, Termiz davlat pedagogika instituti, O‘zbek tili va adabiyoti kafedrasi mudiri, filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD).
21. **Tajiyev Zokirjon Rajabovich**, Urganch davlat universiteti Tabiiy va qishloq xo‘jaligi fanlari fakulteti “Biologiya” kafedrasi, qishloq xo‘jaligi fanlari nomzodi, dotsent.
22. **Atadjanov Ilhom Sharipovich** Urganch davlat universiteti, Tabiiy va qishloq xo‘jaligi fanlari fakulteti. Geografiya kafedrasi dotsenti.
23. **Raximova Go‘zal Yuldashovna**, Urganch davlat universiteti, Tarjima nazariyasi va amaliyoti kafedrasi mudiri, PhD.
24. **Atabayeva Mavjuda Rustamovna**, Urganch Davlat Universiteti qoshidagi akademik liseyi Oliy toifali geografiya fani o‘qituvchisi.
25. **Matchanova Aybibi Erkinovna** Urganch davlat universiteti, Geografiya kafedrasi, geografiya fanlari falsafa doktori (PhD).
26. **Ashurbayeva Rukiya Kaxxorovna** Pedagogika fanlari nomzodi (PhD) Buxoro davlat tibbiyot instituti o‘zbek tili va adabiyoti, rus tili, pedagogika, psixologiya kafedrasi PhD assistenti.
27. **Narzullayeva Dilfuza Saitovna** Filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) Buxoro muhandislik-texnologiya instituti O‘zbek tili va adabiyoti kafedrasi dotsenti.
28. **Kazimova Gulnora Xakimovna** falsafa fanlari nomzodi, Buxoro muxandislik-technologiya instituti Ozbek tili va adabiyoti kafedrasi dotsenti.
29. **Sapayeva Rayxon Bobojonovna** Filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) Urganch davlat universiteti, “Roman-german filologiyasi” kafedrasi katta o‘qituvchisi (PhD).
30. **Bahodirova Feruza Bahodir qizi** Falsafa fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) UrDU Roman-german filologiyasi kafedrasi PhD, dotsenti
31. **Eshchanova Aziza Karriyevna**, Urganch davlat universiteti, Tabiiy va qishloq xo‘jaligi fanlari fakulteti, Kimyo kafedrasi, kimyo fanlari falsafa doktori (PhD), katta o‘qituvchi.
32. **Sadikova Saboxat Babayevna**, Urganch davlat universiteti, Kimyo kafedrasi, kimyo fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent v.b
33. **Azizjanov Xushnud Maksudovich**, Urganch davlat universiteti, Kimyo kafedrasi, kimyo fanlari nomzodi,
34. **Xodjayeva Gulshod Baxadirovna**, Urganch davlat universiteti, Fakultetlararo chet tillar kafedrasi, PhD, kafedra dotsenti.
35. **Jonibekov Jasurbek Jonibekovich** Tibbiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) Buxoro davlat tibbiyot institutti, Yadro tibbiyoti va tibbiy radiologiya kafedrasi mudiri.
36. **Nusratov Umid G‘olibovich** Tibbiyot fanlar bo‘yicha falsafa doktori (PhD) Buxoro Davlat tibbiyot instituti Ortopedik stomatologiya va ortodonti kafedrasi assistenti.
37. **Radjapova Feruza Abdullaevna**, Urganch davlat universiteti, Fakultetlararo chet tillar kafedrasi mudiri, PhD (Filologiya fanlari), dotsent.

38. **Saidmuratova Malohat Baxtiyorovna,** UrDU pedagogika fakulteti “pedagogika va psixologiya” kafedrasi katta o‘qituvchi, psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD). v.b. dots.
39. **Amanov Allabergan Kutlimuratovich** Urganch davlat unversiteti, Tabiiy va qishloq xo‘jaligi fanlari fakulteti, Geografiya kafedrasi o‘qituvchisi.
40. **Kuchkarova Dilbar Pirlapasovna** Urganch davlat universiteti geografiya fani o‘qituvchisi.
41. **Choriyev Faxriddin Abdig‘apparovich** O‘zbekiston Respublikasi jamoat xavfsizligi universiteti “Xarbiy vatanparvarlik ma’naviy-ma’rifiy tarbiya va yoshlar bilan ijtimoiy ishlash” kafedrasi dotsenti
42. **Baxranov Sherzad Tashtursunovich** O‘zbekiston Respublikasi jamoat xavfsizligi universiteti “Xarbiy vatanparvarlik ma’naviy-ma’rifiy tarbiya va yoshlar bilan ijtimoiy ishlash” kafedrasi O‘qituvchisi
43. **Xujaniyozova Oygul Rajabovna** Urganch davlat Universiteti Pedagogika fakulteti Pedagogika va psixologiya kafedrasi dotsenti
44. **Rashidov Azizbek Ulugbekovich** PhD, dotsent, O‘zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti
45. **Kuryazov Rustamxon Shonazarovich** Urganch davlat Universiteti Tabiiy va qishloq xo‘jaligi fanlari fakulteti Kimyo kafedrasi Kimyo fanlari nomzodi dotsent
46. **Ollaberganova Sanobar Xamidovna** Filologiya fanlari nomzodi, Urganch davlat universiteti “Boshlang‘ich ta’lim metodikasi” kafedrasi dotsenti
47. **Nafisa Zaribova Umirboy qizi**, Urganch davlat universiteti biologiya kafedrasi o‘qituvchisi, qishloq xo‘jaligi fanlari falsafa doktori (PhD). nafisazaripova299@gmail.com
48. **Dusimov Zaribboy**, filologiya fanlari doktori (DSc), Urganch davlat universiteti, O‘zbekiston
49. **Xudayberganova Dildora Kulmamatovna** Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universiteti O‘zbek filologiyasi fakulteti Kompyuter lingvistikasi va amaliy tilshunoslik kafedrasi katta o‘qituvchisi, Filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)
50. **Jammatova Maqsuda Sharipovna** UrDU akademik litseyi Filologiya fanlari boyicha falsafa doktori,PhD
51. **Latipova Umida Yusufboyevna** Urganch davlat universiteti pedagogika va psixologiya kafedrasi dotsent v.b. psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD).
52. **Jumaniyazova Ilmira Kamiljanovna** Ma’mun universiteti NTM psixologiya va tibbiyot kafedrasi dotsent v.b. psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (Phd)
53. **Ibodullayeva Zubayda Sherzodovna** Yevropa Allergiyalogiya Tadqiqotlar markazi (EAACI) Yuqumli allergiologik kasalliklar bo‘limi hodimasi
54. **Mansurova Rushongul** Ma’mun Universiteti Rus tili va adabiyot fakulteti Katta o‘qituvchisi
55. **Nurumbetova Sadoqat Allayarovna** Ichki ishlar vazirligi Akademiyasi ilmiy kotibi, podpolkovnik
56. **Ibragimova Nasiba Muminova** - Tabiiy va qishloq xo‘jaligi fanlari fakulteti Biotexnologiya kafedrasi. b.f.f.d (PhD), Biotexnologiya yo‘nalishi
57. **Quliyeva Shahnoza Halimovna**, (PhD), Buxoro davlat pedagogika instituti
58. **Atayeva Mexriniso Farxodovna** (PhD), Buxoro davlat universiteti

59. **Karimova Feruza Raxmatboyevna**, Abu Ali ibn Sino nomidagi Buxoro davlat tibbiyot institutining “Xalq tabobati, kasb kasalliklari va allergologiya” kafedrasi dos.v.b, t.f.n.

60. **Jumaniyazova Mukaddas Egamberdiyevna**, Urganch davlat universiteti, Kimyo kafedrasi, kimyo fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent v.b

61. **Bekchanov Xusainboy Karimberganovich** Psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) Urganch davlat universiteti, “Pedagogika va psixologiya” kafedrasi dots v.b. (PhD)

62. **Babadjanova Zamira Xikmatovna** Ichki kasalliklar propedevtikasi kafedrasi dotsenti. Tibbiyot fanlari doktori DSc

63. **Avazmetova Intizor Rajapboyevna**, Urganch davlat universiteti, “Biologiya” kafedrasi, biologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), “Biologiya” kafedrasi dotsenti

64. **Sirliyev Erkin Nazarovich** O‘zbekiston Respublikasi Jamoat Xafsizligi universiteti Harbiy Vatanparvarlik ma‘naviy-ma‘rifiy tarbiya va yoshlar bilan ijtimoiy ishlash kafedrasi dotsenti

65. **Qodirov Ziyodulla Abdumuxtorovich** – Andijon mashinasozlik instituti texnika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD).

66. **Matkarimov Nizomjon Baxtiyorovich**, Urganch davlat universiteti Tabiiy va qishloq xo‘jaligi fanlari fakulteti, Ekologiya va hayot faoliyati xavfsizligi kafedrasi. b.f.f.d. (PhD), Ekologiya yo‘nalishi.

67. **Jumaniyazova Dilnoza Alimboyevna** Urganch davlat universiteti Roman-german filologiyasi kafedrasi Filologiya fanlari bòyicha falsafa doktori (PhD)

68. **Tulaganova Muxayyo Kutumbekovna** Ichki ishlar vazirligi akademiyasi Falsafa fanlari doktori (PhD)

69. **Abdurahmonov Ilxom Toshturg‘unovich** – tibbiyot fanlari nomzodi, Andijon davlat tibbiyot instituti “Bolalar kasalliklari propedevtikasi va ambulator pediatriya” kafedrasi assistenti, Andijon, O‘zbekiston Respublikasi

70. **Raximova Aziza Davranbekovna** - Nukus innovatsion instituti Innovatsion texnologiyalar va biznes fakulteti Pedagogika va psixologiya kafedrasi vb dotsent

71. **Kayumov Dilshod Abdubakiyevich** - Toshkent davlat transport universiteti “Avtomobil yo‘llari muhandisligi” fakulteti “Avtomobil yo‘llarini qidiruv va loyihalash” kafedrasi katta o‘qituvchisi, (PhD).

72. **Nigmatullayeva Gulchexra Nurullayevna** - Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti Iqtisodiyot fakulteti Falsafa fanlari doktori (PhD) kafedrasi “Yashil iqtisodiyot” kafedrasi dotsenti

73. **Mamadaliyeva Nozima Ashurovna** - iqtisod fanlari falsafa doktori, Navoiy innovatsiyalar instituti “Iqtisodiyot va axborot texnologiyalari” kafedrasi dotsenti

74. **Khatamova Gavhar Kiyamovna** - Navoiy davlat universiteti “Geografiya va iqtisod” bilimlar kafedrasi dotsenti.

75. **Sayfulina Alfira Feratovna** - Navoiy davlat universiteti “Geografiya va iqtisod” bilimlar kafedrasi dotsenti

76. **Xudayberganova Ruxsora Tadjibayevna**, Urganch davlat universiteti, Geografiya kafedrasi, geografiya fanlari falsafa doktori (PhD), dotsent v.b.

77. **Sirajev Saloxiddin Negmatovich**. Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti “Axborot texnologiyalari” kafedrasi dotsenti.

78. **Sadanova Dilnoza Alimbayevna** Urganch davlat universiteti falsafa kafedrasi dotsenti, falsafa fanlari bo‘yicha falsafa doktori

79. **Xolisova Gavharoy Mannobjon qizi** Andijon davlat chet tillari instituti Umumiy va qiyosiy tilshunoslik kafedrasi filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori,.PhD, dotsent

80. **Imanova Umida Baxtiyorovna** O‘zbekiston respublikasi Prezident huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi “iqtisodiyot va moliya” kafedrasi iqtisodiyot fanlari falsafa fanlar doktori,.PhD, dotsenti

81. **Ataxanova Venera Radjapovna** Filologiya fanlari bòyicha falsafa doktori (PhD), Urganch davlat universiteti, O‘zbekiston,

82. **Gaipova Hulkar Qòziboyevna** Filologiya fanlari bòyicha falsafa doktori (PhD), Urganch davlat universiteti, O‘zbekiston,

83. **Nazarova Ozoda Tashnazarovna**, Guliston davlat pedagogika instituti, Psixologiya bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

84. **Boltaboyeva Xulkaroy**. Filologiya fanlari doktori (PhD), O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti.

85. **Kabulov Saulat Tolibaevich**, Qoraqalpoq davlat universiteti Pedagogika fanlari nomzodi dotsent.

86. **Qodirova Xurshida Marselovna**, Filologiya fanlari bòyicha falsafa doktori (PhD), Urganch davlat universiteti, O‘zbekiston,

87. **Isaqulova Baxtigul**. Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti

88. **Annamuratova Dilorom Raxmanovna** Urganch davlat universiteti "Biologiya" kafedrasi dotsenti, biologiya fanlari nomzodi, dotsent.

89. **Kurbanova Gullola Baxramovna** (PhD), Guliston davlat pedagogika instituti Pedagogika fanlari nomzodi dotsent.

90. **Abduraxmonova Tuxtapashsha Rustamovna**, Urganch davlat universiteti Tabiiy va qishloq xo‘jaligi fanlari fakulteti Kimyo kafedrasi, kimyo fanlari nomzodi, dotsent

91. **Matvapayev Azizbek Gaipnazar o‘g‘li** Sport faoliyati" pedagogika va psixologiya fakulteti "Yakka kurash" kafedrasi dotsenti

92. **Rajabov Xudayor Madrimovich**, Urganch davlat universiteti, Kimyo kafedrasi, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori, dotsent

93. **Ròzmetov Hamidjon Kalandarovich** Filologiya fanlari nomzodi, dotsent Roman-german filologiyasi kafedrasi dotsenti

94. **Dusanova Sharofat Boltaboyevna** Urganch davlat universiteti Tabiiy va qishloq xo‘jaligi fanlari fakulteti Geografiya kafedrasi dotsenti \

95. **Taxirov Yuldash Rajabovich** Urganch davlat universiteti Kimyo kafedrasi dotsenti, kimyo fanlar nomzodi

96. **Dexkambayeva Zulfiya Abubakirovna** Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD). Toshkent tibbiyot akademiyasi “Pedagogika va psixologiya” kafedrasi dotsenti, pedagogika fanlari nomzodi

97. **Salayeva Navbaxor** Urganch Davlat Universiteti Sport faoliyati, pedagogika va psixologiya fakulteti " pedagogika va psixologiya" kafedrasi dotsenti

98. **Kuvandikov Ilyas Tulakovich** Falsafa fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD). Toshkent kimyo-texnologiya instituti Yangiyer filiali “Iqtisodiyot va ijtimoiy fanlar” kafedrasi dotsenti, falsafa fanlari nomzodi

99. **Ergashev Rustam Nadjimovich** Guliston davlat pedagogika instituti dotsenti, Pedagogika fanlari nomzodi

100. **Matmuratov Shavkat Atamuratovich** Urganch davlat universiteti, Tabiiy va qishloq xo‘jaligi fanlari fakulteti, “Kimyo” kafedrasi dotsenti, kimyo fanlari nomzodi.

101. **Sog‘inov Nurmat Abdusamatovich** O‘zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti Xarbiy vatanparvarlik ma'naviy-ma'rifiy tarbiya va yoshlar bilan ijtimoiy ishlash kafedrasi professori

102. **Davronova Shohsanam Gaybulloyevna** Buxoro davlat universiteti Buxoro davlat universiteti. Filologiya fakulteti O‘zbek tili va adabiyoti kafedrasi, DSc, dots.

103. **To‘rayeva Umriniso Rahmatovna** Buxoro davlat universiteti o‘zbek adabiyoti kafedrasi o‘qituvchisi, filologiya fanlari doktori (PhD), O‘zbekiston

104. **Babaxonov Ja'far Muhiddinovich** Qarshi Muhandislik-Iqtisodiyot Instituti "Moliya" kafedrasi dotsenti i.f.f.d.

105. **Iskandarov Abdurasul Mirjalalil o‘g‘li** Qarshi Muhandislik-Iqtisodiyot Instituti "Moliya" kafedrasi dotsenti i.f.f.d.

106. **Tursunov Burxon Saydaxmatovich**, O'zbekiston Respublikasi jamoat Xavfsizligi universiteti Xarbiy Vatanparvalik ma’naviy-ma’rifiy tarbiya va yoshlar bilan ijtimoiy ishlash kafedrasi boshlig‘i podpolkovnik

107. **Qodirova Xurshida Marselovna**, Filologiya fanlari bòyicha falsafa doktori (PhD), Urganch davlat universiteti, O‘zbekiston,

108. **Qurbanov Baxrom** dotsent, Guliston davlat pedagogika instituti

109. **Ahmedov Shohjahon Kahramon o'g'li** Urganch davlat universiteti Iqtisodiyot kafedrasi dots.v.b

110. **Polvonov Xudaybergan Kuziyevich**, Urganch davlat universiteti tabiiy va qishloq xo‘jaligi fanlari fakulteti kimyo kafedrasi, kimyo fanlari nomzodi, dotsent.

111. **Babayeva Nargiza Muzafarovna**, iqtisod fanlari doktori, I. Karimov nomidagi TDTU QF o‘quv-tarbiya ishlari bo‘yicha direktor o‘rinbosari

112. **Saidmuradova Saxiba Jalmuradovna** Termiz davlat pedagogika instituti O'zbek tili va adabiyoti kafedrasi PhD o'qituvchisi Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori

113. **Mannopov Hamidjon Mutalovich**Karimov nomidagi Toshkent davlat texnika universiteti “Fakultetlararo umumta'lim kafedralari” fakulteti falsafa fanlari nomzodi, dotsent, professor vazifasini bajaruvchi.

114. **Nurmatova Munisxon Mashrabovna** Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

115. **Majidova Shahnoza Komilovna**, Termiz davlat pedagogika instituti O‘zbek tili va adabiyoti kafedrasi katta o‘qituvchisi, filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

116. **Xamzaeva Dilfuza Samarovna** iqtisod fanlari fanlari doktori (PhD), Termiz davlat universiteti Turizm kafedrasi katta o‘qituvchisi

117. **Aliyeva Navruza Xabibullayevna**, Farĝona davlat universiteti, Ingliz filologiyasi kafedrasi, filologiya fanlari bòyicha falsafa doktori

118. **Xoliqov Dilshod Shukurullayevich,** Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti, Muhandislik fizikasi instituti "Nazariy va amaliy mexanika" kafedrasi dosenti

119. **Tashpulatova Shirina Ziyoviddin qizi**, Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universiteti, filologiya fanlari fanlari doktori (PhD).

120. **Faxrutdinova Mashkura Fazliddinovna,** Mirzo Ulug'bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universiteti Biologiya fakulteti Biologiya fanlari nomzodi dotsent

121. **Abdulxaeva Gulshan Maxmudova** Termiz davlat universiteti Iqtisodiyot fakulteti Turizm kafedrasi mudiri. Iqtisodiyot fanlari bo’yicha falsafa doktori(PhD) dotsent.

“JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN” JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

MUSIQIY TOVUSHLARINING XUSUSIYATLARI TENDENTSIYALARI.

To‘xtayev Firdavs Obid-o‘g‘li

Buxoro Psixologiya va Xorijiy Tillar Instituti.

Musiqa ta’limi yo’nalishi II-bosqich magistranti.

Nurullayev F.G.

Ilmiy rahbar- P.f.f.d (PhD) prof. Bux DDPI.

Annotasiya: Maqolada tovushlarning psixologik, musiqiy xususiyatlari, o’zbek xalq cholg’u asboblarining tarixiy taraqqiyoti va ta’lim-tarbiyadagi roli, musiqa ijrochiligi yo’liga mos ijro shakllarini yuzaga keltirish g’oyalari haqidagi ma’lumotlar bayon etilgan.

Kalit so’zlar:Tovush, psixologik, musiqa ijrochiligi; cholg’u asboblari; xromatik tovush qatori; diapazon; tovush xususiyatlari; ijro etish texnikasi; nota tizimida o’qitish; ansambl; orkestr; musiqa maktabi.

Аннотатция:Статья посвящена музыкально-психологическим свойствам звука, истории узбекских народных инструментов и их воспитательную роль, формирование формы музыкальное исполнительство.

Ключевые слова: Музыкальное исполнительство; звук; психологические свойства; музыкальные инструменты; хроматические звукоряды; диапазон; специфика звуков; исполнительская техника; система нотного обучение; ансамбль; оркестр; музыкальная школа.

Musiqada tovushning xususiyatlari va paydo bo'lishi masalasida qadimdan olimlar fikr yuritib kelganlar. Jumladan, yunon faylasufi va ensiklopedis ta'limi Aristotel kuzatishlarga asoslangan holda tovushning tabiatini va turli-xil xususiyatlarini to'g'ri tushunchasiga ega bo'lgan holda ta'kidlanganidek, u tovush chiqarayotgan jism, ketma-ket havoni siqishini va to'lqinlardagi intonatsiyani vujudga keltiradi, deb aytgan.

Misol uchun: tanbur, dutor, nay, qashqar rubobi, afg`on rubobi kabi cholg'ularni ijro etganda uning tebranayotgan tovushi havoni goh zichlaydi, goh siyraklaydi, havoning elastikligi tufayli esa, bunday ketma-ket bo'ladigan ta'sirlar fazodan qatlamdan-qatlamga uzatiladi, elastik to'lqinlar yuzaga keladi. Bizning qulog'imizga yetib kelgach, ular quloq pardasiga ta'sir qilib, tovush sezgisini yo'qotadi. Eng sokin va eng kimsasiz joylarda ham qulog'imiz har doim qandaydir tovushlarni ilg'aydi. Chunki hamma joyda nimadir harakatlanadi, tebranib turadi. Kosmonavtlar ba'zi intonatsion tovushlarni eshshitadilar va turli materiallarning gavdalanishlariga qarab, tovushlarni payqab boradilar. Ovro'palik kosmonavtidan biri kosmosga o'zga sayoraga uchayotganida islom diniga mansub namoz-qiroatini «ollohu-akbar» so'zlarini eshshitganini uzoq-uzoq eslaydi va Arabistondagi sayyohatida esa ishonib, yerdagi ushbu tovushni eshitib Ollohning borligini anglab oladi va u shu kundan boshlab xristiyanlikdan islom diniga itoat qiladi va musulmon bo'ladi.

Tovush xususiyatlarining inson psixikasiga ruhiy ta'sirbaxsh tovushlarining bir necha turlari mavjud bo'lib, bular:

- Tabiiy tovush xususiyatlari.
- Moddiy-ma'naviy tovushlar.
- Texnik-vositalardan tovushlar va boshqalar.
- Musiqiy tovush turlaridir.

**Afg`on rubobi**-torli-chertma cholg`u bo`lib, u mezrob (mediator) vositasida chalinadi. Uning kosasi chuqur o`yilgan va teri bilan qoplangan bo`ladi, kalta va yo`g`on dastasida to`rtta bog`lama pardasi bor. Dastasining yuqori qismida 6 yoki 7 ta qo`shimcha («xas») pardalari ham bo`ladi. Afg`on rubobining 5 ta asosiy torlarida kuy chalinadi. Shuningdek, uning yon tomonidan 10-11 ta yordamchi yonquloq simlari ham tortilgan bo`lib, ular aks-sado sifatida yangraydi.

Afg'on rubobi haqida rivoyat. Buxoro xonining husnda tengi yo'q bir qizi bor ekan. Ammo u uyqusizlikka uchragan, kasalvand ekan. «Qizim o'lib qolmasmikin?» deb xon kunu tun g'amda ekan. Qaratmagan tabibi, boqtirmagan quchnochi qolmabdi. Baribir qiz tuzalmay, ahvoli kundan-kunga battarlashaveribdi.

Qizni ertalab labihovuz oldiga chiqarib qo'yishar, kechasi qasr ichiga olib kirishar ekan. Xonning qizi labihovuz oldiga o'ltirib bog'da yurgan tovuslarga tikilib xayol surgani-surgan ekan. Ularni juda yaxshi ko'rar ekan-da. Tovuslar patlarini yoysa ko'ngli yorishar, o'yinga tushishsa quvnar ekan. Doim: «Shu tovuslar so'zlashib, qo'shiq aytib, raqsga tushishsa-ku?» der ekan.

Buxoroda yashovchi bir afg'on yigiti bundan xabardor bo'lib qolibdi. U qo'li gul usta bo'lib, hatto quruq yog'ochga ham «jon kiritib» yuborarkan. Hunarini ishga solib, tovusga o'xshagan bir asbob yasabdi. Uni olib xonning saroyiga boribdi.

Xonga ro'baro' bo'lib: «Men qizingizni tuzataman», — debdi. Xon rozi bo'libdi. Afg'on yigit boqqa kirib, qizning yoniga kelibdi-da, o'zi yasagan tovussimon asbobni chala boshlabdi. Asbobning goh hazin, goh mungli, goh jo'shqin kuyiga berilib ketgan xonning qizi asta-asta uyquga ketibdi. «Uyqu dardga davo, bemorga shifo», deb bejiz aytishmagan. Afg'on yigit asbobini chalaveribdi, xonning qizi maza qilib uxlayveribdi. Bora-bora afg'on yigiti uni yaxshi ko'rib qolibdi.

Qizga mehri oshgan sari qo'lidagi asbobi yanada boshqacharoq bo'zlayveribdi. «Qizim nima bo'ldiykin, bir xabar olay», deb boqqa chiqqan xon qizining uyqu og'ushida, yonidagi afg'on yigiti esa qo'lidagi asbobni bo'zlatayotgan holda ko'rib: «Tag'in qizimning boshini aylantirib qo'ymasin», deb o'ylab, yigitni bog'dan haydab chiqaribdi. Shu tariqa qiz tuzalib ketibdi. Afg'on yigitini ko'p yo'qiatibdi, topolmabdi. Xon qizining tuzalib qolganini ko'rib, o'ziga o'xshagan xonning o'g'liga katta to'y qilib berib yuboribdi.

Afg'on yigiti qizning ko'yida o'zi yasagan asbobni chalib yuraveribdi. U chalganda uyqusizlar uyquga ketibdi, kasallar tuzalibdi. Muhabbati bevaqt xazon bo'lganlarning dardiga dard qo'shilibdi. Shu-shu afg'on yigiti yasagan asbob «Afg'on rubobi» deb ataladigan bo'libdi.

Shuning uchun ham musiqa madaniyati darslarida cholh`u asboblarida ijro etish faoliyat turi eng qiziqarli mashg`ulotdir. Bolalar cholg`u asboblari jonli tovushli o`yinchoqlar sifatida har bir o`quvchini qiziqtiradi. Chapak va bolalar cholg`u asboblarida ritmik jo`r bo`lish, musiqaning xarakteri va obrazlarni chuqurroq his etishda, ularga xos emotsional tuyg`ular hosil etish, ayniqsa, bolalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR

1. Nurullaev F.G. The role of folklore in the raising of children. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol. 8 No. 12, 2020 Part IIIISSN 2056-5852.

2. Нуруллаев Ф.Г., Композиционный и исполнительский процесс в музыке // «SCIENTIFIC PROGRESS» Scientific Journal ISSN: 2181-1601, 2021.- pp. 576-581.

3. Нуруллаев Ф.Г. Импровизаторское творчество в XX веке по сфере музыке// «SCIENTIFIC PROGRESS» Scientific Journal ISSN: 2181-1601, 2021.- pp. 582-587.

4. Nurullayev F.G. FORMATION OF AESTHETIC EDUCATION OF CHILDREN ON THE EXAMPLE OF BUKHARA FOLKLORE SONGS. Euro-Asia Conferences 1 (1), 34-36.

5. Nurullayev F.G. METHODOLOGICAL REQUIREMENTS FOR THE SELECTION OF BUKHARA FOLK SONGS IN MUSIC EDUCATION. Web of Scientist: International Scientific Research Journal 1 (01), 83-88.

6. Нуруллаев Ф.Г. Обряды и обычьи связанные с рождением и воспитанием ребенка. Музыкальное искусство и образование: традиции и инновации: сборник материалов международное научное конференции. Бухара, 2019. 317– 320 стр.

7. Нуруллаев Ф.Г., Нуруллаева Н.К. Музыкально-историческое наследие центральной Азии (психологический настрой армии Темура). Психология XXI столетия, 18-20 марта 2020 года С. 115-118.

8. Нуруллаев Ф.Г. Мусиқа таълимида Бухоро фольклор қўшиқларига қўйиладиган методик талаблар. Pedagogik mahorat, Ilmiy-nazariy va metodik jurnal 2020, 3-son. Buxoro. Б.175-180.

9. Нуруллаев Ф.Г., Нуруллаева Н.К. Роль фольклорных песен в воспитании учащихся. Научно– методический журнал «Проблемы педагогики» №3(48). Москва 2020. С.15-17.

10. Нуруллаев Ф.Г., Нуруллаева Н.К. Формирование эстетического воспитания детей на примере Бухарских фольклорных песен. «MODERN SCIENTIFIC CHALLENGES AND TRENDS» collection of scientific works of the international scientific conference Issue 4(260 Warsaw, Poland 2020. P. 139-141.

11. Nurullayev F.G., Madrimov B.K., Rajabov T.I. Teaching Bukhara Children Folk Songs in Music Lessons as an Actual Problem. International Journal of Psychosocial Renabilitation, Vol.24, Issue 04, 2020 P. 6049.

12 Нуруллаев Ф.Г., Случайный выбор качественных характеристик материала по музыки или порядок его изложения в процессе создания музыки или исполнения опуса//«SCIENTIFIC PROGRESS» Scientific Journal. ISSN: 2181-1601, 2021.- pp. 588-593.

13. Нуруллаев Ф.Г. Мусиқа таълимида Бухоро фольклор қўшиқларини ўргатиш жараёнини лойиҳалаш. Бухоро мусиқа фольклорининг тарихий-назарий ва амалий масалалари. Республика илмий-назарий анжуман материаллари. 2020 йил, 6 ноябрь. Бухоро, 2020- Б. 107-111.

14. Нуруллаев Ф.Г. Из истории смычковых инструментов у мастеров Амати Николо, Гварнери и Страдивари. Материалы международного научно-творческого форума. Часть 1- Челябинск, 2016.-С.158-159

15. Нуруллаев Ф.Г. Особенности и условия развития творческих музыкальных способностей детей. Вестник интергративной психологии. Журнал для психологов. г. Ярославль, Выпуск №17, 2018. – С.125-128.

16. Nurullayeva N.G., Nurullaeva N.K., Nurullaev B.G. Role and significance of folkler music in the upbringing of children of preschool age. Academicia An International Multidisciplinary Research Journal. Vol.10, Issue 10, October 2020.

17. Nurullayev F.G. Узлуксиз таълим тизимида Бухоро фольклор қўшиқларини ўргатишнинг ўрни ва аҳамияти// O’zbekiston Milliy Universiteti xabarlari, Ilmiy-nazariy va metodik jurnal 2021-yil 6-son.- Toshkent. B.177-186.

18. Нуруллаев Ф.Г., Музыкальный процесс в западной музыке// «SCIENTIFIC PROGRESS» Scientific Journal ISSN: 2181-1601, 2021. - pp.570-575.

19.Нуруллаев Ф.Г., Нуруллаева Н.К. Роль фольклорных песен в воспитании учащихся// Научно – методический журнал «Проблемы педагогики». №3 (48). - Москва 2020.- С.15-17.

20. Nurullayev F.G The Role and Significance of Folk Music in Raising Children.European Journal of Innovation in Nonformal Education(EJINE) Volume 2| Issue 5| ISSN:2795-8612 **Accepted** 14 May2022.

21. Нозима Кудратовна Нуруллаева. Подготовка будущих учителей музыки к методически грамотной профессиональной деятельности. Science and education scientific journal, issn 2181-0842, volume 3, issue 1, january 2022.975-981.

22. Нуруллаев Ф.Г., Норова Ш.У. Психология музыкальных дидактических игр на интегрированных занятиях// Вестник интергративной психологии. Журнал для психологов. Выпуск №17, 2018. – С.295-299.

23. Нуруллаев Ф.Г. Содержание обучения бухарским народным песням в музыкальном образовании// Academy, № 3 (66), 48-50, ООО «Олимп».

24. Фаррух Гайбуллоевич Нуруллаев. Моделирования педагогических с музыкальным уклоном действие объектов через математический аппарат в педагогике// SCIENCE AND EDUCATION SCIENTIFIC JOURNAL, ISSN 2181-0842, VOLUME 3, ISSUE 1, JANUARY 2022.589-595.

25. Фаррух Гайбуллоевич Нуруллаев. Интерактивные уроки музыки по программы STEAM// SCIENCE AND EDUCATION SCIENTIFIC JOURNAL, ISSN 2181-0842, VOLUME 3, ISSUE 1, JANUARY 2022.595-602.

26. Нодира Каримовна Нуруллаева. Методические аспекты музыкального образования, особенности обучения народных песен в 5-7 классах// SCIENCE AND EDUCATION SCIENTIFIC JOURNAL, ISSN 2181-0842, VOLUME 3, ISSUE 1, JANUARY 2022.957-963.

27. Бобиршох Гайбуллоевич Нуруллаев. Музыкальный ракурс изучаемого объекта в особенности обучения фольклора// SCIENCE AND EDUCATION SCIENTIFIC JOURNAL, ISSN 2181-0842, VOLUME 3, ISSUE 1, JANUARY 2022.963-969.

28. Нигора Каримовна Нуруллаева.Теории музыки основа - основ музыкального формирующих принципов и правил произведения// SCIENCE AND EDUCATION SCIENTIFIC JOURNAL, ISSN 2181-0842, VOLUME 3, ISSUE 1, JANUARY 2022.969-975.

29. Мехринисо Бобиршох кизи Нуруллаева, Нодир Джалолович Ядгаров. Мировые шедевры живописи великих художников - маятник в

развитии художественного искусства// SCIENCE AND EDUCATION SCIENTIFIC JOURNAL, ISSN 2181-0842, VOLUME 3, ISSUE 1, JANUARY 2022.981-987.

30. F. Nurullayev. “Musiqa ta'limida Buxoro folklor qoʻshiqlarini oʻrgatishning ilmiy-metodik xususiyatlari”-(PhD) Diss.ishi. 2021y

1. Karimova D.A. Musiqa metodikasida innovatsion texnologiyalarni qo’llash. T.: 2003.

2. Odilov A. O‘zbek cholg‘ularida ijrochilik tarixi. Toshkent: “O‘qituvchi”, 1996. - 128 bet.

3. Петросянц А. Узбекские народные инструменты. – Ташкент. 2000

4. Rahimov Sh., Nurmatov H. “Cholg’u ijrochiligi tarixi” (O’quv qo’llanma). T.: 2009.

5. Saidiy S.B., Cholg’ushunoslik va cholg’ulashtirish asoslari. Toshkent. “Musiqa”, 2016.

6. Ruziyev D. Orkestr ijrochiligi (O’quv qo’llanma). – Buxoro: “Sadriddin Salim Buxoriy” Durdona nashriyoti, 2020. – 204 b.

7. Миршаев У. М. Музыкально-эстетическое воспитание и современные требования к учителю музыки //Вестник науки и образования. – 2020. – №. 21-2 (99).

8. Дустов С. Д. ВЛИЯНИЕ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ НА МУЗЫКАЛЬНО-ЭСТЕТИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ //Academy. – 2020. – №. 11 (62).

9. Ф. Нуруллаев. "Психология музыкальных дидактических игр на интегрированных занятиях." Вестник интегративной психологии 17 (2018): 295-299.

10. Nurullaev F.G. The role of folklore in the raising of children // European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol. 8 No. 12, 2020 Part III. ISSN 2056-5852.

11. Nurullayev F.G. Formation of aesthetic education of children on the example of bukhara folklore songs. Euro-Asia Conferences 1 (1), 34-36.

12. Nurullayev F.G. Импровизаторское творчество в XX веке по сфере музыке. «Scientific progress» Scientific Journal ISSN: 2181-1601, 2021.- pp. 582-587.

13. Xayrullev M. O‘rta Osiyoda ilk uyg‘onish davri madaniyati. T.1994.

14.Nurullyaev F.G., Nurullayeva N.K. Формирование эстетического воспитания детей на примере Бухарских фольклорных песен. «Modern

scientific challenges and trends» collection of scientific works of the international scientific conference Issue 4(260 Warsaw, Poland 2020. P. 139-141.

Research Science and Innovation House

“JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN” JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

UMUMTA’LIM MAKTABLARIDA MUSIQA TARBIYASI.

Kazimov Shoxruz Raimovich
Buxoro Psixoxlogiya va Xorijiy Tillar Instituti

Annotassiya: Ushbu maqolada hozirgi kunda umumiy o'rta ta'lim maktablarida musiqiy tarbiya,ta'lim, o'quvchilarni badiiy-estetik didini yuksaltirish va ularni har tomonlama rivojlantirib, komil inson qilib tarbiyalash haqida fikr yuritilgan.

Tayanch iboralar:musiqa, san’at, ta’lim, tarbiya, odob, axloq, xulq-atvor, estetika, axborot texnologiya, ommaviy madaniyat, tarbiyaviy jarayon, inson kamoloti.

Аннотация: В статье рассматриваются музыкальное воспитание школьников сегоднящного дня. Обсуждаются развитие личности у младших школьников, целенаправленные педагогические процессы формирования и интеграционных нравственных качеств. Всесторонее улучшение школ.

Ключевые слова: музыка, воспитание, культура, песня, чувство, интеллект, арт-художество, литература, ребёнок, развитие.

Komil insonni musiqiy tarbiyalash va voyaga yetkazish jarayoni - musiqiy pedagogik faoliyatning uzluksiz jarayoni bo`lib, axborot texnologiyaning so`nggi namunalari doirasida amalga oshiriladigan hamda tarbiyalanuvchilarning ijobiy fazilatlarini shakllantirish va rivojlantirish maqsadlariga qaratilgan tashkiliy faoliyatdan iborat. Bu faoliyatda musiqa o`qituvchi musiqiy tarbiyaviy jarayonning asosiy xususiyatlarini bilishi kerak.

Ma’lumki, inson kamolotida muhim o‘rin tutuvchi ma’naviy va axloqiy poklik, iymon, insof, diyonat, or-nomus, mehr-oqibat, keksalarga hurmat singari insoniy fazilatlar o‘z-o‘zidan shakllanmaydi. Ularning asosida yosh avlodga oila va umumiy o‘rta ta’lim tizimida amalga oshirilayotgan ta’lim-tarbiya mazmuni, g‘oyaviy yo‘nalishi va samarasi mujassamlashgan. Binobarin, o‘sib kelayotgan yosh avlodning zamon talablariga mos, barkamol inson bo‘lib shakllanishlari uchun ijtimoiy tarbiyaning muhim tarkibiy qismlari - aqliy, ma’naviy-axloqiy, jismoniy, mehnat, estetik, huquqiy, ekologik, iqtisodiy tarbiyalar bilan qatorda musiqiy

tarbiyani tashkil etishga ham yangicha nuqtai nazardan yondashish, ularning samarali yo‘llarini ishlab chiqish alohida dolzarblik kasb etadi. Bu esa ta’lim-tarbiyadagi eng muhim vazifalardan biridir. Hech kimga sir emaski, bugungi tezkor davrga hamohang ravishda inson dunyoqarashi, tafakkuri, tarbiyasi ham o‘zgarib bormoqda. Biroq fan-texnika qanchalik jadal rivojlanib, jamiyat hayotida muhim joy olib, ishlab chiqarish jarayonlarining tezlashuviga qanchalik samarali ta’sir etmasin, yoshlarni komil inson etib tarbiyalash, ularga jahon andozalari darajasida ta’lim berish aslo mazmun-mohiyatini yo‘qotgani yo‘q. Fikrimizcha, bu borada chinakam musiqa namunalari va ularda ilgari surilgan ezgu g‘oyalarni yosh avlod ongiga singdirib borish yoshlarda mafkuraviy immunitetni shakllantirishda ijobiy natijalarni beradi. Zotan, musiqaning ajoyib sehrli kuchi, mo‘jizakor ta’siri haqida fikr yuritgan Abu Nasr Forobiy «Ilmlarning kelib chiqishi to‘g‘risida» asarida shunday deydi: «Bu ilm shu ma’noda foydaliki, u o‘z muvozanatini yo‘qotgan odamni tartibga keltiradi, mukammallikka yetmagan xalqni mukammal qiladi va muvozanatini saqlab turadi».

Musiqa tarbiyaning tizimliligi esa tarbiyaviy jarayonda umumiylikni tashkil etadi, chunki musiqiy tarbiyaviy jarayonlar bir nechta tizimlarning turli xususiyatlaridan iborat. Aytish mumkinki, musiqa tarbiyaviy jarayonlar bu tarbiyaviy tizim holatlarining ketma - ket almashinuvidir. Musiqiy tarbiyaviy jarayonni tizimli ravishda ko`rib chiqish, musiqa tizim va jarayonning tuzilmaviy xususiyatlarini, shunindek, ular o`rtasidagi fuktsional aloqalarning ajratib ko`rsatilishini ifodalaydi. Musiqa o`qituvchi uchun har bir musiqiy tarbiyaviy uslubning o`ziga xos xususiyatini, mohiyatini, birining boshqasiga ta’siri natijasida o`zgarishini anglab yetishi muhim ahamiyat kasb etadi.

Nazarimizda, o’quvchilarda mafkuraviy immunitetni shakllantirishda musiqiy tarbiyani avvalo, oilada tashkil etish maqsadga muvofiqdir. Chunki bola shaxsini shakllantirishda va rivojlantirishda oiladagi va maktabdagi muhitning ta’siri juda katta bo‘lib, boladagi eng muhim individual xususiyatlar oiladagi va umumta’lim dargohidagi mavjud ijtimoiy psixologik muhit ta’sirida shakllanadi. Bunda ota-ona, oila a’zolari o’qituvchi va o’quvchilar o‘rtasidagi o‘zaro munosabat, san’at, madaniyatga bo‘lgan munosabatlarni ham qayd etish joiz.

Ma’lumki, yaxshi oilaviy muhitda tarbiyalangan bolaning hayot haqidagi, turli voqea-hodisalar, urf-odatlar, san’at, madaniyatga oid taassurotlari ko‘pincha ijobiy tarzda kechadi. Oiladagi birgalikda televizor ko‘rish, konsert tomosha qilish,

teatr, konsert tomoshalariga borish, o‘z taassurotlarini o‘rtoqlashish kabi muloqotlar bolalar dunyoqarashini o‘stirib, hayotiy voqea-hodisalarni aks ettiruvchi badiiy adabiyot, san’at musiqani mohiyatini tushinishga, badiiy va g‘oyaviy idrok etishga olib keladi.

Ma’lumki, tarbiya inson ongi, his-tuyg‘ulari, tasavvuri, e’tiqodi, dunyoqarashi, xatti-harakatlari va xulq-atvoriga doimo ijobiy ta’sir o‘tkazib kelgan. Shu nuqtai nazardan aytish mumkinki, musiqiy tarbiya go‘zallik va xunuklikni, yuksaklik va tubanlikni, shodlik va kulfatni anglashga ham o‘rgatadi. Musiqa tili barchaga tushunarli va yaqin bo‘lgani uchun musiqa tovush tovlanishlari orqali fikr va tuyg‘ularni aks ettiradi. Musiqiy tarbiya faqat narsa va hodisalarning mohiyatini anglash, go‘zal jihatlarini ko‘ra bilishnigina emas, balki ichki go‘zallikni his qilish xislatini ham tarbiyalaydi. Insondagi xulqiy go‘zallikni qadriga etishga undaydi. Bunda musiqaning falsafiy mohiyati ham namoyon bo‘ladi. E’tibor berib qaraydigan bo‘lsak, ajoyib musiqa asarlari chuqur falsafiy mazmun bilan sug‘orilgan bo‘lib, ularda hayot va o‘lim, shaxs va jamiyat, ezgulik va zulm, qudrat va zaiflik kabi masalalar aks etadi. Ko‘pchilik yaxshi biladiki, ertaklarda qahramon musiqa orqali ulkan dev yoki ilonni sehrlab, uning changalidan o‘zi yoki sevgan qizini xalos etadi. Chuqurroq nazar tashlaydigan bo‘lsak, buning zamirida musiqaning ko‘ngilni ezgulikka undovchi san’at ekani o‘z aksini topgan. Shu ma’noda, o‘sib kelayotgan avlod uchun musiqa ijobiy sifatlarni shakllantiruvchi vosita hisoblangan. Musiqa ashula va raqs tarkibida ham vujudga keladi. Keyinchalik esa badiiy ijodning mustaqil turiga aylanadi. U o‘ta o‘ziga xos badiiy ifoda «til»iga ega bo‘lib, maxsus ishlab chiqilgan va tanlab olingan tovushlar ana shu «til»ning manbaidir. Albatta, musiqa shaxsni shakllantirish, uning ijobiy fazilatlarining yo‘nalishlarini o‘z-o‘zidan belgilab bermaydi. Zotan, tarbiyaviy ta’sirning eng muhim jihatlari musiqiy asarning g‘oyaviy mazmuniga bog‘liqdir. Ana shu bilan musiqiy-estetik tarbiyaning vazifalari belgilanadi. Musiqiy-estetik tarbiyaning o‘ziga xos xususiyati shundaki, u shaxs sifatida shakllanayotgan bolalarning hissiyoti va fikrlarini takomillashtiradi. Shu bois bolalar tinglaydigan yoki ijro etadigan musiqa asarlari o‘z xarakteri, janri, takror bayon qilish usullariga ko‘ra har xildir va ular o‘rtasidagi aloqa o‘xshashligi va farqi, muvofiq va zidligiga ko‘ra o‘rganiladi. Qayd etish joizki, inson shaxsining har tomonlama kamol topishi aqliy, axloqiy estetik va jismoniy tarbiyaning uzviy aloqasi tufayli ro‘yobga chiqadi. O‘z navbatida g‘oyaviy-axloqiy ta’sirini amalga

oshirishga to‘g‘ri ishlab chiqilgan hamda bolalarning yosh imkoniyatlariga muvofiq tanlangan repertuar samarali yordam beradi.

Musiqa mashg‘ulotlarida bilish va aqliy faoliyatlar ham faollashgani bois odamlar musiqani diqqat berib tinglash barobarida ko‘plab ma’lumotlarni bilib oladi. Biroq bunda ular musiqaning eng umumiy xususiyatlaridan eng yorqin obrazlarnigina idrok etadilar. Biroq bu jarayonda tinglash, uning ifoda vositalarini farqlash, qiyoslash, ajratish vazifalari qo‘yilgan bo‘lsa ham emotsional munosabat o‘z ahamiyatini yuqotmaydi. Bu aqliy harakatlar inson hissiyoti va kechinmalari doirasini boyitadi hamda kengaytiradi.

Musiqa san’at sifatida ijtimoiy ong shakli bo‘lib, u kishining his-tuyg‘ularini ifodalash bilan birga voqelik va davr ruhini ham o‘zida aks ettiradi. Mashhur polyak bastkori K.Shimanovskiy «Jamiyatda musiqaning tarbiyaviy ahamiyati» sarlavhali maqolasida musiqaning tabiiy kuch-qudrati haqida fikr yuritar ekan, uning ikki qarama-qarshi yo‘nalishda – yaratish va buzish uchun ishlatish mumkinligini — kerakli ishga yo‘naltirgan holda, tezoqar daryoning suvlaridan foydalanib, foydali va unumli ishlar uchun, ya’ni tegirmonni aylantirish uchun ishlatgandek, musiqa kuchidan ham unumli foydalanish zarurligini e’tirof etgan. Musiqaning insonga ta’siri, shaxsning va jamiyatning ruhiy hayotidagi o‘rni keng qamrovli muammo hisoblanadi. Ushbu murakkablik va serqirralik musiqa fanining o‘ziga xos jihatlarini aks ettiradi. Zero, kuy va uning musiqiy ifodasi kishining hissiyotiga chuqur ta’sir qilib, unda har xil hislarni uyg‘otadi, turlicha kayfiyatlarni hosil qiladi. Qo‘shiqning matni, g‘oyaviy mazmuni faqat hissiyotga emas, balki tinglovchilarning ongiga ham ta’sir qilib, ularni hayajonlantiradi va fikrlashga majbur etadi. Kishilarda asarda aks etgan ma’naviy muammolarga nisbatan muayyan munosabat uyg‘otadi. Bunday ta’sir g‘oyat murakkab va qadratlidir.

Xulosa qilib aytadigan bo’lsak, hozirgi kunda o’rta maktablarda musiqa tarbiyasi, o’quvchi shaxsiyatining rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadigan san’at hisoblanadi. Inson musiqa bilan ona allasi orqali tanishib umrbod musiqadan zavq oladi va cheksiz ma’naviy kuch-qudratga ega bo‘ladi. Shu sababli musiqa tarbiyasi nafosat tarbiyasining asosiy yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, insonni atrofdagi go‘zal narsalarni to‘g‘ri idrok etishga, ularni qadrlashga o‘rgatadi, insonda yuksak va ma’naviy dunyoqarashni shakllantiradi. Bu jarayonda shaxsning ijtimoiy ahamiyatga ega bo‘lgan xususiyatlarning individual ifodasi, ijtimoiy ahamiyatga molik xususiyatlar kombinatsiyasi, inson ijtimoiyligi shakli ekanini nazarda tutadigan bo‘lsak, bu borada musiqaning ahamiyati yana bir bor oydinlashadi va

musiqiy ta’lim tizimida yangicha yondashuv borasidagi izlanishlarimiz zamonaviy axborot - pedagogik texnolgiyalarini joriy qilish bilan bog’liq ekanligini ko`rsatmoqda. Bu metodikadan foydalanish musiqa o`quv - tarbiya jarayonini samaradorligini oshirishga olib keladi, hamda shaxsni musiqiy tomondan tarbiyalash va rivojlantirishga yordam beradi.

Foydalangan adabiyotlar

1. Nurullaev F.G. The role of folklore in the raising of children. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol. 8 No. 12, 2020 Part IIIISSN 2056-5852.

2. Нуруллаев Ф.Г., Композиционный и исполнительский процесс в музыке // «SCIENTIFIC PROGRESS» Scientific Journal ISSN: 2181-1601, 2021.- pp. 576-581.

3. Нуруллаев Ф.Г. Импровизаторское творчество в XX веке по сфере музыке// «SCIENTIFIC PROGRESS» Scientific Journal ISSN: 2181-1601, 2021.- pp. 582-587.

4. Nurullayev F.G. FORMATION OF AESTHETIC EDUCATION OF CHILDREN ON THE EXAMPLE OF BUKHARA FOLKLORE SONGS. Euro-Asia Conferences 1 (1), 34-36.

5. Nurullayev F.G. METHODOLOGICAL REQUIREMENTS FOR THE SELECTION OF BUKHARA FOLK SONGS IN MUSIC EDUCATION. Web of Scientist: International Scientific Research Journal 1 (01), 83-88.

6. Нуруллаев Ф.Г. Обряды и обычьи связанные с рождением и воспитанием ребенка. Музыкальное искусство и образование: традиции и инновации: сборник материалов международное научное конференции. Бухара, 2019. 317– 320 стр.

7. Нуруллаев Ф.Г., Нуруллаева Н.К. Музыкально-историческое наследие центральной Азии (психологический настрой армии Темура). Психология XXI столетия, 18-20 марта 2020 года С. 115-118.

8. Нуруллаев Ф.Г. Мусиқа таълимида Бухоро фольклор қўшиқларига қўйиладиган методик талаблар. Pedagogik mahorat, Ilmiy-nazariy va metodik jurnal 2020, 3-son. Buxoro. Б.175-180.

9. Нуруллаев Ф.Г., Нуруллаева Н.К. Роль фольклорных песен в воспитании учащихся. Научно– методический журнал «Проблемы педагогики» №3(48). Москва 2020. С.15-17.

10. Нуруллаев Ф.Г., Нуруллаева Н.К. Формирование эстетического воспитания детей на примере Бухарских фольклорных песен. «MODERN SCIENTIFIC CHALLENGES AND TRENDS» collection of scientific works of the international scientific conference Issue 4(260 Warsaw, Poland 2020. P. 139-141.

11. Nurullayev F.G., Madrimov B.K., Rajabov T.I. Teaching Bukhara Children Folk Songs in Music Lessons as an Actual Problem. International Journal of Psychosocial Renabilitation, Vol.24, Issue 04, 2020 P. 6049.

12 Нуруллаев Ф.Г., Случайный выбор качественных характеристик материала по музыки или порядок его изложения в процессе создания музыки или исполнения опуса//«SCIENTIFIC PROGRESS» Scientific Journal. ISSN: 2181-1601, 2021.- pp. 588-593.

13. Нуруллаев Ф.Г. Мусиқа таълимида Бухоро фольклор қўшиқларини ўргатиш жараёнини лойиҳалаш. Бухоро мусиқа фольклорининг тарихий-назарий ва амалий масалалари. Республика илмий-назарий анжуман материаллари. 2020 йил, 6 ноябрь. Бухоро, 2020- Б. 107-111.

14. Нуруллаев Ф.Г. Из истории смычковых инструментов у мастеров Амати Николо, Гварнери и Страдивари. Материалы международного научно-творческого форума. Часть 1- Челябинск, 2016.-С.158-159

15. Нуруллаев Ф.Г. Особенности и условия развития творческих музыкальных способностей детей. Вестник интергративной психологии. Журнал для психологов. г. Ярославль, Выпуск №17, 2018. – С.125-128.

16. Nurullayeva N.G., Nurullaeva N.K., Nurullaev B.G. Role and significance of folkler music in the upbringing of children of preschool age. Academicia An International Multidisciplinary Research Journal. Vol.10, Issue 10, October 2020.

17. Nurullayev F.G. Узлуксиз таълим тизимида Бухоро фольклор қўшиқларини ўргатишнинг ўрни ва аҳамияти// O’zbekiston Milliy Universiteti xabarlari, Ilmiy-nazariy va metodik jurnal 2021-yil 6-son.- Toshkent. B.177-186.

18. Нуруллаев Ф.Г., Музыкальный процесс в западной музыке// «SCIENTIFIC PROGRESS» Scientific Journal ISSN: 2181-1601, 2021. - pp.570-575.

19.Нуруллаев Ф.Г., Нуруллаева Н.К. Роль фольклорных песен в воспитании учащихся// Научно – методический журнал «Проблемы педагогики». №3 (48). - Москва 2020.- С.15-17.

20. Nurullayev F.G The Role and Significance of Folk Music in Raising Children.European Journal of Innovation in Nonformal Education(EJINE) Volume 2| Issue 5| ISSN:2795-8612 **Accepted** 14 May2022.

21. Нозима Қудратовна Нуруллаева. Подготовка будущих учителей музыки к методически грамотной профессиональной деятельности. Science and education scientific journal, issn 2181-0842, volume 3, issue 1, january 2022.975-981.

22. Нуруллаев Ф.Г., Норова Ш.У. Психология музыкальных дидактических игр на интегрированных занятиях// Вестник интергративной психологии. Журнал для психологов. Выпуск №17, 2018. – С.295-299.

23. Нуруллаев Ф.Г. Содержание обучения бухарским народным песням в музыкальном образовании// Academy, № 3 (66), 48-50, ООО «Олимп».

24. Фаррух Гайбуллоевич Нуруллаев. Моделирования педагогических с музыкальным уклоном действие объектов через математический аппарат в педагогике// SCIENCE AND EDUCATION SCIENTIFIC JOURNAL, ISSN 2181-0842, VOLUME 3, ISSUE 1, JANUARY 2022.589-595.

25. Фаррух Гайбуллоевич Нуруллаев. Интерактивные уроки музыки по программы STEAM// SCIENCE AND EDUCATION SCIENTIFIC JOURNAL, ISSN 2181-0842, VOLUME 3, ISSUE 1, JANUARY 2022.595-602.

26. Нодира Каримовна Нуруллаева. Методические аспекты музыкального образования, особенности обучения народных песен в 5-7 классах// SCIENCE AND EDUCATION SCIENTIFIC JOURNAL, ISSN 2181-0842, VOLUME 3, ISSUE 1, JANUARY 2022.957-963.

27. Бобиршох Ғайбуллоевич Нуруллаев. Музыкальный ракурс изучаемого объекта в особенности обучения фольклора// SCIENCE AND EDUCATION SCIENTIFIC JOURNAL, ISSN 2181-0842, VOLUME 3, ISSUE 1, JANUARY 2022.963-969.

28. Нигора Каримовна Нуруллаева.Теории музыки основа - основ музыкального формирующих принципов и правил произведения// SCIENCE

AND EDUCATION SCIENTIFIC JOURNAL, ISSN 2181-0842, VOLUME 3, ISSUE 1, JANUARY 2022.969-975.

29. Мехринисо Бобиршох кизи Нуруллаева, Нодир Джалолович Ядгаров. Мировые шедевры живописи великих художников - маятник в развитии художественного искусства// SCIENCE AND EDUCATION SCIENTIFIC JOURNAL, ISSN 2181-0842, VOLUME 3, ISSUE 1, JANUARY 2022.981-987.

30. F. Nurullayev. “Musiqa ta'limida Buxoro folklor qoʻshiqlarini oʻrgatishning ilmiy-metodik xususiyatlari”-(PhD) Diss.ishi. 2021y

Research Science and Innovation House

“JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN” JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

Умумий ўрта таълим мактабларида Бухоро фольклор қўшиқларини ўргатишга йўналтирилган тажриба-синов ишлари натижалари ва уларнинг самарадорлиги

Тўхтаев Фирдавс Обид-ўғли
Бухоро Психология ва Хорижий Тиллар Институти магистри

Аннотация. Ушбу илмий мақолада ўқувчиларни ўзбек фольклор қўшиқлари воситасида эстетик тарбиялаш ва уларнинг бадиий дунёқарашларини шакллантириш борасида тажриба-кузатув ишлари олиб борилганлиги ҳақида сўз боради. Эстетик тарбия бўйича иш олиб борган дарслар фаолиятига ўқувчиларни жалб этилар экан, аввало уларнинг санъатнинг қўшиқ, рақс, созандаликка нисбатан қизиқишлари, ижрочилик иқтидорларини ҳар томонлама текшириб кўрилганлиги эътироф этилади. Шунингдек тажриба-синовлар бўйича олинган натижалар бўйича илмий хулосалар ва тавсиялар ишлаб чиқилганлиги ёритиб берилган.

Калит сўзлар.Мусиқа, вокал, таълим, мактаб, бадиий, ҳаваскор, ўқувчи, фольклор, тажриба-синов, эстетика, қўшиқ, ижро, маҳорат, ижро маҳорати, ҳаваскор ўқувчи, профессионал маҳорат, халқ санъати, классик ижро.

Тадқиқот доирасида бир неча йиллар мобайнида ўқувчиларни ўзбек фольклор қўшиқлари воситасида эстетик тарбиялаш ва уларнинг бадиий дунёқарашларини шакллантириш борасида тажриба-кузатув ишлари олиб борилди. Эстетик тарбия бўйича иш олиб борган дарслар фаолиятига ўқувчиларни жалб этар эканмиз, биз аввало уларнинг санъатнинг қўшиқ, рақс, созандаликка нисбатан қизиқишлари, ижрочилик иқтидорларини ҳар томонлама текшириб кўришга ҳаракат қилдик.[1] [2] Шундан сўнг улар билан ўз тадқиқотимиз мақсад ва вазифалари нуқтаи назаридан иш олиб бориш жараёнида ҳаваскор ўқувчиларни фольклор қўшиқларига муносабат ва қизиқиш даражаларини аниқлаш мақсадида улар билан суҳбатлар ўтказдик, аниқ маълумотлар олиш учун сўров варақалари тузиб чиқдик ва уларнинг қизиқишлари мазмунига кўра тажриба олиб борилаётган дарсларга тақсимладик. Бунда ҳаваскор ўқувчиларнинг фольклор қўшиқлари бўйича тушунчалари, билимлари, уни ўрганиш ва тинглашга муносабати ҳамда амалий малакаларига асосий эътиборни қаратдик. Олинган жавобларни таҳлил қилиб, мақсадга мувофиқлиги нуқтаи назаридан уларни уч тоифага ажратдик.

[1] Nurillaev F.G. **Results of Experimental Work on Teaching BukharaFolk Songs in Music Education and their Effectiveness.** International Journal of Trend in Scientific Research and Development (IJTSRD)Special Issue on Modern Trends in Science, Technology and Economy.P.106-109.Available Online: www.ijtsrd.com e-ISSN: 2456 – 6470

I тоифага фольклор қўшиқларига қизиқиши юқори, яхши тасаввур ва тушунчага эга, уларни куйлай оладиганларни киритдик.

II тоифага фольклор қўшиқлари ҳақида умумий тасаввурга эга, уни тинглаш ва ўрганиш истагини билдирганларни киритдик.

III тоифага эса санъатнинг бу турига деярли қизиқмайдиган, қўшиқчиликнинг бошқа турларига қизиқадиган ва ўрганиш истагида бўлган ҳаваскорларни киритдик. Кейинги иш жараёнида биз худди мана шу жиҳатларни ёдда тутган ҳолда иш олиб бордик.

Дарслар иштирокчиларнинг санъатга ва фольклор қўшиқларига нисбатан қизиқиш ва муносабатларини аниқлашда, яъни жавобларни таҳлил қилишда уларнинг институтда таълим олаётган ихтисосликларига алоҳида эътибор бердик ва уларни шу жиҳатдан уч гуруҳга ажратдик.

Халқимиз узоқ кутган мустақил ривожланиш йўлида дадил қадамлар қўйилаётган, миллий-маданий қадриятларимизни ҳар томонлама ўрганиш, тадқиқ ва тарғиб қилиш авж олаётган, демократик тамойиллар асосида чуқур ижтимоий-сиёсий ислоҳотлар кечаётган бир даврда ёшлар тарбиясига масъул барча педагог-мутахассислар эстетик тарбияни ҳам ғоявий-сиёсий, ахлоқий, меҳнат ва ватанпарварлик тарбияси билан қўшиб олиб боришлари керак бўлади. Биз ўзлигимизни тилимизда, тарихимизда, адабиётимизда, санъатимизда, урф-одатларимизда ва яна бир қанча маънавий омилларда акс эттириш билан бирга мусиқамизда ҳам миллий руҳни йўқотмаслигимиз, ёш авлод тарбиясига уларни дадиллик билан жорий қилишимиз, авайлаб-асрашимиз керак, акс ҳолда маънавий тараққиётимиз яна заифлашиши мумкин. Маънавияти заиф халқнинг эса келажаги йўқ.

АДАБИЁТЛАР:

1. Nurullaev F.G. The role of folklore in the raising of children. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol. 8 No. 12, 2020 Part IIIISSN 2056-5852.

2. Нуруллаев Ф.Г., Композиционный и исполнительский процесс в музыке // «SCIENTIFIC PROGRESS» Scientific Journal ISSN: 2181-1601, 2021.- pp. 576-581.

3. Нуруллаев Ф.Г. Импровизаторское творчество в XX веке по сфере музыке// «SCIENTIFIC PROGRESS» Scientific Journal ISSN: 2181-1601, 2021.- pp. 582-587.

4. Nurullayev F.G. FORMATION OF AESTHETIC EDUCATION OF CHILDREN ON THE EXAMPLE OF BUKHARA FOLKLORE SONGS. Euro-Asia Conferences 1 (1), 34-36.

5. Nurullayev F.G. METHODOLOGICAL REQUIREMENTS FOR THE SELECTION OF BUKHARA FOLK SONGS IN MUSIC EDUCATION. Web of Scientist: International Scientific Research Journal 1 (01), 83-88.

6. Нуруллаев Ф.Г. Обряды и обычьи связанные с рождением и воспитанием ребенка. Музыкальное искусство и образование: традиции и инновации: сборник материалов международное научное конференции. Бухара, 2019. 317– 320 стр.

7. Нуруллаев Ф.Г., Нуруллаева Н.К. Музыкально-историческое наследие центральной Азии (психологический настрой армии Темура). Психология XXI столетия, 18-20 марта 2020 года С. 115-118.

8. Нуруллаев Ф.Г. Мусиқа таълимида Бухоро фольклор қўшиқларига қўйиладиган методик талаблар. Pedagogik mahorat, Ilmiy-nazariy va metodik jurnal 2020, 3-son. Buxoro. Б.175-180.

9. Нуруллаев Ф.Г., Нуруллаева Н.К. Роль фольклорных песен в воспитании учащихся. Научно– методический журнал «Проблемы педагогики» №3(48). Москва 2020. С.15-17.

10. Нуруллаев Ф.Г., Нуруллаева Н.К. Формирование эстетического воспитания детей на примере Бухарских фольклорных песен. «MODERN SCIENTIFIC CHALLENGES AND TRENDS» collection of scientific works of the international scientific conference Issue 4(260 Warsaw, Poland 2020. P. 139-141.

11. Nurullayev F.G., Madrimov B.K., Rajabov T.I. Teaching Bukhara Children Folk Songs in Music Lessons as an Actual Problem. International Journal of Psychosocial Renabilitation, Vol.24, Issue 04, 2020 P. 6049.

12 Нуруллаев Ф.Г., Случайный выбор качественных характеристик материала по музыки или порядок его изложения в процессе создания музыки или исполнения опуса//«SCIENTIFIC PROGRESS» Scientific Journal. ISSN: 2181-1601, 2021.- pp. 588-593.

13. Нуруллаев Ф.Г. Мусиқа таълимида Бухоро фольклор қўшиқларини ўргатиш жараёнини лойиҳалаш. Бухоро мусиқа фольклорининг тарихий-назарий ва амалий масалалари. Республика илмий-назарий анжуман материаллари. 2020 йил, 6 ноябрь. Бухоро, 2020- Б. 107-111.

14. Нуруллаев Ф.Г. Из истории смычковых инструментов у мастеров Амати Николо, Гварнери и Страдивари. Материалы международного научно-творческого форума. Часть 1- Челябинск, 2016.-С.158-159

15. Нуруллаев Ф.Г. Особенности и условия развития творческих музыкальных способностей детей. Вестник интергративной психологии. Журнал для психологов. г. Ярославль, Выпуск №17, 2018. – С.125-128.

16. Nurullayeva N.G., Nurullaeva N.K., Nurullaev B.G. Role and significance of folkler music in the upbringing of children of preschool age. Academicia An International Multidisciplinary Research Journal. Vol.10, Issue 10, October 2020.

17. Nurullayev F.G. Узлуксиз таълим тизимида Бухоро фольклор қўшиқларини ўргатишнинг ўрни ва аҳамияти// O'zbekiston Milliy Universiteti xabarlari, Ilmiy-nazariy va metodik jurnal 2021-yil 6-son.- Toshkent. B.177-186.

18. Нуруллаев Ф.Г., Музыкальный процесс в западной музыке// «SCIENTIFIC PROGRESS» Scientific Journal ISSN: 2181-1601, 2021. - pp.570-575.

19.Нуруллаев Ф.Г., Нуруллаева Н.К. Роль фольклорных песен в воспитании учащихся// Научно – методический журнал «Проблемы педагогики». №3 (48). - Москва 2020.- С.15-17.

20. Nurullayev F.G The Role and Significance of Folk Music in Raising Children.European Journal of Innovation in Nonformal Education(EJINE) Volume 2| Issue 5| ISSN:2795-8612 **Accepted** 14 May2022.

21. Нозима Қудратовна Нуруллаева. Подготовка будущих учителей музыки к методически грамотной профессиональной деятельности. Science and education scientific journal, issn 2181-0842, volume 3, issue 1, january 2022.975-981.

22. Нуруллаев Ф.Г., Норова Ш.У. Психология музыкальных дидактических игр на интегрированных занятиях// Вестник интергративной психологии. Журнал для психологов. Выпуск №17, 2018. – С.295-299.

23. Нуруллаев Ф.Г. Содержание обучения бухарским народным песням в музыкальном образовании// Academy, № 3 (66), 48-50, ООО «Олимп».

24. Фаррух Гайбуллоевич Нуруллаев. Моделирования педагогических с музыкальным уклоном действие объектов через математический аппарат в педагогике// SCIENCE AND EDUCATION SCIENTIFIC JOURNAL, ISSN 2181-0842, VOLUME 3, ISSUE 1, JANUARY 2022.589-595.

25. Фаррух Гайбуллоевич Нуруллаев. Интерактивные уроки музыки по программы STEAM// SCIENCE AND EDUCATION SCIENTIFIC JOURNAL, ISSN 2181-0842, VOLUME 3, ISSUE 1, JANUARY 2022.595-602.

26. Нодира Каримовна Нуруллаева. Методические аспекты музыкального образования, особенности обучения народных песен в 5-7 классах// SCIENCE AND EDUCATION SCIENTIFIC JOURNAL, ISSN 2181-0842, VOLUME 3, ISSUE 1, JANUARY 2022.957-963.

27. Бобиршох Ғайбуллоевич Нуруллаев. Музыкальный ракурс изучаемого объекта в особенности обучения фольклора// SCIENCE AND

EDUCATION SCIENTIFIC JOURNAL, ISSN 2181-0842, VOLUME 3, ISSUE 1, JANUARY 2022.963-969.

28. Нигора Каримовна Нуруллаева.Теории музыки основа - основ музыкального формирующих принципов и правил произведения// SCIENCE AND EDUCATION SCIENTIFIC JOURNAL, ISSN 2181-0842, VOLUME 3, ISSUE 1, JANUARY 2022.969-975.

29. Мехринисо Бобиршох кизи Нуруллаева, Нодир Джалолович Ядгаров. Мировые шедевры живописи великих художников - маятник в развитии художественного искусства// SCIENCE AND EDUCATION SCIENTIFIC JOURNAL, ISSN 2181-0842, VOLUME 3, ISSUE 1, JANUARY 2022.981-987.

30. F. Nurullayev. “Musiqa ta'limida Buxoro folklor qoʻshiqlarini oʻrgatishning ilmiy-metodik xususiyatlari”-(PhD) Diss.ishi. 2021y

Research Science and Innovation House

“JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN” JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

O’ZBEK XALQ QO‘SHIQLARINING UZLUKSIZ TA’LIMDAGI TUTGAN O‘RNI VA TARBIYAVIY AHAMIYATI.

Kazimov Shoxruz Raimovich

Buxoro Psixoxlogiya va Xorijiy Tillar Instituti

Annotasiya : Ushbu maqolada ozbek xalq qoshiqlari yosh avlodni komil inson qilib tarbiyalashdagi orni haqida bayon etilgan. Xalq qo’shiqlari inson hissiyotiga kuchli ta'sir eta olish xususi yatiga ega bo‘lib, axloqiy tarbiyaning muhim manbaidir.

Tayanch so‘zlar: xalq qo’shiqlari, madaniyat, submadaniyat, musiqa, qo’shiq, hissiyot, ma’naviyat, axloqiy madaniyat, san’at, adabiyot,bola, mahorat

Аннотация: В статье рассматриваются роль народных песен в воспитании молодежи. Знакомство со своей национальной культурой. Обсуждаются структура личности, место детского фольклора у младших школьников, целенаправленные педагогические процессы формирования и интеграции нравственных качеств.

Ключевые слова: народные песни, культура, музыка, песня, субкультура, чувство, интеллект, арт, литература, дитя, способность.

Annotation: The article discusses the role of folk songs in the education of young people. Getting to know your national culture. The structure of personality, the place of children's folklore among younger schoolchildren, purposeful pedagogical processes of formation and integration of moral qualities are discussed.

Keywords: folk songs, culture, music, song, subculture, feeling, intelligence, art, literature, child, ability.

Yosh avlodning musiqiy iste'dodini,madaniyatini yuksaltirish, xalqning ma'naviy boyligi xalq qoshiqlari durdonalarini sevib organish hozirgi kunning dolzarb vazifalaridan biridir. Bu esa o’z navbatida , musiqa san'ati asosida oquvchi shaxsining ma'naviy, axloqiy madaniytini, milliy ğurur va vatanparvarlik tarbiyasini amalga oshirishga xizmat qiladi. Ijodiy mahorat, nafosat va badiiy didni ostiradi, fikrlash darajasini kengaytiradi. San'at va adabiyot esa inson qalbi me’mori ekanligi ko’p bora tasdiqlangan. Azaldan xalq qo’shiqlari tarbiya vositasi sifatida navqiron avlodimizning yuksak ma'naviyat ruhida kamol topishiga kuchli ijobiy ta’sir ko’rsatib kelmoqda.

Xalq qo’shiqlari inson hissiyotiga kuchli ta'sir eta olish xususi yatiga ega bo‘lib, axloqiy tarbiyaning muhim manbaidir. U uzinig goyaviy-badiiy mazmuni bilan yosh

avlodni xalqimizning o’tmishi va bugungi hayotini teran anglash, milliy qadri yatlarimizni qadrlash va hurmat qilishga o’rgatadi. Shuningdek, u kishi ruhini va fikrini yuksaltiradi, shaxsni ruhan poklaydi, boyitadi va komillik sari etaklaydi. Qadimgi yunoniston mutafakkirlari Platon va Aristotel ham har tomonlama rivojlangan komil shaxsni tarbiyalashda musiqaning ornіga alohida ahamiyat berishgan.Shuningdek, Sharq musiqashunoslik ilmining asoschisi, uning rivojiga ozining munosib hissasini qoshgan serqirra ijodkor, mutafakkir Abu Nasr al-Forobiy shaxsning ma'naviy kamoloti uchun muhim bolgan axloq – odob tarbiyasi bilan birga musiqa tarbiyasi bilan ham shuğullanib, ushbu tarbiyalarning ozaro chambarchas boğliq holda olib borish ğoyasini ilgari surgan. Zero, musiqa sehrining ijobiy ta'siri, tarbiyaviy ahamiyati bolaning yurish-turishida, hatti-harakatida, insonga va tabiatga munosabatida yaqqol namoyon bolади. U oz asarlarida yosh avlodni tarbiyalash va ta'lim berish masalalariga salmoqli orin ajratgan. Eng avvalo, musiqa shaxsni axloqiy sifatlarini shakllantirishdagi ijobiy xususiyatlarini alohida ta'kidlab, shunday yozadi: “musiqa shu ma'noda foydaliki, kimning fe'l-atvori, muvozanatini yoqotgan bolsa, tartibga keltiradi, kamol topmaganlarni kamolga yetkazadi va muvozanatda bolganlarning muvozanatini saqlaydi.....”. Uning ma'rifatparvarlik ğoyalari asosida musiqaning inson hayoti davomidagi ahamiyatini alohida qayd etib, “ u musiqa olami- haliyamki sen borsan, agar sen bolmaganingda insonning ahvoli ne kechar edi”, - deb xitob qiladi.

Sharq musiqa ilmida yangi davr ochgan bu kabi qomusiy olimlarning yana biri Abu Ali ibn Sino ham musiqaning shaxsni ma'naviy tarbiyasiga ta'sir etuvchi qudratli vosita sifatida munosib baholagan. U “Bolaning yoshligidan boshlab musiqiy hissiyotini tarbiyalash muhim – bu esa uning ruhiy holatini mustahkamlaydi”, degan ğoya bolaning tarbiyasida alohida orin tutgan. Xalq qoshiqlarimiz o’quvchilarni bepoyon vatanimizga cheksiz muxabbat, xalqimizga hamjihatlik, do’stlik va insonparvarlik tuyg’ularni tarbiyalaydi.

Mehnatni ulug’lovchi qoshiqlar o’quvchilar qalbida qator ijobiy fazilatlar ni tarbiyalaydi, ma'naviy olamini o’stirib borishga xizmat qiladi. Shu bilan bir qatorda oquvchilarga xalq qoshiqlarini orgatish orqali qoshiqlar mazmunidagi axloq-odob, pand-nasihat, vatanga, xalqqa, madaniyatiga oid insoniylik fazilatlarini singdirib borishni taqozo etadi.

Umumta'lim maktablarida musiqa madaniyati darslari oquvchilarning musiqiy-axloqiy tarbiyaviy vazifalarni amalga oshirishda ustozlardan yuqori pedagogik faoliyatni talab etadi. Maktabda boshlanğich sinf oquvchilarining estetik badiiy didini ma'lum bir mezonlarga mos darajada shakllangan deb tasavvur qilish qiyin. Shuni ta'kidlash joizki, boshlanğich sinflarda oquvchilar musiqa janrlari va uning xususiyatlari toğrisida juda oz ma'lumotga egamiz. Shu tufayli hali ularning musiqiy

–ma'naviy dunyosini uyğotish uchun oqituvchilardan anchagina mehnat va sa’yi-harakatni talab etadi. Bu jarayonda oquvchilarning musiqiy-estetik didlari hali mavhum darajada boladi.Ularga berilgan birinchi savollardanoq bunga ishonch hosil qilish mumkin.Masalan oquvchilarni musiqa san'atiga qiziqishi va munosabatini aniqlash maqsadidagi “Sen qanday (qaysi) qoshiqni yaxshi korasan?”, “Vatan haqidagi qanday qoshiqlarni bilasan?”, “Ozbekiston Respublikasi Davlat madhiyasi musiqa sini kim yozgan?”, “Qaysi ozbek xalq qoshiqlarini nomini bilasan?” kabi savollarga tayinli javob olish qiyin boladi. Oquvchi bu savollarga qanday javob berishni ham bilmay dovdirab qoladi, yoki javoblari noaniq va pala partish boladi.Beshinchi, ettinchi sinflarda oquvchilar kuylash va tinglash uchun berilgan asarlarni, bu qoshiq yoki kuy qaysi janrga mansubligini, u kim tomonidan yaratilganligi, ğoyaviy badiiy mazmuni, xalq musiqasi yoki kompazitor ijod mahsuli ekanligini, bastakor ijodining ayrim jihatlari haqida bemalol ham sozlab beradilar. Har bir oquvchi har kuni turfa musiqiy ohanglar ta'sirida boladi.Hayotning har bir lahzasida turli tuman janr va uslublardagi qoshiqlarga duch keladi. Ammo ularning ma'lum qismigina kopchilikning tiliga tushgan yoki aksincha, ayrim katta yoshdagi bolalar, ospirinlar, talabalar tomonidan telefonga tushirilgan, disklarga yozib olingan bo’ladi.

Chet eldan oqib kelayotgan submadaniyatga, ularning o’zbek mentalitetiga mos kelmaydigan musiqalariga taqlid qilib yaratilgan, saviyasi past qo’shiqlar, kliplar ham yosh bola ongida ozining izini qoldirishi mumkin. Bu orinda musiqa darslari jarayonida oquvchilarga birinchi navbatga xalq musiqa merosimiz, xalq qoshiqlari namunalariga keng orin berish, musiqa oqituvchilari oldidagi eng dolzarb katta vazifadir.

Xulosa qilib aytganda, xalq qoshiqlari yosh avlodni vatanga mehr- muhabbat, sadoqat ruhida ,ota –onaga , insonlarga hurmat izzat ruhida kamol topishlarida, komil inson bolib voyaga yetishlarida asosiy manba bolib xizmat qiladi.

Foydalangan adabiyotlar

1. Nurullaev F.G. The role of folklore in the raising of children. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol. 8 No. 12, 2020 Part IIIISSN 2056-5852.

2. Нуруллаев Ф.Г., Композиционный и исполнительский процесс в музыке // «SCIENTIFIC PROGRESS» Scientific Journal ISSN: 2181-1601, 2021.- pp. 576-581.

3. Нуруллаев Ф.Г. Импровизаторское творчество в XX веке по сфере музыке// «SCIENTIFIC PROGRESS» Scientific Journal ISSN: 2181-1601, 2021.- pp. 582-587.

4. Nurullayev F.G. FORMATION OF AESTHETIC EDUCATION OF CHILDREN ON THE EXAMPLE OF BUKHARA FOLKLORE SONGS. Euro-Asia Conferences 1 (1), 34-36.

5. Nurullayev F.G. METHODOLOGICAL REQUIREMENTS FOR THE SELECTION OF BUKHARA FOLK SONGS IN MUSIC EDUCATION. Web of Scientist: International Scientific Research Journal 1 (01), 83-88.

6. Нуруллаев Ф.Г. Обряды и обычьи связанные с рождением и воспитанием ребенка. Музыкальное искусство и образование: традиции и инновации: сборник материалов международное научное конференции. Бухара, 2019. 317– 320 стр.

7. Нуруллаев Ф.Г., Нуруллаева Н.К. Музыкально-историческое наследие центральной Азии (психологический настрой армии Темура). Психология XXI столетия, 18-20 марта 2020 года С. 115-118.

8. Нуруллаев Ф.Г. Мусиқа таълимида Бухоро фольклор қўшиқларига қўйиладиган методик талаблар. Pedagogik mahorat, Ilmiy-nazariy va metodik jurnal 2020, 3-son. Buxoro. Б.175-180.

9. Нуруллаев Ф.Г., Нуруллаева Н.К. Роль фольклорных песен в воспитании учащихся. Научно– методический журнал «Проблемы педагогики» №3(48). Москва 2020. С.15-17.

10. Нуруллаев Ф.Г., Нуруллаева Н.К. Формирование эстетического воспитания детей на примере Бухарских фольклорных песен. «MODERN SCIENTIFIC CHALLENGES AND TRENDS» collection of scientific works of the international scientific conference Issue 4(260 Warsaw, Poland 2020. P. 139-141.

11. Nurullayev F.G., Madrimov B.K., Rajabov T.I. Teaching Bukhara Children Folk Songs in Music Lessons as an Actual Problem. International Journal of Psychosocial Renabilitation, Vol.24, Issue 04, 2020 P. 6049.

12 Нуруллаев Ф.Г., Случайный выбор качественных характеристик материала по музыки или порядок его изложения в процессе создания музыки или исполнения опуса//«SCIENTIFIC PROGRESS» Scientific Journal. ISSN: 2181-1601, 2021.- pp. 588-593.

13. Нуруллаев Ф.Г. Мусиқа таълимида Бухоро фольклор қўшиқларини ўргатиш жараёнини лойиҳалаш. Бухоро мусиқа фольклорининг тарихий-назарий ва амалий масалалари. Республика илмий-назарий анжуман материаллари. 2020 йил, 6 ноябрь. Бухоро, 2020- Б. 107-111.

14. Нуруллаев Ф.Г. Из истории смычковых инструментов у мастеров Амати Николо, Гварнери и Страдивари. Материалы международного научно-творческого форума. Часть 1- Челябинск, 2016.-С.158-159

15. Нуруллаев Ф.Г. Особенности и условия развития творческих музыкальных способностей детей. Вестник интергративной психологии. Журнал для психологов. г. Ярославль, Выпуск №17, 2018. – С.125-128.

16. Nurullayeva N.G., Nurullaeva N.K., Nurullaev B.G. Role and significance of folkler music in the upbringing of children of preschool age. Academicia An International Multidisciplinary Research Journal. Vol.10, Issue 10, October 2020.

17. Nurullayev F.G. Узлуксиз таълим тизимида Бухоро фольклор қўшиқларини ўргатишнинг ўрни ва аҳамияти// O’zbekiston Milliy Universiteti xabarlari, Ilmiy-nazariy va metodik jurnal 2021-yil 6-son.- Toshkent. B.177-186.

18. Нуруллаев Ф.Г., Музыкальный процесс в западной музыке// «SCIENTIFIC PROGRESS» Scientific Journal ISSN: 2181-1601, 2021. - pp.570-575.

19.Нуруллаев Ф.Г., Нуруллаева Н.К. Роль фольклорных песен в воспитании учащихся// Научно – методический журнал «Проблемы педагогики». №3 (48). - Москва 2020.- С.15-17.

20. Nurullayev F.G The Role and Significance of Folk Music in Raising Children.European Journal of Innovation in Nonformal Education(EJINE) Volume 2| Issue 5| ISSN:2795-8612 **Accepted** 14 May2022.

21. Нозима Қудратовна Нуруллаева. Подготовка будущих учителей музыки к методически грамотной профессиональной деятельности. Science and education scientific journal, issn 2181-0842, volume 3, issue 1, january 2022.975-981.

22. Нуруллаев Ф.Г., Норова Ш.У. Психология музыкальных дидактических игр на интегрированных занятиях// Вестник интергративной психологии. Журнал для психологов. Выпуск №17, 2018. – С.295-299.

23. Нуруллаев Ф.Г. Содержание обучения бухарским народным песням в музыкальном образовании// Academy, № 3 (66), 48-50, ООО «Олимп».

24. Фаррух Гайбуллоевич Нуруллаев. Моделирования педагогических с музыкальным уклоном действие объектов через математический аппарат в педагогике// SCIENCE AND EDUCATION SCIENTIFIC JOURNAL, ISSN 2181-0842, VOLUME 3, ISSUE 1, JANUARY 2022.589-595.

25. Фаррух Гайбуллоевич Нуруллаев. Интерактивные уроки музыки по программы STEAM// SCIENCE AND EDUCATION SCIENTIFIC JOURNAL, ISSN 2181-0842, VOLUME 3, ISSUE 1, JANUARY 2022.595-602.

26. Нодира Каримовна Нуруллаева. Методические аспекты музыкального образования, особенности обучения народных песен в 5-7

классах// SCIENCE AND EDUCATION SCIENTIFIC JOURNAL, ISSN 2181-0842, VOLUME 3, ISSUE 1, JANUARY 2022.957-963.

27. Бобиршох Ғайбуллоевич Нуруллаев. Музыкальный ракурс изучаемого объекта в особенности обучения фольклора// SCIENCE AND EDUCATION SCIENTIFIC JOURNAL, ISSN 2181-0842, VOLUME 3, ISSUE 1, JANUARY 2022.963-969.

28. Нигора Каримовна Нуруллаева.Теории музыки основа - основ музыкального формирующих принципов и правил произведения// SCIENCE AND EDUCATION SCIENTIFIC JOURNAL, ISSN 2181-0842, VOLUME 3, ISSUE 1, JANUARY 2022.969-975.

29. Мехринисо Бобиршох кизи Нуруллаева, Нодир Джалолович Ядгаров. Мировые шедевры живописи великих художников - маятник в развитии художественного искусства// SCIENCE AND EDUCATION SCIENTIFIC JOURNAL, ISSN 2181-0842, VOLUME 3, ISSUE 1, JANUARY 2022.981-987.

30. F. Nurullayev. “Musiqa ta'limida Buxoro folklor qo‘shiqlarini o‘rgatishning ilmiy-metodik xususiyatlari”-(PhD) Diss.ishi. 2021y

Research Science and Innovation House

“JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN” JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

O‘zbekistonning tabiati, tabiiy boyliklari va ularni muhofaza qilishni o‘rganish

Xalimova Zulfizar Akmal qizi
Buxoro Davlat Pedagogika instituti
2 - GIQ 21 guruh talabasi

Annotatsiya: O‘zbekiston o‘zining boy tabiati va tabiiy resurslari bilan ajralib turadi. Ushbu maqolada O‘zbekistonning geografik joylashuvi, iqlimi, flora va fauna xilma-xilligi hamda tabiiy boyliklari haqida ma'lumotlar keltiriladi. Mamlakatning asosiy tabiiy resurslari – yer osti boyliklari (neft, gaz, mineral tuzlar), suv resurslari (daryolar va ko‘llar), qishloq xo‘jalik mahsulotlari va boshqa tabiat manbalari. Shuningdek, O‘zbekistonda tabiiy muhitni muhofaza qilish masalalari ham muhim ahamiyatga ega. O‘rmonlar va yovvoyi hayvonlarni saqlash, suv resurslarini oqilona boshqarish va ekologik muammolarni hal etish bo‘yicha amalga oshirilayotgan tadbirlar tahlil qilinadi. Ekologik barqarorlikni ta'minlash uchun davlat dasturlari va xalqaro hamkorlikning ahamiyati alohida ko‘rib chiqiladi. Ushbu tadqiqot O‘zbekistonning tabiatini o‘rganish orqali mamlakatning biokozmosini saqlashga qaratilgan yo‘nalishlarni aniqlashga xizmat qiladi. Tabiatni muhofaza qilish bo‘yicha ilg‘or tajribalar bilan tanishish va ularni amaliyotga joriy etish zarurligi ta'kidlanadi. Mavzu dolzarbligi ushbu sohada chuqur bilimga ega bo‘lish va kelajak avlodlarga toza va sog‘lom tabiat merosini yetkazishga intilishdan kelib chiqadi.

Kalit so‘zlar: tabiiy muhit, ekologiya, mineral resurslar, atrof muhitni muhofaza qilish, flora va fauna, noruda va rudali,

Аннотация: Узбекистан отличается богатой природой и природными ресурсами. В данной статье представлена информация о географическом положении Узбекистана, климате, разнообразии флоры и фауны, природных ресурсах. Основными природными ресурсами страны являются недра (нефть, газ, минеральные соли), водные ресурсы (реки и озера), сельскохозяйственная продукция и другие природные ресурсы. Также в Узбекистане важны вопросы охраны окружающей среды. Анализируется деятельность, проводимая по сохранению лесов и диких животных, рациональному использованию водных ресурсов и решению экологических проблем. Отдельно рассмотрено значение государственных программ и международного сотрудничества для обеспечения экологической стабильности. Данное исследование служит определению направлений, направленных на сохранение биокосма страны путем изучения природы Узбекистана. Подчеркивается, что необходимо

знакомиться с лучшими практиками охраны природы и применять их на практике. Актуальность темы обусловлена стремлением получить глубокие знания в этой области и передать наследие чистой и здоровой природы будущим поколениям.

Ключевые слова: природная среда, экология, минеральные ресурсы, охрана окружающей среды, флора и фауна, руда и руда,

Abstract: Uzbekistan is distinguished by its rich nature and natural resources. This article provides information about Uzbekistan's geographical location, climate, diversity of flora and fauna, and natural resources. The main natural resources of the country are underground resources (oil, gas, mineral salts), water resources (rivers and lakes), agricultural products and other natural resources. Also, issues of natural environment protection are important in Uzbekistan. The activities carried out on the preservation of forests and wild animals, the rational management of water resources and the solution of environmental problems are analyzed. The importance of state programs and international cooperation to ensure ecological stability is considered separately. This research serves to determine directions aimed at preserving the biocosm of the country by studying the nature of Uzbekistan. It is emphasized that it is necessary to get acquainted with the best practices of nature protection and to put them into practice. The relevance of the topic comes from the desire to acquire deep knowledge in this field and to pass on the legacy of a clean and healthy nature to future generations.

Key words: natural environment, ecology, mineral resources, environmental protection, flora and fauna, ore and ore,

Kirish: O‘zbekiston — Markaziy Osiyo mintaqasida joylashgan, o‘ziga xos tabiati va boy tabiiy resurslarga ega mamlakatdir. O‘zbekistonning tabiati xilma-xil bo‘lib, unda tog‘li, cho‘l va dasht landshaftlari bir-biri bilan uyg‘unlashgan. Bu mamlakatda ko‘plab daryolar, ko‘llar, tog‘lar va tabiiy zaxiralar mavjud.

Tabiat

O‘zbekistonning tabiati asosan quyidagi asosiy komponentlardan iborat:

1. Tog‘lar: O‘zbekistonning sharqida Tyan-Shan va Pamyir tog‘ tizmalari joylashgan. Bu hududlar nafaqat go‘zalligi, balki noyob flora va fauna bilan ham ajralib turadi.

2. Cho‘l va dashtlar: Qizilqum va Karakum cho‘llari O‘zbekistonning katta qismini qamrab oladi. Ushbu hududlarda qurg‘oqchilikka chidamli o‘smoqlar va hayvonot dunyosi mavjud.

3. Daryolar: Sirdaryo va Amudaryo kabi daryolar O‘zbekistonni sug‘orish, energetika va ichimlik suvi manbai sifatida muhim ahamiyatga ega.

4. Ko‘l va suv omborlari: O‘zbekistonning ko‘l tizimlari (masalan, Aral dengizi) ekologik muammolarni keltirib chiqargan bo‘lsa-da, ular ham biologik xilma-xillik uchun ahamiyatga ega.

Tabiiy boyliklar

O‘zbekiston yer osti boyliklariga boydir. Eng muhim tabiiy resurslarga quyidagilar kiradi:

1. Energiya resurslari: Mamlakatda gaz, neft va ko‘mir zaxiralari mavjud bo‘lib, ular energetika sohasida asosiy manba hisoblanadi.

2. Mineral resurslar: O‘zbekistonda oltin, mis, qo‘rg'oshin kabi foydali qazilmalar topilgan bo‘lib, bu resurslar iqtisodiyot uchun muhim ahamiyatga ega.

3. Suv resurslari: Suv resurslarini samarali boshqarish mamlakat iqtisodiyotining uzluksiz rivojlanishi uchun juda muhimdir.

Muhofaza qilish

O‘zbekistonning tabiiy boyliklarini muhofaza qilish masalasi dolzarb ahamiyatga ega:

1. Ekologik qonunchilik: Mamlakatda ekologik qonunchilikni takomillashtirish ishlarini olib borish lozim. Bunda tabiatni muhofaza qilishga qaratilgan normativ-huquqiy hujjatlar ishlab chiqilishi zarur.

2. Tabiatni muhofaza qilish tashkilotlari: Ekologik tashkilotlar faoliyatini kuchaytirish orqali tabiatni asrash borasidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish mumkin.

3. Ta’lim va targ‘ibot: Ekologik ta’lim berish orqali aholi orasida tabiatni saqlash masalalariga e’tibor qaratish kerak.

4. Iqlim o‘zgarishi bilan kurashish: Iqlim o‘zgarishi ta'sirini kamaytirish maqsadida barqaror rivojlanishni ta'minlovchi choralarni ko‘rish zarur.

Umuman olganda, O‘zbekistonda tabiiy boyliklarni asrash uchun har tomonlama chora-tadbirlarni amalga oshirish zarurati mavjud bo‘lib, bu nafaqat ekologiya uchun balki mamlakat iqtisodiyoti uchun ham juda muhimmadir.

Asosiy qism: O‘zbekistonning tabiati va tabiiy boyliklari, mamlakat iqtisodiyoti va ekosistemi uchun juda muhim ahamiyatga ega. Ushbu mavzuning dolzarbligi bir necha jihatdan ko‘rinadi:

1. Tabiiy boyliklar: O‘zbekiston yer osti va yer usti resurslarga boy. Mamlakatda mineral resurslar, suv, tuproq va o‘simliklar mavjud bo‘lib, bu resurslar qishloq xo‘jaligi, sanoat va energetika sohalarida qo‘llaniladi. Ularni samarali foydalanish va boshqarish iqtisodiy rivojlanishda katta rol o‘ynaydi.

2. Ekologik muammolar: O‘zbekistonda ekologik muammolar, jumladan, Aydar ko‘lini quritilishi, Amudaryo va Sirdaryo daryolarining ifloslanishi kabi

masalalar mavjud. Bu muammolar tabiatni saqlash va barqaror rivojlanishni ta'minlash uchun jiddiy e'tiborni talab qiladi.

3. Iqlim o‘zgarishi: Iqlim o‘zgarishining ta'siri O‘zbekistonning qishloq xo‘jaligiga, suv resurslariga va biologik xilma-xilligiga salbiy ta'sir ko‘rsatmoqda. Mavzuni o‘rganish orqali iqlimga moslashuv strategiyalarini ishlab chiqish mumkin.

4. Tabiatni muhofaza qilish: Tabiatni muhofaza qilish masalasi nafaqat ekologik jihatdan muhim, balki ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan ham ahamiyatlidir. Resurslarni barqaror ravishda boshqarish orqali kelajak avlodlarga toza va sog'lom atrof-muhitni qoldirish zarur.

5. Turizm imkoniyatlari: O‘zbekistonning noyob tabiati, tog'lari, cho‘llari va tarixiy madaniy merosi turizm sohasida katta imkoniyatlar yaratadi. Tabiiy boyliklarni saqlab qolgan holda turizmni rivojlantirish mamlakat iqtisodiyotiga foyda keltirishi mumkin.

Ushbu mavzu bo‘yicha tadqiqotlar olib borilishi nafaqat O‘zbekiston tabiatini yanada yaxshi tushunishga yordam beradi, balki uning boyliklarini samarali boshqarishga ham zamin yaratadi. Ekologik bilimlarning oshishi esa jamiyatda tabiatga bo‘lgan munosabatni yaxshilaydi va barqaror rivojlanishga hissa qo‘shadi.

Muhokama: O‘zbekistonning tabiati va tabiiy boyliklari, ularni muhofaza qilish masalalari zamonaviy ekologiya va tabiatni muhofaza qilish sohalarida muhim ahamiyatga ega. Ushbu mavzuda turli adabiyotlar va tadqiqotlar orqali O‘zbekistonning tabiiy resurslari, ularning holati, muhofaza qilish chora-tadbirlari va barqaror rivojlanish masalalari o‘rganiladi.

O‘zbekistonning tabiati xilma-xil bo‘lib, unda tog'lar, cho‘l va dashtlar, suv resurslari va boshqa ko‘plab ekotizimlar mavjud. O‘zbekistonning asosiy tabiiy boyliklariga quyidagilar kiradi:

1. Suv resurslari: Amudaryo va Sirdaryo kabi katta daryolar O‘zbekistonning qishloq xo‘jaligida asosiy rol o‘ynaydi. Biroq suv taqchilligi va ifloslanishi masalalari dolzarb.

2. Mineral boyliklar: O‘zbekistonda oltin, kumush, mis, neft va gaz kabi ko‘plab mineral resurslar mavjud. Bu boyliklar mamlakat iqtisodiyotining asosiy poydevorini tashkil etadi.

3. Biologik xilma-xillik: O‘zbekiston flora va fauna jihatidan boydir. Biroq bu xilma-xillik iqlim o‘zgarishi, inson faolligi va tabiiy ofatlar sababli tahdid ostida.

Tabiatni muhofaza qilish masalasiga e'tibor qaratish zarurati ortib bormoqda. Turli adabiyotlarda tabiatni himoya qilish uchun quyidagi choralar taklif etiladi:

- Qonunchilik: Tabiatni muhofaza qiluvchi qonunlarni ishlab chiqish va ularning ijrosini ta'minlash.
- Ta'lim: Ekologik ta'lim orqali aholini tabiatni asrashga jalb qilish.

- Barqaror rivojlanish: Resurslardan samarali foydalanish va qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirish.

- Xalqaro hamkorlik: Boshqa davlatlar bilan tajriba almashish orqali ekologik muammolarni hal etishda birgalikda harakat qilish.

O‘zbekistonning tabiati, uning boyliklari hamda ularni muhofaza qilish masalalari jiddiy o‘rganilishi lozim bo‘lgan mavzulardir. Bu borada amalga oshirilayotgan tadqiqotlar mamlakatimiz ekologiyasi uchun yangi imkoniyatlarni ochishi mumkin. Adabiyotlarda keltirilgan fikrlar esa ushbu sohada yanada chuqurroq tahlil olib borishga yordam beradi.

Ushbu mavzu bo‘yicha keng qamrovli adabiyotlarni o‘rganish orqali O‘zbekistonda tabiatni saqlashga oid samarali yechimlarni ishlab chiqish imkoniyatiga ega bo‘lamiz.

Xulosa va takliflar.

O‘zbekistonning tabiati, tabiiy boyliklari va ularni muhofaza qilishni o‘rganish

O‘zbekiston, o‘zining boy tabiati va tabiiy resurslari bilan ajralib turadi. Mamlakat hududida turli iqlim sharoitlari, geografik joylashuvi va ekosistemalar mavjud bo‘lib, bu esa o‘z navbatida florani va faunani xilma-xil qiladi. O‘zbekistonning asosiy tabiiy boyliklariga yer osti resurslari (neft, gaz, ko‘mir), suv resurslari (daryolar, ko‘llar), yer yuzasi resurslari (qishloq xo‘jaligi uchun mo‘ljallangan erlar) kiradi.

Biroq, tabiatning bunday boyliklarini muhofaza qilish masalasi dolzarb ahamiyatga ega. Iqtisodiy rivojlanish va urbanizatsiya jarayonlari natijasida tabiatga zarar yetkazilishi xavfi bor. Suv taqchilligi, yerlarning salbiy o‘zgarishi hamda biologik xilma-xillikning kamayishi kabi muammolar O‘zbekiston tabiatining holatini yomonlashtirmoqda.

Takliflar:

1. Tabiiy resurslarni barqaror boshqarish: Tabiiy boyliklardan foydalanishda barqarorlikni ta'minlash maqsadida davlat siyosatini shakllantirish lozim. Bu qishloq xo‘jaligida innovatsion texnologiyalarni joriy etishni o‘z ichiga oladi.

2. Ekologik ta'lim va xabardorlik: Ommaviy axborot vositalari va ta'lim muassasalarida ekologik masalalar bo‘yicha ma'rifat ishlarini kuchaytirish zarur. Aholini ekologiya muammolari haqida xabardor qilish orqali ularning muhofaza qilishga bo‘lgan qiziqishini oshirish mumkin.

3. Qayta tiklanuvchi energiya manbalariga o‘tish: Energiya iste'molining samaradorligini oshirish va qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanishni kengaytirish orqali atrof-muhitga zarar etkazmasdan iqtisodiyot rivojlanishini ta'minlash mumkin.

4. Biologik xilma-xillikni saqlash: Tabiatni muhofaza qilish uchun maxsus qo‘riqxona zonalari tashkil etilishi kerak. Ular mamlakatdagi noyob flora va fauna turlarini saqlab qolishga yordam beradi.

5. Suv resurslarini boshqarish: Suv taqchilligini oldini olish uchun samarali suv boshqaruvi tizimini yaratish lozim. Suvni tejash texnologiyalarini joriy etish hamda sug'orishda zamonaviy usullarni qo‘llash zarur.

O‘zbekistonning tabiati – bu uning boyligi va kelajagi hisoblanadi. Tabiatni asrash har birimizning burchimizdir, shuningdek, kelajak avlodlarga toza va sog‘lom atrof-muhitni qoldirishimiz uchun birgalikda harakat qilishimiz zarurdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abduqayumov, B. (2010). "O‘zbekiston geografiyasi". Tashkent: O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi.
2. Karimov, I. (1999). "O‘zbekiston tabiatining muhim jihatlari". Tashkent: O‘zbekiston Milliy Universiteti.
3. Mamatov, A. (2005). "O‘zbekistonning mineral resurslari". Tashkent: O‘zbekiston Respublikasi Geologiya va mineral resurslar davlat qo‘mitasi.
4. Aflatunov, R. (2018). "O‘zbekistonning suv resurslari va ularni boshqarish". Tashkent: O‘zbekistonda ekologik tadqiqotlar markazi.

Research Science and Innovation House

“JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN” JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

O’ZBEKISTONNING MUHOFAZAGA OLINGAN HUDUDLARI
PROTECTED AREAS OF UZBEKISTAN
ОХРАНЯЕМЫЕ ТЕРРИТОРИИ УЗБЕКИСТАНА

Andijon davlat pedagogika instituti
Tabiiy fanlar fakulteti o’qituvchisi: **Nizomova Bashoratxon Begaliyevna**
Biologiya yo’nalishi talabalari: **Xaydarova Nodirabonu Xayrullo qizi**
Xasanboyeva Gulshanoy Boburjon qizi

Annotatsiya: Mazkur maqolada O‘zbekistonning muhofazaga olingan hududlari, ularning turlari va ahamiyati keng yoritilgan. Chatqol biosfera qo‘riqxonasi, Qizilqum davlat qo‘riqxonasi, Zarafshon milliy bog‘i kabi yirik muhofaza hududlari misolida biologik xilma-xillikni saqlash va ekologik barqarorlikni ta’minlash bo‘yicha olib borilayotgan ishlar tahlil qilingan. Shuningdek, muhofazaga olingan hududlarning ilmiy, ekologik va iqtisodiy ahamiyati, ekologik muammolar va istiqbolli rivojlanish yo‘nalishlari ko‘rib chiqilgan. Ushbu maqola ekologik tizimlarni saqlashga oid dolzarb masalalarni tushunishda muhim manba bo‘lib xizmat qiladi.

Abstract: This article provides a comprehensive overview of Uzbekistan's protected areas, their types and significance. The work being carried out to preserve biodiversity and ensure ecological stability on the example of such large protected areas as the Chatkal Biosphere Reserve, the Kyzylkum State Reserve, and the Zarafshan National Park is analyzed. The scientific, ecological, and economic significance of protected areas, environmental problems, and promising development directions are also considered. This article serves as an important source for understanding current issues related to the preservation of ecological systems.

Аннотация: В данной статье рассматриваются охраняемые территории Узбекистана, их виды и значение. На примере крупных охраняемых территорий, таких как Чаткольский биосферный заповедник, Кызылкумский государственный заповедник, Зарафшанский национальный парк, проанализирована проводимая работа по сохранению биологического разнообразия и обеспечению экологической стабильности. Также были рассмотрены научная, экологическая и экономическая значимость охраняемых территорий, экологические проблемы и перспективные направления развития. Эта статья служит важным ресурсом для понимания текущих проблем, связанных с сохранением экологических систем.

Kalit so‘zlar: O‘zbekiston, muhofazaga olingan hududlar, ekologik muvozanat, Chatqol qo‘riqxonasi, Zarafshon milliy bog‘i, biologik xilma-xillik, ekologik turizm, iqlim o‘zgarishi.

Keywords: Uzbekistan, protected areas, ecological balance, Chatkal Reserve, Zarafshan National Park, biodiversity, ecological tourism, climate change.

Ключевые слова: Узбекистан, охраняемые территории, экологический баланс, Чаткальский заповедник, Зарафшанский национальный парк, биологическое разнообразие, экологический туризм, изменение климата.

O‘zbekiston – boy tabiiy resurslari va o‘ziga xos biologik xilma-xilligi bilan ajralib turadigan mamlakat. Hududning geografik joylashuvi, iqlimi va tabiiy sharoitlari turli ekotizimlarni shakllantirgan. Ammo, inson faoliyati va ekologik muammolar sababli ko‘plab noyob flora va fauna vakillari xavf ostida qolgan. Shu sababli, O‘zbekiston hukumati muhofazaga olingan hududlarni tashkil etish va rivojlantirishga alohida e’tibor qaratmoqda.

O‘zbekistonda muhofaza qilinadigan tabiiy hududlar turli xil shakllarda tashkil etilgan. Qo‘riqxonalar inson faoliyatidan himoya qilingan hududlar, unda faqat ilmiy tadqiqotlar o‘tkazishga ruxsat beriladi. Qo‘riqxona – bu tabiatni muhofaza qilish uchun tashkil etilgan maxsus hudud bo‘lib, unda inson faoliyati qat’iy cheklanadi yoki umuman taqiqlanadi. Qo‘riqxonalar biologik xilma-xillikni saqlash, yo‘qolib ketish xavfi ostidagi hayvonlar va o‘simliklarni himoya qilish, shuningdek, ilmiy tadqiqotlar uchun muhim ahamiyatga ega. Zarafshon qo‘riqxonasi Samarqand viloyatida joylashgan. Zarafshon daryosi bo‘ylab tug‘ruq zonasini himoya qilish va noyob Zarafshon qirg’oq bo‘tasi kabi o‘simliklarni saqlash vazifalarini bajaradi. Uning o‘simlik va hayvonot dunyosi boy, bu yerdagi qushlarning ko‘plab turlari qizil kitobga kiritilgan. Milliy bog‘lar Rekreatsion, ilmiy va madaniy maqsadlarda tashkil etilgan hududlar. Tabiiy, madaniy, yoki tarixiy ahamiyatga ega hududlar bo‘lib, davlat tomonidan himoya qilinadi. Ularning asosiy maqsadi atrof-muhitni saqlash, biologik xilma-xillikni qo‘llab-quvvatlash va tabiiy resurslardan barqaror foydalanishni ta’minlashdir. Milliy bog‘lar davlat tomonidan qonun bilan himoya qilinadi va inson aralashuvlari cheklanadi. Ular odatda sayyohlik markazlariga aylangan va odamlarga tabiatni o‘rganish imkoniyatini beradi. Ko‘pincha noyob landshaftlar, o‘rmonlar, daryolar, tog‘lar va hayvonot olami bu hududlarda joylashgan. Tabiiy resurslardan foydalanishni nazorat qilish va ekologik barqarorlikni saqlashga yordam beradi. Alohida noyob tabiiy ob’ektlarni himoya qilishga mo‘ljallangan. Tabiiy resurslarni barqaror boshqarish maqsadida yaratilgan hududlar.[1]

1. [1] J.L.Laxanov “Umurtqalilar zoologiyasi”– Toshkent-2005.

Chotqol davlat biosfera qo‘riqxonasi. Chotqol qo‘riqxonasi Toshkent viloyatida joylashgan bo‘lib, 1947-yilda tashkil etilgan. Uning asosiy maqsadi noyob o‘simliklar, jumladan, yong‘oqzorlar, archa va boshqa tog‘li hudud florasini saqlashdir. Hayvonot dunyosi. Qor barsi, tog‘ echkisi va burgut kabi noyob turlar himoya qilinadi.Biosfera rezervati maqomi. Ushbu hudud xalqaro ahamiyatga ega biosfera rezervati sifatida e’tirof etilgan.

Jayron ekologik markazi. Jayron ekologik markazi O‘zbekistonning Buxoro viloyatida joylashgan va asosan jayron (g‘o‘rxo‘roz) kabi yo‘qolib ketish xavfi ostidagi hayvon turlarini himoya qilish va ularning yashash muhitini tiklashga qaratilgan muhim loyihadir. Bu markaz biologik xilma-xillikni saqlash va ekologik tadqiqotlar o‘tkazish bilan shug‘ullanadi. Jayron O‘zbekistondagi noyob hayvonlardan biri bo‘lib, u asosan cho‘l va yarim cho‘l hududlarda yashaydi. Jayron ekologik markazi ushbu hayvonlarni ko‘paytirish va tabiatga qaytarish ustida ishlaydi. Noyob hayvon turlari va ularning yashash muhitini o‘rganish, ekologik muvozanatni tiklashga oid ilmiy ishlanmalarni qo‘llab-quvvatlash.

Zarafshon milliy bog‘i. Zarafshon Milliy Bog‘i – O‘zbekistonning Zarafshon daryosi bo‘yida joylashgan muhofaza qilinadigan hudud bo‘lib, uning asosiy maqsadi tabiiy resurslarni saqlash va noyob ekotizimlarni himoya qilishdan iborat. Ushbu bog‘ o‘zining o‘ziga xos flora va faunasi bilan ajralib turadi va ekologik turizm, ilmiy tadqiqotlar hamda tabiatni asrashga qaratilgan faoliyatlarni amalga oshiradi.Hududning joylashuvi.Zarafshon Milliy Bog‘i Zarafshon vodiysida joylashgan bo‘lib, u O‘zbekistonning Samarqand va Navoiy viloyatlarini qamrab oladi. Bu hudud Zarafshon daryosi ekotizimi bilan chambarchas bog‘liq.

Qizilqum davlat qo‘riqxonasi.Qizilqum cho‘lini qamrab olgan ushbu qo‘riqxona kamyob cho‘l hayvonlari va o‘simliklarini muhofaza qilish uchun tashkil etilgan. Bu hududda jayron, qor qo‘y va turli qushlar yashaydi. Qizilqum qo‘riqxonasi – O‘zbekistonning eng yirik qo‘riqxonalardan biri bo‘lib, asosan cho‘l ekotizimini himoya qilish, noyob flora va faunani saqlashga mo‘ljallangan. Ushbu qo‘riqxona 1971-yilda tashkil etilgan va Qizilqum cho‘lida joylashgan. Joylashgan hududi Qizilqum qo‘riqxonasi Navoiy viloyati hududida. Maydoni taxminan 10 ming gektardan ziyod maydonni egallaydi.Iqlimi Qizilqum cho‘li hududi quruq va kontinental iqlimga ega. Yozda havo harorati +40°C gacha yetadi, qishda esa sovuq bo‘lishi mumkin. Qo‘riqxonaning maqsadlari cho‘l ekotizimini himoya qilish, qizilqum cho‘lining tabiiy sharoitlarini saqlash va tiklash, noyob hayvonot va o‘simlik dunyosini muhofaza qilish, xavf ostidagi va yo‘qolib ketish xavfi bo‘lgan hayvonlar va o‘simliklarni asrash kabilardir. Bundan tashqari ilmiy tadqiqotlar olib boorish, hududning ekologik holatini o‘rganish va ekologik muvozanatni tiklash

bo‘yicha ishlar olib boriladi. Biologik xilma-xillikni saqlash, cho‘l hududida yashovchi turli xil organizmlar populyatsiyasini himoya qilish.

Surxondaryo davlat qo‘riqxonasi.Surxondaryo qo‘riqxonasi tog‘ va cho‘l ekotizimlarini himoya qilish uchun yaratilgan. Bu hududda noyob daraxt turlari va o‘simliklar o‘sadi, jumladan, Zarafshon archa o‘rmonlari saqlanmoqda.Muhofazaga olingan hududlarning ahamiyati. Biologik xilma-xillikni saqlash. Noyob flora va fauna vakillarini himoya qilish orqali ekotizim barqarorligini ta’minlaydi. Ilmiy tadqiqotlar. Muhofazaga olingan hududlar olimlar uchun ekologik jarayonlarni kuzatish va o‘rganish imkoniyatini beradi. Turizm va rekreatsion rivojlanish. Milliy bog‘ va qo‘riqxonalar ekologik turizmni rivojlantirishga xizmat qiladi. Iqlim o‘zgarishiga qarshi kurash. Bu hududlar orqali iqlim o‘zgarishining salbiy ta’sirini kamaytirish va tabiiy resurslarni tiklash imkoniyati yaratiladi.[2]

Ekologik muammolar va istiqbollar Ekologik xavf. Antropogen faoliyat, noqonuniy ov va sanoat chiqindilari muhofaza qilinadigan hududlarga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Rivojlanish istiqbollari. O‘zbekiston hukumati xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikda yangi qo‘riqxonalar va milliy bog‘lar tashkil qilishni rejalashtirmoqda. Shuningdek, ekologik ongni oshirish va muhofaza qilinadigan hududlarni texnologik boshqarish tizimlarini joriy etish bo‘yicha ish olib borilmoqda.

Muhofazaga olingan hududlarning ahamiyati. Tabiiy resurslarni saqlash Muhofaza hududlari suv, tuproq, o‘rmon kabi resurslarni saqlashga yordam beradi va ularning noto‘g‘ri foydalanishining oldini oladi.. Biologik xilma-xillikni himoya qilish.Ko‘plab noyob va yo‘q bo‘lib ketish xavfi ostidagi hayvonlar va o‘simliklar turlari bu hududlarda himoya qilinadi. Bu global ekologik muvozanatni ta'minlashda muhim rol o‘ynaydi.Ekotizimni barqarorlashtirish Qo‘riqlanadigan hududlar o‘rmonlar, daryolar va boshqa tabiiy tizimlarni saqlash orqali iqlim o‘zgarishi va tabiiy ofatlarga qarshi kurashishda yordam beradi. Masalan, o‘rmonlar karbonni yutadi va kislorod ishlab chiqaradi. Ilmiy tadqiqotlar uchun imkoniyat Muhofaza hududlari tabiat va ekologiya sohasidagi ilmiy izlanishlar uchun tabiiy laboratoriya sifatida xizmat qiladi. Olimlar bu joylarda o‘simlik va hayvonlarning o‘zaro munosabatlarini o‘rganadilar. Madaniy va tarixiy merosni saqlash Ba’zi himoya qilinadigan hududlar insoniyat tarixiga oid muhim arxeologik joylar va madaniy ahamiyatga ega hududlarni o‘z ichiga oladi.Turizm va iqtisodiy foyda Ushbu hududlar ekologik turizm uchun ideal bo‘lib, iqtisodiy daromad keltiradi va mahalliy

2. A.G`afurov, A. Abdukarimov, J.Tolipova, O.Ishankulov, M.Umaraliyeva, I.Abduraxmonova: Biologiya-o`rta ta`lim muassasalarining 11-sinf va o`rta maxsus kasb-hunar ta`limi muassasalarining o`quvchilari uchun darslik.

aholi uchun ish o‘rinlari yaratadi. Iqlim o‘zgarishiga qarshi kurash Muhofaza qilingan hududlar atmosferadagi issiqxona gazlarini kamaytirishga yordam beradi va iqlim barqarorligini ta’minlaydi.[3]

Xulosa: O‘zbekistonning muhofazaga olingan hududlari tabiiy boyliklarni saqlash va ekologik muvozanatni tiklashda muhim ahamiyatga ega. Davlat tomonidan ushbu hududlarni kengaytirish va ularni xalqaro standartlar asosida boshqarish choralari ko‘rilmoqda. Kelajakda bu hududlar nafaqat ekologik, balki iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishda ham muhim o‘rin tutadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. J.L.Laxanov “Umurtqalilar zoologiyasi”– Toshkent-2005.
2. A.G`afurov, A. Abdukarimov, J.Tolipova, O.Ishankulov, M.Umaraliyeva, I.Abduraxmonova: Biologiya-o`rta ta`lim muassasalarining 11-sinf va o`rta maxsus kasb-hunar ta`limi muassasalarining o`quvchilari uchun darslik.
3. O‘zbekiston Ekologiya qo‘mitasining rasmiy veb-sayti: www.uznature.uz.
4. Milliy ensiklopediya portali: www.ensiklopediya.uz.
5. BMT Atrof-muhitni muhofaza qilish dasturi veb-sayti: www.unep.org.

Research Science and Innovation House

3. [3] O‘zbekiston Ekologiya qo‘mitasining rasmiy veb-sayti: www.uznature.uz.

"JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN" JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

MUSTAQILLIK YILLARIDA DAVLAT BOSHQARUV TIZIMIDA AMALGA OSHIRILGAN ISLOHOTLAR
REFORMS IMPLEMENTED IN THE STATE ADMINISTRATION SYSTEM DURING THE YEARS OF INDEPENDENCE
РЕФОРМЫ, ОСУЩЕСТВЛЕННЫЕ В СИСТЕМЕ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ В ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ

Andijon davlat pedagogika instituti

Ijtimoiy fanlar kafedrasi katta o'qituvchisi: **Atabayeva Nigora**

Maxmudjanovna

Andijon davlat pedagogika instituti

Tabiiy fanlar fakulteti Biologiya yo'nalishi 101-guruh talabasi

Dovlataliyeva Shohzoda Shavkatjon qizi

Annotatsiya: Mazkur maqolada O'zbekiston mustaqillik yillarida davlat boshqaruv tizimida amalga oshirilgan islohotlar tahlil qilingan. Asosiy e'tibor Konstitutsiyaning qabul qilinishi, hokimiyatning bo'linishi, demokratik saylov tizimini shakllantirish, davlat xizmati va iqtisodiy boshqaruvning takomillashtirilishi kabi masalalarga qaratilgan. Shuningdek, hududiy boshqaruvni isloh qilish, fuqarolik jamiyatini rivojlantirish va raqamli texnologiyalarni joriy etish jarayonlari ham yoritilgan. Ushbu islohotlarning natijasida davlat boshqaruvi samaradorligi oshib, xalq manfaatlarini ta'minlashga qaratilgan yangi tizim shakllangan.

Abstract: This article analyzes the reforms implemented in the public administration system in Uzbekistan during the years of independence. The main attention is paid to such issues as the adoption of the Constitution, the separation of powers, the formation of a democratic electoral system, the improvement of the civil service and economic management. The processes of reforming territorial administration, developing civil society, and introducing digital technologies are also covered. As a result of these reforms, the efficiency of public administration has increased and a new system has been formed aimed at ensuring the interests of the people.

Аннотация: В данной статье анализируются реформы, реализованные в системе государственного управления за годы независимости Узбекистана. Основное внимание уделяется таким вопросам, как принятие Конституции, разделение властей, формирование демократической избирательной системы,

совершенствование государственной службы и управления экономикой. Также освещены процессы реформирования территориального управления, развития гражданского общества и внедрения цифровых технологий. В результате этих реформ повысилась эффективность государственного управления и сформировалась новая система, направленная на обеспечение интересов народа.

Kalit so‘zlar: davlat boshqaruvi, islohotlar, demokratik tamoyillar, raqamli boshqaruv, mustaqillik, mahalliy boshqaruv, iqtisodiy islohotlar, Konstitutsiya.

Keywords: public administration, reforms, democratic principles, digital governance, independence, local government, economic reforms, Constitution.

Ключевые слова: государственное управление, реформы, демократические принципы, цифровое управление, независимость, местное самоуправление, экономические реформы, Конституция.

O‘zbekiston mustaqillikka erishganidan so‘ng davlat boshqaruv tizimini isloh qilish va zamonaviy talablar asosida qayta shakllantirish masalasi eng muhim ustuvor yo‘nalishlardan biriga aylandi. Bu islohotlar mamlakatda demokratik tamoyillarni qaror toptirish, xalqaro standartlarga mos boshqaruv tizimini shakllantirish hamda iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanish uchun mustahkam poydevor yaratishga qaratildi. Konstitutsiyaning qabul qilinishi 1992-yil 8-dekabrda qabul qilingan O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi davlat boshqaruvining huquqiy asoslarini belgilab berdi. Konstitutsiyada: Davlat boshqaruvining demokratik, huquqiy va ijtimoiy tamoyillari mustahkamlandi. Hokimiyatlar bo‘linishi prinsipi (qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyati) amaliyotga kiritildi. Konstitutsiya nafaqat yangi mustaqil davlatning asosiy qonuniy hujjati, balki uning xalqaro miqyosdagi huquqiy mavqeini belgilab, davlat boshqaruv tizimini shakllantirdi. Uning ahamiyati bir nechta asosiy jihatlarda o‘z ifodasini topadi. O‘zbekiston mustaqillikka erishganidan so‘ng, Konstitutsiya davlatning suverenitetini mustahkamladi va uning asosiy tamoyillarini, fuqarolarning huquq va erkinliklarini aniq belgiladi. Konstitutsiya orqali yangi davlatning huquqiy tizimi tashkil etilib, xalqaro maydonda O‘zbekistonning suvereniteti tan olindi.[1]

Konstitutsiya, davlat hokimiyatining bo‘linish tamoyilini amaliyotga joriy qildi, ya’ni qonun chiqaruvchi (Oliy Majlis), ijro etuvchi (Prezident va hukumat), va sud hokimiyati alohida mustaqil organlar sifatida belgilandi. Bu, davlatni demokratik boshqarish asoslariga ko‘ra tartibga solishning muhim bosqichi edi. Konstitutsiya fuqarolarning asosiy huquqlari va erkinliklarini himoya qilishga qaratilgan eng yuqori huquqiy kafolatlarni taqdim etdi. O‘zbekistonning har bir fuqarosi teng huquqlarga ega bo‘lishi, davlatning harakatlari ularning manfaatlariga mos kelishi kerakligi Konstitutsiyada aks etdi. Konstitutsiya O‘zbekistonning

xalqaro huquqiy majburiyatlarini ham hisobga oldi, mamlakatni global maydonda qabul qilinishiga yo‘l ochdi. Bu hujjat, mustaqil O‘zbekistonning o‘zaro munosabatlar va diplomatik aloqalarini mustahkamlashga imkon berdi. Konstitutsiya iqtisodiy va ijtimoiy islohotlarni amalga oshirishda huquqiy poydevor bo‘ldi. Xususiy mulkni tan olish, erkin bozor iqtisodiyotiga asoslangan qonunlar, shuningdek, ta’lim, sog‘liqni saqlash, ijtimoiy himoya kabi sohalarda davlatning mas’uliyatini belgilovchi me’yorlar kiritildi. Konstitutsiya fuqarolik jamiyatining rivojlanishini qo‘llab-quvvatlashga xizmat qildi. U fuqarolarning davlatni boshqarishda ishtirok etish huquqini, mustaqil ommaviy axborot vositalarini, nodavlat tashkilotlarining faoliyatini ta’minladi. O‘zbekiston mustaqillikka erishgach, davlat boshqaruvi tizimini isloh qilish va demokratik tamoyillarga asoslangan yangi hokimiyat tizimini shakllantirish zaruriyati yuzaga keldi. Bu jarayon davomida mamlakatda hokimiyat tizimini takomillashtirishga qaratilgan bir qator yirik o‘zgarishlar amalga oshirildi. Ushbu islohotlar davlatning boshqaruv strukturasi, huquqiy asoslari va xalqaro miqyosdagi mavqeini mustahkamlashga yo‘naltirildi.[3],[4]

Qonun chiqaruvchi hokimiyat: Oliy Majlis ikki palatadan iborat bo‘ldi (Qonunchilik palatasi va Senat). Oliy Majlis mamlakatdagi qonunlarni qabul qilish va davlat siyosatini shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi.

Ijro etuvchi hokimiyat: Prezident davlat boshlig‘i sifatida mamlakatning umumiy siyosatini belgilaydi, ijro etuvchi hokimiyatni boshqaradi. Shuningdek, hukumat tashkil etilib, uning asosiy vazifalari iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy rivojlanish jarayonlarini boshqarishdan iboratdir.

Sud hokimiyati: Sud tizimi mustaqil bo‘lib, fuqarolarning huquqiy himoyasini ta’minlash, adolatni qaror toptirish uchun faoliyat yuritadi. Sud tizimida ijtimoiy adolatni ta’minlash, korrupsiyani oldini olish va inson huquqlarini himoya qilish maqsad qilindi.

O‘zbekiston Prezidentining vakolatlari Konstitutsiya asosida aniq belgilandi. Prezidentning kuchli ijro etuvchi hokimiyatga ega bo‘lishi, mamlakatda siyosiy barqarorlikni ta’minlash, iqtisodiy islohotlarni amalga oshirishda muhim rol o‘ynadi. Prezident, hukumatni shakllantiradi, muhim davlat qarorlarini qabul qiladi, xalqaro siyosatda O‘zbekistonning pozitsiyasini belgilaydi. Prezidentning xalq bilan muloqotini oshirish maqsadida "Xalq bilan muloqot" tizimi joriy etildi, bu tizim fuqarolarni davlat boshqaruv jarayonlariga jalb etishga yordam berdi.[2]

Xulosa: Mustaqillik yillarida O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining qabul qilinishi davlatning huquqiy va siyosiy asoslarini belgilab, jamiyatda demokratik islohotlar o‘tkazishga asos bo‘ldi. Bu hujjat mamlakatda fuqarolik jamiyatining shakllanishini, huquqiy davlat prinsiplarini mustahkamlashni

ta’minladi va xalqaro miqyosda O‘zbekistonning hurmatga sazovor bo‘lishiga yo‘l ochdi. Hokimiyat tizimini takomillashtirish jarayoni O‘zbekistonning demokratik rivojlanishi va davlat boshqaruvining samaradorligini oshirishga xizmat qildi. Islohotlar davomida hokimiyatning alohida bo‘linishi, prezidentning vakolatlari, mahalliy boshqaruv tizimi va iqtisodiy sohada amalga oshirilgan islohotlar davlatning barqaror rivojlanishiga zamin yaratdi. Shuningdek, axborot texnologiyalarini joriy etish va xalqaro aloqalarning rivojlanishi O‘zbekistonni dunyo maydonida yanada mustahkamladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi (1992 yil) – O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi tomonidan qabul qilingan asosiy qonuniy hujjat, mamlakatdagi huquqiy tizim va boshqaruv tamoyillarini belgilaydi.

2. Mirziyoyev Sh. M. (2017). "O‘zbekistonni modernizatsiya qilishning ustuvor yo‘nalishlari" – Prezident Shavkat Mirziyoyevning davlat boshqaruvi va islohotlar haqida so‘zlagan nutqlari va ma'ruzalarining tahlili.

3. G‘ulomov A. (2015). "O‘zbekistonning yangi siyosiy tizimi: Davlat boshqaruvi va hokimiyatlar bo‘linishi" – Mamlakatda amalga oshirilgan siyosiy islohotlar va hokimiyatlar bo‘linishining ahamiyati.

4. Toshkentaliev R. (2016). "O‘zbekiston Respublikasining siyosiy tizimi: O‘zgarishlar va istiqbollar" – O‘zbekiston siyosiy tizimi, uning rivojlanish yo‘llari va davlat boshqaruvi islohotlari.

Research Science and Innovation House

“JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN” JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

ALOQA TEXNIKALARIDA SUN’IY YO‘LDOSH ALOQA TIZIMLARINI QO‘LLASH USUL VA ALGORITMLARI

Davronov Rustam Ma'sudovich.
UMFT (university of management and future technologies)
2-kurs magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada sun’iy yo‘ldosh aloqa tizimlarining zamonaviy telekommunikatsiya sohasidagi o‘rni, ularni qo‘llash usullari va algoritmlari tahlil qilingan. Maqolada sun’iy yo‘ldosh aloqa tizimlarining asosiy komponentlari, ishlash printsiplari va ularning samaradorligini oshirish usullari ko‘rib chiqilgan. Shuningdek, sun’iy yo‘ldosh aloqa tizimlarining kelajakdagi rivojlanish istiqbollari ham muhokama qilingan.

Kalit so‘zlar: sun’iy yo‘ldosh aloqa, telekommunikatsiya, signal uzatish algoritmlari, raqamli aloqa, yuqori chastotali uzatish.

МЕТОДЫ И АЛГОРИТМЫ ПРИМЕНЕНИЯ СИСТЕМ СПУТНИКОВОЙ СВЯЗИ В ТЕХНИКЕ СВЯЗИ

Аннотация: В данной статье анализируется роль систем спутниковой связи в современной телекоммуникационной отрасли, методы и алгоритмы их применения. В статье рассмотрены основные составляющие систем спутниковой связи, принципы их функционирования и способы повышения их эффективности. Также обсуждались перспективы дальнейшего развития систем спутниковой связи.

Ключевые слова: спутниковая связь, телекоммуникации, алгоритмы передачи сигналов, цифровая связь, высокочастотная передача.

METHODS AND ALGORITHMS FOR THE APPLICATION OF SATELLITE COMMUNICATION SYSTEMS IN COMMUNICATION TECHNIQUES

Abstract: This article analyzes the role of satellite communication systems in the field of modern telecommunications, methods and algorithms for their application. The article examines the main components of satellite communication systems, principles of operation and methods of improving their efficiency. Prospects for future development of satellite communications systems have also been discussed.

Keywords: satellite communication, telecommunications, signal transmission algorithms, digital communication, high frequency transmission.

KIRISH

Zamonaviy telekommunikatsiya sohasida sun’iy yo‘ldosh aloqa tizimlari muhim o‘rin tutadi. Ular global aloqa tarmog‘ini yaratish, internet xizmatlarini taqdim etish va turli xil ma’lumotlarni uzatishda keng qo‘llaniladi [1]. Sun’iy yo‘ldosh aloqa tizimlarining rivojlanishi yangi avlod telekommunikatsiya xizmatlarining paydo bo‘lishiga olib kelmoqda.

Sun’iy yo‘ldosh aloqa tizimlari bugungi kunda global kommunikatsiya infrastrukturasining eng muhim elementlaridan biri hisoblanadi. Ushbu tizimlar orqali nafaqat an'anaviy ovozli aloqa va internet xizmatlari, balki M2M (machine-to-machine) kommunikatsiyasi, IoT qurilmalari uchun uzoq masofali aloqa, navigatsiya xizmatlari ham amalga oshirilmoqda. Global telekommunikatsiya bozorining jadal rivojlanishi va raqamli transformatsiya jarayonlari sun’iy yo‘ldosh aloqa tizimlarining yanada takomillashtirilgan usul va algoritmlarini ishlab chiqishni taqozo etmoqda.

Zamonaviy sun’iy yo‘ldosh aloqa tizimlari yuqori o'tkazuvchanlik qobiliyati, keng qamrov hududi va ishonchliligi bilan ajralib turadi. Biroq, bu tizimlarning samaradorligini yanada oshirish, signal uzatish sifatini yaxshilash va energiya sarfini kamaytirish kabi dolzarb masalalar mavjud. Bu muammolarni hal qilish uchun yangi

avlod usul va algoritmlarini ishlab chiqish hamda mavjud yechimlarni takomillashtirish zarur.

METODOLOGIYA VA ADABIYOTLAR TAHLILI

Sun’iy yo‘ldosh aloqa tizimlarining asosiy ishlash printsiplari va algoritmlari bir necha asosiy yo‘nalishlarda rivojlanmoqda. Petrov va boshqalarning tadqiqotlariga ko‘ra [2], zamonaviy sun’iy yo‘ldosh aloqa tizimlari quyidagi asosiy komponentlardan tashkil topgan:

- Kosmik segment (sun’iy yo‘ldoshlar)
- Yer segmenti (nazorat markazlari)
- Foydalanuvchi segmenti (terminal qurilmalar)

Johnson va Smith [3] o‘z tadqiqotlarida sun’iy yo‘ldosh aloqa tizimlarida signal uzatish algoritmlarini tahlil qilishgan. Ularning xulosalariga ko‘ra, raqamli signallarni uzatishda QPSK va OFDM modulyatsiya usullari eng samarali hisoblanadi.

Uzbekov va hamkasblarining ishlarida [4] sun’iy yo‘ldosh aloqa tizimlarining Markaziy Osiyo sharoitida ishlash xususiyatlari o‘rganilgan. Tadqiqotlar natijasida mahalliy iqlim sharoitlarini hisobga olgan holda signal uzatish parametrlarini optimallashtirish algoritmlari taklif etilgan.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Adabiyotlar tahlili natijasida sun’iy yo‘ldosh aloqa tizimlarini qo‘llashning quyidagi samarali usullari aniqlandi:

1. Adaptiv signalni qayta ishlash algoritmlari: Kim va boshqalarning tadqiqotlariga asosan [5], adaptiv signalni qayta ishlash algoritmlari signal sifatini 30-40% gacha yaxshilash imkonini beradi. Bu ayniqsa yomon ob-havo sharoitlarida muhim ahamiyat kasb etadi.

2. Ko‘p kanalli uzatish texnologiyalari: Zamonaviy MIMO texnologiyalarini qo‘llash orqali ma’lumot uzatish tezligini sezilarli darajada oshirish mumkin [6]. Bu texnologiya 5G tarmoqlarida ham keng qo‘llanilmoqda.

3. Xatolarni tuzatish algoritmlari: Reed-Solomon va LDPC kodlash usullarini qo‘llash orqali xatolar ehtimolini 10^-6 gacha kamaytirish mumkinligi aniqlangan [7].

4. Energiya tejamkor protokollar: Yangi avlod energiya tejamkor protokollarni qo‘llash orqali terminal qurilmalarning ishlash vaqtini 40% gacha uzaytirish mumkin [8].

Tadqiqotlar natijasida sun’iy yo‘ldosh aloqa tizimlarining samaradorligiga ta'sir etuvchi asosiy omillar aniqlanib, ular quyidagi jadvalda keltirilgan:

Jadval 1.

Sun’iy yo‘ldosh aloqa tizimlari samaradorligiga ta'sir etuvchi omillar

Omil	Ta'sir darajasi (%)	Yaxshilash usullari
Atmosfera ta'siri	35	Adaptiv signal qayta ishlash
Signal kechikishi	25	LEO tizimlarini qo'llash
Energiya sarfi	20	Energiya tejamkor protokollar
Xavfsizlik	15	Kriptografik algoritmlar
Boshqa omillar	5	Kompleks yondashuv

Jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, atmosfera ta'siri va signal kechikishi eng muhim omillar hisoblanadi. Bu muammolarni hal qilish uchun zamonaviy texnologik yechimlar talab etiladi.

Turli xil modulyatsiya usullarining samaradorligi tahlil qilinib, quyidagi natijalar olindi:

Jadval 2.

Modulyatsiya usullarining qiyosiy tahlili

Modulyatsiya turi	Signal/shovqin nisbati (dB)	Energiya samaradorligi	Ma'lumot uzatish tezligi (Mbps)
QPSK	15-20	O'rta	20-40
8PSK	20-25	Past	30-60
16QAM	25-30	Juda past	40-80
OFDM	18-22	Yuqori	50-100

Jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, OFDM modulyatsiya usuli energiya samaradorligi va ma'lumot uzatish tezligi bo'yicha eng optimal variant hisoblanadi. Bu texnologiya ayniqsa ko'p kanalli uzatish tizimlarida samarali natija beradi.

Sun'iy yo'ldosh aloqa tizimlarining rivojlanish tendensiyalari tahlili shuni ko'rsatadiki, kelgusi 5 yil ichida quyidagi yo'nalishlarda sezilarli o'zgarishlar kutilmoqda:

1. Quantum aloqa texnologiyalarining joriy etilishi:
- Quantum kalitlarni taqsimlash (QKD) tizimlarining rivojlanishi
- Quantum-himoyalangan protokollarning ishlab chiqilishi
- Ultra-xavfsiz aloqa kanallarining yaratilishi
2. AI va ML algoritmlarining keng joriy etilishi:
- Real vaqt rejimida signal sifatini optimallashtirish
- Nosozliklarni oldindan bashorat qilish
- Resurslarni dinamik taqsimlash
3. Software-Defined Satellite (SDS) texnologiyasining rivojlanishi:
- Dasturiy ta'minot orqali boshqariladigan antennalar

- Moslashuvchan chastota diapazonlari
- Dinamik resurs taqsimoti

Bu yo'nalishlarning har biri o'zining muayyan ustunlik va kamchiliklariga ega bo'lib, ularni kompleks qo'llash orqali sun’iy yo‘ldosh aloqa tizimlarining samaradorligini sezilarli darajada oshirish mumkin.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, zamonaviy sun’iy yo‘ldosh aloqa tizimlari tobora murakkablashib bormoqda va bu murakkablikni boshqarish uchun yangi avlod algoritmlar va usullar zarur bo'ladi. Xususan, AI va kvant texnologiyalarining integratsiyasi bu sohada inqilobiy o'zgarishlarga olib kelishi mumkin.

Sun’iy yo‘ldosh aloqa tizimlarining zamonaviy rivojlanish bosqichida bir qator muhim texnologik yechimlar va innovatsiyalar kuzatilmoqda. Xususan, Low Earth Orbit (LEO) tizimlarining rivojlanishi signal kechikishi muammosini hal qilishda muhim ahamiyat kasb etmoqda. LEO tizimlarining past orbitada joylashganligi (400-1200 km) signal kechikishini 20-30 milliskundgacha kamaytirish imkonini beradi, bu esa an'anaviy geostatsionar sun’iy yo‘ldoshlar (35786 km) bilan taqqoslaganda sezilarli ustunlikdir.

Software-Defined Satellite (SDS) texnologiyasi sun’iy yo‘ldosh aloqa tizimlarining moslashuvchanligini yangi bosqichga olib chiqmoqda. Bu texnologiya yordamida sun’iy yo‘ldoshning ishlash parametrlarini Yerdan turib dasturiy ta'minot orqali o'zgartirish mumkin. Bu esa tizimning xizmat ko'rsatish muddatini uzaytirish va yangi xizmat turlarini joriy etish imkonini beradi.

Quantum texnologiyalarning rivojlanishi aloqa xavfsizligi sohasida yangi imkoniyatlar ochmoqda. Quantum Key Distribution (QKD) tizimlari orqali uzatiladigan ma'lumotlarning mutlaq xavfsizligini ta'minlash mumkin. Bu texnologiya, ayniqsa, bank tizimlari va davlat ahamiyatiga molik aloqa kanallarida muhim ahamiyat kasb etadi.

Sun’iy intellekt va mashinali o'rganish algoritmlarining joriy etilishi signal qayta ishlash jarayonlarini optimallashtirish imkonini bermoqda. Deep Learning asosidagi algoritmlar yordamida signal sifatini real vaqt rejimida monitoring qilish va nosozliklarni oldindan bashorat qilish mumkin. Bu esa tizimning ishonchliligi va barqarorligini sezilarli darajada oshiradi.

5G va 6G texnologiyalari bilan integratsiyalashuv jarayonlari ham faol rivojlanmoqda. Xususan, Network Function Virtualization (NFV) va Software-Defined Networking (SDN) texnologiyalari yordamida gibrid tarmoq arxitekturasini yaratish bo'yicha tadqiqotlar olib borilmoqda. Bu esa yer usti va sun’iy yo‘ldosh aloqa tizimlarining optimal integratsiyasini ta'minlaydi.

Energiya samaradorligi masalasi ham dolzarb bo'lib qolmoqda. Yangi avlod quyosh panellari va batareyalar, shuningdek, energiya tejamkor protokollar yordamida sun’iy yo‘ldoshlarning avtonom ishlash muddatini sezilarli darajada uzaytirish mumkin. Bu esa operatsion xarajatlarni kamaytirish va tizim ishonchliligini oshirish imkonini beradi.

Internet of Things (IoT) qurilmalarining ko'payishi sun’iy yo‘ldosh aloqa tizimlariga bo'lgan talabni yanada oshirmoqda. M2M (Machine-to-Machine) kommunikatsiyasi uchun maxsus protokollar va algoritmlar ishlab chiqilmoqda. Bu esa global IoT infratuzilmasini yaratish imkonini beradi.

Edge Computing texnologiyasining rivojlanishi ma'lumotlarni qayta ishlash samaradorligini oshirish imkonini bermoqda. Sun’iy yo‘ldoshlarda joylashtirilgan hisoblash qurilmalari yordamida ma'lumotlarni dastlabki qayta ishlash va filtrlash mumkin, bu esa yer stansiyalaridagi yuklamani kamaytiradi.

Zamonaviy sun’iy yo‘ldosh aloqa tizimlarining rivojlanishida asosiy e'tibor signal sifati va xizmatlar soni o'rtasidagi muvozanatni ta'minlashga qaratilmoqda. Multi-beam texnologiyasi yordamida bir vaqtning o'zida bir nechta hududga xizmat

ko'rsatish va chastota resurslaridan samarali foydalanish mumkin [9]. Bu texnologiya, ayniqsa, aholi zich joylashgan hududlarda yuqori samaradorlik ko'rsatmoqda.

Bundan tashqari, zamonaviy kodlash usullarining qo'llanilishi xatolarni tuzatish samaradorligini oshirmoqda. Turbo-kodlar va LDPC (Low-Density Parity-Check) kodlarining kombinatsiyalangan variantlari signal uzatish ishonchliligini sezilarli darajada oshirish imkonini bermoqda [10]. Bu esa, ayniqsa, ob-havo sharoiti yomon bo'lgan hududlarda muhim ahamiyat kasb etadi.

XULOSA

Sun’iy yo‘ldosh aloqa tizimlari zamonaviy telekommunikatsiya infratuzilmasining ajralmas qismiga aylangan. Ularni qo‘llash usul va algoritmlarini takomillashtirish orqali aloqa sifatini, ishonchliligini va samaradorligini oshirish mumkin. Kelajakda sun'iy yo‘ldosh aloqa tizimlarining yanada rivojlanishi kutilmoqda, ayniqsa IoT va 5G/6G texnologiyalari bilan integratsiyalashuv yo‘nalishida.

Olib borilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, sun’iy yo‘ldosh aloqa tizimlari sohasida bir qator istiqbolli yo'nalishlar mavjud. Xususan, sun'iy intellekt va mashinali o'rganish texnologiyalarini qo'llash orqali adaptiv signal qayta ishlash algoritmlarini takomillashtirish, quantum kriptografiya usullarini joriy etish orqali aloqa xavfsizligini oshirish, hamda LEO (Low Earth Orbit) tizimlarini rivojlantirish orqali signal kechikishini kamaytirish mumkin.

Shuningdek, kelgusida sun’iy yo‘ldosh aloqa tizimlari 6G texnologiyalari bilan integratsiyalashib, ultra-yuqori tezlikdagi internet xizmatlarini taqdim etish, global IoT tarmoqlarini qo'llab-quvvatlash va yangi avlod multimedia xizmatlarini rivojlantirishda muhim rol o'ynashi kutilmoqda. Bu esa o'z navbatida yanada samarali usul va algoritmlarni ishlab chiqishni talab etadi.

Umuman olganda, sun’iy yo‘ldosh aloqa tizimlari sohasidagi innovatsiyalar global raqamli transformatsiya jarayonlarini tezlashtirish va raqamli tafovutni kamaytirish imkonini beradi. Bu esa jahon iqtisodiyoti va jamiyatining barqaror rivojlanishiga o'z hissasini qo'shadi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Anderson, K. (2023). Satellite Communication Systems: Principles and Applications. IEEE Communications Magazine, 61(3), 45-52.
2. Петров, В.А., Сидоров, И.Н. (2023). Современные спутниковые системы связи. Электросвязь, 5, 23-29.
3. Johnson, R., Smith, P. (2024). Digital Signal Processing in Satellite Communications. International Journal of Satellite Communications, 42(1), 78-85.
4. Узбеков, А.А., Каримов, Б.Т. (2023). Особенности работы спутниковых систем связи в условиях Центральной Азии. Вестник ТУИТ, 2(46), 112-118.
5. Kim, J., Lee, S., Park, C. (2023). Adaptive Signal Processing Algorithms for Satellite Communications. IEEE Transactions on Communications, 71(4), 2234-2245.
6. Wang, L., Zhang, H. (2024). MIMO Technologies in Satellite Communication Systems. Satellite Communications Research, 15(2), 167-175.
7. Brown, M., Davis, R. (2023). Error Correction Techniques in Modern Satellite Communications. Space Technology Journal, 38(4), 445-452.
8. Miller, S., Wilson, J. (2024). Energy-Efficient Protocols for Satellite Communication Systems. Journal of Space Engineering, 12(1), 34-42.
9. Акрамов, Ш.Р., Юлдашев, М.М. (2023). Замонавий сунъий йўлдош алоқа тизимларида сигнални қайта ишлаш усуллари. Тошкент ахборот технологиялари университети ахборотномаси, 3(55), 78-85.

10. Михайлов, Н.В., Петренко, А.С. (2024). Анализ эффективности помехоустойчивого кодирования в спутниковых системах связи. Космические исследования, 62(1), 89-96.

Research Science and Innovation House

“JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN” JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

YOSH BOLALARDA STOMATOLOGIK KASALLIKLAR

Faxriddinova Sarvinoz Sanjar qizi

EMU University stomatologiya fakulteti 2-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu yo’nalish zamonaviy stomatologiyada ustuvor hisoblanadi. Ko’pgina mamlakatlarning tajribasi shuni ko’rsatadiki, stomatolog xodimlarning oddiy miqdoriy o’sishi, stomatologik xizmatni moliyalashtirish va moddiy jihatdan ta’minlash, tish karieslari va periodontal kasalliklarning tarqalishi va intensivligida mavjud vaziyatni o’zgartirish uchun yetarli bo’lmaydi.

Kalit so’zlar: tish, sun’iy oziqlantirish, tish kasalliklarining oldini olish.

Yosh bolalarda stomatologik kasalliklar, ya'ni og'iz va tishlar bilan bog'liq muammolar, o'smirlar va yosh bolalar orasida keng tarqalgan bo'lib, ularning sog'lig'iga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Bu turdagi kasalliklar asosan quyidagilarga bo'linadi:

1. **Karies (tishlarni chirishi)**: Karies — bu tishlarning emalini va dentinini zararlaydi, natijada tishlar kutilganidek yomonlashadi. Bolalarda kariesning eng keng tarqalgan sababi — toza tishlash odatining yo'qligi, shuningdek, shakarli va kislotali oziq-ovqatlarni iste'mol qilish.
2. **Gingivit (gumma yallig'lanishi)**: Gingivit — bu tish go'shtining yallig'lanishi. Uning belgilari tish go'shtining qizarishi, shishishi va qonashidir. Bolalarda gingivitning sababi — tishlarning tozalanmasligi, bakteriyalar va plakalar yig'ilishi.
3. **Plaqalar va tarkibiy moddalarning yig'ilishi**: Tishlarda plaqalar (bakteriyalarning yig'ilishi) to'planishi va tishlarning to'liq tozalanmasligi stomatologik muammolarga olib keladi. Agar plaqa o'z vaqtida tozalanmasa, u karies yoki gingivit kabi kasalliklarga olib kelishi mumkin.
4. **Rug'lar va tishlarni noto'g'ri joylashishi (ortodontik muammolar)**: Bolalarda tishlarning noto'g'ri o'sishi yoki bir-biriga yondashishi ham stomatologik muammolarga olib kelishi mumkin. Bunday holatlarda ortodontik muolajalar zarur bo'lishi mumkin.

5. **Tishlarni siqish va yomon odatlar**: Ba'zi bolalar tishlarini siqish, tishlarni chaynash yoki yomon odatlar (masalan, barmoqlarni chaynash) bilan shug'ullanishadi. Bu ham stomatologik muammolarga olib kelishi mumkin.

6. **Oral infektsiyalar**: Bolalarda ba'zi infektsiyalar, masalan, aftalar yoki stomatitlar, og'iz bo'shlig'ida og'riq va yallig'lanishlarga sabab bo'lishi mumkin. Ular ko'pincha viruslar yoki bakteriyalar tufayli yuzaga keladi.

Stomatologik kasalliklarning oldini olish:

- **Tishlarni muntazam tozalash**: Tishlarni kamida ikki marta, ya'ni tongda va kechqurun tozalash.
- **Tish pastasini to'g'ri tanlash**: Fluoridli tish pastasi tishlarni himoya qiladi.
- **Oziqlanishni nazorat qilish**: Shakarli va kislotali ovqatlarni kamaytirish, ko'p miqdorda suv ichish va to'g'ri ovqatlanish.
- **Davomiy stomatologik tekshiruvlar**: Bolalar uchun stomatologga muntazam ravishda borish tavsiya etiladi.

Agar bu kasalliklar vaqtida davolansa, bolalarning og'iz va tish salomatligi yaxshilanadi va ular katta yoshda sog'lom tishlar bilan yashash imkoniyatiga ega bo'lishadi.

Tish kasalliklarining oldini olish og’iz bo’shlig’i kasalliklarining paydo bo’lishi va rivojlanishining oldini olish hisoblanadi.

Jahon stomatologik amaliyoti ishonchli profilaktik dasturlarini qo’llash tishlarning karies intensivligi va periodontal kasalliklar jadalligini keskin pasayishiga olib keladi, bolalarda tishlarning erta yo’qotilish hollari kamayishiga va sun’iy tishlari bo’lgan bolalar va o’smirlar sonini kamayishiga muhim o’rin tutadi.

Hozirgi kunda oddiy va arzon narxlarda profilaktik ogohlantirish bilan oldini olish mumkin bo’lgan kasalliklarni davolash uchun muhim moddiy resurslarni sarflashni davom ettirish mantiqiy jihatdan to’g’ri emas. Shu sababli, tish kasalliklarining oldini olish tish kasalliklari uchun xavf omillarini bartaraf etadigan shart-sharoitlarni yaratishga qaratilgan

ijtimoiy va individual kompleks profilaktika choralari tizimini joriy etishni nazarda tutishi kerak.

Mamlakatimizda stomatologik kasalliklar etarlicha ko’p uchraydi, holatning shu tarzda davom etishi kasalliklarning rivojlanishiga ta’sir ko’rsatadigan sharoitlarni ma’lum yo’nalishda o’zgartirilmasa, ularning yanada oshishini kutish kerak. Ayniqsa, bolalar orasida stomatologik kasalliklar oldini olish uchun butun jamiyatning sa’y harakatini yo’naltirish maqsadga muvofiq.

Tish cho’tkasi va pastasi og’iz gigienasi uchun bolalarning umumiy gigienasining ajralmas qismi hisoblanadi.

Uning samaradorligi asosan tish va tishlarni tozalash usullariga bog’liq.

Har bir bola og’iz bo’shlig’ini ehtiyotkorlik bilan va to’g’ri parvarish qilish eng muhim profilaktik va yordamchi terapevtik muolaja ekanligiga ishonch hosil qilishi kerak.

Tish shifokorining vazifasi bemorlarni tish kariyeri va periodontal kasalliklarni oldini olish uchun etarli bo’lgan og’iz gigienasini saqlab qolish uchun lozim amaliyotlarni uqtirishni o’z ichiga oladi.

Ota-onalarga bolaning tishlarini har kuni ikki marta tozalashni nazorat qilish tavsiya etildi. Uglevodlarga boy oziq-ovqat mahsulotlari, ya’ni shakarlarning og’iz bo’shlig’ida ortiqcha miqdori va davomiyligini kamaytirishning ahamiyati tushuntirildi. Ratsional ovqatlanish bo’yicha tavsiyalar berildi. Ftorid qo’shimchalarining tashuvchisi sifatida yodlangan-ftorli tuzni iste’mol qilish tavsiya etildi. Suhbat davomida otaonalarning bolalarni tekshirish hamda gigienik va profilaktik tadbirlarni o’tkazish bo’yicha ixtiyoriy roziligi olindi.

Ikkinchi bosqichda bolalar guruhlarida "tishlarni sog’lom saqlash", "tishlarni tozalash usuli", "ratsional ovqatlanish va sog’lom tishlar" salomatlik darslari o’tkazildi. Bolalar bog’chasi tarbiyachilari bilan suhbatlar o’tkazildi, unda sut tishlari davrida og’iz bo’shlig’ining sifatli gigienasini o’rgatish zarurligi ta’kidlandi. Bu yoshda tarbiyachining o’rni bolalar uchun muhim rol o’ynashi hisobga olindi. Tarbiyachilar sog’liqni saqlash darslarida faol ishtirok etdilar.

Tadqiqotning uchinchi bosqichida bolalarda og’iz bo’shlig’ining dastlabki gigienik holati aniqlandi. Tishlar holatini baholash umumiy qabul qilingan usul bo’yicha soddalashtirilgan Grin-Vermillion indeksi (OHI – S, Green-Vermillion, 1964) yordamida amalga oshirildi. Bolalarda individual og’iz gigiena (OHI-S0) dastlabki darajasi qoniqarsiz edi (1,91±0,15 dan 2,31 ± 0,17 gacha). Natijalar shuni ko’rsatadiki, ota-onalar farzandlarining tishlari gigienik holatiga etarlicha e’tibor bermaydilar.

To’rtinchi bosqichda bolalarning og’iz bo’shlig’ining mustaqil individual gigienasi darajasi baholandi. Shu maqsadda tarbiyalanuvchilar bilan suhbat o’tkazildi, ularning yoshi uchun sodda va tushunarli bo’lgan, tishlarni muntazam tozalash, tish cho’tkasi, pastalari, floss, og’iz yuvish vositalarining ahamiyati tushuntirildi. Uglevodlarga boy oziq-ovqat mahsulotlarining ko’pligi, ya’ni shirinliklar iste’moliga alohida e’tibor qaratildi. Keyin barcha bolalar modellarda tishlarni tozalashning standart usuli o’rgatildi. 1 oydan so’ng bolalarda shaxsiy og’iz bo’shlig’i gigienasi darajasi qayta aniqlandi. Soddalashtirilgan Grin-Vermillion indeksi ko’rsatkichlari bir oz yaxshilandi.

Og’iz bo’shlig’i gigienasi chora-tadbirlarini muntazam o’tkazish uchun motivatsiyalash, ratsional ovqatlanish haqida suhbat, asosan

uglevodlarni o’z ichiga olgan mahsulotlar soni va miqdorini kamaytirish, bolalar va ularning ota-onalari, tarbiyachilar bilan o’tkazilgan ftoridlardan foydalanishning tishlar uchun ahamiyatini tushuntirish, sut prikusi davrida bolalar og’iz bo’shlig’ining gigienik holatini sezilarli darajada yaxshilashga yordam berdi.

REFERENCES

1. KH.P.Kamilov, S.X.Yusupalikxodjayeva, U.A Shukurova.Toshkent 2017
2. Irsaliyev X.I. Nigmatov R.N. Xabilov N.L. Akbarov A.N. Darslik Toshkend Glabol books 2018
3. Maxsudov S.N. Shukurova G.R. Yangiyo’l poligraph servic 2008.
4. Safarov T .X. Xalilov I.X. Bolalar stomatologiyasidan amaliy qo’llanma. Toshkent Abu Ali Ibn Sino nashriyoti 1997.
5. Kodirova, M. M., & Anvarova, S. (2024). TIBBIY MALAKALI MUTAXASISLARNI TAYORLASHDA UMUMIY TIBBIY PEDAGOGIKADAN FOYDALANISH MEHANIZMI.(KOMMUNAL VA MEHNAT GIGIYENASI FANINI OQITISH MISOLIDA). Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi, 20(4), 59-63.

Research Science and Innovation House

"JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN" JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

Elektron hukumat tizimi doirasida loyihalarni ishlab chiqish jarayonlarini raqamlashtirish modellari.

Masharipov Bekzod Rustamovich
O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi
Biznes va tadbirkorlik oliy maktabi magistranti
Loyiha boshqaruvi mutaxassisligi

Annotatsiya: Hozirgi kunda elektron hukumat tizimlari davlat boshqaruvini yanada samarali va shaffof qilish maqsadida joriy etilmoqda. Raqamli texnologiyalar yordamida davlat xizmatlarini taqdim etish jarayonlari tezlashmoqda va soddalashtirilmoqda. Ushbu maqolada elektron hukumat tizimi doirasida loyihalarni ishlab chiqish jarayonlarini raqamlashtirish modellari ko'rib chiqiladi. Raqamlashtirish jarayoni davlat xizmatlarining sifatini oshirish, fuqarolar va davlat o'rtasidagi aloqalarni yaxshilash, shuningdek, resurslardan samarali foydalanishni ta'minlashga qaratilgan.

Kalit so'zlar: elektron hukumat, raqamli texnologiyalar, loyihalar, samaradorlik, dasturchilar, integratsiya, shaffoflik.

Аннотация: В настоящее время внедряются системы электронного правительства с целью сделать государственное управление более эффективным и прозрачным. С помощью цифровых технологий ускоряются и упрощаются процессы предоставления государственных услуг. В данной статье рассматриваются модели цифровизации процессов разработки проектов в системе электронного правительства. Процесс цифровизации направлен на повышение качества государственных услуг, улучшение отношений между гражданами и государством, а также обеспечение эффективного использования ресурсов.

Ключевые слова: электронное правительство, цифровые технологии, проекты, эффективность, разработчики, интеграция, прозрачность.

Abstract: Currently, electronic government systems are being implemented in order to make public administration more efficient and transparent. With the help of digital technologies, the processes of providing public services are being accelerated and simplified. This article examines models of digitization of project development processes within the e-government system. The digitization process is aimed at

improving the quality of public services, improving relations between citizens and the state, as well as ensuring efficient use of resources.

Key words: e-government, digital technologies, projects, efficiency, developers, integration, transparency.

KIRISH

Elektron hukumat tizimi zamonaviy davlat boshqaruvining muhim qismidir. Ushbu tizim davlat xizmatlarini raqamli formatda taqdim etish, fuqarolar va davlat organlari o'rtasidagi aloqalarni yaxshilash, shaffoflikni oshirish va xizmat ko'rsatish jarayonlarini soddalashtirish maqsadida yaratilgan. Elektron hukumat tizimi, asosan, raqamli texnologiyalar va internet imkoniyatlaridan foydalanishga asoslanadi. Elektron hukumat tizimi fuqarolarga davlat xizmatlariga qulay va tezkor kirish imkoniyatini taqdim etadi. An'anaviy xizmat ko'rsatish usullari ko'pincha vaqt talab etadi va murakkab jarayonlarga ega. Raqamli platformalar orqali fuqarolar istalgan vaqtda va joyda kerakli xizmatlarga murojaat qilishlari, ma'lumotlarni olishlari va natijalarni ko'rishlari mumkin. Bu, o'z navbatida, fuqarolar uchun vaqtni tejaydi va xizmatlardan foydalanishni osonlashtiradi. Elektron hukumat tizimi shaffoflikni ta'minlaydi. Davlat xizmatlarining ochiqligi fuqarolar ishonchini oshiradi. Raqamli tizimlar orqali xizmatlar jarayonlari va natijalari haqida to'liq ma'lumot olish mumkin. Bu, korrupsiya xavfini kamaytiradi va davlat organlarining javobgarligini oshiradi. Fuqarolar o'z huquqlari va majburiyatlari haqida aniq ma'lumotga ega bo'lishadi, bu esa ularning faol ishtirokini rag'batlantiradi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA TADQIQOT METODOLOGIYASI

Elektron hukumat tizimi foydalanuvchi markazlashuvini ta'minlaydi. Davlat xizmatlari foydalanuvchilarning ehtiyojlariga mos ravishda ishlab chiqilishi kerak. Raqamli platformalar orqali fuqarolar o'z fikr-mulohazalarini bildirishlari va xizmatlar sifatini baholashlari mumkin. Bu jarayon davlat organlariga xizmatlarni yaxshilash uchun zarur bo'lgan o'zgarishlarni amalga oshirish imkonini beradi. Elektron hukumat tizimi integratsiyani kuchaytiradi. Turli davlat organlari o'rtasida ma'lumot almashish imkoniyati mavjud bo'lib, bu xizmatlar o'rtasidagi bog'liqlikni oshiradi. Fuqarolar bir joyda bir nechta xizmatlardan foydalanish imkoniyatiga ega bo'lishadi, bu esa ularning vaqtini tejaydi va xizmatlardan foydalanishni osonlashtiradi. Elektron hukumat tizimi xatolarni kamaytiradi. Ma'lumotlar avtomatik ravishda qayd etilishi va ishlanilishi natijasida inson omilining ta'siri kamayadi. Bu jarayonda xatolarni kamaytirish va xizmatlarning sifatini oshirish

imkoniyati mavjud. Oxirgi, elektron hukumat tizimi monitoring va tahlil imkoniyatlarini kengaytiradi. Davlat organlari xizmatlar samaradorligini doimiy ravishda kuzatishi va tahlil qilishi mumkin. Bu jarayonlar orqali xizmatlar sifatini oshirish uchun zarur bo'lgan o'zgarishlar tezda amalga oshirilishi mumkin.[1]

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Elektron hukumat tizimining asosiy tamoyillari shaffoflik, samaradorlik, foydalanuvchi markazlashuvi va integratsiyani o'z ichiga oladi. Shaffoflik davlat xizmatlari jarayonlarining ochiqligini ta'minlaydi, bu esa fuqarolar o'z huquqlari va majburiyatlari haqida to'liq ma'lumotga ega bo'lishlariga yordam beradi. Samaradorlik esa raqamli texnologiyalar yordamida xizmatlarni tez va samarali taqdim etishni anglatadi. Foydalanuvchi markazlashuvi davlat xizmatlarining fuqarolarning ehtiyojlariga mos ravishda ishlab chiqilishini ta'minlaydi. Integratsiya esa turli davlat organlari o'rtasida ma'lumot almashish va hamkorlikni kuchaytiradi. Loyihalarni ishlab chiqish jarayonlarini raqamlashtirishda bir nechta modellardan foydalanish mumkin. Agile modeli loyihalarni bosqichma-bosqich ishlab chiqish va foydalanuvchilarning fikr-mulohazalarini tezda inobatga olish imkonini beradi. Ushbu metodologiya yordamida loyihalar tezda o'zgarishlarga moslashadi va foydalanuvchilarning ehtiyojlariga javob beradi. Waterfall modeli esa loyihalarni qat'iy bosqichlarga bo'lib, har bir bosqich tugagach, keyingi bosqichga o'tishni nazarda tutadi. Bu model an'anaviy loyihalarni ishlab chiqish jarayonida keng qo'llaniladi, ammo o'zgarishlarga moslashuvchanligi past. DevOps modeli dasturiy ta'minot ishlab chiqish va operatsiyalarni birlashtiradi. Bu model yordamida dasturchilar va operatsion jamoalar o'rtasida samarali hamkorlik o'rnatiladi, bu esa loyihalarni tez va sifatli amalga oshirishga yordam beradi. Lean modeli esa resurslarni samarali ishlatishga qaratilgan. Ushbu metodologiya yordamida isrofgarchilikni kamaytirish va foydalanuvchilarga maksimal qiymat taqdim etish maqsad qilinadi. Loyihalarni raqamlashtirish jarayoni bir necha bosqichlardan iborat. Tahlil va rejalashtirish bosqichida loyihaning maqsadlari va vazifalari aniqlanadi. Bu bosqichda foydalanuvchilar ehtiyojlari va mavjud muammolar tahlil qilinadi. Dizayn bosqichida loyihaning arxitekturasi va interfeysi ishlab chiqiladi. Foydalanuvchi tajribasini yaxshilash uchun dizayn jarayonida foydalanuvchilarning fikrlari inobatga olinadi. Ishlab chiqish bosqichida loyihaning dasturiy ta'minoti ishlab chiqiladi. Bu bosqichda dasturchilar tomonidan kod yozish va dasturiy ta'minotni sinovdan o'tkazish amalga oshiriladi. Sinov bosqichida loyihaning sifatini

ta'minlash uchun sinov jarayoni o'tkaziladi. Bu bosqichda dasturiy ta'minotning barcha funksiyalari sinovdan o'tkaziladi va xatolar aniqlanadi. Joriy etish bosqichida loyihaning natijalari amaliyotga joriy etiladi. Bu bosqichda foydalanuvchilarga yangi xizmatlar haqida ma'lumot beriladi va ularning foydalanishlari uchun qo'llanmalar taqdim etiladi. Monitoring va qo'llab-quvvatlash bosqichida loyihaning ishlashi doimiy ravishda monitoring qilinadi. Foydalanuvchilardan olingan fikr-mulohazalar asosida xizmatlar takomillashtiriladi.[3]

Loyihalarni raqamlashtirish jarayonining bir qator afzalliklari mavjud. Raqamli texnologiyalar yordamida xizmatlar tezda taqdim etiladi, bu esa fuqarolarning vaqtini tejaydi. Raqamlashtirish jarayoni xizmatlarning sifatini oshirishga yordam beradi. Sinov jarayonlari va foydalanuvchi fikrlarini inobatga olish orqali xatolar kamayadi. Fuqarolar uchun xizmatlardan foydalanish qulaylashadi. Ular istalgan vaqtda va joyda xizmatlardan foydalanish imkoniyatiga ega bo'lishadi. Raqamlashtirish jarayoni davlat organlarining resurslarini samarali ishlatishga yordam beradi. Bu, o'z navbatida, davlat byudjetini tejashga olib keladi. Raqamlashtirish jarayoni zamonaviy davlat boshqaruvi va xizmat ko'rsatish tizimlarining ajralmas qismiga aylangan. Ushbu jarayon davlat xizmatlarining sifatini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Raqamli texnologiyalarni joriy etish orqali davlat organlari fuqarolarga yanada samarali, tez va qulay xizmatlar taqdim etish imkoniyatiga ega bo'ladi.[5]

Raqamlashtirish jarayoni xizmatlarning tezligini oshiradi. An'anaviy xizmat ko'rsatish usullari ko'pincha vaqt talab etadi va murakkab jarayonlarga ega. Raqamli platformalar yordamida fuqarolar xizmatlarga tezda murojaat qilishlari, kerakli ma'lumotlarni olishlari va natijalarni tezda ko'rishlari mumkin. Bu esa, o'z navbatida, fuqarolar uchun vaqtni tejaydi va xizmatlardan foydalanishni osonlashtiradi. Raqamlashtirish shaffoflikni ta'minlaydi. Davlat xizmatlarining ochiqligi fuqarolar ishonchini oshiradi. Raqamli tizimlar orqali xizmatlar jarayonlari va natijalari haqida to'liq ma'lumot olish mumkin.[7]

Bu, korrupsiya xavfini kamaytiradi va davlat organlarining javobgarligini oshiradi. Fuqarolar o'z huquqlari va majburiyatlari haqida aniq ma'lumotga ega bo'lishadi, bu esa ularning faol ishtirokini rag'batlantiradi. Raqamlashtirish foydalanuvchi markazlashuvini ta'minlaydi. Davlat xizmatlari foydalanuvchilarning ehtiyojlariga mos ravishda ishlab chiqilishi kerak. Raqamli platformalar orqali fuqarolar o'z fikr-mulohazalarini bildirishlari va xizmatlar sifatini baholashlari

mumkin. Bu jarayon davlat organlariga xizmatlarni yaxshilash uchun zarur bo'lgan o'zgarishlarni amalga oshirish imkonini beradi. Raqamlashtirish integratsiyani kuchaytiradi. Turli davlat organlari o'rtasida ma'lumot almashish imkoniyati mavjud bo'lib, bu xizmatlar o'rtasidagi bog'liqlikni oshiradi. Fuqarolar bir joyda bir nechta xizmatlardan foydalanish imkoniyatiga ega bo'lishadi, bu esa ularning vaqtini tejaydi va xizmatlardan foydalanishni osonlashtiradi. Raqamli tizimlar xatolarni kamaytiradi. Ma'lumotlar avtomatik ravishda qayd etilishi va ishlanilishi natijasida inson omilining ta'siri kamayadi. Bu jarayonda xatolarni kamaytirish va xizmatlarning sifatini oshirish imkoniyati mavjud. Oxirgi, raqamlashtirish monitoring va tahlil imkoniyatlarini kengaytiradi. Davlat organlari xizmatlar samaradorligini doimiy ravishda kuzatishi va tahlil qilishi mumkin. Bu jarayonlar orqali xizmatlar sifatini oshirish uchun zarur bo'lgan o'zgarishlar tezda amalga oshirilishi mumkin. Raqamlashtirish jarayoni davlat xizmatlarining sifatini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Tezlik, shaffoflik, foydalanuvchi markazlashuvi, integratsiya, xatolarni kamaytirish va monitoring imkoniyatlari orqali raqamli texnologiyalar fuqarolarga yanada qulay va samarali xizmatlar taqdim etishga yordam beradi. Bu esa, o'z navbatida, davlat va fuqarolar o'rtasidagi ishonchni mustahkamlashga xizmat qiladi.[6]

XULOSA

Umuman olganda, elektron hukumat tizimi doirasida loyihalarni ishlab chiqish jarayonlarini raqamlashtirish zamonaviy davlat boshqaruvining ajralmas qismiga aylangan. Raqamli texnologiyalar yordamida davlat xizmatlarini taqdim etish jarayonlari samarali, shaffof va foydalanuvchi ehtiyojlariga mos ravishda amalga oshirilmoqda. Raqamlashtirish modellari va jarayonlari davlat organlarining faoliyatini yaxshilashga, fuqarolar bilan aloqalarni kuchaytirishga va resurslardan samarali foydalanishga yordam beradi. Kelajakda elektron hukumat tizimlari yanada rivojlanib, raqamli transformatsiya jarayonlari davom etishi kutilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullaeva, D. (2021). "Elektron hukumat va uning rivojlanish tendensiyalari." O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi Axborotnomasi, 3, 45-50.

2. Toshpulatov, A. (2020). "Raqamli iqtisodiyot va elektron hukumat: O'zbekiston tajribasi." O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va San'at Universiteti Ilmiy Ishlari, 2, 12-18.

3. Murodov, A. (2022). "Elektron xizmatlar va ularning samaradorligini oshirish yo'llari." O'zbekiston Respublikasi Davlat va Jamiyat Boshqaruvi, 1, 30-35.

4. Saidov, S. (2019). "O'zbekistonda elektron hukumat tizimining rivojlanishi: muammolar va yechimlar." O'zbekiston Respublikasi Davlat Boshqaruvi Akademiyasi Ilmiy Jurnali, 4, 55-60.

5. Xolmatov, B. (2021). "Raqamli transformatsiya va davlat xizmatlari: O'zbekiston misolida." O'zbekiston Respublikasi Axborot Texnologiyalari va Kommunikatsiyalarini Rivojlantirish Vazirligi Ma'lumotlari, 2, 22-27.

6. Rasulov, D. (2020). "Elektron hukumat: nazariy asoslar va amaliyot." O'zbekiston Respublikasi Ijtimoiy Fanlar Akademiyasi Jurnali, 3, 15-20.

7. Tursunov, E. (2022). "O'zbekistonda elektron hukumat tizimining raqamlashtirish jarayonlari." O'zbekiston Respublikasi Raqamli Iqtisodiyot va Innovatsiyalar Jurnali, 1, 40-45.

8. Qodirov, A. (2019). "Davlat xizmatlarining raqamli shakllari va ularning samaradorligi." O'zbekiston Respublikasi Davlat Boshqaruvi Akademiyasi Ilmiy Jurnali, 2, 25-30.

9. Karimov, I. (2021). "Raqamli davlat: elektron hukumat va uning istiqbollari." O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi Axborotnomasi, 4, 10-15.

10. Yusupov, M. (2020). "Elektron hukumat tizimlarining raqamlashtirish jarayonlari: muammolar va yechimlar." O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va San'at Universiteti Ilmiy Ishlari, 1, 5-10.

Research Science and Innovation House

“JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN” JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

QAMISH (PHRAGMITES AUSTRALIS) O’SIMLIGINING EKOLOGIK VA IQTISODIY ROLI
ECOLOGICAL AND ECONOMIC ROLE OF REED (PHRAGMITES AUSTRALIS) PLANTS
ЭКОЛОГО-ХОЗЯЙСТВЕННАЯ РОЛЬ ТРОСТНИКОВОГО (PHRAGMITES AUSTRALIS) ЗАВОДА

Andijon davlat pedagogika instituti
Xaydarova Nodirabonu Xayrullo qizi,
talaba.
Kurbanova Mehrioy Zafarbek qizi,
o’qituvchi.

Annotatsiya: Ushbu maqolada Qamish (Phragmites australis) o‘simligining ekologik va iqtisodiy ahamiyati yoritilgan. Qamishning suv va havo sifatini yaxshilash, tuproqni eroziyadan himoya qilish, va biologik xilma-xillikni ta’minlashdagi ekologik roli keng ko‘lamda tahlil qilingan. Shuningdek, uning qurilish materiallari, yoqilg‘i, hunarmandchilik va yem-xashak sifatidagi ahamiyati ko‘rsatib berilgan. Qamishning nazoratsiz tarqalishidan kelib chiqadigan muammolar va ularga qarshi kurash strategiyalari haqida ham ma’lumotlar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: Qamish, Phragmites australis, ekologik ahamiyat, iqtisodiy foyda, tuproq eroziyasi, biologik xilma-xillik, qurilish materiallari, botqoqli hududlar, yoqilg‘i, atrof-muhitni muhofaza qilish.

Abstract: This article discusses the ecological and economic importance of reed (Phragmites australis). The ecological role of reed in improving water and air quality, protecting soil from erosion, and maintaining biodiversity is extensively analyzed. Its economic benefits as a building material, fuel, handicrafts, and fodder are also highlighted. The problems arising from the uncontrolled spread of reed and strategies for combating them are also presented.

Keywords: Reed, Phragmites australis, ecological importance, economic benefits, soil erosion, biodiversity, building materials, wetlands, fuel, environmental protection.

Аннотация: В статье описано эколого-хозяйственное значение тростника (Phragmites australis). Экологическая роль тростника в улучшении качества воды и воздуха, защите почвы от эрозии и поддержании биоразнообразия широко анализируется. Также показана его экономическая выгода в качестве строительных материалов, топлива, ремесел и кормов. Также представлена информация о проблемах, вызванных неконтролируемым распространением тростника, и стратегиях борьбы с ними.

Ключевые слова: Тростник, Phragmites australis, экологическое значение, экономическая выгода, эрозия почвы, биологическое разнообразие, строительные материалы, водно-болотные угодья, топливо, охрана окружающей среды.

Qamish (Phragmites australis) dunyo bo‘ylab botqoqli hududlar va suv havzalari bo‘yida keng tarqalgan boshoqdoshlar oilasiga mansub ko‘p yillik o‘simlikdir. O‘zbekiston hududida qamish Amudaryo, Sirdaryo, Zarafshon daryolari vodiysida, ko‘l va botqoqlik yerlarda tabiiy holda uchraydi. Ushbu o‘simlikning ekologik va iqtisodiy ahamiyati ko‘p qirrali bo‘lib, uni o‘rganish muhimdir. Suv va havo sifatini yaxshilaydi. Qamish o‘zining chuqur ildiz tizimi orqali atrof-muhitni tozalash xususiyatiga ega. U suvdagi og‘ir metall va zararli moddalarni o‘zlashtiradi, botqoqlik hududlarning ekologik muvozanatini saqlaydi. Shuningdek, qamish karbonat angidridni so‘rib, kislorod ishlab chiqaradi, bu esa havo sifatini yaxshilashga yordam beradi. Qamish o'simligi tabiatda muhim ekologik rol o'ynaydi. U suvni tabiiy filtr sifatida tozalashda ishtirok etib, og'ir metallar va boshqa zararli moddalarni o'zlashtiradi, shu bilan suv havzalari sifatini yaxshilaydi. Havoni yaxshilashga esa kislorod ishlab chiqarishi va karbonat angidridni yutish orqali hissa qo'shadi. Bundan tashqari, qamishlar tuproqni eroziyadan himoya qiladi, chunki ularning zich ildiz tizimi tuproqni birlashtirib, suv oqimi va shamol ta’sirida yemirilishining oldini oladi. Shu sababli, qamishlar nafaqat tabiat muvozanatini saqlashda, balki insoniyatning ekologik muammolarini hal qilishda ham muhim o‘rin tutadi. Qamishning ildizlari tuproqni mustahkamlab, suv oqizishidan hosil bo‘ladigan eroziyaga qarshi tabiiy to‘siq bo‘lib xizmat qiladi. Bu o‘simlik suv havzalari qirg‘oqlarini saqlab qolish va tuproqning unumdor qatlamini himoya qilishda katta ahamiyatga ega.

Qamish (Phragmites australis) dunyoning ko‘plab hududlarida, ayniqsa, mo‘tadil va subtropik iqlim mintaqalarida keng tarqalgan. U odatda quyidagi hududlarda o‘sadi:

№	**Qamish (Phragmites australis) ning tarqalishi**	
1	Yevropa	Daryolar, ko‘llar, botqoqliklar va qirg‘oqlarda
2	Osiyo	Markaziy Osiyo, Hindiston, Xitoy va Yaponiya
3	Shimoliy va Janubiy Amerika	Tabiiy yoki invaziv o‘simlik sifatida
4	Afrika va Avstraliya	Suv havzalari va qirg‘oqlardagi tabiiy qamishzorlar

Tabiiy o‘sish sharoiti: Qamish nam va botqoqlik sharoitdagi organik moddalarga boy tuproqlarda yaxshi rivojlanadi. Tuzli tuproqlarda ham o‘sishi mumkin. Suv rejimi esa Qamish suv havzalari, daryolar, ko‘llar va botqoqliklarning chekka joylarida o‘sadi. Suv sathining mavsumiy o‘zgarishiga moslashgan. Mo‘tadil va subtropik iqlim sharoitlari unga juda mos keladi, ammo qamish sovuqqa ham chidamli bo‘lib, qishloq joylarida o‘sishda davom etadi. Qamishning moslashuvchanligi uni deyarli barcha kontinental suv havzalari yaqinida uchratish mumkin bo‘lgan universal o‘simlikka aylantirgan. Qamish bilan qoplangan hududlar ko‘plab qushlar, baliqlar va suvda yashovchi boshqa hayvonlar uchun yashash joyi hisoblanadi. Bu o‘simlik botqoqli ekotizimlar barqarorligini ta’minlashda muhim rol o‘ynaydi. Qamishning qattiq poyalari qurilish materiallari sifatida qadimdan qo‘llanilib kelgan. Undan tom yopish, devor qoplamasi va yengil qurilish materiallari tayyorlanadi. Hozirgi kunda ekologik toza va arzon material sifatida uning qadri oshib bormoqda. Qamish yoqilg‘i sifatida ham ishlatiladi. Uning

poyalaridan briketlar va biomassaga asoslangan yonilg‘i mahsulotlari tayyorlanadi. Bu qayta tiklanuvchi energiya manbasi sifatida iqtisodiy jihatdan foydalidir. Qamishdan turli xil savat, mat va boshqa qo‘l mehnati mahsulotlari ishlab chiqariladi. Bu, ayniqsa, mahalliy aholining qo‘shimcha daromad manbai sifatida ahamiyatli. Qamishning yosh barglari va poyalari chorva mollari uchun yem sifatida ishlatiladi. Ayniqsa, qishloq joylarda yem resurslari yetishmaydigan paytda qamish muhim ahamiyat kasb etadi. Qamish inson hayotida qadimdan muhim o‘rin tutib kelmoqda. U uy-joy qurilishida, ayniqsa tom yopishda, mustahkam va arzon material sifatida ishlatiladi.

An'anaviy hunarmandchilikda qamishdan savat, to‘r va boshqa xo‘jalik buyumlari tayyorlangan. Bugungi kunda esa u zamonaviy qurilish materiallari, bioyoqilg‘i va qog‘oz ishlab chiqarishda ishlatilmoqda. Shuningdek, qamish ekologik san’at asarlari yaratishda ham keng qo‘llanadi. Uning tabiiy filtr sifatida suvni tozalash va atrof-muhitni yaxshilashdagi roli inson salomatligini saqlashda beqiyos ahamiyatga ega. Shu sababli, qamish inson ehtiyojlari va tabiat muvozanati o‘rtasida muhim ko‘prik bo‘lib xizmat qiladi. Phragmites australis invaziv turi ba'zi hududlarda mahalliy o‘simliklarni siqib chiqarib, ekotizim muvozanatini buzmoqda. Bu suv o‘simliklarining kamayishi va ba'zi hayvonlarning yashash joylari yo‘qolishiga olib kelmoqda. Qamish tez ko‘payadi va ildiz tizimi chuqur bo‘lgani uchun uni boshqarish qiyin. Suv havzalarida qamishning haddan tashqari ko‘payishi suv oqimini to‘sib, botqoqlanishga sabab bo‘ladi. Qamishzorlar odamlarning urbanizatsiya va qishloq xo‘jaligi uchun yer ochish faoliyati tufayli qisqarib bormoqda. Qamishzorlarni o‘t qo‘yish yo‘li bilan tozalash ba'zi joylarda odatiy bo‘lib, bu usul ekologik muammolarga olib keladi. Kelajakda invaziv turlarni nazorat qilish uchun barqaror boshqaruv strategiyalarini ishlab chiqish muhimdir. Masalan, biologik yoki mexanik usullarni qo‘llash. Texnologiyada esa Qamishdan bioyoqilg‘i, qog‘oz va qurilish materiallari ishlab chiqarish kabi ekologik texnologiyalarda foydalanish kelajakda uni iqtisodiy jihatdan samarali resursga aylantiradi. Qamishzorlarni asrash va ularning tabiiy ekotizimdagi ahamiyatini oshirish uchun maxsus muhofaza rejimlarini joriy etish zarur.

Muammolar va yechimlar: Ba’zan qamishning nazoratsiz tarqalishi boshqa o‘simliklarning yashash joyini cheklab qo‘yadi. Bu muammolarni hal qilish uchun qamish plantatsiyalarini boshqarish va undan barqaror foydalanish strategiyalarini

ishlab chiqish zarur. Qamishning ekologik, iqtisodiy va farmatsevtik imkoniyatlarini o‘rganish orqali uning yangi foydalanish yo‘llari topilishi mumkin.

Xulosa: Qamish o‘simligi O‘zbekistonning tabiiy boyliklaridan biri bo‘lib, ekologik va iqtisodiy ahamiyatga ega. U tabiatni muhofaza qilishda hamda mahalliy aholi iqtisodiyotini rivojlantirishda katta rol o‘ynaydi. Bu o‘simlikdan oqilona foydalanish va uni himoya qilish jamiyat va atrof-muhit uchun foydali bo‘ladi. Xulosa qilib aytganda, qamishning o’simligining haddan tashqari ko‘payishi yoki noto‘g‘ri boshqaruvi bilan bog‘liq bo‘lsa-da, kelajakda uning inson va tabiat uchun foydasini oshirish maqsadida innovatsion yondashuvlar katta ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. S.S Saxobiddinov. ‘’O’simliklar sistematikasi’’. ‘’O’qituvchi’’ nashriyoti Toshkent-1966
2. O’.E.Xo’janazarov, X.Mavlonov, J.S.Sadinov. ,,Botanika’’. Toshkent ‘’Innovatsiya Ziyo’’ 2022
3. Mitsch, W.J., & Gosselink, J.G. (2015). Wetlands. John Wiley & Sons.

Ushbu kitob qamish va boshqa botqoqlik o‘simliklarining ekologik ahamiyati haqida keng ma'lumot beradi.

4. Internet resurslari: National Geographic. Reeds and Wetlands: Ecosystem Services. URL: www.nationalgeographic.com

Research Science and Innovation House

"JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN" JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

TIJORIY DISKURS KONSEPSIYASI TADQIQIGA DOIR MULOHAZALAR

Xolisova Gavxaroy Mannobjon qizi
f.f.f.dok dotsent
Sobirjonov Ravshanbek Tolipjon o'g'li
Filologiya va tillarni o'qitish yo'nalishi 2-kurs talabasi

Annotatsiya. Tijoriy muloqotning asosiy funksiyalarini axborot, kommunikativ, nazorat qiluvchi, qo'llab-quvvatlovchi funksiyalar, huquqiy munosabatlarni o'rnatish, har qanday fakt, hodisani so'rash, tasdiqlash funksiyasi deb atash mumkin.

Kalit so'zlar: suz ma'nosi, tijoriy diskurs, til tizimi, funksiyalar, leksikografik ma'no.

Концепция коммерческого дискурса

Аннотация. Основними функциями коммерческого обшения можно назватъ информационние, коммуникативние, надзорние, вспомогателъние функсии, установление правоотношений, запрос любого факта, события, функсию подтверждениЙ.

Ключевие слова: значение слова, коммерческий дискурс, язиковая система, функсии, лексикографическое значение.

The sonsept of sommersial dissourse

Annotation. The main functions of commercial communication can be called information, communicative, supervisory, supportive functions, the establishment of legal relations, the inquiry of any fact, event, the function of confirmation.

Keywords: word meaning, commercial discourse, language system, functions, lexicographic meaning.

Insonning shakllana borish jarayoni uning fikrlash jarayoni bilan chambarchas bogliq yoki mutanosib tengdir. Oz-ozidan tafakkur va til munosabatlari masalasi ham bu jarayonda alohida orin tutishi aniq. Shuningdek, nazariy tadqiq nuqtai nazaridan bu jarayonlar alohida-alohida korilsa-da, aslida yaxlit kompozitsiya ekanligi ham aniq. Til kategoriyalari oziga xos xususiyatlarga

ega, biroq tafakkur kategoriyalari bilan bogliq. Bu bogliqlikni sabab-natija, umumiylik-xususiylik, mohiyat-tajalli kabi tushunish uchun ham, bir jarayonning 2 qirrasi sifatida tushunish uchun ham etarlicha asoslar bor. Tilning aloqa vositasi ekanligi uning deyarli tarifiga aylanib qolgan bolsa-da, tilning boshqa vazifalari ham borki, muhimligi nuqtai nazaridan qaysi bir vazifaning etakchiligi masalasi hali-hozircha muhokamalar uchun mavzu bolib kelmoqda. Xususan, T.Bushuy, SH.Safarovlar til vazifalari funksiyalari borasida quyidagicha yozadilar: Odatda, tilning bajaradigan koplab funksiyalari qatorida bazilari eng muhim ekanligi korsatiladi: 1) til odamlar orasida eng muhim aloqa vositasidir; 2) u insoniyatning ijtimoiy tarixiy tajribasini saqlash uchun xizmat qiladi; 3) til tafakkurning asosiy elementi vazifasini bajaradi.

Shuni ta’kidlash kerakki, tijoriy diskurs konsepsiyasi inson faoliyatining iqtisodiy, siyosiy, texnik, ijtimoiy, ilmiy va madaniy sohalaridagi o‘zaro ta’sirlarning butun majmuini birlashtiradi. Bizning zamonamizning biznes aloqalari zamonaviy aloqa talablariga, yangi shart-sharoitlarga va aloqa vositalariga moslashish zarurati bilan duch kelmoqda, buning natijasida so‘nggi o‘n yilliklarda tijoriy dskurs o‘zining matn va lingvostilistik o‘ziga xosligini belgilaydigan "kanonik" bo‘lib kelgan yangi xususiyatlarga ega bo‘ldi. Shu bilan birga, tijoriy muloqot, boshqa har qanday sohadagi aloqa singari, bugungi kunda ham chuqur transformatsiyalarga va o‘zgarishlarga duch kelayotganligini umumiy e’tirof etishiga qaramay, hozirgi kungacha so‘nggi o‘n yilliklar ichida shakllangan yangi belgilar, tijoriy diskursning muhim xususiyatlari juda kam o‘rganilgan bo‘lib qolmoqda, zamonaviy darajada ilmiy adabiyotlarda kam o‘rganilgan. Shu bilan birga, ishbilarmonlik muloqoti har bir inson, jamiyat, milliy davlat va davlatlar ittifoqlari hayotining ajralmas qismidir. Bugungi kunda biznes aloqasiz hayotning har qanday sohasida: harbiydan madaniygacha, san’at sohasida kelishuvga erishish imkonsiz bo‘lib tuyuladi, shuning uchun bizning zamonamiz tijoriy diskursning o‘ziga xos xususiyatlarini anglash dolzarb, muhim muammo hisoblanadi.

Shuni ta’kidlashni istardimki, biznes sohasidagi aloqa xususiyatlarini aniqlash muammosi ilmiy adabiyotda yangi emas. An’anaga ko‘ra, tilshunoslikda nutqning "biznes" (yoki "iqtisodiy") turi ajratilib o‘rganilgan[1][№ 2 (46). - S. 48 - 52. - S. 48]

[1] Данюшина Ю. В. Бизнес-дискурс: термин, типология, анализ// Известия Волгоградского государственного педагогического университета. - 2010

. Shu bilan birga, Y.V.Danyushinaning fikriga ko‘ra, ushbu ikkala atama ham jamiyat rivojlanishining hozirgi holatiga mos kelmaydi. Xususan, "biznes" tushunchasi an’anaviy ravishda nutqning biznes (yoki rasmiy-ishbilarmonlik) uslubini odatiy, og‘zaki nutqdan farqlash uchun ishlatilgan. Ushbu konsepsiya barcha turdagi professional, jumladan siyosiy, iqtisodiy va ma’muriy nutqlarni birlashtirdi. Shunga ko‘ra, bu atama juda keng ko‘rinadi. O‘z navbatida, "iqtisodiy" atamasi, aksincha, "biz tijoriy diskurs va biznes masalalari: ishlab chiqarish, savdo, moliya, menejmentning barcha xilma-xilligi haqida gapirganda" juda tordir»[2] [- № 2 (46). - S. 48 - 52. - S. 48].

Bunday vaziyatda to‘g‘ridan-to‘g‘ri tijorat sohasida kommunikativ o‘zaro ta’sirning xususiyatlarini aks ettiradigan yangi atamalar, tushunchalarni kiritish kerak bo‘ladi. YU V. V. Danyushina "biznes-diskurs" tushunchasini "o‘zaro ta’sirning o‘ziga xos xususiyatlarini aks ettiruvchi hodisa sifatida" ishbilarmonlik sohasiga va biznesning keng doirasiga kiritishni taklif qiladi»[3] [№ 2 (46). - S. 48 - 52. - S. 49]

. Ushbu yondashuvni amalga oshirishda tijoriy muloqot va tijoriy diskurs biznes-diskursning subtiplaridan biri, ishbilarmonlik muloqotini anglatadi.[4][№ 2 (46). - S. 48 - 52. - S. 48].

Shu bilan birga, ilmiy adabiyotlar tahlili aks etganidek, zamonaviy ilmiy adabiyotda tijoriy muloqotni, tijoriy diskursni tushunishga yondashuvlar mavjud emas.

Tijoriy muloqotning mohiyatini ochib berish "ishbilarmonlik muloqoti" va "biznes muloqoti" tushunchalarini tahlil qilish asosida amalga oshirilishi mumkin.

E. G. Azimov, A. N. Shukin ishbilarmon muloqotni "maqsadi professional, tijorat va notijorat faoliyat sohalarida axborot almashish bo‘lgan aloqa turi" deb tushunadilar»[5] [– 448 s. - S. 57], va ishbilarmon muloqot o‘rtasidagi asosiy farq faoliyat sohasi ekanligini ta’kidlab qolishadi. Olimlarning fikriga ko‘ra,

[2] Данюшина Ю. В. Бизнес-дискурс: термин, типология, анализ// Известия Волгоградского государственного педагогического университета. - 2010.
[3] Данюшина Ю. В. Бизнес-дискурс: термин, типология, анализ// Известия Волгоградского государственного педагогического университета. - 2010.
[4] Данюшина Ю. В. Бизнес-дискурс: термин, типология, анализ// Известия Волгоградского государственного педагогического университета.
[5] Азимов Э. Г., Щукин А. Н. Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам). – М.: Издательство ИКАР, 2009.

ishbilarmonlik muloqoti jarayonida ishtirokchilarning har biri, avvalambor, o‘z kasbi bilan bog‘liq bo‘lgan vazifalarni hal qilishga intiladi, bu esa ishbilarmonlik aloqasi doimo maqsadga muvofiq degan xulosaga kelishimizga imkon beradi. Tijoriy muloqotga kelsak, biz aloqa professional savdo faoliyatida amalga oshiriladi degan xulosaga kelishimiz mumkin.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Азимов Э. Г., Щукин А. Н. Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам). – М.: Издательство ИКАР, 2009. – 448 с. - С. 57
2. Виноградова О.Е., Стернин И.А. Психолингвистические методики в описании семантики слова. Монография. – Воронеж: издательство «Истоки», 2016.
3. Данюшина Ю. В. Бизнес-дискурс: термин, типология, анализ// Известия Волгоградского государственного педагогического университета. - 2010. - № 2 (46). - С. 48 - 52. - С. 48

Research Science and Innovation House

"JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN" JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

THE PROBLEMS OF LEXICOLOGY

Kosimova Aziza Mamayusupovna
Student of Termiz state pedagogical institute
azizaqosimova004@gmail.com
Teacher: Nuriddinova H.B

Abstract: Lexicology, as a branch of linguistics, focuses on the study of words, their meanings, structures, and relationships within a language. While essential for understanding linguistic systems and language evolution, lexicology encounters several challenges. These include defining the concept of a "word," addressing polysemy and homonymy, managing synonymy and antonymy, understanding word formation processes, and adapting to the rapid changes in vocabulary due to societal and technological progress. This article explores these problems, highlighting their implications for linguistics and practical applications in lexicography, translation, and language education.

Keywords: Lexicology, polysemy, homonymy, synonymy, antonymy, word formation, neologisms, borrowings, loanwords, archaisms, semantic relationships, language evolution, vocabulary dynamics

Introduction

Lexicology is central to linguistic studies, as it provides insight into the fundamental units of language: words. Words carry the essence of communication, shaping how humans express ideas, emotions, and knowledge. Despite its significance, lexicology grapples with numerous theoretical and practical problems that complicate the understanding and analysis of vocabulary. These challenges not only impact linguists but also influence related fields such as lexicography, translation, and second-language teaching. This article explores the primary problems faced in lexicology and discusses their implications for language study and use.

1. Defining the concept of a "word"

One of the most fundamental problems in lexicology is defining what constitutes a "word." Languages exhibit significant variation in their morphological and syntactic structures, making it difficult to create a universal definition. For instance:

In isolating languages like Chinese, a single word can function as multiple parts of speech depending on context.

In agglutinative languages like Turkish, complex morphological structures blur the boundaries between words and phrases.

This ambiguity complicates the study of lexicological units and challenges the creation of comprehensive dictionaries.

2. Polysemy and homonymy

Polysemy (a single word having multiple meanings) and homonymy (different words with the same form) present significant difficulties. For example, the English word bank can mean a financial institution or the side of a river. Distinguishing between these phenomena is essential for semantic analysis, yet it requires careful contextual interpretation and nuanced understanding.

3. Synonymy and Antonymy

While synonymy (words with similar meanings) and antonymy (words with opposite meanings) are crucial for understanding semantic relationships, they pose challenges in distinguishing subtle differences. For instance:

Synonyms like big and large may appear interchangeable, but they carry contextual nuances.

Antonyms, such as hot and cold, often exist on a spectrum, raising questions about their exact oppositional boundaries.

4. Word formation and neologisms

Word formation processes, including derivation, compounding, and borrowing, add to the complexity of lexicology. In addition, the rapid creation of neologisms, especially in response to technological advancements (e.g., selfie, cryptocurrency), demands ongoing analysis. Lexicologists must determine which new words should be recognized as part of the standard lexicon and how they impact linguistic systems.

5. Obsolescence and archaisms

As new words enter the lexicon, others fall out of use, becoming obsolete or archaic. Understanding why certain words fade away while others persist provides insight into cultural and societal shifts. However, tracking and documenting these changes is a challenging and resource-intensive task.

6. Borrowings and loanwords

Globalization has led to increased borrowing of words across languages. While this enriches vocabularies, it also raises questions about linguistic purity and the adaptation of loanwords to fit the phonological and morphological systems of the borrowing language.

7. The impact of technology on lexicology

The digital age has significantly influenced language use, with phenomena such as text messaging, social media, and online slang introducing new challenges. Words now evolve at an unprecedented pace, and their meanings often shift rapidly based on context and usage.

Relevance of the topic

The study of lexicology is crucial in understanding the fundamental building blocks of language—words. In an era of rapid globalization, technological advancements, and cultural exchange, the dynamics of vocabulary are evolving at an unprecedented pace. New words, such as those emerging from digital communication or scientific innovation, constantly reshape languages, while older terms become obsolete. This ongoing transformation highlights the need for a deeper exploration of word structures, meanings, and relationships.

Moreover, as language serves as the primary medium for human interaction, the challenges posed by polysemy, homonymy, and synonymy significantly affect fields such as translation, artificial intelligence, and lexicography. Addressing these problems ensures accurate communication across diverse contexts.

In education, understanding the principles of lexicology is essential for language teaching, particularly in developing vocabulary acquisition strategies for second-language learners. The relevance of lexicology extends beyond linguistics, influencing cultural preservation, computational linguistics, and cross-cultural communication. As languages continue to adapt to societal and technological changes, the study of lexicology remains vital in maintaining the richness and functionality of human language.

Conclusion

The field of lexicology is vital for understanding the structure and dynamics of language, yet it faces numerous theoretical and practical challenges. From defining the concept of a word to addressing polysemy, synonymy, and the impact of technology, these problems require ongoing research and interdisciplinary collaboration. Addressing these challenges will not only advance the field of

linguistics but also enhance practical applications such as lexicography, language teaching, and translation.

References:

1. Crystal, D. (2003). The Cambridge Encyclopedia of the English Language. Cambridge University Press.

2. Jackson, H., & Amvela, E. Z. (2000). Words, Meaning, and Vocabulary: An Introduction to Modern English Lexicology. Bloomsbury Publishing.

3. Bauer, L. (1983). English Word-Formation. Cambridge University Press.

4. Trask, R. L. (1999). Key Concepts in Language and Linguistics. Routledge.

5. McArthur, T. (1992). The Oxford Companion to the English Language. Oxford University Press.

Research Science and Innovation House

“JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN” JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

O‘zbekistonning xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlik aloqalari

ADPI Biologiya yo’nalishi 101- guruh talabalari:
Shamsiyeva Gulira’no Ulug’bek qizi.
Xabibullayeva Durdonaxon Tajimamat qizi
Muxtorova Muslimaxon Davlatjon qizi
Ilmiy rahbari: Atabayeva Nigoraxon.

Annotatsiya: Ushbu maqola O‘zbekistonning xalqaro tashkilotlar bilan siyosiy, iqtisodiy, ekologik va madaniy sohalardagi keng qamrovli hamkorligi haqida so‘z yuritadi. Mamlakatning BMT, ShHT, YI, IHT kabi tashkilotlar doirasida amalga oshirayotgan loyihalari va tashabbuslari yoritilgan. Xalqaro hamkorlik O‘zbekistonning global sahnada integratsiyasi va barqaror rivojlanishiga xizmat qilayotgani ta’kidlangan.

Annotation: This article discusses Uzbekistan's comprehensive cooperation with international organizations in political, economic, environmental, and cultural spheres. It highlights the country's initiatives and projects implemented within frameworks like the UN, SCO, EU, and OIC. International collaboration is emphasized as a means to enhance Uzbekistan's global integration and sustainable development.

Аннотация: В данной статье рассказывается о широком сотрудничестве Узбекистана с международными организациями в политической, экономической, экологической и культурной сферах. Освещены инициативы и проекты страны, реализуемые в рамках таких организаций, как ООН, ШОС, ЕС и ОИС. Подчеркивается, что международное сотрудничество способствует глобальной интеграции и устойчивому развитию Узбекистана.

Kalit so’zlar: O‘zbekiston, xalqaro tashkilotlar, BMT, ShHT, Yevropa Ittifoqi, Islom Hamkorlik Tashkiloti, xalqaro hamkorlik, iqtisodiy rivojlanish, ekologiya, madaniyat, iqlim o‘zgarishi, Aral dengizi, transport aloqalari, barqaror rivojlanish.

Key words: Uzbekistan, international organizations, UN, SCO, European Union, Organization of Islamic Cooperation, international cooperation, economic development, ecology, culture, climate change, Aral Sea, transport links, sustainable development.

Ключевые слова: Узбекистан, международные организации, ООН, ШОС, Европейский Союз, Организация Исламского Сотрудничества, международное сотрудничество, экономическое развитие, экология, культура, изменение климата, Аральское море, транспортные связи, устойчивое развитие.

O‘zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishganidan beri xalqaro tashkilotlar bilan faol va serqirra hamkorlik olib bormoqda. Ushbu aloqalar mamlakatning siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy rivojlanishida muhim o‘rin tutadi. Quyida O‘zbekistonning xalqaro tashkilotlar bilan asosiy hamkorlik yo‘nalishlari kengroq bayon etilgan: 1. Birlashgan Millatlar Tashkiloti (BMT) va uning agentliklari. O‘zbekiston 1992-yilda BMTga a’zo bo‘ldi. Shundan beri mamlakat BMTning rivojlanish dasturlari (UNDP), bolalar fondi (UNICEF), oziq-ovqat va qishloq xo‘jaligi tashkiloti (FAO), hamda Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti (WHO) bilan yaqin hamkorlik qilib kelmoqda. Mamlakat BMTning iqlim o‘zgarishi, barqaror rivojlanish va inson huquqlarini ta’minlash sohasidagi tashabbuslarini qo‘llab-quvvatlaydi. 2. Yevropa Ittifoqi (YI) bilan aloqalar. Yevropa Ittifoqi O‘zbekiston bilan savdo, ta’lim, ekologiya va madaniyat sohalarida yaqin aloqalarni rivojlantirmoqda. "Barqaror rivojlanish uchun sheriklik va hamkorlik to‘g‘risida kelishuv" doirasida O‘zbekiston YIning texnik yordam dasturlarida faol ishtirok etmoqda. 3. Shanxay Hamkorlik Tashkiloti O‘zbekiston ShHTning asosiy a’zolaridan biri hisoblanadi. Ushbu tashkilot doirasida mamlakat xavfsizlik, transport va energetika sohasida sheriklikni rivojlantirmoqda [1,2].

Tashkilotning 2004-yilgi Toshkent sammiti va keyinchalik Samarqandda o‘tgan tadbirlarda muhim qarorlar qabul qilindi. 4. Islom Hamkorlik Tashkiloti (IHT) O‘zbekiston musulmon mamlakatlari bilan aloqalarni mustahkamlash maqsadida IHTning faol ishtirokchisiga aylandi. Madaniyat va ta’lim sohasida OIC SESRIC hamda IDB (Islom Taraqqiyot Banki) bilan hamkorlik qilmoqda. 5. Mustaqil Davlatlar Hamdo‘stligi MDH doirasida O‘zbekiston iqtisodiy integratsiya, transport-kommunikatsiya aloqalarini rivojlantirish va xavfsizlikni ta’minlash bo‘yicha faol ish olib bormoqda. MDH iqtisodiy kengashi va boshqa tashkilotlar orqali hamkorlik qilinmoqda. 6. Turkiy Davlatlar Tashkiloti (TDT). O‘zbekiston TDTda faol a’zo sifatida savdo, transport va madaniy hamkorlikni rivojlantirishda qatnashmoqda. Turkiy davlatlarning iqtisodiy va madaniy birligi uchun platforma yaratish O‘zbekistonning ustuvor yo‘nalishlaridan biridir. 7. Jahon banki va xalqaro

moliyaviy institutlar: Jahon banki, Xalqaro valyuta jamg‘armasi (XVJ) va Osiyo taraqqiyot banki (OTB) bilan hamkorlik O‘zbekiston iqtisodiyotini diversifikatsiya qilish va islohotlarni qo‘llab-quvvatlashda muhim o‘rin tutmoqda. Energetika, infratuzilma va qishloq xo‘jaligini modernizatsiya qilish loyihalari ushbu tashkilotlar ishtirokida amalga oshirilmoqda. 8. Ekologiya va global masalalar bo'yicha hamkorlik. Oral dengizi inqirozini hal qilish va mintaqaviy ekologik muammolarni bartaraf etish borasida xalqaro tashkilotlar, jumladan, Global ekologik jamg‘arma (GEF) va BMTning atrof-muhit dasturi (UNEP) bilan birgalikda ishlamoqda. O‘zbekistonning xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlik faoliyati mintaqaviy va global darajada barqarorlik, taraqqiyot va xavfsizlikni ta’minlashga qaratilgan. Shu bilan birga, ushbu aloqalar mamlakatning milliy manfaatlarini ilgari surish va jahon hamjamiyatida faol rol o‘ynashiga xizmat qilmoqda. 9. Markaziy Osiyo mintaqaviy hamkorlik tashkilotlari: Markaziy Osiyo davlatlari bilan hamkorlik: O‘zbekiston qo‘shni davlatlar bilan mintaqaviy hamkorlikni mustahkamlashda faol ishtirok etmoqda. Suv resurslarini boshqarish, transport aloqalarini yaxshilash va savdo-sotiqni rivojlantirish bo‘yicha tashabbuslar ilgari surilmoqda [1,3].

Xalqaro suv xo‘jaligi tashkilotlari: O‘zbekiston Amudaryo va Sirdaryo havzalarida suv resurslarini boshqarish bo‘yicha qo‘shni davlatlar va xalqaro tashkilotlar bilan ishlamoqda. 10. Xalqaro xavfsizlik va terrorizmga qarshi kurash: O‘zbekiston xalqaro tashkilotlar bilan terrorizm, ekstremizm, narkotrafik va transmilliy jinoyatlarga qarshi kurashda faol hamkorlik qilmoqda. Bu borada BMTning Xavfsizlik Kengashi, ShHT va boshqa xalqaro platformalarda faol ishtirok etmoqda. Mamlakat AQSh va Yevropa davlatlari bilan xavfsizlik sohasidagi hamkorlikni rivojlantirishga intilmoqda. 11. Madaniyat va ta’lim sohasidagi hamkorlik: O‘zbekiston UNESCO bilan ta’lim, fan va madaniyatni rivojlantirish, tarixiy yodgorliklarni asrash borasida yaqin aloqalarni yo‘lga qo‘ygan. Xususan, Samarqand, Buxoro, Xiva kabi shaharlardagi obidalar UNESCOning Jahon merosi ro‘yxatiga kiritilgan. Ta’lim sohasida Erasmus+ dasturi orqali Yevropa davlatlari bilan, shuningdek, Islom hamkorlik tashkiloti va boshqa mintaqaviy tashkilotlar bilan o‘quv dasturlari amalga oshirilmoqda. 12. Energetika va transport hamkorligi: Xalqaro tashkilotlar va moliyaviy institutlar ko‘magida O‘zbekiston energetika sektorida islohotlar o‘tkazmoqda. Masalan, qayta tiklanadigan energiya manbalarini rivojlantirish bo‘yicha xalqaro investorlar bilan ishlamoqda. Transport

yo‘nalishlarida xalqaro loyihalar, jumladan, "Bir makon, bir yo‘l" tashabbusi doirasidagi infratuzilma loyihalari orqali Yevropa va Osiyoni bog‘lashga qaratilgan ishlarda ishtirok etmoqda. 13. Iqlim o‘zgarishi va ekologik barqarorlik: O‘zbekiston BMTning iqlim o‘zgarishi bo‘yicha Parij kelishuvini ratifikatsiya qilgan va uning maqsadlarini amalga oshirishga qaratilgan dasturlarni ishlab chiqmoqda [2,4].

Oral dengizi mintaqasidagi ekologik muammolarni bartaraf etish bo‘yicha xalqaro hamkorlik doirasida qator loyihalar amalga oshirilmoqda. Aral bo‘yidagi hududni tiklash uchun Yevropa Ittifoqi, Jahon banki va boshqa tashkilotlardan yordam olinmoqda. 14. Sport va xalqaro tadbirlar: Xalqaro sport tashkilotlari bilan hamkorlik natijasida O‘zbekiston Olimpiya o‘yinlari, Osiyo o‘yinlari va boshqa musobaqalarda faol ishtirok etmoqda. 2023-yilda Samarqandda o‘tgan xalqaro tadbirlar va forumlar mamlakatning jahon hamjamiyatidagi mavqeini mustahkamlashga xizmat qildi. O‘zbekistonning xalqaro tashkilotlar bilan aloqalari mamlakatning jahon hamjamiyatiga integratsiyalashuvi, ichki va mintaqaviy muammolarni hal qilish, hamda iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishni ta’minlashga qaratilgan. Ushbu hamkorlik nafaqat milliy darajada, balki global miqyosda ham ijobiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Shu tariqa, O‘zbekiston mintaqaviy yetakchi va xalqaro sahnada faol ishtirokchi sifatida o‘z rolini mustahkamlab bormoqda [2,3,4].

Foydalanuvchi adabiyotlar:

1. Inatov M.N., Xolnazarova L.S., Maxammadiyeva S.I. “O’zbekistonning eng yangi tarixi” Toshkent, ToshDTU.2021.
2. Jo’rayev.N. “Mustaqil O’zbekiston tarixi”. G’afur G’ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. Toshkent, 2013.
3. Sabirov. A “O’zbekiston tarixi” Toshkent: Akademiya 2013.
4. Abdullayev R., Rajabov Q., Rahimov M. “O’zbekistonning tarixi” - Toshkent: O’zbekiston, 2019.

Research Science and Innovation House

“JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN” JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

ISHKI HÁM SÍRTQÍ MOTIVACIYALARDÍŃ ULÍWMA XARAKTERISTIKASÍ

Aytbaeva Maral
Berdaq atindaǵi Qaraqalpaq Mámleketlik universitetininiń pedagogika psixologiya kafedrasi
Ámeliy psixologiya qánigeliginiń 2- kurs studenti
Ilmiy basshi:**Óskinbaeva Gulziyba**

Annotaciya: Bul maqalada motivaciyanıń ishki hám sırtqı túrleri boyınsha ulıwma xarakteristikası haqqında maǵlıwmat berilgen. Maqalada baǵdarlantırıwshı qaramlılıq, informacion qaramlılıq, kúshke qaramlılıq hámde sociallıq status boyınsha pikirler bayan qılınǵan.

Gilt sózler: motivaciya, ishki motivaciya, sırtqı motivaciya, erk, motivacion process, sociallıq status.

Kirisiw. Motivaciya – bul shaxstı belgili maqsetlerge erisiwge qaratılǵan háreketlerge iytermeleytuǵın process. Bul shaxstıń óz ómirinde jetiskenlikke, nátiyjelilikke hám ómirden qanaatlanıp jasawında zárúr rol oynaydı. Motivaciyanıń hár qıylı túrlerin biliw hám olardı úyreniw insanǵa óz ómirinde joqarı jetiskenlikke erisiwinde, jumısında nátiyjeli jumıs islewinde hámde qolaylı ortalıqtı jaratıwında járdem beredi.

Tıykarǵı bólim. Batıs psixologiyalıq ádebiyatında motivaciyanıń eki túri bar bolıp, olardıń parıqlanıwshı ózgeshelikleri máselesi keń dodalanadı: sırtqı (sırtqı shárt-sharayatlar hám jaǵdaylar menen baylanıslı) hám ishki (ishki, jeke meyiller menen baylanıslı: mútájlikler, múnásebetler, qızıǵıwshılıqlar, umtılıwlar, qálewler).

XIX ásirdiń 50-jıllarında batıs hám russ psixologları ortasında mútójlikler (ishki faktor sıpatında) motivaciyasınıń jalǵız deregi ekenligi haqqında qızǵın dodalanıwlar payda boldı. Bul boyınsha G.A.Fortunatov, A.V.Petrovskiy (1956) hám D.A.Kiknadze (1982) unamlı jumıslar alıp barǵan. Erk mashqalası boyınsha jumıslar alıp barǵan psixologlar bul kóz qarasqa qarsı shıqtı. V.I.Selivanov (1974) [2] basqalar menen birge bárshe motivlar mútájlikler menen belgilenbeydi, átiraptaǵı dúnyanıń tásiri bar bolǵan mútájlikler menen baylanıslı bolmaǵan kóplep motivlardı keltirip shıǵaradı, dep esaplaǵan. Ol átiraptaǵı basqa adamlar hám obiektlerden kelip shıǵatuǵın túrli tásirler onıń mútájliklerinen tıs yakı hátte olarǵa

qarsı bolǵan juwaplardı da keltirip shıǵaradı degen kóz qarastı alǵa súredi. Bul insan minez-qulqnıń sociallıq shártleniwi, erklik tártipke salıwdı jetekshi roli, minnet sezimi menen insan is-háreketlerin shártlew, zárúrlik yakı maqsetke muwapıqlıqtı túsiniw hám basqalar haqqındaǵı ideyalarǵa mas keledi.

Tıykarınan bul tartıs nátiyje bermedi. Jámiyette jasap, insan óz qararları hám is-háreketlerinde átirap-ortalıqtıń tásirine baylanıslı emes. Bul qaramlıq bir neshe túrli bolıwı múmkin. Baǵdarlantırıwshı qaramlılıq, adam oylamastan, kritikasız múnásebet, minez-qulq hám turmıs tárizin ózlestirip, “haqıyqıy adamlarǵa” uqsap, ol ushın belgili bir sheńberge, belgili bir mas referent toparına kiriwge úmitlengeninde kórinedi. Bul jerde eliklew mexanizmi rol oynaydı.

Sociallıq statustı asırıw (hesh bolmaǵanda jámáát aldında) kóplep adamlardıń is-háreketleri ushın zárúr sebep bolıp tabıladı. Kópǵana reklama usılları reklama qılınıp atırǵan ónim joqarı sociallıq statusqa iye bolǵan adamlardıń súykimli tutınıwı dep atap kórsetiliwine tiykarlanǵan bolsa ájep emes. Bul tayıpadǵı adamlarǵa qosılıwdı qálegen tutınıwshı joqarı statustıń sırtqı begilerin – belgili bir markadaǵı avtomobildi, kostyumdı, kurortqa sayahattı hám basqalardı alıwǵa háreket qıladı.

Informaciyaǵa qaramlılıq, qanday da bir maqsetke umtılıp atırǵan adam kerekli maǵlıwmatqa iye bolmaǵan jaǵdaylarda júzege keledi. Ol kóbirek maǵlıwmatlı dep esaplaǵan adamnan alınǵan maǵlıwmatdan kritaksız paydalanıwǵa májbúr.

Kúshge qaramlılıq – bul shaxstıń arnawlı wakalatlarǵa iye yakı joqarı wakalatqa iye bolǵan shaxsqa qaramlılıǵı. Solay etip, motivaciya sırttan kúshli basımdı bastan keshiriwi hám sırttan shólkemlestirilgen xarakterge iye bolıwı múmkin.

X.Xekxauzen [3] atap ótkenindey, “ishten” (ishki tárepten) yakı “sırttan” (keń kólemde) qarama-qarsılıq principi boyınsha is-hárekettiń xarakteristikası motivaciyanıń eksperimental psixologiyası menen bir qıylı tájriybege iye. Soǵan kóre, bunday keskin qarama-qarsılıqlardı kritikalaw R.Vudvortsa (1918) dáwirinen baslanǵan uzaq dástúrge iye. Kritika 50-jıllarda, kritikashılar D.Xol (1961) hám B.Skinner (1961) den parıqlı ráwishte, hár túrli joqarı rawajlanǵan haywanlarǵa (tıshqanlardan maymıllarǵa shekem) hár túrli ishki qozǵalıslardı (monipulyaciya, ashılıw hám vizual tekseriwler) beriwdi baslaǵanlarında maksimal dárejede ańlatılǵan. B.Skinner (1954) minez-qulqtı tek ǵana sırtqı bekkemlew menen

túsindirgen. X.Xekxauzenniń atap ótiwinshe, tıykarınan háreketler hám olar tıykarındağı niyetler turaqlı tek ǵana ishki tárepten belgilenedi [1].

Meniń pikirimshe, motivaciya hám motivlar hár dayım ishki jaqtan belgilenedi, lekin olar sırtqı faktorlarǵa da baylanıslı bolıwı hám sırtqı stimullar menen xoshametlentiriliwi múmkin. Sonlıqtan da, Batıs psixologları sırtqı hám ishki motivaciyalardı sap formada ajırata almadılar. Tıykarın alǵanda, avtorlar motivacion processtiń rawajlanıwın xoshametlentiretuǵın sırtqı hám ishki xoshametlentiriwler haqqında atap ótedi.

Juwmaq. Olar sırtqı motivlar hám motivaciya haqqında atap ótkende, olar yakı jaǵdaylardı (iskerlik, háreketler nátiyjeliligine tásir kórsetetuǵın házirgi shárayıtlar) yakı qarar qabıl qılıw hám motivtiń kúshine tásir qılıwshı bazı sırtqı faktorlardı (sıylıq hám basqalardı) názerde tutadı; olar, sonıń menen, qarar qabıl qılıw hám nátiyjege erisiwde sheshiwshi roldi shaxstıń ózi tárepinen bul faktorlarǵa baylanısın ańlatadı, máselen, tarawǵa baylanıslı bolǵan adamlarda hám sırtqı qadaǵalaw orayında. Bunday jaǵdaylarda, sharayıt, shárt-shárayatlar hám jaǵdaylar insan ushın mútájlik yakı qálewdi qanaatlantırıw ushın áhmiyetli bolǵandaǵana motivaciya ushın zárúr bolıwın túsingen halda, sırtqı xoshametlentirilgen yakı sırtqı sırtqı shólkem motivaciya haqqında atap ótiw logikalıq jaqtan tuwrı bolıp tabıladı.

PAYDALANÍLǴAN ÁDEBIYATLAR DIZIMI:

1. Ильин Е.П. Мотивация и мотивы. СПб.: Питер, 2002. – 512 с.
2. **Селиванов В.И.** Сила потребности и волевое усилие // Проблемы формирования социогенных потребностей: Материалы I Всесоюзной конференции. —Тбилиси, 1974.
3. **Хекхаузен Х.** Мотивация и деятельность. Т. 1-2. — М.: 1986.

Research Science and Innovation House

“JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN” JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

SURXONDARYO VILOYATI TERMIZ SHAHRIDAGI ATMOSFERA HAVOSINI CHANG BILAN IFLOSLANISH HOLATI MONITORINGI

Niyazova O.A., Turayev X.X., Jumayeva Z.E.
Termiz davlat universiteti

Annotatsiya. Atmosfera havosini chang bilan ifloslanishi global ekologik muammolarning asosiy qismi bo‘lib, zamonaviy dunyoning istiqboliy taraqqiyotiga xavf soluvchi omil sifatida qaraladi. Atmosferaning ifloslanish ko‘lamiga bog‘liq holda bir nechta muammoli jarayonlar keltirib chqarishi mumkin. Bular qatoriga tabiiy-ijtimoiy-ishlab chiqarish tizimining iqtisodiy samaradorligi funksional pasayishiga xamda inson salomatligiga va atrof–muhit komponentlarining havfli o‘zgarishlariga olib keladi. Olib borilgan tadqiqot atmosferada aniqlangan zararli moddalar changa qo‘shlib keladigan xar- xil fizik va kimyoviy elitmentlarning birikmalari inson salomatligi va tabiy muhitning normal saqlanishiga salbiy tasir qiladigan omillar xisoblanadi. Shu sababli bunday jarayonlarni o‘rganish, ularning ta'sirini kamaytirish hamda bunday salbiy tasirlarni butunlay yo‘qotish eng aktual masala xisoblanadi.

Kalit so‘zlar: atmosfera havosi, chang, ifloslanish xolati, kasallanish, miqdor, zararli, modda konsentratsiyasi, shamol, me’yor.

Аннотации. Загрязнение атмосферного воздуха пылью составляет основную часть глобальных экологических проблем и рассматривается как фактор риска будущего развития современного мира. В зависимости от степени загрязнения атмосферы может возникнуть ряд проблемных процессов. Среди них экономическая эффективность природно-общественно-производственной системы функционально снизится, а также приведет к опасным изменениям компонентов окружающей среды и здоровья человека. Согласно проведенным исследованиям, совокупность различных физических и химических элементов, которые добавляются в пыль и вредные вещества, находящиеся в атмосфере, являются факторами, отрицательно влияющими на здоровье человека и нормальное сохранение природной среды. Поэтому наиболее актуальным является изучение таких процессов, снижение их влияния и полное устранение таких негативных последствий.

Ключевые слова: атмосферный воздух, пыль, состояние загрязнения, уровень заболеваемости, количество, вредных веществ, концентрация веществ, ветер, норматив.

Annotations. Atmospheric air pollution by dust constitutes a major part of global environmental problems and is considered a risk factor for the future development of the modern world. Depending on the degree of atmospheric pollution, a number of problematic processes may arise. Among them, the economic efficiency of the natural-social-production system will functionally decrease, and will also lead to dangerous changes in the components of the environment and human health. According to studies, a combination of various physical and chemical elements that are added to dust and harmful substances in the atmosphere are factors that negatively affect human health and the normal preservation of the natural environment. Therefore, the most relevant is to study such processes, reduce their influence and completely eliminate such negative consequences.

Key words: atmospheric air, dust, state of pollution, morbidity level, quantity of harmful substances, concentration of substances, wind, standard.

Kirish. Atmosfera havosi atrof-muhitning asosiy muhim tarkibiy qismidir. Yer yuzida faol hayot olib borayotgan odamlarning, hayvonot olami, o‘simliklarning salomatlik holati havo tarkibidagi zararli moddalarga bog‘liq. Atmosferani ifloslanishi asosan sanoat korxonalari chiqindilari natijasida hamda so‘ngi o‘n yillarda iqlimni quruq kelishi oqibatida atmosfera havosiga ko‘tarilayotgan mayda va katta dispersli chang zarralari bilan barcha aholi yashash joylarini qamrab olmoqda. Atmosfera havosini ifloslantiruvchilarni ekologik jihatdan o‘rganish katta ahamiyatga ega, chunki ifloslanish nafas olish havosi orqali organizimga tushadi. Atmosfera havosini chang bilan ifloslanishi quydagi qator noxush ta’sir asoratlari bilan kuzatish mumkin; o‘simlik dunyosini shikastlanishi, atmosferani musaffoligi tumanli kunlarining ko‘payishi, binolar va uy jihozlarining sifatini buzulishi, kimyoviy reaksiyalar natijasida metal karroziyalari, shu bilan bir qatorda aholi salomatligiga noxush ta’siri qilishi mumkin.

Atmosferaning ifloslanishi global ekologik muammolarning asosiy qismi bo‘lib, zamonaviy dunyoning istiqboliy taraqqiyotiga xavf soluvchi omil sifatida qaraladi. Atmosferaning ifloslanish ko‘lamiga bog‘liq holda bir nechta muammoli

jarayonlar rivojlanishi mumkin. Bular qatoriga tabiiy-ijtimoiy-ishlab chiqarish tizimining iqtisodiy samaradorligi funksional pasayishiga xamda inson salomatligiga va atrof–muhit komponentlaring havfli o‘zgarishlariga uchrashi hisoblanadi. Olib borilgan tadqiqot atmosferada aniqlangan zararli moddalar konsentratsiyasining daraxt barglarida kumulyatsiyasi o‘rtasidagi chiziqli bog‘lanishni aniqlashga qaratilgan [1].

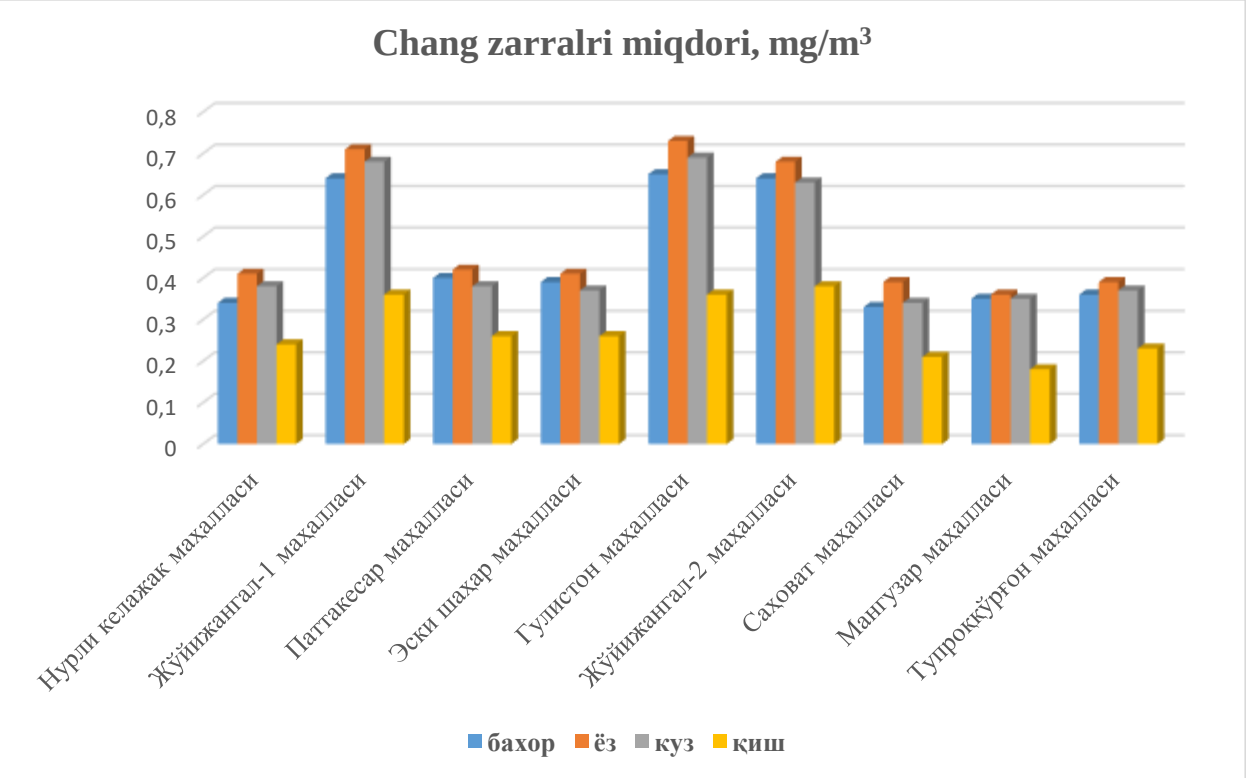
Атмосфера хавосини чанг билан ифлосланиш даражаси (2023 й)

№	Kordinatalar (kenglik; uzunlik)	Namuna olingan statsionar nuqtalar nomi	Chang zarralari miqdori, mg/m3			
			max	min	o`rtacha	namuna soni
1.	37,198429º; 67,295376º	Termiz shahar, Nurli kelajak mahallasi	0,41	0,24	0,37	660/60
2.	37,206786º; 67,308226º	Termiz shahar, Jo‘yijangal-1 mahallasi	0,71	0,36	0,60	660/60
3.	37,201984º; 67,274090º	Termiz shahar, Pattakesar mahallasi	0,42	0,26	0,38	660/60
4.	37,215382º; 67,265507º	Termiz shahar, Eski shahar mahallasi	0,41	0,26	0,39	660/60
5.	37,215382º; 67,290226º	Termiz shahar, Guliston mahallasi	0,73	0,36	0,61	660/60
6.	37,226881º; 67,319212º	Termiz shahar, Jo‘yijangal-2 mahallasi	0,68	0,38	0,59	660/60
7.	37,232930º; 67,254671º	Termiz shahar, Sahovat mahallasi	0,39	0,21	0,27	660/60
8.	37,234843º; 67,286943º	Termiz shahar, Manguzar mahallasi	0,36	0,18	0,28	660/60
9.	37,246322º; 67,314752º	Termiz shahar, Tuproqqo‘rg‘on mahallasi	0,39	0,23	0,29	660/60

Atmosfera xavosidagi changni fasllar bo‘yicha ifloslanish ko‘rsatgichi (2023 y)

№	Kordinatalar (kenglik; uzunlik)	Namuna olingan statsionar nuqtalar nomi	Chang zarralari miqdori, mg/m3			
			bahor	yoz	kuz	qish
1.	37,198429º; 67,295376º	Termiz shahar, Nurli kelajak mahallasi	0,34	0,41	0,38	0,24
2.	37,206786º; 67,308226º	Termiz shahar, Jo‘yijangal-1 mahallasi	0,64	0,71	0,68	0,36
3.	37,201984º; 67,274090º	Termiz shahar, Pattakesar mahallasi	0,40	0,42	0,38	0,26
4.	37,215382º; 67,265507º	Termiz shahar, Eski shahar mahallasi	0,39	0,41	0,37	0,26
5.	37,215382º; 67,290226º	Termiz shahar, Guliston mahallasi	0,65	0,73	0,69	0,36
6.	37,226881º; 67,319212º	Termiz shahar, Jo‘yijangal-2 mahallasi	0,64	0,68	0,63	0,38
7.	37,232930º; 67,254671º	Termiz shahar, Sahovat mahallasi	0,33	0,39	0,34	0,21
8.	37,234843º; 67,286943º	Termiz shahar, Manguzar mahallasi	0,35	0,36	0,35	0,18

9.	37,246322°; 67,314752°	Termiz shahar, Tuproqqo‘rg‘on mahallasi	0,36	0,39	0,37	0,23

Maqolada Surhandaryo viloyati Termiz shaxar va termiz tumanlarida o‘ziga xos iqlimi, relefi tufayli Surxondaryo janubiy regionlarida atmosferadagi chang miqdori o‘rganilgan. Chang zarralari miqdori Termiz shahar, Jo‘yijangal-1 mahallasi 0,60, mg/m^2 hamda Termiz shahar, Guliston mahallasida 0.73 mg/m3 Chang miqdori me’yordan yuqori ekanligi aniqlangan. Termiz shahar Manguzar mahallasida esa chang miqdori pasr 0,36 mg/m^2 ni tashkil etadi bu mahala gengiz sathidah baland joylashgan. Boshqa mahallalaga nisbatan Guluston va Jo‘yijangal-1mahallasi dengiz satxidan ancha past ekannlidini ushun chang miqdori ko‘satgichi yqoriroq. 4-ta fasl bahor, yoz, kuz va qish oylari organilgan va aniqlangan.

Xulosa qilib Surxondaryo viloyati janubiy regionida joylashgan Termiz shahar va Termiz tumanida atmosfera havosini ifloslantiruvchi chang miqdori o`rganilib chiqildi va monitoring qilindi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karshieva D. R., Nazarova F. A., Tolibova Z. H. Atmospheric dust and its effects on human health //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2021. – T. 11. – №. 3. – C. 1168-1172.
2. Sharofiddinovich M. A., Shukurulloyevna M. I., Uralovna M. U. SURXONDARYO VILOYATI ATMOSFERA HAVOSI TASIR ETUVCHI OMILLAR //INNOVATION IN THE MODERN EDUCATION SYSTEM. – 2023. – T. 3. – №. 30. – C. 317-322.
3. Maxammadiyev A. S., Mamaraimova U. U. ATMOSFERA HAVOSI TA’SIR ETUVCHI OMILLAR //GOLDEN BRAIN. – 2023. – T. 1. – №. 15. – C. 374-377.
4. Boykabulovich A. M. et al. SURXONDARYO VILOYATI ATMOSFERA HAVOSIDAGI CHANGLAR VA ULARNING MIQDORI, TARKIBI HAMDA INSON SALOMATLIGIGA TASIRI //SCIENTIFIC ASPECTS AND TRENDS IN THE FIELD OF SCIENTIFIC RESEARCH. – 2023. – T. 2. – №. 16. – C. 9-11.
5. Qurvonaliyevich B. N., Toxirjon o‘g‘li Z. Z. ATMOSFERA HAVOSIDAGI ZARARLI MODDALARNING ATROF− MUHITGA TA’SIRI //AndMI Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyalari. – 2024. – T. 1. – №. 1. – C. 551-553.
6. Boyirov Z. R., Eshqobilov S. N. ISHLAB CHIQARISH KORXONALARINING ATMOSFERA HAVOSINI IFLOSLANTIRISH MUAMMOLARI VA YECHIMI //Евразийский журнал медицинских и естественных наук. – 2023. – T. 3. – №. 6. – C. 191-194.

Research Science and Innovation House

"JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN" JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

Высокое развитие познавательных способностей.

Озода Ташназаровна Назарова ГулГПИ,
доцент кафедры педагогики и психологии
azodanazarova09@gmail.com

Аннотация: Интеллект и креативность — два фундаментальных аспекта человеческого разума, которые лежат в основе множества достижений в науке, искусстве и технологии. Несмотря на то, что часто эти понятия воспринимаются как отдельные качества, они глубоко связаны и способны взаимодействовать на самых разных уровнях. В этой статье мы постараемся рассмотреть, что такое интеллект и креативность, как они развиваются и почему их сочетание имеет огромное значение для личностного роста и прогресса общества.

Ключевые слова: Интеллект , функции интеллекта , измерение интеллекта, креативность, способности, вербальный и невербальный , одаренность. концепция интеллекта .

Abstract: Intelligence and creativity are two fundamental aspects of the human mind that underlie many achievements in science, art and technology. Despite the fact that these concepts are often perceived as separate qualities, they are deeply connected and able to interact on a variety of levels. In this article, we will try to consider what intelligence and creativity are, how they develop and why their combination is of great importance for personal growth and the progress of society.

Keywords: Intelligence, functions of intelligence, measurement of intelligence, creativity, abilities, verbal and non-verbal, giftedness. the concept of intelligence .

Интеллект традиционно определяется как способность человека решать задачи, адаптироваться к новым условиям, извлекать знания из опыта и применять их на практике. Он включает в себя такие компоненты, как логическое мышление, память, внимание, способность к обучению. Важное значение имеет и так называемый «эмоциональный интеллект», который помогает не только справляться с интеллектуальными задачами, но и эффективно взаимодействовать с окружающими людьми.

Интеллект многими исследователями рассматривается как эквивалент понятия общей одаренности, как способность к обучению и труду вообще, независимо от их содержания. Такой точки зрения придерживаются Бине, Спирмен, Рубинштейн. Интеллект рассматривается как механизм адаптации к среде, например, Пиаже пишет о том, что развитый интеллект проявляется в универсальной адаптивности, структурировании равновесных отношений между индивидом и средой. Наиболее полным, с содержательной точки зрения, является определение интеллекта Векслера, он понимает интеллект как способность к целесообразному поведению, рациональному мышлению и эффективному взаимодействию с окружающим миром. Векслер вслед за Верноном придерживается иерархической модели интеллекта, в которой выделяется фактор общего интеллекта, или генеральный (G), основные групповые факторы: вербальный и невербальный (или пространственный, практико-технический), а также парциальные факторы (включающие отдельные перцептивные и сенсорные способности). Вербальный интеллект в большой мере зависит от социализации, приобщения к культуре, уровня знаний и интеллектуальных навыков. Эту подструктуру интеллекта Кеттел называет связанным или кристаллизованным интеллектом. Невербальный, практико-технический интеллект (или свободный, текучий) не зависит от приобщения к культуре, его уровень определяется общим развитием третичных или ассоциативных зон коры больших полушарий. Этот интеллект проявляется при решении перцептивных задач, когда требуется воспринять и найти соотношение элементов. Парциальные факторы определяются уровнем развития отдельных сенсорных и моторных зон коры больших полушарий. Природа и функции интеллекта. Основные подходы к трактовке природы интеллекта:

1. *Социокультурный подход* (интеллект как результат процесса социализации, а также влияния культуры в целом).

2. *Генетический подход* (интеллект как следствие усложняющейся адаптации к требованиям окружающей среды в естественных условиях взаимодействия человека с внешним миром).

3. *Процессуально - деятелъностный подход* (интеллект как особая форма человеческой деятельности).

4. *Образовательный подход* (интеллект как продукт целенаправленного обучения).

5. *Информационный подход* (интеллект как совокупность элементарных процессов переработки информации) .

6. *Феноменологический подход* (интеллект как особая форма содержания сознания).

7. *Структурно-уровневый подход* (интеллект как система разно уровневых познавательных процессов).

8. *Регуляционный подход* (интеллект как фактор само регуляции психической активности).

Существует три разновидности в понимании функции интеллекта: 1) способность к обучению, 2) оперирование символами, 3) способность к активному овладению закономерностями окружающей нас действительности.

Структура интеллекта. Операциональная теория интеллекта Ж.Пиаже.Согласно Ж. Пиаже, интеллект - это наиболее совершенная форма адаптации организма к среде, представляющая собой единство процесса ассимиляции (воспроизведение элементов среды в психике субъекта в виде когнитивных психических схем) и процесса аккомодации (изменение этих когнитивных схем в зависимости от требований объективного мира). Таким образом, суть интеллекта заключается в возможности осуществлять гибкое и одновременно устойчивое приспособление к физической и социальной действительности, а его основное назначение - в структурировании (организации) взаимодействия человека со средой.

Интеллект в онтогенезе: "посредником" между ребенком и окружающим миром является предметное действие. Ни слова, ни наглядные образы сами по себе ничего не значат для развития интеллекта. Нужны именно действия. Действия самого ребенка, который мог бы активно манипулировать и экспериментировать с реальными предметами (вещами, их свойствами, формой и т.д.). По мере нарастания и усложнения опыта ребенка по практическому действованию с предметами происходит интериоризация предметных действий, то есть их постепенное превращение в умственные операции (действия, выполняемые во внутреннем мысленном плане). По мере формирования операций взаимодействие ребенка с миром все в большей мере приобретает интеллектуальный характер. Ибо, как пишет Пиаже,

интеллектуальный акт (состоит ли он в том, чтобы отыскать спрятанный предмет или найти скрытый смысл художественного образа) предполагает определенное множество путей действования (в реальном либо ментальном пространстве и времени). В развитии интеллекта, согласно теоретическим воззрениям Пиаже, выделяются две основные линии. Первая связана с интеграцией операциональных когнитивных структур, а вторая - с ростом инвариантности (объективности) индивидуальных представлений о действительности.

Теории интеллекта: двухфакторная модель интеллекта Ч.Спирмена, Спирмен занимался проблемами профессиональных способностей (матем., литер. и т.д.). При обработке данных тестирования обнаружил связь между уровнем мышления, памяти, внимания и восприятия. Предположил, что успех любой интеллектуальной работы определяют: 1) некая общая способность, 2) способность, специфическая для данной деятельности. Существует общий фактор J (общий интеллект) – сложноинтегрированное качество психики, обеспечивающее индивидуальную успешность поведения в различных ситуациях и эффективность различных видов деятельности. Двухфакторная система: general factor (g) есть собственно интеллект, сущность которого сводится к индивидуальным различиям в "умственной энергии" (его составляет сумма результатов всех тестовых заданий); фактор s - характеризует специфику каждого конкретного задания. Спирмен разграничил уровневые свойства интеллекта: 1 - показатели сформированности основных сенсорно-перцептивных и вербальных функций и 2 - комбинаторные свойства (способность выяснять связи между стимулами).

многофакторная модель интеллекта Л.Терстоуна Определенный интеллектуальный акт является результатом взаимодействия множества отдельных факторов. В интеллект входит 7 первичных умственных способностей: счетная(способность оперировать числами и выполнять арифметические действия), вербальная гибкость, вербальное восприятие, пространственная ориентация, память, способность рассуждениям, быстрота восприятия сходств и различий.

Л. Терстоун предложил метод многофакторного анализа матриц корреляций. Этот метод позволяет выделить несколько независимых

«латентных» факторов, определяющих взаимосвязи результатов выполнения различных тестов той или иной группой испытуемых Дж.Гилфорда, Дж. Гилфорд предложил модель «структуры интеллекта (SI)», систематизируя результаты своих исследований в области общих способностей. По своей структуре модель является необихевиористской, основанной на схеме: стимул — латентная операция — реакция. Место стимула в модели Гилфорда занимает «содержание», под «операцией» подразумевается умственный процесс, под «реакцией» — результат применения операции к материалу. Факторы в модели независимы. Таким образом, модель является трехмерной, шкалы интеллекта в модели — шкалы наименований. Операцию Гилфорд трактует как психический процесс: познание, память, дивергентное мышление, конвергентное мышление, оценивание. Содержание задачи определяется особенностями материала или информации, с которой производится операция: изображение, символы (буквы, числа), семантика (слова), поведение (сведения о личностных особенностях людей и причинах поведения). Результаты — форма, в которой испытуемый дает ответ: элемент, классы, отношения, системы, типы преобразований и выводы. Всего в классификационной схеме Гилфорда 120 факторов. Главным достижением Дж. Гилфорда многие исследователи считают разделение дивергентного и конвергентного мышления. Дивергентное мышление связано с порождением множества решений на основе однозначных данных и, по предположению Гилфорда, является основанием творчества. Конвергентное мышление направлено на поиск единственно верного результата и диагностируется традиционными тестами интеллекта. Недостатком модели Гилфорда является несоответствие результатам большинства факторно-аналитических исследований. модель множественного интеллекта Х.Гарднера,Гарднер считает, что можно говорить о множестве видов человеческого интеллекта. Главным методом изучения человеческого интеллекта, на его взгляд, является не эксперимент, не измерение и даже не опрос на предмет выявления «обыденных моделей», а наблюдение за естественным поведением индивидов в ходе лонгитюдного исследования. А тесты, интервью и прочие инструментальные методы пригодны лишь для измерения когнитивных навыков, мотивации и общей активности личности. Гарднер выделяет в качестве основных компонентов интеллекта, помимо традиционных (по

Терстоуну): музыкальные способности, мотивацию, инициативу, сенсомоторные способности и т.д. В одной из последних своих работ он рассматривает 7 видов интеллекта:

1.Лингвистический интеллект. Характеризуется способностью использовать естественный язык для передачи информации, а также стимулирования и возбуждения (поэт, писатель, редактор, журналист).

2.Музыкальный интеллект. Определяет способность исполнять, сочинять музыку и/или получать от нее удовольствие (исполнитель, композитор, музыкальный критик).

3.Логико-математический интеллект. Определяет способность исследовать, классифицировать категории и предметы, выявлять отношения между символами и понятиями путем манипулирования ими (математик, ученый).

4.Пространственный интеллект — способность видеть, воспринимать и манипулировать объектами в уме, воспринимать и создавать зрительно-пространственные композиции (архитектор, инженер, хирург).

5. Телесно-кинестетический интеллект — это способность использовать двигательные навыки в спорте, исполнительском искусстве, ручном труде (танцовщик, спортсмен, механик).

6. Межличностный интеллект. Обеспечивает способность понимать других людей и налаживать с ними отношения (учитель, психолог, продавец).

7. Внутриличностный интеллект. Представляет способность понимать себя, свои чувства, стремления (психолог, поэт).

концепция интеллекта как ментального опыта М.А.Холодной. В общем виде интеллект - это система психических механизмов, которые обусловливают возможность построения "внутри" индивидуума объективной картины происходящего.

М. А. Холодная выделяет минимум базовых свойств интеллекта: «1) уровневые свойства, характеризующие достигнутый уровень развития отдельных познавательных функций (как вербальных, так и невербальных), и презентации действительности, лежащие в основе процессов (сенсорное различие, оперативная память и долговременная память, объем и распределение внимания, осведомленность в определенной содержательной сфере и т. д.); 2) комбинаторные свойства, характеризующиеся способностью

к выявлению и формированию разного рода связей и отношений в широком смысле слова — способность комбинировать в различных сочетаниях (пространственно-временных, причинно-следственных, категориально-содержательных) компоненты опыта; 3) процессуальные свойства, характеризующие операциональный состав, приемы и отражение интеллектуальной деятельности вплоть до уровня элементарных информационных процессов; 4) регуляторные свойства, характеризующие обеспечиваемые интеллектом эффекты координации, управления "и контроля психической активности». Классификация типов интеллекта Холодной: общий – частные интеллетульные способности, конвергентный – дивергентный, репродуктивный – продутивный, кристаллизированный (вербальный) – текучий (неверб.) Измерение интеллекта. Методики исследования интеллекта грубо делятся на: экспериментальные, опросные и креативные (интуитивные). Первые дают наиболее быстрый и четкий результат. Вторые позволяют серию корелирующихся между собой данных, но чуть более сложны в обработке. Третий тип вынесен в особый класс, является наиболее информативным, но представляет значительные трудности в обработке результата и его трактовки, более того результаты полученные с помощью этой группы методик не всегда явно связаны с аналогичными результатами другой группы. Бинэ и Симоном были созданы первые тесты, традиционно называемые тестами интеллекта. Они придумали шкалы для отбора умственно отсталых детей. Первая шкала состояла из 30 тестов, расположенных в порядке восходящей трудности и охватывающих широкий диапазон функций. Особо выделялись суждения, понимание и рассуждение, которые Бинэ рассматривал как основные компоненты интеллекта. Во второй шкале количество тестов было увеличено, и все они были сгруппированы по возрастным уровням на основе их выполнения примерно 300 нормальными детьми в возрасте между 3 и 13 годами. В качестве показателя использовался умственный возраст, или умственный уровень, соответствующий возрасту нормальных детей, чьим показателям он равнялся. Тесты Бине оказались очень успешными и были очень быстро взяты на вооружение английскими и американскими психологами. Результаты тестов были закреплены в одном понятии, т. н. “коэффициент интеллекта” или IQ. Исторически IQ был обозначен как пропорция умственного развития и хронологического возраста

умноженная на 100. В наше время IQ измеряется иными способами, но все еще по шкале в 100 единиц со стандартным отклонением 16. Понятие и концепции креативности.Креативность - творческая, созидательная, новаторская деятельность. Люди могут быть креативными по-разному. Некоторые креативны в профессиональной сфере, не будучи таковыми в личной жизни. Многие писатели считают креативность частью общего интеллекта, но различия в креативности у людей с равным IQ опровергают это. Креативность действительно связана с интеллектом и уровнем IQ, но IQ-тесты не способны измерить креативность напрямую. Креативность - изобретательность мышления ("творческость"). Креативность - творческие способности индивида, характеризующиеся готовностью к продуцированию принципиально новых идей и входящие в структуру одаренности в качестве независимого фактора. По мнению П.Торренса, креативность включает в себя повышенную чувствительность к проблемам, к дефициту или противоречивости знаний, действия по определению этих проблем, по поиску их решений на основе выдвижения гипотез, по проверке и изменению гипотез, по формулированию результата решения. Для оценки креативности используются различные тесты дивергентного мышления, личностные опросники, анализ результативности деятельности. С целью содействия развитию творческого мышления могут использоваться учебные ситуации, которые характеризуются незавершенностью или открытостью для интеграции новых элементов, при этом учащихся поощряют к формулировке множества вопросов. Креативность по Торренсу (от лат. creatio созидание): индивид становится чувствителен к проблемам, дефициту и пробелам знаний, к объединению разноплановой информации, к дисгармонии элементов; определяет связанные с этим проблемы; ищет их решения, выдвигает предположения и гипотезы о возможности решений; проверяет и опровергает эти гипотезы; модифицирует их; перепроверяет их; окончательно обосновывает результат. Дивергентное и конвергентное мышление. Дивергентное мышление (от лат. divergere расходиться) форма мышления. Основано на стратегии генерирования множества решений одной единственной задачи. Конвергентное мышление (от лат. convergere сходиться) форма мышления. Основано на стратегии точного использования предварительно усвоенных алгоритмов решения определенной задачи, т.е.

когда дана инструкция по последовательности и содержанию элементарных операций по решению этой задачи. Гилфорд заявил, что в процессе извлечения информации из памяти могут вовлекаться два вида операций – конвергентное воспроизведение и дивергентное воспроизведение. Конвергентное воспроизведение – поиск специфичной информации, для решения проблемы, требующей один, логически необходимый, правильный ответ. Дивергентное воспроизведение – требуется для решения проблем, которые могут иметь много разных и равно приемлемых решений. Гилфорд заявил, что креативность вовлекает дивергентное мышление, представленное беглостью, гибкостью и оригинальностью мыслительных процессов. Люди с хорошо развитыми способностями к формированию и восприятию идей вырабатывают гораздо больше способов решения проблемы за короткое время. Они обладают высокой гибкостью и могут легко переключаться с одного подхода к решению проблемы на другой, новый, если проблема и ее условия новы и требуют соответствующего к себе подхода. Оригинальные люди могут создавать новые и универсальные предположения и идеи (беглость), “ломать границы” для атаки проблемы с новой позиции (гибкость) и вырабатывать новые и подлинно уникальные идеи (оригинальность). Характеристики творческой личности. Творческим людям присуще следующие личностные черты: независимость – личностные стандарты важнее стандартов группы, неконформность оценок и суждений; открытость ума – готовность поверить своим и чужим фантазиям, восприимчивость к новому и необычному; высокая толерантность к неопределенным и неразрешимым ситуациям, конструктивная активность в этих ситуациях; развитое эстетическое чувство, стремление к красоте. Диагностика креативности. Торренс разработал множество тестов для измерения дивергентного мышления. В них входят задания для создания новых способов использования коробок или кирпичей, или для предложений, как можно улучшить чучело животного, чтобы с ним было легче играть. Реакции и ответы на эти задания были основным критерием измерения беглости, гибкости и оригинальности. Эти тесты имеют низкую корреляцию, но большое значение по отношению к IQ – тестам. Исследования Торренса показывают, что дети с низким IQ не показывали хороших результатов в тестах на дивергентное воспроизведение. Люди, набиравшие наибольшее

количество баллов в тестах на дивергентное мышление, имели обычно средний уровень интеллекта, однако высший IQ не дает гарантии того, что способности к дивергентному воспроизведению будут очень хорошими. Гетзелс и Джэксон были у самых истоков изучения отношений между дивергентным мышлением, интеллектом и креативным действием. В группе, организованной в основном из самых выдающихся студентов, они обнаружили поразительные различия между учащимися с высочайшими уровнями интеллекта и с низкими уровнями дивергентного мышления и студентами с выдающимися показателями дивергентного мышления, но с низким показателями IQ.

Заключение:

Интеллект и креативность — это не только два ключевых аспекта познавательных способностей, но и взаимодополняющие компоненты, которые играют важную роль в достижении личных и общественных успехов. Интеллект позволяет анализировать информацию, систематизировать знания и решать сложные задачи, в то время как креативность открывает новые горизонты, позволяя мыслить нестандартно и находить оригинальные решения. Вместе они создают синергию, благодаря которой возможны великие открытия и прорывы.

Развитие этих качеств является важной частью личностного роста и профессиональной реализации. Важно понимать, что интеллект и креативность — это не фиксированные характеристики, а способности, которые можно и нужно развивать на протяжении всей жизни. Инвестируя в саморазвитие, используя различные методы и подходы, мы можем не только повысить свою интеллектуальную гибкость, но и раскрыть свой творческий потенциал. В конечном итоге, комбинация высокоразвёрнутого интеллекта и яркой креативности позволяет нам не только решать задачи, стоящие перед нами, но и прокладывать новые пути для будущих поколений.

Таким образом, для достижения максимального развития познавательных способностей важно стремиться к гармоничному сочетанию рационального мышления и творческой инициативы. Это ключ к эффективной адаптации в быстро меняющемся мире и важная составляющая прогресса на всех уровнях — от индивидуальных достижений до глобальных преобразований.

Литература:

1.Дружинин В. Н. Психология общих способностей. СПб.: Питер, 2007. — 249 с.

2. Мухина В. С. Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество: Учебник для студ. вузов.- 9-е изд. стереотип.- М.: Издательский центр «Академия», 2004.-456с.

3.Назарова О.Т. Общая психология УП. Ташкент:2024.-196 стр.

Research Science and Innovation House

“JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN” JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

Yapon tilidagi gap bo‘laklari va ularning turlari

Saidaxmedova Nilufar Maxmud qizi
SamDCHTI magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqola Yapon tilining sintaktik tuzilishi va gap bo‘laklarini o‘rganishga bag‘ishlangan. Maqolada yapon tilida gap bo‘laklarining turlari, ularning vazifalari va xususiyatlari haqida batafsil ma’lumot beradi. Xususan, ega tushunchasining lingvistik va psixologik yondashuvlari tahlil qilinadi. Turli olimlarning qarashlari taqdim etilgan, jumladan, ega va kesim o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik, ega tushib qolishi holatlari ham muhokama qilingan.

Kalit so’zlar: Gap bo'laklari, ega (shugo 主語), kesim (jutsugo 述語), Yapon grammatikasi, Subyekt pozitsiyasi (shukaku 主格), Gap strukturalari.

Ega (yaponcha shugo 主語) gap bo‘laklaridan biri hisoblanadi. Eganing pozitsiyasi subyekt pozitsiyasi (yaponcha shukaku 主格) deb ataladi. Shunday qilib, "ega" ga gapdagi so‘zning subyekt pozitsiyasida turgan bo‘lak sifatida qaralishi kerak. Ega tushunchasini izohlashda turli olimlar har xil fikr bildirgan.

Otsuki Fumitsuko ega haqda quyidagilarni ta’kidlaydi: "Inson tafakkurida avval asosiy narsalar paydo bo‘ladi — predmet, hodisa, so‘ngra unga tegishli harakat, jarayon, holat va sifat keladi." Masalan, 花 咲く "gullar ochilyapti" gapida avval predmet, so‘ngra jarayon kelayapti. Bu yerda "gullar" - predmet sifatida, "ochilyapti" - jarayon sifatida ko‘rsatilgan. Bunda predmet "shugo" (主語) jarayon esa "jutsugo" (述語) (kesim) deb ataladi.

Shundan kelib chiqadiki, ega deb predmet yoki hodisani ifodalovchi, ongda birinchi bo‘lib asosiy narsa sifatida paydo bo‘ladigan so‘zga aytiladi. Biroq, psixologik va tartib nuqtai nazaridan qo‘shimcha talablarga ehtiyoj ham paydo bo‘ladi.

Ba’zi olimlar ega butun gapning mavzusi, ya’ni gapning tematik subyekti ekanini ta’kidlashadi.

Bu qarashga ko‘ra, gap yakunlangan fikrni ifodalaydi, va shu bois u fikrning mavzusini, markazini, ya’ni subyektni ifodalaydi.

Boshqa olimlar bu nazariyani tan olishmaydi. Ular so‘z subyektni ifodalaydi, lekin bu doim ham ega bo‘lmasligi mumkin deb hisoblashadi. Ularning fikricha, gap har doim ham subyekt bilan bog‘lanmagan shaklda ham bo‘lishi mumkin. Shuning uchun ega doim ham mavjud bo‘lmaydi, bu subyekt va predikatning o‘zaro bog‘lanishiga bog‘liq emas.

Daimyo Kaku quyidagicha fikr bildiradi:

“Grammatikada uzoq vaqtdan beri ega (Subject) va kesim (Predicate) haqida fikr yuritiladi. "Verbum finitum" (so‘zlar ketma-ketligi) kesimni ifodalaydi va undan keyin kelgan so‘zlar esa subyekt sifatida qaraladi [2; 64].

Gap bo‘lagi - bu gap ma’nosi buzilmasdan bo‘laklarga ajratishdir. Gapda 「ネ」 “ne” yoki 「ヨ」“yo” kabi qo‘shimchalar qo‘shilib, tabiiy ko‘rinishda bo‘lmaydigan joylar gap bo‘lagi chegarasi hisoblanadi. Ot, sifat, fe’l kabi mustaqil so‘zlar oldidan gap bo‘lagi ajratiladi.

Gap bo‘laklari 5 turga bo‘linadi: ega, kesim, aniqlovchi, bog‘lovchi va mustaqil so‘zlar.

Ega - bu gapda "kim" yoki "nima" so‘roqlariga javob bo‘ladigan gap bo‘lagidir. Ko‘pincha otga “は” (wa), “が” (ga), “も” (mo) kabi yordamchi so‘zlar qo‘shilib, ega sifatida ishlatiladi. Masalan:

- **私たちは、**お金が足りなかったので2 駅先まで歩いた。
- Bizda pul yetarli emas edi, shuning uchun ikkita stansiya oldinga piyoda yurdik.
- 向こうに見える古い**建物は**区役所です。
- Uzoqdan ko‘rinayotgan eski bino - tuman hokimiyati.

Kesim - bu gapda “nima qilyapti”, “qanday”, “qandaydir” yoki “mavjud” (“bor”, “yo‘q”)ga so‘roqlariga javob bo‘ladigan gap bo‘lagidir. Ko‘pincha gap oxirida bo‘ladi va egani izohlaydi. Masalan:

- 森本さん**が走る。**
- Morimoto yugurmoqda.
- 森本さん**は大食いだ。**
- Morimoto katta ovqatlanadi.

Aniqlovchi so‘z - bu boshqa gap bo‘lagini batafsil aniqlab keladigan gap bo‘lagi hisoblanadi. Aniqlovchi so‘z orqali batafsil tushuntirilayotgan gap bo‘lagi aniqlanmish deb ataladi. Masalan:

- 母は、**赤い車に**乗っていた。
- Onam qizil mashinada yurardi.
- **非常に**美しい。
- Juda go‘zal.

Bog‘lovchi so‘z - bu oldingi va keyingi gap yoki gap bo‘laklarini bog‘lash vazifasini bajaradigan gap bo‘lagidir. Masalan:

急いで歩いた。**だから**、遅刻しなかった。
- Shoshilib yurdi. Shu sababli, kechikmadi.

急いで歩いた。**しかし**、遅刻した。
- Shoshilib yurdi. Biroq, kech qoldi.

Mustaqil so‘zlar – bu boshqa gap bo‘laklari bilan bevosita bog‘liq bo‘lmagan gap bo‘laklaridir. Mustaqil so‘zlar va boshqa gap bo‘laklari o‘rtasidagi munosabat mustaqil munosabat deb ataladi. Masalan:

あら、ここにいたの。
- Oh, bu yerda ekansiz.

こんにちは、よい天気ですね。
- Assalomu alaykum, ob-havo yaxshi ekan.

Gap bo‘laklari vazifalarini ko‘rib chiqish orqali, matnda ega tushib qolganini yoki aniqlovchi so‘zlar juda uzunligini sezishimiz mumkin [1; 7].

Leksik ma’no grammatik ma’no va so‘z funksiyasiga katta ta’sir ko‘rsatadi. Masalan, "食べる" ("yemoq") fe’lining leksik ma’nosi: "ovqatni og‘izga olib, chaynab yutmoq" bo‘lib "食べる" fe’lining grammatik ma’no va funksiyasi quyidagilardan iborat: "hozirgi zamon yoki kelasi zamonni ifodalaydi", "tasdiq", "oddiy shaklda", va "kim, nima yeyayotgani haqida ma’lumot berish uchun ega hamda -ni ko‘makchisini talab qilishi mumkin" kabi. Demak, "食べる" so‘zining leksik ma’nosini ifodalash uchun ega va -ni ko‘makchisi kerak bo‘ladi. Bu esa leksik ma’noning grammatik tuzilishga ta’sir qilishini ko‘rsatadi.

Butun gapning shakllanishida sintaktik munosabatlarning tutgan o‘rni ham predikatning grammatik ma’nosidan biri hisoblanadi. Predikat gapni to‘ldirish yoki bog‘lash funksiyasiga ega.

Gapni to‘ldiruvchi predikatga misol:

猫がチーズを食べる (Mushuk pishloqni yeydi).

Gaplarni bog‘lovchi predikatga misol:

猫がチーズを食べて、出ていった (Mushuk pishloqni yeb, tashqariga chiqib ketdi).

Ega – bu predikatning leksik ma'nosini ifodalash uchun zarur bo‘lgan tarkibiy qismdir (amaliyotda, ayniqsa og‘zaki nutqda, ko‘pincha tushirib qoldiriladi). Masalan, "食べる" ("yemoq") predikatining ma’nosini ifodalash uchun "kim" yeyayotganini ko‘rsatadigan ma’lumot kerak. Bu ma’lumot esa aynan egani bildiradi. Ega odatda "が" (ga) ko‘makchisi bilan ifodalanadi (ガ格), lekin "から" (kara) yoki "で" (de) ko‘makchilari bilan ham ifodalanishi mumkin.

"から" (kara) ko‘makchisi bilan ega ifodalanishiga misol:

私から先生にお金を渡します。(Men o‘qituvchiga pul beraman.)

"で" (de) ko‘makchisi bilan egani ifodalanishiga misol:

私たちの方でやっておきます。 (Buni biz hal qilamiz.)

Ko‘pincha ega "は" (wa) ko‘makchisi bilan ham ifodalanadi. "は" (wa) ajratuvchi ko‘makchisi bilan egani ifodalashga misol tariqasida quyidagi gapni keltirishimiz mumkin:

猫はチーズを食べる。 (Mushuk pishloqni yeydi.)

Yapon tilida ajratuvchi ko‘makchilar ("は" va "も") yashirin ma’lumotni anglatishi mumkin:

- 猫はチーズを食べる (Mushuk pishloqni yeydi) → Boshqalar pishloqni yemayotgani anglashiladi. Faqatgina mushuk yeyishini anglatadi.

- 猫もチーズを食べる (Mushuk ham pishloqni yeydi) → Boshqalar ham pishloqni yeyayotgani anglashiladi. (Masalan: It ham pishloqni yeydi.) [3; 56].

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. 日本語文法の基礎
2. Kieda. Grammatika yaponskogo yazika. Moskva. 2004.
3. 現代日本語文法1 第1部総論 第2部形態論 日本語記述文法研究会

Research Science and Innovation House

“JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN” JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

Z-skor modeli yordamida korxonalarning bankrotlik xavfini baholash

Axrorova Mexriniso
Buxoro davlat universiteti Iqtisod yo‘nalishi 2-bosqich magistranti

Annotatsiya: Z-skor modeli, iqtisodiy tahlil va moliyaviy barqarorlikni baholashda muhim vosita sifatida keng qo'llaniladi. Ushbu model, asosan, korxonalar bankrotlik xavfini oldindan aniqlash uchun ishlab chiqilgan. Edward I. Altman tomonidan 1968 yilda taklif qilingan Z-skor modeli, bir qator moliyaviy ko'rsatkichlarni tahlil qiladi va ularni muayyan formulaga joylashtiradi. Ushbu model yordamida korxonaning moliyaviy holatini baholash va bankrotlik ehtimolini aniqlash mumkin. Z-skor modeli, bir qator moliyaviy ko'rsatkichlarni o'z ichiga oladi, jumladan: aktivlar va majburiyatlar nisbati, foyda marjasi, likvidlik koeffitsienti va boshqa muhim indikatorlar. Ushbu ko'rsatkichlarning kombinatsiyasi natijasida olinadigan Z-skori bankrotlik xavfini baholashda asos sifatida xizmat qiladi. Agar Z-skori ma'lum bir qiymatdan past bo'lsa, bu korxonaning bankrotlik xavfi yuqori ekanligini bildiradi. Ushbu maqolada Z-skor modelining mohiyati, uning qanday qilib korxonalar uchun bankrotlik xavfini baholashda qo'llanilishi va amaliyotdagi ahamiyatiga e'tibor qaratiladi. Shuningdek, modelning afzalliklari va cheklovlari ham ko'rib chiqiladi. Zamonaviy iqtisodiyot sharoitida moliya mutaxassislari va investorlari uchun Z-skor modeli innovatsion qarorlar qabul qilish jarayonida muhim vosita bo'lib qolmoqda.

Kalit so’zlar: bankrotlik, statistic tahlil, moliyaviy barqarorlik, tahliliy metodlar, moliyaviy ko’rsatkichlar, prognoz qilish, investitsiya qarorlari.

Abstract: The Z-score model is widely used as an important tool in economic analysis and financial stability assessment. This model is mainly designed to predict the risk of bankruptcy of enterprises. The Z-score model, proposed by Edward I. Altman in 1968, analyzes a number of financial indicators and puts them into a specific formula. With the help of this model, it is possible to assess the financial condition of the enterprise and determine the probability of bankruptcy. The Z-score model includes a number of financial indicators, including: the ratio of assets and liabilities, profit margin, liquidity ratio and other important indicators. The Z-score obtained as a result of the combination of these indicators serves as a basis for assessing the risk of bankruptcy. If the Z-score is below a certain value, it means that

the enterprise has a high risk of bankruptcy. This article focuses on the essence of the Z-score model, how it can be used to assess the risk of bankruptcy for companies, and its importance in practice. The advantages and limitations of the model are also discussed. In the modern economy, the Z-score model remains an important tool for financial professionals and investors in the process of making innovative decisions.

Key words: bankruptcy, statistical analysis, financial stability, analytical methods, financial indicators, forecasting, investment decisions.

Аннотация: Модель Z-score широко используется как важный инструмент экономического анализа и оценки финансовой стабильности. Эта модель в основном предназначена для прогнозирования риска банкротства предприятий. Модель Z-score, предложенная Эдвардом Альтманом в 1968 году, анализирует ряд финансовых показателей и помещает их в специальную формулу. С помощью этой модели можно оценить финансовое состояние предприятия и определить вероятность банкротства. Модель Z-score включает в себя ряд финансовых показателей, в том числе: соотношение активов и обязательств, размер прибыли, коэффициент ликвидности и другие важные показатели. Z-показатель, полученный в результате сочетания этих показателей, служит основой для оценки риска банкротства. Если Z-оценка ниже определенного значения, это означает, что у предприятия высокий риск банкротства. В данной статье основное внимание уделяется сути модели Z-score, тому, как ее можно использовать для оценки риска банкротства компаний, а также ее важности на практике. Также обсуждаются преимущества и ограничения модели. В современной экономике модель Z-score остается важным инструментом для финансовых специалистов и инвесторов в процессе принятия инновационных решений.

Ключевые слова: банкротство, статистический анализ, финансовая устойчивость, аналитические методы, финансовые показатели, прогнозирование, инвестиционные решения.

Kirish: Z-skor modeli, korxonalarning moliyaviy ahvolini baholash uchun ishlatiladigan mashhur statistika asosi bo'lib, asosan bankrotlik xavfini aniqlashda qo'llaniladi. Ushbu model, 1968 yilda Edward I. Altman tomonidan ishlab chiqilgan va u korxonaning moliyaviy ko'rsatkichlariga asoslanib, bankrotlik ehtimolini baholash imkonini beradi.

Bankrotlik — bu korxonalar uchun muhim muammo bo'lib, u nafaqat kompaniya o'zining moliyaviy barqarorligini yo'qotishi, balki ishchilar, investitsiyalar va boshqa manfaatdor tomonlar uchun ham salbiy oqibatlarga olib kelishi mumkin. Shu sababli, bankrotlik xavfini oldindan aniqlash va tahlil qilish juda muhimdir. Z-skor modeli bu borada samarali vosita sifatida ishlaydi.

Z-skor modeli quyidagi formulaga asoslangan:

[Z = w1 \cdot X1 + w2 \cdot X2 + w3 \cdot X3 + w4 \cdot X4 + w5 \cdot X5 \]

Bu yerda:
- \(Z \) — hisoblangan Z-skor,
- \(wi \) — har bir moliyaviy ko'rsatkich uchun og'irlik (koeffitsient),
- \(Xi \) — moliyaviy ko'rsatkichlar.

Modelda foydalaniladigan asosiy moliyaviy ko'rsatkichlar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

1. X1: Moliyaviy mustahkamlik indeksi (Net Working Capital / Total Assets)
2. X2: O'sish potentsiali (Retained Earnings / Total Assets)
3. X3: Daromad darajasi (Earnings Before Interest and Taxes / Total Assets)
4. X4: Bozorning kapitalizatsiyasi (Market Value of Equity / Book Value of Total Liabilities)
5. X5: Moliyaviy leverage (Sales / Total Assets)

Z-skorning natijalari turli darajadagi bankrotlik xavfini ko'rsatadi:
- Agar Z > 2.99 bo'lsa — xavf past,
- 1.81 < Z < 2.99 — o'rta xavf,
- Agar Z < 1.81 bo'lsa — yuqori xavf.

Ushbu modelning afzalliklari shundaki, u nisbatan oddiy hisob-kitoblar yordamida tez va samarali tahlil o'tkazishga imkon beradi.

Z-skor modeli korxonalarning bankrotlik xavfini baholashda keng qo'llaniladi va bu jarayonni soddalashtiradi. Bu model yordamida moliya mutaxassislari, investorlar va boshqa manfaatdor tomonlar kompaniyaning iqtisodiyotdagi holatini

tahlil qilib, to'g'ri qarorlar qabul qilishlari mumkin. Shuningdek, banklarda kredit berish jarayonida ham ushbu modeldan foydalanish keng tarqalgan bo‘lib, bu kredit berishni yanada ishonchli qiladi.

Asosiy qism: Z-skor modeli, Edward Altman tomonidan ishlab chiqilgan va korxonalar bankrotlik xavfini baholashda keng qo'llaniladigan statistik modeldir. Ushbu model, moliyaviy ko'rsatkichlar asosida korxonaning moliyaviy holatini baholashga yordam beradi va ularning bankrotlik xavfini aniqlashda samarali vosita hisoblanadi.

Mavzuning dolzarbligi quyidagi omillar bilan belgilanadi:

1. Moliyaviy barqarorlik: Korxonalarning moliyaviy barqarorligini ta'minlash, iqtisodiyotning umumiy holatiga ta'sir qiladi. Bankrotlik xavfi yuqori bo'lgan korxonalar iqtisodiyotga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

2. Investorlar uchun ahamiyat: Investorlar va kredit beruvchilar uchun korxonaning bankrotlik xavfini baholash muhimdir. Z-skor modeli yordamida investorlar o'z sarmoyalarining xavf darajasini aniqlashlari mumkin.

3. Tahlil qilishning soddaligi: Z-skor modeli oddiy formulalar va ko'rsatkichlardan foydalanadi, bu esa uni tahlil qilishni osonlashtiradi va keng auditoriya uchun tushunarli qiladi.

4. Iqtisodiy inqirozlar: Iqtisodiyotda inqirozlar yoki resessiyalar paytida korxonalarning bankrotlik xavfi oshishi mumkin. Z-skor modeli bunday sharoitlarda ham foydali bo'lishi mumkin.

5. Korxonalarni boshqarish: Korxonalar o'z moliyaviy ko'rsatkichlarini izchil kuzatib borish orqali bankrotlik xavfini kamaytirish uchun strategiyalar ishlab chiqishlari mumkin.

6. Amaliy tadqiqotlar: Ko'p sonli tadqiqotlar va amaliy misollar orqali Z-skor modelining samaradorligi tasdiqlangan, bu esa uni akademik va amaliy sohalarda dolzarbligini oshiradi.

Umuman olganda, Z-skor modeli korxonalarning bankrotlik xavfini baholashda samarali vosita bo'lib, iqtisodiyotning turli jabhalarida muhim ahamiyatga ega hisoblanadi.

Xulosa va takliflar. Z-skor modeli — bu korxonalarning moliyaviy salohiyatini baholash va bankrotlik xavfini aniqlash uchun ishlatiladigan matematik formuladir. Ushbu modelni 1968 yilda Edward Altman ishlab chiqdi va u asosan sanoat korxonalarida qo'llaniladi. Z-skor modeli bir nechta moliyaviy ko'rsatkichlarni hisobga oladi, jumladan:

1. Xomashyo va savdo daromadlari (Net Working Capital/Total Assets)
2. Sof foyda (Retained Earnings/Total Assets)
3. Qaytarilgan daromadlar (Earnings Before Interest and Taxes/Total Assets)
4. Bozor kapitalizatsiyasi (Market Value of Equity/Total Liabilities)
5. Qarzdorlik darajasi (Sales/Total Assets)

Xulosa

Z-skor modeli yordamida bankrotlik xavfini baholashda quyidagi natijalarga erishish mumkin:

- Modelning natijalari asosida korxonaning moliyaviy holatini tahlil qilish va ouzgarishlarni aniqlash imkoniyatlari yaratiladi.
- Z-skorning past qiymati korxonaning bankrotlik xavfi yuqori ekanligini ko'rsatadi, bu esa investorlar va kreditorlarga qaror qabul qilishda yordam beradi.
- Model juda samarali bo'lishi mumkin, lekin uni har doim boshqa indikatorlar bilan birgalikda ko'rib chiqish zarur.

Takliflar

1. Modelni rivojlantirish: Z-skor modelining yana boshqa sohalarda, masalan, xizmat ko'rsatish sektori yoki yangi texnologiyalar sohasida qo'llanilishi uchun yangilanishlar kiritilishi kerak.

2. Mahalliy sharoitga moslashtirish: O'zbekiston yoki boshqa mahalliy bozorlarda Z-skor modelini o'ziga xos sharoitlarga moslashtirish zarur.

3. Moliyaviy tahlil tizimlarini joriy etish: Korxonalar o'z moliya hisobotlarini muntazam ravishda tahlil qilib turishi uchun zamonaviy dasturiy ta'minotlardan foydalanishi lozim.

4. Ta'lim va treninglar o'tkazish: Korxonalarda moliya menejmenti bo'yicha ta'lim berish orqali xodimlarning bilimini oshirish zarur.

5. Boshqaruv strategiyalarini takomillashtirish: Bankrotlik xavfini kamaytirish uchun korxonalar o'z boshqaruv strategiyalarini takomillashtirib borishi kerak.

Z-skor modeli — bu muhim vosita, ammo u faqat bir qismidir; bankrotlik xavfini baholashda ko'p omillarni hisobga olish muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Altman, E. I. (1968). "Financial ratios, discriminant analysis and the prediction of corporate bankruptcy." Journal of Finance, 23(4), 589-609.
2. Altman, E. I., & Hotchkiss, E. (2006). "Corporate Financial Distress and Bankruptcy: Predict and Avoid Bankruptcy, Analyze and Invest in Distressed Debt." Wiley Finance.
3. Grice, J. S., & Ingram, R. W. (2001). "The use of the Altman Z-score model in a study of small business failure." Journal of Entrepreneurial Finance, 6(1), 55-67.
4. Huang, Z., & Song, F. M. (2005). "Predicting corporate bankruptcy: A comparison of the performance of different models." European Journal of Operational Research, 166(3), 1226-1240.
5. Kumar, S., & Singh, R. (2017). "Application of Altman's Z-score Model for Predicting Bankruptcy in Indian Manufacturing Sector." International Journal of Engineering Technology Science and Research, 4(10), 1-7.
6. Bharath, S., & Shumway, T. (2008). "Forecasting Default with the Merton Distance to Default Model." The Review of Financial Studies, 21(3), 1339-1369.

“JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN” JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

Korxonalarning bankrotlik riskini baholashning xalqaro modellari

Axrorova Mexriniso
Buxoro davlat universiteti Iqtisod yo‘nalishi 2-bosqich magistranti

Annotatsiya: Korxonalarning bankrotlik riskini baholash uchun bir qator xalqaro modellardan foydalaniladi. Xalqaro modellar korxonaning moliyaviy holatini, ishlab chiqarish samaradorligini va bozor sharoitlarini hisobga oladi. Ushbu modellarning har biri o‘ziga xos afzalliklari va kamchiliklariga ega bo‘lib, ayrim hollarda bir necha modellarni birgalikda qo‘llash tavsiya etiladi. Bankrotlik riskini baholashda to‘g‘ri modelni tanlash moliyaviy qarorlar qabul qilishda muhim ahamiyatga ega.

Kalit so‘zlar: risk menejmenti, globalizatsiya, altman z-score modeli, Ohlson O-score modeli, Zmijewski modeli, Kaldor-Oppenheimer modeli, . Neural network modellar

Аннотация: Для оценки риска банкротства предприятий используется ряд международных моделей. Международные модели учитывают финансовое положение компании, эффективность производства и конъюнктуру рынка. Каждая из этих моделей имеет свои преимущества и недостатки, а в некоторых случаях рекомендуется использовать несколько моделей вместе. Выбор правильной модели оценки риска банкротства важен при принятии финансовых решений.

Ключевые слова: управление рисками, глобализация, модель z-показателя Альтмана, модель О-показателя Олсона, модель Змиевского, модель Калдора-Оппенгеймера. Модели нейронных сетей.

Abstract: A number of international models are used to assess the risk of bankruptcy of enterprises. International models take into account the company's financial situation, production efficiency and market conditions. Each of these models has its own advantages and disadvantages, and in some cases it is recommended to use several models together. Choosing the right model for assessing bankruptcy risk is important in making financial decisions.

Key words: risk management, globalization, Altman z-score model, Ohlson O-score model, Zmijewski model, Kaldor-Oppenheimer model. Neural network models

Kirish: Korxonalarning bankrotlik riskini baholash uchun bir qator xalqaro modellardan foydalaniladi. Ushbu modellar korxonaning moliyaviy holatini, operatsion ko‘rsatkichlarini va boshqa iqtisodiy omillarni tahlil qilishga asoslanadi. Quyida ba'zi muhim modellarning annotatsiyasi keltirilgan:

1. Altman Z-score modeli: Edward Altman tomonidan ishlab chiqilgan bu model, korxonalarni bankrotlikka uchrash ehtimolini baholashda keng qo‘llaniladi. Z-score formulasi bir nechta moliyaviy ko‘rsatkichlarni o‘z ichiga oladi, masalan, aktivlarning rentabelligi, qarzlar va kapitalning nisbati. Agar hisoblangan Z-score 1.8 dan past bo‘lsa, bu korxonaning bankrotlikka uchrash xavfi yuqori ekanligini anglatadi.
2. Ohlson O-score modeli: Bu model 1980-yillarda James Ohlson tomonidan ishlab chiqilgan bo‘lib, u logit regressiya tahliliga asoslangan. O-score modeli turli moliyaviy ko‘rsatkichlardan (masalan, aktivlar va passivlar) foydalangan holda bankrotlik xavfini baholaydi va ehtimollik koeffitsientlari yordamida natijalarni taqdim etadi.
3. Zmijewski modeli: Bu model ham logit regressiya asosida ishlaydi va moliyaviy ko‘rsatkichlarni hisobga olib bankrotlik ehtimolini tahmin qiladi. Modelda qo‘llaniladigan ko‘rsatkichlarga aktivlarning rentabelligi, qarzning nisbati va boshqa iqtisodiy omillar kiradi.
4. Kaldor-Oppenheimer modeli: Ushbu model iqtisodiyotning makro darajasidagi omillarni hisobga olgan holda bankrotlik xavfini tahlil qiladi. U iqtisodiyotdagi o‘zgarishlarga moslashish qobiliyatini baholaydi.
5. Neural network modellar: Zamonaviy texnologiyalarni qo‘llagan holda yaratilgan sun’iy intellekt modellaridan foydalanish orqali korxonalarning bankrotlik xavfini aniqlash mumkin. Ushbu modellar katta ma’lumotlar bazalaridan foydalanib o‘z-o‘zini o‘rganish imkoniyatiga ega.

Asosiy qism: Korxonalarning bankrotlik riskini baholashning xalqaro modellari iqtisodiy tadqiqotlar va moliya sohasida muhim ahamiyatga ega. Bu mavzu dolzarb, chunki global iqtisodiyotning o‘zgaruvchan sharoitlari, moliyaviy bozorlarning noaniqligi va raqobatning kuchayishi korxonalarni bankrotlik xavfi ostida qoldirmoqda.

Mavzuning dolzarbligi quyidagi sabablarga ko‘ra oshmoqda:

1. Globalizatsiya: Xalqaro savdo va investitsiyalar korxonalar uchun yangi imkoniyatlar yaratmoqda, lekin shu bilan birga yangi risklar ham keltiradi.

Bankrotlik modellari yordamida korxonalar bu risklarni oldindan baholash imkoniga ega bo‘lishadi.

2. Moliyaviy inqirozlar: O‘tgan yillardagi moliyaviy krizislar (masalan, 2008 yildagi global moliyaviy inqiroz) ko‘plab korxonalarning bankrotligini keltirib chiqardi. Xalqaro modellardan foydalanish orqali bunday inqirozlarning oldini olish mumkin.

3. Innovatsiyalar va texnologiyalar: Yangi texnologiyalar va innovatsiyalar korxonalar faoliyatini tubdan o‘zgartirib, ularga bankrotlik xavfini baholashda yangicha yondashuvlarni talab qilmoqda.

4. Regulyator talablar: Davlat organlari va xalqaro tashkilotlar tomonidan bankrotlikni oldini olish maqsadida qattiqroq regulyatsiyalar joriy qilinishi natijasida korxonalar risklarni boshqarish strategiyalarini takomillashtirishga majbur.

5. Moliya analitikasi: Bankrotlik modelining muvaffaqiyatli qo‘llanilishi uchun statistik va analitik metodlarning rivojlanishi muhim omil hisoblanadi, bu esa tadqiqotchilar va amaliyotchilar uchun yangi imkoniyatlar yaratadi.

Asosiy xalqaro modellardan ba'zilari:

1. Altman Z-Score modeli: Bu model kompaniyaning moliyaviy sog‘lig‘ini baholashda keng qo‘llaniladi va turli moliyaviy ko‘rsatkichlarga asoslangan.

2. Ohlson O-Score modeli: Ushbu model kredit xavfini baholashda muhim ahamiyatga ega bo‘lib, kompaniyaning aktivlari va majburiyatlarini o‘rganish orqali bankrotlik xavfini aniqlaydi.

3. Logistik regressiya modellar: Bu modellar statistik usullar yordamida korxonaning bankrot bo‘lish ehtimolini aniqlaydi.

4. Machine Learning metodlari: So‘nggi yillarda sun’iy intellekt va mashina o‘rganish usullari bankrotlikni prognozlashda qo‘llanila boshladi, bu esa yanada aniqroq natijalarni taqdim etishga yordam beradi.

Umuman olganda, korxonalarning bankrotlik riskini baholashning xalqaro modellari nafaqat iqtisodiyotning barqarorligini ta'minlash balki investorlar uchun ham katta ahamiyatga ega hisoblanadi. Shu sababli bu mavzu doimo dolzarbligini yo‘qotmaydi va tadqiqotlarga ochiqdir.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, bankrotlik riskini baholash uchun xalqaro modellardan foydalanish orqali korxonalar o‘z moliyaviy holatlarini yanada chuqurroq tushunishi va zarur choralarni vaqtida ko‘rishi mumkin. Har bir

modelning o‘zining afzalliklari va cheklovlari mavjud bo‘lib, ularni tanlashda maqsadga muvofiq yondashuv zarurdir. Quyida ba'zi mashhur modellardan va ularning xulosalaridan foydalanib, takliflar keltiriladi.

Xalqaro Modellar

1. Altman Z-Score modeli:
   - Bu model moliyaviy ko‘rsatkichlardan foydalanib, korxonaning bankrotlikka uchrash ehtimolini o‘lchaydi. Z-Score 5 ta asosiy ko‘rsatkichni o‘z ichiga oladi:
   - Moliyaviy mustahkamlik (working capital / total assets)
   - Rentabellik (retained earnings / total assets)
   - Foyda darajasi (EBIT / total assets)
   - Bozor qiymati (market value of equity / book value of total liabilities)
   - Aktivlarning rentabelligi (sales / total assets)
2. Ohlson O-Score modeli:
   - Bu model logistik regressiya usulidan foydalanib, bankrotlikka olib keluvchi omillarni tahlil qiladi. Ushbu modelda 9 ta moliyaviy va boshqa ko‘rsatkichlar hisobga olinadi.
3. Zhang modeli:
   - Bu model bir qator statistik usullarni qo‘llaydi va korxonalar uchun bankrotlik ehtimolini aniqlashda yuqori aniqlik ta'minlaydi.

Xulosa

Korxonalarning bankrotlik riskini baholashda xalqaro modellar juda muhim rol o‘ynaydi. Har bir modelning o‘ziga xos afzalliklari va cheklovlari mavjud bo‘lib, ular turli sohalarda samarali natijalar berishi mumkin. Shuningdek, modellarni to‘g‘ri tanlash va ulardan samarali foydalanish uchun korxonaning faoliyatini chuqur tahlil qilish lozim.

Takliflar

1. Modelni moslashtirish: Har bir korxona uchun alohida sharoitlarni hisobga olgan holda modellarning parametrlarini moslashtirish zarur.

2. Kompleks tahlil: Bankrotlik riskini baholashda faqat moliyaviy ko‘rsatkichlar bilan cheklanmasdan, tashqi omillar (bozor sharoitlari, raqobat holati) ham inobatga olinishi kerak.
3. Monitoring tizimi joriy etish: Korxonalar o‘z faoliyatlarini doimiy ravishda monitoring qilishlari lozim bo‘lgan tizimlarni joriy etishlari kerak.
4. Ta’lim va treninglar: Moliyaviy xavflarni boshqarish bo‘yicha mutaxassislarni tayyorlash va malakasini oshirish uchun trening dasturlarini tashkil etish zarur.
5. Texnologiyalarni qo‘llash: Data analytics va sun’iy intellekt kabi zamonaviy texnologiyalar yordamida bankrotlik risklarini aniqroq baholash mumkin.
Ushbu takliflar orqali korxonalar bankrotlikdan saqlanish imkoniyatlarini oshirishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Altman, E. I. (1968). "Financial Ratios, Discriminant Analysis and the Prediction of Corporate Bankruptcy". Journal of Finance, 23(4), 589-609.
2. Ohlson, J. A. (1980). "Financial Ratios and the Probabilistic Prediction of Bankruptcy". Journal of Accounting Research, 18(1), 109-131.
3. Altman, E. I., & Sabato, G. (2007). "Modelling Credit Risk for SMEs: Evidence from the US Market". Journal of Financial Services Research, 31(2), 111-127.
4. Beaver, W. H. (1966). "Financial Ratios as Predictors of Failure". Journal of Accounting Research, 4, 71-111.
5. Zmijewski, M. E. (1984). "Methodological Issues Related to the Estimation of Financial Distress Prediction Models". Journal of Accounting Research, 22(1), 59-82.
6. Kirkos, E., Tzeremes, N., & Tsagkanos, A. (2013). "Predicting Corporate Bankruptcy in Greece: The Role of Financial Ratios". International Journal of Economics and Finance, 5(10), 1-15.
7. Nguyen, T., & Ramachandran, J. (2019). "A Comprehensive Review on Bankruptcy Prediction Models: A Focus on Machine Learning Techniques". Applied Sciences, 9(12), Article 2427.

“JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN” JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

TASVIRLARGA DASTLABKI ISHLOV BERISHDA MEDIAN VA GAUS FILTRLARINING AHAMIYATI

[1]J.S. Jabbarov, [2]M.O. Sindarov
[1]Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti PhD., dotsenti
E-mail: jamoliddin.jabbarov@mail.ru
[2]Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universitet magistri
E-mail: samcodinguz@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur mavzu doirasida tasvirlarni tahlil qilishda filtrlash algoritmlarining ishlash tamoyillari, samaradorligi va ularni real amaliyotga joriy qilish yo‘llari ko‘rib chiqiladi. Median va Gaus filtrlari raqamli tasvirlarni ishlov berishning dastlabki bosqichlarida, ayniqsa, tibbiy diagnostika va mashinasozlikdagi avtomatlashtirilgan tizimlarda keng qo‘llanilib, tasvir sifatini yaxshilash va analiz natijalarini aniqroq olish imkonini beradi.

Kalit so‘zlar: Median filtrlash, Gaus filtrlash, tasvir, shovqin.

Ilmiy izlanishlar natijasida kuzatuv kameralaridagi tasvirda binarizatsiya algoritmlari tomonidan kiritilgan shovqinga duch kelindi. Binarizatsiya jarayoni bu tasvirni ikki xil rangda ya’ni oq va qora ranglarga o‘zgartirish hisoblanadi. Ushbu muammoni hal qilish uchun tasvirlarga ishlov berishda filtrlash algoritmlariga murojaat qilinadi. Quyida tasvirlardagi shovqinlarni olib tashlash algoritmlari tahlil qilib chiqildi. Tasvirdagi shovqinni kamaytirish algoritmlarning vazifasi bo‘lib bir turdagi shovqinlarni bostirishga ixtisoslashtirilgan. Barcha turdagi shovqinlarni aniqlaydigan va bostiradigan universial filtrlash algorimtlari hali mavjud emas. Shovqinni olib tashlash va real vaqt rejimi bo‘yicha eng ko‘p tarqalgan filtrlash usullari quyidagilar:

- Median filtrlash;
- Gaus filtrlash;

Median filtri — tasvirni filtrlashda keng qo‘llaniladigan, shovqinlarni, ayniqsa impulsiv shovqinlarni samarali bartaraf etishga mo‘ljallangan usuldir. Bu filtr har bir pikselni uning atrofidagi piksel qiymatlarining mediani bilan almashtiradi. Tasvirdagi o‘tkir chegaralarni saqlab qolgan holda, tasvirni silliqlashni amalga oshiradi.

Median filtrining ishlash tamoyili

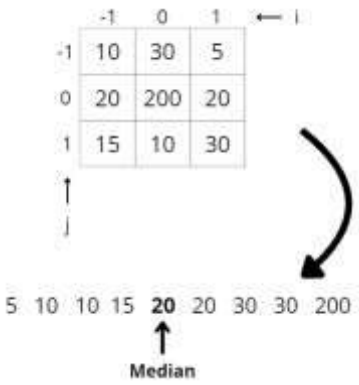
1. Chegarani belgilash: Har bir piksel uchun uning atrofidagi qo‘shni piksellardan iborat masofa tanlanadi (odatda kvadrat shaklidagi masofalar 3x3, 5x5 yoki 7x7).
2. Piksel qiymatlarini saralash: Belgilangan chegaradagi barcha piksel qiymatlari o‘sish tartibida saralanadi.
3. Median qiymatini tanlash: Saralangan qiymatlar ichidan markaziy (median) qiymat tanlanadi. Agar qiymatlar soni juft bo‘lsa, ikki o‘rtadagi qiymatlarning o‘rtacha qiymati olinadi.
4. O‘zgarish: Belgilangan chegara markaziy pikseli median qiymat bilan almashtiriladi.

5. Natija: Barcha piksellar uchun jarayon takrorlanib, tasvir shovqindan tozalanadi.

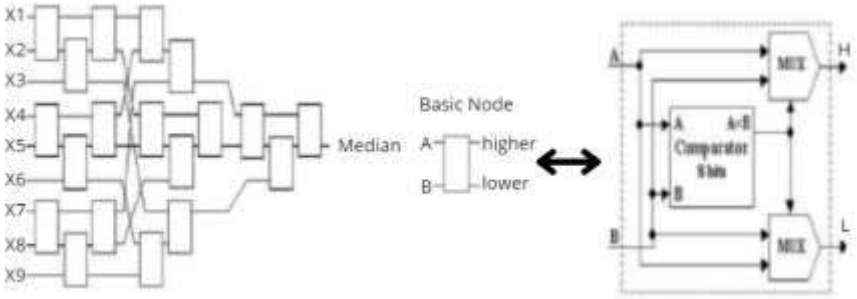
Median filtri tasvirning I(x,y) pikselini quyidagicha almashtiradi:

$$I'(x,y) = median(\{I(u,v) \mid (u,v) \in N(x,y)\}) \quad (1)$$

Median filtr – bu siljuvchi oyna, 3x3 piksel holatlari uchun tajriba o‘tkazib ko‘rildi. U kirishda 9 ta qiymatni (piksel) qabul qiladi va chiqishda bittasini chiqaradi. Median filtri shunday ishlaydi: u kiritilgan ma'lumotlarni (piksellarni) o‘sish tartibida tartiblaydi va natijani median chiqaradi.

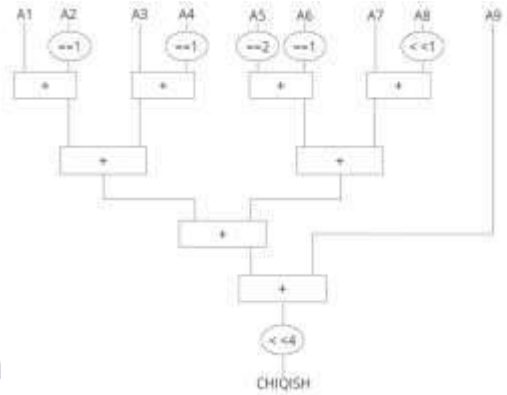
Quyidagi rasmda klassik filtrning funksional sxemasi keltirilgan u 9 ta asosiy elementlardan iborat. Bunda bitta asosiy element komparator va multipleksordan iborat.

Gauss filtri ham Median filtri kabi tasvirdagi shovqinlari olib tashlashda ishlatiladi lekin Gauss filtrlashda chiziqli silliqlovchi filtri tasvirning xiralashtirish orqali tasvirga tarqalgan shovqinni olib tashlashga juda samarali hisoblanadi. Ayrim holatlarda tasvirlarni siliqlab filtrlashdan maqsad tasvirni xiralashtirishdir. Tasvirning har bir pikseli raqamli koeffitsientga mos keladi. Gauss filtrlash operatori ham boshqa filtrlarga o‘xshab oyna usuli asosida 3x3 matritsa bo‘yicha harakatlanadi. Harakatlanish chog‘ida og‘irlik funksiyasi yordamida tasvirdagi markaziy piksellarni aniqlaydi.

$$\begin{bmatrix} A_{00} & A_{01} & A_{02} \\ A_{10} & A_{11} & A_{12} \\ A_{20} & A_{21} & A_{22} \end{bmatrix} * \frac{1}{16} \begin{bmatrix} 1 & 2 & 1 \\ 2 & 4 & 2 \\ 1 & 2 & 1 \end{bmatrix}$$

Agar Gauss filtrini ishlatmoqchi bo‘lsak u quyidagi sxema asosida ishlaydi.

Gauss filtrlash sxemasi Gauss formulasi yordamida hisoblanadi, quyida bir va ikki o‘lchovli Gauss taqsimot formulasi keltirilgan.

Bir o‘lchovli Gauss taqsimot funksiyasi:

$$G(x) = \frac{1}{2\pi\sigma} e^{-\frac{x^2}{2\sigma^2}} \quad (2)$$

Ikki o‘lchovli Gauss taqsimot formulasi:

$$G(x,y) = \frac{1}{2\pi\sigma^2} e^{-\frac{x^2+y^2}{2\sigma}} \quad (3)$$

Gauss filtri shovqinni bostirishdan chiziqli va chiziqli bo‘lmagan filtrlashdan foydalangan holda amalga oshiradi. Chiziqli filtr tasvirning rasterda qo‘rsatilagan filtr yadrosining real qiymatlarini aniqlovchi funksiya bilan ishlaydi.

Gauss va Median filtrlarini solishtirma jadvali

Xususiyat	Gauss Filtri	Median Filtri
Shovqinni kamaytirish	Tasodifiy shovqinlar uchun samarali	Impulsiv shovqinlar uchun samarali
Chegaralarni saqlash	Qisman saqlaydi	O‘tkir chegaralarni yaxshi saqlaydi
Silliqlik	Yumshoq va tabiiy natija beradi	Ko‘pincha ozgina “keskinlik” hosil qiladi
Hisoblash murakkabligi	Nisbatan past	Nisbatan yuqori

Gauss filtrini Python dasturlash tilida OpenCV yordamida ishlatish juda qulay. Quyida tasvirni Gauss filtri yordamida filtrlashning to‘liq kodi keltirilgan:

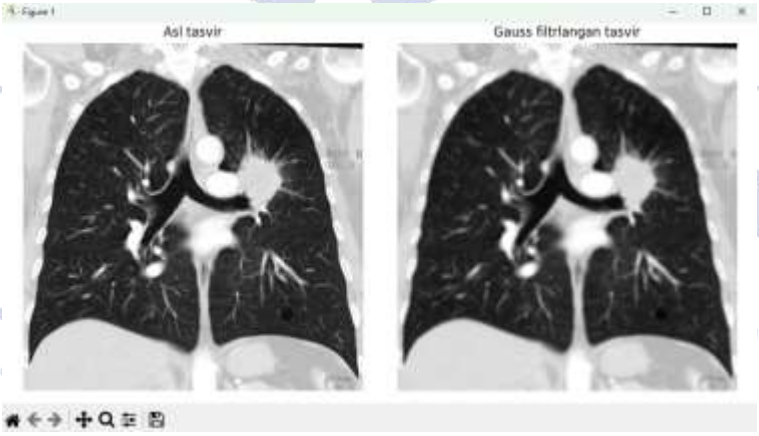
```
import cv2
```

```
import matplotlib.pyplot as plt
image = cv2.imread('image.jpg‘, cv2.IMREAD_GRAYSCALE)
gaussian_filtered = cv2.GaussianBlur(image, (5, 5), 1.4)
plt.figure(figsize=(10, 5))
plt.subplot(1, 2, 1)
plt.imshow(image, cmap='gray')
plt.title('Asl tasvir')
plt.axis('off')
plt.subplot(1, 2, 2)
plt.imshow(gaussian_filtered, cmap='gray')
plt.title('Gauss filtrlangan tasvir')
plt.axis('off')
plt.tight_layout()
plt.show()
```

Kod izohi

1. cv2.GaussianBlur() funksiyasi: gaussian_filtered = cv2.GaussianBlur(image, (5, 5), 1.4)
   - (5, 5): Yadroning o‘lchami. Kattaroq yadro kuchliroq silliqlashga olib keladi.
   - 1.4: Sigma (standart og‘ish) qiymati. Bu qiymat yadroning shaklini va ta’sir radiusini belgilaydi.
2. Tasvirni yuklash:
   image = cv2.imread('image.jpg‘, cv2.IMREAD_GRAYSCALE)
   Tasvir kulrang formatda yuklanadi, chunki Gauss filtr odatda bitta kanalda ishlaydi.
3. matplotlib.pyplot yordamida natijani ko‘rsatish:
   - plt.imshow(image, cmap='gray') — Tasvirni kulrang formatda ko‘rsatadi.
   - plt.title() — Har bir grafik uchun sarlavha.

Natija:

- Asl tasvir: Shovqinli tasvir.

- Gauss filtrlangan tasvir: Tasodifiy shovqinlar kamaygan, lekin konturlar bir oz yumshatilgan tasvir.

Xulosa

Tasvirlarga ishlov berish jarayonida ularning yorqinliklarini oshirish usullarini ishlab chiqish bo‘yicha olib borilgan tadqiqotlar natijasida quyidagi xulosalar taqdim etildi. Televizion tasvirlarga ishlov berish jarayonida munozarali holatlarni modellashtirish algoritmlarini va ob'yektni ifodalovchi tasvir holatini ikki o‘lchovli rastrli modelini ishlab chiqarilishi nochiziqli o‘yin masalalarini shakllantirish va tasvirlar tiniqligini ta'minlash usullarini tanlash imkonini yaratadi. Vaqt-fazoviy siljish va nuqsonlar mavjud bo‘lganda raqamli televizion tasvirlarga ishlov berishning filtrlash usullarini takomillashuvi tasvirlarni spektral maydonlarda impulslar hususiyatlarini inobatga olgan holda ixchamlash, adaptiv anizotrop filtrlash usullarini qo‘llash, hamda bo‘limli-silliq tasvir modellari yordamida nuqsonlar bartaraf etiladi. Yuqorida tariflari keltirilgan tasvirlardagi halaqitlarni tozalash uchun ishlatiladigan filtrlarning turlari onlayn ya'ni real vaqt ichida tasvirlarga ishlov berishga moslashmagan.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. P.M. Roth, M. Winter // Technical Report ICG-TR-01/08, Institute for Computer Graphics and Vision, Graz University of Technology, Austria, January, 2008. - 68 p.
2. Murphy, K.P. Models for Generic Visual Object Detection/K.P. Murphy // Technical report, Department of Computer Science, University of British Columbia, Vancouver, Canada, May, 2005. - 8 p.
3. https://www.geeksforgeeks.org/python-pil-medianfilter-and-modefilter-method/.
4. https://www.geeksforgeeks.org/apply-a-gauss-filter-to-an-image-with-python/.
5. Fomin Ya. A. Raspoznavanie obrazov: teoriya i primeneniya. M.: FAZIS, 2012. 429 s.
6. Redmon J., Farhadi A. YOLO9000: better, faster, stronger // Proceedings of the IEEE conference on computer vision and pattern recognition.-2017.-P. 7263-7271.
7. Schwegmann C. P. et al. Very deep learning for ship discrimination in synthetic aperture radar imagery // 2016 IEEE International Geoscience and Remote Sensing Symposium.

Research Science and Innovation House

"JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN" JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

ФОРМИРОВАНИЕ ГЕНДЕРНЫХ ПРЕДСТАВЛЕНИЙ У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Нигматулина Лилия Алиевна
PhD Университета Пучон в Ташкенте
Рахмонова Шахризода Лазиз кизи
Магистр Университета Пучон в Ташкенте

Аннотация. В статье рассматриваются особенности гендерного воспитания детей в дошкольном возрасте, его роль в формировании личности и социальных навыков. Обсуждается влияние образовательной среды, семьи и культурных стереотипов на развитие гендерной идентичности. Приводятся рекомендации для педагогов и родителей по созданию благоприятной среды, способствующей гармоничному развитию детей вне зависимости от гендерных рамок.

Ключевые слова. гендерное воспитание, дошкольный возраст, гендерная идентичность, социальные стереотипы, образовательная среда.

Annotatsiya. Maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarning gender ta'limining xususiyatlari, uning shaxsiyat va ijtimoiy ko'nikmalarni shakllantirishdagi roli muhokama qilinadi. Gender identifikatsiyasining rivojlanishiga ta'lim muhiti, oilaviy va madaniy stereotiplarning ta'siri muhokama qilinadi. O'qituvchilar va ota-onalarga gender chegaralaridan qat'i nazar, bolalarning barkamol rivojlanishiga yordam beradigan qulay muhitni yaratish bo'yicha tavsiyalar beriladi.

Kalit so'zlar. gender ta'limi, maktabgacha yosh, gender o'ziga xosligi, ijtimoiy stereotiplar, ta'lim muhiti.

Abstract. The article examines the features of gender education for preschool children and its role in shaping personality and social skills. The influence of the educational environment, family, and cultural stereotypes on the development of gender identity is discussed. Recommendations are provided for educators and parents to create a supportive environment that promotes harmonious development regardless of gender boundaries.

Keywords. gender education, preschool age, gender identity, social stereotypes, educational environment.

Введение. Гендерное воспитание — это целенаправленное влияние на формирование у детей осознания своей гендерной идентичности, а также восприятие ими ролей и норм поведения, связанных с полом. Уже в дошкольном возрасте дети начинают осознавать свою принадлежность к определенному гендеру и выстраивают на этом основании отношения с окружающими. Важную роль в процессе формирования гендерной идентичности играют родители, воспитатели и общественные институты, которые могут как поддерживать, так и оказывать негативное влияние на развитие ребенка в этом направлении.

Роль семьи в гендерном воспитании. Первоначальные представления о гендерных ролях дети получают в семье. Родители часто неосознанно воспроизводят гендерные стереотипы, разделяя обязанности и виды деятельности между мальчиками и девочками. Например, мальчиков могут учить быть более независимыми и сильными, в то время как девочек поощряют к заботливости и податливости. Это формирует стереотипные установки, которые могут ограничивать личностное развитие ребенка.

Роль семьи в гендерном воспитании действительно является ключевым аспектом, который напрямую влияет на формирование личности ребенка и его восприятие гендерных ролей в обществе. Семья — это первая социальная среда, в которой ребенок получает основы о том, как он должен себя вести в зависимости от пола. Влияние родителей и ближайших родственников часто незаметно, но оно играет огромную роль в том, как ребенок осознает свою гендерную идентичность и строит взаимодействие с окружающим миром.

Родители, сами того не осознавая, часто воспроизводят традиционные гендерные роли, которые были заложены их собственным воспитанием или социальными нормами общества. Это может проявляться в следующих аспектах:

1. Разделение обязанностей: родителям часто свойственно предлагать мальчикам задачи, требующие физической силы, решительности, самостоятельности, тогда как девочек побуждают быть заботливыми, внимательными к другим, выполнять более "домашние" обязанности.

2. Игрушки и занятия: с раннего возраста детям предлагают игрушки и занятия, соответствующие их полу. Мальчикам дарят машинки, конструкторы,

наборы для ролевых игр с военной тематикой, в то время как девочкам чаще предлагают куклы, наборы для готовки и уборки, что отражает традиционное распределение гендерных ролей.

3. Эмоциональные реакции: эмоциональные проявления также могут быть воспитаны по-разному. Мальчиков могут приучать подавлять эмоции, особенно такие как страх или грусть, подчеркивая, что "мальчики не плачут", а девочек, напротив, учат быть более эмоциональными и чуткими.

4. Ожидания от поведения: в семьях часто бывают установлены определенные нормы поведения для мальчиков и девочек. От мальчиков ожидают, что они будут сильными, активными, иногда даже агрессивными, в то время как девочек воспитывают более сдержанными, аккуратными и покладистыми.

Такое разделение гендерных ролей может как положительно, так и отрицательно влиять на развитие ребенка. С одной стороны, ребенок начинает понимать свои социальные роли в обществе. С другой стороны, чрезмерная акцентуация гендерных стереотипов может ограничивать его возможности для самовыражения и личностного роста.

Для мальчиков: акцент на независимость и силу может привести к трудностям в выражении эмоций и создании теплых межличностных связей. Это может повлиять на их будущие отношения, способность к эмпатии и умение справляться с психологическим стрессом.

Для девочек: ориентация на заботливость и послушание может ограничить их уверенность в себе и снизить стремление к лидерству, профессиональному развитию или самоутверждению.

Для того чтобы избежать закрепления жестких гендерных ролей, родителям важно создать атмосферу, где дети могут проявлять себя вне зависимости от их пола. Это включает в себя:

- Равное распределение обязанностей между мальчиками и девочками.
- Предоставление возможности выбора интересов и занятий, не связанных с гендерными стереотипами.
- Уважение к индивидуальности ребенка и поддержка в развитии его интересов и навыков, независимо от того, соответствуют ли они общественным ожиданиям для его пола.

Таким образом, семья играет важную роль в формировании гендерной идентичности ребенка и может способствовать более гармоничному развитию, если избегает жестких стереотипов.

Образовательная среда и гендерные стереотипы. Дошкольное образовательное учреждение также оказывает значительное влияние на формирование гендерных представлений. Педагоги, программы обучения и даже учебные материалы могут неосознанно транслировать традиционные гендерные роли, закрепляя различия между мальчиками и девочками. Для предотвращения этого необходимо стремиться к гендерно-нейтральному подходу, который предоставляет детям равные возможности для самовыражения и развития.

Культурные и социальные влияния. Культурные стереотипы также играют важную роль в процессе гендерного воспитания. Телевизионные программы, книги, игрушки и другие элементы популярной культуры формируют у детей представления о том, какие роли и поведение считаются приемлемыми для их пола. Это может как расширять их возможности, так и ограничивать развитие в соответствии с традиционными гендерными рамками.

Гармоничное развитие через равенство. Для успешного гендерного воспитания важно создавать среду, где дети могут развиваться, опираясь на свои личные интересы и способности, а не на ожидания, связанные с их полом. Педагоги и родители должны учитывать потребности каждого ребенка и помогать ему развивать как эмоциональные, так и интеллектуальные способности, вне зависимости от традиционных гендерных ролей.

Для успешного гендерного воспитания детей в дошкольном возрасте важно создавать инклюзивную и поддерживающую среду, которая способствует развитию личности независимо от гендерных стереотипов. На этом этапе дети начинают осознавать различия между полами и впитывать культурные и социальные нормы, что делает критически важным формирование в них навыков и установок, которые поддерживают их свободное самовыражение.

Педагоги могут активно влиять на формирование гендерной идентичности через используемые материалы, игры и образовательные практики. Например, важно предлагать одинаковые возможности как для

мальчиков, так и для девочек в различных видах деятельности, избегая разделения на «мальчиковые» и «девчачьи» игры. Акцент на равенство в доступе к играм, творчеству, спорту и наукам позволяет каждому ребенку исследовать свои интересы без ограничений, навязанных полом.

Важно поощрять у детей способность понимать и выражать свои эмоции. Исторически сложилось, что мальчиков учат быть менее эмоциональными, в то время как девочки чаще учатся заботиться и выражать свои чувства. Гендерное воспитание должно преодолевать эти стереотипы, помогая всем детям развивать широкий спектр эмоций и учиться уважать чувства других.

СМИ, игрушки и книги нередко закрепляют гендерные стереотипы, влияя на восприятие детьми своих возможностей. Воспитатели и родители могут активно выбирать материалы, которые демонстрируют разнообразие ролей, позволяя детям видеть, что они могут быть кем угодно независимо от их пола. Это включает в себя представление сильных, независимых женских персонажей и чувствительных, заботливых мужских моделей.

Семья играет основную роль в формировании гендерных установок у детей. Родители, активно вовлеченные в воспитание, должны показывать на личном примере равенство и уважение к партнеру, избегая разделения обязанностей на «мужские» и «женские». Чем меньше в семье акцентируется на гендерных различиях, тем больше ребенок будет готов воспринимать мир через призму своих возможностей, а не ожиданий общества. Таким образом, гендерное воспитание в дошкольном возрасте направлено на развитие личности через поддержку равенства возможностей. Это помогает детям вырасти уверенными, свободными от стереотипов и готовыми к полноценному социальному взаимодействию.

Заключение. Гендерное воспитание в дошкольном возрасте имеет огромное значение для формирования личности ребенка. Педагогам и родителям важно подходить к этому вопросу осознанно, создавая условия для всестороннего развития детей. Избежание навязывания гендерных стереотипов способствует более гармоничному развитию личности и помогает детям вырасти открытыми и социально ответственными гражданами.

Литература

1. Головин, А. И. Гендерное воспитание в дошкольных образовательных учреждениях. М.: Просвещение, 2018.
2. Иванова, Е. П. Психология гендерных различий у детей дошкольного возраста. СПб.: Питер, 2020.
3. Петрова, М. В. Влияние семьи на формирование гендерной идентичности. Психологический журнал, 2019, №4, с. 56-62.
4. Григорьев, Н. С. Социальные стереотипы и их влияние на гендерное воспитание. Образование и общество, 2021, №2, с. 12-18.
5. Рахимова, И. И. (2019). Развитие инклюзивного образования в современном мире. Интернаука, (3-1), 74-75.
6. Mukhamedova, D., Rakhimova, I., Majidov, N., Abdullayev, B., & Nigmatullina, L. (2020). Psychological aspects of addiction to social media, computer and computer games. International journal of psychosocial rehabilitation, 24(2), 319-324.
7. Rakhimova, I., Kuvandikova, G., & Khamrakulova, D. (2024). Socio-Psychological Characteristics of the Improvement of Students’ Talents in Technical Fields. SPAST Reports, 1(1).

Research Science and Innovation House

“JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN” JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

Bo‘lg‘usi o‘qituvchilarning kommunikativ kompitentligini rivojlantirishning psixologik jihatlari

Azimboyeva Yorqinoy Mansurbek qizi
Urganch davlat universiteti magistri

Annotatsiya: Ushbu tadqiqotda bo‘lg‘usi o‘qituvchilarning kommunikativ kompetentligini rivojlantirishning psixologik jihatlari tahlil qilinadi. O‘qituvchilik professionalligi asosan kommunikativ qobiliyatlar bilan bog‘liq bo‘lib, bu esa o‘quvchilar bilan samarali muloqot qilishda muhim rol o‘ynaydi. Tadqiqot davomida kommunikativ kompetentlikning asosiy komponentlari, jumladan, til ko‘nikmalari, emotsional intellekt va ijtimoiy muloqot strategiyalari ko‘rib chiqiladi. Psixologik jihatlarning o‘z ichiga olgan asosiy elementlari: shaxsiy xususiyatlar (masalan, ishonch, ochiqlik), stressni boshqarish qobiliyatlari va konfliktlarni hal etish usullari hisoblanadi. Ushbu jihatlar orqali kelajakdagi o‘qituvchilarning muloqot qilish mahoratini oshirish va ularni yanada samarali pedagogik faoliyatga tayyorlash mumkin. Tadqiqot natijalari bo‘yicha kommunikativ kompetentlikni rivojlantirish uchun maxsus treninglar va psixologik trening dasturlari taklif etiladi. Ushbu dasturlar bo‘lajak pedagoglarning professional rivojlanishiga hamda ta'lim jarayonidagi samaradorlikka ijobiy ta'sir ko‘rsatishi kutilmoqda. Umuman olganda, bu tadqiqot bo‘lgiushi o‘qituvchilar uchun zarur bo‘lgan psixologik ko‘nikmalarni aniqlab berib, ularning professional faoliyatida muvaffaqiyatga erishishlariga yordam beradi.

Kalit so‘zlar: kommunikativ kompetensiya, empatiya, aktiv tinglash, konfliktni hal qilish, guruh dinamikasi,

Аннотация: В данном исследовании анализируются психологические аспекты развития коммуникативной компетентности будущих учителей. Профессионализм педагога в основном связан с коммуникативными навыками, которые играют важную роль в эффективном общении со студентами. В ходе исследования рассматриваются основные компоненты коммуникативной компетентности, включая языковые навыки, эмоциональный интеллект и стратегии социального общения. К основным элементам психологических аспектов относятся: личностные качества (например, доверие, открытость), навыки управления стрессом и методы разрешения конфликтов. Благодаря этим аспектам можно улучшить

коммуникативные навыки будущих учителей и подготовить их к более эффективной педагогической деятельности. По результатам исследования предложены специальные тренинговые и психологические программы тренинга для развития коммуникативной компетентности. Ожидается, что данные программы окажут положительное влияние на профессиональное развитие будущих учителей и эффективность образовательного процесса. В целом, в этом разделе исследования определяются психологические навыки, необходимые учителям, чтобы помочь им добиться успеха в профессиональной карьере.

Ключевые слова: коммуникативная компетентность, эмпатия, активное слушание, разрешение конфликтов, групповая динамика,

Abstract: This study analyzes the psychological aspects of developing communicative competence of future teachers. Teaching professionalism is mainly related to communication skills, which play an important role in effective communication with students. During the study, the main components of communicative competence, including language skills, emotional intelligence and social communication strategies are considered. The main elements of psychological aspects include: personality traits (eg trust, openness), stress management skills and conflict resolution methods. Through these aspects, it is possible to improve communication skills of future teachers and prepare them for more effective pedagogical activity. According to the results of the research, special training and psychological training programs are offered for the development of communicative competence. These programs are expected to have a positive impact on the professional development of future teachers and the effectiveness of the educational process. Overall, this research section identifies the psychological skills necessary for teachers to help them succeed in their professional careers.

Key words: communicative competence, empathy, active listening, conflict resolution, group dynamics,

Kirish:

Bo‘lg‘usi o‘qituvchilarning kommunikativ kompetentligini rivojlantirish, ta'lim jarayonining samaradorligini oshirish va o‘quvchilar bilan samarali muloqot o‘rnatish uchun muhim ahamiyatga ega. O‘qituvchi sifatida faoliyat yuritadigan shaxslar, nafaqat bilim berish, balki ijtimoiy ko‘nikmalarni ham rivojlantirishi zarur. Bu jarayonda psixologik jihatlar katta rol o‘ynaydi.

1. Kommunikativ kompetentlik nima?

Kommunikativ kompetentlik — bu shaxsning muloqot qilish qobiliyati, ya'ni til va nutq vositalaridan foydalanib, maqsadga erishish uchun zarur bo‘lgan ko‘nikmalar to‘plamidir. U quyidagi asosiy komponentlardan iborat:

- Til ko‘nikmalari: O‘z fikrlarini ravon ifoda etish qobiliyati.
- Ijtimoiy ko‘nikmalar: Boshqalar bilan muloqotda ijtimoiy kontekstni tushunish va hisobga olish.
- Emotsional intellekt: Boshqalarning his-tuyg‘ularini tushunish va ularga ta'sir etish qobiliyati.

2. Psixologik jihatlar

Bo‘lg‘usi o‘qituvchilarning kommunikativ kompetentligini rivojlantirishda bir qancha psixologik jihatlar mavjud:

- O‘z-o‘zini anglash: O‘qituvchilar o‘z kuchli va zaif tomonlarini bilishi kerak. Bu ularning o‘zlariga ishonch hosil qilishiga yordam beradi.
- Emotsiyalarni boshqarish: Muloqot jarayonida emotsiyalarni nazorat qilish qobiliyati, o‘qituvchining ta'sirchanligini oshiradi.
- Empatiya: O‘qituvchi boshqalarning his-tuyg‘ularini tushunishi va ularga mos ravishda javob berishi muhimdir. Bu o‘qituvchi-o‘quvchi munosabatlarini yaxshilashga yordam beradi.
- Ijtimoiy vaziyatlarni tahlil qilish: Har xil ijtimoiy vaziyatlarda qanday munosabatda bo‘lishni bilish, kommunikativ kompetentlikning muhim jihati hisoblanadi.

Bo‘lg‘usi o‘qituvchilarning kommunikativ kompetentligini rivojlantirish psixologik jihatlari orqali amalga oshirilishi zarur. Ularning emotsional intellekti, empatiya ko‘nikmalari va ijtimoiy vaziyatlarni tahlil qilish qobiliyatlari ta’lim jarayonida muvaffaqiyatli bo‘lishlari uchun muhim omillar hisoblanadi. Kelajakda sifatli ta’lim berishda bu jihatlar albatta e'tiborga olinishi kerak.

Asosiy qism: Bo‘lg‘usi o‘qituvchilarning kommunikativ kompetentsiyasini rivojlantirishning psixologik jihatlari muhim ahamiyatga ega, chunki bu kompetentsiya o‘qituvchilar va talabalar o‘rtasidagi samarali aloqa uchun zarurdir. Ushbu jihatlar quyidagilardan iborat:

1. O‘zini anglash va o‘z-o‘zini tarbiyalash

O‘qituvchi o‘zining shaxsiy xususiyatlarini, qobiliyatlarini va kamchiliklarini bilishi lozim. O‘z-o‘zini anglash orqali u o‘z kommunikativ usullarini rivojlantirishi mumkin.

2. Emotsional intellekt

O‘qituvchilar emotsional intellektni rivojlantirishlari muhimdir. Bu boshqalarning hissiyotlarini tushunish, ularga empatiya ko‘rsatish va ijtimoiy vaziyatlarda munosabatlarni boshqarish qobiliyatidir.

3. Ijtimoiy ko‘nikmalar

Ijtimoiy ko‘nikmalar – bu muloqot jarayonida kerak bo‘lgan qobiliyatlar to‘plami. Ular orasida tinglash, muloqot qilish, munosabatlarni yaratish va saqlash kabi ko‘nikmalar mavjud.

4. Konfliktlarni hal qilish

O‘qituvchi sifatida, muammolarga duch kelganda konfliktlarni hal qilish qobiliyati juda muhimdir. Bu jarayonda psixologik strategiyalarni qo‘llash, masalani mantiqan baholash va barcha tomonlarning manfaatlarini hisobga olish zarur.

5. Interpersonal aloqalar

Samarali kommunikatsiya uchun interpersonal aloqalar o‘rnatish zarur. Bu o‘qituvchilarga talabalari bilan yaxshi munosabatlar o‘rnatishga yordam beradi va ularning motivatsiyasini oshiradi.

6. Madaniy farqlarni tushunish

Turli madaniyatlarga ega bo‘lgan talabalar bilan ishlaganda, madaniy farqlarni tushunish va ularga moslashish ham muhimdir. Bu kommunikativ kompetentsiyaning asosiy jihatlaridan biridir.

7. Treninglar va amaliy mashg'ulotlar

Psixologik jihatlarni rivojlantirish uchun treninglar o‘tkazish va amaliy mashg'ulotlarda qatnashish foydalidir. Bunday mashg'ulotlar muloqot ko‘nikmalarini oshiradi hamda o‘qituvchilarning tajribasini kengaytiradi.

Ushbu psixologik jihatlar bo‘lajak o‘qituvchilarning kommunikatib kompetentsiyasini oshirishda katta ahamiyatga ega bo‘ladi hamda ularning professional faoliyatida muvaffaqiyatli bo‘lishlariga yordam beradi.

Bo‘lg‘usi o‘qituvchilarning kommunikativ kompetentligini rivojlantirishning psixologik jihatlari hozirgi kunda ta'lim tizimida muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu mavzuning dolzarbligi bir nechta asosiy omillarga bog‘liq:

1. Ta'limning zamonaviy talablari: Hozirgi zamon ta'limi o‘quvchilarning faolligini, mustaqil fikrlashini va ijodkorligini rag‘batlantirishni talab qiladi. Bu jarayonda o‘qituvchilarning kommunikativ kompetentligi muhim rol o‘ynaydi.

2. Ijtimoiy va madaniy o‘zgarishlar: Globalizatsiya va madaniy diversifikatsiya sharoitida, o‘qituvchilar turli ijtimoiy guruhlar bilan samarali muloqot qilish qobiliyatiga ega bo‘lishlari zarur.

3. Psixologik omillar: O‘qituvchilarning muloqot qilish qobiliyatlari ularning shaxsiy xususiyatlariga, stressga bardoshlilik darajasiga, emotsional intellektga va boshqalarga bog‘liqdir. Shuning uchun psixologik jihatlarni hisobga olish muhimdir.

4. O‘quv jarayonidagi innovatsiyalar: Zamonaviy pedagogik texnologiyalar va metodlar o‘qituvchidan muloqot qilish qobiliyatini talab qiladi, bu esa ularning professional rivojlanishiga to‘sqinlik qilishi mumkin.

5. Tarbiyaning sifatini oshirish: O‘qituvchining kommunikativ kompetentligi nafaqat uning professional faoliyatida, balki talabalarning shaxsiy rivojlanishida ham muhim ahamiyatga ega.

Shu sababli, bo‘lajak o‘qituvchilarni tayyorlash jarayonida kommunikativ kompetentlikni rivojlantirishning psixologik jihatlarini chuqur o‘rganish zarurati paydo bo‘ladi. Bu nafaqat pedagogik metodlarni yaxshilashga yordam beradi, balki umumiy ta'lim sifatini oshirishga ham xizmat qiladi.

O‘qituvchining kommunikativ kompetentligi mezonlarini aniqlash zaruriyati kommunikativ kompetentligining yuqori, o‘rta, past kabi uch darajasini ajratish imkonini berdi. Kommunikativ kompetentlikning yuqori darajasi o‘qituvchining o‘quvchilar bilan insonparvarlik o‘zaro munosabatlarining yaqqol ifodalangan yo‘nalganligi bilan tavsiflanadi, ularda har ikki ishtirokchi mazkur jarayonning sub’ektlari sifatida xizmat qiladi, bunda ularni har birining shaxsi anglanadi va noyob, qaytarilmas sifatida qabul qilinadi. Bundan tashqari, o‘qituvchi bolalar bilan muloqotga ehtiyoj sezadi va amaliyotda muloqotning axloqiy shakllaridan foydalanadi. Pedagogda verbal va noverbal kommunikatsiya malakalari sezilarli darajada rivojlangan, bunda muloqotning verbal va noverbal komponentining nomuvofiqligi kuzatilmaydi. O‘qituvchi o‘zining psixologik-fiziologik holatini tartibga solishni biladi. Nizoli vaziyatdan chiqish sifatida hamkorlik usulidan foydalanadi. Kommunikativ kompetentlikning o‘rta darajasi o‘qituvchining

yetarlicha ifodalanmagan qadriyatli-kommunikativ yo‘nalganliklarini nazarda tutadi. Tashqaridan insonparvar sifatida aniqlanadigan, o‘quvchilar bilan munosabatlar ko‘proq ijtimoiy rollarni bajarish xususiyatiga ega. Bunday o‘qituvchilar bolalar bilan muloqotga alohida ehtiyoj sezmaydilar, muloqotning o‘zi qat’iy chegaralangan, ko‘pincha ijobiy hissiy ifodalarsiz. Bunda kasb zarurati doirasida verbal va noverbal kommunikatsiya malakalari ahamiyatli darajada rivojlangan. O‘qituvchi o‘zining psixologik-fiziologik holatini tartibga solishni biladi, bunda mazkur ma’noda ma’lum hissiy beqarorlik bo‘lishi mumkin. O‘qituvchilarda kommunikativ kompetentlikning past darajasi ularning o‘z qadriyatli yo‘nalishlaridan bir yoki bir necha kommunikativ qadriyatlarni istisno etishlarida belgilandi. O‘qituvchi va o‘quvchining muloqoti insonparvar sifatida tavsiflana olmaydi: o‘quvchilar noqulaylik his etadilar; darsning hissiy ko‘rinishi ko‘proq salbiy; bolalar bilan aloqa 12 mavjud emas. O‘qituvchining xulqida muloqotning verbal va noverbal tashkil etuvchisining nomuvofiqligi mavjud. O‘qituvchi ko‘pincha o‘zining psixologikfiziologik holatini tartibga solishni bilmaydi. Yuqorida bayon etilganidan kelib chiqib, kommunikativ kompetentlik dinamik hosila bo‘lib, o‘z rivojida ikki bosqichdan o‘tadi: umumiy va kasbiy kommunikativ kompetentlik (bunda shaxs rivojlanishining ma’lum bosqichidan ular birgalikda mavjud bo‘ladi), shuningdek, darajadan darajaga rivojlanishi mumkin.

Xulosa va takliflar

Kommunikativ o‘zini o‘zi takomillashtirish maqsadi aniq, ammo motivlar turlicha bo‘lishi mumkin. Insonparvar yo‘nalgan o‘qituvchi uchun kommunikativ o‘zini o‘zi takomillashtirish nafaqat o‘zi uchun o‘zini o‘zi yaxshilashda, balki samarali o‘zaro munosabatni amalga oshirishning asosiy sharti sifatida kechishi kerak bo‘lib, bu bolalarning rivojlanishiga, ularning individualliklari va o‘ziga xosliklarini saqlashga yordam beradi. Shuning uchun kommunikativ o‘zini o‘zi rivojlantirishda amaliy mashg’ulotlar katta ahamiyatga egadir. Bo‘lajak o‘qituvchilarning kommunikativ kompetentligini rivojlantirish mexanizmlari amaliy yondashuv orqali kasbiy-pedagogik faoliyatni tashkil qilishning metodik ta’minotini ishlab chiqishni taqozo qildi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Kulikova, O. V. (2012). Psixologiya va Ta'lim: O‘qituvchining Kommunikativ Kompetentligi.
2. Sokratov, A. A. (2015). O‘qituvchi va O‘quvchi o‘rtasidagi Muloqot: Psixologik Asoslar.
3. Abdurakhmonov, T. (2018). Ta'lim jarayonida Psixologik Yondashuvlar.
4. Mamatova, N. (2020). O‘qituvchi Kompetentligini Rivojlantirish: Psixologik va Pedagogik Asoslar.
5. Jalilova, S., & Rahimov, B. (2021). Maktabdagi Muloqot: O‘qituvchilar uchun Psixologiya.
6. Arziqulov D.N. Kasbiy kamolatning psixologik o‘ziga xos xususiyatlari. Psixol. fan.nom. diss...avtoloyihai. - Toshkent: 2002. -22 b.
7. Karimova, M. O., & Saidullaeva, A. R. (2020). Pedagogical basis of the use of universal and national values in the spiritual and moral education of children in the family. PalArch's Journal of Archaeology of Egypt/Egyptology, 17(7), 8547-8555

Research Science and Innovation House

"JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN" JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

METABOLIK SINDROMGA EGA BEMORLARDA SIYDIK TOSH KASALLIGI RIVOJLANISHI XAVFLARI HAQIDA ZAMONAVIY TASAVVURLAR

Yusupova Shaxnozaxon Abdikarim qizi
Toshkent Tibbiyot Akademiyasi

Annotatsiya

Ushbu maqolada metabolik sindrom (MS) va siydik tosh kasalligi (STK) haqidagi zamonaviy qarashlar taqdim etilgan, asosiy diagnostik kriteriyalar, etiyologiya va patogenezi masalalari ko'rib chiqilgan. Adabiyot ma'lumotlari, MSga ega bemorlarda nafaqat siydik kislotasi, balki kaltsiy-oksalat toshlarining ko'proq rivojlanishini ko'rsatmoqda. Bunga sabab bo'luvchi asosiy omillar semizlik, dislipidemiya va insulinoresistentlik bo'lib, insulinoresistentlikning bir ko'rinishi buyrakda amoniyogenezning buzilishi bo'lib, bu siydikning kislotalanishiga olib keladi. Siydik kislotasi va kaltsiy-oksalat toshlarining shakllanishi patogenezi MSning turli komponentlarining ustunligi bilan bog'liq. Olingan yangi ma'lumotlar nefrolitiyazni MSning yana bir komponenti sifatida ko'rib chiqishni taklif etishga imkon berdi.

Kalit so'zlar: siydik tosh kasalligi, metabolik sindrom, buyraklar, semizlik, arterial gipertoniya, patogenezi.

Ahamiyati

Siydik tosh kasalligi (STK) muammosi hozirda zamonaviy urologiya va tibbiyotda eng dolzarb masalalardan biridir. Bu, avvalo, ushbu kasallikning yuqori tarqalishi bilan bog'liq. Bir qancha populyatsion tadqiqotlarga ko'ra, dunyoda siydik tosh kasalligi tarqalishi 3,5% dan 9,6% gacha bo'lgan [1]. Shu bilan birga, STK barcha urologik kasalliklar ichida 40% ni tashkil etadi [2]. Ushbu muammoning dolzarbligi shundaki, 65-70% hollarda kasallik 20-60 yoshidagi insonlarda aniqlanadi, ya'ni eng faol mehnat davrida. Bundan tashqari, 35-38% hollarda kasallik qaytalanadigan xususiyatga ega, shuning uchun tibbiy-iqtisodiy nuqtai nazardan ushbu bemorlarda reabilitatsiya muddatlari va mehnat qobiliyatining yo'qotilishi muhim ahamiyatga ega [3].

Metabolik sindrom (MS) — bu genetik, fiziologik, biokimyoviy va klinik omillar majmui bo'lib, uning namoyon bo'lishi insulinoresistentlik, dislipidemiya,

visseral semizlik, arterial gipertoniya, giperkoagulyatsiya holati, endoteliya disfunktsiyasi va giperurikemiya rivojlanishidir. MSni o'rganishning yuqori ahamiyati uning butun dunyo bo'ylab keng tarqalishi bilan bog'liq. Har to'rtinchi yoki beshinchi kattalar (mamlakat va etnik guruhga qarab) metabolik sindromga ega. Yosh o'tishi bilan kasallik holatlari ko'payadi. 30 yoshdan oshgan aholi orasida MSga ega insonlar ulushi 10-20%, AQShda esa 25% ni tashkil etadi [1–4]. O'rtacha, dunyoda erkaklar va ayollar orasida tarqalish 24% ni tashkil etadi. Avval metabolik sindrom asosan qariyalar uchun xos deb hisoblangan bo'lsa, American Diabetes Association (Amerika diabet assotsiatsiyasi) o'tkazgan tadqiqotlar natijalari 20-29 yoshdagi yoshlar orasida kasallik holatlari ko'payishini ko'rsatmoqda. 2025 yilga borib, ushbu sindromga ega bemorlar soni 300 millionga yetishi kutilmoqda. Shuning uchun Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti (JSST) MSni global epidemiyaga aylantirib e'tirof etmoqda.

Kuzatishlarga qaraganda 2-toifa diabet bilan og'rigan bemorlar orasida, MSning asosiy komponentlaridan biri bo'lgan nefrolitiyazda siydik kislotasi toshlari ko'proq uchraydi. M. Daudon va hamkorlari 2464 bemor ustida o'tkazilgan tadqiqotda, 2-toifa diabetga ega bemorlar orasida siydik kislotasi toshlari 35,7% ni, diabetga ega bo'lmagan bemorlar orasida esa 11% ni tashkil etishini ko'rsatdilar. Siydik kislotasi nefrolitiyazi bilan og'rigan bemorlarning 27,8% da diabet aniqlanadi, boshqa toshlar bilan og'rigan bemorlarda esa bu ko'rsatkich 6,9% ni tashkil etadi, shuning uchun mualliflar siydik kislotasi toshlari aniqlangan barcha bemorlarga glukoza tolerantlik testini o'tkazishni tavsiya etadilar [11].

B. Hess va hammualliflari ma'lumotlariga ko'ra, 2-toifa diabet ko'pincha siydik kislotali uralitiaz bilan bog'liq (30-40% umumiy populyatsiyada 5-10% ga qaraganda), va aksincha, siydik kislotasi toshlari bo'lgan bemorlar orasida diabetni aniqlash tezligi ham oshadi [12]. C.Y. Pak va hammualliflari tadqiqotida 2-toifa diabetga ega bemorlarda urat nefrolitiazi uchrashishi umumiy populyatsiyaga qaraganda 6 barobar yuqori bo'lgan [13]. Semizlik va nefrolitiyaz bilan og'rigan bemorlarda ham shunday holat kuzatilmoqda. Ushbu bemorlarda ortiqcha tana vazni va diabet siydik kislotasi nefrolitiyazining rivojlanishi uchun mustaqil xavf omillari sifatida aniqlangan [11]. T. Akman va hamkorlari ham, MS bilan og'rigan bemorlarda siydik kislotasi toshlari ahamiyatli darajada ko'proq uchraydi (21,9% va

4,1% mos ravishda) degan xulosaga kelishdi. MS bilan og'rigan bemorlarda toshlarning qayta paydo bo'lishi tez-tez (42,9% va 0%, mos ravishda) kuzatiladi [14]. Semizlik omilining ahamiyati shundan iboratki, urat toshlari bilan og'rigan bemorlarda tana vaznini normallashtirish urat uralitiya va uning qaytalanishining samarali profilaktika usullaridan biri deb hisoblash kerak, bu boshqa metafilaktika usullari bilan bir qatorda bo'lishi lozim. [10]. Adabiyotlarda, siydik kislotasi uralitiya bo'lgan bemorlarda semizlik, 2-toifa diabet, glukoza tolaransining buzilishi va gipertriglitseridemiya kabi MS komponentlarining ko'proq tarqalishi haqida ma'lumotlar mavjud [12]. A. Losito va hamkorlarining tadqiqotlariga ko'ra, arterial gipertoniya ham siydik kislotasi toshlarining shakllanishi uchun mustaqil xavf omili bo'lgan [15]. E.N. Taylor va hamkorlarining ma'lumotlariga ko'ra, arterial gipertoniya bilan og'rigan bemorlarda tana massasi indeksining (BMI) oshishi siydik kislotasi konsentratsiyasi va ekskresiyasini oshiradi [16].

Siydik kislotasi toshlarining shakllanishida uchta patofiziologik mexanizm mavjud deb hisoblanadi: 1) giperurikozuriya; 2) siydikning keskin kislota pH; 3) suyuqlik iste'moli yetarli emasligi bilan bog'liq past diurez. Ushbu yuqori siydik kislotaligi (pH ≤ 5,5) eng muhim patogenetik omil hisoblanadi [12, 17]. Giperurikuriya yo'qligida ham past pH (≤5,5) siydik kislotasi tuzlarining kristallanishiga va tosh shakllanishiga olib kelishi mumkin [18]. Ushbu omillar MS bilan og'rigan bemorlarda tosh shakllanishida ham rol o'ynaydi, lekin ular STK bilan og'rigan bemorlarga nisbatan biroz boshqacha ahamiyatga ega.

Hozirgi kunga qadar siydik tosh kasalligining etiopatogenezi bo'yicha yagona konsepsiya mavjud emas. Kasallikning rivojlanishi organizmda va buyrak va siydik yo'llarida yuz beradigan murakkab fizikokimyoviy jarayonlar bilan bog'liqdir [6]. Bu kasallikni davolashda yangi jarrohlik usullarining paydo bo'lishi etiologiya, patogenezi va konservativ davolanishni o'rganish qiziqishini biroz pasaytirdi [7]. Uzoq vaqt davomida STKni davolashda an'anaviy yondashuv jarrohlik aralashuvlar texnikasini rivojlantirishga va toshni olib tashlash uchun yangi texnologiyalarni ishlab chiqishga olib keldi, bu esa hozirda ushbu kasallik uchun ochiq jarrohlik aralashuvlaridan deyarli butunlay voz kechishga imkon berdi. Kasallikning etiopatogenezi va uning samarali davolash usullarini takomillashtirish zarurati mavjud. Kam invaziv endoskopik usullar bilan toshlardan qutulish muammosi

shubhasizdir, ammo bu bemorni yangi toshlar paydo bo'lishidan xalos etmaydi, chunki toshlarning paydo bo'lishiga sabab bo'lgan omillar, odatda, bartaraf etilmaydi. Shuning uchun, hozirda siydik tosh kasalligining (STK) etiyologiyasi va patogenezi bo'yicha tadqiqotlarga qiziqish yana ortdi, chunki faqat etiyopatogenezi haqidagi bilimlar asosida kasallikni konservativ davolash va profilaktika qilishning optimal usullarini ishlab chiqish mumkin.

MSga ega bemorlarda eng ko'p siydik yo'llarida siydik kislotasi toshlari aniqlanadi [12]. C.Y. Pak va hamkorlari tomonidan o'tkazilgan tadqiqotda, 2-toifa diabetga ega bemorlarda urat nefrolitiyazining uchrashi umumiy populyatsiyaga qaraganda 6 barobar yuqori bo'lgan [13]. MS komponentlari, masalan, semizlik, 2-toifa diabet, glukoza tolerantligining buzilishi (GTB) va gipertriglitseridemiya bilan siydik kislotasi uralitiazi bo'lgan bemorlarda ko'proq uchraydi [14-16]. A. Losito va hamkorlarining tadqiqotlariga ko'ra, arterial gipertoniya ham siydik kislotasi toshlarining shakllanishi uchun mustaqil xavf omili hisoblanadi [17]. E.N. Taylor va hamkorlarining ma'lumotlariga ko'ra, arterial gipertoniya bilan og'rigan bemorlarda tana massasi indeksining (TMI) oshishi siydik kislotasi konsentratsiyasi va ekskresiyasini oshiradi [18].

Turli tadqiqotlar natijalariga ko'ra, siydik kislotasi toshlarining shakllanishida uchta patofiziologik mexanizm mavjud: 1) siydikning keskin kislota pH; 2) suyuqlik iste'moli yetarli emasligi bilan bog'liq past diurez; 3) giperurikozuriya [9-11]. Ushbu yuqori siydik kislotaligi ($pH \leq 5,5$) eng muhim patogenetik omil hisoblanadi. Kislota muhitida siydik kislotasi eruvchanligi pasayadi. Kam eruvchan siydik kislotasi siydik yo'llarida kristallashadi va siydik toshlariga aylanishi mumkin [12].

Siydikning kislotalanishini oshirishga yordam beradigan ikkita sabab ko'rsatilgan: amoniy ionining ($NH4+$) ekskresiyasining buzilishi va kislotalarning ortiqcha chiqarilishi (net acid excretion – NAE) [10, 11]. Normada siydikning kislota-tenglama balansini yuqori ishlab chiqaradigan amoniy tampon tizimi saqlaydi. Kislotalar ortiqcha bo'lganda, buyrak tubullarida ammiak ($NH3$) vodorod ionlari ($H+$) bilan birikib, amoniy ionini ($NH4+$) hosil qiladi. Ba'zi tadqiqotchilar MSga ega bemorlarda amoniy ekskresiyasining pasayishini ko'rsatdilar [15, 16]. Insulinoresistentlik, siydik pH va amonniogenez o'rtasidagi bog'liqlik birinchi marta siydik kislotasi uralitiazi bilan og'rigan bemorlarda giperinsulinemiya va euglikemik

klamp-testi yordamida ko'rsatildi [14]. Ushbu tadqiqotlar insulinoresistentlikning amoniy ionining (NH_4^+) ekskresiyasini buzishi va siydikning pHini pasaytirishi mumkinligini ko'rsatdi. Insulin reseptorlari nefronning turli qismlarida mavjudligi ma'lum. Hayvonlar modelida (sichqonlar, itlar) insulin buyrak amonniogenezini rag'batlantiruvchi sifatida ko'rsatdi [19, 20]. Shuning uchun insulinoresistentlik holatida insulin tomonidan NH_4^+ sintezi va ekskresiyasining rag'batlantiruvchi ta'siri buziladi. Amoniy tampon tizimidagi ishning buzilishidan tashqari, siydikning kislotalanishini oshirishga yordam beradigan yana bir mexanizm ortiqcha kislotalarning ekskresiyasi (NAE) hisoblanadi.

Maalouf N.M. va hamkorlarining tadqiqotiga ko'ra, MSga ega bemorlarda nazorat guruhiga qaraganda kislotalar ekskresiyasi ancha yuqori bo'lgan [15]. Ortqacha kislotalar ekskresiyasi (NAE) kislotali pHga ega oziq-ovqat iste'moli va alkalin oziq-ovqat iste'molining pastligi yoki endogen kislotalarning ortiqcha ishlab chiqarilishi natijasida yuzaga kelishi mumkin [20]. Siydik kislotasi uralitiazi bilan og'rigan bemorlar va nazorat guruhidagi bemorlar o'rtasida kislotalar ekskresiyasi birinchi guruhda ancha yuqori bo'lgan [11]. Ushbu tadqiqotda har ikkala guruh ham bir xil kislota darajasidagi ovqatlanishni amalga oshirgan, bu esa kislota ekskresiyasiga oziq-ovqat iste'molining ta'sirini inkor etishga imkon berdi. Sakhaee K. va hamkorlari o'z tadqiqotlarida urat nefrolitiazi bilan og'rigan bemorlarda ortiqcha endogen kislota ekskresiyasi (NAE) va amoniy ekskresiyasining buzilishi insulinoresistentlik va 2-toifa diabetning rivojlanishi bilan bog'liqligini taxmin qildilar [22]. Biroq, siydik kislotasi uralitiazi bo'lgan bemorlarda va siydik kislotasiga ega bo'lmagan bemorlarda, giperinsulinemiya holatlarida siydikning kislotalanishi aniqlangan. Shunday qilib, MS va giperinsulinemiya bilan og'rigan bemorlarda siydikning yuqori kislotalanishi ba'zi bemorlarda siydik yo'llarida toshlar paydo bo'lishiga olib keladi, boshqalarda esa, shunga o'xshash sharoitlarda, STK rivojlanmaydi. MSga ega bemorlarda siydik kislotasi toshlaridan tashqari, alternativ kimyoviy tarkibga ega toshlar ham uchraydi. Eng ko'p uchraydiganlar kaltsiy oksalat toshlari yoki aralash toshlardir (siydik kislotasi/kaltsiy oksalat). MSga ega bemorlardagi kislotali siydikda ortiqcha siydik kislotasi kristallari kaltsiy oksalat kristallarining epitaksial o'sishiga yadrolar sifatida xizmat qilishi mumkin [16, 22].

Cupisti A. va hamkorlari tomonidan o'tkazilgan tadqiqotda insulinoresistentlikning kaltsiy toshlari bo'lgan bemorlar siydigiga ta'siri o'rganilgan bo'lib, MS komponentlari va kaltsiy nefrolitiyazi xavfi o'rtasida bog'liqlik aniqlangan [13]. Ushbu tadqiqotda insulinoresistentlik darajasi (HOMA indeksi yordamida aniqlangan) kaltsiy ekskresiyasi bilan teskari korrelyatsiyada ekanligi ko'rsatildi. DeFronzo R.A. va hamkorlari tomonidan o'tkazilgan tadqiqotda, sog'lom yosh ko'ngillilarni euglikemik giperinsulinemiya klamp testi yordamida tekshirganda, giperinsulinemiya kaltsiy ekskresiyasini 60% ga oshirishi aniqlandi, bu esa qon plazmasida kaltsiy konsentratsiyasi yoki glomerulyar filtratsiya tezligida hech qanday o'zgarishlarga olib kelmadi [34].

Bir nechta tadqiqotlar TMI va kaltsiy va oksalat ekskresiyasi o'rtasida ijobiy korrelyatsiya mavjudligini, TMI va sitrat ekskresiyasi o'rtasida esa salbiy korrelyatsiya mavjudligini xabar qilmoqda [18, 15-17]. 109 nafar STK bilan og'rimaydigan va 128 nafar kaltsiy-oksalat nefrolitiyazi bo'lgan bemorlarda o'tkazilgan retrospektiv tahlil shuni ko'rsatdiki, birinchi guruhda MSga ega bo'lganlar orasida kaltsiy ekskresiyasi yuqori bo'lgan va MS komponentlari ko'paygan sari bu ko'rsatkich oshgan (MS bo'lmagan bemorlarda 3,6 ± 1,8 mmol/kun, 4 ta MS komponentiga ega bo'lgan bemorlarda esa 6,0 ± 2,9 mmol/kun, p = 0,0003). Ikkinchi guruhda (kaltsiy-oksalat nefrolitiyazi bo'lgan bemorlar) toshlarning shakllanishi uchun xavf omillari (giperkaltsiuriya, giperoksaluriya) ko'proq namoyon bo'lgan, ammo bu holatlar MS mavjudligi yoki yo'qligi va uning darajasi bilan bog'liq bo'lmagan [18]. Ko'p tadqiqotlar natijalari evropalik erkaklar orasida MS tarqalishining yuqori ekanligini ko'rsatadi (taxminan 40 yoshdan oshgan erkaklarning 15%) [19, 20]. DECODE tadqiqotida 4715 erkak va 5554 ayol ishtirok etdi, MS tarqalishi 4 ta taklif etilgan MS ta'rifiga ko'ra baholandi: JSST, Milliy Xolesterin Ta'lim Dasturi (NCEP, ATP-III), Milliy Xolesterin Ta'lim Dasturi Takliflari (NCEP, ATPIII-R) va Xalqaro Diabet Federatsiyasi (IDF). Taklif etilgan ta'riflar bo'yicha MS 27,0%, 25,9%, 32,2% va 35,9% erkaklar va 19,7%, 23,4%, 28,5% va 34,1% ayollarda aniqlangan [11]. AQShda oxirgi paytlarda MS tarqalishida jinslar o'rtasidagi farqni kamaytirish tendentsiyasi mavjud, ammo bu asosan lotinamerikaliklar orasida MSning yuqori tarqalishi bilan bog'liq [10]. Evropada esa erkaklar orasida MSning ustunligi saqlanib qolmoqda. Shubhasiz,

MSning erkaklar uchun klinik ahamiyati ayollarga qaraganda ancha jiddiy. Bu nafaqat MSning yuqori tarqalishi bilan, balki erkaklar orasida MSning "xavfli" xususiyatlari bilan ham bog'liq. Abdominal semizlik, eng noqulay hisoblangan va MSning asosiy diagnostik kriteriyasi bo'lgan, aynan erkaklar uchun xosdir (erkaklar uchun yog’ to’qimasining taqsimlanish turi). Bjorntorp P. va Kissebah A.H. hamkorlari bilan birga, bir xil BMI ko'rsatkichlari bilan abdominal semizlik, periferik semizlikka qaraganda, qo'shimcha kasalliklarning rivojlanishi xavfini yuqori bo'lishini ko'rsatdilar. Shuning uchun semizlikning oqibatlari va asoratlari erkaklarda ayollarga qaraganda yuqoriroqdir.

Ba'zi tadqiqotchilar ma'lumotlariga ko'ra, semizlikning asoratlari yog'ning taqsimlanishiga bog'liqligi semizlikning darajasiga bog'liq bo'lishidan kuchliroq ifodalangan [45, 46]. Shuning uchun ba'zi tadqiqotchilar erkaklar o'rtasida metabolik sindromning (MS) asosiy rolini, ayollarga nisbatan, yurak-qon tomir o'limi uchun prognoz qiluvchi sifatida ta'kidlaydilar [9, 17, 18]. Siydik tosh kasalligi (STK) ham, MS kabi, erkaklar populyatsiyasida ko'proq tarqalgan. MS va STK o'rtasidagi korrelyatsiyani, shuningdek, ushbu kasalliklarning yuqori tarqalishi va ijtimoiy ahamiyatini inobatga olgan holda, MSga ega bemorlarda STK xavfini o'rganish, bu kasalliklarning rivojlanishini oldini olish va uning profilaktikasi maqsadida muhim bir interdisiplinar vazifa hisoblanadi. MSning deyarli barcha komponentlarining erkaklar populyatsiyasida yuqori tarqalishi bilan bog'liq ravishda, metabolik sindromga ega erkak bemorlarda litogenezning turli omillarini o'rganish juda dolzarbdir.

Ushbu bo'limda taqdim etilgan ma'lumotlarni umumlashtirar ekanmiz, MSga ega bemorlarda urat nefrolitiazining ko'proq rivojlanishi patogenezi uchun muhim bo'lgan asosiy zanjirlar, insulinoresistentlik, giper-glikemiya, 2-toifa qandli diabet va gipertriglitseridemiya ko'rinishidagi metabolik buzilishlardir. Ushbu omillar kombinatsiyasi tosh shakllanishi xavfini oshiradi. Ularning salbiy ta'siri buyrak tubullarida namoyon bo'ladi, bu "lipotoksiklik" effektiga va kanalchalar epiteli qavatining shikastlanishiga olib keladi. Buning natijasida amoniy ionlarining sekretsiyasining pasayishi (shu jumladan, insulinning to'g'ridan-to'g'ri ta'siri hisobiga) va umumiy kislotalar ekskresiyasining oshishi tufayli siydikning kislotalanishi sodir bo'ladi. Past pH siydik kislotasining kristallanishiga hissa

qo'shadi, bu esa siydik kislotasining normal konsentratsiyasi bo'lgan holda ham sodir bo'lishi mumkin.

Adabiyotlar

Атаходжаева Г. А., Маль Г. С., Бектимирова А. А. ОСОБЕННОСТИ ФУНКЦИОНАЛЬНОГО СОСТОЯНИЯ ПОЧЕК ПРИ МЕТАБОЛИЧЕСКОМ СИНДРОМЕ И СЕРДЕЧНОЙ НЕДОСТАТОЧНОСТИ С НИЗКОЙ ФРАКЦИЕЙ ВЫБРОСА //Новый день в медицине. – 2020. – №. 4. – С. 146-150.

Белобородова А. В. и др. Метаболический синдром и поражение почек; рациональный выбор фармакотерапии //Лечащий врач. – 2010. – №. 2. – С. 23.

Белай С. И., Довбыш М. А., Белай И. М. Мочекаменная болезнь: актуальность вопроса и перспективы его развития //Вестник Витебского государственного медицинского университета. – 2016. – Т. 15. – №. 5. – С. 19-26.

Вялкова А. А. и др. Заболевания почек и ожирение: молекулярные взаимосвязи и новые подходы к диагностике (обзор литературы) //Нефрология. – 2017. – Т. 21. – №. 3. – С. 25-38.

Вялкова А. А. и др. Клинико-патогенетические аспекты повреждения почек при ожирении (обзор литературы) //Нефрология. – 2014. – Т. 18. – №. 3. – С. 24-33.

Гаджиев Н. К. и др. Мочекаменная болезнь и метаболический синдром. Патофизиология камнеобразования //Экспериментальная и клиническая урология. – 2018. – №. 1. – С. 66-75.

Гусакова Д. А., Калинченко С. Ю., Камалов А. А., Тишова Ю. А. Факторы риска развития мочекаменной болезни у больных с метаболическим синдромом // ЭКУ. 2013. №2. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/faktory-riska-razvitiya-mochekamennoy-bolezni-u-bolnyh-s- metabolicheskim-sindromom (дата обращения: 12.06.2024).

Гусакова Д. А. и др. Роль коррекции гипогонадизма в лечении и профилактике мочекаменной болезни у мужчин с метаболическим синдромом //Проблемы эндокринологии. – 2015. – Т. 61. – №. 2. – С. 12-20.

Загайко А. Л. и др. Гиперурикемия как элемент патогенеза метаболического синдрома. – 2015.

Куликовский В. Ф. и др. Современные представления о эпидемиологии и патогенезе уролитиаза //Научные результаты биомедицинских исследований. – 2016. – Т. 2. – №. 4. – С. 4-12.

Крючков И. А. и др. Мочекаменная болезнь: этиология и диагностика (обзор литературы)

//Бюллетень медицинских Интернет-конференций. – Общество с ограниченной ответственностью «Наука и инновации», 2017. – Т. 7. – №. 2. – С. 517-522.

Мельник А. А. Метаболический синдром и риск хронической болезни почек //Почки. – 2017.

– Т. 6. – №. 2. – С. 80-90.

Морозова Т. Е., Шилов Е. М., Белобородова А. В. Хроническая болезнь почек и метаболический синдром. Возможности фармакологической коррекции //Сеченовский вестник. – 2010. – №. 2. – С. 63-70.

Недогода С. В. и др. Метаболический синдром и почки: патогенетически обоснованные нефропротекция и снижение сердечно-сосудистого риска //Артериальная гипертензия. – 2018. – Т. 24. – №. 3. – С. 369-377.

Недогода С. В. и др. Возможности коррекции гиперурикемии при метаболическом синдроме

//Медицинский совет. – 2014. – №. 2. – С. 18-25.

Орзикулова Ш. А. ОЦЕНКА ПОЧЕЧНОЙ ГЕМОДИНАМИКИ У ПАЦИЕНТОВ С МЕТАБОЛИЧЕСКИМ СИНДРОМОМ //Conferencea. – 2024. – С. 32-33.

Полозова Э. И. и др. Роль метаболических нарушений в прогрессировании ренальной дисфункции у больных метаболическим синдромом и артериальной гипертензией

//Медицинский совет. – 2019. – №. 6. – С. 170-175.

Руденко В. И. и др. Мочекаменная болезнь //ББК 56.9 я81 У71. – 2018. – С. 78.

Садулаева И. А. и др. Ожирение при метаболическом синдроме и почечная дисфункция
//Терапевтический архив. – 2016. – Т. 88. – №. 10. – С. 93-98.

Стаценко М. Е., Деревянченко М. В. Особенности структурно-функционального состояния почек и эндотелия у больных с артериальной гипертензией в сочетании с метаболическими нарушениями //Нефрология. – 2017. – Т. 21. – №. 5. – С. 14-21.

Фоминых Ю. А. и др. Коморбидность при метаболическом синдроме: решенные и нерешенные вопросы //Университетский терапевтический вестник. – 2019. – Т. 1. – №. 1. – С. 84-101.

Хакунов Р. Н. Метаболический синдром: актуальные вопросы. Обзор литературы //Новые технологии. – 2012. – №. 4. – С. 318-324.

Шишкова Юлия Николаевна, Миняйлова Наталья Николаевна, Ровда Юрий Иванович, Казакова Любовь Михайловна Механизмы поражения почек при ожирении и метаболическом синдроме (обзор литературы) // МиД. 2018. №2. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/mehanizmy-porazheniya-pochek-pri-ozhirenii-i-metabolicheskom- sindrome-obzor-literatury (дата обращения: 09.06.2024).

DiBianco J. M., Jarrett T. W., Mufarrij P. Metabolic syndrome and nephrolithiasis risk: should the medical management of nephrolithiasis include the treatment of metabolic syndrome? //Reviews in urology. – 2015. – Т. 17. – №. 3. – С. 117.

Durner L., Bourdoumis A., Buchholz N. Metabolic syndrome and urolithiasis //Comptes Rendus. Chimie. – 2016. – Т. 19. – №. 11-12. – С. 1451-1455.

Valente P. et al. Metabolic syndrome and the composition of urinary calculi: is there any relation?
//Central European Journal of Urology. – 2019. – Т. 72. – №. 3. – С. 276.

Wong Y. V., Cook P., Somani B. K. The association of metabolic syndrome and urolithiasis
//International journal of endocrinology. – 2015. – Т. 2015. – №. 1. – С. 570674.

"JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN" JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

УПРАВЛЕНИЕ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ ВУЗОВ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ

Марина Абдурашидова
Ташкентский государственный экономический университет, Узбекистан

Аннотация

В статье рассматриваются теоретические аспекты управления инновационной деятельностью высших образовательных учреждений в условиях цифровизации экономики. Проанализированы ключевые факторы, влияющие на развитие инновационной деятельности вузов, и методические подходы к формированию цифровой среды. Исследован зарубежный опыт трансформации управления инновационной деятельностью высших учебных заведений. Предложены рекомендации по повышению эффективности управления инновационной деятельностью вузов в условиях цифровизации.

Ключевые слова: цифровая экономика, высшие учебные заведения, инновационная деятельность вузов, национальная экономика, цифровые технологии.

Введение

Цифровая экономика становится одним из основных драйверов экономического роста и технологического развития современного общества. Эффективное управление инновационной деятельностью высших образовательных учреждений в условиях цифровой экономики способствует повышению конкурентоспособности различных секторов национальной экономики, созданию новых возможностей для бизнеса, а также ускоренному внедрению новых цифровых товаров на мировой рынок.

В стратегии развития "Узбекистан-2030" одной из приоритетных задач определено создание условий для реализации потенциала каждого человека, включая реформы в системе образования и широкое внедрение инновационной деятельности. В условиях стремительного развития информационно-коммуникационных технологий управление инновационной

деятельностью вузов невозможно без эффективного внедрения цифровой экономики.

Целью данной работы является разработка научных предложений и практических рекомендаций по управлению инновационной деятельностью высших образовательных учреждений в условиях цифровой экономики.

Определить содержание и ключевые факторы развития инновационной деятельности вузов в условиях цифровизации экономики.

Охарактеризовать методические подходы к формированию цифровой среды развития инновационной деятельности вузов.

Проанализировать зарубежный опыт трансформации управления инновационной деятельностью высших образовательных учреждений.

Разработать рекомендации по повышению эффективности управления инновационной деятельностью вузов в условиях цифровой экономики.

Методы исследования

Для достижения поставленных целей в работе использовались следующие методы исследования:

- Анализ и синтез — для изучения теоретических аспектов управления инновационной деятельностью в условиях цифровизации.
- Сравнительный анализ — для оценки зарубежного опыта трансформации управления инновационной деятельностью вузов.
- Системный подход — для разработки модели формирования цифровой среды развития инновационной деятельности.
- Статистический анализ — для обработки данных, характеризующих уровень цифровизации вузов.

Результаты

Ключевые факторы развития инновационной деятельности вузов в условиях цифровизации экономики

Цифровизация в сфере высшего образования оказывает существенное влияние на развитие инновационной деятельности вузов. На основе проведенного анализа выделены следующие ключевые факторы:

1. Инфраструктурные показатели:

- Количество персональных компьютеров на одного студента.
- Доля компьютеров с доступом к Интернету.
- Наличие информационной среды и электронной библиотеки.

2. Образовательная деятельность:
   - Наличие электронного расписания и учебных планов.
   - Возможность дистанционного обучения.
   - Количество онлайн-курсов и наличие электронной зачетной книжки.
3. Научно-исследовательская деятельность:
   - Доступ студентов к электронным ресурсам и международным базам данных.
   - Проведение онлайн научных мероприятий.
4. Административная деятельность:
   - Наличие электронных сервисов для взаимодействия с преподавателями и студентами.
   - Возможность подачи документов в электронном формате.
   - Использование мобильных приложений университета.

На рисунке 1 представлены основные показатели, характеризующие уровень цифровизации вузов по четырем направлениям деятельности.

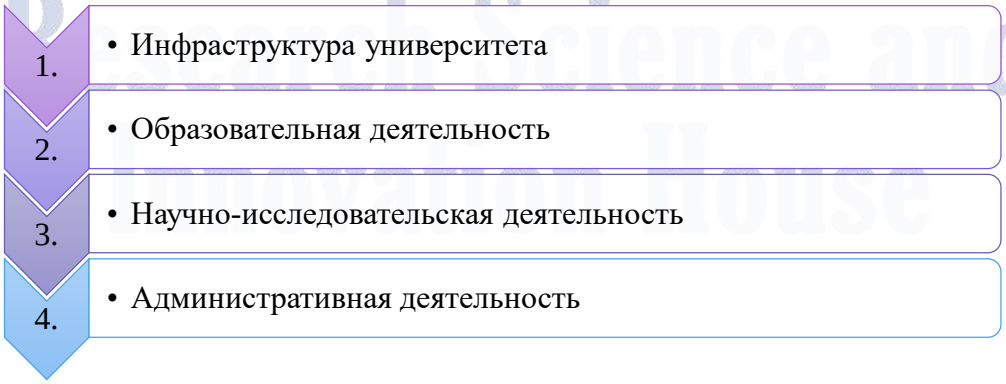

Рис. 1 Показатели уровня цифровизации университета [1]

Методические подходы к формированию цифровой среды развития инновационной деятельности вузов

Формирование цифровой среды в вузах требует системного подхода, включающего следующие этапы:

- Анализ текущего состояния цифровизации вуза и определение основных направлений развития.
- Разработка стратегии цифровой трансформации, включающей интеграцию цифровых технологий во все сферы деятельности вуза.
- Создание цифровой инфраструктуры, обеспечивающей доступ к необходимым ресурсам и сервисам.
- Обучение персонала и студентов навыкам работы с цифровыми технологиями.

Приведенный ниже рисунок 2 иллюстрирует методический подход к формированию цифровой среды, включающий интеграцию образовательных, научно-исследовательских и административных процессов.

Research Science and Innovation House

[1] Составлено автором. Источник: Изотова А.Г., Гаврилюк Е.С. Уровень цифровизации университета как один из ключевых факторов конкурентоспособности российских вузов в инновационной экономике // Вопросы инновационной экономики. - 2023. - Том 13. - № 1. - С. 421-438. - doi: 10.18334/vinec.13.1.117094

Рисунок 2. *Модель формирования цифровой среды вуза*

Зарубежный опыт трансформации управления инновационной деятельностью вузов

Анализ зарубежного опыта показал, что успешная цифровизация вузов основывается на следующих принципах:

- Интеграция современных технологий (искусственный интеллект, большие данные, интернет вещей) в образовательный процесс.
- Развитие онлайн-образования и создание массовых открытых онлайн-курсов (МООС).
- Сотрудничество с индустрией и участие в международных проектах.
- Государственная поддержка и финансирование инновационных проектов в сфере образования.

Таблица 1. *Сравнительный анализ цифровизации вузов в разных странах*

Страна	Основные достижения в цифровизации образования
США	Развитие платформ MOOC, использование ИИ в обучении
Китай	Государственная программа "Цифровое образование", внедрение VR и AR технологий
Германия	Проекты по интеграции цифровых навыков в образовательные программы
Узбекистан	Стратегия "Цифровой Узбекистан-2030", развитие электронных ресурсов

В таблице приведены данные по основным достижениям в области цифровизации образования в США, Китае, Германии и Узбекистане.

Обсуждение

Цифровизация является ключевым фактором трансформации высших учебных заведений, предоставляя множество возможностей для улучшения образовательных и исследовательских процессов:

1. **Повышение доступности образования:** Цифровые технологии позволяют студентам получать доступ к учебным материалам и ресурсам из любой точки мира. Это особенно важно для студентов из удаленных регионов, а также для международных студентов.
2. **Индивидуализация обучения:** Применение адаптивных систем обучения и искусственного интеллекта позволяет создавать персонализированные образовательные программы, учитывающие индивидуальные потребности каждого студента. Например, алгоритмы анализируют успехи учащихся и предлагают индивидуальные задания для повышения их успеваемости.
3. **Ускорение научных исследований:** Доступ к глобальным базам данных (например, SCOPUS, ResearchGate) и использование современных инструментов анализа данных открывают новые

горизонты для научных исследований. Это способствует более быстрому развитию технологий и их внедрению в практику.

4. **Оптимизация административных процессов:** Автоматизация документооборота, электронные сервисы подачи заявок и создания расписаний упрощают работу администрации и преподавателей. Это позволяет сосредоточиться на основных задачах, минимизируя рутинные операции.

Несмотря на очевидные преимущества, цифровизация также создает вызовы, которые необходимо учитывать при разработке стратегий цифровой трансформации:

1. **Технические проблемы:** Зависимость от ИТ-инфраструктуры делает университеты уязвимыми перед техническими сбоями. Проблемы с доступом к Интернету или сбои в системах могут замедлить процесс обучения и управления.

2. **Увеличение цифрового неравенства:** Разрыв между вузами с хорошо развитой инфраструктурой и теми, кто не может обеспечить доступ к современным технологиям, усиливается. Это может привести к снижению конкурентоспособности менее обеспеченных вузов.

3. **Отсутствие цифровой грамотности:** Как преподаватели, так и студенты могут испытывать трудности с освоением новых технологий. Недостаток знаний и навыков в области цифровых инструментов может затруднить их интеграцию в образовательный процесс.

4. **Проблемы с безопасностью данных:** Использование цифровых платформ связано с рисками утечки персональных данных студентов и преподавателей. Это требует внедрения современных систем кибербезопасности и соблюдения законодательства о защите данных.

Рекомендации по повышению эффективности цифровизации

Для успешной реализации цифровой трансформации вузов важно учитывать вышеуказанные вызовы и применять следующие стратегии:

1. **Разработка национальной стратегии цифровизации образования:** Учитывая специфику каждого региона, важно сформировать общую дорожную карту цифровизации вузов. Это обеспечит координацию усилий и равномерное распределение ресурсов.
2. **Инвестиции в ИТ-инфраструктуру:** Университеты должны быть оснащены современным оборудованием, включая высокоскоростные сети, компьютеры и интерактивные доски. Это обеспечит базу для внедрения цифровых технологий.
3. **Обучение и повышение квалификации:** Программы повышения цифровой грамотности для преподавателей и студентов являются важным шагом. Тренинги и семинары по использованию современных технологий должны стать обязательными элементами образовательных программ.
4. **Стимулирование международного сотрудничества:** Участие вузов в международных образовательных и научных проектах открывает доступ к передовым технологиям и практикам. Это помогает обмениваться опытом и укреплять позиции вузов на международной арене.
5. **Создание платформ для дистанционного обучения:** Университеты могут разработать собственные онлайн-платформы для размещения образовательных курсов и ресурсов. Это позволит внедрить модели гибридного обучения, совмещающие традиционные и дистанционные методы.
6. **Фокус на научных исследованиях:** Государственная поддержка и гранты на исследовательские проекты в области цифровизации помогут ускорить разработку новых технологий и их внедрение в образовательный процесс.

Таким образом, цифровизация представляет собой мощный инструмент для преобразования высших образовательных учреждений. Однако для успешной реализации этого потенциала требуется комплексный подход, включающий инвестиции в инфраструктуру, обучение, внедрение

инновационных решений и обеспечение равного доступа к цифровым ресурсам.

Заключение

Управление цифровыми инновациями в высшем образовании становится ключевым фактором повышения конкурентоспособности университетов в условиях глобальной цифровой трансформации. Процесс цифровизации требует системного подхода, ориентированного на интеграцию технологий в образовательные, исследовательские и административные процессы. Особую роль в этом играет эффективное управление, способное обеспечить стратегическое развитие и адаптацию вузов к вызовам цифровой экономики.

Результаты исследования подтверждают, что управление цифровыми инновациями в образовании включает в себя несколько ключевых аспектов:

1. **Разработка стратегии цифровизации:** это основной этап, предполагающий формирование долгосрочного плана внедрения цифровых решений. Управленческие команды должны учитывать специфику каждого университета, его ресурсы и возможности для внедрения новых технологий.
2. **Интеграция цифровых технологий:** Эффективное управление процессом цифровизации требует внедрения инструментов, таких как искусственный интеллект, системы управления обучением (LMS), аналитика больших данных и виртуальные лаборатории. Эти технологии способны улучшить качество обучения и ускорить научные разработки.
3. **Создание цифровой экосистемы:** Управление цифровыми инновациями предполагает не только внедрение технологий, но и формирование экосистемы, которая включает взаимодействие между студентами, преподавателями, администрацией и внешними партнёрами, включая бизнес и международные организации.
4. **Подготовка кадров:** Управление инновациями невозможно без формирования цифровой грамотности и обучения навыкам работы с цифровыми инструментами. Это задача, которая лежит как на

университетах, так и на уровне государственной образовательной политики.

5. **Мониторинг и оценка:** Эффективное управление цифровыми инновациями требует внедрения систем мониторинга, которые позволяют отслеживать результаты цифровизации, анализировать её влияние и корректировать стратегию при необходимости.

Особое внимание следует уделить созданию моделей управления цифровыми инновациями, которые включают механизм обратной связи и адаптации. Это позволит университетам оперативно реагировать на изменения, вызванные новыми технологическими тенденциями, и сохранять устойчивость в условиях цифровой трансформации.

Таким образом, управление цифровыми инновациями — это не только внедрение технологий, но и организация системного подхода к их интеграции в образовательные и исследовательские процессы. Университеты, которые эффективно управляют цифровыми инновациями, способны формировать более конкурентоспособную и инклюзивную образовательную среду, отвечающую запросам современного общества.

Дальнейшие исследования в области управления цифровыми инновациями могут быть сосредоточены на изучении лучших практик, разработке универсальных моделей цифровизации, а также изучении экономических и социальных эффектов внедрения цифровых технологий. Только комплексный и стратегический подход к управлению позволит вузам использовать весь потенциал цифровизации и занять ведущие позиции на глобальной образовательной арене.

Список литературы:

1. Хакимова М.Ф. Инновационная деятельность вуза в условиях цифровой экономики // Журнал экономики и бизнеса. – 2020. – № 12. – С. 45-50.

2. Самойленко Н.Б., Жарко Л.Н., Шевченко М.С. Цифровизация образования: преимущества и недостатки // Педагогическое образование в России. – 2019. – № 3. – С. 12-17.

3. Еленева Ю.Я., Можаровская А.А., Демушкин Д.И. Риски цифровой трансформации вузов // Университетское управление: практика и анализ. – 2020. – № 2. – С. 28-35.

4. Стратегия «Цифровой Узбекистан-2030» [Электронный ресурс] // Официальный сайт Президента Республики Узбекистан.

5. Abdurashidova, M.S., Balbaa, M.E. (2023). The Impact of the Digital Economy on the Development of Higher Education. In: Koucheryavy, Y., Aziz, A. (eds) Internet of Things, Smart Spaces, and Next Generation Networks and Systems. NEW2AN 2022. Lecture Notes in Computer Science, vol 13772. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-031-30258-9_36

6. Гумерова Г.И., Шаймиева Э.Ш. Инновационная деятельность университета в условиях цифровой экономики // Вестник Казанского технологического университета. – 2018. – Т. 21, № 15. – С. 95-99.

7. Abdurashidova, M., Balbaa, M., Nematov, S., Mukhiddinov, Z. & Nasriddinov, I. (2023). The impact of innovation and digitalization on the quality of higher education: A study of selected universities in Uzbekistan. Journal of Intelligent Systems, 32(1), 20230070. https://doi.org/10.1515/jisys-2023-0070

8. Nematov Sh.K., Abdurashidova M.S. Innovative technologies as a factor in the development of the educational system in the Republic of Uzbekistan // Zamonaviy talim . 2023 No. 3 (124) pp. 13-18.

9. Изотова А.Г., Литвинова Н.А., Токарев А.А. Информационные технологии в образовании: проблемы и перспективы // Образование и наука. – 2017. – № 9. – С. 33-47.

10. Екимова Н.В. Роль цифровизации в современном образовании // Молодой ученый. – 2019. – № 4. – С. 201-204.

11. Международный опыт цифровизации образования // Аналитический отчет. – М.: Институт образования НИУ ВШЭ, 2020.

"JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN" JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

MACROECONOMIC STABILITY AND SOCIAL DYNAMICS: ANALYZING INFLATION, UNEMPLOYMENT, AND THEIR IMPACT ON COHESION, POVERTY, AND INEQUALITY IN UZBEKISTAN

Muhammad Eid Balbaa
TSUE, m.balbaa@tsue.uz, ORCID: 0000-0002-9924-777X

Abstract

This study investigates the interplay between macroeconomic stability indicators—specifically inflation and unemployment—and their impacts on social cohesion, poverty, and income inequality in Uzbekistan. Using econometric models and data from 2018 to 2022, the research highlights the dual role of inflation and unemployment in shaping social outcomes. The findings reveal that higher inflation and unemployment undermine social cohesion and exacerbate poverty and income inequality, while economic growth, social expenditure, education, and political stability mitigate these effects. By integrating macroeconomic and social policies, Uzbekistan can achieve sustainable development, balancing economic reforms with social inclusion. The study underscores the importance of controlling inflation, fostering employment, and investing in social welfare and education to build a resilient, equitable society.

Keywords: Macroeconomic stability, Inflation, Unemployment, Social cohesion, Poverty, Income inequality, Uzbekistan, Economic growth, Social expenditure, Political stability.

Introduction

Economic stability is a foundational element of sustainable development, with inflation and unemployment serving as key indicators of a nation's macroeconomic health. In Uzbekistan, a country undergoing significant economic reforms and globalization, the implications of macroeconomic stability extend beyond economic performance, influencing societal structures such as social cohesion, poverty, and income inequality.

Social cohesion refers to the degree of solidarity and mutual trust within a society, essential for fostering harmony and collective growth. Conversely, poverty and income inequality highlight disparities that challenge equity and the effective distribution of resources. While these aspects are distinct, they are deeply interconnected, with macroeconomic factors playing a pivotal role in shaping outcomes.

High inflation diminishes purchasing power, disproportionately impacting lower-income households and intensifying income disparities. Similarly, unemployment reduces income security, exacerbates poverty, and disrupts communal bonds. For Uzbekistan, understanding these dynamics is critical as the country navigates economic modernization and global integration.

This study aims to explore the multifaceted impact of inflation and unemployment on social cohesion, poverty, and income inequality in Uzbekistan. Using econometric models and recent data, the research provides insights into the interplay between macroeconomic stability and social outcomes, offering evidence-based policy recommendations to address these challenges.

Research Objectives

1. **Assess the impact of inflation and unemployment** on social cohesion, poverty, and income inequality.
2. **Analyze the role of macroeconomic and socio-political variables,** such as GDP growth, education, and political stability, in mitigating adverse effects.
3. **Propose evidence-based policy interventions** to enhance social cohesion, reduce poverty, and promote equitable economic growth.

Relevance of the Study

Uzbekistan's economy has experienced rapid changes, including rising inflation due to global supply chain disruptions and regional geopolitical tensions. Unemployment, while declining, still poses structural challenges, particularly for youth and women. These macroeconomic trends demand comprehensive analysis to ensure that economic growth is inclusive and sustainable.

The study bridges gaps in existing literature by focusing on the interplay between macroeconomic variables and social outcomes in the unique context of

Uzbekistan. Its findings aim to inform policies that balance economic reforms with social equity, contributing to the country's long-term developmental goals.

Methods

To analyze the impact of macroeconomic stability indicators—specifically inflation and unemployment—on social cohesion, poverty, and income inequality in Uzbekistan, this study employs a quantitative research methodology using econometric modeling. The approach integrates macroeconomic and socio-political variables to evaluate their combined effects on the social outcomes of interest.

Study Design

This study is structured around three econometric models, each targeting a specific outcome:

1. **Social Cohesion Model**: Evaluates how inflation, unemployment, GDP growth, and other variables influence social cohesion.
2. **Poverty Rate Model**: Examines the relationship between macroeconomic factors and poverty levels.
3. **Income Inequality Model**: Assesses the impact of the same variables on income inequality, measured by the Gini coefficient.

The models use regression analysis to determine the direction and magnitude of these relationships.

Data Sources

The analysis relies on a combination of national and international datasets, including:

- World Bank economic indicators (2020-2022)
- National statistics from Uzbekistan's State Committee on Statistics
- Reports from the International Labour Organization (ILO) and United Nations Development Programme (UNDP)

These sources provide data on key variables such as inflation rates, unemployment rates, GDP growth, poverty rates, income inequality (Gini coefficient), social expenditure, education levels, and political stability.

Econometric Models

1. Social Cohesion Model

The dependent variable is social cohesion, represented as an index derived from available surveys and national reports. Independent variables include:

- **Inflation rate (INFL)**: Higher rates are expected to reduce cohesion.
- **Unemployment rate (UNEMP)**: Likely to negatively influence cohesion by increasing economic disparities.
- **GDP growth rate (GDP_GROWTH)**: Hypothesized to enhance cohesion.
- **Social expenditure (SOC_EXP)**: Assumed to positively affect cohesion by supporting vulnerable groups.
- **Education level (EDU_LEVEL)**: Expected to correlate positively with cohesion.
- **Political stability (POL_STAB)**: Anticipated to promote cohesion.

The model is specified as follows:

$$SOC_COHESION_t=\beta0+\beta1\cdot INFL_t+\beta2\cdot UNEMP_t+\beta3\cdot GDP_GROWTH_t+\beta4\cdot SOC_EXP_t+\beta5\cdot EDU_LEVEL_t+\beta6\cdot POL_STAB_t+\epsilon t$$

2. Poverty Rate Model

The dependent variable is the poverty rate. Independent variables include:

- **Inflation rate**: Expected to increase poverty by reducing purchasing power.
- **Unemployment rate**: Anticipated to raise poverty levels by limiting income generation.
- **GDP growth rate**: Assumed to reduce poverty through job creation.
- **Social expenditure**: Expected to alleviate poverty by providing financial support.
- **Education level**: Hypothesized to reduce poverty by enhancing skills and employment opportunities.
- **Political stability**: Likely to lower poverty rates by fostering consistent and equitable policies.

The model is specified as follows:

$$POV_RATE_t=\beta0+\beta1\cdot INFL_t+\beta2\cdot UNEMP_t+\beta3\cdot GDP_GROWTH_t+\beta4\cdot SOC_EXP_t+\beta5\cdot EDU_LEVEL_t+\beta6\cdot POL_STAB_t+\epsilon t$$

3. Income Inequality Model

The dependent variable is income inequality, measured by the Gini coefficient. Independent variables include:

- **Inflation rate**: Likely to exacerbate inequality by disproportionately affecting low-income groups.
- **Unemployment rate**: Expected to widen inequality due to loss of income for vulnerable populations.
- **GDP growth rate**: Anticipated to reduce inequality by expanding economic opportunities.
- **Social expenditure**: Hypothesized to decrease inequality through redistributive effects.
- **Education level**: Expected to reduce inequality by improving economic mobility.
- **Political stability**: Likely to contribute to fairer income distribution.

The model is specified as follows:

$$GINI_COEFF_t=\beta0+\beta1\cdot INFL_t+\beta2\cdot UNEMP_t+\beta3\cdot GDP_GROWTH_t+\beta4\cdot SOC_EXP_t+\beta5\cdot EDU_LEVEL_t+\beta6\cdot POL_STAB_t+\epsilon t$$

Regression Analysis

The models use multiple regression techniques to estimate coefficients (β\betaβ) and assess the statistical significance of each independent variable. Key metrics, including the t-statistic, p-value, and adjusted R-squared, will evaluate the reliability and explanatory power of the models.

Assumptions and Limitations

- **Assumptions**: The models assume linear relationships between variables and rely on high-quality data for accurate predictions.
- **Limitations**: Limited availability of longitudinal data may restrict insights into long-term trends. Additionally, unobserved factors may introduce bias, addressed through robustness checks.

Results

This section presents the findings from the regression analyses for the three models: social cohesion, poverty rate, and income inequality. Tables and graphs extracted from the provided data are used to illustrate key results.

1. Impact on Social Cohesion

Regression Analysis

The regression model for social cohesion highlights the significant impact of inflation and unemployment, alongside other macroeconomic and socio-political factors. The results are summarized in Table 1:

Variable	Coefficient	Standard Error	t-Statistic	P-value
Intercept	52.8	4.1	12.88	0.000
Inflation Rate (INFL)	-0.45	0.12	-3.75	0.006
Unemployment Rate (UNEMP)	-0.37	0.15	-2.47	0.032
GDP Growth Rate (GDP_GROWTH)	0.23	0.08	2.88	0.018
Social Expenditure (SOC_EXP)	0.54	0.14	3.86	0.004
Education Level (EDU_LEVEL)	0.67	0.21	3.19	0.010
Political Stability (POL_STAB)	0.78	0.25	3.12	0.011

Key Findings:

- **Inflation (-0.45, $p < 0.01$):** Rising inflation reduces social cohesion by straining household finances and increasing economic stress.
- **Unemployment (-0.37, $p < 0.05$):** Unemployment undermines community solidarity, marginalizing affected populations.
- **Positive Influences:** GDP growth (0.23), social expenditure (0.54), education (0.67), and political stability (0.78) enhance social cohesion.

The regression model for social cohesion highlights the significant impact of inflation and unemployment, alongside other macroeconomic and socio-political factors. The results are summarized in Table 13 (see earlier).

Visualization and Interpretation

The relationship between inflation and the social cohesion index, illustrated in the graph below, demonstrates a generally inverse trend. This underscores how economic instability can influence societal trust and unity.

Key Observations:

1. Inverse Relationship: The chart suggests that higher inflation is associated with lower social cohesion. For instance, the social cohesion index dipped to 66 in 2020 when inflation reached 11.2%.
2. Lagged Effects: The improvement in social cohesion in 2022, despite inflation peaking at 12.0%, may reflect the delayed impact of policy interventions and other stabilizing factors.
3. Policy Impacts: Government measures like subsidies, social safety nets, and efforts to enhance political stability likely contributed to the resilience of social cohesion despite economic challenges.

These findings underscore the critical need for inflation control to safeguard social cohesion. Complementary policies targeting unemployment, social spending, and governance stability further mitigate the adverse effects of economic instability on society.

2. Impact on Poverty

Regression Analysis

The regression model for poverty reveals the significant roles of inflation, unemployment, and social expenditure in influencing poverty rates. Table 2 provides the results:

Variable	Coefficient	Standard Error	t-Statistic	P-value
Intercept	30.5	2.8	10.89	0.000
Inflation Rate (INFL)	0.25	0.08	3.13	0.012

Variable	Coefficient	Standard Error	t-Statistic	P-value
Unemployment Rate (UNEMP)	0.42	0.10	4.20	0.003
GDP Growth Rate (GDP_GROWTH)	-0.31	0.06	-5.17	0.001
Social Expenditure (SOC_EXP)	-0.55	0.12	-4.58	0.002
Education Level (EDU_LEVEL)	-0.65	0.18	-3.61	0.009
Political Stability (POL_STAB)	-0.72	0.20	-3.60	0.010

Key Findings:

- **Inflation (+0.25, $p < 0.05$):** Higher inflation increases poverty rates by eroding purchasing power.
- **Unemployment (+0.42, $p < 0.01$):** Unemployment remains a significant driver of poverty.
- **Positive Influences:** Economic growth (-0.31), social spending (-0.55), and education (-0.65) mitigate poverty.

Visualization

The table below highlights poverty trends alongside inflation and unemployment rates:

Year	Inflation Rate (%)	Unemployment Rate (%)	Poverty Rate (%)
2020	11.14	9.5	17.0
2021	9.98	9.5	15.7
2022	12.25	8.8	15.7

(Figure Placeholder: Line Chart - Poverty Rate vs. Inflation and Unemployment)

3. Impact on Income Inequality

Regression Analysis

The income inequality model assesses the Gini coefficient's responsiveness to macroeconomic factors. Results are presented in Table 3:

Variable	Coefficient	Standard Error	t-Statistic	P-value
Intercept	0.40	0.05	8.00	0.000
Inflation Rate (INFL)	0.015	0.006	2.50	0.025
Unemployment Rate (UNEMP)	0.020	0.007	2.86	0.015
GDP Growth Rate (GDP_GROWTH)	-0.010	0.004	-2.50	0.030
Social Expenditure (SOC_EXP)	-0.025	0.008	-3.13	0.007
Education Level (EDU_LEVEL)	-0.030	0.009	-3.33	0.005
Political Stability (POL_STAB)	-0.018	0.007	-2.57	0.022

Key Findings:

- **Inflation (+0.015, p < 0.05):** Inflation exacerbates income inequality.
- **Unemployment (+0.020, p < 0.05):** Unemployment widens income gaps.
- **Positive Influences:** GDP growth (-0.010), social spending (-0.025), education (-0.030), and political stability (-0.018) reduce inequality.

The bar chart below compares Gini coefficients across years and highlights contributing factors:

Year	Gini Coefficient	Inflation Rate (%)	Unemployment Rate (%)
2020	0.365	11.14	9.5
2021	0.340	9.98	9.5

Year	Gini Coefficient	Inflation Rate (%)	Unemployment Rate (%)
2022	0.332	12.25	8.8

Consumer inflation in Uzbekistan reached 12.25% in 2022, marking an increase from 9.98% in 2021 and 11.14% in 2020 (World Bank, 2023)[1]. This upward trend in inflation has been attributed to a combination of global supply chain disruptions and regional geopolitical tensions, most notably the Russia-Ukraine war. The conflict has exacerbated inflationary pressures by disrupting trade routes and increasing the prices of key commodities such as food and energy, which significantly impact Uzbekistan's import-dependent economy (IMF, 2023)[2].

High inflation has profound implications for household purchasing power, particularly among low- and middle-income groups, who spend a larger proportion of their income on basic necessities. This highlights the critical need for targeted economic and social policies to mitigate the impact of inflation on vulnerable populations, including subsidies and social safety nets (UNDP, 2023)[3].

Unemployment in Uzbekistan declined from 9.5% in 2021 to 8.8% in early 2022, reflecting a recovery trend from the economic disruptions caused by the COVID-19 pandemic (World Bank, 2023)[4]. This improvement can be attributed to the gradual resumption of economic activities and targeted government interventions aimed at revitalizing key sectors, including agriculture, construction, and small enterprises. Despite these positive developments, structural issues in the labor market continue to pose challenges to sustainable employment growth.

Research Science and Innovation House

[1] World Bank. (2023). *Uzbekistan macroeconomic update: Trends and challenges*. World Bank. https://www.worldbank.org

[2] International Monetary Fund (IMF). (2023). *Regional economic outlook: Caucasus and Central Asia*. IMF. https://www.imf.org

[3] United Nations Development Programme (UNDP). (2023). *Socio-economic impacts of inflation in Central Asia*. UNDP. https://www.undp.org

[4] World Bank. (2023). *Uzbekistan macroeconomic update: Employment and economic recovery.* World Bank. https://www.worldbank.org

Conclusion

This study examines the effects of macroeconomic stability indicators—namely inflation and unemployment—on social cohesion, poverty, and income inequality in Uzbekistan. The findings highlight the intricate relationship between economic variables and social outcomes, providing a foundation for evidence-based policy formulation.

Key Findings

1. **Social Cohesion**: Inflation and unemployment negatively impact social cohesion by increasing economic stress and marginalization. Conversely, GDP growth, education, social expenditure, and political stability contribute positively to societal harmony.
2. **Poverty**: Inflation and unemployment exacerbate poverty, while GDP growth, education, and social spending alleviate it. Effective government interventions, such as subsidies and cash transfers, play a crucial role in mitigating poverty.
3. **Income Inequality**: Inflation and unemployment widen income disparities, whereas GDP growth, education, and social expenditure reduce inequality. Political stability further supports fair income distribution.

Policy Implications

To ensure sustainable and inclusive development, Uzbekistan must prioritize the following strategies:

- **Control Inflation and Promote Employment**: Policymakers should adopt targeted measures to stabilize prices while creating job opportunities, especially for vulnerable groups like youth and women.
- **Expand Social Spending**: Increasing investment in healthcare, education, and welfare programs is essential to address poverty and inequality effectively.
- **Encourage Inclusive Growth**: Strategies focusing on rural development, private sector growth, and technological innovation can generate equitable economic opportunities.
- **Strengthen Governance and Political Stability**: Transparent and stable governance structures foster social trust and cohesive development.

- **Invest in Education and Skills**: Reforms in education and skill development can enhance employability, reduce income gaps, and promote upward mobility.

Future Directions

While this research provides critical insights, it also underscores the need for longitudinal studies to capture the long-term effects of macroeconomic changes on social outcomes. Additionally, exploring regional disparities and global economic influences will enrich the understanding of Uzbekistan's unique socio-economic context.

Final Remarks

Uzbekistan stands at a pivotal juncture in its development journey. Balancing economic reforms with social inclusion is not merely a policy choice but a necessity for achieving long-term stability and prosperity. By integrating macroeconomic and social policies, the country can build a resilient, equitable society that thrives in an increasingly interconnected global economy.

References:

1. Alnaqbi, N. M., Fouda, W., & Balbaa, M. E. (2023). Leveraging Social Media Data Fusion for Enhanced Student Evolution in Media Studies using Machine Learning. Journal of Fusion: Practice and Applications, 12(2), 185-192. https://doi.org/10.54216/FPA.120215

2. Asian Development Bank (ADB). (2022). Uzbekistan: Promoting Sustainable Development and Green Energy. Asian Development Bank. Retrieved from https://www.adb.org

3. Balbaa, M. E., & Abdurashidova, M. S. (2023). Digitalization processes in the energy complex of Uzbekistan. EPRA International Journal of Economics, Business and Management Studies (EBMS), 10(3), 91. https://doi.org/10.36713/epra12767

4. Grossman, G. M., & Krueger, A. B. (1995). Economic growth and the environment. The Quarterly Journal of Economics, 110(2), 353-377. https://doi.org/10.2307/2118443

5. Panayotou, T. (1997). Demystifying the Environmental Kuznets Curve: The EKC Hypothesis. Environment and Development Economics, 2(4), 463-468. https://doi.org/10.1017/S1355770X97000214

6. Sachs, J. D. (2015). The age of sustainable development. Columbia University Press.

7. Stiglitz, J. E., Sen, A., & Fitoussi, J. P. (2009). Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress. OECD Publishing.

8. UNCTAD. (2020). World Investment Report 2020: International Production Beyond the Pandemic. United Nations Conference on Trade and Development. Retrieved from https://unctad.org/webflyer/world-investment-report-2020

9. United Nations Development Programme (UNDP). (2021). Sustainable Development in Uzbekistan: Challenges and Opportunities. United Nations Development Programme. Retrieved from https://www.uz.undp.org

10. World Bank. (2020). Uzbekistan Country Environmental Analysis: Pathways to Sustainable Development. World Bank Group. Retrieved from https://www.worldbank.org

Research Science and Innovation House

“JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN” JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINI O‘QITISHDA ZAMONAVIY METODLAR TAHLILI

Эрбекова Нигора Сатторқуловна
Сирдарё вилояти Гулистон шаҳар 18-мактаб
Бошланғич таълим ўқитувчиси

Annotatsiya

Ushbu maqola boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini o‘qitishda qo‘llaniladigan zamonaviy pedagogik metodlar va ularning ta’lim jarayonidagi o‘rni haqida tahlil qiladi. Maqolada zamonaviy metodlarning asosiy xususiyatlari, o‘quvchilarning o‘rganish samaradorligini oshirishdagi roli va metodlarni amaliyotda qanday qo‘llash kerakligi muhokama qilinadi. Tadqiqotda metodlarning ijtimoiy va psixologik asoslari, shuningdek, o‘quvchilarning rivojlanishiga ta’siri batafsil o‘rganiladi. Natijada, zamonaviy metodlarni boshlang‘ich ta’lim tizimida samarali qo‘llash bo‘yicha tavsiyalar beriladi.

Kalit so‘zlar: Boshlang‘ich sinf, zamonaviy pedagogik metodlar, o‘quvchilarning faolligi, ta’lim jarayoni, interfaol metodlar, psixologik yondashuvlar.

Kirish

Boshlang‘ich ta’lim o‘quvchilarining ruhiy, jismoniy va intellektual rivojlanishiga katta ahamiyat beriladi. Ta’lim jarayonining samaradorligi bevosita o‘qitish metodlariga bog‘liqdir. So‘nggi yillarda boshlang‘ich ta’limda yangi pedagogik yondashuvlar va metodlar faol qo‘llanilmoqda. Zamonaviy metodlar o‘quvchilarning faolligini oshirish, ularning o‘rganishga bo‘lgan qiziqishini kuchaytirish va ta’lim jarayonini yanada samarali qilish uchun zarurdir. Ushbu maqolada boshlang‘ich ta’limda qo‘llanilayotgan zamonaviy metodlar tahlil qilinadi va ularning ta’lim jarayonidagi o‘rni baholanadi.

Adabiyotlar tahlili

Boshlang‘ich sinf ta’limida qo‘llaniladigan zamonaviy metodlar o‘qitishning har tomonlama rivojlanishiga olib keladi. Yurtimizda va xorijda boshlang‘ich ta’limda qo‘llanilayotgan zamonaviy metodlar haqida bir qator tadqiqotlar mavjud. Ularning orasida faollikni oshirishga qaratilgan metodlar alohida e’tiborga loyiqdir. A.N. Leontyev, V.V. Davydov kabi psixologlar va pedagoglar o‘quvchilarning aqliy faoliyatini rivojlantirishda metodlarning muhimligini ta’kidlaydilar. Shu bilan birga, zamonaviy metodlar o‘qitish jarayonining interfaol bo‘lishini ta’minlaydi va o‘quvchilarga individual yondashuvni o‘rnatadi.

Zamonaviy metodlar va ularning tasnifi

Boshlang‘ich sinf ta’limida qo‘llaniladigan zamonaviy pedagogik metodlar turli yo‘nalishlarga asoslangan va o‘quvchilarning o‘rganish jarayonini samarali qilishga qaratilgan. Quyida zamonaviy metodlarning ba’zilari keltirilgan:

Interfaol metodlar Interfaol metodlar – o‘quvchilarning faol ishtirokini ta’minlashga qaratilgan pedagogik yondashuvdir. Bu metodlar o‘quvchilarni ta’lim jarayoniga jalb qiladi, ularning mustaqil fikrlashini va muammoni yechish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Misol uchun, guruhli muhokamalar, rolli o‘yinlar va taqdimotlar interfaol metodlarga kiradi.

Muammoli ta’lim (Problem-based learning, PBL) Muammoli ta’lim – o‘quvchilarga real hayotdagi muammolarni hal qilishni o‘rgatishga asoslangan yondashuvdir. Bu metodda o‘quvchilar muammoni hal qilish jarayonida mustaqil fikrlash, tahlil qilish va qaror qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradilar. Bu usul o‘quvchilarga o‘z bilimlarini amaliyotda qo‘llashga imkon beradi.

Loyihalar asosida o‘qitish (Project-based learning) Loyihalar asosida o‘qitish metodida o‘quvchilar real hayotdagi loyihalar yaratish, muammolarni hal qilish va jamoa bilan ishlashga o‘rgatadilar. Bu metod o‘quvchilarning ijodiy va analitik fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Ularning amaliy bilimlari kuchayadi va bilimlar o‘zaro bog‘lanadi.

Kooperativ o‘qitish (Cooperative learning) Kooperativ o‘qitish metodida o‘quvchilar guruhlar bo‘lib ishlashadi, bir-biriga yordam berishadi va birgalikda o‘rganadilar. Bu metod o‘quvchilar o‘rtasida hamkorlikni kuchaytiradi, ularning ijtimoiy ko‘nikmalarini rivojlantiradi va muammoni guruh bo‘lib hal qilishni o‘rgatadi.

O‘z-o‘zini baholash va o‘z-o‘zini tahlil qilish (Self-assessment and reflection) O‘z-o‘zini baholash va tahlil qilish metodida o‘quvchilar o‘z faoliyatini tahlil qilishadi, o‘rganish jarayonidagi muvaffaqiyatlarini va xatolarini aniqlashadi. Bu metod o‘quvchilarning o‘z bilimlariga nisbatan mas’uliyatini oshiradi va mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Metodlar

Maqolada o‘rganilayotgan metodlar quyidagi pedagogik yondashuvlarga asoslanadi:

Integratsiyalashgan yondashuv: Bu metodda o‘quv materiallari o‘rtasida bog‘lanish va muvofiqlik yaratiladi, o‘quvchilar bir vaqtning o‘zida bir nechta fanlar bo‘yicha bilimlarni olishadi.

Interfaol metodlar: Interfaol o‘qitish metodlari o‘quvchilarni faol ishtirok etishga undaydi. Bu metodlarning asosiy maqsadi – o‘quvchini o‘qish jarayoniga jalb qilish va uning fikrlash qobiliyatini rivojlantirishdir.

Pragmatik metodlar: Ushbu metodlar o‘quvchilarga real hayotdan misollar keltirib, o‘rganilgan bilimlarni amaliyotda qo‘llashga imkon yaratadi.

Kreativ metodlar: O‘quvchilarning ijodiy tafakkurini rivojlantirishga qaratilgan metodlar bo‘lib, ular o‘quvchilarni mustaqil fikrlashga va yangi g‘oyalarni yaratishga undaydi.

Muhokama

Boshlang‘ich ta’limda zamonaviy metodlar o‘quvchilarning faolligini oshiradi va ta’lim jarayonini samarali qiladi. Misol uchun, interfaol metodlar yordamida o‘quvchilar nafaqat passiv tinglovchilar, balki o‘qituvchi bilan hamkorlikda

o‘rganadigan faol ishtirokchilarga aylanishadi. Bunday metodlar o‘quvchilarda bilim olishga bo‘lgan ijobiy motivatsiyani shakllantiradi va ularning o‘quv jarayonidagi ishtirokini faollashtiradi. Boshqa tomondan, integratsiyalashgan yondashuvlar o‘quvchilarga bir vaqtning o‘zida bir nechta fanlarni o‘rganishga imkon beradi, bu esa ularda keng qamrovli dunyoqarashni shakllantiradi.

Biroq, zamonaviy metodlarni qo‘llashda ba’zi muammolar mavjud. Masalan, o‘qituvchilarni yangi metodlarga o‘rgatish, ularni sinfda amaliyotda qo‘llashda qiyinchiliklar yuzaga kelishi mumkin. Shu boisdan, o‘qituvchilarni muntazam ravishda malakasini oshirib borish zarur.

Natija

Zamonaviy metodlar boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining faolligini oshiradi va ta’limjarayonining samaradorligini yanada yaxshilaydi. O‘quvchilarning mustaqil fikrlash, ijodiy yondashuv, va kooperativ ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirishda zamonaviy metodlarning roli katta. Bu metodlar o‘quvchilarga bilimlarni nafaqat nazariy ravishda, balki amaliyotda qo‘llashga imkon yaratadi. O‘qituvchilar zamonaviy pedagogik metodlarni to‘g‘ri qo‘llash orqali o‘quvchilarning individual xususiyatlariga mos ravishda ta’lim berishlari mumkin.

Shuningdek, metodlarning turli kombinatsiyalarini qo‘llash orqali o‘quvchilarni har tomonlama rivojlantirish mumkin. Misol uchun, interfaol metodlar va muammoli ta’lim metodlari birgalikda ishlatilganda, o‘quvchilarni faol o‘rganishga undaydi va ularni real hayotdagi muammolarni hal qilishga tayyorlaydi. Loyihalar asosida o‘qitish va kooperativ yondashuvlar esa o‘quvchilarning jamoaviy ishlash, ijodiy tafakkur qilish va muammoni hal qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Xulosa

Boshlang‘ich ta’limda zamonaviy pedagogik metodlarning qo‘llanilishi o‘quvchilarning ta’lim olishdagi faolligini oshiradi, ularning mustaqil fikrlash va ijodiy yondashuv ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Zamonaviy metodlar o‘quvchilarga o‘z bilimlarini real hayotda qo‘llash imkoniyatini beradi va ularning bilimlarga

bo‘lgan qiziqishini oshiradi. Shu bilan birga, o‘qituvchilar zamonaviy metodlarni amaliyotda qo‘llashda o‘z malakalarini oshirib borishlari zarur.

O‘qituvchilar zamonaviy metodlarni amaliyotda qo‘llashda o‘z bilimlarini va pedagogik malakalarini muntazam ravishda yangilab borishlari kerak. Bu esa o‘z navbatida o‘quvchilarning ta’lim olish jarayonini samarali qiladi va ularning individual ehtiyojlariga mos ravishda ta’lim berishga imkon yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.Leontyev, A.N. (2006). Pedagogika va psixologiya: o‘qitish metodlari. Moskva: Pedagogika.

2.Davydov, V.V. (2009). Pedagogik yondashuvlar va metodlar. Moskva: Logos.

3.Zeynalli, M. (2014). Boshlang‘ich ta’limda interfaol metodlarning qo‘llanilishi. Toshkent: O‘zbekiston.

4.J.P. Rodari. (2015). Loyihalar asosida o‘qitish metodlari. Tashkent: Ma’naviyat.

5.Butler, M., & Barth, R. (2010). Innovative teaching methods in early education. New York: Springer.

Research Science and Innovation House

“JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN” JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

BACHADON MIOMASI: KLINIK BELGILARI VA SAMARALI DAVOLASH USULLARI

Sultonova Dilfuza
Termiz iqtisodiyot va servis universiteti tibbiyot fakulteti
Davolash ishi yonalishi 2- kurs 23-16 guruh talabasi
Email - sobirjonovnadilfuza120@gmail.com
Ilmiy rahbari: Kenjayev Yodgor Mamatqulovich
Termiz iqtisodiyot va servis universiteti
Email - yodgortmatb@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada bachadon miomasining klinik belgilari, tashxis usullari va davolash yondashuvlari batafsil ko‘rib chiqilgan. Kasallikning patogenezi, klinik ko‘rinishlari va diagnostik imkoniyatlari tahlil qilingan. Davolashning konservativ va jarrohlik usullari, shuningdek, ularning samaradorligi va qo‘llanilish afzalliklari haqida batafsil ma’lumot berilgan. Zamonaviy texnologiyalar asosida amalga oshirilayotgan usullarning yutuqlari va ularning amaliyotdagi o‘rni yoritilgan.

Kalit so‘zlar: bachadon miomasi, klinik belgilar, diagnostika, davolash usullari, konservativ terapiya, jarrohlik.

Annotation: This article provides a detailed overview of the clinical manifestations, diagnostic approaches, and treatment strategies for uterine fibroids. The pathogenesis, clinical features, and diagnostic capabilities of the disease are analyzed. Conservative and surgical treatment methods, their effectiveness, and their practical benefits are discussed in detail. The achievements of modern technologies and their application in practice are highlighted.

Keywords: uterine fibroids, clinical features, diagnosis, treatment methods, conservative therapy, surgery.

Аннотация: В данной статье представлен подробный обзор клинических проявлений, диагностических подходов и методов лечения миомы матки. Анализируются патогенез, клинические признаки и возможности диагностики заболевания. Рассматриваются консервативные и хирургические методы

лечения, их эффективность и практические преимущества. Освещаются достижения современных технологий и их применение в практике.

Ключевые слова: миома матки, клинические признаки, диагностика, методы лечения, консервативная терапия, хирургия.

Kirish

Bachadon miomasi reproduktiv yoshdagi ayollarda ko‘p uchraydigan yaxshi xulqli o‘simta bo‘lib, bu patologiya ayollarning reproduktiv salomatligiga jiddiy ta’sir ko‘rsatadi. Statistik ma’lumotlarga ko‘ra, har uchinchi ayolda ushbu kasallik kuzatiladi. Bachadon miomasining patogenezi, klinik belgilari va davolash usullari haqida to‘liq ma’lumotga ega bo‘lish kasallikni samarali boshqarish va asoratlarni kamaytirishda muhimdir.

Materiallar va usullar

Tadqiqotda 2020-2023 yillarda 100 nafar bachadon miomasi bilan tashxislangan ayol kuzatildi. Diagnostik usullar sifatida quyidagilar qo‘llanildi:

Ultratovush tekshiruvi (UTT): Bachadondagi o‘simtaning hajmi va joylashuvini aniqlash.

Magnit-rezonans tomografiya (MRT): Murakkab holatlarni tasdiqlash.

Biopsiya: Bachadon o‘simtalarining yaxshi yoki yomon xulqli ekanligini aniqlash.

Davolash usullari quyidagicha tasniflandi:

1. Konservativ davolash (gormonoterapiya va dori vositalari).
2. Jarrohlik usullari (miomektomiya, embolizatsiya va laparoskopiya).

Natijalar

Klinik belgilar:

Bemorlarning 70 foizida hayz ko‘rishning ko‘payishi va uzoq davom etishi, 60 foizida qorin sohasida og‘riq, 40 foizida esa bepushtlik holatlari kuzatildi.

Diagnostika natijalari:

UTT va MRT orqali bemorlarning 90 foizida o‘simtaning aniqligi tasdiqlandi. Biopsiya esa 10 foiz holatda miomaning malignizatsiyasini ko‘rsatdi.

Davolash samaradorligi:

Konservativ terapiya bemorlarning 65 foizida simptomlarni yengillashtirdi.

Jarrohlik usullari, ayniqsa, laparoskopik miomektomiya, 85 foiz bemorda to‘liq tiklanishga olib keldi.

Muhokama

Bachadon miomasi davolashida bemorning individual xususiyatlarini hisobga olish muhim ahamiyatga ega. Konservativ terapiya kichik o‘lchamdagi miomalar uchun samarali bo‘lsa, katta o‘lchamdagi yoki simptomatik miomalar uchun jarrohlik yondashuvi talab etiladi. Zamonaviy usullar, jumladan, embolizatsiya va laparoskopiya, bemorlarga kam invaziv davolash imkonini beradi, bu esa operatsiyadan keyingi tiklanish muddatini qisqartiradi va asoratlar xavfini kamaytiradi.

Xulosa

Bachadon miomasi reproduktiv yoshdagi ayollar orasida eng ko‘p uchraydigan yaxshi xulqli o‘simta hisoblanadi. Ushbu kasallik ko‘pincha hayz ko‘rish buzilishlari, qorin og‘rig‘i va reproduktiv muammolar bilan namoyon bo‘ladi. Bachadon miomasi ayollarning hayot sifatiga jiddiy ta’sir ko‘rsatib, bepushtlik, homiladorlikning erta tugashi yoki boshqa asoratlarni keltirib chiqarishi mumkin.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, bemorlarda kasallikni erta aniqlash va individual yondashuv davolash samaradorligini oshirishda hal qiluvchi omil hisoblanadi. Diagnostikada ultratovush tekshiruvi va MRTning qo‘llanilishi patologiyaning joylashuvi va hajmini aniq belgilash imkonini beradi, biopsiya esa o‘simtaning morfologik xususiyatlarini tasdiqlashda muhim ahamiyatga ega.

Davolash usullari orasida konservativ terapiya kichik va simptomlarsiz o‘simtalar uchun samarali bo‘lsa, jarrohlik usullari katta hajmli yoki simptomatik miomalar uchun asosiy yechim bo‘lib qolmoqda. Ayniqsa, laparoskopik miomektomiya va embolizatsiya kabi zamonaviy usullar kam invazivligi bilan ajralib turadi va bemorlarda operatsiyadan keyingi tiklanish jarayonini yengillashtiradi.

Zamonaviy texnologiyalar asosida diagnostika va davolash yondashuvlarini kengaytirish kasallikni boshqarish samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, bemorlarning hayot sifatini yaxshilash va reproduktiv salomatligini tiklash uchun profilaktika choralari va sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilish muhim ahamiyatga ega.

Ushbu tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, bachadon miomasini boshqarishda bemorlarning klinik va demografik xususiyatlarini hisobga olish, shuningdek, individual yondashuvlarni qo‘llash orqali davolash natijalarini optimallashtirish mumkin. O‘z vaqtida tashxis qo‘yish, to‘g‘ri davolash usulini tanlash va zamonaviy texnologiyalardan foydalanish bemorlarning umumiy salomatligi va hayot sifatini sezilarli darajada yaxshilaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Stewart, E. A. (2015). Clinical practice: Uterine fibroids. The New England Journal of Medicine, 372(17), 1646–1655.

2. Baird, D. D., Dunson, D. B., Hill, M. C., Cousins, D., & Schectman, J. M. (2003). High cumulative incidence of uterine leiomyoma in black and white women: Ultrasound evidence. American Journal of Obstetrics and Gynecology, 188(1), 100–107.

3. Parker, W. H. (2007). Etiology, symptomatology, and diagnosis of uterine myomas. Fertility and Sterility, 87(4), 725–736.

4. Vilos, G. A., et al. (2005). The management of uterine leiomyomas. Journal of Obstetrics and Gynaecology Canada, 27(4), 396–418.

Research Science and Innovation House

"JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN" JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

IMPROVING THE PRODUCTIVITY OF THE EQUIPMENT BY IMPROVING THE SEED COMB OF THE 4DP-130 CHAINSAW

Toshmirzayev Qodirjon Odiljonovich
Assistant, Department of Natural Fibers, Fergana Polytechnic Institute, Fergana, Uzbekistan
Olimjonova Mehriniso Valijonovna
Student, Fergana Polytechnic Institute, Republic of Uzbekistan
Tojaliyeva Jannatoy Solijonovna
Student, Fergana Polytechnic Institute, Republic of Uzbekistan
E-mail: mehrinisoolimjonova86@gmail.com

Annotation: 4 DP-130 chain saws have been improved to improve the efficiency of the seed comb.

Key words: seed comb, gin, 4DP-130, seed, ginning, fiber, cotton with seed.

Introduction. In our country, modern complexes have been established for the production, processing, and sale of cotton products that meet the highest global standards, contributing to the rapid development of our economy. These achievements are the result of the President's initiative to transform the economy, which was initially focused on supplying raw materials inherited from the former regime, into a diversified and export-oriented economy since the early years of independence. The cotton and textile sectors of the economy are also developing rapidly. Unlike the past, when the expansion of cotton fields relied on extensive methods, today the focus is on increasing productivity through the application of modern agro-technologies, introducing new cotton varieties that fully meet global standards, creating all necessary material and technical conditions for cotton growers-farmers and peasants-providing them with preferential loans, and ensuring government procurement. Deep structural changes have been made, all production links have been modernized, technical and technological upgrades have been implemented, infrastructure is being rapidly developed, and modern market mechanisms are being widely introduced. These efforts are still ongoing today. All

of these measures are aimed at improving the quality of cotton fiber. In our country, new opportunities are being created for processing cotton and producing finished textile products, as well as increasing the variety and volume of these products.

It is well known that the Ginning Department is the most important section of cotton cleaning enterprises. This is because the main product, cotton fiber, is obtained from ginning the cotton with seeds. After passing through several preliminary stages in cotton processing, the cotton is sent to the ginning process. The ginning process is the main operation of initial cotton processing, where the cotton fiber is separated from the seed. The primary goal is to improve the ginning process and enhance the quality of the fiber and seed produced.

The force of the bond between the fiber and the seed is 2-3 times lower than the breaking strength of a single fiber, which allows the cotton fiber to separate from the seed while maintaining its natural properties (such as moisture, length, maturity, etc.) during the ginning process.

There are different types of ginning machines, including the 3XDDM, DP-130, 4DP-130, and 5DP-130 models. These machines generate cotton fluff due to the rotary movement of the cylindrical rollers.

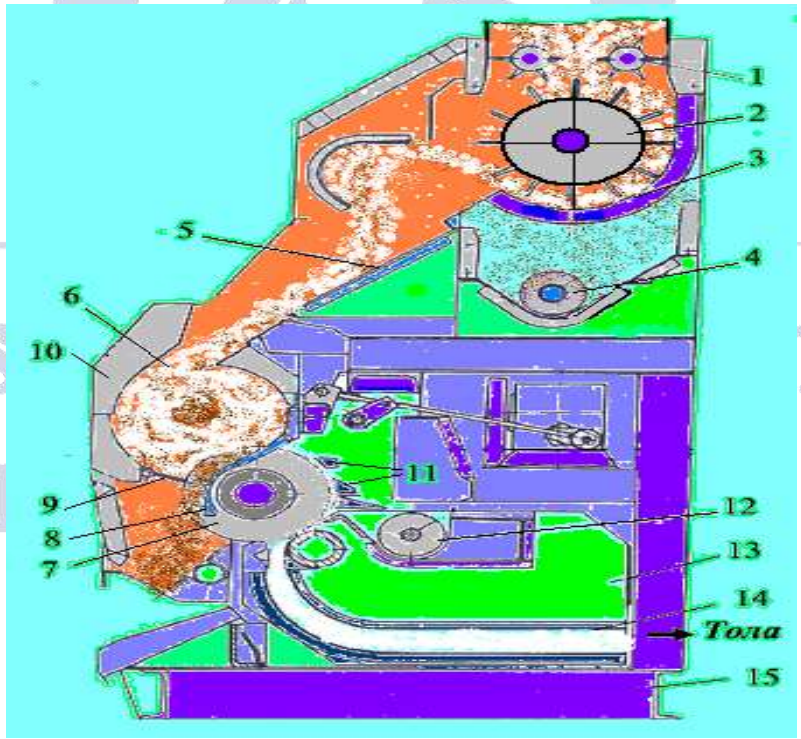

Fig. 1. Cross-Section of the 5DP-130 Ginning Machine

1.Supply rollers, 2.Barbed drum, 3.Mesh surface, 4.Foreign matter removal system, 5.Cylinder, 6.Working chamber, 7.Ginning cylinder, 8.Lattice sieve, 9.Seed comb, 10.Front apron, Sieve, 11.Waste discharge system, 12.Air chamber, 13.Fiber discharge pipe,14. Frame (base)

In ginning machines, the working organ is a cylinder made from ginning disks. When separating the fiber from the seed, the lattice sieves play a crucial role. The saw teeth grab the fiber, and when it is fed through the lattice sieves, the seed remains and the fiber is separated.

Translation of the second part:

Cotton with seeds is dried to a condition with the required moisture level and cleaned from husks in the drying-cleaning sections. After this, it is sent to the main building of the factory for ginning (fiber separation).

Ginning is a fundamental operation in the initial processing of cotton with seeds, during which the cotton fiber is separated from the seed. In the ginning process, the cotton fiber is mechanically separated from the seed.

The force of the bond between the fiber and the seed is 2-3 times less than the breaking strength of a single fiber, which allows the fiber to retain its natural properties (such as length, fineness, maturity, etc.) while being separated from the seed during the ginning process.

For long-fiber cotton, the bonding force between the seed and fiber is significantly weaker than for medium-length fibers, which makes it possible to separate them by friction against hairy surfaces. Therefore, long-fiber cotton is separated from the seed using roller gins, while medium-length cotton fibers are separated using saw gins.

In ginning cotton with seeds, the following technological requirements must be met:

- Separation of fibers suitable for spinning from the seeds.
- The working parts of the gins should not damage the fiber or seed during operation.

- Cotton pieces should not mix with the fiber or seed coming out of the ginning machine.
- High efficiency in removing large impurities and dirt.
- The amount of short fibers and impurities in the outgoing seed should not exceed the set norms.

During the ginning process, the following defects may occur:

- Fibers attached to seed pods.
- Broken or damaged fibers and clusters.
- Twisted, tangled fibers, or remnants of ginned cotton.

To avoid these defects during ginning, the gins and other cleaning equipment should be used according to technological requirements.

After being brought to the main building of the cotton cleaning plant, the cotton with seeds passes through a separator, a distributing screw conveyor, and is evenly delivered to the ginning machine's working chamber, which is equipped with a supply shaft.

The 4DP-130 saw gin uses air flow to separate the fiber from the cotton. These saw gins are equipped with PD-type supply rollers, which ensure the even and coordinated delivery of cotton to the ginning machine, as well as its additional agitation and cleaning from small impurities (as shown in the second image).

The PD-type single drum supply roller differs from other supply rollers due to its convenience in operation and simple design. Its working principle is as follows: cotton with seeds falls onto the supply shaft. The rollers, rotating in opposite directions, deliver the cotton evenly to the barbed drum. The barbed drum agitates the cotton and moves it across a mesh surface, cleaning it from small impurities. The cleaned cotton is then delivered to the ginning chamber, where it is separated into fiber and seed. The removed impurities are carried away from the machine using a conveyor belt.

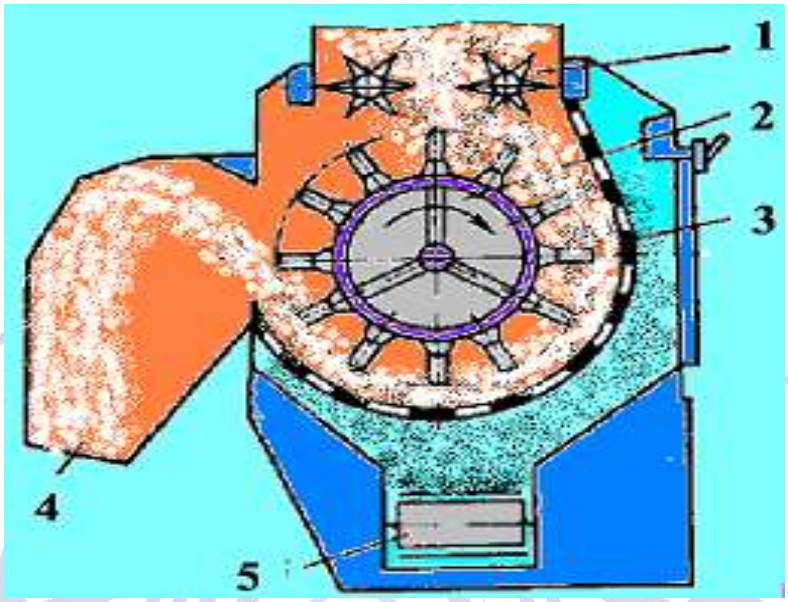
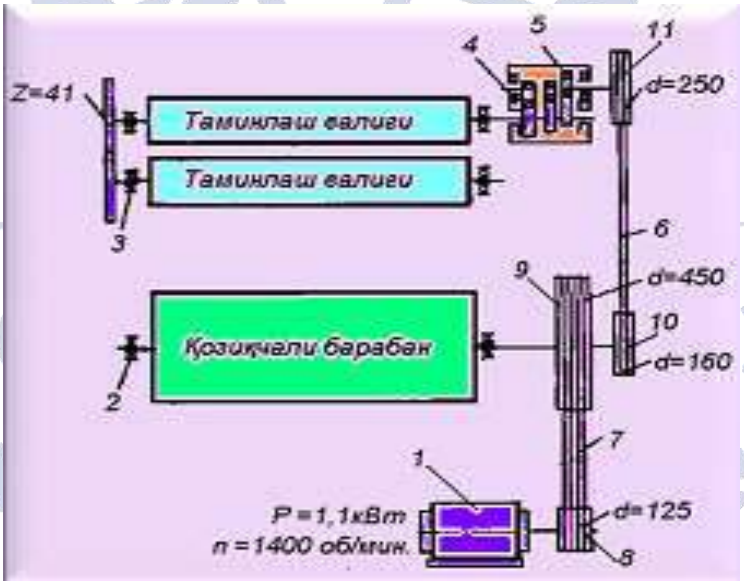

Fig. 2. PD-Type Supply Equipment

1. Supply roller; 2. Barbed drum; 3. Mesh surface; 4. Cylinder; 5. Waste discharge conveyor belt

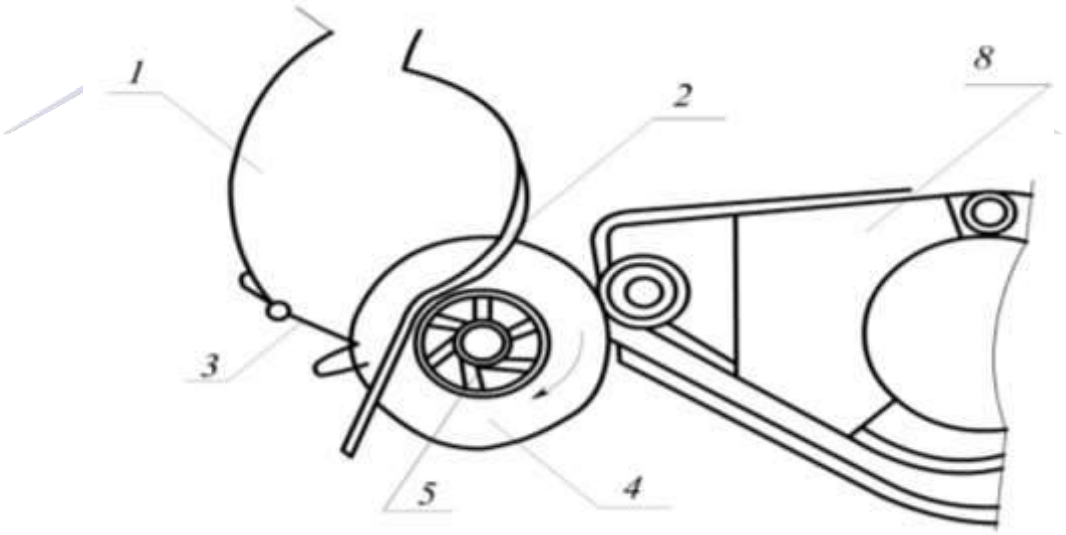

The cotton with seeds, which has fallen from the supply shaft into the ginning machine's working chamber, is grabbed by the rotating saw teeth next to the seed comb. The saw teeth drag the cotton along the saw blade, pulling it towards the ribs.

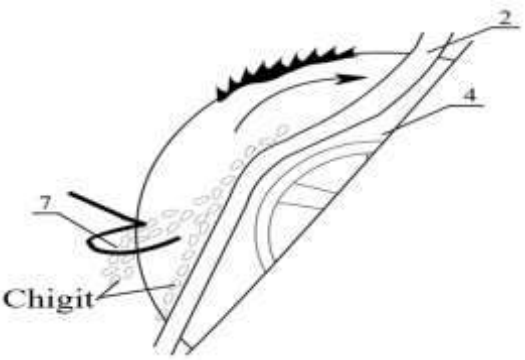
"JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN" JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

The fibers of the cotton that are caught by the saw teeth then grab additional fibers, pulling them as well. As a result, due to the rotation of the saw and the interlocking of the cotton fibers, a mixture of cotton (raw material) begins to rotate in the working chamber. This creates a counter-rotating flow of the raw material, continuously supplying the saw teeth with cotton fibers.

IMPROVED SEED COMB DESIGN

A)

b)

General View of the Working Chamber

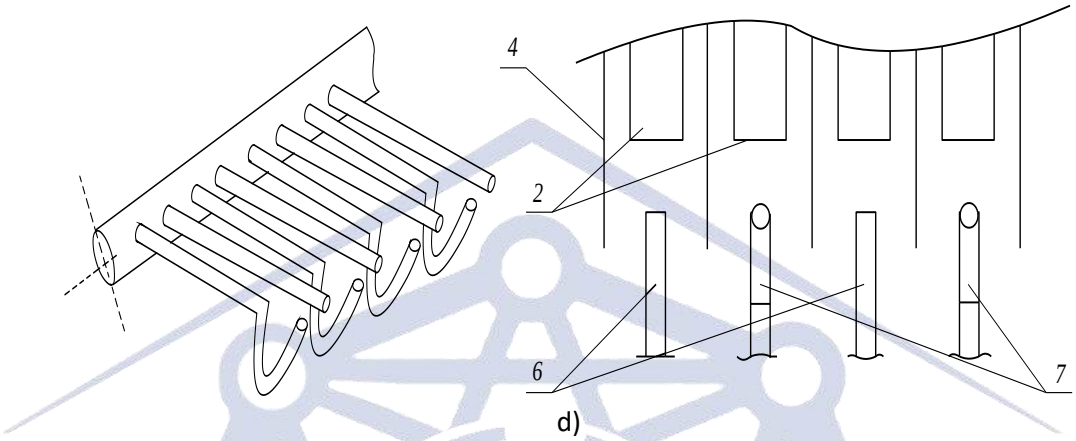

Fig. 3. Improved Cotton Seed Cleaner

1. Working chamber; 2. Colosnik (grid); 3. Improved cotton seed cleaner; 4. Saw cylinder; 5. Roller;6, 7. Cleaners; 8. Part of the gin that uses air to carry the cotton fiber.

The cotton fibers stuck to the saw teeth are passed through the grid openings by the saw cylinder, while the cotton seeds cannot pass through. This results in the separation of the fibers from the seeds. The fibers are separated from the saw teeth with the air flow of 55-65 m/s exiting from the seed mass (through the ginning process) and are transported to the general fiber suction tube.

Conclusion. By improving the cotton seed cleaner in the enterprises, efforts to enhance its working efficiency were successfully made. The design of the cotton cleaner in the gin equipment was modified to achieve this. As a result, the cleaning of cotton seeds from the fibers in the working chamber accelerated. This, in turn, prevented congestion in the working chamber and increased the equipment's efficiency by 1.5–2 kg/hour.

Moreover, due to the faster exit of the cotton seeds from the working chamber, the mechanical damage to the cotton seeds significantly decreased.

References:

1. G.J. Jabborov, "Cotton Processing Technology," Tashkent, "O'qituvchi," 1987, pp. 84-92.

2. E.Z. Zikriyoyev, "Primary Cotton Processing Technology," Tashkent, "Mehnat", 1999, pp. 65-78.

3. "Coordinated Technology of Cotton Processing (PDQI 01-2007)," Tashkent, "Mexnat", 2007, pp. 41-42.

4. N. Safarov, "Methodology for Determining the Dynamic and Technological Indicators of Saw Ginning with Different Cotton Density," Dissertation for the degree of Candidate of Technical Sciences, Tashkent, 1997, pp. 32-34.

5. P. Rajibayev, "Increasing the Efficiency of Saw Ginning Using a Sectional and Composite Grid with a Seed Comb in the Working Part," Dissertation for the degree of Candidate of Technical Sciences, Tashkent, 1985, pp. 45-47.

6. Zh. Ergashov, "Improvement of Saw Ginning Technology to Increase Quantitative and Qualitative Indicators," Dissertation for the degree of Candidate of Technical Sciences, Tashkent, 1991, pp. 14-18.

7. Shaykhov R. et al., "Cotton Agro-Technology and Breeding," Tashkent, 1986, pp. 64-65.

8. Nazirov R, Mangutov R., "Establishing Standards for Cotton Fullness Based on Fiber Content," Report, Topic No. 0705 "Cotton Cleaning IICHB," Tashkent, 2008, pp. 5-8.

9. Odilzhanovich, T. K., Odilzhanovich, I. A., & Makhmudovna, N. M. (2021). Analysis of FLUFF in the Process of Lintering of Seeds. Central Asian journal of theoretical & applied sciences, 2(11), 26-28.

10. Odilzhanovich, T. K., Makhmudovna, N. M., & Odilzhanovich, I. A. (2021). The selection of the control parameters of the raw cotton electric sorter. Innovative Technologica: Journal of Methodical Research, 2(11), 1-5.

11. Odiljonovich, T. Q. (2021). About automation of loading and unloading of cotton raw materials at cotton factory stations. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal, 11(10), 2068-2071.

12. Tashmirzaev Kodirjon Odilzhanovich, Ibragimov Akhadzhon Odilzhanovich, Dilshodjon Rasuljonovich Ahmadjonov, Assessment of cotton flow color in uster hvi system. American Journal Of Applied Science And Technology, 02-05, 11-17.

Research Science and Innovation House

"JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN" JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

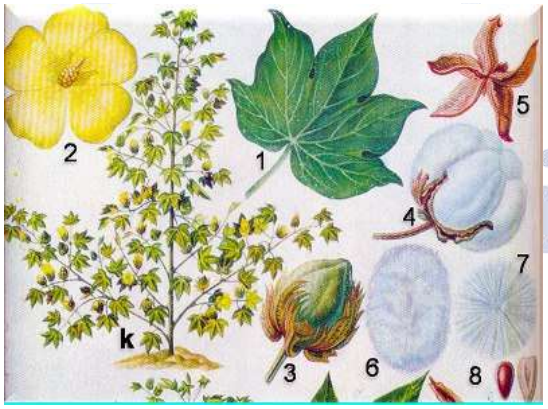
ANALYSIS OF THE ORIGIN AND HARVESTING OF COTTON

Tashmirzayev Qadirjon Odiljonovich
Assistant, Department of Natural Fibers, Fergana Polytechnic Institute, Fergana, Uzbekistan
Tojimatova Feruza
Student, Fergana Polytechnic Institute, Republic of Uzbekistan
Sharipova Nozima
Student, Fergana Polytechnic Institute, Republic of Uzbekistan

Abstract: In this article, the history of the origin of cotton and the recommendations for increasing its yield are given through its analysis.
Key words: Cotton, fiber, yield, irrigation, mineral fertilizer, temperature

Enter. Cotton is a perennial plant that belongs to the family of flowering plants (genus GASSIPIUM). It originated in the Cretaceous period and has been living for several tens of millions of years. Cotton first began to grow in tropical countries, and later, with changes in the earth's climate, it also began to grow in arid regions.

Cotton spread in north-western India, Pakistan, Samoli semi-deserts, and after the opening of the American continent, it was found that it spread to Mexico, Peru, and Brazil. The third place of cotton is Australia, where you can still find wild species. So, the cotton plant is a semi-shrub and tree-like perennial, and its wild species were the reason for the emergence of species with one-year short-day neutral and sympodial branching.

In more than 80 countries of the world, 20 million tons of cotton fibers are grown annually on an area of approximately 30-32 million hectares (annual change is about 2 million hectares). China, the USA, India, Pakistan and Uzbekistan are the leading countries in the supply of cotton fiber. They account for 65% of the cotton fiber grown in the world, the remaining 35% are cotton fiber, 75 It belongs to the countries that grow za. More than 200 million pickers will be busy with harvesting cotton. 60 million working farmers are constantly working in various organizations and enterprises in cotton raw materials, processing, seed, oil, and protein processes. Of the countries that grow cotton, China annually has approximately 3.7 million hectares, Uzbekistan has 1 million 441 thousand hectares, with a yield of 24.5 s/ha and a gross yield of 3.5 million tons, India 9 million, Pakistan 2.9 million hectares, Brazil 2.2 million hectares, as well as Egypt, Mexico and Turkey is one of the main cotton producing countries.

Gossipium hirzitum - medium fiber
(Mexican) cotton
1-leaf, 2-flower, 3-pod, 4-open pod, 5-pod, 6-lobe, 7- fibrous waste, 8-seed

Cotton is one of the valuable technical crops from which various raw materials and products are obtained. But the main purpose of planting it is to get fiber. 63 kg of seed and 37 kg of fiber are obtained from 100 kg of raw cotton. The following main products are obtained from the seed. Kunjara-23 kg, barley-18 kg, oil-12 kg, spinning fiber-33 kg, fluffy cotton-3 kg, short fluff (delint)-3.5 kg, fluffy lint-3.5 kg, large cotton-2 kg. About 300 products are obtained from cotton fiber, seed, stalk and leaf. One kilogram of fiber produces 8-12 meters of chit or 15-20 meters of batiste, 40-150 spools of yarn, and dozens of other products are obtained from the seed. During cotton processing and ginning, dead (immature short-fibered bolls, tangled fibers) and short lint (less than 5.0 mm in length) are produced. Cotton contains 30-35% fiber and 50-55% seed (24-29% oil in seed), 2-3% dead fiber, 3-5% short lint. Cotton is divided into cotton, medium-fiber and long-fiber types depending on the type of selection and the thickness of the fiber.

It is known that the potential of the cotton plant is very large, and it has been proven that it can produce 250-300 centners of cotton per hectare or more in hydroponics, vegetation containers and some stationary experimental fields. For example, Xinjiang-Uyg of China In 2011, a world record high cotton yield was recorded in Ur Autonomous Region. In the experimental field, 126.7 quintals of

cotton were grown from one hectare. Also, in 2016, 60 quintals of cotton per hectare were grown in Israel. In our country, 30 to 45 centners of cotton per hectare is grown in advanced farms and scientific research institutes. However, this cannot be an abstract limit of cotton productivity.

Indicator names	Standard					
	to hairy seeds			to hairless seeds		
	I category	II category	III category	I category	II category	III category
Moisture (mass percentage of moisture), max	9,0	10,0	10,0	9,0	10,0	10,0
Impurity (mass fraction of mineral and organic impurities), max	5,0	6,0	0,7	0,2	0,3	0,3
Hairy, mostly	—	—	_	0,3	0,4	0,5
Mechanical damage, at most	5,0	6,0	7,0	6,0	7.0	8,0
residual fiber, at most: for hairy seeds	0,8	0,8	0,8	—	—	—
For naturally depilated seeds	0,4	0,4	0,4	—	—	—

It is an important task to create the optimal conditions necessary for the cotton plant at each phase and stage of its growth and development. In a word, the possibility of harvesting cotton is very large. Cultivated varieties that are planted as annual plants, while keeping their genetics, are sometimes 50-60, even 120-130 in some cotton bushes, on the edges of the fields, on the roadsides. we meet plants with more pods.

Unfortunately, this situation cannot be reproduced in field conditions. During the growing season, cotton forms a total of 50-60 bolls, flowers, bolls and crop elements. At least 80-85 percent of them are shed in a natural state due to lack of one or another external and internal factors. Only 7 to 10 bolls per bush in Paykal

are preserved until the end of the growing season and become cotton. will be opened. It takes 70-75 days for mass production of cotton buds. This period includes the stage of combing the cotton, until the opening of the bolls into cotton wool. The shedding of crop elements in cotton coincides with the same period, it is scientifically based that 43% of the crop nodes are shed in June, 47% in July, and 8-10% in August. Therefore, the external factors necessary for the formation of generative and vegetative organs in the cotton bush, as you know, change. air and nutrients are provided at the level of the plant's needs, and if we save an average of 1.5 bolls per bush, we will increase the yield by 4-5 centners per hectare.

As a result of a sharp increase in temperature, the process of photosynthesis in cotton is disturbed, that is, the air nutrition of cotton deteriorates. Under the influence of hot temperature, there is a competition for water between leaves, stems, branches and crop nodes. Most of the water is absorbed by the leaves and evaporates. Therefore, the moisture content of the soil during this period should not be less than 70-75%. The importance of sufficient moisture is that water keeps the temperature of the tissues in the plant in check. If there is too much moisture, the vital activity of the root system of cotton will deteriorate, the roots will breathe poorly due to lack of oxygen, as a result, the cotton will begin to absorb nutrients and water slowly. . Nutrients do not sufficiently reach the upper varus of the cotton and the bolls and combs located in the 2.3 position of the side branches. As a result, it leads to their premature shedding. Adding water to some cotton plants in July has a negative effect on the viability of male pollinators in the cotton flower due to the increase in the relative humidity of the air between the cotton rows. it causes it to spill. Under the influence of high temperature, it is observed that the cold fruit that enters the body of the cotton that is hot is dropped. Therefore, as much as possible it is useful in every way to organize cotton watering at night. Because it reduces the negative impact of high temperature on the cotton crop.

At the time of harvesting, in the months of flowering and fruiting, it is necessary not to stop applying local fertilizers to cotton and watering with manure. Because it has been proven that local fertilizers contain many nutritious microelements and other substances for cotton, and cotton takes full advantage of this. They provide the synthesis of various compounds and biostimulants in cotton, such as carbohydrates, proteins, enzymes, nucleic acids. In addition, it increases the resistance of cotton to wind, heat, lack of water, and similar unfavorable factors.

Analyzing the above, maintaining the crop nodes formed in cotton is important in the collection of crops in the cotton plant only when external factors are provided,

primarily nutrients, moisture, light, temperature, and air are controlled by human perception. opportunities will be created.

References:

1. A. Salimov, M. Akhmatov "Preliminary processing of cotton". Training manual. Tashkent. "Knowledge" 2005
2. Babadzhanov M.A. "Technological process design" textbook, Tashkent, Cholpon-2009.
3. G. J. Jabborov "Technology of seed cotton processing". "Teacher" Tashkent-1987.
4. Odilzhanovich, T. K., Odilzhanovich, I. A., & Makhmudovna, N. M. (2021). Analysis of FLUFF in the Process of Lintering of Seeds. Central Asian journal of theoretical & applied sciences, 2(11), 26-28.
5. Odilzhanovich, T. K., Makhmudovna, N. M., & Odilzhanovich, I. A. (2021). The selection of the control parameters of the raw cotton electric sorter. Innovative Technologica: Journal of Methodical Research, 2(11), 1-5.
6. Odiljonovich, T. Q. (2021). About automation of loading and unloading of cotton raw materials at cotton factory stations. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal, 11(10), 2068-2071.
7. Tashmirzaev Kodirjon Odilzhanovich, Ibragimov Akhadzhon Odilzhanovich, Dilshodjon Rasuljonovich Ahmadjonov, Assessment of cotton flow color in uster hvi system. American Journal Of Applied Science And Technology, 02-05, 11-17.

Research Science and Innovation House

“JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN” JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

YOSH AVLODNI TARBIYALASHDA O‘ZBEK MILLIY MUMTOZ MUSIQASINING AHAMIYATI.

Yunus Rajabiy nomidagi milliy musiqa san’ati instituti
“Maqom cholg‘u ijrochiligi” kafedrasi mudiri, dotsenti
Ilyos Arabov

Annotatsiya:

“Yosh avlodni tarbiyalashda o‘zbek milliy mumtoz musiqasining ahamiyati” mavzusidagi maqolada milliy musiqa san’atining tarbiya jarayonidagi o‘rni va ahamiyati chuqur tahlil qilinadi. Maqolada o‘zbek mumtoz musiqasining boy merosi, uning tarixiy, madaniy va estetik qadriyatlari yosh avlodga axloqiy va estetik tarbiya berishda qanday rol o‘ynashi ko‘rsatilgan. Mumtoz musiqa orqali bolalar va yoshlar milliy madaniyatga, an’analarga hurmat, ona vatan va xalq tarixi bilan bog‘liq chuqur his-tuyg‘ularni rivojlantiradi. Maqolada, shuningdek, o‘zbek milliy musiqa asarlarini eshitish va ularni o‘rganish orqali yoshlar orasida estetik did, adabiyot va san’atga bo‘lgan qiziqishning oshishi, shaxsiy va ijtimoiy mas’uliyatni rivojlantirishda qanday ahamiyat kasb etishi yoritilgan. Mumtoz musiqa nafaqat musiqiy bilimlarni shakllantiradi, balki insonning ma’naviy va axloqiy jihatlarini ham mustahkamlashga xizmat qiladi.

Kalit so`zlar: Tanbur, ma’naviyat, madaniyat, milliy, maqom, shashmqom, mumtoz, tarix.

Аннотация:

В данной статье говорится о значении, роли и сущности классической музыки в воспитании узбекской молодежи. Даны краткие сведения об истории классической музыки и ее исполнителях. Возрождение духовности народа, широкое изучение нашего богатого исторического наследия имеют большое значение в воспитании духовно зрелой и всесторонне развитой личности. Это станет важным инструментом не только сохранения нашей национальной идентичности, но и воспитания молодых людей как духовно и нравственно зрелых, патриотичных и полезных для общества личностей.

Ключевые слова: Танбур, духовность, культура, национальный, статус, шашмком, классика, история.

Abstract:

This article talks about the meaning, role and essence of classical music in the education of Uzbek youth. Brief information about the history of classical music and its performers is given. The revival of the spirituality of the people, the broad study of our rich historical heritage are of great importance in the upbringing of a spiritually mature and comprehensively developed personality. This will become an important tool not only for preserving our national identity, but also for educating young people as spiritually and morally mature, patriotic and useful personalities for society.

Keywords: Tanbur, spirituality, culture, national, status, checkerboard, classics, history.

Yoshlarni tarbiyalashda o‘zbek mumtoz musiqasining o‘rni juda katta. Mumtoz musiqalar, asosan, milliy qadriyatlarni, axloqiy va estetik ta’limotlarni yosh avlodga yetkazishda muhim rol o‘ynaydi. Ushbu musiqalar nafaqat estetik zavq bag’ishlasa, balki insoniyatning tarixiy va madaniy merosini tushunishga, his-tuyg’ularni ifodalashga, shuningdek, an’ana va urf-odatlarni hurmat qilishga yordam beradi.

O‘zbek mumtoz musiqa asarlari, masalan, maqom san’ati, milliy musiqaning chuqur va sof shakllaridan biridir. Bu musiqalar yirik bastakorlar, xalq ijrochilari va muxlislar tomonidan asrlar davomida saqlanib kelgan. Yoshlarni bu san’at bilan tanishtirish, ularning nafaqat estetik didini, balki ijtimoiy va axloqiy fazilatlarini ham shakllantiradi.

Mumtoz musiqaning o‘ziga xosligi, uning nozik va chuqur ritmik strukturasida yotadi. Yoshlar bu musiqalar orqali ko‘plab insoniy fazilatlarni, jumladan, sabr-toqat, hurmat, muhabbat va vatanparvarlikni o‘rganadilar. Shu bilan birga, bu musiqalar ularni milliy an’analarga va tilga nisbatan mas’uliyatli va jiddiy yondashishga undaydi.

Ma’naviy yetuk va barkamol insonni tarbiyalashda xalq ma’naviyatining tiklanishi va boy tarixiy merosimizning keng o‘rganilishi nihoyatda muhim ahamiyatga ega. Har bir millatning rivojlanishida uning ma’naviyati, madaniyati va tarixiy merosi ajralmas o‘rin tutadi. O‘zbek xalqining boy madaniyati, o‘tmishdagi buyuk ajdodlarimizning mehnati, ilm-fan, adabiyot, san’at va axloqiy qadriyatlari – bularning barchasi yoshlarni tarbiyalashda asosiy tayanch bo‘lib xizmat qiladi.

Xalq ma’naviyatining tiklanishi, birinchi navbatda, milliy g‘urur va o‘zligimizni saqlab qolishga yordam beradi. O‘zbek xalqining tarixiy merosi, urf-odatlari va qadriyatlari orqali, yosh avlodda milliy ong va o‘zlikni shakllantirish mumkin. Ushbu qadriyatlarni yosh avlodga singdirish, ularni ma’naviy yetuk va barkamol shaxslar sifatida tarbiyalashda muhim vositadir.

Tarixiy merosimizni keng o‘rganish, o‘tmishdagi buyuk insonlarning yuksak axloqiy va ilmiy meroslarini o‘rganish yoshlarni o‘z yurtiga bo‘lgan muhabbatini kuchaytiradi. Amir Temur, Alisher Navoiy, Ulug‘bek, Ibn Sino kabi buyuk shaxslarning faoliyati va ilmiy yutuqlari, o‘z davrida jamiyatni rivojlantirishdagi o‘rni va ulardan olingan saboqlar yoshlar uchun ilhom manbai bo‘lishi mumkin. Shuningdek, xalqimizning adabiy yodgorliklari, qo‘shiqlari, maqom san’ati va boshqa san’at turlarini o‘rganish orqali yoshlar o‘z tarixini va madaniyatini chuqur anglab yetadilar.

O‘zbek milliy mumtoz musiqasi o‘zining chuqur ildizlari va boy merosi bilan ajralib turadi. Bu musiqa turi nafaqat O‘zbekiston, balki butun Markaziy Osiyo xalqlarining madaniy merosining ajralmas qismidir. O‘zbek mumtoz musiqasi o‘ziga xos uslublar, shakllar va ifoda vositalariga ega bo‘lib, yillar davomida rivojlanib, xalqning ruhiyatini, tarixiy qadriyatlarini va estetik didini aks ettirgan.

O‘zbek mumtoz musiqasi asosan maqom va shashmaqom tizimlariga asoslanadi. Bu tizimlar an’anaviy musiqiy tuzilmalarga ega bo‘lib, turli melodik va ritmik naqshlar orqali biror ma’naviy, axloqiy yoki estetik mazmunni ifodalaydi.

Maqom – O‘zbek mumtoz musiqasining eng yirik janri bo‘lib, u murakkab, ko‘p qismli asarlarni o‘z ichiga oladi. Har bir maqom asari o‘ziga xos muayyan ruhiy kayfiyatni, hissiyotlarni yoki tarixiy voqealarni ifodalaydi.

Maqom kuy va ashulalari o‘zining uzun, ohangdor va mukammal kompozitsiyasi bilan ajralib turadi. O‘zbek mumtoz musiqasini ijro etishda an’anaviy cholg‘u sozlaridan, ya’ni, rubob, g‘ijjak, ud, chang, qonun, nay, dutor, tanbur, doira kabi musiqiy asboblardan foydalanadi.

O‘zbek mumtoz musiqasining tarixi qadim zamonlarga borib taqaladi. Uning rivojlanishi, birinchi navbatda, o‘zbek xalqining qadimiy musiqiy an’analari bilan bog’liq. O‘zbekiston hududida yirik madaniy markazlarning paydo bo‘lishi, ayniqsa,

Samarqand, Buxoro va Xiva kabi shaharlarning ilmiy va madaniy markazlarga aylanishi, bu musiqaning shakllanishi va rivojlanishiga katta ta’sir ko‘rsatgan.

Maqom san’ati tarixida O‘zbekistonning o‘ziga xos musiqa tarixi mavjud bo‘lib, u Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur kabi buyuk shaxslar bilan chambarchas bog‘liq. Ularning asarlari musiqiy merosning shakllanishiga ta’sir ko‘rsatgan. Masalan, Navoiy musiqaning estetik tomonlarini, xalqning ruhiy holatini ifodalashda alohida ahamiyat bergan.

O‘zbek mumtoz musiqasining rivojlanishida xalq musiqasining katta o‘rni bor. Xalqning ko‘plab yirik dostonlari va qo‘shiqlari, ayniqsa, ishlanmagan asarlar, mumtoz musiqaning vujudga kelishiga yordam berdi. Xalq musiqasidagi an’anaviy melodiya va shakllar, ayniqsa, maqom musiqasining tuzilishiga bevosita ta’sir ko‘rsatgan. Bunday musiqalar xalqning hayotini, urf-odatlarini va tarixiy jarayonlarini aks ettirgan.

O‘zbek mumtoz musiqasining rivojlanishida buyuk ijrochilarning alohida o‘rni bo‘lgan. Bu musiqaning asrlar davomida tarqalishiga va saqlanishiga katta hissa qo‘shgan ijrochilardan biri – Shashmaqom asarini butun Markaziy Osiyoga tanitgan ijrochilar bo‘lishi mumkin. 20-asrning boshlarida mumtoz musiqaning rivojlanishiga Ota Jalol Nosirov, Ota G‘iyos Abdug‘aniyev, Hoji Abdulaziz Abdurasulov, Domla Halim Ibodov, Mulla To‘ychi Toshmuhamedov va Yunus Rajabiy kabi ustoz san’atkorlar alohida hissa qo‘shgan.

Bugungi kunda o‘zbek mumtoz musiqasi o‘zining beqiyos madaniy va estetik ahamiyatini yo‘qotmagan. Ushbu musiqa nafaqat an’anaviy xalq musiqasi sifatida, balki xalqni birlashtiruvchi, ularni milliy va ma’naviy jihatdan tarbiyalovchi kuch sifatida ham xizmat qiladi. Shuningdek, O‘zbekistonda mumtoz musiqani o‘rganish va rivojlantirish uchun ko‘plab madaniyat markazlari, musiqa maktablari, maqom maktablari, 2017-yil tashkil etilgan Milliy maqom san’ati markazi, 2020-yil Yunus Rajabiy nomidagi O‘zbek milliy musiqa san’ati instituti faoliyat ko‘rsatmoqda. Maqom san’ati va mumtoz musiqaning tarixi va nazariyasini o‘rganish bo‘yicha ilmiy tadqiqotlar ham olib borilmoqda.

Tarixiy merosni o‘rganish, shuningdek, yoshlarni mustahkam ijtimoiy asosda tarbiyalashda ham muhimdir. O‘tmishdagi insonlarning yuksak axloqiy meroslari va ulug‘vor ishlari yoshlar uchun motivatsiya bo‘lishi mumkin. Xalqimizning qadimiy

maqol-mashorati, hikmatli so‘zlari va dostonlari orqali yoshlar axloqiy me’yorlarni, ijtimoiy mas’uliyatni o‘rganadilar. Bu esa, o‘z navbatida, ularning hayotdagi qarorlarida to‘g‘ri yo‘lni tanlashlariga yordam beradi.

Yoshlarning ma’naviy yetukligini ta’minlash uchun, ularni nafaqat ilm-fan va texnologiyalar bilan tanishtirish, balki xalqimizning asriy qadriyatlarini ham o‘rgatish zarur. Bu orqali ular o‘z hayotlarini ma’naviy jihatdan boyitib, jamiyatda faol va mas’uliyatli fuqarolar bo‘lib yetishadilar. Yaxshi tarbiya, shuningdek, ularni ko‘p jihatdan ijtimoiy muhitda mustahkam joy olishga, o‘zlariga va jamiyatga foydali bo‘lishga rag‘batlantiradi.

Shunday qilib, ma’naviy yetuk va barkamol insonni tarbiyalashda xalq ma’naviyatining tiklanishi va boy tarixiy merosimizning keng o‘rganilishi juda muhim ahamiyatga ega. Bu, nafaqat milliy o‘zligimizni saqlash, balki yoshlarni ma’naviy va axloqiy jihatdan yetuk, vatanparvar va jamiyatga foydali shaxslar sifatida tarbiyalashda muhim vosita bo‘ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YHATI

1. Abdullayev, N. (2005). O‘zbek mumtoz musiqasining tarixi va nazariyasi. Tashkent: O‘zbekiston Davlat Noshirligi.

2. To‘raqulov, R. (2008). O‘zbek milliy musiqa san’ati. Toshkent: Sharq.

3. Qodirov, S. (2010). Musiqa va tarbiya: nazariy yondashuvlar. Tashkent: Fan.

4. Turaeva, G. (2013). Musiqa va madaniyat: o‘zbek milliy musiqasi va yoshlar tarbiyasi. Tashkent: O‘zbekiston.

5. Saidov, A. (2015). Musiqa san’ati va shaxs tarbiyasi. Toshkent: O‘qituvchi.

6. Xolmatov, Z. (2017). Milliy musiqaning tarbiyaviy roli. Tashkent: O‘zbekiston.

7. Pavlov, V. (2012). Musiqa va madaniyat: xalq musiqasi va uning ta’limdagi o‘rni. Moskva: Musiqa.

Internet manbalari:

1. O‘zbek milliy musiqa san’ati. (2020). O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi. URL: www.uzbekistanencyclopedia.uz

2. Musiqa va tarbiya: yoshlar uchun muhim ahamiyat. (2021). Madaniyat.uz. URL: www.madaniyat.uz

"JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN" JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

ТИПИЧНЫЕ И АТИПИЧНЫЕ КЛИНИЧЕСКИЕ ПРОЯВЛЕНИЯ ГРЫЖИ ПИЩЕВОДНОГО ОТВЕРСТИЯ ДИАФРАГМЫ: КОМПЛЕКСНЫЙ ОБЗОР

Тешаев О.Р., Бабажонов А.Б.
Ташкентская медицинская академия, Ташкент, Узбекистан

Аннотация

Грыжи пищеводного отверстия диафрагмы (ГПОД) могут проявляться различными способами, как типичными, так и атипичными. Проявления зависят от типа и размера грыжи. Желудочно-кишечные проявления являются наиболее распространенными, преимущественно с ГЭРБ (гастроэзофагеальная рефлюксная болезнь) и связанными с ней синдромами. Типичная ГЭРБ проявляется изжогой и регургитацией как часть рефлюксного синдрома. Кроме того, ГЭРБ может проявляться как типичный синдром боли в груди, не связанный с сердечной этиологией. ГПОД, связанная с ГЭРБ, может проявляться повреждением слизистой оболочки пищевода в виде рефлюкс-эзофагита, стриктуры, пищевода Барретта и прогрессировать до злокачественных новообразований пищевода. Атипичные симптомы ГЭРБ, такие как кашель, ларингит, астма и эрозия зубов, могут существовать при хиатальных грыжах. Симптомы ГЭРБ чаще связаны с ГПОД 1 типа.

Введение: ГПОД – это распространенное нарушение, характеризующееся выпячиванием содержимого брюшной полости через диафрагмальное отверстие в средостение. Состояние обычно затрагивает гастроэзофагеальное соединение (ГЭС), но может включать любую структуру брюшной полости. Степень вовлечения желудка и ГЭС, а также грыжевое выпячивание дополнительных органов брюшной полости через пищеводное отверстие, привели к анатомической классификации ГПОД от I до IV типа. При грыжах I типа ГЭС смещается выше диафрагмы в средостение с дном и оставшейся частью желудка ниже ГЭС. Грыжи I типа называются скользящими грыжами пищеводного отверстия диафрагмы и составляют более 95% всех ГПОД [19]. Остальные категории хиатальных грыж, типы II-IV, являются параэзофагеальными грыжами. При грыжах II типа ГЭС остается в нормальном анатомическом положении, а дно желудка выпячивается краниально через пищеводное отверстие. Грыжи III типа представляют собой комбинацию типов I и II и составляют более 90% параэзофагеальных грыж [19]. При хиатальных грыжах IV типа дополнительные структуры брюшной полости, помимо желудка, выпячиваются через пищеводное отверстие.

Клинические проявления ГПОД варьируются и зависят от типа и размера грыжи.

Истинную заболеваемость и распространенность ГПОД сложно определить количественно, так как многие пациенты остаются бессимптомными и недиагностированными. У пациентов с симптомами проявления могут быть разнообразными и включать рефлюкс, обструкцию, легочные и сердечные симптомы. Проявления могут быть типичными или атипичными и включать широкий дифференциальный диагноз, что может затруднить постановку диагноза клиницистом только на основании анамнеза. В этой статье будут рассмотрены типичные и атипичные проявления ГПОД. Проявления ГПОД будут разделены на рефлюкс и связанные с ним расстройства, желудочно-кишечные обструктивные симптомы и осложнения, а также легочные и сердечные симптомы.

Гастроэзофагеальная рефлюксная болезнь (ГЭРБ) ГЭРБ остается наиболее распространенным проявлением ГПОД. ГЭРБ определяется как состояние, которое развивается, когда рефлюкс содержимого желудка вызывает беспокоящие симптомы и/или осложнения [34]. Распространенность ГЭРБ в США колеблется от 18,1 до 27,8% [8] с несколько более низкой распространенностью 10-20% в Западной Европе [8,31]. Наличие ГПОД тесно связано с симптомами рефлюкса и связанными с ним осложнениями [1,16]. У пациентов с ГПОД значительно чаще проявляются симптомы ГЭРБ по сравнению с теми, у кого нет ГПОД [16]. Более того, у пациентов с симптоматической ГЭРБ чаще встречается ГПОД, чем у тех, у кого нет симптомов [25,37]. Симптомы ГЭРБ чаще встречаются при хиатальных грыжах I типа, и размер грыжи может влиять на тяжесть симптомов [16]. Проявления ГЭРБ могут быть типичными или атипичными. Типичные симптомы ГЭРБ связаны с пищеводными синдромами с повреждением пищевода и без него [34]. В то время как атипичные проявления ГЭРБ чаще связаны с внепищеводными синдромами.

Типичные симптомы ГЭРБ проявляются беспокоящей изжогой и/или регургитацией [34]. ГЭРБ является наиболее распространенной причиной изжоги, которая определяется как жгучее ощущение в загрудинной области [1,34]. Еженедельные эпизоды изжоги отмечаются у 10-15% пациентов с ГЭРБ [2], и эпизоды возникают во время сна в 25% случаев [17]. Помимо изжоги, у пациентов с ГЭРБ часто наблюдается регургитация. Регургитация - это ощущение заброса рефлюксного желудочного содержимого в рот или гипофаринкс [34]. Вместе изжога и регургитация могут вызывать

значительные нарушения сна и боль в эпигастрии у пациентов с ГЭРБ. Опросы показывают распространенность нарушений сна от 23 до 81% у пациентов с изжогой и регургитацией [9,17]. Кроме того, в двух крупных рандомизированных исследованиях кислотоподавляющей терапии при рефлюксной болезни у 69% пациентов наблюдалась боль в эпигастрии в дополнение к изжоге [35].

Симптомы ГЭРБ могут проявляться острой болью в груди, обычно называемой рефлюксным болевым синдромом в груди. Боль в груди, связанная с ГЭРБ, может быть неотличима от ишемической сердечной боли и может возникать без сопутствующей изжоги или регургитации [34]. У пациентов с хиатальными грыжами, обращающихся с острой болью в груди, в первую очередь требуют исследования острые коронарные синдромы и острые аортальные синдромы. Помимо этих сердечно-сосудистых причин, ГЭРБ является наиболее распространенным фактором, вызывающим боль в груди [10]. Многочисленные исследования показали популяционную распространенность боли в груди некардиального происхождения до 25% пациентов [5,24].

Типичные синдромы ГЭРБ с рефлюксом и болью в груди не связаны с повреждением слизистой оболочки пищевода при эндоскопии. Однако ряд типичных пищеводных синдромов с сопутствующим повреждением пищевода часто встречается у пациентов с хиатальной грыжей. Эти типичные проявления включают рефлюкс-эзофагит, стриктуру пищевода, пищевод Барретта и злокачественные новообразования пищевода. Исследования из США и Западной Европы показали, что у 50-94% пациентов с рефлюкс-эзофагитом была диагностирована ГПОД, тогда как распространенность ГПОД была ниже, 13-59%, в контрольной группе [18,25,36,37]. Стриктуры пищевода присутствуют у <5% пациентов с ГЭРБ и характеризуются стойкой дисфагией [34]. У пациентов с пищеводом Барретта распространенность ГПОД колеблется от 72 до 96% [12,16,27,37]. Кроме того, исследования показали, что прогрессирование пищевода Барретта до дисплазии высокой степени или аденокарциномы было значительно и независимо связано с наличием и размером ГПОД [12,22].

Сильная связь между ГПОД и синдромами ГЭРБ подразумевает, что многие атипичные проявления ГЭРБ могут проявляться при хиатальной грыже. Эти атипичные проявления часто являются внепищеводными и редко возникают изолированно без сопутствующих типичных симптомов ГЭРБ. Атипичные проявления включают хронический кашель, хронический

ларингит, астму и эрозию зубов. Многие исследования продемонстрировали повышенные риски атипичных симптомов у пациентов с рефлюксом или синдромами эзофагита [20,29]. Отношение шансов колеблется от 1,2 до 3,0 для наличия гортанных или легочных состояний среди пациентов с ГЭРБ, причем ночной кашель имеет самую сильную связь [34]. Эрозии зубов, обычно на язычных и небных поверхностях зубов, чаще встречаются у пациентов с ГЭРБ [12,29,34]. Пациенты с атипичными проявлениями ГЭРБ требуют широкого обследования, так как эти симптомы обычно многофакторны, и ГЭРБ может быть потенциальным отягощающим фактором.

Желудочно-кишечные обструктивные проявления: Как уже обсуждалось, Грыжи пищеводного отверстия диафрагмы нарушают различные антирефлюксные механизмы, что приводит к сильной связи между ГПОД и типичными и атипичными проявлениями ГЭРБ. Кроме того, само наличие ГПОД может вызывать ряд типичных и, реже, атипичных желудочно-кишечных симптомов и осложнений, не связанных с рефлюксом. Эти симптомы возникают в результате физического грыжевого выпячивания желудка и дополнительных структур брюшной полости через пищеводное отверстие. Грыжи пищеводного отверстия диафрагмы могут нарушать желудочно-кишечное наполнение, рецептивную релаксацию или непрерывность и вызывать различные желудочно-кишечные обструктивные симптомы.

Типичные обструктивные желудочно-кишечные симптомы ГПОД включают раннее насыщение, тошноту и вздутие живота. Эти симптомы могут усугубляться при приеме пищи. Часто пациенты жалуются на чувство переполнения в груди или эпигастрии, что может ограничивать пероральное питание и приводить к последующей потере веса. Боль часто описывается как чувство полноты или тяжести в эпигастрии и облегчается при рвоте [12,15]. Дисфагия и послеобеденное чувство переполнения возникают в результате сдавления пищевода прогрессивно расширяющимся грыжевым желудком [11]. Прогрессирование грыжи в грудную клетку также может изменять угол ГЭС, способствуя типичным симптомам [12]. Эти симптомы чаще связаны с параэзофагеальными грыжами.

Атипичные желудочно-кишечные обструктивные проявления ГПОД встречаются реже. Прогрессирующее грыжевое выпячивание желудка и дополнительных структур брюшной полости может привести к обструкции выходного отдела желудка, желудочному заворотау или кишечной непроходимости. Вторичный заворот желудка может возникнуть из-за

дефектов диафрагмы, чаще всего при параэзофагеальной грыже. Заворот желудка, связанный с параэзофагеальной грыжей, чаще всего имеет органо-аксиальную ориентацию [26]. Острый заворот желудка может проявляться как странгуляция желудка, приводящая к острой, сильной боли в животе и рвотным позывам, некрозу желудка, перфорации и сепсису. Альтернативно, заворот желудка может быть периодическим или хроническим, приводя к рецидивирующим абдоминальным симптомам. Аналогично, грыжевое выпячивание тонкой или толстой кишки при параэзофагеальных грыжах IV типа может проявляться как кишечная непроходимость или ишемия кишечника с соответствующими симптомами.

Другие атипичные проявления ГПОД включают желудочно-кишечное кровотечение и анемию. Желудочно-кишечное кровотечение, связанное с хиатальными грыжами, может возникать в результате ишемии желудка в случаях странгуляции или острого вторичного заворота желудка. Другой причиной желудочного кровотечения, уникальной для хиатальных грыж, являются изъязвления слизистой оболочки желудка, известные как повреждения Кэмерона. Эти поражения представляют собой линейные изъязвления слизистой оболочки желудка в области дна или тела желудка. Предполагаемые механизмы формирования повреждений Кэмерона состоят из травмы вследствие сокращения диафрагмы на грыжевом желудке, воздействия кислоты и местной ишемии [3,14]. Helicobacter pylori, по-видимому, не играет существенной роли в формировании повреждений Кэмерона. Общая распространенность повреждений Кэмерона при хиатальной грыже составляет 3,3% и увеличивается с увеличением размера грыжи (12,8% при грыжах больше 5 см) [13].

Кровотечение из повреждений Кэмерона может проявляться как острое кровотечение из верхних отделов желудочно-кишечного тракта у пациентов с хиатальной грыжей. Чаще кровопотеря, связанная с хиатальной грыжей, может быть скрытой и проявляться как железодефицитная анемия. Распространенность повреждений Кэмерона колеблется от 1,9 до 9,2% у пациентов с железодефицитной анемией [30]. Однако железодефицитная анемия остается атипичным проявлением хиатальной грыжи у пациентов без повреждений Кэмерона [4]. Хиатальные грыжи повышают риск железодефицитной анемии независимо от эзофагита или изъязвлений. Частота железодефицитной анемии при хиатальных грыжах составляет, по сообщениям, от 8 до 42% [7,32]. В исследовании, оценивающем пациентов, подвергающихся первичному хирургическому лечению хиатальной грыжи,

анемия присутствовала у 27% когорты и была связана с повышенным количеством послеоперационных осложнений [6].

Легочные и сердечные проявления: Грыжи пищеводного отверстия диафрагмы могут проявляться негастроинтестинальными симптомами, затрудняя диагностику у таких пациентов при первичном обращении. По мере увеличения ГПОД и перемещения большего количества желудка или дополнительных структур брюшной полости в средостение могут преобладать респираторные проявления [12,19]. Типичные легочные симптомы при хиатальной грыже включают одышку и ателектаз в результате компрессии легких. У этих пациентов может наблюдаться одышка при физической нагрузке или снижение переносимости физических нагрузок в результате уменьшения форсированной жизненной емкости легких [21]. Типичные респираторные проявления чаще встречаются при больших параэзофагеальных грыжах по сравнению со скользящими хиатальными грыжами. Кроме того, Грыжи пищеводного отверстия диафрагмы связаны с такими атипичными легочными проявлениями, как легочный фиброз.

Повышенная распространенность ГЭРБ при хиатальных грыжах способствует связи ГПОД с легочным фиброзом. В исследовании более 200,000 ветеранов США у лиц с эрозивным эзофагитом отношение шансов легочного фиброза составляло 1,36 [12,20]. В другом исследовании с участием пациентов с идиопатическим легочным фиброзом (ИЛФ) распространенность ГПОД и рефлюкса была в два раза выше, чем у пациентов с известной причиной фиброза [23]. В более позднем исследовании, изучающем распространенность хиатальной грыжи на компьютерной томографии (КТ) у пациентов с легочным фиброзом, хиатальная грыжа присутствовала у 53% пациентов с ИЛФ. В этом ретроспективном исследовании смертность от респираторных причин была значительно выше среди пациентов с ИЛФ с хиатальной грыжей, чем среди тех, у кого не было хиатальной грыжи [33].

Как обсуждалось ранее, ГЭРБ, связанная с хиатальными грыжами, может проявляться болью в груди. Хотя эта симптоматика не является кардиальной по своей природе, Грыжи пищеводного отверстия диафрагмы нечасто проявляются как сердечные аритмии. В крупном популяционном исследовании Грыжи пищеводного отверстия диафрагмы были связаны с повышенной распространенностью фибрилляции предсердий [28]. В этом исследовании ГПОД была связана с повышенной частотой фибрилляции предсердий во всех возрастных группах, но особенно у более молодых

пациентов с 17,5-кратным увеличением у мужчин и 19-кратным увеличением у женщин в возрасте до 55 лет по сравнению с общей популяцией [28].

Выводы: Грыжи пищеводного отверстия диафрагмы могут проявляться различными способами, как типичными, так и атипичными. Проявления зависят от типа и размера грыжи. Желудочно-кишечные проявления являются наиболее распространенными, преимущественно с ГЭРБ и связанными с ней синдромами. Типичная ГЭРБ проявляется изжогой и регургитацией как часть рефлюксного синдрома. Кроме того, ГЭРБ может проявляться как типичный болевой синдром в груди, не связанный с кардиальной этиологией. Хиатальные грыжи, связанные с ГЭРБ, могут проявляться повреждением слизистой оболочки пищевода в виде рефлюкс-эзофагита, стриктуры, пищевода Барретта и прогрессировать до злокачественных новообразований пищевода. Атипичные симптомы ГЭРБ, такие как кашель, ларингит, астма и эрозия зубов, могут существовать при хиатальных грыжах. Симптомы ГЭРБ чаще связаны с хиатальными грыжами I типа.

Типичные желудочно-кишечные обструктивные симптомы ГПОД проявляются тошнотой, вздутием живота, рвотой, дисфагией, ранним насыщением и послеобеденным чувством переполнения и болью в эпигастрии и груди. Менее распространенные, атипичные проявления включают обструкцию выходного отдела желудка, вторичный заворот желудка, кишечную непроходимость и ишемию, а также кровотечение. Эти проявления чаще встречаются при параэзофагеальных грыжах. Кровотечение, изъязвления в виде повреждений Кэмерона и железодефицитная анемия являются дополнительными атипичными проявлениями ГПОД.

По мере увеличения ГПОД и их перемещения в грудную клетку негастроинтестинальные симптомы становятся более частыми. Типичные легочные проявления состоят из одышки, одышки при физической нагрузке и ателектаза в результате компрессии легких. Аналогично, компрессия на левое предсердие может объяснять более высокую распространенность фибрилляции предсердий у пациентов с хиатальной грыжей. Легочный фиброз остается атипичным проявлением ГПОД, вероятно, связанным с повышенной распространенностью ГЭРБ при хиатальной грыже.

Список литературы:

1. Тешаев О., Холов Х., Бабажонов А., & Ортиқбоев Ф. (2022) ПРИМЕНЕНИЕ СЕТЧАТЫХ ИМПЛАНТОВ ПРИ ДИАФРАГМАЛЬНОЙ ГРЫЖИ ПИЩЕВОДНОГО ОТВЕРСТИЯ (ОБЗОР ЛИТЕРАТУРЫ). *Евразийский журнал медицинских и естественных наук*, *2*(6), 257–264.

2. Трухан Д.И, Тарасова Л.В. Гастроэзофаге альная рефлюксная болезнь в практике врача первого контакта(2013). *Российские медицинские вести*, 1: 16-25.

3. Aili, A., Maimaitiming, M., Li, Y., Maisiyiti, A., Wang, Z., Tusuntuoheti, Y., & Abudureyimu, K. (2023). Laparoscopic hiatal hernia repair for treating patients with massive hiatal hernia and iron-deficiency anaemia. *BMC surgery*, *23*(1), 293. https://doi.org/10.1186/s12893-023-02184-3

4. Carrott, P. W., Markar, S. R., Hong, J., Kuppusamy, M. K., Koehler, R. P., & Low, D. E. (2013). Iron-deficiency anemia is a common presenting issue with giant paraesophageal hernia and resolves following repair. *Journal of gastrointestinal surgery : official journal of the Society for Surgery of the Alimentary Tract*, *17*(5), 858–862. https://doi.org/10.1007/s11605-013-2184-7

5. Chen, J., Oshima, T., Kondo, T., Tomita, T., Fukui, H., Shinzaki, S., & Miwa, H. (2023). Non-cardiac Chest Pain in Japan: Prevalence, Impact, and Consultation Behavior – A Population-based Study. *Journal of neurogastroenterology and motility*, *29*(4), 446–454. https://doi.org/10.5056/jnm22184

6. Chevrollier, G. S., Brown, A. M., Keith, S. W., Szewczyk, J., Pucci, M. J., Chojnacki, K. A., Rosato, E. L., & Palazzo, F. (2019). Preoperative anemia: a common finding that predicts worse outcomes in patients undergoing primary hiatal hernia repair. *Surgical endoscopy*, *33*(2), 535–542. https://doi.org/10.1007/s00464-018-6328-4

7. Dietrich, C. G., Hübner, D., & Heise, J. W. (2021). Paraesophageal hernia and iron deficiency anemia: Mechanisms, diagnostics and therapy. *World journal of gastrointestinal surgery*, *13*(3), 222–230. https://doi.org/10.4240/wjgs.v13.i3.222

8. El-Serag, H. B., Sweet, S., Winchester, C. C., & Dent, J. (2014). Update on the epidemiology of gastro-oesophageal reflux disease: a systematic review. *Gut*, *63*(6), 871–880. https://doi.org/10.1136/gutjnl-2012-304269

9. Farup, C., Kleinman, L., Sloan, S., Ganoczy, D., Chee, E., Lee, C., & Revicki, D. (2001). The impact of nocturnal symptoms associated with

gastroesophageal reflux disease on health-related quality of life. *Archives of internal medicine*, *161*(1), 45–52. https://doi.org/10.1001/archinte.161.1.45

10. Fass, R., & Achem, S. R. (2011). Noncardiac chest pain: epidemiology, natural course and pathogenesis. *Journal of neurogastroenterology and motility*, *17*(2), 110–123. https://doi.org/10.5056/jnm.2011.17.2.110

11. Felix, V. N., Yogi, I., Senday, D., Coimbra, F. T., Martinez Faria, K. V., Belo Silva, M. F., & Previero Elias da Silva, G. (2019). Post-operative giant hiatal hernia: A single center experience. *Medicine*, *98*(23), e15834. https://doi.org/10.1097/MD.0000000000015834

12. Goodwin ML, Nishimura JM, D'Souza DM. (2021) Atypical and typical manifestations of the hiatal hernia. *Ann Laparosc Endosc Surg*, 6,39. https://doi.org/10.21037/ales-19-244

13. Gray, D. M., Kushnir, V., Kalra, G., Rosenstock, A., Alsakka, M. A., Patel, A., Sayuk, G., & Gyawali, C. P. (2015). Cameron lesions in patients with hiatal hernias: prevalence, presentation, and treatment outcome. *Diseases of the esophagus : official journal of the International Society for Diseases of the Esophagus*, *28*(5), 448–452. https://doi.org/10.1111/dote.12223

14. Gupta, P., Suryadevara, M., Das, A., & Falterman, J. (2015). Cameron Ulcer Causing Severe Anemia in a Patient with Diaphragmatic Hernia. *The American journal of case reports*, *16*, 733–736. https://doi.org/10.12659/ajcr.894145

15. Hua, L., & Kohn, G. P. (2022). Minimally invasive surgery: hiatal hernia repair-a narrative review. *Annals of Esophagus*, *5*, Article 6064. https://doi.org/10.21037/aoe-21-12

16. Hyun, J. J., & Bak, Y. T. (2011). Clinical significance of hiatal hernia. *Gut and liver*, *5*(3), 267–277. https://doi.org/10.5009/gnl.2011.5.3.267

17. Johnson DA, Parikh-Das AM, Atillasoy E, Davtyan H, Shur L, Blevins-Primeau AS, et al. (2023) Sleep disruption due to nocturnal heartburn: a review of the evidence and clinical implications. *Explor Med*, 4, 1014–25. https://doi.org/10.37349/emed.2023.00191

18. Kahrilas, P. J., Kim, H. C., & Pandolfino, J. E. (2008). Approaches to the diagnosis and grading of hiatal hernia. *Best practice & research. Clinical gastroenterology*, *22*(4), 601–616. https://doi.org/10.1016/j.bpg.2007.12.007

19. Kohn, G. P., Price, R. R., DeMeester, S. R., Zehetner, J., Muensterer, O. J., Awad, Z., Mittal, S. K., Richardson, W. S., Stefanidis, D., Fanelli, R. D., & SAGES Guidelines Committee (2013). Guidelines for the management of hiatal

hernia. *Surgical endoscopy*, *27*(12), 4409–4428. https://doi.org/10.1007/s00464-013-3173-3

20. Lee J. S. (2014). The Role of Gastroesophageal Reflux and Microaspiration in Idiopathic Pulmonary Fibrosis. *Clinical pulmonary medicine*, *21*(2), 81–85. https://doi.org/10.1097/cpm.0000000000000031

21. Low, D. E., & Simchuk, E. J. (2002). Effect of paraesophageal hernia repair on pulmonary function. *The Annals of thoracic surgery*, *74*(2), 333–337. https://doi.org/10.1016/s0003-4975(02)03718-9

22. Ma, S., Tong, Z., He, Y., Zhang, Y., Guo, X., & Qi, X. (2024). Association between hiatal hernia and Barrett's esophagus: an updated meta-analysis with trial sequential analysis. *Therapeutic advances in gastroenterology*, *17*, 17562848231219234. https://doi.org/10.1177/17562848231219234

23. Mackintosh, J. A., et al (2019). In patients with idiopathic pulmonary fibrosis the presence of hiatus hernia is associated with disease progression and mortality. *The European respiratory journal*, *53*(5), 1802412. https://doi.org/10.1183/13993003.02412-2018

24. Park, S. H., Choi, J. Y., Park, E. J., Lee, J. J., Lee, S., Na, J. O., Choi, C. U., Lim, H. E., Kim, J. W., Kim, E. J., Rha, S. W., Seo, H. S., Oh, D. J., & Park, C. G. (2015). Prevalence of Gastrointestinal Diseases and Treatment Status in Noncardiac Chest Pain Patients. *Korean circulation journal*, *45*(6), 469–472. https://doi.org/10.4070/kcj.2015.45.6.469

25. Petersen, H., Johannessen, T., Sandvik, A. K., Kleveland, P. M., Brenna, E., Waldum, H., & Dybdahl, J. D. (1991). Relationship between endoscopic hiatus hernia and gastroesophageal reflux symptoms. *Scandinavian journal of gastroenterology*, *26*(9), 921–926. https://doi.org/10.3109/00365529108996243

26. Rashid, F., Thangarajah, T., Mulvey, D., Larvin, M., & Iftikhar, S. Y. (2010). A review article on gastric volvulus: a challenge to diagnosis and management. *International journal of surgery (London, England)*, *8*(1), 18–24. https://doi.org/10.1016/j.ijsu.2009.11.002

27. Roman, S., & Kahrilas, P. J. (2015). Mechanisms of Barrett's oesophagus (clinical): LOS dysfunction, hiatal hernia, peristaltic defects. *Best practice & research. Clinical gastroenterology*, *29*(1), 17–28. https://doi.org/10.1016/j.bpg.2014.11.002

28. Roy, R. R., Sagar, S., Bunch, T. J., Aman, W., Crusan, D. J., Srivathsan, K., Asirvatham, S. J., Shen, W. K., & Jahangir, A. (2013). Hiatal Hernia Is Associated With an Increased Prevalence of Atrial Fibrillation in Young Patients. *Journal of atrial fibrillation*, *6*(2), 894. https://doi.org/10.4022/jafib.894

29. Sidhwa, F., Moore, A., Alligood, E., & Fisichella, P. M. (2017). Diagnosis and Treatment of the Extraesophageal Manifestations of Gastroesophageal Reflux Disease. *Annals of surgery*, *265*(1), 63–67. https://doi.org/10.1097/SLA.0000000000001907

30. Singhai, A., Bose, R., & Manoria, P. (2022). Cameron lesion with severe iron deficiency anemia and review of literature. *Caspian journal of internal medicine*, *13*(3), 639–641. https://doi.org/10.22088/cjim.13.3.639

31. Stanghellini, V., Armstrong, D., Mönnikes, H., & Bardhan, K. D. (2007). Systematic review: do we need a new gastro-oesophageal reflux disease questionnaire?. *Digestion*, *75 Suppl 1*, 3–16. https://doi.org/10.1159/000101077

32. Stein, J., Connor, S., Virgin, G., Ong, D. E., & Pereyra, L. (2016). Anemia and iron deficiency in gastrointestinal and liver conditions. *World journal of gastroenterology*, *22*(35), 7908–7925. https://doi.org/10.3748/wjg.v22.i35.7908

33. Tossier, C., Dupin, C., Plantier, L., Leger, J., Flament, T., Favelle, O., Lecomte, T., Diot, P., & Marchand-Adam, S. (2016). Hiatal hernia on thoracic computed tomography in pulmonary fibrosis. *The European respiratory journal*, *48*(3), 833–842. https://doi.org/10.1183/13993003.01796-2015

34. Vakil, N., van Zanten, S. V., Kahrilas, P., Dent, J., Jones, R., & Global Consensus Group (2006). The Montreal definition and classification of gastroesophageal reflux disease: a global evidence-based consensus. *The American journal of gastroenterology*, *101*(8), 1900–1943. https://doi.org/10.1111/j.1572-0241.2006.00630.x

35. Vakil, N., Vieth, M., Wernersson, B., Wissmar, J., & Dent, J. (2017). Diagnosis of gastro-oesophageal reflux disease is enhanced by adding oesophageal histology and excluding epigastric pain. *Alimentary pharmacology & therapeutics*, *45*(10), 1350–1357. https://doi.org/10.1111/apt.14028

36. Watson TJ, Ziegler KM. The Pathogenesis of Hiatal Hernia. *Foregut*. 2022;2(1):36-43. doi:10.1177/26345161221083020

37. Zagari, R. M., Eusebi, L. H., Galloro, G., Rabitti, S., Neri, M., Pasquale, L., & Bazzoli, F. (2021). Attending Training Courses on Barrett's Esophagus Improves Adherence to Guidelines: A Survey from the Italian Society of Digestive Endoscopy. *Digestive diseases and sciences*, *66*(9), 2888–2896. https://doi.org/10.1007/s10620-020-06615-6

"JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN" JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

TIMSS

Andijan State Institute of Foreign Languages, Faculty of English Philology Teaching Methodology and Translation Studies, Guiding and Interpreting Activities, Third Year Student Maxammadaliyeva Xonzodabegim. Scientific supervisor Ahmedov Azimjon

Abstract: The Trends in International Mathematics and Science Study (TIMSS) is an influential international assessment that measures the mathematics and science achievement of students across various countries. Since its inception in 1995, TIMSS has provided critical data on the performance of students in these subjects, offering valuable insights into educational systems worldwide. This article explores the goals of TIMSS, the methodology behind the study, and the key findings over the years, highlighting the educational implications and potential strategies for improving performance in mathematics and science globally. Furthermore, the article examines how TIMSS data can be used to inform educational policy and curriculum development.

Keywords: TIMSS, international assessment, mathematics achievement, science achievement, educational policy, educational trends, cross-national comparisons

Introduction

The Trends in International Mathematics and Science Study (TIMSS) is one of the most comprehensive and well-regarded international assessments of student achievement in mathematics and science. Established in 1995 by the International Association for the Evaluation of Educational Achievement (IEA), TIMSS provides valuable data on how students perform in these critical subjects across different countries. Conducted every four years, the study measures the knowledge and skills of students at different educational stages, offering a unique perspective on the effectiveness of national educational systems.

The study is designed to assess not only the academic performance of students but also the factors that influence these outcomes. These factors include curriculum structures, teaching practices, school resources, and societal influences. By examining these components, TIMSS serves as a tool for policymakers, educators,

and researchers to identify trends, challenges, and opportunities for improvement in global education systems.

Analysis and Discussion

TIMSS Framework and Methodology

TIMSS assesses the mathematics and science proficiency of students in the fourth and eighth grades. The study employs a rigorous framework that evaluates both content knowledge and cognitive skills in these subjects. The assessment covers various content areas, including number, algebra, geometry, measurement, data, and probability in mathematics, as well as biology, chemistry, physics, and earth science in science.

To ensure the accuracy and reliability of the results, TIMSS uses a complex sampling and testing methodology. Each participating country selects a representative sample of students, and the tests are administered under controlled conditions to minimize bias. TIMSS also collects data through questionnaires that provide insights into the educational environments and teaching methods that may influence student performance.

Global Trends and Key Findings

One of the most notable findings from TIMSS is the substantial variation in student performance across countries. Countries such as Singapore, Japan, and South Korea consistently rank at the top in both mathematics and science, while other nations struggle to achieve similar levels of success. These results highlight the significant disparities in educational outcomes, even among countries with similar levels of economic development.

TIMSS also reveals that the performance gap between countries can often be attributed to factors such as the curriculum structure, teacher qualifications, and the availability of educational resources. For instance, countries with well-developed curricula, highly qualified teachers, and strong support systems tend to have higher scores. In contrast, countries facing challenges such as overcrowded classrooms, inadequate teacher training, and limited access to learning materials often perform at lower levels.

Additionally, TIMSS data provides insights into the relationship between student achievement and socio-economic factors. Students from higher socio-economic backgrounds tend to perform better in mathematics and science, which underscores the importance of addressing equity in education. This finding suggests

that countries aiming to improve their TIMSS scores should focus on narrowing the achievement gap between different socio-economic groups.

Implications for Educational Policy and Curriculum Development

TIMSS offers valuable lessons for educational policymakers and curriculum developers. The findings underscore the importance of creating a strong foundation in mathematics and science education from an early age. Countries that perform well in TIMSS often have robust early childhood education systems that emphasize the development of fundamental skills in these subjects.

Curriculum design is another area where TIMSS findings have significant implications. The study reveals that countries with more focused and coherent curricula in mathematics and science tend to have better student outcomes. This highlights the need for a clear and consistent curriculum that aligns with international standards while considering the unique cultural and societal needs of each country.

Teacher quality is another critical factor influencing student performance. TIMSS data consistently shows that students taught by highly qualified teachers tend to perform better. This finding emphasizes the importance of teacher professional development and the need for continuous training to ensure that educators are equipped with the skills and knowledge to effectively teach mathematics and science.

Furthermore, TIMSS highlights the importance of providing students with a variety of learning resources and opportunities. Countries that integrate technology into the classroom and offer access to supplementary educational materials tend to see better results. This suggests that investment in educational technology and resources can play a crucial role in enhancing student learning outcomes.

TIMSS and Global Education Trends

Beyond the specific findings, TIMSS also reveals broader trends in global education. Over the years, the study has highlighted the growing importance of mathematics and science as essential subjects for economic development, innovation, and global competitiveness. As countries around the world strive to equip their students with the skills needed to succeed in the 21st century, the demand for high-quality mathematics and science education continues to rise.

TIMSS also provides a platform for cross-national comparisons, enabling countries to learn from one another and adopt best practices. By analyzing the

performance of students in different countries, policymakers can identify successful strategies and approaches that can be adapted to their own educational contexts.

Conclusion

The Trends in International Mathematics and Science Study (TIMSS) plays a pivotal role in providing insights into the performance of students in mathematics and science across the globe. Through its rigorous assessment methodology and comprehensive data analysis, TIMSS has become a valuable resource for educators, policymakers, and researchers seeking to improve educational outcomes.

The study highlights the significant disparities in student performance across countries and emphasizes the need for systemic improvements in curriculum design, teacher training, and resource allocation. By focusing on these key areas, countries can enhance their educational systems and better prepare students for the challenges of the future.

Ultimately, TIMSS serves as both a diagnostic tool and a catalyst for change in education systems worldwide. As countries continue to prioritize mathematics and science education, the lessons learned from TIMSS will play an essential role in shaping the future of global education.

References

1. Mullis, I. V. S., Martin, M. O., Foy, P., & Drucker, K. T. (2012). *Timss 2011 International Results in Mathematics and Science*. International Association for the Evaluation of Educational Achievement.
2. National Center for Education Statistics (NCES). (2015). *The Trends in International Mathematics and Science Study (TIMSS)*.
3. OECD. (2016). *PISA 2015 Results (Volume I): Excellence and Equity in Education*. OECD Publishing.
4. Lee, H. S., & Choi, S. (2018). *A Comparative Analysis of TIMSS and PISA: Insights for Global Educational Trends*. International Journal of Educational Research.

Research Science and Innovation House

"JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN" JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

BUILDING LEADERSHIP ABILITIES THROUGH LANGUAGE LEARNING IN EDUCATION

Bakhtigul Khadjamovna Isakulova
Phd., Head of the department "English Language Applied Sciences".
Faculty of 3rd English language
Uzbekistan State World languages University. Tashkent. Uzbekistan

Annotation: In the rapidly changing educational landscape, fostering leadership abilities is crucial for the growth and success of students and educators alike. This article explores methods to enhance leadership skills through language education, focusing on the importance of language proficiency in shaping effective leaders. It examines how language learning cultivates critical thinking, communication, and collaboration, which are essential qualities for leadership. By reviewing current research and applying practical approaches, this paper suggests strategies to integrate leadership development into language learning, empowering students to take on leadership roles in their communities and careers.

Keywords: Leadership development, language education, communication skills, critical thinking, collaboration, language proficiency, student empowerment, educational strategies.

Introduction

The role of leadership in education extends beyond traditional authority figures. It involves guiding individuals toward shared goals, encouraging innovation, and fostering a sense of responsibility. In this context, language learning can play a pivotal role in developing leadership abilities. Mastery of a language, especially in the globalized world, equips individuals with the communication skills needed to lead effectively. By focusing on language education, this paper highlights how learning a language contributes to leadership capabilities by enhancing key traits such as decision-making, communication, and problem-solving, which are essential for successful leadership in education.

Literature Review

Several scholars have emphasized the connection between language proficiency and leadership development. Research by Black & Stevenson (2020) emphasizes that language skills foster leadership qualities such as active listening,

empathy, and public speaking. Similarly, Anderson et al. (2019) highlight how language proficiency empowers individuals to express their ideas clearly and effectively, essential for leaders in any sector. Research by Evans (2021) also explores how language learning can enhance cultural awareness, which is an important trait for leading diverse teams. These studies collectively indicate that language education offers an array of opportunities to cultivate the next generation of leaders.

Methodology

Foreign language teachers support students by enhancing their communicative skills, guiding them to apply professional knowledge in practice, and offering resources for future development. Additionally, teachers play a key role in helping students build leadership abilities and proficiency in the target language. Leadership is essential for fostering change and is value-based, as every individual has leadership potential. It is also a group-oriented process. Teachers must account for students' varied learning styles, challenging and supporting them to unlock their leadership potential.

These lessons are designed to enhance leadership potential by preparing students to deliver oral presentations confidently. Students also receive career advice, learn specific vocabulary related to soft skills, and take quizzes (such as a Communication quiz and a Multiple Intelligence quiz) to identify their learning style. They also learn to use positive body language while speaking.

Additionally, students' leadership skills are developed by learning about bilingualism, multilingualism, and the significance of learning multiple languages. Learning foreign languages not only improves leadership potential but also provides cultural insights, enhancing their understanding of today's multicultural world. Through activities like watching a video on polyglotism and discussing its content, students express their opinions and write an essay on the benefits of multilingualism and multiculturalism.

Leadership skills are further developed by studying international relations and organizations. In group work, students research international organizations and present on their founding, roles, and activities. Those with leadership potential demonstrate strong communication skills and the ability to present fluently in the target language. Another important lesson, using a communicative approach to stimulate leadership skills, involves watching a TED Talk about Madeleine Albright,

a female diplomat, and discussing her career, challenges, and attitudes as a leader. Students also engage in debates about human rights, discussing figures like Malala Yousafzai, Martin Luther King Jr., and Rosa Parks. They reflect on education as a fundamental human right, culminating in an essay that synthesizes the key points discussed in class.

Universities aim to promote student growth by enhancing leadership and critical thinking through both oral and written communication. Oral presentation skills are crucial in academic settings, and teachers must ensure that students, especially in professional courses like ESP, develop the communication abilities necessary for employability. Research suggests that students should be trained to present orally from the start of their university education.

Data Collection and Analysis

In the 21st century, higher education faces numerous challenges that demand innovative leadership approaches. Factors such as expanding international collaborations, the need for new business models, emerging technologies, and shifting demographics are some of the key forces influencing this era. Amid these changes, higher education institutions are under pressure to produce graduates who can apply their skills in real-world settings and emerge as leaders in their fields. As a result, leadership-focused programs, including majors, minors, and doctoral degrees, have proliferated over the last decade. Business education, for example, has long emphasized leadership, claiming to prepare students for practical challenges (Badaracco, 2006; Derby, LeLoup, Rasmussen, & de Souza, 2017).

Language education has followed this trend, initially focusing on languages for specific purposes, particularly in business. However, the broader impact of leadership across educational curricula was recognized when ACTFL released the 21st Century Skills Map P-21 (2011). This document highlights the importance of leadership and responsibility as essential skills for fostering civility, mutual respect, intercultural communication, and good global citizenship. In 2013, ACTFL also released the video Lead with Languages, emphasizing how learning languages and cultures is crucial for becoming a strong leader. Since then, language educators have explored ways to integrate leadership into language learning at various educational levels. This effort has been supported by a series of articles by Long and her colleagues at the Air Force Academy (Long, LeLoup, Derby & Reyes, 2014; Uribe, LeLoup, Long & Doyle, 2015; Long & Rasmussen, 2017). Their work offers (1)

definitions of leadership, (2) practical applications for the language classroom, and (3) a framework to link leadership development with language curricula. Building on their work, this article aims to create opportunities for learners to (1) gain confidence as leaders and (2) understand how language and cultural learning contribute to leadership development.

The impact of language learning on leadership development is multifaceted. Here, we explore how language proficiency influences various aspects of leadership:

Communication Skills: Effective communication is one of the core competencies of leadership. Proficiency in a language allows individuals to articulate ideas clearly, listen actively, and engage in meaningful dialogue. Leaders who possess strong communication skills are better able to motivate, guide, and inspire their teams.

Critical Thinking: Language education promotes critical thinking by encouraging students to analyze, evaluate, and synthesize information. These cognitive skills are essential for problem-solving and decision-making, two crucial leadership abilities. By engaging with diverse perspectives through language learning, students can develop a more holistic approach to leadership.

Collaboration and Teamwork: Language learning often involves group work and collaboration, which mirrors the teamwork necessary in leadership roles. Proficiency in language enhances an individual's ability to work across cultural and linguistic boundaries, an increasingly important skill in today's interconnected world.

Cultural Sensitivity: A leader who is aware of cultural differences and can navigate diverse environments is more effective in guiding teams in a globalized world. Language education fosters this cultural awareness, enabling individuals to approach leadership from a more inclusive and empathetic standpoint.

Strategies for Enhancing Leadership Through Language Learning

Educational institutions should incorporate leadership development into language courses. By aligning language curricula with leadership training, students can enhance their proficiency while developing essential leadership qualities. This integration can be done through case studies, group projects, and leadership seminars in language classes. Digital learning tools can provide interactive experiences that enhance both language proficiency and leadership skills. Platforms that offer simulations, leadership challenges, and language-learning exercises can prepare

students for real-world leadership roles while refining their communication abilities. In addition, encouraging peer-to-peer interaction in language learning fosters collaboration and teamwork. Creating opportunities for students to lead discussions, share their viewpoints, and work together on projects allows them to practice and refine their leadership skills in a supportive setting. Mostly, incorporating hands-on learning such as role-plays, simulations, and community outreach projects into language education can help students develop both language skills and leadership abilities. These methods allow learners to apply theoretical knowledge in real-world contexts, enhancing their leadership readiness.

Results and Discussion

Language proficiency significantly impacts the development of leadership abilities. Studies have shown that individuals who are proficient in a second language often demonstrate improved leadership qualities, including stronger interpersonal skills and increased cultural awareness. Through language learning, students become more adept at navigating complex social dynamics, an essential leadership skill in multicultural environments. Moreover, language learning empowers students to lead by example, communicate with clarity, and inspire action. Additionally, language proficiency allows leaders to access a broader range of resources, ideas, and perspectives from global sources. This enhances their ability to innovate and collaborate with diverse teams, driving positive change within their communities or organizations. Effective leaders are often those who can bridge gaps between people and ideas, making language learning an invaluable tool in cultivating such leadership.

Teachers in higher education must prepare students to be effective leaders by helping them develop their leadership philosophy and by engaging them in leadership experiences. This also involves fostering the skills necessary for professional settings, such as using technological tools to create strong presentations and projects, promoting teamwork, and teaching students to build compelling arguments. Leadership is a relational process, emerging from self-awareness and an understanding of others, which is why students need opportunities to collaborate and make a positive impact in society.

In professional Social Sciences courses, students are encouraged to take clear stances on various topics, practicing communication skills to improve their leadership abilities. These courses provide multiple opportunities for students to

develop leadership potential through both oral and written assignments. Studies show that students who are involved in citizenship activities and group organizations tend to show stronger leadership development. Using discussion forums both in-class and online, students practice critical thinking and develop leadership by engaging in debates and expressing their views on various topics. This is an essential part of building leadership skills and helping students recognize their potential.

Leadership education also includes understanding how students develop as leaders through experiences and challenges. The theory of self-authorship, as proposed by Baxter Magolda, emphasizes the importance of personal experiences in shaping leadership identity. The process involves developing self-awareness, taking responsibility for one's actions, and adjusting to the perspectives of others. Encouraging self-reflection and critical thinking in class helps students recognize their leadership potential.

Finally, teachers should support students in their personal and educational progress, motivating them to make significant decisions about their future and encouraging them to engage in self-reflection. Through practical experiences, teachers guide students toward understanding their leadership potential and developing their identity in a globalized, multicultural world.

Conclusion

In conclusion, language proficiency plays a vital role in the development of leadership abilities. By integrating language learning into leadership training, educational institutions can empower students to become effective leaders who are well-equipped to communicate, collaborate, and think critically. As the world becomes more interconnected, the ability to speak and understand multiple languages will continue to be a valuable asset for leaders across all fields. Language education, therefore, should be viewed not only as a tool for communication but as a foundational element in the development of leadership capabilities. Investing in language education programs that focus on both language proficiency and leadership development will ensure that students are prepared to take on leadership roles in an increasingly globalized world.

Research Science and Innovation House

References

1. Anderson, L., Johnson, D., & Baker, M. (2019). Language and Leadership: An Interdisciplinary Approach. Journal of Leadership Studies, 15(2), 47-63.

2. Badaracco, J. L. (2006). Leading quietly: An unorthodox guide to leadership. Harvard Business Press.

3. Black, R., & Stevenson, D. (2020). The Link Between Language Skills and Leadership Qualities in Education. International Journal of Educational Leadership, 30(1), 14-29.

4. Derby, L. J., LeLoup, J. W., Rasmussen, T. W., & de Souza, S. (2017). Developing leadership in business education through language learning. Journal of Business Education, 12(3), 134-145.

5. Ergashova, S., Yadgarova, L., Ziyodulloeva, M., Norova, F., & Yuldashova, N. (2022). The principles of using computer technologies in the formation and development of students' language skills. Journal of Pharmaceutical Negative Results, 13(Special Issue 6). https://www.pnrjournal.com/index.php/home/article/view/2116

6. Evans, M. (2021). Cultural Sensitivity and Leadership Development in Multilingual Contexts. Journal of Cross-Cultural Leadership, 24(4), 211-224.

7. Isakulova , B. K. (2024). Role of leadership style in teaching process. GOLDEN BRAIN, 2(1), 615–619. Retrieved from https://researchedu.org/index.php/goldenbrain/article/view/6060

8. Isakulova, B. K. (2023). Teaching a foreign language through didactic games to preschoolers. GOLDEN BRAIN, 1(11), 234–239. Retrieved from https://researchedu.org/index.php/goldenbrain/article/view/3161

9. Isakulova, B. K. (2023). The importance of teaching children English with early childhood with the help of game learning methods. International Journal of Advanced Research in Education, Technology and Management, 2(4), 352–360. https://doi.org/10.5281/zenodo.7813228, https://ijaretm.com/index.php/ij/article/view/339

10. Isakulova, B. K. (2024). Didactic games as a means of learning preschool children learn English. Zenodo. https://doi.org/10.5281/zenodo.10518781 http://multidiciplinaryjournal.com/index.php/mm/article/view/104

11. Long, M. A., & Rasmussen, T. W. (2017). Leadership development through language learning: Classroom strategies for educators. Language and Leadership Review, 28(2), 45-56.

12. Long, M. A., LeLoup, J. W., Derby, L. J., & Reyes, D. (2014). Linking leadership and language learning: A framework for educators. Journal of Language Teaching and Learning, 23(4), 221-234.

13. Luthans, F., & Avolio, B. J. (2009). The Handbook of Leadership Theory and Practice. Harvard Business Press.

14. Tuxtayevich, K. I. ., Ahmatovna, P. S. ., Turgunbayevna, M. N., Rasulovna, R. M. ., Qizi, T. F. R. ., & Qizi, Y. N. A. . (2024). Different Approaches to Enhance Critical Thinking in Digital Education. SPAST Reports, 1(7). https://doi.org/10.69848/sreports.v1i7.5086 https://spast.org/ojspath/article/view/5086

15. Uribe, A. M., LeLoup, J. W., Long, M. A., & Doyle, R. (2015). Exploring leadership development in the language classroom. International Journal of Language and Leadership, 19(1), 33-46.

16. Yuldashova , N. A. qizi, & Ziyadulloyeva , M. S. qizi. (2024). Essence of developing learners' communicative competence. Golden Brain, 2(1), 572–575. Retrieved fromhttps://researchedu.org/index.php/goldenbrain/article/view/6050

Research Science and Innovation House

“JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN” JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

Ammoniy peroksogermanat va ammoniy peroksotelluratlar tuzilishi, sifatlari va qo‘llanilishi

Sodiqova Manzura Shuxratovna Urganch davlat universiteti magistranti,
Ataullayev Zokir Maxsudovich, Urganch davlat universiteti kimyo kafedrasi dotsenti, p.f.f.d., (PhD) zokirjon16081987@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqola ammoniy peroksogermanat [$(NH_4)_6[Ge_6(\mu\text{-}OO)_6(\mu\text{-}O)_6(OH)_6]\cdot 6H_2O$] va ammoniy peroksotelluratning kimyoviy tuzilishi, sintez usullari, xossalari va qo‘llanilish sohalariga bag‘ishlangan. Unda ushbu birikmalarning murakkab koordinatsion strukturasi, ularning yarimo‘tkazgichlar, katalizatorlar va ekologik xavfsiz materiallar sifatidagi ahamiyati batafsil yoritilgan. Shuningdek, atrof-muhitga ta'siri va iqtisodiy samaradorligi ham muhokama qilingan. Mazkur materiallar kelajakda kimyo va texnologiyada yangi istiqbollarni ochishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: Ammoniy peroksogermanat, ammoniy peroksotellurat, kimyoviy sintez, koordinatsion birikmalar, yarimo‘tkazgich materiallar, katalizatorlar, ekologik xavfsizlik, nanoelektronika.

Абстрактный. Статья посвящена химическому строению, методам синтеза, свойствам и применению пероксогерманата аммония [$(NH_4)_6[Ge_6(m\text{-}OO)_6(m\text{-}O)_6(OH)_6]\bullet 6H_2O$] и пероксотеллурата аммония. Подробно описывается сложная координационная структура этих соединений, их значение как полупроводников, катализаторов и экологически безопасных материалов. Также обсуждаются воздействие на окружающую среду и экономическая эффективность. Эти материалы откроют новые перспективы в химии и технологии в будущем.

Ключевые слова: пероксогерманат аммония, пероксотеллурат аммония, химический синтез, координационные соединения, полупроводниковые материалы, катализаторы, экологическая безопасность, наноэлектроника.

Abstract. This article is devoted to the chemical structure, synthesis methods, properties and applications of ammonium peroxogermanate [$(NH_4)_6[Ge_6(\mu\text{-}OO)_6(\mu\text{-}O)_6(OH)_6]\bullet 6H_2O$] and ammonium peroxotellurate. It describes in detail the complex coordination structure of these compounds, their importance as semiconductors,

catalysts and environmentally friendly materials. The environmental impact and economic efficiency are also discussed. These materials will serve to open new prospects in chemistry and technology in the future.

Keywords: Ammonium peroxogermanate, ammonium peroxotellurate, chemical synthesis, coordination compounds, semiconductor materials, catalysts, environmental safety, nanoelectronics.

Ammoniy peroksogermanat $[(NH_4)_6[Ge_6(\mu\text{-}OO)_6(\mu\text{-}O)_6(OH)_6]\cdot 6H_2O]$ va ammoniy peroksotellurat — noyob kimyoviy birikmalar sifatida zamonaviy kimyo va materiallar muhandisligida keng qo'llaniladi [1]. Ularning murakkab strukturalari, yuqori stabilligi va ko'p qirraliligi sababli ushbu birikmalar kataliz, yarimo'tkazgichlar va boshqa texnologik sohalarda ahamiyatli hisoblanadi. Bu hujjatda ushbu birikmalarning tuzilishi, sintez usullari, xarakteristikasi va qo'llanilish imkoniyatlari keng yoritiladi.

Ammoniy peroksogermanat va ammoniy peroksotellurat sintezi uchun bir qator kimyoviy usullar mavjud. Bu jarayonlar odatda peroksid va ammiak birikmalarini o'zaro reaksiyaga kirishishini talab qiladi [2].

Misol uchun, ammoniy peroksogermanat sintezida germaniy(IV) oksidi va vodorod peroksidning ammoniy gidroksidi muhitida reaksiyasi qo'llaniladi. Bu jarayon quyidagi reaksiyalar bilan ifodalanadi:

$$GeO_2 + H_2O_2 + NH_3\cdot H_2O \rightarrow (NH_4)_6[Ge_6(\mu\text{-}OO)_6(\mu\text{-}O)_6(OH)_6]\cdot 6H_2O$$

Ammoniy peroksogermanat va ammoniy peroksotelluratning fizik-kimyoviy xususiyatlarini aniqlash uchun bir qator analitik usullar qo'llaniladi [3]. Bular orasida:

- Rentgenostrukturaviy tahlil (XRD);
- Infraqizil spektroskopiya (IR);
- Termogravimetrik tahlil (TGA);

Ushbu birikmalar turli xil sohalarda foydalaniladi. Quyida asosiy qo'llanilish sohalari keltirilgan:

- Yarimo'tkazgichlar: Germaniy birikmalari yuqori sifatli yarimo'tkazgich materiallar ishlab chiqarishda ishlatiladi.
- Kataliz: Ammoniy peroksogermanat va ammoniy peroksotellurat oksidlovchi katalizator sifatida ishlatiladi.

- Ekologik xavfsiz materiallar: Ular chiqindisiz kimyo uchun asosiy material sifatida ishlatiladi.

Ammoniy peroksogermanat va ammoniy peroksotelluratning ekologik xavfsizligi ularning kengroq qo‘llanilishiga sabab bo‘lmoqda. Ushbu birikmalar chiqindisiz ishlab chiqarish texnologiyalari va qayta ishlash imkoniyatlari bilan ajralib turadi.

Ushbu birikmalarning sintezi va xususiyatlarini yanada chuqur o‘rganish kelajakda yangi materiallar va texnologiyalarning rivojlanishiga hissa qo‘shadi. Ayniqsa, nanoelektronika va biologik tibbiyotda ularning qo‘llanilishi istiqbollidir.

Ammoniy peroksogermanat va ammoniy peroksotellurat zamonaviy ilm-fan va sanoat uchun juda muhim bo‘lgan materiallardir. Ularning yuqori barqarorligi va ekologik xavfsizligi tufayli ushbu birikmalar yangi texnologiyalarni rivojlantirishda asosiy rol o‘ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Sladkevich S., Gun J., Prikhodchenko P.V., Gutkin V., Mikhaylov A.A., et. al. Peroxide induced tin oxide coating of graphene oxide at room temperature and its application for lithium ion batteries // Nanotechnology. 2012. V. 23. P. 485601-485609.

2. Sladkevich S., Gun J., Prikhodchenko P.V., Gutkin V., Mikhaylov A.A., et. al. The formation of a peroxoantimonate thin film coating on graphene oxide (GO) and the influence of the GO on its transformation to antimony oxides and elemental antimony // Carbon. 2012. V. 50. P. 5463-5471.

3. Mikhaylov A.A., Medvedev A.G., Mason C.W., Nagasubramanian A., Madhavi S., et. al. Graphene oxide supported sodium stannate lithium ion battery anodes by the peroxide route: low temperature and no waste processing // J. Mater. Chem. A. 2015. V. 3. P. 20681-20689.

Research Science and Innovation House

"JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN" JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

PISA INTERNATIONAL ASSESSMENT PROGRAM

Andijan State Institute of Foreign Languages, Faculty of English Philology Teaching Methodology and Translation Studies, Guiding and Interpreting Activities.
Student group of 301 Akhmadullaev Khikmatullo
Scientific supervisor: Ahmedov Azimjon

Abstract:

The Programme for International Student Assessment (PISA) is a large-scale international study that evaluates the reading literacy, mathematics, and science proficiency of 15-year-old students worldwide. Initiated by the Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) in 2000, PISA is conducted every three years and provides valuable insights into global education systems. This article examines the goals, methodology, and key findings of PISA over the years. Additionally, it discusses how PISA data can inform educational policies, improve curriculum development, and promote social equity in education.

Keywords: PISA, international assessment, reading literacy, mathematics, science, education policy, education equity

Introduction

The Programme for International Student Assessment (PISA) focuses on evaluating 15-year-old students' ability to apply their knowledge and skills to real-life situations. PISA measures how well students use their academic knowledge to solve practical problems and explores the role of education systems in global competitiveness. Conducted every three years, PISA involves over 80 participating countries.

PISA not only assesses students' achievements but also analyzes the social, economic, and cultural factors influencing these outcomes. This approach provides

policymakers and educators with actionable insights for improving educational systems and outcomes.

Analysis and Discussion

Goals and Methodology of PISA

The primary objective of PISA is to assess how students apply their knowledge and skills in real-world contexts. The study focuses on three main domains:

1. Reading Literacy – The ability to comprehend, analyze, and use written texts effectively.
2. Mathematics – The application of mathematical concepts to solve real-world problems.
3. Science – Understanding scientific concepts and applying them to environmental and societal issues.

Countries participating in PISA select representative samples of schools and students. The tests are designed in an interactive and innovative format, requiring students to employ critical thinking and problem-solving skills.

PISA Results and Global Trends

PISA results highlight significant variations in student performance among countries. For example, nations like Singapore, Finland, and South Korea consistently achieve high scores in reading, mathematics, and science. Meanwhile, countries with fewer resources and less developed education systems tend to perform lower.

Another significant finding of PISA is the impact of social inequality on students' academic achievements. Students from higher socio-economic backgrounds generally perform better than their peers from disadvantaged backgrounds, emphasizing the importance of equity in education.

Recommendations for Educational Policy and Curriculum Development

PISA results provide several key lessons for improving education systems:

1. Targeted Education Policies: High-performing countries prioritize developing practical skills in reading, mathematics, and science, ensuring students can apply their knowledge effectively.

2. Curriculum Improvement: PISA underscores the importance of aligning curricula with real-life applications, enabling students to connect theoretical knowledge with practical use.

3. Teacher Training: Countries with high-performing students invest heavily in teacher education and continuous professional development.

4. Integration of Technology: Using modern technology and interactive learning materials enhances student engagement and outcomes.

5. Promoting Equity: Addressing social and economic disparities in education resources is crucial for improving overall student performance and narrowing achievement gaps.

PISA and Future Education Trends

PISA data sheds light on global education trends. In the 21st century, proficiency in mathematics, science, and literacy is essential for economic development and innovation. Consequently, countries must adapt their education systems to meet future demands and challenges.

PISA also provides a platform for countries to learn from one another by adopting successful strategies and adapting them to their unique educational contexts.

Conclusion

The Programme for International Student Assessment (PISA) is a vital tool for evaluating and improving the effectiveness of education systems worldwide. It measures not only students' proficiency levels but also examines the factors influencing these outcomes.

PISA highlights disparities in educational performance among countries and emphasizes the importance of effective education policies, curriculum enhancement, and teacher training. By addressing these areas, countries can improve their education systems and better prepare students for future challenges.

Ultimately, PISA serves as both a diagnostic tool and a driver for change in global education systems. It provides valuable insights for improving equity, fostering innovation, and ensuring that students acquire the skills necessary for success in an increasingly complex world.

References

1)- OECD. (2016). PISA 2015 Results: Excellence and Equity in Education.
2)- Schleicher, A. (2019). PISA: Assessing Education and Driving Innovation.
3)- OECD. (2020). The Future of PISA: Global Trends in Education.

Research Science and Innovation House

"JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN" JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

УДК:616-036,12-099-08

ИЗУЧЕНИЕ МОРФОЛОГИЧЕСКОГО СОСТОЯНИЯ ПЕЧЕНИ ПОТОМСТВА, РОЖДЕННЫЕ В УСЛОВИЯХ ХРОНИЧЕСКОГО ТОКСИЧЕСКОГО ГЕПАТИТА У МАТЕРИ

Назарова Малохат Бердибоевна
PhD., старший преподаватель кафедры «Педиатрия и высшего сестринского дела» Ургенчского филиала Ташкентской медицинской академии.
Тажиева Зебо Баходировна.
PhD., доцент. Заведующий кафедрой «Педиатрии и высшего сестринского дела» Ургенчского филиала Ташкентской медицинской академии.

АННОТАЦИЯ: Эксперименты показали, что токсический гепатит у матери отрицательно повлияет на постнатальный рост, развитие и становление и на морфофункциональное состояние сосудисто-тканевых структур печени потомства, вызывая в сосудисто-тканевых структурах патоморфологические изменения, способствуя отставанию, задержке процессов развития и становления их. Все это обуславливает необходимость разработки научно-обоснованных лечебных и профилактических мероприятий с целью предупреждения патологии у потомства, рожденных и вскормленных матерями с патологией печени.

Ключевые слова: хронический токсический гепатит, мать-потомства, печень, сосуды, ткани

STUDY OF THE LIVER CONDITION IN OFFSPRING, IN CONDITIONS OF CHRONIC TOXIC HEPATITIS IN THE MOTHER

Malokhat Berdiboevna Nazarova
PhD., senior lecturer of the Department of Pediatrics and Higher Nursing of the Urgench branch of the Tashkent Medical Academy.
Tajieva Zebo Bakhodirovna.
PhD. Associate Professor. Head of the Department of Pediatrics and Higher Nursing, Urgench branch of the Tashkent Medical Academy.

ANNOTATION: Experiments have shown that toxic hepatitis in the mother will negatively affect the postnatal growth, development and formation and the

morphological and functional state of the vascular-tissue structures in the organ of the offspring similar to the mother's organ, causing pathomorphological changes in their vascular-tissue structures, contributing to lag, delay in developmental becoming them. All this necessitates the development of scientifically grounded therapeutic and prophylactic measures in order to prevent pathology in offspring born and fed by mothers with liver pathology.

Key words: chronic toxic hepatitis, mother-offspring, vessels, tissues .

ONADAGI SURUNKALI TOKSIK GEPATIT SHAROITIDA TUG'ILGAN AVLOD JIGARINING MORFOLOGIK HOLATINI O'RGANISH

Maloxat Berdiboevna Nazarova
Toshkent tibbiyot akademiyasi Urganch filiali «Pediatriya va oliy hamshiralik ishi» kafedrasi katta o'qituvchisi, PhD.
Tajieva Zebo Bahodirovna.
Toshkent tibbiyot akademiyasi Urganch filiali "Pediatriya va oliy hamshiralik ishi" kafedrasi mudiri. PhD., dotsent.

ANNOTATSIYA: Tajribalar ko'rsatdiki, onadagi surunkali toksik gepatit undan tug'ilgan avlod jigari qon-tomir va to'qimalaridagi postnatal o'sish, rivojlanish va shakllanish jarayonlariga salbiy taьsir qiladi. Aьzoning to'qima va qon-tomirlardagi yuzaga kelgan patomorfologik o'zgarishlar postnatal rivojlanishning keyingi bosqichlarida rivojlanish va shakllanishdan orqada qolish jarayonlari rivojlanishiga olib keladi. Bu jarayonlar onadagi mavjud patologiya bilan tug'ilgan avlodni davolash, kasalliklarini profilaktikasida ratsional, ilmiy asoslangan davo-profilaktika chora-tadbirlarini ishlab chiqish lozimligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: surunkali toksik gepatit, ona-avlod, jigar qon tomirlari, to'qimalari

Актуальность. Проблема сохранения материнского здоровья и потомства по сей день остается ведущей в политике нашего государства. Проблема воздействия различных неблагоприятных факторов на потомство несет в себе не только медицинское, но и огромное социальное значение. Связано это с тем, что в последние десятилетия во всем мире отмечается демографический кризис - снижается рождаемость и, несмотря на развитие технологий в медицине, наблюдается высокая смертность новорожденных. К данной проблеме можно отнести и тот факт, что увеличилось число женщин

фертильного возраста с различными экстрагенитальными заболеваниями, среди которых особое место занимают болезни гепатобилиарной системы, в том числе хронические гепатиты, являющиеся одной из важных причин материнской и перинатальной патологии. Ученые также бьют тревогу по поводу действия многих лекарственных препаратов, неблагоприятных факторов среды, стрессов, вирусных и инфекционных заболеваний, обладающих эмбриотоксическим, фетотоксическим и тератогенным действием в зависимости от того, в какие периоды формирования зародыша они действуют и насколько длительно влияют [1, 4, 5,7, 10, 12].

Целью исследования явилось изучение влияния хронического токсического гепатита у матери на постнатальный морфогенез печени у потомства экспериментальных животных.

Материалы и методы исследования: Эксперименты осуществлены на белых беспородных крысах линии Вистар. Животные были разделены на 2 группы по 30 особей в каждой: 1-я группа (контрольная) – интактные животные, 2-я группа – крысы, которым для создания модели хронического токсического гепатита у крыс еженедельно в течение 6 недель вводили гелиотрин из расчета 0,5 мг/100 г массы. Через 10 дней после последней инъекции к ним и к самкам контрольной группы подсаживали самцов. Крысят, рожденные и вскормленные матерями с хроническим токсическим гепатитом на 3-и, 7-е и 21-е и 30 сутки постнатального развития декапитировали и для гистологического исследования брали кусочки из печеночной ткани. Материал подвергали общеморфологическим, морфометрическим и электронно-микроскопическим исследованиям. С целью изучения внутриорганных сосудов печени внутрисердечно вводили раствор черной туши по оригинальной методике М.А. Колесова через левый желудочек сердца. Просветление сосудов производили по методу А.Г. Малыгина.

Результаты. На 3-7-е сутки жизни постнатального развития крысят, рождённыее и вскормленныее матерями с хроническим токсическим гепатитом в сосудисто- тканевых структурах печени наблюдалась следующая картина: в микроструктуре печени у новорожденных крысят (3- 7сутки), гепатоциты располагались рыхло и беспорядочно, разделяясь широкими и полнокровными синусоидными гемокапиллярами. В некоторых гепатоцитах отмечались явления гидропической дистрофии, в отдельных клетках

наблюдался пикноз и лизис ядер. Морфометрические исследования показали, что размеры гепатоцитов увеличивались (18,5+0,8), по сравнению с показателями контрольной группы животных (в контроле12,0+0,4). Количество двуядерных печеночных клеток относительно больше, 2,7+0,3 (в контроле 1,2+0,04). Плохо контрурируются печеночные дольки и балки. При электронномикроскопическом исследовании цитоплазма печеночных клеток нежнозернистая, ядра многих гепатоцитов имели овальную форму. Митохондрии в большом количестве, с электроннoплотным матриксом. Местами в междольковой соединительной ткани выявлялась инфильтрированность и расширенность синусоидных гемокапилляров.

Через 21 сутки постнатального развития у животных опытной группы наблюдалось некоторое усиление степени выраженности описанных выше патоморфологических изменений. Местами на фоне отчетливой балочно-дольчатой структуры печени выявлялись места с дискомплектацией паренхимы печени, печеночные клетки располагались беспорядочно. В междольковой соединительной ткани наблюдалась инфильтрированность мононуклеарными клетками. Электронномикроскопически ядра гепатоцитов округлой, часто овальной формы с двумя, тремя ядрышками, расположенными ближе к мембране ядра. Клетки Купфера единичны. Эндоплазматическая сеть часто представлена вакуолями, пузырками различных размеров. Пространство Диссе местами слегка расширено. В некоторых центрах долек отмечается снижение количества гепатоцитов, отмечается небольшое увеличение гранулем и мелкоклеточных узелков, прилегающих к портальным трактам. Венозные сосуды печени местами расширенные, полнокровные. У животных контрольной группы в этот срок отмечается отчетливая балочно-дольчатая структура печени. При исследовании животных в более отдаленные периоды постнатального развития (на 30- сутки) у опытной группы животных отмечены значительные индивидуальные колебания степени выраженности патоморфологических изменений печени и характера возрастной динамики. Если у некоторых крысят эти патоморфологические изменения с возрастом постепенно несколько стихали, то у других животных они еще сохранялись, так же как и некоторая отечность портальных трактов. Местами встречались гепатоциты с деструктивно дистрофическими изменениями ядра и цитоплазмы печени паренхима разделена тонкими прослойками.

Междольковая соединительная ткань образует строму, в которой располагаются сосуды и желчные протоки, сохраняется бальчатое и дольчатое строение. Сосуды с умеренным кровенаполнением. Паренхиматозные клетки в 70% одноядерные, а в 30% клетки имеют 2 ядра.

Печень крысят на 30 дни постнатальной жизни. Электронномикроскопически звездчатые ретикулы-эндотелиоциты были увеличенных размеров и в большом количестве. У животных контрольной группы в этот срок микроструктура печени приобрела типичное дольчатое строение. Отчетливо выявлялись портальные тракты, представленные рыхлой волокнистой соединительной тканью. Сосудистый рисунок печени также соответствовал рисунку у взрослых интактных крыс.

Обсуждение полученных результатов. Полученные результаты показывают, что экстрагенитальная патология матери оказывает негативное влияние на постнатальное развитие организма потомства. Среди многочисленных разновидностей экстрагенитальных заболеваний матери, особое место, в силу своей распространенности, занимает патология печени (3,6, 13). Известно, что дети, рожденные от матерей с хронической патологией печени, предрасположены к различным заболеваниям, в том числе инфекционным, что предполагает снижение неспецифической резистентности (2,8,9, 11, 14) организма потомства. Результаты наших исследований еще раз доказывают, что патология печени матери приводит в аналогичном органе потомства патоморфологические изменения и в антенатальные и в постнатальные периоды развития и роста. Эти процессы в последующем вызывают задержку и отставание процессов постнатального развития и становления, о чем свидетельствовали морфологические и морфометрические показатели сосудисто-тканевых структур печени потомства. Анализируя вышеизложенных процессов, мы пришли к выводу, что в основе этих процессов лежат нарушение нормальных взаимоотношений в системе мать-плод-потомства в внутриутробной и постнатальной периоды развития. Во-первых, рано начинается компенсаторно-приспособительные процессы в организме развивающего плода, направленные на его существование и развитие в ответ на патологию печени матери, во-вторых, орган плода должен заменить функцию пораженной печени матери. Во третьих, здесь большое значение имеет нарушение антитоксической функции печени матери. Наряду

с этими в антенатальный период развития в организм плода воздействует другие неблагоприятные факторы, как нарушение плацентарного барьера, накопление и негативное влияние извращенных продуктов обмена, возникающие из-за нарушения дезинтоксикационной функции печени матери, дефицит к энергетическим и пластическим материалам и т. д. Все вышеперечисленные факторы, имеющие место при хронических токсических поражениях печени матери приводят к развитию патоморфологических изменений в сосудисто-тканевых структурах печени потомства, в периоды постнатального роста и развития. В последующем эти процессы способствуют к запаздыванию процессов постнатального развития и становления органа и систему органов, потомства в целом, по сравнению с потомством рожденных и вскормленных здоровыми матерями.

Выводы: 1.Хроническое токсическое поражение печени матери негативно влияет на процессы постнатального роста, развития и становление тканевых структур печени потомства.

2. Патоморфологические изменения в сосудисто-тканевых структурах печени потомства, в последующем приводят к запаздыванию процессов постнатального развития и становления печени и систему органов потомства в целом.

3. От матерей с хронической патологией рождается потомства с нарушенным «стартом здоровья», все это указывает на необходимость разработки научно-обоснованных лечебных и профилактических мероприятий с целью предупреждения патологии у детей, рожденных матерями с хронической патологией печени.

Литература:

1. Аверьянов, С.В. Чуйкин, Л.А. Мусина С.В Морфологические изменения печени крыс при влиянии экотоксикантов в антенатальный период развития. (Уфа)// Морфологические ведомости .-2008.-№1.-С.203-205
2. Брюхин Г.В., Сизоненко М.Л. Роль экспериментального поражения печени матери в развитии физиологической незрелости потомства // Бюлл. эксперим. биол. и мед. – 2012. – Т. 154, № 11. – С. 544-547.

3. Безроднова С. М., Бондаренко Г. М., Хорев О. Ю., и др. Современные аспекты врожденных гепатитов//Научные ведомости Белгородского государственного университета. Серия: Медицина. Фармация.-2014.-
4. Вахнин В.А., Ласьков Д.С. Оценка морфологических и биологических показателей развития у потомства самок крыс при поражении гепатобилиарной системы различной этиологии //Приоритетные научные направления: от теории к практике.-2016.-С.8-13
5. Дудук, Н.И. Структурные и гистохимические изменения в печени 45-суточного потомства крыс с экспериментальным холестазом / Н.И.Дудук, С.М.Зиматкин // Новости медико-биологических наук.–2014.–Т.9,№1.– С. 49-53.
6. Дудук, Н.И. Коррекция морфофункциональных изменений печени потомства крыс с экспериментальным холестазом / Н.И.Дудук, Р.И.Кравчук, С.И.Зиматкин // ВесціНАН Беларусі. Серыя медыцынскіх навук. –2014. - № 3.– С. 78-83
7. Ильиных М.А., Брюхин Г.В. Структурно функциональное становление поджелудочной железы потомства животных с хроническим экспериментальным поражением гепатобилиарной системы различного генеза. Вестник Челябинского гос. педагогического университета. 2006; 4 (6): 113-123.
8. Мацюк, Я.Р. Холестаз беременных и органогенез потомства (экспериментальное исследование) / Я.Р.Мацюки др. // Актуальные проблемы медицины. В 2-х частях: материалы ежегодной итоговой научно-практической конференции (22 января 2013). – Гродно, ГрГМУ –2013.–Ч. I. - С. 61-64.
9. Медведь В.И. , Грицай И. Н Нарушения функции печени у беременных: влияние на течение беременности, состояние плода и исход родов// Здоровье Украины.-2015 – Спец. Вып. –С.24-27
10. Садовникова В.В., Садовникова И.В., Иванова Н.Л. Морфологические изменения печени крыс при токсическом медикаментозном гепатите и стимуляции репаративныхпроцессов//Морфология.–2001.–Т. 120, № 6. – С. 63-65.

11. Сизоненко М.Л., Брюхин Г.В. Становление генеративной функции семенников потомства самок крыс с хроническим поражением печени // Проблемы репродукции. – 2009. – № 1. – С. 16-19.
12. Ceccanti M., Attili A., Balducci G., et al. Acute alcoholic hepatitis // J. Clin. Gastroenterol. – 2006.–Vol.40,№ 9. – P. 833-841.
13. Watson A.J. Duckworth C.A., Guan Y. and Montrose M.H. Mechanisms of epithelial cell shedding in the Mammalian intestine and maintenance of barrier function. Ann. N. Y. Acad. Sci., 2009, v. 1165, p. 135-142.
14. Yue W-f, Zhou F., Malik F. A. et al Demonstracion of protein absorption in the intestinal epithelium of fish and mice by laser scanning confocal microscopy. Biol. Chem., 2010, v. 391,

Research Science and Innovation House

“JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN” JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

Innovatsion texnologiyalar asosida yoshlarni kasb tanlashga yonaltirishning uzviyligini ta’minlash texnologiyasini samaradorligini oshirish

Kurbanova Gullola Baxramovna
Guliston davlat pedagogika instituti dotsenti v.b.
gullolakurbanova077@gmail.com
Tel:+998-99-476-63-68

Аннотация:

Kasb tanlash shunday qaltis jarayonki, u insonni bir umrga baxtsiz yoki baxtli kilishi, barcha rejalarining barbod bo’lishi yoki amalga oshishiga asosiy sababchi bo’lishi mumkin. Baxtsizlik va omadsizlikni xoxlamagan inson o’z tanloviga shubha qilmagan xoldagina har tomonlama mulohaza yuritib, qaror qabul kilishi lozim.

Kalit so‘zlar: Kasb, shaxs, sifat, sharoit, tashxis**,** tanlov, ko’nikma, jamiyat

Аннотация:

Выбор профессии – настолько изменчивый процесс, что он может сделать человека несчастным или счастливым на всю жизнь, а может стать основной причиной провала или исполнения всех планов. Человеку, который не хочет несчастий и невезения, следует принимать решение, взвесив все аспекты, только тогда, когда он не сомневается в своем выборе

Ключевые слова: Профессия, личность, качество, состояние, диагноз, выбор, умение, общество

Annotation:

Choosing a profession is such a volatile process that it can make a person unhappy or happy for a lifetime, and can be the main reason for the failure or fulfillment of all plans. A person who does not want unhappiness and bad luck should make a decision after considering all aspects only when he does not doubt his choice.

Keywords*:* Profession, personality, quality, condition, diagnosis, choice, skill, society

Insoniyat tarakkiyotining dastlabki davrlaridan o’quvchilarni kasb tanlashga yo’llash masalasi jamiyatning diqqat-e’tiborida bo’lib kelgan. Shaxs sifatlarini o’rganish asosida uni ishlab chikarish, harbiy yoki aqliy mehnat sohasiga to’gri yo’naltirish, yosh avlodda zarur bilim va ko’nikmalarni shakllantirish hamisha davlat va jamiyat mavjudligi hamda taraqqiyotini belgilovchi asosiy omillardan biri hisoblangan.

Kasb tanlash shunday qaltis jarayonki, u insonni bir umrga baxtsiz yoki baxtli kilishi, barcha rejalarining barbod bo’lishi yoki amalga oshishiga asosiy sababchi bo’lishi mumkin. Baxtsizlik va omadsizlikni xoxlamagan inson o’z tanloviga shubha qilmagan xoldagina har tomonlama mulohaza yuritib, qaror qabul kilishi lozim. Insonni kasb tanlashga yo’llovchi asosiy omillar - bu jamiyat taraqqiyoti uchun xizmat qilish istagi va shaxs sifatida komillikka erishishdan iborat. Shaxsning kasb tanlashi faqatgina uning xoxishi va qobiliyatiga bog’liq bo’lmay, balki u yashaydigan jamiyatdagi erishilgan moddiy va ma’naviy sharoit, yutuqlar bilan ham belgilanadi. Biz har doim ham o’z iste’dodimizga muvofik keladigan kasbni tanlay olmaymiz, ba’zan jamiyatdagi munosabatlarimiz bizga bog’lik bo’lmagan holda shunday shakllanib boradiki, natijada biror bir ta’sir ko’rsatishga ojiz bo’lib qolamiz. X asrda yashab ijod etgan ulug’ bobo kalonomiz Abunasr Al Forobiy (870-950) ham kishilarni halol mehnat qilishga va kasb–hunar egalashga chaqiradi. Forobiyning fikricha inson–ojiz banda hech narsaga qodir bo’lmagan mavjudot emas, balki u eng oliy kamolot bo’lib “Aql–idrok ziyosiga ega, o’zi uchun zarur bo’lgan hamma narsani yaratishga qodir borliqdir”. Forobiy mehnat va kasb–hunar ko’nikmalarini axloqiy fazilatlarni hosil qilish lozimligini ta’kidlab: “Agar kasb-hunar fazilati tug’ma bo’lganda, podsholar ham o’zlari istab va harakat qilib emas, balki podsholik ularga faqat tabiiy ravishda muyassar bo’lgan, tabiat talab qilgan tabiiy majburiyat bo’lib qolar edi.” Kasb-hunar fazilati tug’ma bo’lmasligini bayon qilingan.

Kasb–hunar egallash ahamiyati to’g’risida qomusiy olim Abu Ali Ibn Sino (980-1037) ning asarlarida ham ko’ramiz. Uning fikricha bolaga yoshligidan biror kasb-hunar o’rgatish lozim. Bola kasb-hunar ma’lum darajada o’zlashtirib bo’lgandan so’ng o’z kasb-hunaridan hayotda foydalanish, ya’ni mahnat bilan mustaqil hayot kechirishga o’rgatish kerak. “Yoshlarga ilm berish bilan birga hunar o’rgatmoq muhim ma’suliyatli ishdir ” deb ta’kidlagan edi

Insoniyat jamiyatining rivojlanish extiyoji tufayli kasb-hunarga yo’llash va uni tanlash zarurati paydo bo’ldi. Kasblar paydo bo’lmasa, kasbga yo’llashning o’ziga ham extiyoj tug’ilmas edi. Demak kasblarning paydo bo’lishi bilan bir qatorda kasb-hunarga yo’llash ham paydo bo’ldi, deb aytish mumkin. Kasb-hunarga yo’llashning ham insoniyat jamiyati singari o’z tarixi mavjud. Bir necha asrlar ilgariyoq insonning kasb-hunarga yaroqliligini baholashga oid ba’zi fikr va g’oyalar vujudga kela boshladi. Ular asosan, bilim, mahorat va qobiliyatni tashxis qilishga qaratilgan edi.

Qadim davrlardan sharq davlatlarida o’quvchilarni kasbga yo’naltirish, tanlash va saralash bilan bog’liq boy tajribalar to’plangan.Miloddan avvalgi uchinchi ming yillik o’rtalarida qadimgi Vavilionda maktabni bitirib chiquvchidarni xattotlik kasbi bo’yicha sinovlardan o’tkazilgan. O’sha davr tsivilizatsiyasi uchun xattotlar asosiy shaxslardan biri xisoblangan. U erda o’lchash, mol-mulk bo’lish, ashula aytish, musiqa asboblarida kuy chala olish kabi faoliyat turlari bo’yicha sinov davri edi. Sinov davrida xattotning metall, usimlikni farklay olishi, shuningdek, to’rt arifmetik amalni bajara olishi aniklab ko’rilgan.

Qadimgi Yunon faylasufi Pifagorning ham boshidan kechirganlari haqida ma’lumotlar bor. Pifagor Gretsiyaga qaytib kelganidan so’ng o’z maktabini barpo etgan. Bu maktabga o’zi boshidan o’tkazgani singari sinovlarga bardosh bera olgan kishilarnigina qabul qilgan. Pifagor shaxsdagi aqliy qobiliyatga va uni tashxis qilishga aloxida e’tibor qaratgan. Bundan tashqari o’quvchilarning kulishi va yurishiga ham diqqat bidan e’tibor berib, kulgu inson tavsifining ahamiyatli ko’rsatkichlaridan hisoblanishini ta’kidlagan. U ota-onalar va o’qituvchilar tavsiyalariga diqqat bilan munosabatda bo’lib, har bir yangi o’quvchini sinchiklab kuzatgan. Shundan so’nggina o’quvchini suxbatga taklif etgan.

Qadimgi Sparta va Afinada xarbiy kasblarga yo’naltirishda afinaliklar yoshlarda jismoniy kuch, chaqqonlik, topqirlikni, spartaliklar esa chidamlilik, qat’iyatlilik, jismoniy kuchni rivojlantirish masalalariga ko’proq e’tibor qaratganlar. Safdagi barqarorlik va harbiy shon-sharafni saqlash, zehnlilik sifatlari ham yuqori baholangan.

Qadimgi Rimda esa xarbiy xizmatga faqat yoshlar olinib, ularni jiddiy va murakkab mashg’ulotlar asosida jismonan rivojlantirishga asosiy e’tibor qaratilgan. Qurol-yarog’ bilan harakat qilishdan tashqari yugurish, qoyaga chiqish, kurash,

suzish kabi bir qator mashg’ulotlar avval kiyimsiz holda, keyinchalik esa kiyim-bosh va to’la turli anjomlar bilan o’tkazilgan.

Kasbga yo’naltirish tizimi tarkibiga kasbiy tashxis va kasb tanlashning kiritilishini e’tiborga olgan holda aytish mumkinki, kasb-hunarga yo’llash ishlari qadim zamonlardayoq paydo bo’lgan. Lekin unga ijtimoiy jarayon sifatida qarab, yuqorida zikr etilganidek, kasbiy tashxis va kasb- hunar tanlashdan tashkari kasbiy ma’rifat, maslaxat, ijtimoiy moslashuv va tarbiya kabi omillarni kasb-hunarga yo’llash tarkibiga kiritilsa, kasb- hunar tanlashning insonga xos ilmiy asoslangan faoliyat turi ekanligi, alohida fanlarning integratsiyasi natijasida, mazkur yo’nalishdagi ilmiy qarashlarning keyinroq vujudga kelganligi ma’lum bo’ladi.

Jahon ta’lim tizimida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etishni jadalashtirish borasida keng ko’lamli ishlar amalga oshirilmoqda. Ta’limni axborotlashtirish jarayoni, shuhbasiz, vatanimiz kelajagini ta’minlovchi yoshlarga ta’lim-tarbiya beruvchi o’qituvchilarning axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan kasbiy faoliyati jarayonida foydalanish kompetentligiga uzviy bog’liqdir.

Pedagogikada o’qitishning didaktik printsiplari kontseptsiyasini hozirgi kunda taniqli sinf-dars tizimini yaratuvchisi Yan Amos Komenskiy (1592-1670) kiritgan. Vaqt o’tishi bilan ushbu atamaning mazmuni o’zgardi va hozirgi vaqtda didaktik printsiplar deganda ta’lim jarayoni maksimal samaradorlik bilan amalga oshiriladigan tarzda ta’lim jarayonini tashkil etadigan g’oyalar, usullar va naqshlar tushuniladi.

Research Science and Innovation House

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasining 2020 yil 23-semtabrdagi "Ta'lim to‘g'risida" gi O‘RQ- 637-sonli qonuni.
2.Umumiy o‘rta ta'limning Texnologiya fani boyicha milliy o‘quv dasturida asosi (tarkibi)da ko‘rsatilgan O‘zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimida texnologiya fanini o‘qitishni rivojlantirish konsepsiyasi. Toshkent: O‘zbekiston. 2021.80 b
3.Karimov I.A. "Yuksak ma'naviyat - engilmas kuch". -T.: O‘zbekiston, 2008. -173
4. Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz - Toshkent: "O‘zbekiston", 2017.-488 b bilan birga quramiz.
5.AvazbaevA.I,Ismadiyarov. Y.I,Isyanov.R.G. Kasb hunarga yo‘naltirish. Toshkent "Firdavs-Shox" nashriyoti. 2021 y.212
6.Muslimov N.A, Mullaxmetov R.G. Kasb tanlashga yo‘llash. O‘quv qollanma. Iqtisod moliY. 2001 yil.207 b.
7.Muslimov.N.A, Sharipov.Sh.S. Qo‘ysinov.O.A. Mehnat ta'limi o‘qitish metodikasi. 3
Kasb tanlashga yo‘llash. Darslik T.: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2014, 449 b.
8.Muslimov.N.A, Sharipov.Sh.S va boshqalar. Mehnat ta'limi o‘qitish metodikasi. O‘quv
qo‘llanma. T.: 2009, 427 b
9.Qurbonov.B, Isyanov.R G, Kurbanova.G.B, Avazbaev.A.I. Txnologiya fanini o‘qitish metodikasi. Darsligi.-Toshkent: "Ziyo", 2022,256 b.
10. Qurbonov.B, Muhliboyev.M, Kurbanova.G. Mehnat ta'limi o‘qitish metodikasi, kasb tanlashga yo‘llash. O‘quv qo‘llanma. Guliston.: 2013 y.

Research Science and Innovation House

"JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN" JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

IMPROVING THE SHOVELS OF THE DRUM DRYER OF THE COTTON PROCESSING PLANT TO INCREASE THE VIBRATION LEVEL OF COTTON

Q. Toshmirzayev
Assistant, Fergana Polytechnic Institute, Fergana, Uzbekistan

Tursunbayeva Durdona Baxtiyor qizi
Student, Fergana Polytechnic Institute, Fergana, Uzbekistan

Tursunova Farangiz Furqat qizi
Student, Fergana Polytechnic Institute, Fergana, Uzbekistan

Abstract: In the article, instead of the shovels in the inner part of the drum, concave-shaped shovels were installed, and in the middle of the concave-shaped shovels, 150 mm high, 18 mm diameter stakes made of wire (prut) were installed. As a result, it is possible to throw the cotton into the useless zone of the inner chamber of the drying drum, and to dry the seeded cotton evenly over the entire surface of the drum. Throwing the cotton in the useless zone and ripping it, in turn, allows accelerating the release of moisture in the seeded cotton and makes it possible to efficiently use the heat of the hot air supplied to the drum.

Keywords: cotton, moisture, dirt, supply auger, drum, reducer, shovel.

Introduction

In cotton cleaning enterprises, cotton drying is the main production process for processing seed cotton, which involves preserving the natural properties of the fiber, obtaining high-quality fiber, and ensuring the efficient operation of equipment. The quality of the produced product depends on the preparation of seed cotton for storage, storage conditions, and readiness for processing in factories. From this perspective, the main operation of the preliminary processing technological process of cotton involves drying seed cotton, especially seed cotton harvested by machine harvesting. According to the regulations of the preliminary processing of seed cotton, the drying function is carried out in the drying-cleaning units of cotton

cleaning plants. These units are equipped with a set of technological machines and mechanisms, including drying drums.

Practical Research

Instead of the shovels in the inner part of the drum, concave-shaped shovels were installed, and in the middle of the concave-shaped shovels, 150 mm high, 18 mm diameter stakes made of wire (prut) were installed. As a result, it is possible to throw the cotton into the useless zone of the inner chamber of the drying drum and to shake the seed cotton evenly across the entire surface of the drum. Throwing the cotton into the useless zone and shaking it accelerates the moisture release from the seed cotton and enables the effective use of the hot air heat supplied to the drum. At the same time, the shaking of the cotton helps to separate small dirt particles from the cotton.

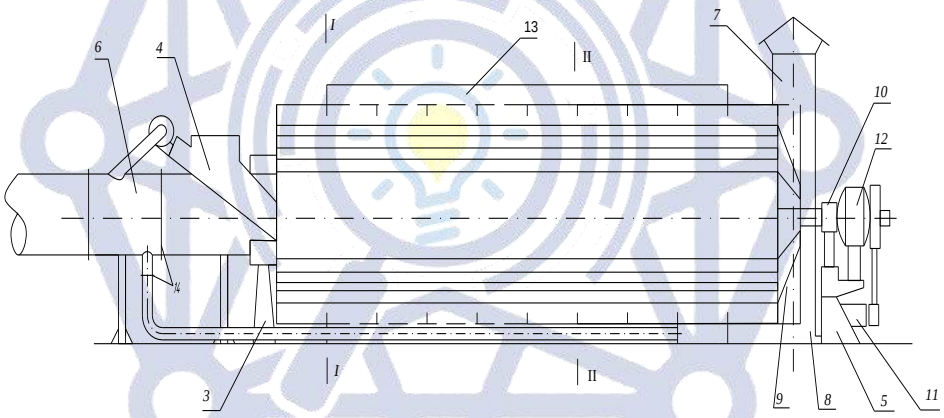

Figure 1. Cross-sectional diagram of the 2SB-10 model drying drum.

1 - Drum; 2 - Shovels; 3 - Front support; 4 - Feeder; 5 - Rear support; 6 - Drying agent nozzle; 7 - Front axle; 8 - Shaft; 9 - Discharge hatch; 10 - Discharge shovels; 11- Spacers; 12 - Bearing; 13 – Drum drive electric motor; 14 - Reducer.

Disadvantages of the Drum

1. There are cases of clogged wet cotton in the feeding auger.
2. The fiber becomes tangled in the feeder and drum, which negatively affects the quality characteristics of the fiber.
3. The surface of the drum's cross-section is not fully utilized, meaning the internal shovels need to be improved.

4. The first 2-3 meters at the beginning of the drum are not utilized because the high air speed blows the seed cotton away.

When analyzing the work of G.V. Bannikov, it was determined that the diameter of the drum is related to its productivity, while its length is determined by the level of heat utilization.

$$Д_Б = \sqrt{\frac{4G_{ХБ} * \tau_Ф}{\pi * \alpha_Б * \rho_X * \beta}}$$

Where: $\alpha_Б$- Length of the drum, mm;
$G_{ХБ}$ - Weight of the cotton inside the drum, kg;
ρ_X - Bulk density of the cotton inside the drum, kg/m³;
β - Filling coefficient;
$\tau_Ф$ - Residence time inside the drum

To study the movement of seed cotton inside the drum, Bannikov divides the cross-section of the drum into three zones:

- Zone of falling seed cotton
- Zone of seed cotton standing on the shovels
- Zone not filled with seed cotton

The residence time of the seed cotton inside the drum is determined as follows:

$$\tau_{пр} = \frac{G_{хл}}{RF_{хл}} = \frac{\alpha_б}{30v_{тф}K_в\rho_т}$$

Where: $G_{ХЛ}$ - Gravitational force on seed cotton;
R - Total aerodynamic resistance force;
$F_{ХЛ}$ - Middle cross-sectional area, m²;
$\alpha_Б$- Length of the drum, mm;
$v_{тф}$ - Average velocity of the heat agent relative to the seed cotton, m/s;
$K_в$ - Impact coefficient;
$\rho_т$- Density of the heat agent, kg/m³

Professor A.P. Parpiyev identified methods to accelerate the drying process of seed cotton in a convective drum.

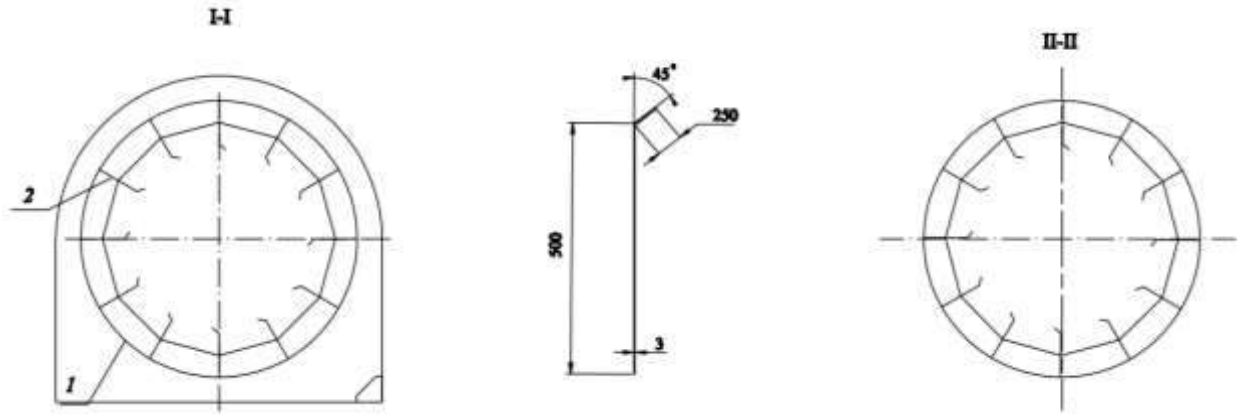

Figure 2. View of the proposed shovel.

1. *Transverse shovel*
2. *Longitudinal shovel*

Advantages of the Improved 2SB-10 Model Drying Drum:

1. The productivity of the drum in terms of seed cotton is very high, up to 12 tons.
2. The shovels evenly shake the seed cotton.
3. The components of the seed cotton dry according to the standard.
4. The drum's drying chamber allows the even distribution of seed cotton over its entire surface, providing uniform shaking as well.
5. The stakes at the ends of the shovels ensure that the seed cotton is evenly shaken, allowing the heat flow to pass between each cotton piece and evenly remove moisture from the seed cotton.
6. The temperature of the used air exiting the drum decreases by 40-50%.
7. It allows drying of high-moisture seed cotton even at low temperatures.
8. The moisture removal from seed cotton in the drying chamber increases by 15-20% compared to the old version.
9. The temperature of the hot air supplied to the drying drum is 180°C, which leads to lower energy consumption. This also helps maintain the natural quality characteristics of the fiber.
10. The temperature of the used air exiting the drum decreases by 40-50%.
11. It enables the drying of high-moisture seed cotton even at low temperatures.

12. The moisture removal from seed cotton in the drying chamber increases by 15-20% compared to the old version.

13. The temperature of the hot air supplied to the drying drum is 180°C, which results in lower energy consumption and helps maintain the natural quality of the fiber.

Conclusion

Based on the results obtained, the design allows the cotton to be thrown into the useless zone of the drum's inner chamber and evenly shaken across the entire surface of the drum. This leads to faster moisture separation from the cotton and more efficient use of the heat from the hot air entering the drum. Additionally, the improved shaking of the cotton helps remove small impurities from the cotton.

References

1. Decree No. PQ-3408 of November 28, 2017, by the President of the Republic of Uzbekistan on "Measures to Radically Improve the Management System of the Cotton Industry."

2. N.A. Navruzov, I.D. Madumarov, N.M. Akhmatov, M.A. Akhmatov, "Drying Equipment for High-Quality Raw Cotton" Textile Problems, No. 2/2009, pp. 104-106.

3. Baltabayev S. D., Parpiyev A.P. "Cotton Drying Technology." Tashkent: Ukituvchi, 1981.

4. Odilzhanovich, T. K., Odilzhanovich, I. A., & Makhmudovna, N. M. (2021). Analysis of FLUFF in the Process of Lintering of Seeds. Central Asian journal of theoretical & applied sciences, 2(11), 26-28.

5. Odilzhanovich, T. K., Makhmudovna, N. M., & Odilzhanovich, I. A. (2021). The selection of the control parameters of the raw cotton electric sorter. Innovative Technologica: Journal of Methodical Research, 2(11), 1-5.

6. Odiljonovich, T. Q. (2021). About automation of loading and unloading of cotton raw materials at cotton factory stations. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal, 11(10), 2068-2071.

7. Tashmirzaev Kodirjon Odilzhanovich, Ibragimov Akhadzhon Odilzhanovich, Dilshodjon Rasuljonovich Ahmadjonov, Assessment of cotton flow color in uster hvi system. American Journal Of Applied Science And Technology, 02-05, 11-17.

"JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN" JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

DETERMINATION OF EFFICIENCY BASED ON THE COMPARISON OF ANALYSIS RESULTS OBTAINED ON ASX-1 AND HVI 900 LABORATORY EQUIPMENT

Xoliqova Ziyoda

Assistant, Department of Natural Fibers, Fergana Polytechnic Institute

Hakimova Mohira, Jo'rayeva Xushnora

88-21 group students, Fergana Polytechnic Institute

Abstract: The article describes the advantages and disadvantages of ASX-1 laboratory equipment and HVI 900 modern equipment, their differences, the selection and analysis of the most suitable equipment for a cotton ginning enterprise.

Key words: HVI 900 equipment, ASX-1 equipment, cotton, fiber, microfiber.

ASX-1 laboratory equipment: This equipment is designed for testing cotton in laboratory equipment, determining the specific tensile strength, ripening coefficient, linear density and micronaire index of cotton fibers.

The operation of the equipment is based on the connection between the aerodynamic resistance of the material and the technological properties of the fiber and the air permeability of the fiber material.

To determine fiber properties, the sample is cleaned of impurities in the LKM device.

When the moisture content of the cotton is higher than 12%, it is dried in the laboratory dryer SXL-3 before cleaning in the LKM device.

The effect of cotton sample moisture exceeding the specified limit of 8% on the measurements is automatically corrected.

HVI 900 equipment: HVI (Eich Vi Ay) is an abbreviated name of the high-performance High Volume Instruments test measuring system for cotton fiber

length, length uniformity, elongation at break, micronaire color and contamination indicators.

Figure 1. Overview of HVI 900 equipment

Appearance samples are samples of cotton fiber approved in the prescribed manner, representing a set of quality definitions in terms of color, presence of spots, structure and contamination characteristic of a specific type and class of cotton fiber. Samples are prepared separately for long fiber and medium fiber cotton fiber.

14 fiber parameters can be determined on HVI 900 equipment. These are: Micronaire Index, Staple Length of 1/32 inch, High Average Length, Average Length, Length Uniformity Index, Spoiled Area, Short Fiber Index, Yellowing Level, Reflectance , tresh code, number of impurities, specific breaking strength, elongation at break area of impurities.

Indicators	HVI method	Class method	Special methods
Type	+	+	+
Var	+	+	+
Class	+	+	+
Microneur indicator	+	+	+
Upper average length, mm	+		
Staple length, in 1/32 inch	+	+	
Light reflection coefficient (Rd), %	(+)		
Degree of yellowness (qb)	(+)		
Relative breaking strength, Gs/tex (ch/tex)	(+)		
Area of trash code or dirty mixtures, %	(+)		
Number of impurities	(+)		
Elongation at break, %	(+)		
Length uniformity index, %	(+)		
Short fiber index	(+)		
Staple mass length, mm			+
Linear density, m/tex			+
Coefficient of ripeness			+
Mass fraction of defects and impurities, %			+
Mass ratio of moisture, %			+

Research Science and Innovation House

In the HVI 900 equipment, 14 fiber indicators can be determined, and in the ASX-1 equipment, 4 fiber indicators can be determined. In the HVI 900 equipment, it is possible to determine the class, grade and type of fiber at the same time, while in the ASX-1 equipment, only the grade can be determined. In order to check the accuracy of the HVI 900 equipment, the accuracy level of the equipment is checked

by calibration (equipment calibration) before starting work, a direct sample is placed on the ASX-1 equipment and the error coefficient is added. On the HVI 900 equipment, a sample is taken and determined once, on the ASX-1 equipment, 3 samples are taken, and if the results are not correct, another 2 samples are taken and determined. In the HVI 900 equipment, all the results are displayed on the monitor, and can be printed using a printer, and in the ASX-1 equipment, the results are recorded. The results are determined after turning on the HVI 900 equipment 4 hours earlier, and the results are obtained without waiting for the ASX-1 equipment. It takes more than 5 minutes to get all the results on the HVI 900, while it takes 1 minute to determine 4 indicators on the ASX-1.

The HVI 900 and ASX-1 equipment are semi-automatic, and the level of accuracy is higher in the HVI 900. Currently, the HVI 900 equipment is only in the Quality Center and is used only for certification. In cotton cleaning enterprises, a special method (with the help of equipment) and a classifier method are used. The HVI 900 equipment is a state-of-the-art American technology that is cost-effective for cotton gins to import and install. HVI 900 equipment is being delivered to cotton ginning enterprises gradually. ASX-1 equipment is obsolete equipment and is hardly used in enterprises. HVI 900 equipment is the most convenient and modern.

In conclusion, it should be said that now, on the initiative of the President, almost all cotton ginning enterprises are using new version of equipment instead of obsolete equipment. A clear confirmation of this is that the practical manual of the aforementioned ASX-1 equipment gave way to the HVI system.

Research Science and Innovation House

References:

1. 1 Tillaev M. T Babadjanov M. A, "Paxtani dastlabki ishash texnologiasi va jixozlari". Ma'ruza kursi. TTYESI. Toshkent. 2009.
2. Tillaev M.T. Bobojonov M.A., Gapparova M.A. "Paxtani dastlabki ishlash texnologiyasi va jixozlari" fanidan laboratoriya ishlari to'plami. Uslubiy qo'llanma. TTESI. Toshkent. 2009.
3. Babadjanov M. A. "Paxtani dastlabki ishlash texnologiyasi va jixozlari fanidan chigitli paxtani hamda tolani tozalash qismlaridan talabalarda amaliy malaka ko'nikmalarini shakllantirish bo'yicha uslubiy qo'llanma, TTYESI. Toshkent. 2009.
4. «O'zpaxtasanoat» uyushmasi. «Paxtani dastlabki qaytaishlash» o'quv qo'llanma. Toshkent 2009.
5. Odilzhanovich, T. K., Odilzhanovich, I. A., & Makhmudovna, N. M. (2021). Analysis of FLUFF in the Process of Lintering of Seeds. Central Asian journal of theoretical & applied sciences, 2(11), 26-28.
6. Odilzhanovich, T. K., Makhmudovna, N. M., & Odilzhanovich, I. A. (2021). The selection of the control parameters of the raw cotton electric sorter. Innovative Technologica: Journal of Methodical Research, 2(11), 1-5.
7. Odiljonovich, T. Q. (2021). About automation of loading and unloading of cotton raw materials at cotton factory stations. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal, 11(10), 2068-2071.
8. Tashmirzaev Kodirjon Odilzhanovich, Ibragimov Akhadzhon Odilzhanovich, Dilshodjon Rasuljonovich Ahmadjonov, Assessment of cotton flow color in uster hvi system. American Journal Of Applied Science And Technology, 02-05, 11-17.

Research Science and Innovation House

“JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN” JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

Қазы Мәўлик шығармаларында гөнерген сөзлердиң қолланылыўы

Бердақ атындағы Қарақалпақ мәмлекетлик университети
Орынбаева Жупаргул

Аннотация: Мақалада Қазы Мәўлик шығармаларының тиллик өзгешеликлери сөз етилген. Шайыр дөретпелериндеги гөнерген сөзлер архаизм ҳәм тарийхый сөзлерге бөлип үйренилген.

Таяныш сөзлер: лингвистика, ески түркий тили, гөнерген сөзлер, архаизмлер, тарийхый сөзлер.

The use of humorous words in the works of Qazi Maulik

Karakalpak State University named after Berdakh
Orinbaeva Jupargul

Abstract: The article discusses the linguistic differences of the works of Qazi Máwlik. The words used in the poet's poems are divided into archaic and historical words.

Basic words: linguistics, Old Turkic language, ancient words, archaisms, historical words.

Ҳәзирги дәўирдеги түркий тил билиминиң ең әҳмийетли ўазыйпаларының бири миллий әдебий тиллердиң қәлиплесиў ҳәм раўажланыў басқышларын еле де тереңирек изертлеў болып табылады. Сол тийкарда қарақалпақ тилиниң де қәлиплесиў ҳәм раўажлныў басқышларын үйрениў әҳмийетли ўазыйпалардың бири болып есапланады. Түркий тиллес халықлардың әдебий тиллериниң раўажланыў тарийхын үйрениўде халықтың мәдений турмысында айрықша орын ийелейтуғын көркем сөз шеберлериниң шығармаларын лингвистикалық бағдарда изертлеў үлкен әҳмийетке ийе. Себеби, әдебий тил улыўма халықлық тилдиң көркем сөз шеберлери тәрепинен қайта исленген ҳәм дөретиўшилик бағдарында байытылған түри. Сонлықтан да, әдебий тилди улыўма халықлық сөз мәдениятының жетилискен жоқары түри сыпатында баҳалаў зәрүр. Сол тилде сөйлеўши халықтың сөз

мәдениятының жетилискен жоқарғы жемиси. Көркем сөз шебери усы дөретиўшилик процессти басқарып ҳәм раўажландырып барады.

XX әсирдиң басында жасап әдебий дөретиўшилик пенен шуғылланған шайырлардың ишинде тиллик белгилери жағынан Қазы Мәўлик Бекмухаммед улының шығармалары айрықша орынды ийелейди.

Қазы Мәўлик шығармаларының көркемлик дәрежеси әдебияттаныў илиминде Б.Дәўлетов тәрепенен өз алдына монографиялық бағдарда изертленилди.

Шайыр шығармаларының тили өзине заманлас шайырлардың дөретпелеринен өзине тән болған өзгешеликлери менен көзге түседи. Яғный, сөз шебери өз дөретпелерин тийкарынан сол дәўирдеги барлық түркий халықларына ортақ болған жазба әдебий дәстүрлер үлгисинде дөретти. Қазы Мәўлик XX әсирдги қарақалпақ шайырлары Сарыбай, Гүлмурат Қурбаналы улы ҳәм т.б. шайырлардың шығармаларынан өзине тән болған сөз қолланыў өзгешеликлери, көркем баянлаў усыллары, әсиресе, тилиниң өзгешеликлери менен айрықша көзге түседи. Онда көбинесе ески түркий әдебий тилине тән болған фонетика-морфологиялық өзгешеликлер көринеди. Солай екен, шайыр шығармаларының тилин бир неше аспектлерден изертлеў талап етиледи. Биз мақалада шайыр шығармалары тилиндеги гөнерген сөзлердиң қолланылыў өзгешеликлерине тоқтап өтемиз.

Қазы Мәўлик шығармаларының сөзлик курамында халықтың тарийхый раўажланыўының айырым басқышларында өнимли жумсалып, соң қолланыў өрисин тарайтқан гөнерген сөзлер белгили муғдарда ушырасады. Илимпаз Е. Бердимуратов қарақалпақ тилиндеги гөнерген сөзлердиң еки топары –архаизм ҳәм тарийхый сөзлерден ибарат екенлигин көрсетеди [1.117.].

Шайыр шығармаларында ушырасатуғын гөнерген сөзлерди де усындай еки топарға бөлип караўға болады.

Архаизмлер. Қазы Мәўлик шығармаларындағы архаизмлер тилдиң раўажланыў барысында анаў я мынаў түсиниктиң атамасының екинши бир сөз бенен алмасыўы нәтийжесинде қолланылыў белсендилигинен айрылған сөзлер болып табылады. Ўақыттың өтиўи менен тилдиң сөзлик қурамында архаизмлердиң синонимлери пайда болып, олар жийи жумсалыў арқалы қолланыў өрисин шеклейди. Архаизмлер ҳәм тарийхый сөзлер белгили

стилистикалық категориялар. Олар заман колоритин, реал тарийхый жағдайлардың анаў ямаса мынаў картинасын көрсетиў ҳәм. т.б.ушын қолланылып, шайыр дөретпелеринде жийи ушырасады.

Мысалы:

Бир **дуқтар** тазадан келди,
Ат мойныны **лағлы**-маржанлар тақар. [171]

(«Шымбай баязы»)

Нази - **нағметлери** налдиң ҳаўазы. [171]

(«Жасарған илҳам»)

Ғаним көрсе тәндин башыны қақар. [171]

(«Шымбай баязы»)

Бул мысаллардағы дуқтар-ҳаял, лағлы-ҳасыл, нағметлери - ийбелери, ғаним - душпан, жаў сөзлери архаизмлер болып табылады.

Шайыр шығармаларының сөзлик қурамындағы бундай архаизмлер сүўртленип атырған дәўирдиң колоритин, руўхын бериў ушын қолланылған.

Тарийхый сөзлер. Тарийхый сөзлер тарийхый дәўирлер даўамында қолланылған белгили бир түсиниклердиң, буйымлардың, қубылыслардың, жәмийетлик қубылыстың раўажланыўына байланыслы қолланыўдан шығып қалған атамалар.

Мысалы:

Ақ орданың оң жағында,
Арбасимлер төселмишдур.

Бул мысалдағы «арбасим» сөзи қара үйдиң ишине төселген баҳалы төсек мәнисин аңлатып тур.

Қазы Мәўлик шығармаларының лексикасында тарийхый сөзлерди төмендегидей тематикалық топарларға бөлип үйренемиз:

1. Мәмлекетлик басқарыў ислерин, адамлардың социаллық жағдайын билдиретуғын сөзлер:

Мысалы: ақсақал, болыс, қусбеги, инақ, бажы, шах, тажы.

Арық **ақсақалға** арна қаздырсаң,
Ақсақал-болысқа буйрық жаздырсаң.(189)
Мәртебең **қусбеги** ҳәм **инақ** болса (190)
Бәрше саўдагерден сен алсаң **бажы**,
Шах болып басына қыстырдың **тажы.** (190) («Ол неге дәркар»)

Буларда ақсақал, болыс, қусбеги, инақ, бажы, шах, тажы тарийхый сөзлери ески жәмийетлик дүзимге тән сөзлер болып, шайыр жасаған дәўирде жийи қолланылған. Жаңа жәмийетлик дүзимниң орын алмасыўы менен олардың көпшилиги гөнерип, тарийхый сөзге айланған.

Әскерий терминлерди, қарыў-жарақ атамаларын билдиретуғын сөзлер. Мысалы: Қылыш, көк темир, бедеў.

Алтыннан кынаплы **қылыш** бағласаң (189)
Андамның **көк темир** жаў-жарақ болса (190)

(«Ол неге дәркар»)

Саўаш күни минер **бедеў** үстине (171)

(«Шымбай баязы»)

Бул мысалларда қылыш, көк темир, бедеў сөзлери сол дәўирдеги тийкарғы қурал-жарақ атамалары, сонлықтан да, шайыр дөретпелеринде жийи ушырасып отырады. Булардан «бедеў» шапқыр ат мәнисин, «қылыш» сөзи урыста қолланылатуғын, өткир қурал мәнисин аңлатыў ушын жумсалған сөзлер болып табылады.

2. Үй-хожалық буйымларына, кийим-кеншеклерге байланыслы сөзлер. Шайыр дөретпелеринде күнделикли турмыста тутыныў затларына байланыслы, кийимлердиң атларын билдиретуғын гөнерген сөзлер көплеп ушырасады. Мысалы: геўиш, қамқа, билезик, мәси, былғары, пәнис.

Былғарыдан кийсең мәси-кеўишни (188)
Үстине **қамқадан** жаңа тон кийсең (190)

(«Ол неге дәркар»)

Соңыра янған **панисимди** өширдиң (186)

(«Перийзат»)

Алтын биләзигин билек талдырмас (176)

(«Не сөздур»)

Бул мысаллардағы «былғары» сөзи қарамалдың терисинен тигилген аяқ кийим дегенди аңлатады. Ал «қамқа» сөзи ҳасыл, қымбат баҳалы кийим дегенди билдиреди. «Панис» сөзи болса, жақтылық бериўши ески тутыныў буйым есапланады. «Билезик» - билекке тағатуғын безениў заты, ол нағысланып, қас қойылып қымбат баҳалы металлардан исленеди. Бул безениў буйымы қарақалпақ классик шайыры Әжинияз шығармаларында да жийи ушырасады. Мысалы:

Салып тилла **биләзикти** (97),
Оң қолында **алтын-гүмис биләзик** (32)[2.51.].

Улыўма жуўмақластырып айтқанда, шайыр шығармаларында жумсалған бундай гөнрген сөзлер дәўир картинасын, сол дәўирдеги халықтың экономикалық турмысы, күн-көриси, диний исениими, мийнет қураллары туўралы баҳалы мағлыўмат бериўши лексикалық қатлам болып табылады.

ӘДЕБИЯТЛАР

1. Е.Бердимуратов. Ҳәзирги қарақалпақ тили. Лексикология. Нөкис, «Қарақалпақстан», 1994.
2. Г.Қарлыбаева. Әжинияз шығармалары тилиниң семантика-стилистикалық өзгешеликлери. Нөкис, «Қарақалпақстан», 2017.
3. Ә.Пахратдинов, Ҳ.Өтемуратова. XIX әсирдиң, ақыры XX әсирдиң басындағы қарақалпақ әдебияты тарийхы. Нөкис, «Билим», 1995.

Research Science and Innovation House

“JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN” JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

CHAKANA SAVDO KORXONALARIDA ITE’MOLCHILAR XULQ - ATVORINING SAVDO HAJMIGA TA’SIRINING TAXLILI

Toshkent xalqoro kimyo
Universitetining 1-kurs magestranti,
Haydarova Mohichehra Xurram qizi

ANNOTATSIYA

Mamlakatimizda chakana savdoning rivojlanishi bilan bir qatorda iste’molchi xulq-atvorining o‘zgarishi, xaridorlar tomonidan tovarlarning sifati va assortimentiga hamda ko‘rsatilayotgan savdo xizmatlariga bo‘lgan talabining tobora ortib borish tendensiyasi kuzatilmoqda. Korxonalarda ishlab chiqarishga bo’lgan talablarni umumiy qismini ishchilarning xulq-atvoridan kelib chiqib belgilanadi shunday qilib korxonani rivojlanishiga ishchilarning xarkteri asosiy ahamiyat xisoblanadi. Bunday sharoitda xaridorlarga qo‘shimcha savdo xizmatlarini taklif etish orqali ko‘rsatilayotgan xizmatlar sifatini oshirish va takroriy xaridini raqobatlantirish chakana savdo raqobatbardoshligini oshirishning va unga ta’sir etuvchi omillarning zamonaviy yo‘nalishlaridan biri sifatida namoyon bo‘ladi.

АННОТАЦИЯ

Наряду с развитием розничной торговли в нашей стране, потребительское поведение наблюдается изменение характера, тенденция увеличения спроса со стороны покупателей на качество и ассортимент товаров и предоставляемых торговых услуг. Общая часть требований к производству на предприятиях определяется исходя из поведения работников, поэтому главное значение для развития предприятия придается характеру работников. В таких условиях повышение качества предоставляемых клиентам услуг путем предложения дополнительных услуг по продаже и конкуренции за повторные покупки предстает одним из современных направлений повышения конкурентоспособности розничной торговли и факторов, влияющих на нее.

ANNOTATION

Along with the development of retail trade in our country, there is a trend of changing consumer behavior, increasing customer demand for the quality and assortment of goods and the provision of trade services. The general requirements for production at enterprises are determined by the behavior of workers, so the

character of workers is of primary importance for the development of the enterprise. In such conditions, improving the quality of services provided by offering additional trade services to customers and encouraging repeat purchases is one of the modern directions for increasing the competitiveness of retail trade and the factors affecting it.

Kalit so'zlari: Korxonalarda ishlab chiqarishga iste'molchi xulq-atvorining korxonani rivojlanishiga chakana savdo.

Ключевые слова: Розничная торговля, потребительское поведение, развитие предприятия, производство на предприятиях.

Keywords: Consumer behavior in enterprises, production, retail, enterprise development

Kirish

Mamlakatimizda chakana savdoning rivojlanishi bilan bir qatorda iste'molchi xulq-

atvorining o'zgarishi, xaridorlar tomonidan tovarlarning sifati va assortimentiga hamda ko'rsatilayotgan savdo xizmatlariga bo'lgan talabining tobora ortib borish tendensiyasi kuzatilmoqda. Bunday sharoitda xaridorlarga qo'shimcha savdo xizmatlarini taklif etish orqali ko'rsatilayotgan xizmatlar sifatini oshirish va takroriy xaridini raqobatlantirish chakana savdo raqobatbardoshligini oshirishning va unga ta'sir etuvchi omillarning zamonaviy yo'nalishlaridan biri sifatida namoyon bo'ladi.

Ilg'or mamlakatlar va savdo korxonalari amaliyotida qo'shimcha xizmatlar ko'rsatishni yo'lga qo'yish asosida chakana savdo raqobatbardoshligini ta'minlash tobora ommalashib bormoqda. Ayniqsa, tovarlarni onlayn xarid qilish imkoniyatini oshirish, interaktiv vitrina va savdo zallari, innovatsion Merchendayzing bugungi kun talabiga aylangan. Shu bilan birga mamlakatimizda ham chakana savdoda marketing amaliyotining zaifligi, iste'molchilar xulq-atvorining tadqiq etilmayotganligi, zamonaviy xizmat turlarini kengaytirishni ta'minlashga yetarlicha e'tibor qaratilmasdan kelinmoqda. Shunday qilib, chakana savdo korxonalari tomonidan qo'shimcha xizmat turlarini taklif etish asosida savdo xizmatlarini yuqori darajada tashkil qilish, xaridorlarga sotilayotgan tovarlarga muvofiq keluvchi kutilgan darajadagi servisni taqdim etish lozim bo'ladi.

Qo'shimcha savdo xizmatlari savdo zalini tashkil qilish, tovar tanlovini muvofiqlashtirish, xaridorlarga qo'shimcha axborot berish, xarid jarayonida

ko‘maklashish, merchendayzing va hisob-kitob jarayonini takomillashtirish bilan bog‘liq xizmatlar majmuidan iboratdir.

Qo‘shimcha savdo servisi tovarlarning xaridorlar tomonidan anglanishiga, iste’mol qiymatining ortishiga hamda xarid imkoniyatining ortishiga olib keladi (Saydullayev, 2023). Xaridor tomonidan zarur bo‘lgan tovarni tanlash va xarid qilish masalasi ko‘rib chiqilar ekan, bu jarayonga taalluqli bo‘lgan bir qator jihatlarga to‘xtalib o‘tishimiz joiz. Birinchidan, xaridor muayyan ehtiyojini qondirishi mumkin bo‘lgan tovarni tanlar ekan, avvalo tovarning muayyan iste’mol xossalarining ehtiyojiga mos kelish darajasini hisobga oladi. Ya’ni, u o‘zining mavjud usul va vositalari yordamida tovarlarning qaysi biri ko‘proq iste’molchi samarasini berish darajasini baholaydi va shu bo‘yicha ularni o‘zaro taqqoslaydi. Ikkinchidan, xaridor tomonidan tovarning iste’mol xossalari baholanayotganda chakana savdo korxonalari tomonidan tovarning tayyorlanishi va yetkazib berilishi uchun ketgan mehnat sarfi uni umuman qiziqtirmaydi. Chunki, xaridorni xarid chog‘ida tovarning o‘zi emas, balki undagi ehtiyojni boshqa substitutlarga (raqib tovarlarga) nisbatan yuqori darajada qondira olish xususiyati qiziqtiradi.

Adabiyotlar sharhi.

Xorijlik olimlardan Guy (2006) chakana savdoda rejalashtirishning aralashuvi asosan iqtisodiy holat hisoblanib, chakana rejalashtirish siyosati chakana sektorning o‘sishi va o‘zgarishiga imkon beradi, shu bilan birga rentabellikning qoniqarli darajasini saqlab qoladi. Rentabellikni oshirish, milliy va mahalliy iqtisodiyotga kengroq foyda keltirishi va jamoat manfaatlariga mos kelishi mumkin. Reinartz (2011) global va globallashayotgan chakana savdoda korxonalar duch keladigan muammolar asosan yetkazib berish bilan bog‘liq bo‘lib boshqa davlat firmalari o‘rtasida yuzaga keladi. O‘ziga xos milliy bozorlarning xususiyatlariga javob beradigan chakana savdo ehtiyojlari chakana savdo korxonalarining muvaffaqiyati uchun juda muhimdir deb keltirgan. Krasnyuk va boshqalar (2017) chakana savdoda innovatsion rivojlanishning yana bir usuli bu marketing innovatsiyasidir. Ularning chegaralari juda xiralashgan, bunday innovatsiyalar aniq cheklovga ega emas, bu esa har qanday xaridorni o‘z mahsulotini topishga va sotib olingan narsadan foyda olishga majbur qiladigan, shu bilan birga hissiy qoniqishni his qiladigan yangiliklarni yaratish uchun keng imkoniyatlar yaratishi haqida gapirib o‘tgan. Rijix va boshqalar (2022) korxonada ishlab chiqarilayotgan tovarlar va taqdim etilayotgan xizmatlarga doimiy talabni

boshqarishi uchun marketologlar iqtisodiyot va biznesni rivojlantirishning zamonaviy sharoitida harakat qilishlari va ushbu shartlarda samarali reklama kampaniyasi rejasini shakllantirish zarurligini ta’kidlaydi.

Bobkov (2017) chakana savdo korxonasi faoliyati foyda olish maqsadida tegishli

mahsulotlarni sotib olish, qayta ishlash, saqlash va sotishni o‘z ichiga olgan ishlab chiqarish jarayoni sifatida qaralishi mumkin. Bu jarayonni bir kishi tomonidan amalga oshirish juda murakkab jarayondir. Xorijda bir kishidan iborat firma tushunchasi mavjud bo‘lib, albatta, klassik g‘oyalarga to‘g‘ri kelmaydi, ammo turli mamlakatlarda ko‘plab yakka tartibdagi tadbirkorlarning mavjudligi ularni chakana savdo korxonasini rivojlantirishning dastlabki bosqichi sifatida aniqlashga imkon beradi deb hisoblaydi. O’zbekistonlik olimlardan Abdukarimov (2011) asarlarida mamlakatimizda savdo iqtisodiyotining asosiy muammolari va savdo korxonalarining iqtisodiy rentabelligi va iqtisodiy samaradorligi savdoda bozor mexanizmlarini takomillashtirish masalalari o‘rganilgan. Xolmamatovning (2021) ilmiy izlanishlarida Ulgurji savdoda marketing logistikasini rivojlantirish va servis strategiyasini takomillashtirish masalalari yoritilgan[1].

Mamatqulova (2022) ilmiy tadqiqotlarida xizmatlar raqobatbardoshligini oshirish,

xizmat ko‘rsatish jarayonini mijozlarning individual xohish-istaklari negizida takomillashtirish masalalari yoritib berilgan[2].

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu ilmiy maqolada empirik, prospektiv, vaziyatli (situasion) va komparativ tahlil usullari qo‘llanilgan. Xususan, maqolada so‘z yuritilgan muammoning dolzarbligi situasion tahlil orqali yoritib berilgan bo‘lsa, prospektiv tahlil yordamida chakana savdo korxonalariga ta’sir etuvchi omillar va istiqbollari ko‘rsatilgan. Shu bilan birga, komparativ usul bilan chakana savdoni rivojlantirish yo‘nalishlari tahlil qilingan.

Tahlil va natijalar muhokamasi.

Bugungi kunda mamlakatimiz shaharlari hamda tumanlari markazlarida faoliyat

yuritayotgan chakana savdo korxonalarida savdo madaniyati tobora yuksalib borayotganini kuzatish mumkin (Shadiyeva, 2023):

- savdo shoxobchalarida keng va barqaror tovarlar assortimentining mavjud bo'lishi;

- savdo xizmati ilg'or usullarining qo'llanilishi;

- xaridorlarga qo'shimcha xizmatlarni taqdim etilishi;

- savdo xodimlarining yuqori kasbiy mahorati, ularning xaridorlarga nisbatan

xushmuomalali va e'tiborli bo'layotganligi;

- ma'lum tovarlarni sotish tartib-qoidalari to'g'risida (plastik kartalar vositasida xarid qilish mumkinligi to'g'risida) xaridorlarni xabardor qilish;

- savdo shoxobchalari atroflari hamda savdo maydonlarining yaxshi sanitar holatda saqlanishi va boshqalar[3].

Chakana savdo korxonasi tomonidan samarali reklamasini o'tkazish uchun zamonaviy reklama yo'nalishlari va texnologiyalarini o'rganish vazifasi qo'yildi. Natijada jamiyatning onlayn reklamaga bo'lgan ehtiyojini hisobga olgan holda media-rejani amaliy ishlab chiqish bo'ldi.

Mamlakatimizda chakana savdoning o'sish sur'atiga e'tibor beradigan bo'lsak sezilarli o'zgarishlarni ko'rish mumkin (1-jadval).

1-jadval

Chakana savdo hajmining o'sish su'rati (yillik)

Klassifikator	2017	2018	2019	2020	2021	2022
O'zbekiston Respublikasi	101,3	100	108,6	105	117	110,8
Qoraqalpog'iston Respublikasi	101,1	103,7	109,3	104,3	119,6	111,4
Andijon viloyati	100,4	101,3	104,4	106,8	108,9	109,7
Buxoro viloyati	100,5	100,2	104,6	104,9	115,5	108
Jizzax viloyati	99,3	92,5	105,3	109,9	115,1	109,7
Qashqadaryo viloyati	99,8	100	112,4	102,9	109,6	111,9
Navoiy viloyati	98,2	98	104,3	105,4	115,8	110,2
Namangan viloyati	101,7	97,8	110,2	105,2	120,5	113,3
Samarqand viloyati	100,7	101,2	106,3	111,4	118,3	113,5
Surxondaryo viloyati	101	101,6	106,8	102,1	112,3	112
Sirdaryo viloyati	100	99,1	107,3	106,9	116,3	103,7
Toshkent viloyati	100	93,4	113,8	97,1	118,6	109,8
Farg'ona viloyati	101,9	101,7	106	106,2	118,6	105,6
Xorazm viloyati	101,2	101,4	110,2	110,9	113,8	112,9
Toshkent shahri	103,9	102,2	110,8	103,6	120,6	111,8

1-jadval ma'lumotlari asosida aytish mumkinki chakana savdo hajmi yillik ko'rsatkichda har yili o'sib bormoqda 2020-yilda Pandemiya sababli chakana

savdoning kamayishi kuzatilgan. Olib borilgan tadqiqotlar chakana savdoni rivojlantirishda elektron savdoni qo‘llash ahamiyatli ekanligini ko‘rsatmoqda. 2021-yida chakana savdo eng yuqori ko‘rsatkichni ko‘rsatmoqda (17 %), bu pandemiyadan keyin iste’molchilarning faol tarzda online savdo qilishi natijasida yuqorilagan. 2022-yilga kelib esa bu ko‘rsatkich (10,8 %) sezilarli darajada kamaygan. Bunga sabab aholining daromadlari ham ta’sir qilishi mumkin[4].

Mamlakat aholisiga chakana savdo xizmatini ko‘rsatishda bir qator kamchiliklar ko‘zga tashlanib turadi. Jumladan, savdo xizmati sifatining pastligi, do‘konlarning bezatilishi va tovarlar joylashuvining qoniqarsiz tashkil etish holatlari hamon saqlanib qolinmoqda. Respublika hududlarida savdo qilishning internet marketing va boshqa turlaridan samarali foydalanish davr talabi hisoblanadi. Internet orqali savdo qilish hozirgi paytda zamonaviy savdo qilish turi hisoblanadi. Iste’molchilar o‘zlariga kerakli tovarlarni o‘zlarining kompyuter, planshet va qo‘l telefonlari orqali buyurtma berib sotib olishlari mumkin. Internet orqali chakana savdoning ustunlik tomoni − xaridorlar vaqtining tejalishidir (Shadiyeva, 2023). Kartografiya ma’lumotlariga e’tibor bersak ko‘p hududlarda chakana savdoning rivojlanishi juda past bo‘lib qolmoqda. Bunga sabab sifatida hududlardagi infrastruktura, AKT sohasining rivojlanishining sekinligi bilan izohlash mumkin.

Hozirgi paytda chakana savdo korxonalari amaliyotida marketingning to‘g‘ri usuli nisbatan kengroq taraqqiy etgan: xaridor bilan turli vositalar bilan to‘g‘ridan-to‘g‘ri muloqot bo‘lib, xaridorni mahsulotni sotib olishga ishontirishdan iboratdir. Chakana savdoning ilg‘or usullaridan yana biri savdo avtomatlari orqali savdo qilish hisoblanadi. Savdo avtomatlari savdoning ijtimoiy-iqtisodiy samaradorligini ta’minlashda muhim o‘rin tutadi, ya’ni savdoda iste’mol xarajatlarini kamaytirish, iste’molchi hukmron bo‘lgan sharoitda muhim ahamiyatga egadir. Rivojlangan mamlakatlardagidek zamonaviy dizaynga ega bo‘lgan savdo avtomatlaridan foydalanish muhim masala hisoblanadi. Chakana savdo korxonalari raqobatbardoshligini ta’minlash hamda ular faoliyati samaradorligini oshirishda yangi oziq-ovqat tovarlari bilan savdo qilish hamda xaridorlarga tunu-kun savdo xizmatini ko‘rsatishni kengaytirish muhim omil hisoblanadi[5].

1-rasm. Chakana savdo hajmi (2022-yil) Bugungi kunda mamlakatimizda raqamli iqtisodiyot sharoitida ko‘p formatli (yo‘nalishli) savdo jadal rivojlanmoqda, bu yerda har bir format mijozga yo‘naltirilganlik yondashuvi bilan ajralib turadi va

aholining daromadlari, yoshi va boshqa bir qator ko‘rsatkichlardan qat’iy nazar ehtiyojlarini to‘liq qondirishga qaratilgan. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 28.01.2022 yildagi PF-60-sonli Farmoniga muvofiq “Harakatlar strategiyasidan — Taraqqiyot strategiyasi sari” tamoyiliga asosan ishlab chiqilgan yettita ustuvor yo‘nalishdan iborat 2022 — 2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O’zbekistonning Taraqqiyot strategiyasida milliy iqtisodiyotni jadal rivojlantirish va yuqori o‘sish sur’atlarini ta’minlash bo‘yicha vazifalar belgilandi, xususan, Iqtisodiyot tarmoqlarida barqaror yuqori o‘sish sur’atlarini ta’minlash orqali kelgusi besh yilda aholi jon boshiga yalpi ichki mahsulotni — 1,6 baravar va 2030-yilga borib aholi jon boshiga to‘g‘ri keladigan daromadni 4 ming AQSh dollaridan oshirish hamda “daromadi o‘rtachadan yuqori bo‘lgan davlatlar” qatoriga kirish uchun zamin yaratish, buning uchun esa makroiqtisodiy barqarorlikni ta’minlash va yillik inflyatsiya darajasini 2023-yilda bosqichma-bosqich 5 foizgacha pasaytirish maqsad qilindi. Shuningdek, hududlarda xizmat ko‘rsatish va servis sohalarini rivojlantirish orqali keyingi 5 yilda xizmat ko‘rsatish hajmini 3 baravarga oshirish hamda ushbu yo‘nalishda jami 3,5 million yangi ish o‘rinlarini yaratadi.

Adabiyotlar/ Литература/ Reference:

1.Abdukarimov F.B. (2011) Savdoda bozor mexanizmini takomillashtirish va samaradorligini oshirish yo‘llari (Samarqand viloyati misolida). Iqtisodiyot fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. Samarqand: SamISI, 156 b.

2.Deloitte (2023) “Global Marketing Trends 2023” https://www2.deloitte.com/us/en/insights/industry/technology/technology-media-and-

telecom-predictions/2024/introduction.html.

3.Guy C. (2006) Planning for retail development: a critical view of the British experience. – Routledge.

4.Mamatqulova Sh.J. (2022) Chakana savdoda aholiga savdo xizmati ko‘rsatishda

merchendayzingning o‘rni va ahamiyati// "Logistika va iqtisodiyot" ilmiy elektron jurnali. I-son www.economyjournal.uz

5.Reinartz W. (2011) et al. Retailing innovations in a globalizing retail market environment //Journal of Retailing. – T. 87. – C. S53-S66.

6.Saydullaev Sh. (2023) Savdo xizmatlarini takomillashtirish asosida savdo korxonalari raqobatbardoshligini oshirish //Economics and Innovative Technologies. T. 11. – №. 4. – C. 187-195.

7.Shadieva L.A. (2023) Marketing strategiyasidan foydalanish–savdo korxonalari

raqobatbardoshligini oshirishda ustuvor yo‘nalish //Journal of marketing, business and management. T. 2. – №. 9. – S. 162-167.

8.Shaymatova X., Yo‘ldoshev U., Xaitov O.N. (2023) O‘zbekiston Respublikasining chakana savdo korxonalarida innovatsion xizmatlar ko‘rsatishning asosiy yo‘nalishlari //Journal of Discoveries in Applied and Natural Science. – T. 1. – №. 4. – S. 93-96.

9.Sultanova N.U. (2023) Raqamli iqtisodiyot sharoitida chakana savdo korxonalarida

raqobatbardoshlik //Raqamli iqtisodiyot (Sifrovaya ekonomika). №. 2. – S. 28-34.

10.Xolmamatov D.X. (2021) Ulgurji savdoda marketing logistikasini rivojlantirish yo‘llari. “Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” Ilmiy elektron jurnali. № 3, may-iyun,

Research Science and Innovation House

“JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN” JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

ПОВЫШЕНИЕ ПРОЧНОСТИ ВЫСОКОПРОЧНОГО БЕТОНА С ПРИМЕНЕНИЕМ СУПЕРПЛАСТИФИКАТОРА

проф., д.т.н. Косимов И., магистр Авезова Н.

Аннотация:

В статье рассматривается влияние суперпластификаторов на основе поликарбоксилатэфирной смолы на свойства высокопрочного бетона. Цель работы заключалась в разработке и сравнении рецептур бетона с добавлением суперпластификатора и без него. Проводилось экспериментальное исследование для оценки прочностных характеристик, долговечности и экономической эффективности новых рецептур. Результаты показали, что использование суперпластификатора позволяет значительно улучшить прочность бетона при снижении расхода воды и цемента. Экономический анализ также подтверждает сокращение себестоимости бетона, что делает его более конкурентоспособным на рынке.

Ключевые слова: высокопрочный бетон, суперпластификатор, поликарбоксилатэфирная смола, водоцементное соотношение, экономия, себестоимость, рецептура бетона.

Введение

В последние годы в строительной отрасли повышенные требования к прочности, долговечности и экономической эффективности бетона обуславливают необходимость разработки новых материалов с улучшенными характеристиками. Одним из таких решений являются суперпластификаторы, которые позволяют улучшить пластичность бетонной смеси при сохранении или повышении прочности бетона. В частности, суперпластификаторы на основе поликарбоксилатэфирной смолы демонстрируют хорошие результаты при использовании в высокопрочных бетонах. Однако применение таких добавок также требует тщательной проработки рецептур для достижения оптимальных показателей как по прочности, так и по экономическим параметрам.

Цель исследования

Целью данного исследования является анализ влияния суперпластификатора на основе поликарбоксилатэфирной смолы на рецептуру высокопрочного бетона, а также оценка его эффективности с точки

зрения прочностных характеристик и экономической целесообразности. Задачи исследования включают:

- Разработку нескольких рецептур бетона с использованием суперпластификатора и без него.
- Сравнительный анализ прочности и долговечности полученных образцов.
- Оценку экономической выгоды применения суперпластификатора с точки зрения снижения себестоимости производства бетона.

Методология исследования

В ходе исследования использовались следующие материалы: портландцемент ЦЕМ II/А-К 42,5Н Extra cem 450+, песок и гравий, а также суперпластификатор на основе поликарбоксилатэфирной смолы. Для оценки эффективности различных рецептур были разработаны следующие составы бетона:

- Контрольный состав (без суперпластификатора).
- Состав с различными дозировками суперпластификатора, позволяющими снизить водоцементное соотношение.

Для каждой рецептуры были изготовлены кубики для испытаний на прочность и долговечность. Прочностные характеристики измерялись через 7, 14 и 28 дней после приготовления образцов. Для оценки экономической эффективности были рассчитаны расходы на материалы и сравнение себестоимости для каждой рецептуры.

Результаты исследования

Прочностные характеристики

Экспериментальные данные показали, что добавление суперпластификатора на основе поликарбоксилатэфирной смолы позволяет значительно повысить прочность бетона. Особенно это проявляется при снижении водоцементного соотношения. В то время как контрольная смесь имела среднюю прочность на сжатие 40 МПа через 28 дней, образцы с добавлением суперпластификатора показали прочность в 50 МПа, что составляет прирост на 20%. Это подтверждает эффективность применения

добавки в улучшении свойств бетона при меньшем водоцементном соотношении.

Экономическая эффективность

Снижение расхода воды и цемента с использованием суперпластификатора позволило существенно снизить себестоимость производства бетона. При сохранении прочностных характеристик образцов с добавкой, расход цемента был уменьшен на 10%, а воды на 15%. В результате, стоимость 1 м³ бетона с добавлением суперпластификатора оказалась ниже на 8-10% по сравнению с контрольным составом.

Обсуждение

Результаты исследования показывают, что использование суперпластификатора значительно улучшает эксплуатационные характеристики бетона, позволяя снизить водоцементное соотношение и, следовательно, повысить его прочность. Одновременно, благодаря уменьшению расхода воды и цемента, снижается себестоимость бетона, что делает его более выгодным с экономической точки зрения. Это особенно важно в условиях массового строительства, где снижение затрат на материалы может существенно повысить конкурентоспособность строительных компаний.

Заключение

Использование суперпластификаторов в рецептурах высокопрочного бетона является эффективным методом для улучшения прочностных характеристик и снижения себестоимости производства бетона. Применение суперпластификатора на основе поликарбоксилатэфирной смолы позволяет достичь значительных улучшений в прочности при снижении водоцементного соотношения и сокращении расхода материалов. Это делает такие рецептуры перспективными для применения в строительной отрасли, где важна не только высокая прочность бетона, но и его экономическая эффективность.

Список использованной литературы:

1. Ковалев, В. В., Гречкин, А. В., & Лазарев, С. А. (2018). *Технология бетонов с использованием суперпластификаторов*. М.: Строиздат.

2. Никитин, В. И., & Рябков, Ю. А. (2017). *Суперпластификаторы для бетонов и их влияние на прочностные характеристики*. Журнал «Строительные материалы», 12(5), 34-38.
3. Беляев, М. П., & Шарков, В. П. (2016). *Применение суперпластификаторов в производстве высокопрочного бетона*. Вестник строительных технологий, 23(3), 89-93.
4. Романова, О. В., & Михайлова, А. И. (2019). *Экономическая эффективность использования суперпластификаторов в бетонных смесях*. Строительные технологии и инновации, 7(4), 102-107.
5. ASTM C494/C494M-18. (2018). *Standard Specification for Chemical Admixtures for Concrete*. ASTM International.

Research Science and Innovation House

“JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN” JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

OVULYATSIYA BUZILISHLARI VA ULARNING TUG‘ILISH QOBILIYATIGA TA’SIRI

Norboyeva Marjona
Termiz Iqtisodiyot va servis universiteti
tibbiyot fakulteti davolash ishi yo‘nalishi
2- kurs 23-10 guruh talabasi
norboyevamarjona418@gmail.com
Xonimqulova Saodat Yusupovna
Ilmiy rahbari
@saodatxonimqulova4439

Annotatsiya: Ushbu maqolada ovulyatsiya jarayonining buzilishlari va ularning ayollarning tug‘ilish qobiliyatiga ta’siri keng ko‘lamda tahlil qilinadi. Ovulyatsiya siklining normal va patologik holatlari, ayniqsa, anovulyatsiya, oligovulyatsiya va boshqa buzilish turlari batafsil yoritilgan. Ushbu buzilishlarning asosiy sabablaridan biri sifatida gormonal disbalans, stress, turmush tarzi va atrof-muhit omillari keltirilgan. Mavzuda buzilishlarning klinik ko‘rinishlari, diagnostika usullari, zamonaviy davolash yondashuvlari va muqobil usullar (masalan, ovulyatsiyani stimulyatsiya qilish, gormonal terapiya) muhokama qilingan. Shuningdek, ovulyatsiya buzilishlarining davolash samaradorligini oshirish uchun individual yondashuvning ahamiyati va ilg‘or reproduktiv texnologiyalarning qo‘llanishi ko‘rib chiqilgan. Tadqiqotda tug‘ilish qobiliyatiga ta’sir etuvchi psixologik va ijtimoiy omillar ham hisobga olingan. Mazkur maqola reproduktiv salomatlikni tiklashga oid ilmiy-amaliy yondashuvlarni rivojlantirishga hissa qo‘shadi.

Kalit so‘zlar: Ovulyatsiya buzilishlari, anovulyatsiya, oligovulyatsiya, tug‘ilish qobiliyati, gormonal disbalans, reproduktiv salomatlik, zamonaviy

davolash usullari, ovulyatsiya stimulyatsiyasi, reproduktiv texnologiyalar, ayollar sog‘ligi, stress omillari, atrof-muhitning ta’siri, diagnostika, psixologik omillar, ijtimoiy omillar, individual davolash yondashuvi.

Ovulyatsiya – bu ayol organizmidagi tuxumdonlarda tuxum hujayraning yetilib, follikuladan chiqishi jarayoni bo‘lib, u ayollarning reproduktiv salomatligi va tug‘ilish qobiliyati uchun asosiy jarayon hisoblanadi. Ushbu jarayonning buzilishi anovulyatsiya yoki oligovulyatsiya kabi patologiyalarni keltirib chiqaradi, bu esa bepushtlikning asosiy sababi hisoblanadi. Ushbu maqolada ovulyatsiya buzilishlari, ularning kelib chiqish sabablari va tug‘ilish qobiliyatiga ta’siri haqida batafsil so‘z yuritiladi. Ovulyatsiya buzilishlariga turli ichki va tashqi omillar sabab bo‘lishi mumkin. Gormonal disbalans, Gipotolamo-gipofizar-tuxumdon o‘qi faoliyatining buzilishi gormonal muvozanatni izdan chiqaradi. Bu holatda follikul yetilmaydi yoki tuxum hujayra chiqishi kechikadi. Doimiy stress holati gormonlarning ishlab chiqarilishi va ovulyatsiya sikliga ta’sir ko‘rsatadi. Zararkunanda moddalar, xususiy ekologik sharoit va oziqlanish yetishmovchiligi tuxumdon faoliyatini susaytiradi. Tibbiy muammolar: Polikistik tuxumdon sindromi (PCOS), qalqonsimon bez kasalliklari, gipofizar adenoma va boshqa endokrin kasalliklar ovulyatsiyani buzadi. Yomon ovqatlanish, ortiqcha vazn yoki semizlik, shuningdek, chekish va alkogol iste’moli reproduktiv tizimga zarar yetkazadi.

Ovulyatsiya buzilishlari quyidagi alomatlar bilan namoyon bo‘lishi mumkin:

- Hayz siklining tartibsizligi yoki hayz ko‘rmaslik (amenoreya);
- Gormonal o‘zgarishlarga bog‘liq holda yuzda husnbuzar paydo bo‘lishi, soch to‘kilishi;
- Homilador bo‘lishda qiyinchiliklar;
- Qorin pastki sohasida og‘riq yoki noqulaylik hissi.

Ovulyatsiya buzilishlari ayollarning reproduktiv salomatligiga salbiy ta’sir ko‘rsatib, bepushtlikka olib keladi. Bunday holatda tuxum hujayra follikuladan chiqmasligi sababli urug‘lanish imkoniyati yo‘qoladi. Shuningdek, buzilgan gormonal fon bachadonning ichki qatlamini homila rivojlanishi uchun tayyorlamaydi.

Ovulyatsiya buzilishlarini aniqlash uchun quyidagi diagnostika usullari qo‘llaniladi:

- Ultrasonografiya (USG) orqali tuxumdon faoliyatini kuzatish;
- Gormonal testlar (progesteron, estrogen va boshqalar);
- Boshqa endokrin muammolarni aniqlash uchun qon tahlillari.

Ovulyatsiya buzilishlari ko‘plab ayollarda uchraydi va ularning tug‘ilish qobiliyatiga jiddiy ta’sir ko‘rsatadi. Mazkur muammoni erta aniqlash va davolash reproduktiv salomatlikni saqlab qolish uchun muhimdir. Shuningdek, individual yondashuv va zamonaviy tibbiy texnologiyalar bu borada samarali natijalarga erishishga yordam beradi. Ovulyatsiya bilan bog‘liq muammolarni bartaraf etish uchun ilmiy-amaliy tadqiqotlar va profilaktika choralari kuchaytirilishi lozim. Ovulyatsiya buzilishlari ayollarning reproduktiv salomatligi va tug‘ilish qobiliyatiga salbiy ta’sir ko‘rsatadigan asosiy omillardan biri hisoblanadi. Ushbu buzilishlarning kelib chiqish sabablari gormonal disbalans, stress, turmush tarzi va atrof-muhit ta’siriga bog‘liq. Davolash usullari orasida gormonal terapiya, ovulyatsiyani stimulyatsiya qilish va reproduktiv texnologiyalar samarali ekani isbotlangan. Bemorlarning individual ehtiyojlariga mos yondashuv va profilaktika choralari orqali ovulyatsiya buzilishlarining oldini olish va tug‘ilish qobiliyatini tiklashga erishish mumkin. Ushbu mavzuni chuqur o‘rganish va amaliy yondashuvlar sog‘lom avlod shakllanishiga katta hissa qo‘shadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Dumesic, D. A., & Abbott, D. H. (2008). Polycystic ovary syndrome: A translational model linking genetics, neuroendocrinology, and ovarian biology. Endocrine Reviews, 29(6), 615-639.

2. Fauser, B. C., & van Heusden, A. M. (1997). Manipulation of human ovarian function: Physiological concepts and clinical consequences. Endocrine Reviews, 18(1), 71-106.

3. Norman, R. J., Dewailly, D., Legro, R. S., & Hickey, T. E. (2007). Polycystic ovary syndrome. The Lancet, 370(9588), 685-697.

4. Practice Committee of the American Society for Reproductive Medicine (2008). Current evaluation of amenorrhea. Fertility and Sterility, 90(5), S219-S225.

5. Rotterdam ESHRE/ASRM-Sponsored PCOS Consensus Workshop Group (2004). Revised 2003 consensus on diagnostic criteria and long-term health risks related to polycystic ovary syndrome (PCOS). Human Reproduction, 19(1), 41-47.

Research Science and Innovation House

"JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN" JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

GEPATIT C VA UNI DAVOLASHNING ZAMONAVIY USULLARI

Normo'minova Durdona
Termiz Iqtisodiyot va xizmat universiteti
tibbiyot fakulteti davolash ishi yo'nalishi
1-kurs 24-01 guruh talabasi
durdonanormominova8@gmail.com
Inoyatullo Xolmurodov
Ilmiy rahbari
inoyatulloxolmurodov@gmail.com

Annotatsiya: Maqola "Gepatit C va uni davolashning zamonaviy usullari" mavzusiga bag'ishlangan bo'lib, gepatit C kasalligining xususiyatlari, tarqalishiga ta'sir etuvchi omillar va uning davolash usullari haqida so'nggi yutuqlarni tahlil qiladi. Hepatit C - bu gepatotrop virus bo'lib, jigarni zararlaydi va surunkali gepatit, jigar sirrozi yoki jigar saratoniga olib kelishi mumkin. Maqolada virusga qarshi kurashishda yangi dorivor vositalar, interferon-siz davolash usullari, o'zgartirilgan terapiya rejimlari va jahon miqyosida amalga oshirilayotgan tadqiqotlar haqida so'nggi ma'lumotlar keltirilgan. Shuningdek, davolash samaradorligi va xavfsizligini ta'minlash, yangi dori vositalarining imkoniyatlari hamda gepatit C ni davolashdagi global yutuqlarni baholash muhim jihatlari yoritilgan.

Kalit so'zlar:
Gepatit C , Virusli gepatit , Jigar kasalliklari , saraton , Hepatit C epidemiyasi , davolash samaradorligi

Gepatit C virus (HCV) jigarni zararlovchi jiddiy infeksion kasallik bo‘lib, dunyo bo‘yicha 58 milliondan ortiq inson bu virus bilan yashaydi. Kasallikning yuqishi asosan infeksiya yuqgan qon orqali sodir bo‘ladi. Transfuziya, steril bo‘lmagan ignalar, tibbiy vositalardan noto‘g‘ri foydalanish va gigiyena qoidalariga rioya qilmaslik HCV yuqtirish xavfini oshiradi. Gepatit C infeksiyasi o‘tkir va surunkali shakllarga ega bo‘lib, surunkali shakl holatlarning 75–85 foizida uchraydi. Kasallikni erta aniqlash davolashning muvaffaqiyatini ta’minlaydi.

HCV antitana testi – organizmda virusga qarshi antitanalarning mavjudligini aniqlash orqali dastlabki tashxis qo‘yiladi. HCV RNA testi – virusning genetik

materiali mavjudligini va virus yuklamasini aniqlash uchun eng ishonchli usul. Virus genotipi aniqlash – HCVning genotipini belgilash davolash rejimini tanlashda muhim ahamiyatga ega. Dunyo bo‘ylab HCVning 6 ta asosiy genotipi mavjud bo‘lib, ular orasida 1, 2 va 3-genotiplar ko‘p uchraydi. So‘nggi yillarda gepatit C davolashda tub burilish yuz berdi. An’anaviy interferon va ribavirin asosidagi terapiyadan farqli o‘laroq, zamonaviy to‘g‘ridan-to‘g‘ri ta’sir qiluvchi antiviral preparatlar (DAAs) yordamida davolash ancha samarali va qulay bo‘lib qoldi.

DAAs HCV replikatsiyasi uchun zarur bo‘lgan oqsillarni to‘g‘ridan-to‘g‘ri nishonga oladi. Ularning asosiy afzalliklari:

- Davolash muddati qisqa (8–12 hafta).
- Yuqori samaradorlik (95–99 foizgacha to‘liq sog‘ayish).
- Kam nojo‘ya ta’sirlar.

Ko‘p qo‘llaniladigan DAA preparatlar:

- Sofosbuvir
- Ledipasvir
- Velpatasvir
- Glekaprevir/Pibrentasvir

Interferon va ribavirin bilan davolash usuli o‘tmishda asosiy standart hisoblangan, ammo ko‘plab nojo‘ya ta’sirlar (masalan, charchoq, depressiya, gematologik muammolar) va past samaradorlik sabab kamroq qo‘llanilmoqda. HCVni hujayra darajasida yo‘q qilishga qaratilgan yangi texnologiyalar o‘rganilmoqda. Vaktsina ishlab chiqish: Hozirda HCVga qarshi samarali vaktsina mavjud emas, ammo klinik tadqiqotlar davom etmoqda. Sun’iy intellekt va biomarkerlardan foydalanish: Kasallikni erta bosqichda aniqlash va davolash

strategiyalarini optimallashtirish maqsadida qo‘llanilmoqda. Profilaktika choralari gepatit Cni nazorat qilishda muhim rol o‘ynaydi. Gigiyena qoidalariga rioya qilish, steril tibbiy vositalardan foydalanish va xavf guruhidagi shaxslarni muntazam tekshirish muhim ahamiyatga ega. Shu bilan birga, aholiga ma’lumot yetkazish va kasallikning xavflarini tushuntirish virusning tarqalishini kamaytirishga yordam beradi. Zamonaviy usullarning joriy qilinishi bilan gepatit C global sog‘liqni saqlash muammosi sifatida qisqa muddatda to‘liq bartaraf etilishi kutilmoqda. Gepatit C jiddiy virusli kasallik bo‘lib, o‘z vaqtida aniqlanib, samarali davolansa, butkul davolash mumkin. Zamonaviy to‘g‘ridan-to‘g‘ri ta’sir qiluvchi antiviral dorilar (DAAs) yordamida kasallikni 95–99 foiz hollarda muvaffaqiyatli bartaraf etish imkoni mavjud. Innovatsion tadqiqotlar gen terapiyasi, biomarkerlar va vaktsina yaratish orqali gepatit Cni yanada samarali nazorat qilish imkonini bermoqda. Shuningdek, kasallikning oldini olish uchun profilaktik choralarga amal qilish va aholi o‘rtasida tushuntirish ishlarini kengaytirish muhimdir.

Zamonaviy davolash usullari va oldini olish choralarining birgalikdagi qo‘llanilishi gepatit Cni butunlay yo‘q qilishga qaratilgan global maqsadga erishishga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR

1. Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti (2016). 2030 yilga kelib B va C gepatitlariga qarshi kurash. Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti.

2. Feld, JJ, & Gane, EJ (2015). Gepatit C: terapiyadagi yangi yutuqlar. Gepatologiya, 61 (1), 238-248. https://doi.org/10.1002/hep.27288

3. Afdhal, NH va boshqalar. (2014). Davolanmagan HCV genotipi 1 infektsiyasi uchun Ledipasvir va Sofosbuvir. New England Journal of Medicine, 370(20), 1889-1898. https://doi.org/10.1056/NEJMoa1402454

4. Pawlotsky , JM va boshqalar. (2017). Gepatit C virusining to'g'ridan-to'g'ri ta'sir etuvchi antivirallarga chidamliligi: muvaffaqiyatga erishish yo'li. Liver International, 37(2), 3-18. https://doi.org/10.1111/liv.13372

5. Zeuzem , S. va boshqalar. (2016). HCV genotipi 1 infektsiyasi uchun Sofosbuvir va Velpatasvir - tasodifiy sinov. Yangi Angliya Jurnal ning Tibbiyot , 374(22), 2105-2109. https://doi.org/10.1056/NEJMoa1512610

“JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN” JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

O‘QUV TURISTIK SAYOHATLARI VA TURIZMNING TEXNIKASI

Urganch davlat universiteti Yakka kurash kaferdasi dotsent v.b.
Matvapayev Azizbek Gaibnazar o‘g’li pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Annatatsiya. Mazkur maqolada, turizmga jismoniy tarbiya vositasi tarzida qaralishi va tabiiy to‘siqlardan o‘tish, yuk ko‘tarishni jismoniy mashqlar bilan qo‘shib olib borish kabi masalalar ochib beradi.

Kalit so‘zlar. Turizm, jismoniy tarbiya vositasi, jismoniy mashqlar, jismoniy tarbiya, poxodda turizm forma va usuliyatlardan foydalanish, jismoniy tarbiya vositasi, turizmda kuch sinashish, musobaqalashish.

Аннотация. В данной статье раскрываются такие вопросы, как рассмотрение туризма как средства физического воспитания и совмещение преодоления естественных препятствий и поднятия тяжестей с физическими упражнениями.

Ключевые слова. Туризм, средства физического воспитания, физические упражнения, физическое воспитание, использование форм и методов туризма в походе, средства физического воспитания, силовые испытания в туризме, соревнования.

Annotation. This article examines tourism as a means of physical education and discusses issues such as overcoming natural obstacles, combining lifting with physical exercises.

Keywords. Tourism, means of physical education, physical exercises, physical education, the use of forms and methods in tourism, means of physical education, competition in tourism, competition.

Turizm aholining uyg’un rivojlanishi, ularning sog’lig’ini mustahkamlash va zamonaviy insonni barkamol shaxs sifatida tarbiyalashning muhim vositasi bo‘lib xizmat qiladi. Turizmni ijtimoiy hodisa sifatida rivojlantirishning dolzarbligi odamlarining sog’lig’ini saqlash va mustahkamlashga, mamlakat aholisi uchun mazmunli dam olishni ta’minlashga qaratilgan boshqa vositalar qatoriga kiritilishi bilan ko‘rinadi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 5-yanvardagi «O‘zbekiston Respublikasida turizmni jadal rivojlantirishga oid qo‘shimcha chora tadbirlar to‘g’risida»gi Farmonining 2-ilovasida 2021 - 2025-yillarda O‘zbekiston Respublikasida turizm sohasini rivojlantirish Konsepsiyasini amalga oshirish bo‘yicha 2021-yilga mo‘ljallangan chora-tadbirlar rejasi ishlab chiqilgan. Unda mamlakatda sport turizmining bugungi kundagi holatini tahlil qilish, sport turizmini yanada rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash bo‘yicha chora-tadbirlar rejasini ishlab chiqish vazifalari belgilab berilgan. Turizmning mamlakatlar yalpi ichki mahsulotidagi o‘rni muttasil oshib bormoqda, - deydi Prezident Shavkat Mirziyoev, - Binobarin, iqtisodiy taraqqiyot sur'atlarini jadallashtirishga intilayotgan yangi O‘zbekistonda ham turizmni rivojlantirish ustuvor iqtisodiy vazifalardan biri bo‘lmog‘i lozim[1]. O‘zbekistonda milliy turizmning rivojlanishi jamiyat hayotining turli sohalari bilan o‘zaro uyg‘un holatda rivojlanuvchi jarayon sifatida tahlil qilingan. Tadqiqotda turizm tizimi o‘ziga xos xususiyat, maqsad, vazifa va strukturadan iborat bo‘lgan ochiq, yaxlit, izchil tizim sifatida ko‘rib o‘tilgan. Huddi shu yo‘nalishda, jamiyat rivojlanishining hozirgi bosqichida odamlarni jismoniy sog’lomlashtirishning eng ommabop va arzon vositalaridan biri sifatida turizmning ahamiyati katta ekanligini ham aytishimiz mumkin. Turizmga bunday e’tibor bejiz emas. Jamiyatni rivojlantirishning qoidalaridan biri har tomonlama rivojlangan barkamol shaxsni tarbiyalashdir, bu esa insonning ijtimoiy ehtiyojlarni qondirish qobiliyatini diversifikatsiyalash maqsadida turli faoliyat sohalarida ishtirok etish zarurligini belgilaydi.

Turizmni shaxsni tarbiyalashning faol vositasi sifatida qo‘llash insonga zarur bo‘lgan hayotiy ko‘nikmalarning shakllanishiga, uning harakat qobiliyatini

[1] Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон стратегияси.-Тошкент:“Ўзбекистон”, 2021. 172-173 бетлар.

yaxshilashga, axloqiy irodaviy va intellektual fazilatlarni rivojlantirishga ijobiy ta’sir ko‘rsatishga imkon beradi. Bundan tashqari, turizm turli xil ijtimoiy foydali ishlarda ishtirok etuvchilarni jalb qilishni o‘z ichiga oladi. Mamlakatimizda jismoniy tarbiya - uzluksiz ta’limning ajralmas tarkibiy qismi - insonning barkamol shaxs sifatida shakllanishi bilan uzviy bog’liqdir. Shuning uchun jismoniy tarbiya tizimining barcha vositalari, shakllari va usullari jismoniy tarbiyaning insonning mehnat va mudofaa faoliyati amaliyoti bilan dialektik aloqasini ta’minlashga, jismoniy tarbiya bo‘yicha chora-tadbirlar sog’lomlashtirishga, har tomonlama barkamol rivojlangan shaxsni tarbiyalashga yo‘naltirilishi kerak. Dmitriy Kirsanovning fikriga ko‘ra, “milliy turizm o‘zida ichki (mamlakat ichidagi) va milliy ishlab chiqishga tegishli bo‘lgan kirish turizmini o‘zida ifodalaydi”[2]. V.A.Kvartalnov esa milliy turizmga, “milliy turizm – ichki va kirish turizmi sohasidagi faoliyat majmui, turistlarga o‘z davlati fuqarolari tomonidan xizmat ko‘rsatishdir” [3] , deb ta'rif beradi.

M.Q.Pardaev, R.Atabaev, B.R.Pardaevlar, “milliy turizm deganda bir mamlakat turistlarining boshqa xorijiy mamlakatlarga borib kelishi va o‘z mamlakatining ichida bir joydan ikkinchi joyga turistik maqsadlar bilan harakat qilishi tushiniladi”[4], deb hisoblashadi. Yuqorida aytib o‘tilganlardan ma’lumki, turizmni qisqa muddatli ko‘ngil ochish deb bo‘lmaydi, avvalambor insonning shaxsiy manfaatlarini, aqliy, mehnat, axloqiy va estetik ta’limdan ajratgan holda qondirish. Amaliyot shuni ko‘rsatadiki, insonning jismoniy tarbiyasining umumiy uzoq muddatli tizimida to‘g’ri jismoniy kamolotga faqat turizm orqali erishib bo‘lmaydi. Turizm bilan shug’ullanish faqat ushbu tizimning boshqa vositalari:

[2] https://travel 247 ru / 86 – natsionalniy-turism-chto-eto takoe.
[3] https://tourlib.net/books tourism / kvartalnov tourism 3. htm.
[4] Пардаев М.Қ., Атабаев Р., Пардаев Б.Р. Туризм соҳасини ривожлантириш имкониятлари. Тошкент, “Фан ва технология” нашриёти, 2007 йил, 6 бет.

o‘yinlar, gimnastika, sport bilan bog’liq holda foyda keltiradi. Turizm jismoniy tarbiya tizimida maxsus guruhga ajratilgan, chunki bu boshqa turlarga nisbatan ko‘proq har bir inson hayotida zarur bo‘lgan bilim, ko‘nikma va malakalarni egallashga imkon beradi.

Turizmni iqtisodiyotning strategik tarmog‘iga aylantirish biz uchun ustuvor vazifa bo‘lib qoladi, - deydi Prezident Shavkat Mirziyoev, - Hukumat oldidagi eng muhim vazifalardan biri – yaqin yillarda yurtimizga keladigan turistlar sonini 10 millionga etkazishdan iboratShunday qilib, turizm jismoniy tarbiya vositasi sifatida tabiiy qo‘llanilish bilan tavsiflanadi. U turli xil shakldagi va tarkibidagi turli xil harakat faoliyatlarni o‘z ichiga oladi. Bu kam uchraydigan joylarda katta masofani oqilona bosib o‘tish, tabiiy sharoitlarda jamoaviy sa’y-harakatlar bilan amalga oshiriladigan harakatlardir[5]. Ularning maqsadi esa ta’lim, tarbiya, sog’liqni saqlash va sportga oid vazifalarni hal qilishda shaxsga uning ishlab chiqarish, harbiy va maishiy faoliyatda zarur ko‘nikmalarini shakllantirish bo‘ladi.

Turizmda ta’lim, tarbiya, sog’liqni saqlash va sportga oid vazifalar umumiy vazifalar toifasiga kiradi, ya’ni ularni hal etish birdamlikda amalga oshiriladi va o‘quvchilarning yoshi va maxsus jismoniy tayyorgarligi darajasiga bog’liq emas. Masalan, sayohat paytida, ta’lim vazifasi har bir ishtirokchiga jamoadan ta’sir qilish orqali to‘g’ridan-to‘g’ri hal qilinadi, ya’ni jamoaviylik, shaxsiy manfaatlarning jamoat manfaatlariga bo‘ysunishi shakllanadi; bundan tashqari, lager sharoitida harakat qilish davomiyligi, jismoniy mashqlar asta-sekin o‘sib boradi, insonning chidamliligi va ixtiyoriy fazilatlari paydo bo‘ladi. Sayohatlar davomida ta’limiy vazifalar bilan bir qatorda tarbiyaviy vazifalar ham hal etiladi. Bu sayohatlar oldidan

[5] Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон стратегияси. –Тошкент: “Ўзбекистон” нашриёти, 2021. 174 бет.

olingan o‘lkashunoslik, tabiiy tarix, topografiya bo‘yicha bilimlarni bilimlarni birlashtirishni anglatadi, ya’ni bunda nazariya amaliyot bilan tasdiqlanadi.

Sayohat sharoitida ko‘nikma va malakalarni shakllantirish metodikasi bo‘yicha bilimlar ham yaxshilanadi. Sog’liqni saqlash muammosi jismoniy yuklama va faol dam olishning maqbul rejimiga rioya qilgan holda, tabiiy omillarning tananing barcha funktsiyalariga ijobiy ta’siridan foydalangan holda, shaxsiy va jamoat gigienasi qoidalariga rioya qilgan holda to‘g’ri tashkil etilgan yo‘nalish yordamida hal qilinadi. Vaqti-vaqti bilan muntazam ravishda yugurish yoki suzish bilan shug’ullanadigan odamlarga sayohat qilish, insonni jismoniy yuklamaga moslashtirishning yomon oqibatlarini bartaraf etishga imkon beradi. Adaptatsiya, xuddi shu jismoniy yuklamani uzoq vaqt davomida bajarish natijasida tanada yangi moslashuvchan siljishlar paydo bo‘lishi jarayoni to‘xtashi bilan izohlanadi. Bunday holda, biz odamni ayni paytda ma’lum jismoniy yuklama bilan bog’liq biroz boshqacha faoliyat turiga vaqtincha yo‘naltirishga muhtojmiz.

Jismoniy tarbiya bilan shug’ullanadigan odamning davriy sayohati uning tanasini jismoniy tayyorgarligi yuqori darajada bo‘lishiga yordam beradi. Umuman olganda, turizmda sport vazifalariga kelsak, uchta fikrni ta’kidlash kerak.

Birinchidan, turizm faoliyati har qanday sportda zarur bo‘lgan umumiy jismoniy tayyorgarlik bazasini yaratishga yordam beradi.

Ikkinchidan, ular turizm texnikasi bo‘yicha musobaqalarda ishtirok etish uchun maxsus tayyorgarlikni ta’minlaydi.

Uchinchidan, turistik poxodlar sport tasnifi bilan tartibga solinadi, bu esa o‘z navbatida o‘z ishtirokchilarining tegishli sport tayyorgarligini talab qiladi, ya’ni sport tasnifi turizmda maksimal yuklanish printsipini amalga oshirishga yordam beradi. Turizmdagi xususiy vazifalar, maqsadga qarab, ma’lum bir sayohatga maxsus tayyorgarlik bilan bog’liq. Masalan, O‘zbekistonning tarixiy joylariga

sayohat qilish tarixiy obidalar va yodgorliklar bilan to‘yingan yo‘lni tanlash uchun maxsus tayyorgarlikni talab qiladi. Bunday holda, taklif etilayotgan sayohat doirasida sodir bo‘lgan tarixiy voqealar haqida ma’lumot olish uchun ko‘plab adabiy manbalarni o‘rganishni talab qiladi. Yo‘nalishda ushbu ma’lumotlar ishtirokchilarning yo‘naltirilgan qidiruv ishlari natijasida to‘ldirilishi kerak. Sayohatdan keyin arxiv hujjatlarini izlash ma’lum tarixiy voqealarning ahamiyati to‘g’risida yanada yaxlit g’oyalarni yaratishga yordam beradi.

Shunday qilib, O‘zbekistonning tarixiy joylariga sayohatlar yoshlarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalashga qaratilgan bo‘ladi. O‘quv turistik sayohatlari turizmning texnikasi va taktikasi bo‘yicha o‘quv mashg’ulotlarini o‘tkazish, joy tanlash va tunash uchun joy tayyorlash, ovqat pishirish uchun tegishli shart-sharoitlarni talab qiladi, ya’ni ular ishtirokchilar orasida bunday ko‘nikmalarni shakllantirish muammolarini hal qiladi, bu kelajakda ularga sayyohlik tadbirlarini mustaqil ravishda tashkil etish va o‘tkazishga yordam beradi. Murakkab toifadagi sayohatlar ularning ishtirokchilarini oldindan tayyorgarligi bilan bog’liq.

Turistik uskunalarni sinash maqsadida ba’zi qiyin sayohatlar amalga oshiriladi. Alohida turistik ekspeditsiyalarda milliy iqtisodiy vazifalar hal etiladi (borish qiyin bo‘lgan hududlardagi muzliklar, o‘simlik va hayvonot dunyosini o‘rganish, xaritalarni tuzish va yangilash, meteorologik kuzatuvlar). Turizm o‘zining maqsad va vazifalariga to‘la mos kelishi uchun uni hodisa sifatida tartibli ko‘rib chiqish kerak.

Turizm hodisa sifatida o‘ziga xos hodisalar tizimidir, bunda uning tarkibiy qismlari sifatida mafkuraviy, tabiatshunoslik, ilmiy, uslubiy, tashkiliy va boshqaruv, dasturiy va me’yoriy asoslarni ajratish mumkin. Turizm – reja asosida oldindan mo‘ljallangan sayohat, ekskursiya, poxod, toqqa chiqish va sayrlardan iboratki,

bunda biror ne’mat yaratilmay, jismoniy qobiliyat va jismoniy sifatlarni rivojlantirish va aktiv dam olishga yo‘naltirilgan omil deb qaraladi.

Geologlar, gidrogeograflarning sayohatlaridan ma’lumki, ular o‘z sayohatlarini moddiy qiymat yaratish maqsadida rejalashtiradilar. Jismoniy tarbiya jarayonida esa uning xususiy tomonlaridan foydalaniladi. Turistik sayohatlarda tabiatning ma’lum to‘siqlaridan o‘tish kishilarda aqliy, jismoniy, axloqiy - estetik hislatlarni tarbiyalaydi. Ularga jamoaga munosabat, qo‘rqmaslik, kuch, chidamlilik sifatlarini rivojlantiradi. Sayohatda tog’, dalaning turmush tarzi, unda yashash, mehnat qilish sharoitga moslashish malakasi va ko‘nikmalari rivojlanadi. Turizm boshqa jismoniy tarbiya omillariga nisbatan hayotiy-amaliy sharoitda qo‘llanadigan jismoniy mashqlarga boy. Shunga ko‘ra, ular hayotiyligi va amaliyligi bilan farqlanadi.

Jismoniy tarbiya vositasi sifatida turizm quyidagi asosiy xususityalarga ega:

1.Hayotiy-amaliyligi xususiyati. Mustaqil faoliyat, tashabbuskorlikni tarbiyalaydi. Rahbarlik, boshqarish, mo‘ljal olish, yo‘lni tanlash va uni to‘g’ri topish, haritani o‘qiy olishdek qator malakalarni shakllantiradi va rivojlantiradi.

2.Turizm jismoniy sifatlar va harakatlar malakasini baravariga tarbiyalaydi, chunki unda ajratib olingan mutaxassislikka kerak bo‘lgan hislatlar rivojlanmaydi.

3. Safarga tayyorlanish va safar davomida barcha faoliyat, hayotiy ahamiyatga ega bo‘lgan yurish, yugurish, to‘siqlardan oshish va boshqa hayotiy amaliy mashqlardan foydalaniladi.

4. Turizm shug’ullanuvchiga ma’lum darajadagi jismoniy tayyorgarlikka ega bo‘lish talabini qo‘ymaydi. Shunisi bilan u sportga o‘xshaydi.

5. Turizm paytida jismoniy mashqlar organizmga iqlim sharoiti (sovuq, issiq, shamol kabi) va marshrutining relyefiga qarab ta’sir ko‘rsatadi va uning ta’siri turlicha bo‘lishi mumkin.

6. Turizmda kuch sinashish, musobaqalashish asosiy o‘rinni egallaydi.

7. Turistik sayohatlar katnashchilari o‘zlarining ichlaridan rahbarni saylab oladilar. Rahbar 16 yoshdan yuqori, tajribaga ega bo‘lgan kishi bo‘lishi shart. Turizmda rahbarning o‘ziham qatnashchilari bilan ishtirok etadi. U ma’lum qo‘shimcha vazifalarni bajaradi: turistik sayohat marshrutini, qatnashchilar tarkibini, ular shaxsini o‘rganadi, jihozlarni ko‘rib chiqadi va amaliy masalarni hal qiladi. Sayohat katnashchilari yosh sayyohlar bo‘lsa, ularga 19 yoshdan kichik bo‘lmagan mutaxasis yo‘riqchi etib tayinlanadi.

8. Turizm mashg’ulotlarining asosiy formasi poxoddir. Poxodda turizm paytida bilish kerak bo‘lgan barcha forma va usuliyatlardan foydalaniladi, bu bilan hayotiy zaruriy harakat malakalari shakllantiriladi[6]. Mashg’ulotda suzish, tirmashib chiqish va hokazolar, shuningdek, topografiya bilan ishlash, to‘siqlardan oshishlarning hammasi o‘zlashtiriladi.

Turizmga jismoniy tarbiya vositasi tarzida qaraladi tabiiy to’siqlardan o’tish, yuk ko‘tarishni jismoniy mashqlar bilan qo‘shib olib borish tavsiya etiladi. Tarbiya jarayonida qo‘llanilgan mashqlarni tarixan shakllangan jismoniy tarbiya tizimlaridagi belgilariga ko‘ra turkumladilar. Lekin tizimlarning yangilanishi, tarbiya jarayonida qo‘llaniladigan mashqlarning takomillashganlarining vujudga kelishi, yangi mashqlarning tarixan qabul qilingan mashqlar tarkibiga sig’may qola boshladilar. Chunki xususiyatlariga qarab ular gimnastika, o‘yinlar, sport yoki turizm mashqlaridan deyarli farq qilar edi.

Research Science and Innovation House

[6] Abdumalikov R.A., Xoldorov T.X. Turizm. O’quv qo’llanma. T.: O’qituvchi, 1988. -200 b.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон стратегияси. –Тошкент: “Ўзбекистон” нашриёти, 2021. 174 бет.
2. Abdumalikov R.A., Xoldorov T.X. Turizm. O’quv qo’llanma. T.: O’qituvchi, 1988. -200 b.
3. Пардаев М.Қ., Атабаев Р., Пардаев Б.Р. Туризм соҳасини ривожлантириш имкониятлари. Тошкент, “Фан ва технология” нашриёти, 2007 йил, 6 бет.
4. Bo’lajak jismoniy tarbiya o’qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish mexanizmlari Matvapayev Azizbek Gaibnazar o’g’li 13.00.01 – Pedagogika nazariyasi. Pedagogik ta’limotlar tarixi Pedagogika fanlari bo’yicha falsafa doktori (PhD) AVTOREFERATI Chirchiq – 2023
5.https://travel 247 ru / 86 – natsionalniy-turism-chto-eto takoe.
6. https://tourlib.net/books tourism / kvartalnov tourism 3. htm.

Research Science and Innovation House

“JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN” JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

CHO‘ZILISH - SIQILISHDA STATIK ANIQ VA NOANIQ MASALALAR

B.B. Xasanov
TDTU OF “Mashinasozlik texnologiyasi” kafedrasi katta o’qituvchisi
R.T. Nurullayev
TDTU OF “Mashinasozlik texnologiyasi” kafedrasi assistenti
Sh.A. Jaxonov
TDTU OF “Mashinasozlik texnologiyasi” kafedrasi assistenti
Xaitov B.B.
TDTU OF 8bs-23 TM guruh talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada cho‘zilish va siqilish holatlarida statik aniq va noaniq masalalarni tahlil qilishga alohida e’tibor qaratilgan. Masalalarni yechish jarayonida materiallar qarshiligi, deformatsion xususiyatlari va mexanik tenglamalar asosida nazariy va amaliy usullar qo‘llanilgan. Tadqiqot natijalari cho‘zilish va siqilish jarayonlaridagi deformatsiyalarni aniqlash uchun zarur bo‘lgan nazariy ma’lumotlar va amaliy dasturlarni taqdim etadi.

Kalit so‘zlar: Statik aniq masalalar,Statik noaniq masalalar, Cho‘zilish, Siqilish, Materiallar qarshiligi, Deformatsiya, Mexanik tenglamalar.

Bir xil materialdan yasalgan sterjenga quyidagi kattaliklar berilgan $P; \ell; E; [\sigma]$

P –Tashqi yig’ilgan kuch, $[N]$

ℓ – Qism uzunligi, $[m]$

A – Ko’ndalang kesim yuzasi, $[m^2]$

E – Elastiklik moduli materialning turiga bog’liq GOST bo’yicha qo’llanmalardan olinadi, $\left[\frac{N}{m^2}\right]$

$[\sigma]$ – normal kuchlanishning ruhsat etilgan qiymati materialning turiga bog'liq, GOST bo'yicha qo'llanmalardan olinadi, $\left[\frac{N}{m^2}\right]$

Topish kerak ?

A =?

$\Delta\ell$ =?

Π =?

“JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN” JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

Topilishi kerak

1. Kesish usulidan foydalanib $N-$ bo‘ylama kuchlarni hisoblash va epyurasini qurish,
2. Normal kuchlanishlarni hisoblash va epyurasini qurish,
3. Kesimda xosil bo’ladigan ko‘chishlarni hisoblash va epyurasini qurish,
4. Cho‘zilish – siqilish deformatsiyasining mustahkamlik shartidan foydalanib xavfli kesim ko’ndalang kesim yuzasini hisoblash,
5. Sterjenning bo‘sh uchidagi ko’chishning son qiymatini hisoblash,
6. Sterjenning bo‘sh uchidagi potensial energiyani xisoblanadi.

Yechish:

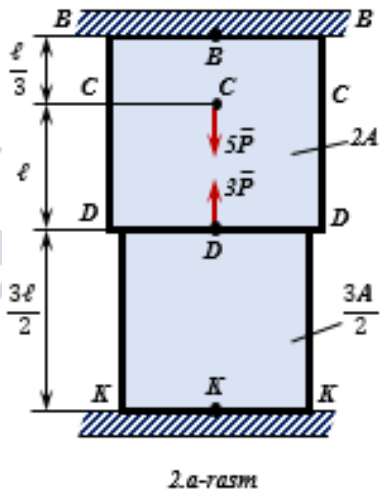
Asosiy shart B-B, K-K kesimlarda ko’chishlar

$$\Delta\ell_b = \ell_k = 0 \quad \text{(2.a - rasm)}$$

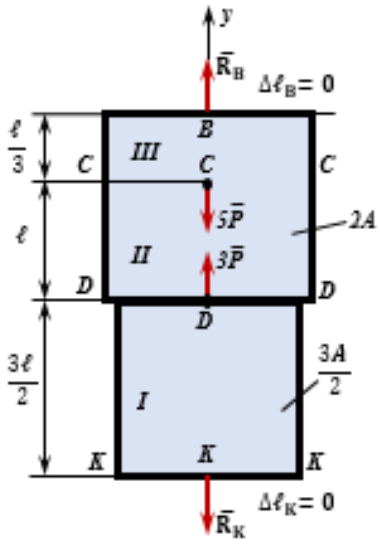
B-B, K-K kesimlarda sterjenni bog’lanishlardan ozod etib, ularni tayanch reaksiya kuchlari bilan almashtiramiz. (2.b - rasm). Masala boshida tayanch reaksiya kuchlari yo’nalishlari ixtiyoriy olinadi. Muvozanat tenglamasini tuzamiz,

$$\sum F_{iy} = 0 \rightarrow R_B - 5P + 3P - R_K = 0 \qquad (1)$$

Tekislikda ixtiyoriy joylashgan kuchlar sistemasining muvozanat shartiga ko'ra, tuziladigan qolgan ikki tenglama, tuzilish imkoni bo'lmaganligi, deformatsiya kattaligidan foydalanib qo'shimcha tenglama tuzamiz va masalani statik aniq holatga keltiramiz. Deformatsiyalardan foydalanishda B va K nuqtalarda ko'chish nolga tengligini e'tiborga olamiz.

2.a-rasm

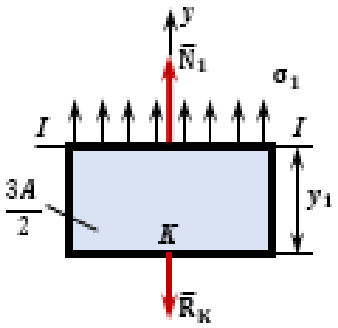

2.b-rasm

"JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN" JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

Tenglamada ikkita noma'lum R_K va R_B reaksiya kuchlari, tenglama bitta, demak masala bir marta statik noaniq. Masalani yechish uchun qo'shimcha tenglama tuzish kerak. Buning uchun kesish usulidan foydalanib, deformatsiyalar xisoblanadi, xisoblashni quyi tomondan boshlaymiz, (2.d - rasm).

Sterjenning uchastkalarga I; II; III – ajratamiz va I uchastkani I-I gorizontal tekislik bilan fikran kesib olamiz, past tomonini muvozanatda qaraymiz $N_1 -$ bo'ylama kuchga ega bo'lamiz va muvozanat tenglamasidan $N_1 -$ topamiz.

2.d-rasm

$N_1 - R_K = 0$ ifodadan

$N_1 = R_K$ oldik

Endi normal kuchlanish: $\sigma_1 = \frac{N_1}{A_1} = \frac{R_K}{\frac{3A}{2}} = \frac{2R_K}{3A}$

Guk qonuniga binoan: $\Delta\ell_1(y_1) = \frac{N_1 \cdot y_1}{EA_1}$;

$(0 \le y_1 \le \frac{3\ell}{2})$ oraliqda o'zgaradi.

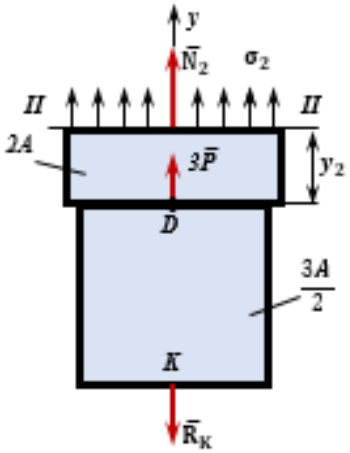
$$y_1 = 0 \to \Delta\ell_1(0) = \frac{R_K \cdot 0}{\frac{E \cdot 3A}{2}} = 0 = \Delta\ell_K$$

$$y_1 = \frac{3\ell}{2} \to \Delta\ell_1\left(\frac{3\ell}{2}\right) = \frac{R_K \cdot \frac{3\ell}{2}}{\frac{E \cdot 3A}{2}} = \frac{R_K \cdot \ell}{EA} = \Delta\ell_D$$

Research Science and Innovation House

"JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN" JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

Ikkinchi uchastkani II-II gorizontal tekislik bilan fikran kesib olib pastki tomonini muvozanatda qaraymiz va N_2 – bo'ylama kuchni olamiz, (2.e - rasm)

2.e-rasm

$$\sum F_{iy} = 0 \rightarrow N_2 = R_K - 3P = 0$$

Normal kuchlanish: $\sigma_2 = \frac{N_2}{A_2} = \frac{R_K - 3P}{2A}$

Ikkinchi uchastkadagi ko'chish: $\Delta\ell_2(y_2) = \Delta\ell_D + \frac{N_2 \cdot y_2}{EA_2}$;

$(0 \le y_2 \le \ell)$ o'zgaradi

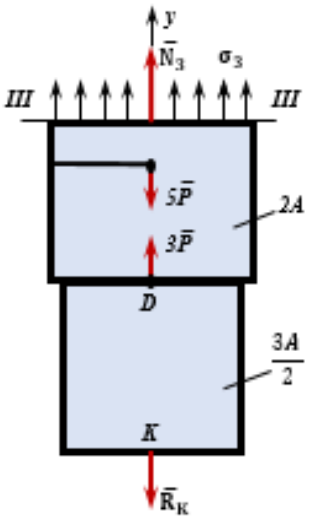
$$y_2 = 0 \rightarrow \Delta\ell_2(0) = \Delta\ell_D + \frac{(R_K - 3P)\cdot 0}{EA_2} = \Delta\ell_D = \frac{R_K \cdot \ell}{EA}$$

$$y_2 = \ell \rightarrow \Delta\ell_2(\ell) = \Delta\ell_D + \frac{(R_K - 3P)\cdot \ell}{EA_2}$$

$$\Delta\ell_c = \frac{R_K \cdot (2-\ell) - 3\ell P}{2EA}$$

Uchinchi uchastkani xam III-III gorizantal tekslik bilan fikran kesib olamiz va past tomonini muvozanatda qaraymiz va N_3 – ga ega bo'lamiz. (2.f - rasm)

Research Science and Innovation House

2.f-rasm

$$\sum F_{iy} = 0 \rightarrow N_3 - 5P + 3P - R_K = 0;$$

$$N_3 = R_K + 2P$$

Normal kuchlanish: $\sigma_3 = \frac{N_3}{A_3} = \frac{R_K+2P}{2A}$

Guk qonuniga asosan ko'chish

$$\Delta\ell_3(y_3) = \Delta\ell_c + \frac{N_3 \cdot y_3}{EA_3} = \frac{(R_K + 2P) \cdot y_3}{2EA} + \Delta\ell_c$$

$(0 \le y_3 \le \frac{\ell}{3})$ o'zgaradi

$$y_3 = 0 \rightarrow \Delta\ell_3(0) = \Delta\ell_c + \frac{(R_K + 2P) \cdot 0}{2EA} = \Delta\ell_c = \frac{R_K(2-\ell) - 3\ell P}{2EA}$$

$$y_3 = \frac{\ell}{3} \rightarrow \Delta\ell_3\left(\frac{\ell}{3}\right) = \Delta\ell_c + \frac{(R_K + 2P) \cdot \frac{\ell}{3}}{2EA} =$$

$$= \frac{R_K(2-\ell) - 3\ell P}{2EA} + \frac{(R_K + 2P) \cdot \frac{\ell}{3}}{2EA} = \frac{2R_K(3-\ell) - 7\ell P}{6EA} = \Delta\ell_B$$

$$\Delta\ell_B = 0$$

Boshlang'ich asosiy shartdan foydalanib $R_K -$ ni topamiz.

$\frac{2R_K(3-\ell)-7\ell P}{6EA} = 0$;

Demak $R_K = P \cdot \frac{7\ell}{2(3-\ell)}$

Musbat ishora tayanch reaksiya yo'nalishi to'g'ri tanlanganini bildiradi. (1) Tenglamaga murojat qilib $R_B -$ ni topamiz.

$$R_B = P \cdot \frac{6 + 2\ell}{3 - \ell}$$

Cho'zilish siqilish deformatsiyasining mustahkamlik shartidan foydalanib, kesim yuzasi doira bo'lgan sterjenning A – ko'ndalang kesim yuzasini topamiz:

$\sigma_{max} \leq [\sigma]$ bo'lishi kerak, bizning misolimizda epyuradan.

$$\sigma_{max} = \sigma_3 = \frac{R_k + 2P}{2A} \leq [\sigma]$$

olinadi.

$A \geq \frac{3P(\ell+4)}{4(3-\ell)\cdot[\sigma]}$ kelib chiqadi.

Shart saqlangan holda kesim yuzasi masalaning qo'yilishiga qarab qo'shtavr, shveller shakllaridan biri, GOST 8239 – 72* qo'shtavr, GOST 8240 – 72* shveller kesim yuzalari profil raqami IV, V-ilovalar bo'yicha tanlanadi. Masalaning keyingi bosqichlari va epyuralar qurishlar, statik aniq pog'onali sterjenlarini hisoblash kabi davom ettiriladi.

ADABIYOTLAR:

1. Белявский С.М. (1967) Руководство к решению задач по сопротивлению материалов
2. Биргер И.А., Мавлютов Р.Р. (1986) Сопротивление материалов
3. Вольмир А.С. (1984) Сборник задач по сопротивлению материалов
4. Erkin Nematov, Mukhiddin Khudjaev, Botir Khasanov. Development of a mathematical model of dynamic characteristics of a drive with a planetary mechanism. E3S Web of Conferences 258, 08022 (2021). https://doi.org/10.1051/e3sconf/202125808022
5. Mukhiddin Khudjaev, Erkin Nematov, Anorgul Karimova, Doston Khurramov, Botir Khasanov. Modeling the process of force load generation at the initial periodic change in pressure (a plane problem). E3S Web of Conferences 258, 08020 (2021). https://doi.org/10.1051/e3sconf/202125808020.

Research Science and Innovation House

"JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN" JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

SHTOLS TEOREMASI VA UNING TATBIQLARI

Urganch davlat universiteti Fizika-matematika fakulteti matematika yo'nalishi 1-kurs magistranti **Jumaniyozova Xayriniso Xamidbek qizi**

Annotatsiya: Shtols teoremasi matematik analizdagi muhim teorema hisoblanadi. Quyida teorema isboti va xalqaro olimpiadalarda tadbiqlarini ko'rib chiqamiz.

Kalit sozlar: limit, Shtols teoremasi, monoton ketma-ketliklar.

Teorema(Shtols). Bizga ikkita $(a_n)_{n\geq 1}$ va $(b_n)_{n\geq 1}$ ketma-ketliklar berilgan bo'lsin:

1) $(b_n)_{n\geq 1}$ ketma-ketlik qat'iy o'suvchi va

$$\lim_{n\to\infty} b_n = \infty$$

bo'lsin;

2) Quyidagi limit mavjud bo'lsin:

$$\lim_{n\to\infty} \frac{a_{n+1}-a_n}{b_{n+1}-b_n} = l$$

U holda quyidagi ketma-ketlik yaqinlashuvchi va

$$\left\{\frac{a_n}{b_n}\right\}$$

uning limiti l ga teng, ya'ni

$$\lim_{n\to\infty} \frac{a_n}{b_n} = l$$

Isbot. Teorema shartida $(b_n)_{n\geq 1}$ ketma-ketlik qat'iy o'suvchi va limiti ∞ ga teng. Demak, ketma-ketligimiz biror joydan ($n = n_0$ chi hadidan boshlab) musbat qiymat qabul qilib boshlaydi va

$$\lim_{n\to\infty} \frac{a_{n+1}-a_n}{b_{n+1}-b_n} = l$$

limiti mavjud.

$\forall \varepsilon > 0$ berilganda ham $\exists m \in N$ mavjudki $\forall n \geq m$ natural sonlar uchun

$$\left|\frac{a_{n+1}-a_n}{b_{n+1}-b_n}-l\right|<\varepsilon$$

bo‘ladi. Bundan quyidagini yozib olamiz

$$(l-\varepsilon)\left(b_{n+1}-b_n\right)<a_{n+1}-a_n<(l+\varepsilon)\left(b_{n+1}-b_n\right)$$

endi n ni k bilan, $k+1$ bilan $k+2$ bilan va hokazo $n-1$ bilan almashtirib yozamiz:

$$(l-\varepsilon)\left(b_{k+1}-b_k\right)<a_{k+1}-a_k<(l+\varepsilon)\left(b_{k+1}-b_k\right)$$
$$(l-\varepsilon)\left(b_{k+2}-b_{k+1}\right)<a_{k+2}-a_{k+1}<(l+\varepsilon)\left(b_{k+2}-b_{k+1}\right)$$
$$(l-\varepsilon)\left(b_{k+3}-b_{k+2}\right)<a_{k+3}-a_{k+2}<(l+\varepsilon)\left(b_{k+3}-b_{k+2}\right)$$
$$\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots$$
$$(l-\varepsilon)\left(b_n-b_{n-1}\right)<a_n-a_{n-1}<(l+\varepsilon)\left(b_n-b_{n-1}\right)$$

Bu ifodalarni qo‘shib yuborsak

$$(l-\varepsilon)\left(b_n-b_k\right)<a_n-a_k<(l+\varepsilon)\left(b_n-b_k\right)$$

bu ifodani b_n ga bo‘lamiz:

$$(l-\varepsilon)\left(1-\frac{b_k}{b_n}\right)<\frac{a_n}{b_n}-\frac{a_k}{b_n}<(l+\varepsilon)\left(1-\frac{b_k}{b_n}\right)$$
$$l-\varepsilon+\frac{a_k+(\varepsilon-l)b_k}{b_n}<\frac{a_n}{b_n}<l+\varepsilon+\frac{a_k-(\varepsilon+l)b_k}{b_n}$$

bilamizki

$$\lim_{n\to\infty}\frac{a_k+(\varepsilon-l)b_k}{b_n}=\lim_{n\to\infty}\frac{a_k-(\varepsilon+l)b_k}{b_n}=0$$

yuqoridagi $\forall\varepsilon>0$ kora $\exists k\in N$ mavjudki $\forall n\geq k$ natural sonlar uchun quyidagilar o’rinli:

$$-\varepsilon<\frac{a_k+(\varepsilon-l)b_k}{b_n}<\varepsilon$$
$$-\varepsilon<\frac{a_k-(\varepsilon+l)b_k}{b_n}<\varepsilon.$$

Endi $p=\max\{m,p\}$ deb olsak, $\forall n\geq p$ natural sonlar uchun yuqoridagi ikkita tengsizligimiz bir vaqtda bajariladi. Quyidagiga ega bo‘lamiz

$$l-2\varepsilon<l-\varepsilon+\frac{a_k+(\varepsilon-l)b_k}{b_n}<\frac{a_n}{b_n}<l+\varepsilon+\frac{a_k-(\varepsilon+l)b_k}{b_n}<l+2\varepsilon$$

$$l-2\varepsilon<\frac{a_n}{b_n}<l+2\varepsilon$$

$$\left|\frac{a_n}{b_n}-l\right|<2\varepsilon$$

ε sonining ixtiyoriyligidan 2ε ixtiyoriy son bo'ladi. Ketma-ketlik limit tarifidan

$$\left\{\frac{a_n}{b_n}\right\}$$

Ketma-ketlik yaqinlashuvchi va limiti l ga teng.
Teorema to'liq isbotlandi.
Endi teoremani olimpiada misoliga tatbiq etamiz

Misol. Quyidagi ketma-ketlikning $n\to\infty$ limitni hisoblang:

$$z_n=\left(1+11^n\right)^{\frac{1}{n+2}}$$

Yechilishi: $z_n=\left(1+11^n\right)^{\frac{1}{n+2}}$ bu ketma-ketlikni Shtols teoremasini qanoatlantirishi uchun quyidagicha shakl almashtirish bajaramiz:

$$z_n=\left(1+11^n\right)^{\frac{1}{n+2}}=e^{\frac{1}{n+2}\ln\left(1+11^n\right)}.$$

Endi z_n ketma-ketlikni x_n va y_n ketma-ketliklar orqali ifodalaymiz: $x_n=\ln\left(1+11^n\right)$, $y_n=n+2$. Bunda ketma-ketlik quyidagi ko'rinishni oladi:

$$z_n=e^{\frac{x_n}{y_n}}.$$

Bilamizki,

$$\lim_{n\to\infty}z_n=\lim_{n\to\infty}e^{\frac{x_n}{y_n}}=e^{\lim_{n\to\infty}\frac{x_n}{y_n}}$$

munosabat o'rinli. Endi $\lim_{n\to\infty}\frac{x_n}{y_n}$ qiymatini topish bilan shug'ullanamiz. Bu yerda $x_n=\ln\left(1+11^n\right)$, $y_n=n+2$ hamda y_n qat'iy o'suvchi: $y_{n+1}>y_n$. Shtols teoremasining shartlarini qanoatlantirdi. Endi

$$\lim_{n\to\infty}\frac{x_{n+1}-x_n}{y_{n+1}-y_n}$$

limitni hisoblaymiz:

$$\lim_{n\to\infty}\frac{\ln\left(1+11^{n+1}\right)-\ln\left(1+11^{n}\right)}{(n+3)-(n+2)}=\lim_{n\to\infty}\ln\left(\frac{1+11^{n+1}}{1+11^{n}}\right)=\lim_{n\to\infty}\ln\left(\frac{\frac{1}{11^{n}}+11}{\frac{1}{11^{n}}+1}\right)=\ln 11$$

Shtols teoremasiga ko‘ra

$$\lim_{n\to\infty}\frac{x_n}{y_n}=\lim_{n\to\infty}\frac{x_{n+1}-x_n}{y_{n+1}-y_n}$$

munosabat o’rinli. Bundan $\lim_{n\to\infty}\frac{x_n}{y_n}=\ln 11$ ekanligi kelib chiqadi. Endi bu qiymatni o’rniga qo’yib berilgan ketma-ketlikning $n\to\infty$ dagi limitini hisoblaymiz:

$$\lim_{n\to\infty}z_n=\lim_{n\to\infty}e^{\frac{x_n}{y_n}}=e^{\lim_{n\to\infty}\frac{x_n}{y_n}}=e^{\ln 11}=11$$

Demak,

$$\lim_{n\to\infty}\left(1+11^{n}\right)^{\frac{1}{n+2}}=11.$$

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. **Azlarov T., Mansurov H** Matematik analiz: Unversitet va ped. Institut talabalari uchun darslik: 2 qismli. 1-q. –qayta ishlangan va toldirilgan 2-nashri. –T.: Oqituvchi, 1994.-416 b
2. Brainkart.com.

Research Science and Innovation House

“JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN” JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

O‘zbek dostonlarida syujet, motiv, kompozitsiya va lingvopoetikaning o‘rganilishi

Xakimova Maxsudaxon G‘ofurjon qizi
FarDU 2-bosqich tayanch doktoranti

Olamni idrok etishning har bir til jamoasi ongida tarixan shakllangan, barqarorlashgan va ayni jamoa uchun xos bo‘lgan odatiy va majburiy usullari majmui olamning lisoniy manzarasini yuzaga keltiradi. Olamning lisoniy manzarasi dunyoni idrok etish va konseptuallashtirishning universal va ayni vaqtda milliy xoslangan usullari yig‘indisidir.[1]

Til leksikasining tarixiy rivojlanish va shakllanish xususiyatini bilish uchun til lug‘at tarkibidagi so‘zlarni tarixiy-etimologik nuqtai nazardan o‘rganish, ularni etimologik qatlamlarga ajratish mumkin.

1.O‘zbek tili leksikasidagi o‘z qatlam.

2. O‘zbek tili leksikasidagi o‘zlashma qatlam.

“Alpomish” dostonining lisoniy xususiyatlarini tahlil qilar ekanmiz, avvalo, unda qo‘llangan so‘zlarning mazmun mohiyati asosiy o‘rinda turadi. Shuning uchun dostonda qo‘llangan so‘zlarning etimologik qatlamlarini belgilash ham muhim ahamiyatga ega. “Alpomish” dostoni leksikasini kuzatar ekanmiz, unda qo‘llangan so‘zlarning ko‘pchiligini bevosita umumturkiy so‘zlar, ya’ni o‘z qatlam leksemalar tashkil etgan. Shu bilan birga,

1. Xitoycha so‘zlar. Qadimda turk qavmlari bilan xitoyliklar orasida savdo aloqalari ancha taraqqiy etib, xitoy savdogarlari turkiy xalqlar qal’alaridan Sharqiy Osiyo va Yevropa bilan aloqalarini o‘rnatishda savdo obyektlari sifatida foydalanishgan. Abduazimov Sh. va

A.Abdiyevlar o‘z maqolasida “Alpomish” dostonida qo‘llangan xitoycha so‘zlar haqida ma’lumot beradi. Mualliflar qoraqalpoq tili misolida tahlil qilgan

holda dostonda uchrovchi ayrim xitoycha so‘zlarni ko‘rsatib o‘tadi.[2] Xususan, dostonda quyidagi xitoycha o‘zlashma leksemalarni ko‘rsatib o‘tadilar.

Al- qizil + xitoycha tun/tin= qizil baqir altin. Altinnan saray saldirding. al so‘zi qizil ma’nosida qo‘llangan. Bu so‘z rus tiliga ham turkiy tillardan o‘zlashgan. (alыy, yarko-krasnыy, svetlo-rozoviy). “DLT” asarida a : l to‘q sariq ma’nosida qo‘llangan. Bek- xitoycha payk, paykin (gubernator); shay- chay, jay-joy, inji-djen/jdji, ish-si-shin,qap- kia- kap /karman / Bir qop solib eynina; taysha- xitoycha tayshu (shaxzoda, mashhur odam (shih)ning o‘g‘li); tang- xitoycha tang /dan /utro/; teng –xitoycha tang; tingla – xitoycha ting (eshitmoq) temir- xitoycha te-pi; gumis- xitoycha kuem (serebro), xan- xon, tuo‘- xitoycha tu.(tug‘) belgi, bayroq ma’nosini ifodalaydi. Dostonning o‘zbekcha variantida ham bu kabi so‘zlar fonetik jihatdan ayrim farqli shaklda qo‘llangan. Masalan:

Kelib ko‘rarsan dengi – dushingni.(20-bet)

Toychixonim senga aytar arzim bor,

Senday shohim bu ishlardan bexabar,

Tug‘dorlarman ko‘p maslahat qiladi.(213)

Qayerda joy bo‘lsa borib qo‘naman.(85)

Mualliflar dostonda qo‘llangan xitoycha so‘zlarni qoraqalpoq tili misolida tadqiq etgan holda “Alpomish” dostonida xitoy tilidan o‘zlashgan so‘zlarning kirib kelgan davri va sabablarini o‘rganish fan uchun boy manbalar berishini ta’kidlaydilar.

2.Arabcha so‘zlar. Doston leksikasini tahlil qilar ekanmiz , unda ko‘plab arab tiliga xos leksik birliklar qo‘llanganligiga guvoh bo‘lamiz. Arabcha o‘zlashmalar semantik hamda funksional jihatdan farqlanadi.Ya’ni arab tilidan o‘zlashgan so‘zlarning ayrimlari hozirda eskirgan bo‘lsa , ayrimlar aynan o‘sha shaklda hozirgi o‘zbek tilida iste’molda qo‘llanib kelayotganini ko‘ramiz. Semantik

jihatdan ijtimoiy hayotning turli tarmoqlarida qo‘llanuvchi tushunchalarni ifodalaydi.

Hozirda eskirgan arab tiliga mansub so‘zlar:

Xo‘ja kelsa chiqar murid naziri,

Xotin bo‘lmasmikan erning vaziri. (18)

Boshqa yurtda juz’ya berib yurayin,

Boybo‘ridan bizga mahram kelibdi,

Yuqorida keltirilgan misollarda qo‘llangan arab qatlamga oid juz’ya, mahram, vazir, murid, nazir kabi so‘zlar bugungi kunda qo‘llanilmaydi. Ya’ni arxaiklashgan bo‘lib, hozirda iste’moldan chiqqan.

Bugungi kunda ham aynan o‘sha shaklda iste’molda qo‘llanib kelinayotgan arabcha so‘zlar:

Masalan, Qancha so‘qim mollar so‘yib, osh palovni damlab, fuqaro, beva-bechoralar to‘yib...(6) Kishining moli zakotga yetsa, zakot bersa bul ham saxiy ekan. Agar zakot bermasa, bul ham bahil ekan.(9) Bular maktabda o‘qib yurib yetti yoshga yetdi. Savodi chiqib, xat o‘qib –yozadigan mulla bo‘ldi.(7) ... davlattalab davlat tilar ekan, farzandtalab farzand tilar ekan,

Har yurtlarda musofir bo‘p yurayik,

Tong otgan so‘ng bitar alplar muhlati,

Ziyodadir Boysarining kulfati,

Maslahat bermadi turgan ulfati,

Qolmadi Boysarining toqati.(55)

Kechani munavvar qilar to‘lgan oy,

Boybo‘ri o‘lib, moli senga qoldimi? (73)

Tavakkal qib borayotir muqarrar.(75)

Sen yetmasang qabohat kun bo‘ladi,

Agar yetsang,bari hurmat qiladi.(82)

Osmonda arvohlar, ko‘kda malaklar.(85)

Ruxsat bersang,bu manzilga qo‘naman,

Biror kecha farog‘atni olaman.

In’om bersam tanga-tilla sochardim,

Hukm aylasam,men qizlarni quchardim.(239)

Dostonda bu kabi so‘zlar juda ko‘p va takror holda qo‘llangan. Shuningdek, dostonda **diniy tushunchalarni ifodalovchi** arabcha so‘zlar ham ko‘p uchraydi.Ularni quyidagicha mavzuiy guruhlarga bo‘lish mumkin:[3]

1. Shaxs bildiruvchi so‘zlar: pir, murid, musofir, mo‘min, banda;

2.Faoliyat va jarayonni bildiruvchi sozlar: oxirat, imon,bidahat,taqdir, qismat, mahshar, shafoat, foniy,qiyomat;

3.Mahluqot, yaralmishni bildiruvchi so‘zlar: taqdir, ajal, malak, arvoh,;

4. Narsa- buyumni bildiruvchi so‘zlar: zakot, nazir;

5. Joy, darajani bildiruvchi so‘zlar: ravza, pir, avliyo;

Masalan: Shu yerdan Shohmardon pirning ravzasi uch kunlik yo‘l kelar ekan. Har kim borib tunar ekan; davlattalab davlat tilar ekan, farzandtalab farzand tilar ekan, oxirattalab imon tilar ekan.(6) Kishining moli zakotga yetsa, zakot bersa bul ham saxiy ekan .(9)

Mo‘min qulin bandam desin bir xudoy,

G‘amli odam tortar ekan ohu voy.(71)

Ajal yetib yo paymonang to‘ldimi,

[3] Қўзиев У.Изоҳли луғатларда диний тушунчаларнинг ифодаланиши. // ЎТА,2010, № 5.Б. 88-91

Zakot debdi, bir bidahat qilibdi.

Har na qismat yozilgandan bilaman,

Azaliy taqdirga nimish qilaman.(11)

Shunday bo‘ldi haqdan menga farmonlar,

Mahshar kuni nima javob berasan,

Bizga tangri bir kun qildi shafoat,

Ne ko‘rib kechirib foniy dunyoda,

Yuqorida keltirilgan diniy tushunchalarni ifodalovchi so‘zlar necha asrlar o‘tdi, tilning turli uslublarida hozir ham qo‘llanib kelinmoqda. “Qiyomat” so‘zining semantik strukturasi kengayagan bo‘lib, turli salbiy va ijobiy holatlar bilan bog‘liq hodisalarga doir tushunchalarni ifodalaydi. Masalan, holatni (qiyomat mast), to‘polon (ko‘chada qiyomat boshlandi), dostonda boshiga qiyomat kuni solmoq (qo‘rquv), urush, janjallashmoq ma’nolarini ifodalab kelgan. Shuningdek, qiyomatli oshna, qiyomat qarz, qiyomatli opa kabi kishilar o‘rtasidagi yaqin munosabatlarni ifodalashda ham bu so‘zdan foydalaniladi. Bu so‘z yana boshqa ko‘plab kontekstlarda qo‘llanadi. Hozirda bu so‘z,asosan, qiyomat - qoyin tarzida juft so‘z shaklida qo‘llanadi.

Tilimiz lug‘at boyligining oshishidagi muhim manbalaridan biri bo‘lgan o‘zlashma so‘zlar, xususan, fors-tojik tilidan o‘zlashgan so‘zlar o‘zbek tilining rivojiga katta ta’sir ko‘rsatgan deyishimiz mumkin. Bu hatto og‘zaki adabiyot namunasi sanalgan “Alpomish” dostonida qo‘llangan so‘zlar misolida ham yaqqol ko‘rish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Xudoyberganova D. Lingvokulturologiyada madaniy kod tushunchasi. // O‘TA, 2019, № 3. B. 15-18

2. Baskakov N.A.Sostav leksiki karakalpakskogo yazыka i struktura slova.M.,1962,S.71

3. Abdinazinov SH., Abdiyev A. “ Alpomish” dostonida xitoycha o‘zlashmalar. / O‘TA, 2009, № 5 B.87-88

4. Alimova Z. Ayrim forscha o‘zlashmalarning leksik ma’nolari xususida. // O‘TA, 2015, № 1, B. 105-107

Research Science and Innovation House

“JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN” JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

BANK AUDIT JARAYONLARI VA UNING SIFATINI OSHIRISHGA QARATILGAN TASHABBUSLAR.

Komilov Azizbek To’lqin o’g’li
70410501 - Bank ishi va auditi magistranti

Annotatsiya: Tadqiqotning asosiy obyekti sifatida banklarda amalga oshirilayotgan audit jarayonlari va uning sifatini oshirishga qaratilgan tashabbuslar ko‘rib chiqiladi. O‘zbekistonning moliyaviy tizimida auditning o‘rni va rolini chuqur o‘rganish bu sohadagi kamchiliklarni bartaraf etish va zamonaviy auditorlik texnologiyalarini tatbiq etishda muhimdir. Tadqiqotda O‘zbekistonning moliya institutlaridagi audit faoliyatini takomillashtirishga yo‘naltirilgan huquqiy va tashkiliy islohotlar tahlil qilinadi.

Kalit so’zlar: Innovatsion texnologiyalar, audit samaradorligi, moliyaviy barqarorlik, audit metodologiyasi, moliyaviy hisobotlar.

KIRISH:

Tadqiqotning asosiy obyekti sifatida banklarda amalga oshirilayotgan audit jarayonlari va uning sifatini oshirishga qaratilgan tashabbuslar ko‘rib chiqiladi. O‘zbekistonning moliyaviy tizimida auditning o‘rni va rolini chuqur o‘rganish bu sohadagi kamchiliklarni bartaraf etish va zamonaviy auditorlik texnologiyalarini tatbiq etishda muhimdir. Tadqiqotda O‘zbekistonning moliya institutlaridagi audit faoliyatini takomillashtirishga yo‘naltirilgan huquqiy va tashkiliy islohotlar tahlil qilinadi.

Auditorlik faoliyatining poydevori – bu auditning murakkab mexanizmlari va uslublari, shuningdek, banklarning turli xil audit masalalari yuzasidan duch keladigan muammolarini hal qilishda qo‘llaniladigan texnik vositalar va usullardir. Tadqiqotda, ayniqsa, ichki auditning tizimi, uning samaradorligi va banklar tomonidan ularni amalga oshirishdagi o‘zgarishlar hamda o‘ziga xosliklar o‘rganiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Bank auditini amalga oshirish uchun qabul qilingan qonunlar bank tizimini nazorat qilish va xalqaro moliyaviy hisobotlash standartlariga muvofiqlikni ta'minlashga qaratilgan. Ushbu qonunlar auditorlarning professionalligini oshirish va audit jarayonlarini yanada samarali tashkil qilish uchun zarur bo‘lgan talablarni belgilaydi. O‘zbekiston Respublikasida bank auditining huquqiy asoslari bir qancha muhim qonunlar, nizomlar va qarorlar bilan mustahkamlanadi.

Banklardagi ichki tekshiruvlarni tashkil etish va boshqarish uchun eng muhim hujjatlardan biri bu 2021-yil 12-mayda qabul qilingan 'Tijorat banklarining ichki auditiga qo‘yiladigan talablar to‘g‘risida'gi nizom hisoblanadi.. Ushbu nizom, tijorat banklarida ichki auditning rivojlanishiga yordam beradi va auditorlarga o‘z ishlarini mustaqil va samarali olib borish imkoniyatini yaratadi. Ichki audit - bu bankning pul ishlari qanchalik yaxshi ketayotgani, ishlari to'g'ri amalga oshirilayotgani va hamma narsa nazorat ostida ekanligini tekshirishdir. Bu nizom banklarga ichki auditni qanday qilib to'g'ri tashkil qilish kerakligini ko'rsatadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotning asosiy ilmiy qimmati audit jarayonlarini tizimli ravishda o‘rganish orqali yangi usullarni ishlab chiqish va ularni amalda qo‘llash imkoniyatlarini ochib berishidadir. O‘zbekistonda auditni takomillashtirish borasida olib borilayotgan islohotlarning ilmiy asoslari o‘rganilib, ushbu jarayonlarning bank sektoriga ta’siri yanada kengroq baholanadi.

Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi banklardagi audit sifatini oshirish va uni xalqaro audit standartlariga moslashtirish yo‘llarini o‘rganish hamda bu borada amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqot natijalari bank auditorlari va moliyaviy tashkilotlar uchun yangi, zamonaviy audit metodlari haqida bilimlar berishga xizmat qiladi. Shuningdek, ushbu tadqiqot natijalari moliyaviy natijalar auditini yaxshilash bo‘yicha davlat siyosatini shakllantirishga yordam beradi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Bank auditi sohasidagi normativ-huquqiy asos sifatida xalqaro auditorlik standartlarining ahamiyati tobora oshmoqda. IFAC va IAASB tomonidan ishlab chiqilgan standartlar, bank auditi jarayonlarining sifatini oshirish, auditorlik xulosalarining ishonchliligini ta’minlash va moliyaviy hisobotlarning shaffofligini ta’minlashga qaratilgan. Maqolada xalqaro auditorlik standartlarining O‘zbekiston

bank tizimidagi qo'llanilishining amaliy jihatlari, milliy qonunchilik bilan ularning o'zaro ta'siri va bu boradagi kelajak istiqbollari muhokama qilinadi

1- jadval

O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki qarorlari va tijorat banklarining ichki auditiga qo'yiladigan talablar

Hujjat	Nima haqida?	Nima uchun muhim?
Qaror №3432	Banklarda qanday tekshiruvlar o'tkazish kerakligi	Banklarning ishonchliligi va shaffofligini ta'minlash uchun
Qaror №982-4	Auditorlar qanday bilimlarga ega bo'lishi kerakligi	Auditning sifatini oshirish va xatoliklarni kamaytirish uchun
Nizom	Bank ichida qanday nazorat bo'lishi kerakligi	Bankning moliyaviy barqarorligini ta'minlash uchun

Manba: O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining qarorlari va nizomlari.

Bank auditining huquqiy asoslari – Bank tizimida moliyaviy nazoratni amalga oshirish, mustaqil auditorlik tekshiruvlarini o'tkazish va audit jarayonlarini optimallashtirish uchun zarur bo'lgan normativ-huquqiy hujjatlar to'plamidan tashkil topgan. Normativ-huquqiy bazasi tijorat banklarining ichki auditiga qo'yiladigan talablar va O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining qarorlari bilan belgilanadi va auditni yuqori darajada amalga oshirish, auditorlarning malakasini oshirish, audit jarayonlarini shaffof qilishga qaratilgan bo'lib, audit faoliyatining sifatini yaxshilashni maqsad qilgan [2].

Shuningdek, tadqiqot O'zbekistonning bank tizimida auditorlik jarayonlarini yanada samarali tashkil etish uchun risk asosida auditni joriy etish bo'yicha ilmiy tavsiyalarni o'z ichiga oladi. Xavf asosidagi audit auditorlarga moliyaviy xatarlarni aniqlab, shunga mos audit rejasini tuzish imkonini beradi. Bu xalqaro amaliyotda

o‘zini oqlagan usul bo‘lib, O‘zbekistonda ham auditorlik jarayonlarini takomillashtirishga xizmat qiladi.

2-jadval

Auditda yuqori darajadagi texnologiyalar ta’siri

Texnologiya	Funksiyasi	Audit jarayoniga ta’siri
Sun’iy intellekt	Ma’lumotlarni avtomatlashtirilgan tahlil qilish	Xatoliklarni aniqlash va audit jarayonini tezlashtirish imkonini beradi.
Big Data	Katta hajmdagi ma’lumotlarni boshqarish	Moliyaviy xatarlarni oldindan aniqlash va baholash imkonini yaratadi.
Blockchain	Ma’lumotlarni o‘zgartirilmasligini ta’minlash	Audit jarayonlarining shaffofligini oshiradi va firibgarlikni kamaytiradi.

Manba

Deloitte (2021). Technology Trends in Auditing: Enhancing Effectiveness with AI. Deloitte Insights.

IAASB (2020). The Role of Technology in Audit Transformation. International Auditing and Assurance Standards Board.

PwC (2020). Big Data Analytics and Risk Assessment in Auditing. PricewaterhouseCoopers.

KPMG (2020). Blockchain in Auditing: Opportunities and Challenges. KPMG Reports.

Tadqiqotning muhim jihatlaridan biri empirik yondoshuvlarning amaliyoti va bu orqali yangi bilimlarni ishlab chiqishdir. Xalqaro tajribalar ko‘rsatadiki, auditning shaffofligi va samaradorligi audit jarayonlarida zamonaviy metodlardan

foydalanishga bog'liq. Xususan, Blockchain texnologiyasi audit jarayonlarini yanada ishonchli va shaffof qilish uchun ilmiy asos sifatida tadqiqotda o'rganiladi. Bu texnologiya orqali moliyaviy hisobotlarning o'zgartirilish ehtimoli deyarli yo'q bo'ladi. IAASB (2020) tadqiqotida ushbu texnologiyaning auditorlik amaliyotidagi qo'llanilishi orqali moliyaviy firibgarlik holatlari 40 foizga kamayganligi qayd etilgan (IAASB, 2020).

XULOSA VA TAKLIFLAR

Xulosa qilib aytganda O'zbekiston bank tizimida texnologiyalarni joriy etishning yana bir muhim afzalligi shundaki, ular audit jarayonini avtomatlashtirib, inson omilidan kelib chiqadigan xatoliklarni kamaytiradi. Masalan, blokcheyn texnologiyasi yordamida banklar o'zlarining moliyaviy ma'lumotlarini xavfsiz va o'zgarmas tarzda saqlashlari mumkin. Bu esa audit jarayonida ma'lumotlarga ishonchlilikni ta'minlaydi. Shu bilan birga, bulutli texnologiyalar auditorlarga ma'lumotlarga global miqyosda tez va oson kirish imkoniyatini yaratadi, audit jarayonlarini yanada samarali qiladi

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. **O'zbekiston Respublikasi Auditorlar Palatasi** (2021). Audit faoliyatini tartibga solish to'g'risidagi qonun. Tashkent.
2. **O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki** (2023). Bank auditining normativ-huquqiy asoslari. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki.
3. **IAASB** (2020). International Standards on Auditing (ISA). Available at: https://www.iaasb.org.
4. **Deloitte** (2021). Auditing in the age of AI: How technology is shaping the future of auditing. Available at: https://www.deloitte.com.
5. **Basel Committee on Banking Supervision (BCBS)** (2017). Basel III: Finalising post-crisis reforms. Available at: https://www.bis.org/bcbs/publ/d424.htm.

6. **O'zbekiston Respublikasi Markaziy Banki** (2021). Audit metodologiyalari va auditorlik jarayonlarini rivojlantirish. O'zbekiston Respublikasi Markaziy Banki.
7. **International Auditing and Assurance Standards Board (IAASB)** (2020). International Standards on Auditing (ISA) 315: Identifying and Assessing Risks of Material Misstatement. Available at: https://www.iaasb.org
8. **The Institute of Internal Auditors (IIA)** (2021). International Professional Practices Framework (IPPF). Altamonte Springs, FL: IIA.
9. **Hayes, R., Dassen, R., Schilder, A., and Wallage, P.** (2022). Principles of Auditing: An Introduction to International Standards on Auditing. 4th ed. London: Pearson Education.
10. **Merton, R.C.** (2018). Risk Management in Financial Institutions. Harvard Business Review, 6(4), 75–89.
11. **OECD** (2021). Enhancing Bank Supervision in Emerging Markets. Paris: OECD nashriyoti.
12. **PwC (PricewaterhouseCoopers)** (2021). Future of Banking: Audit Innovations in Financial Institutions. London: PwC Research.
13. **Deloitte** (2022). Emerging Trends in Audit Technologies for the Banking Sector. Deloitte Insights.
14. **EY (Ernst & Young)** (2020). Audit Excellence in Developing Markets: Uzbekistan Case Study. EY Global Reports.

Research Science and Innovation House

"JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN" JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

O'ZBEK VA ARAB TILLARIDA ZAMON KATEGORIYASINING QIYOSIY TAHLILI

Yangi asr universiteti
Sharq mumtoz filologiyasi kafedrasi
LSh-M-102-24 Lingvistika Sharq tillari magistranti
Mamadshoyeva Roxat Furqatovna

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'zbek va arab tillaridagi zamon kategoriyasi qiyosiy aspektda tadqiq etilgan. Tadqiqot natijasida har ikkala tildagi zamon shakllarining grammatik xususiyatlari, ularning qo'llanilish doirasi va o'ziga xos jihatlari aniqlangan. Maqolada zamonning lisoniy ifodasi, uning semantik-pragmatik xususiyatlari hamda tillar orasidagi farqli va o'xshash tomonlari yoritilgan.

Kalit so'zlar: zamon kategoriyasi, fe'l zamonlari, grammatik xususiyatlar, qiyosiy tahlil, semantik-pragmatik xususiyatlar, o'zbek tili, arab tili.

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ КАТЕГОРИИ ВРЕМЕНИ В УЗБЕКСКОМ И АРАБСКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация: В данной статье категория времени в узбекском и арабском языках исследована в сравнительном аспекте. В результате исследования были определены грамматические особенности форм времени в обоих языках, сфера их применения и специфика. В статье рассматривается языковое выражение времени, его семантико-прагматические особенности, а также различия и сходства между языками.

Ключевые слова: категория времени, времена глаголов, грамматические особенности, сравнительный анализ, семантико-прагматические особенности, узбекский язык, арабский язык.

"JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN" JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE TENSE CATEGORY IN UZBEK AND ARABIC

Abstract: In this article, the category of tense in Uzbek and Arabic is studied in the comparative aspect. As a result of the study, the grammatical features of the forms of tense in both languages, their scope of application and specific aspects were determined. The article covers the linguistic expression of time, its semantic-pragmatic properties, and the differences and similarities between languages.

Keywords: tense category, verb tenses, grammatical features, comparative analysis, semantic-pragmatic features, Uzbek, Arabic.

KIRISH

Tilshunoslikda zamon kategoriyasi eng muhim grammatik kategoriyalardan biri sifatida alohida o'rin tutadi. Zamon kategoriyasi orqali nutqda ifodalanayotgan voqea-hodisalarning nutq so'zlanish paytiga munosabati, shuningdek, turli xil hodisalarning ketma-ketligi va davomiyligi ham o'z ifodasini topadi. O'zbek va arab tillari turli til oilalariga mansub bo'lishiga qaramay, ularning zamon tizimida ma'lum o'xshashliklar mavjud bo'lib, bu o'xshashliklar va farqlarni o'rganish nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatga ham ega.

Zamonaviy tilshunoslikda qiyosiy tadqiqotlar alohida ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, turli til oilalariga mansub tillarning grammatik kategoriyalarini qiyosiy o'rganish orqali tillarning o'ziga xos xususiyatlarini, ularning rivojlanish tendensiyalarini aniqlash mumkin. Bu jihatdan o'zbek va arab tillaridagi zamon kategoriyasini qiyosiy o'rganish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Tadqiqotning maqsadi o'zbek va arab tillaridagi zamon kategoriyasining qiyosiy tahlilini amalga oshirish, ularning o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash hamda tillararo farqlarni yoritishdan iborat. Shu bilan birga, har ikkala tildagi zamon

shakllarining grammatik xususiyatlari, ularning qo'llanilish doirasi va semantik-pragmatik jihatlarini tadqiq etish ham ko'zda tutilgan.

METODOLOGIYA VA ADABIYOTLAR TAHLILI

Tadqiqotda qiyosiy-tipologik, tasviriy va komponent tahlil metodlaridan foydalanildi. O'zbek tilshunosligida zamon kategoriyasi A.Hojiyev [1], M.Asqarova [2], arab tilshunosligida esa Al-Galaini [3], Sibawayh [4] kabi olimlarning asarlarida chuqur o'rganilgan.

Zamonaviy o'zbek tilshunosligida N.Mahmudov [5] fe'l zamonlarining semantik-pragmatik xususiyatlarini tadqiq etgan. Arab tilshunosligida esa Tammam Hassan [6] zamon kategoriyasining funksional-semantik xususiyatlarini o'rgangan.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

O'zbek va arab tillaridagi zamon kategoriyasining qiyosiy tahlili natijasida bir qator muhim xususiyatlar aniqlandi. Avvalo, bu ikki tildagi zamon tizimining tuzilishi va grammatik vositalari o'rtasidagi farqlarni ko'rib chiqish lozim.

O'zbek tilida fe'l zamonlari uch asosiy guruhga bo'linadi: o'tgan zamon, hozirgi zamon va kelasi zamon. O'tgan zamon o'z navbatida yaqin o'tgan zamon (-di), uzoq o'tgan zamon (-gan), o'tgan zamon hikoyasi (-r edi) kabi ko'rinishlarga ega. Hozirgi zamon ham hozirgi-kelasi zamon (-a/-y), hozirgi zamon davom fe'li (-yap), hozirgi zamon (-moqda) kabi shakllarga ega. Kelasi zamon esa kelasi zamon gumon fe'li (-ar), kelasi zamon maqsad fe'li (-moqchi), kelasi zamon (-ajak) shakllarida namoyon bo'ladi.

Arab tilida esa ikki asosiy zamon mavjud: al-madi (o'tgan zamon) va al-mudori' (hozirgi-kelasi zamon). Al-madi shakli o'tgan zamondagi harakatni ifodalasa, al-mudori' shakli hozirgi va kelasi zamondagi harakatlarni ifodalaydi. Arab tilidagi bu ikki zamon shakli turli prefiks va suffikslar qo'shilishi orqali yangi ma'no ottenkalari hosil qilishi mumkin.

O'zbek tilidagi zamon shakllarining yasalishida affiksatsiya usuli asosiy o'rin tutadi. Masalan:

- O'tgan zamon: yoz-di, yoz-gan, yoz-ib-di
- Hozirgi zamon: yoz-yap-ti, yoz-moq-da
- Kelasi zamon: yoz-ajak, yoz-moq-chi

Arab tilida esa zamon ma'nosi ko'pincha fe'l o'zagidagi unli tovushlarning o'zgarishi (ichki fleksiya) orqali ifodalanadi. Masalan: kataba (كَتَبَ) - yozdi yaktubu (يَكْتُبُ) - yozadi/yozmoqda

Tahlil natijasida aniqlangan yana bir muhim farq - arab tilidagi zamon shakllarining kontekstual bog'liqlik darajasi yuqoriligi. Bir xil grammatik shakl kontekstga qarab turli zamon ma'nolarini ifodalashi mumkin. O'zbek tilida esa zamon ma'nolari nisbatan aniq chegaralangan bo'lib, har bir grammatik shakl o'zining asosiy zamon ma'nosini ifodalaydi.

Zamon kategoriyasining semantik-pragmatik xususiyatlari tahlili shuni ko'rsatadiki, arab tilida zamonning modal ma'nolari o'zbek tiliga nisbatan kengroq. Masalan, arab tilidagi al-mudori' shakli kontekstga qarab istak, iltimos, buyruq kabi modal ma'nolarni ham ifodalay oladi. O'zbek tilida bunday modal ma'nolar ko'pincha maxsus grammatik shakllar orqali ifodalanadi.

Har ikkala tilda ham zamon va makon tushunchalarining o'zaro bog'liqligi kuzatiladi. Bu ayniqsa ravish va ko'makchilarning qo'llanilishida yaqqol namoyon bo'ladi. O'zbek tilida "keyin", "oldin", "avval" kabi ravishlar, arab tilida "ba'da" (بعد), "qabla" (قبل) kabi so'zlar zamon va makon munosabatlarini ifodalashda faol ishtirok etadi.

O'zbek va arab tillarida zamon kategoriyasining rivojlanish tendensiyalari tahlili shuni ko'rsatadiki, zamonaviy o'zbek tilida yangi analitik shakllar paydo bo'lish jarayoni davom etmoqda. Arab tilida esa an'anaviy grammatik tizim

barqarorroq bo'lib, asosan mavjud shakllarning semantik imkoniyatlari kengaymoqda.

Tillararo interferensiya masalasi ham muhim ahamiyat kasb etadi. O'zbek va arab tillarini o'rganuvchilar uchun zamon shakllarining to'g'ri qo'llanilishi ma'lum qiyinchiliklar tug'diradi. Bu qiyinchiliklar asosan tillarning tipologik farqlari, zamon tizimining tuzilishi va semantik xususiyatlari bilan bog'liq.

Shuni alohida ta'kidlash lozimki, har ikkala tilda ham zamon kategoriyasi dinamik rivojlanishda bo'lib, yangi kommunikativ ehtiyojlarga moslashmoqda. Bu jarayon, ayniqsa, zamonaviy texnologiyalar va yangi tushunchalar bilan bog'liq kontekstlarda yaqqol namoyon bo'lmoqda.

Fe'l zamonlarining funksional-semantik tahlili shuni ko'rsatadiki, o'zbek va arab tillarida zamon kategoriyasi nafaqat grammatik, balki semantik-pragmatik jihatdan ham murakkab tizimni tashkil etadi. Quyida ikkala tildagi fe'l zamonlarining qiyosiy tahlili keltirilgan:

1-jadval. O'zbek va arab tillarida zamon kategoriyasining grammatik shakllari va funksional xususiyatlari

Zamon turi	O'zbek tilidagi shakllari	Arab tilidagi shakllari	Asosiy funksional xususiyatlari
O'tgan zamon	-di, -gan, -ib(dir), -(a)r edi	فَعَلَ (fa'ala), قَدْ فَعَلَ (qad fa'ala)	Tugallangan harakat, uzoq/yaqin o'tmish
Hozirgi zamon	-yap(ti), -moqda, -(a)r	يَفْعَلُ (yaf'alu)	Davom etayotgan harakat
Kelasi zamon	-ajak, -moqchi, -(a)r	سَيَفْعَلُ (sayaf'alu), سَوْفَ يَفْعَلُ (sawfa yaf'alu)	Kelgusida bo'ladigan harakat

O'zbek va arab tillaridagi zamon kategoriyasining qiyosiy tahlili bir qator muhim xulosalarga olib keldi. Semantik maydon xususiyatlariga ko'ra, o'zbek tilida zamon ma'nolari aniq va mustaqil grammatik shakllar orqali ifodalanadi. Arab tilida esa zamon ma'nolari ko'proq kontekstga bog'liq bo'lib, har ikkala tilda ham zamonning modal ma'nolari mavjudligi kuzatiladi.

Stilistik xususiyatlar jihatidan o'zbek tilida badiiy uslubda -ib(dir) shakli, ilmiy uslubda -moqda shakli, publisistik uslubda -(a)r shakli ko'proq qo'llanilishi aniqlandi. Arab tilida esa Qur'oniy uslubda maxsus zamon shakllari qo'llaniladi, zamonaviy adabiy tilda yangi analitik shakllar paydo bo'lmoqda va og'zaki nutqda kontekstual ma'nolar ustunlik qiladi.

Pragmatik jihatdan o'zbek tilida zamon shakllari ishonchlilik darajasi, so'zlovchining munosabati va voqeaning kutilganlik/kutilmaganlik darajasini ifodalaydi. Arab tilida esa harakat-holatning aniqlik darajasi, modal munosabatlar va temporal retrospeksiya kabi pragmatik ma'nolar ifodalanadi.

Zamonning lisoniy ifodasi o'zbek tilida asosan morfologik usul bilan yasaladi, shuningdek analitik shakllar va leksik ifodalanish ham keng tarqalgan. Arab tilida ichki fleksiya usuli ustunlik qiladi, prefiks va suffikslar qo'shimcha vosita sifatida qo'llaniladi, yordamchi fe'llar tizimi ham rivojlangan.

Diskurs tahlili natijalariga ko'ra, o'zbek tilida matn tuzilishida zamonlarning ketma-ketligi, matn uslubini belgilash va dialog hamda monologda zamonlarning o'ziga xos qo'llanishi muhim ahamiyatga ega. Arab tilida esa kontekst zamon ma'nosini aniqlashda, matn turiga qarab zamon shakllarining tanlanishida va diskurs markerlar sifatida qo'llanilishida muhim rol o'ynaydi.

Zamonaviy tilshunoslik nuqtai nazaridan, globallashuv ta'sirida yangi kommunikativ vaziyatlar paydo bo'lmoqda, zamon shakllarining yangi ma'no ottenkalari shakllanmoqda va tillararo ta'sir kuchaymoqda. Texnologik rivojlanish

natijasida virtual kommunikatsiyada zamonning o'ziga xos ifodalanishi paydo bo'lmoqda, yangi kontekstlarda zamonning ifodalanishi o'zgarmoqda va zamon shakllarining qo'llanish doirasi kengaymoqda. Ijtimoiy-madaniy o'zgarishlar ta'sirida esa zamon shakllarining pragmatik ma'nolari boyimoqda, uslubiy differensiatsiya kuchaymoqda va yangi kommunikativ normalar shakllanmoqda.

Zamon kategoriyasining kognitiv asoslari har ikkala tilda ham o'ziga xos bo'lib, bu vaqt konseptining lisoniy ifodasi, temporal munosabatlarning kategorizatsiyasi va zamon-makon munosabatlarining o'zaro bog'liqligida namoyon bo'ladi. Bu tahlillar o'zbek va arab tillaridagi zamon kategoriyasining murakkab tizim ekanligini ko'rsatib, kelgusida yanada chuqurroq tadqiqotlar olib borish zarurligini ta'kidlaydi.

XULOSA

O'tkazilgan tadqiqot natijasida o'zbek va arab tillaridagi zamon kategoriyasining o'ziga xos xususiyatlari, ularning grammatik va semantik jihatlari atroflicha o'rganildi. Har ikkala tilda ham zamon tushunchasi grammatik kategoriya sifatida mavjud bo'lib, o'ziga xos shakllanish va qo'llanish xususiyatlariga ega ekanligi aniqlandi. Bu farqlar tillarning tipologik xususiyatlari bilan bevosita bog'liq.

Tadqiqot davomida quyidagi asosiy xulosalarga kelindi:

1. O'zbek va arab tillarida zamon kategoriyasi turli grammatik vositalar orqali ifodalanadi. O'zbek tilida asosan affiksatsiya usuli ustunlik qilsa, arab tilida ichki fleksiya muhim rol o'ynaydi.

2. O'zbek tilidagi uch bo'g'inli zamon tizimi (o'tgan, hozirgi, kelasi) arab tilidagi ikki bo'g'inli tizimdan (al-madi, al-mudori') farq qiladi. Bu esa har ikkala tildagi zamon tushunchasining o'ziga xos konseptual asosga ega ekanligini ko'rsatadi.

3. Arab tilidagi zamon shakllarining modal ma'nolari o'zbek tiliga nisbatan kengroq. Bu arab tilida fe'l zamonlarining kontekstga bog'liq holda turli qo'shimcha ma'nolarni ifodalash imkoniyati yuqori ekanligini ko'rsatadi.

4. O'zbek tilidagi zamon ma'nolari aniqroq chegaralangan bo'lib, har bir zamon shakli o'zining asosiy ma'nosini saqlagan holda qo'llaniladi.

Ushbu tadqiqot natijalari o'zbek va arab tillarini o'rganishda, tarjima amaliyotida, shuningdek, qiyosiy tilshunoslik sohasidagi keyingi tadqiqotlar uchun nazariy asos bo'lib xizmat qilishi mumkin. Kelgusida ushbu mavzuni yanada chuqurroq o'rganish, xususan, zamonning funksional-semantik maydonini, uning pragmatik xususiyatlarini va diskurs tahlil doirasidagi o'rnini tadqiq etish maqsadga muvofiq.

ADABIYOTLAR RO’YXATI

1. Hojiyev, A. (2010). O'zbek tili morfologiyasi. Toshkent: Fan
2. Asqarova, M. (2012). Hozirgi o'zbek tilida fe'l zamonlari. Toshkent: O'qituvchi
3. Al-Galaini, M. (2005). Jami' ad-durus al-arabiyya. Beirut: Al-Maktaba al-Asriyya
4. Sibawayh. (1988). Al-Kitab. Cairo: Maktabat al-Khanji
5. Mahmudov, N. (2017). O'zbek tilidagi fe'l zamonlarining pragmatik xususiyatlari. O'zbek tili va adabiyoti, 3, 25-31
6. Hassan, T. (2006). Al-Lugha al-Arabiyya: Ma'naha wa Mabnaha. Cairo: Alam al-Kutub
7. Nurmonov, A. (2015). Hozirgi o'zbek adabiy tili. Toshkent: Ilm Ziyo
8. Wright, W. (2011). A Grammar of the Arabic Language. Cambridge: Cambridge University Press
9. Yusupov, M. (2019). Arab va o'zbek tillari qiyosiy grammatikasi. Toshkent: ToshDShI

"JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN" JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

HOMILADORLIK DAVRIDAGI INFEKSIYALAR VA CHAQALOQLARDA KUZATILADIGAN KLINIK BELGILAR

Ochilova Shaxnoza Muzaffar qizi, neonatolog
Turon Universiteti Tibbiyot kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya: Homiladorlik davridagi infektsiyalar homila va chaqaloqlarda jiddiy asoratlar keltirib chiqarishi mumkin. TORCH infektsiyalari homiladorlik davrida homilaga yuqib, chaqaloqlarda turli klinik belgilar va asoratlar bilan namoyon bo'ladi. Ushbu maqolada homila ichi infektsiyalarining klinik laborator xususiyatlari, diagnostik usullari, profilaktika hamda davolash yondashuvlari tahlil qilindi. Infektsiyalarni erta aniqlash va samarali davolash orqali chaqaloqlarni sog'liq holatini yaxshilash mumkin.

Kalit so`zlar: TORCH, Toksoplazmoz, Rubella, Sitomegalovirus, Herpes simplex, PZR, DNK.

ИНФЕКЦИИ ВО ВРЕМЯ БЕРЕМЕННОСТИ И КЛИНИЧЕСКИЕ ПРИЗНАКИ, НАБЛЮДАЕМЫЕ У НОВОРОЖДЕННЫХ

Аннотация:Инфекции во время беременности могут вызвать серьезные осложнения у плода и ребенка. TORCH-инфекции передаются плоду во время беременности и проявляются у детей различными клиническими признаками и осложнениями. В статье проанализированы клинико-лабораторные характеристики, методы диагностики, подходы к профилактике и лечению внутриутробных инфекций. Раннее выявление и эффективное лечение инфекций могут улучшить состояние здоровья младенцев.

Ключевые слова: TORCH, токсоплазмоз, краснуха, цитомегаловирус, простой герпес, ПЦР, ДНК.

"JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN" JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

INFECTIONS DURING PREGNANCY AND CLINICAL SIGNS OBSERVED IN NEWBORNS

Abstract: Infections during pregnancy can cause serious complications in the fetus and child. TORCH infections are transmitted to the fetus during pregnancy and manifest in children with various clinical signs and complications. The article analyzes clinical and laboratory characteristics, diagnostic methods, approaches to the prevention and treatment of intrauterine infections. Early detection and effective treatment of infections can improve the health of infants.

Keywords: TORCH, toxoplasmosis, rubella, cytomegalovirus, herpes simplex, PCR, DNA.

KIRISH

Homiladorlik davridagi infektsiyalar homila va chaqaloqlarda jiddiy asoratlar va sog'liq muammolarini keltirib chiqarishi mumkin. TORCH infektsiyalari (Toksoplazmoz, Rubella, Sitomegalovirus, Herpes simplex) eng ko'p uchraydigan infektsiyalar qatoriga kiradi va homilador ayollarda bu infektsiyalar chaqaloqlarda turli klinik belgilar va kasalliklar bilan namoyon bo'lishi mumkin. Ushbu maqolada homiladorlik davridagi infektsiyalar va ularning chaqaloqlarda kuzatiladigan asosiy klinik belgilar tahlil qilinadi.

TORCH Infektsiyalari:

TORCH infektsiyalari turli xil mikroorganizmlar tomonidan chaqiriladi va har biri chaqaloqlarda o'ziga xos klinik belgilar bilan namoyon bo'ladi:

- Toksoplazmoz: Toxoplasma gondii tomonidan chaqiriladi. Tug'ilgan chaqaloqlarda ko'z va miya patologiyalari, eshitish qobiliyatining yo'qolishi, giperbilirubinemiya va boshqa asoratlar kuzatiladi.
- Rubella: Rubella virusi chaqiradi. Tug'ilgan chaqaloqlarda yurak nuqsonlari, katarakta va eshitish qobiliyatining yo'qolishi kuzatiladi.

- Sitomegalovirus (CMV): Sitomegalovirus infektsiyasi homilaga o'tishi mumkin va chaqaloqda mikrosefaliya, gepatosplenomegaliya, giperbilirubinemiya, eshitish qobiliyatining yo'qolishi va boshqa nevrologik asoratlarga olib kelishi mumkin.
- Herpes simplex virusi (HSV): HSV infektsiyasi homiladorlik davrida yoki tug'ruq paytida yuqishi mumkin. HSV infektsiyasi chaqaloqda teri yaralari, ensefalit, gepatit va boshqa asoratlarni keltirib chiqarishi mumkin.

Homila ichi infektsiyalari bilan tug'ilgan chaqaloqlarda turli klinik belgilar va asoratlar kuzatiladi:

- Jigar va Taloq kattalashishi (gepatosplenomegaliya): Infektsiya natijasida jigar va taloqning kengayishi kuzatiladi.
- Sariqlik (giperbilirubinemiya): Qonda bilirubin darajasining yuqoriligi natijasida chaqaloqlarda terining sariqligi kuzatiladi.
- Ko'rish va eshitish qobiliyatining yo'qolishi: Infeksiya natijasida ko'z va quloq kasalliklari kuzatiladi.
- Infeksiyalarni erta aniqlash va davolash uchun quyidagi diagnostik usullar qo'llaniladi:
- Serologik Testlar: Homilador ayolning qonida IgM va IgG antitanalarini aniqlash. Bu testlar homiladorlik davrida infektsiyaning mavjudligini va o'tkazilganligini aniqlashda yordam beradi.
- PZR tahlillari: Virus yoki bakteriya DNK/RNK sini aniqlash uchun Polimeraza zanjir reaksiyasi (PZR) tahlillari qo'llaniladi. Ushbu usul yuqori sezgirlikka ega bo'lib, infeksiyani aniq aniqlash imkonini beradi.
- Ultratovush Tekshiruvlari: Homila rivojlanishidagi o'zgarishlarni aniqlash va homilaning sog'liq holatini kuzatish uchun ultratovush tekshiruvlari o'tkaziladi.

Profilaktika va Davolash:

Homila ichi infektsiyalarini oldini olish va davolash uchun quyidagi yondashuvlar qo'llaniladi:

- Vaksinatsiya: Rubella va boshqa infektsiyalarga qarshi vaksinalar homiladorlik davrida infektsiyalarni oldini olish uchun tavsiya etiladi.
- Antibiotik va virusga davolash: Infeksiyalarni davolash uchun antibiotik va virusga qarshi preparatlar qo'llaniladi. Bu usullar infeksiyalarning tarqalishini oldini olish va chaqaloqni himoya qilish uchun samarali.

Ushbu tadqiqotning maqsadi homiladorlik davridagi infektsiyalar va ularning chaqaloqlarda klinik belgilarini o'rganish orqali bu kasalliklarni erta aniqlash va samarali davolashga yo'naltirilgan yondashuvlarni aniqlashdir.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Adabiyotlarni tahlil qilish orqali homila ichi infeksiyalari chaqaloqlar sog‘lig‘iga salbiy ta’sir ko‘rsatishi va keng ko‘lamli klinik belgilarni keltirib chiqarishi aniqlanadi. Quyidagi asosiy tahlil va natijalar e'tirof etiladi:

1. Klinik belgilar va ularning turlari: Tahlilga ko‘ra, homila ichi infeksiyalari chaqaloqlarda keng ko‘lamli klinik belgilar, jumladan, rivojlanish kechikishi, jigar va taloqning kattalashishi, asab tizimi, ko‘z va teri o‘zgarishlariga olib kelishi mumkin. Bosh miya rivojlanishidagi buzilishlar (masalan, gidrosefaliya yoki mikrosefaliya), ko‘rish va eshitish qobiliyatining pasayishi kabi asoratlar infeksiyaning og‘irligiga bog‘liq holda turlicha ko‘rinish berishi aniqlangan.
2. Infektsiyaning onadan yuqishi yo‘llari va xavf omillari: Tadqiqot natijalariga ko‘ra, homiladorlik paytida ona organizmiga tushgan infektsiyalar platsenta orqali homilaga o‘tadi. Bu jarayon homila rivojlanish bosqichiga va onaning immun tizimiga bog‘liq. Onada infeksiyani erta aniqlash va profilaktik chora-

tadbirlarni qo‘llash orqali chaqaloqdagi kasallikning oldini olish mumkinligi tasdiqlangan.

3. Diagnostika va uning ahamiyati: Tahlillar infeksiyalarni erta aniqlashning muhimligini ko‘rsatadi. Qon, siydik, va serologik tahlillar, shuningdek, ultratovush kabi tasvirlash usullari homilada yoki yangi tug‘ilgan chaqaloqda infeksiyani erta aniqlash imkoniyatini beradi. Bu esa davolash samaradorligini oshiradi va rivojlanishdagi kechikishlarni kamaytiradi.
4. Profilaktika va davolash usullari: Profilaktika tadbirlari, jumladan, homilador ayollarni infeksiyalarga nisbatan nazorat qilish, vaksinatsiya va infektsiyadan himoya qilish tavsiya etiladi. Shuningdek, chaqaloqlarda infeksiyaga qarshi davolash usullari, masalan, antiviral va antibakterial dorilar yordamida kasalliklarni yengillashtirish yoki bartaraf etish yo‘llari ko‘rsatilgan.

TAHLIL VA NATIJALAR

Quyidagi asosiy tahlil va natijalar e'tirof etiladi:

1. Klinik belgilar va ularning turlari: Tahlilga ko‘ra, homila ichi infeksiyalari chaqaloqlarda keng ko‘lamli klinik belgilar, jumladan, rivojlanish kechikishi, jigar va taloqning kattalashishi, asab tizimi, ko‘z va teri o‘zgarishlariga olib kelishi mumkin. Bosh miya rivojlanishidagi buzilishlar (masalan, gidrosefaliya yoki mikrosefaliya), ko‘rish va eshitish qobiliyatining pasayishi kabi asoratlar infeksiyaning og‘irligiga bog‘liq holda turlicha ko‘rinish berishi aniqlangan.

2. Infektsiyaning onadan yuqishi yo‘llari va xavf omillari: Tadqiqot natijalariga ko‘ra, homiladorlik paytida ona organizmiga tushgan infektsiyalar platsenta orqali homilaga o‘tadi. Bu jarayon homila rivojlanish bosqichiga va onaning immun tizimiga bog‘liq. Onada infeksiyani erta aniqlash va profilaktik chora-tadbirlarni qo‘llash orqali chaqaloqdagi kasallikning oldini olish mumkinligi tasdiqlangan.

3. Diagnostika va uning ahamiyati: Tahlillar infeksiyalarni erta aniqlashning muhimligini ko‘rsatadi. Qon, siydik, va serologik tahlillar, shuningdek, ultratovush kabi tasvirlash usullari homilada yoki yangi tug‘ilgan chaqaloqda infeksiyani erta aniqlash imkoniyatini beradi. Bu esa davolash samaradorligini oshiradi va rivojlanishdagi kechikishlarni kamaytiradi.

4. Profilaktika va davolash usullari: Profilaktika tadbirlari, jumladan, homilador ayollarni infeksiyalarga nisbatan nazorat qilish, vaksinatsiya va infektsiyadan himoya qilish tavsiya etiladi. Shuningdek, chaqaloqlarda infeksiyaga qarshi davolash usullari, masalan, antiviral va antibakterial dorilar yordamida kasalliklarni yengillashtirish yoki bartaraf etish yo‘llari ko‘rsatilgan.

Natija: Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, homila ichi infeksiyalarni erta aniqlash, profilaktika qilish va o‘z vaqtida davolash chaqaloqning sog‘lom rivojlanishini ta’minlashda muhim ahamiyatga ega. Infektsiyalarning erta tashxisi va to‘g‘ri davolash usullari bilan birga profilaktika tadbirlarini amalga oshirish chaqaloqlarni jiddiy sog‘liq muammolaridan himoya qilish imkonini beradi. Shu bilan birga, homila ichi infeksiyalar haqida kengroq tushuncha va yetarli ilmiy ma’lumot chaqaloqlar sog‘lig‘ini yaxshilashda katta yordam beradi.

XULOSA

Homila ichi infeksiyalari yangi tug‘ilgan chaqaloqlar uchun jiddiy klinik asoratlar keltirib chiqarishi mumkin. Bu infeksiyalar asab tizimi, ko‘z, ichki organlar va teri kabi a’zolarga ta’sir qilib, chaqaloqlarda rivojlanish kechikishi, organlar faoliyatining buzilishi, nevrologik va sensor muammolarni yuzaga keltiradi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, homila ichi infeksiyalarni erta aniqlash va samarali davolash usullarini qo‘llash bilan ushbu asoratlarning oldini olish mumkin.

Profilaktika choralari, jumladan, homiladorlik davrida onalar sog‘lig‘ini kuzatish va zaruriy vaksinatsiya orqali infektsiya xavfini kamaytirish mumkin. Diagnostika usullarining keng qo‘llanilishi esa infeksiyalarni erta aniqlash imkonini beradi, bu esa chaqaloqning sog‘lom rivojlanishini ta’minlashda muhim ahamiyatga ega.

Shunday qilib, homila ichi infeksiyalarni aniqlash, oldini olish va davolashga kompleks yondashuv orqali chaqaloqlarni sog‘lom o‘sishiga erishish, rivojlanishdagi kechikishlarni kamaytirish va uzoq muddatli asoratlarni oldini olish imkonini beradi.

ADABIYOTLAR RO`YXATI

1. Maldonado Y. A. et al. Infectious diseases of the fetus and newborn infant //(No Title). – 2011.
2. Remington J. S. et al. Infectious diseases of the fetus and newborn E-book. – Elsevier Health Sciences, 2010.
3. Jensen J. R., Stewart E. A. Mayo Clinic Guide to Fertility and Conception. – RosettaBooks, 2018.
4. Goldenberg R. L. et al. Epidemiology and causes of preterm birth //The lancet. – 2008. – T. 371. – №. 9606. – C. 75-84.
5. Krause P. J. et al. Clinical practice guidelines by the Infectious Diseases Society of America (IDSA): 2020 guideline on diagnosis and management of babesiosis //Clinical Infectious Diseases. – 2021. – T. 72. – №. 2. – C. e49-e64.
6. Lynn M. K. A Cross-Sectional Analysis of Infectious Causes of Congenital Morbidity and Mortality in Central America: TORCH, El Salvador : дис. – University of South Carolina, 2023.

7. World Health Organization. Reproductive Health. Managing complications in pregnancy and childbirth: a guide for midwives and doctors. – World Health Organization, 2018.
8. Lee H. Y. et al. Maternal influences on offspring food allergy //Immunological Reviews. – 2024.
9. Tamanna S. et al. ACE2: A key modulator of RAS and pregnancy //Am. J. Physiol. Integr. Comp. Physiol. – 2021. – T. 10.
10. Rubin, L. G., Kuppermann, N., & Maldonado, Y. (2021). Guidelines for Prevention and Control of Infectious Diseases in Pregnancy. Journal of Maternal-Fetal and Neonatal Medicine, 34(6), 1021-1028.

Research Science and Innovation House

“JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN” JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

Psixologik xizmatda kasbiy xususiyat va fazilatlarning tahlili

UrDU “Pedagogika va psixologiya”
kafedrasi katta o’qituchisi O.K.Odamova

ogiljon-odamova@gmail.com
Tel:+99894 230 2875

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.M. Mirziyoyevning 2017-yil 7-fevraldagi - O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo’yicha Harakatlar strategiyasi to’g’risidagi PF-4947-sonli Farmoni, O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 20-apreldagi - Oliy ta’lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to’g’risidagi PQ-2909-sonli Qarorining qabul qilinishi, yoshlarni har tomonlama bilim olishlari, ularda yaratuvchilik imkoniyatlarini kengaytirishga bo’lgan sharoitlar yanada yaxshilandi. Bu esa proaessor-o’qituvchidan salmoqli darslik,o’quv qo’llanma, uslubiy qo’llanma va maqolalar yozishni talab etadi.

Ushbu maqoladan olingan bilim, ko’nikma va malakalar bo’lajak mutaxassislarda kasbiy muloqotni amalga oshirish, o’z ustida ishlash, kasbiy malaka va ko’nikmalarni shakllantirish uchun asosiy manba hisoblanadi**.** Maqsad talabalarda o’z kasbiga doir psixologik bilimlarni egallashga, shaxs psixologiyasi, uning faoliyati va muloqoti, psixik taraqqiyot qonuniyatlarini bilishga, shaxsni psixologik metodlar yordamida o’rganish bo’yicha bilim, ko’nikma va malakalarni shakllantirish. Talabalarga jamiyat hayotida psixologik hodisalar, holatlar va jarayonlarning mohiyatini tahlil etishga, insonning shaxs va mutaxassis sifatidagi kamoloti va unga ta‘sir ko`rsatuvchi omillar, uning individual psixologik xususiyatlari, emotsional va irodaviy sifatlarini tahlil etishga o`rgatishdan iboratdir. O’zlashtirish jarayonida amalga oshiriladigan masalalar doirasida talaba -

psixologik tushunchalarni, voqelik va jamiyatdagi voqea-hodisalarni, shaxsning o’zida kechadigan ijtimoiy-psixologik jarayonlarni, shaxsni psixologik tadqiq qilish usullarini bilishi, psixologik mushohada etish, narsa-hodisalarni ilmiylik va mantiqiylik asosida o’rganish, ilmiy tafakkur va psixologik tassavvurning uyg’unligini ta’minlash, mustaqil va zamonaviy fikrlash, o’zining shaxsiy va kasbiy faoliyatida psixologik bilimlarni va qonuniyatlarni qo’llay olish ko’nikmalariga ega bo’lishi nazarda tutiladi.

Maqolani ilmiy-nazariy yoritishda kasbiy faoliyat psixologiyasiga ham bir nazar solishni taqoza etadi. O‘z mohiyatiga ko‘ra, psixologik xizmat psixologiya fanlari tarkibiga kiradi. Shu nuqtai nazardan qaraganda kasbiy psixologiya o‘ziga xos predmet bo‘lib, psixologik xizmatning nozik tomonlarini qamrab oladi. Ya‘ni bu fan psixologiya sohalarining kesishuvida yuzaga keladi. Psixologiya muayyan shaxs, uning jamiyatdagi xulq-atvori va turli faoliyatlarining o‘ziga xos tomonlarini o‘rganadi. Bundan ko‘rinadiki, har ikkala fanning obekti va subekti shaxs, inson hisoblanadi.Yuqorida ta‘kidlab o‘tganimizdek, kasbiy psixologiya faoliyat psixologiyasi psixologiya tarkibida yuzaga kelgan bo‘lib, aniq faoliyat, ya‘ni kasb faoliyatidagi psixologik jihatlarning muhim tomonlarini o‘rganishga bag‘ishlangan fan hisoblanadi. Kasbiy faoliyat psixologiyasi ilmiy-amaliy fan bo‘lib, umumiy psixologiyaning qonuniyatlarini o‘rganadi va bu fanning samaradorligini oshirish uchun tavsiyalar ishlab chiqadi. Kasbiy faoliyat psixologiyasi fani kasb doirasidagi munosabatlar, odamlarning psixik faoliyatini boshqarish mexanizmlari va qonuniyatlarini o‘rganuvchi fandir. Bunda kasb egalarining psixologik asoslarini o‘rganish maqsad qilib qo‘yilgan. Kasbiy faoliyat psixologiyasi fanining maqsadi-kasb egalari faoliyatining taraqqiyot qonuniyatlari, turli toifadagi shaxslar bilan o‘zaro munosabatlar jarayonida psixologik bilimlardan foydalana olish ko‘nikma va malakalarini shakllantirishdan iboratdir. Shu ma’noda, kasbiy faoliyat psixologiyasi

fanining metodologik asosini O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining asarlari, faylasuf-allomalarning kasb psixologiyasi faniga oid g‘oya va nazariyalari hamda hukumat qonunlari, va buyruq va ko‘rsatmalari tashkil etadi.

Professiografiya - bu kasb tomomnidan insonga qo’yiladigan talablar nuqtai nazaridan kasblar va ularni tabaqalashtiradigan ixtisoslar tavsifidir. Muayyan ixtisos-kasb yoki ular guruhi tomonidan insonga qo’yiladigan talablar sisitemasining tavsiflash va asoslash professiografiyaning natijasini hal qiladi.

Professiogrammada muhim xislatlari borgan sari birmuncha ortib borishini hisobga olgan holda psixologning quyidagi xislatlarini ko`rsatib berishi lozim:

Psixologning shaxsiy xislatlari - Bolalarni yaxshi korishi, ularni sevishi, amaliy-psixologik aql-farosatlilik, mehnatsevarlik, jamoat ishlarida faollik, mehribonlik, kamtarlik, odamiylik, dilkashlik, uddaburonlik, mustahkam xarakterga ega bo’lish,o’z bilimini oshirishga intilish.

Psixologning kasbiga xos hislatlari - milliy qayta qurish mafkurasi bilan mustaqil davlat mafkurasini tushunishi, zamonaviy maktabda olib boriladigan oquv-tarbiya jarayonida umuminsoniy boyliklar, milliy an‘analar va urf-odatlarning ahamiyatini tushunishi,o`qituvchining kuzatuvchanligi,o`z diqqat-e‘tiborini taqsimlay olishi**,** pedagogik fantaziya (hayo`l)ning rivojlanishi, o’ziga tanqidiy munosabatda bolishi, o’zini qo’lga ola bilishi, o`zini tuta bilishi,pedagogik fakt, nutqning emotsional ifodalanishi**.**

Psixologning kasbiga xos bilimi- ta‘lim va tarbiya jarayoni mohiyati bilan uning maqsad va vazifalarini tushunishi,psixologiya asoslari, yosh psixologiyasi va pedagogik psixologiya asoslarini bilishi,etnopsixologik bilimlarni egallashi, hozirgi zamon pedagogikasi asoslarini bilishi, hozirgi zamon pedagogikasining metodologik asoslarini egallanganligi,maktab yoshida bolalarning psixologik-pedagogik xususiyatlarini tushunishi,o’z fanini chuqur bilishi, o’quvchilarga

tarbiyaviy ta‘sir etishning samaradorligini bilishi, ota-onalar va jamoatchilik bilan olib boriladigan tarbiyaviy ishlarning mazmunini bilishi.

Psixologning shaxsiy - pedagogik uddaburonligi - dars mashgulotlari uchun zarur materiallarni tanlay bilishi, o`quvchilarning bilish faoliyatini boshqara olishi, ta‘lim va tarbiya jarayonida o’quvchilar ongining taraqqiy etib borishini istiqbolli ravishda rejalashtira olishi, pedagogik vazifalarni shakllantirish va tarbiyaviy ishlarni rejalashtirishni bilishi, bolalar jamoasiga rahbarlik qilishda o’z faoliyatini rejalashtirishni bilishi, o’quv massadlarini rejalashtira olishi, o’quvchining talim-tarbiya ishlariga tayyorlanish tizimini rejalashtira olishi.

Psixologning eng muhim sifati bu kasbiy kompetentsiysidir. U kasbiy bilim, ko'nikma, malakalarni o'z ichiga oladi. Psixolog har tomonlama o’qitilgan mutaxassis bo’lishi kerak. Shuning uchun uning kasbiy bilimlari nafaqat psixologiya bilimlarini, balki falsafa, tarix, pedagogika, madaniyatshunoslik, huquq, iqtisod, filologiya, sotsiologiya, matematika va informatika, zamonaviy tabiatshunoslik tushunchalari sohasidagi ma'lum bir bilimlarni ham o'z ichiga oladi. Xulosa qilib aytganda kasbiy mahorat psixologning amaliy faoliyati muvaffaqiyatini, psixologik bilimlarni o'z vazifalarini bajarishda qo'llash, aniq harakatlar, psixologik texnikalar, qobiliyatini belgilaydi. Kasbiy ko'nikmalar - bu yaxshi tasdiqlangan, osonlikcha va ishonchli bajariladigan professional harakatlar, bu psixologga ishni samarali bajarishga imkon beradi. Tajriba qancha ko’p bo’lsa, mutaxassis shuncha kasbiy mahoratga ega bo’ladi. Kasbiy vakolat xususiyatlariga bir qator professional imkoniyatlar, professional faoliyat vositalari, texnikasi va texnologiyalarini mukammal egallash, kasbning xususiyati va fazilatlarini belgilaydi.

Research Science and Innovation House

Foydalanilgan adabiyotlar

1. E. G'oziyev. Psixologiya. Darslik. “O'qituvchi” nashriyot-matbaa ijodiy uyi. Toshkent. – 2008 yil.

2. Z.T.Nishanova,G.K.Alimova.Psixologik xizmat. Psixikorrektsiya. Darslik. Toshkent. 2019 yil.OOO”AKTIV PRINT.bosmaxonasida chop etilgan.435 bet.

3.M.S.Tovbayeva. “Umumiy psixodiagnostika”.O’quv qo’llanma. Samarqand 2023 yil. SamDU nashriyoti.174 bet.

4.R.R. Saylaubekovna. et al. The Essence of the Concept of Family Life in Modern Psychology //Excellencia: International Multi-disciplinary Journal of Education (2994-9521). – 2024. – Т. 2. – №. 1. – С. 339-342.

5.R.S.Razakova, Narimonovna.Y.I. Bog ‘cha yoshidagi bolalarda xotiraning rivojlanishi //Journal of Science-Innovative Research in Uzbekistan. – 2024. – Т. 2. – №. 2. – С. 196-201.

Research Science and Innovation House

"JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN" JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

THE IMPACT OF ELONGATION EQUIPMENT ON THE QUALITY OF RING SPINNING YARN

G. Maxmudova
Assistant, Fergana Polytechnic Institute, Fergana, Uzbekistan

Tursunbayeva Durdona Baxtiyor qizi
Student, Fergana Polytechnic Institute, Fergana, Uzbekistan

Tursunova Farangiz Furqat qizi
Student, Fergana Polytechnic Institute, Fergana, Uzbekistan

Abstract

The purpose of the elongation process is to reduce the linear density of the product by decreasing the number of fibers in its cross-section through pushing the fibers relative to each other. The essence of stretching is to increase the speed of the fibers' movement and allow them to shift relative to each other, redistributing the fibers.

Keywords: Fiber, movement, spinning, elasticity, breakage, quality, density, flexibility, rubber.

Introduction

The Strategy for Further Development of the Republic of Uzbekistan between 2017-2021 set the objectives of "increasing the competitiveness of the national economy, reducing energy and resource consumption in the economy, and widely introducing energy-saving technologies in production" [1]. In achieving these tasks, it is crucial to develop and implement effective spinning technologies and tools that are based on rational control of the working cylinder rotation speed in cotton industry enterprises. One of the key technological processes in spinning enterprises is the elongation equipment, which is responsible for stretching the sliver.

It is known that during yarn spinning, raw materials are progressively thinned out and ultimately form yarn with the required linear density. Technologically, it is not recommended to stretch and thin the product all at once. Therefore, the spinning process is divided into several stages, with one of the most important and complex

being the stretching and thinning of the product. The purpose of the stretching process is to reduce the linear density of the product by decreasing the number of fibers in its cross-section through relative movement between fibers. The essence of stretching is to increase the movement speed of the fibers, ensuring they shift relative to each other and redistribute.

In the strtching equipment, each front pair rotates faster than the subsequent pair. The speed of the front pair is several times greater than the speed of the last pair, and the product elongates accordingly. As the product elongates, the fibers slide over each other, changing their positions, meaning they become rearranged. As the fibers slide, frictional forces are generated: this force straightens the fiber ends and aligns them parallel to each other. The ratio of the speed of the front cylinder pair to the speed of the rear cylinder pair in the stretching equipment is called the stretching ratio, and this ratio serves as the indicator of stretching.

$$E = \frac{\vartheta_2}{\vartheta_1}$$

Here:

ye – stretching ratio;

v_1 – speed of the rear pair in m/min;

v_2 – speed of the front pair in m/min.

In the stretching process, the weight of the product does not change; as its length increases, its linear density decreases by the same proportion. The ratio of the linear density before and after stretching indicates how many times the product has been elongated.

$$E = \frac{T_K}{T_ч} \cdot d,$$

Here:

- The linear density before stretching (at the entry point) of the product;
- The linear density after stretching (at the exit point) of the product;
- The number of added products
- The simplest stretching device consisting of two pairs of cylinders (1 and 2) and rollers placed on them is shown.

"JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN" JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

The cylinders are driven by a gear transmission, and the rollers convert the force generated between the cylinders into motion. The front pair of cylinders (2) rotates faster than the rear pair (1), and this causes the product-yarn-to stretch. In order for the stretching pairs to engage well with the fibers and fully transfer their speed to them, the cylinders are made with a threaded (ribbed) surface, while the rollers are pressed against the cylinders by external loads or springs. The surfaces of the rollers are made of elastic polymer and rubber materials.

In the stretching process, if the fibers do not slide relative to each other, this type of stretching is called first-order stretching. If, during the stretching process, the fibers slide relative to each other over their entire length, this is called second-order stretching. Currently, only second-order stretching is used in yarn spinning factories for stretching and thinning the product (yarn, thread). The surface where fibers can slide relative to each other is called the stretching zone. The distance between the start and end of the fiber's movement is referred to as the boundary of the stretching zone.

In the stretching zone, the movement of the fibrous product can be divided into two categories: uncontrolled (free) fibers and controlled fibers.

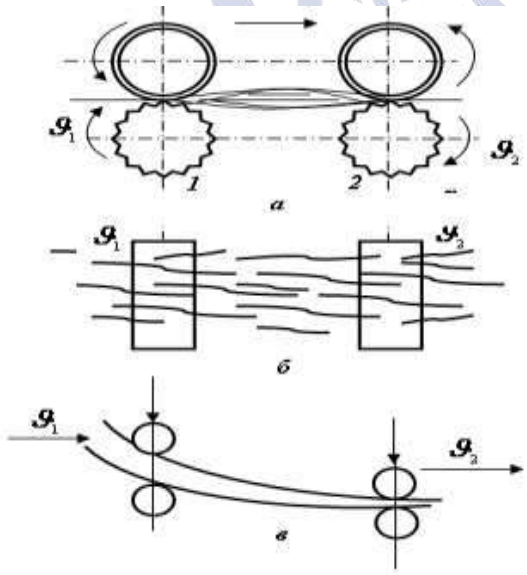

Figure 1. Description of the stretching pairs and the movement of the fibers

The fibrous material (yarn or thread) passing between the stretching pairs in the stretching device is compressed between the cylinder and the roller, creating

frictional forces on their surfaces. The area where frictional forces act between the fibers and between the fibers and the details of the stretching device is called the frictional contact surface.

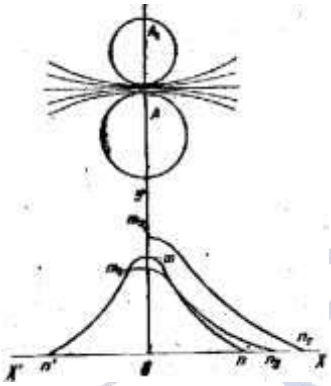

Figure 2. Frictional Force Surface

For the stretching process to proceed normally, the pressure exerted by the outgoing pair should be greater than the pressure exerted by the incoming pair. This ensures that as the front ends of the fibers in the rear pair's nip fall into the nip of the outgoing pair, the fibers begin to move from the speed of the rear pair to the speed of the front pair.

Rollers: In order for the stretching process to proceed normally and for uniform products to be obtained, the rollers placed on the cylinders must be of high quality and should press the fibers onto the cylinder with normal pressure. Rollers are divided into types based on their elasticity, magnetic properties, and the pressure exerted by their own weight.

The main task of the belts is to regulate the moving fibers in the stretching device and to improve the uniformity of the yarn.

Research Science and Innovation House

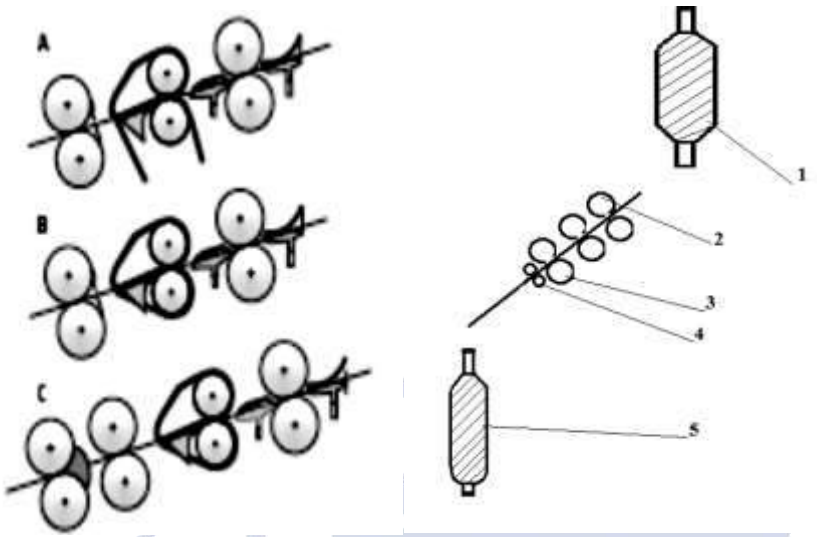

Figure 3. Stretching Equipment for Ring Spinning Machines

1 - Yarn, 2 - Rubber coating, 3 - Guide cylinder, 4 - Additional rubber coating, 5 - Spun yarn

Additional rollers are added to the stretching equipment, and special rubber coatings, such as nephron diamond-shaped mesh, are applied to them. These rollers are installed after the variable and fixed rollers (the diameter of the fixed rollers is 0.25 m, and the diameter of the variable rollers is 0.28 m). The stretching zones consist of two stretching zones. The fibers pass through the rollers and the mesh coating, which ensures proper compression of the mesh. Due to the clarity of the gaps in the mesh, small impurities from the yarn are left in the gaps and absorbed by the air. This process helps to improve the stretching process and increases the parallelism of the fibers. It reduces the amount of waste in the yarn by several times compared to previous technological processes, thereby improving the quality indicators of the product (such as strength, smoothness, evenness, breaking length, and neps count). This leads to an improvement in the fiber's quality indicators as well.

Furthermore, this process helps save a certain amount of raw materials, electrical energy, and labor costs, while also increasing efficiency.

Conclusion

Currently, in ring spinning machines, using the elongation equipment improves yarn quality by reducing the number of neps, increasing smoothness, and reducing breakage during stretching. Therefore, enhancing ring spinning machines and implementing high-quality yarn production processes will allow for broader use

of these machines in various sectors. This equipment is already being utilized in the technological production process of Toshkent Textile Group.

References

1. Tanos, P. Pelos, "Spinning Technology and Equipment"
2. Rieter Company, Spinning Equipment Brochure, 1999
3. T.A. G'aniyev, "Labor Protection in the Textile Industry", Uzbekistan, 1995
4. Xasanov B.K., Sodiqova N.R., "Theory and Technology of Preparing Yarns for Weaving", Textbook, "Uzbekistan", 2004

Research Science and Innovation House

“JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN” JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

CHO'ZILISH - SIQILISHDA STATIK ANIQ MASALALAR USTIDA AMALLAR BAJARISH

B.B. Xasanov
TDTU OF “Mashinasozlik texnologiyasi” kafedrasi katta o’qituvchisi
R.T. Nurullayev
TDTU OF “Mashinasozlik texnologiyasi” kafedrasi assistenti
J.T. Boynazarov
TDTU OF 8bs-23 TM guruh talabasi
S.Y. Yunusov
TDTU OF 8bs-23 TM guruh talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada cho'zilish va siqilishda statik aniq masalalarni hal qilishning asosiy tamoyillari va metodlari ko'rib chiqiladi. Mualliflar statik kuchlanish taqsimotini aniqlash va kuchlanish o'zgarishlarining hisoblash amallarini bajarish bo'yicha nazariy hamda amaliy yondashuvlarni taqdim etishadi. Ishda cho'zilish va siqilish jarayonlarini modellashtirish, matematik hisoblashlarning aniqligini oshirish usullari va ular texnik amaliyotda qo'llanilishi haqida batafsil ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: cho'zilish, siqilish, statik masalalar, mexanik kuchlanish, matematik, modellashtirish, texnik hisoblash.

Research Science and Innovation House

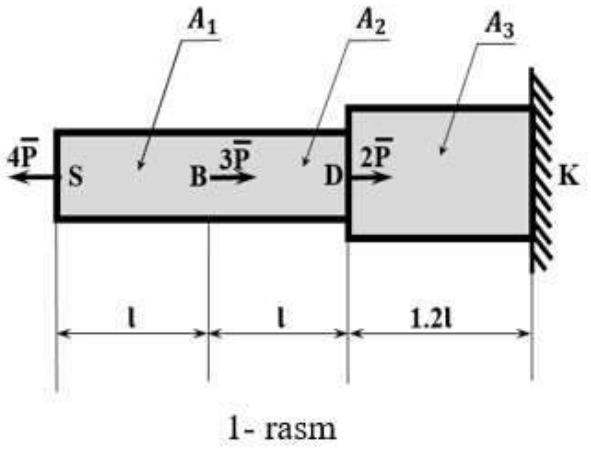
"JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN" JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

$P = 55kN$
$\ell = 0.3m$

$E = 2 \cdot 10^5 \frac{N}{mm^2}$

$[\sigma] = 72 \frac{N}{mm^2}$

$A = A_1 = A_2 = \frac{A_3}{2}$

1- rasm

Topish kerak ?

A =?

$\Delta\ell$ =?

Π =?

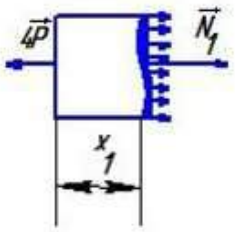
Topilishi kerak

1. Kesish usulidan foydalanib N – bo'ylama kuchlarni hisoblash va epyurasini qurish,
2. Normal kuchlanishlarni hisoblash va epyurasini qurish,
3. Kesimda xosil bo'ladigan ko'chishlarni hisoblash va epyurasini qurish,
4. Cho'zilish – siqilish deformatsiyasining mustahkamlik shartidan foydalanib xavfli kesim ko'ndalang kesim yuzasini hisoblash,
5. Sterjenning bo'sh uchidagi ko'chishning son qiymatini hisoblash,
6. Sterjenning bo'sh uchidagi potensial energiyani xisoblanadi.

Yechish:

1. Sterjenni ixtiyoriy joyidan I-I vertikal tekislik bilan x_1 masofada fikran (xayolan) kesib olamiz va chap tomonini muvozanatda qaraymiz. (1.a – rasm)

Research Science and Innovation House

1.a - rasm

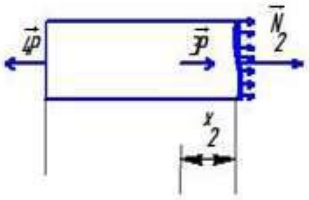
$0 \le x_1 \le \ell$,

Muvozanat tenglamasini tuzamiz.

$\sum F_{xi} = 0 \rightarrow -4P + N_1 = 0$

$N_1 = 4P$ (cho'zilish)

Ikkinchi uchastkani ham II-II vertikal tekislik bilan x_2 - masofada fikran kesib olamiz va chap tomonini muvozanatda qaraymiz. (1.b – rasm)

1.b - rasm

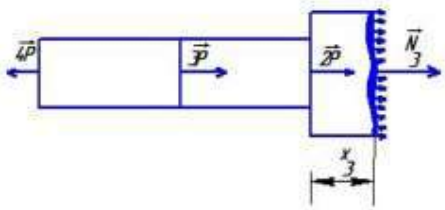
$0 \le x_2 \le \ell$,

$\sum F_{xi} = 0 \rightarrow$

$-4P + 3P + N_2 = 0$

$N_2 = P$ (cho'zilish)

Uchinchi uchastkani xam III-III vertikal tekislik bilan ixtiyoriy x_3 - masofada fikran kesib olamiz va chap tomonini muvozanatda qaraymiz.(1.d – rasm)

1.d - rasm

“JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN” JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

$$0 \le x_3 \le 1.2\ell$$

$\sum F_{xi} = 0 \rightarrow -4P + 3P + 2P + N_3 = 0$

$N_3 = -P$ (siqilish).

Epyurani qurish uchun masshtab tanlaymiz, nollik chiziq o‘tkazamiz va ishorani qabul qilamiz.

Epyura $N-$ qurildi.

2. Normal kuchlanishlarni hisoblaymiz va epyurasini quramiz.

$$\sigma_1 = \frac{N_1}{A_1} = \frac{4P}{A} = 4\,\frac{P}{A}$$

$$\sigma_2 = \frac{N_2}{A_2} = \frac{P}{A}$$

$$\sigma_3 = \frac{N_3}{A_3} = -\frac{P}{2A} = -0{,}5\,\frac{P}{A}$$

Epyurani qurish uchun nollik chiziq o‘tkazamiz, masshtab tanlab olamiz va ishorani qabul qilamiz.

3. Ko‘chishlarni hisoblaganda K nuqtada ko‘chish nolga teng ekanligini inobatga olamiz, chunki K - qo‘zg‘almas nuqta, qolgan kesimlardagi ko‘chishlarni shu nuqtaga nisbatan hisoblaymiz, demak ko‘chishni o‘ng tomondan boshlab hisoblaymiz.

Guk qonuniga binoan.

$$\Delta\ell_3(x_3) = \frac{N_3 x_3}{EA_3}$$

$$(0 \le x_3 \le 1.2\ell)$$

$$x_3 = 0 \rightarrow \Delta\ell_3(0) = \frac{P \cdot 0}{E \cdot 2A} = 0 = \Delta\ell_K$$

$$x_3 = 1.2\ell \rightarrow \Delta\ell_3(1.2\ell) = \frac{-P1.2\ell}{E \cdot 2A} = -0.6\frac{P\ell}{EA} = \Delta\ell_D$$

$$\Delta\ell_2(x_2) = \Delta\ell_D + \frac{N_2 x_2}{E \cdot A_2}$$

Research Science and Innovation House

$(0 \le x_2 \le \ell)$

$$x_2 = 0 \rightarrow \Delta\ell_2(0) = -0{,}6\frac{\mathrm{P}\ell}{EA} + \frac{\mathrm{P}\cdot 0}{E\cdot A} = -0{,}6\frac{\mathrm{P}\ell}{EA} = \Delta\ell_{\mathrm{D}}$$

$$x_2 = \ell \rightarrow \Delta\ell_2(\ell) = -0{,}6\frac{\mathrm{P}\ell}{EA} + \frac{\mathrm{P}\cdot \ell}{E\cdot A} = 0.4\frac{\mathrm{P}\ell}{EA} = \Delta\ell_{\boldsymbol{B}}$$

$$\Delta\ell_1(x_1) = \Delta\ell_{\mathrm{D}} + \frac{\mathrm{N}_1 x_1}{EA_1}$$

$(0 \le x_1 \le \ell)$

$$x_1 = 0 \rightarrow \Delta\ell_1(0) = \Delta\ell_{\mathrm{B}} + \frac{4\mathrm{P}\cdot 0}{E\cdot A} = \Delta\ell_{\mathrm{B}} = 0.4\frac{\mathrm{P}\ell}{EA}$$

$$x_1 = \ell \rightarrow \Delta\ell_1(\ell) = \Delta\ell_{\mathrm{B}} + \frac{4\mathrm{P}\cdot \ell}{E\cdot A} = 0.4\frac{\mathrm{P}\ell}{EA} + \frac{4\mathrm{P}\cdot \ell}{E\cdot A} = 4.4\frac{\mathrm{P}\ell}{EA} = \Delta\ell_s$$

Ko'chishning epyurasini qurish uchun masshtab tanlab olinadi, nollik (neytral) chiziq o'tkaziladi va ishorasi qabul qilinadi.

4. Xavfli kesim 1- uchastka kesimida eng katta normal kuchlanish bo'lganligi uchun, kesim yuzasi doira bo'lgan sterjen ko'ndalang kesimining yuzasi geometrik harakteristikasi o'rnatiladi.

$$\sigma_{\max} = \sigma_1 = 4\frac{\mathrm{P}}{A} \le [\sigma]$$

Tengsizlikning o'ng tomonidan.

$$A \ge \frac{4\mathrm{P}}{[\sigma]} \ge \frac{4\cdot 55\cdot 10^3\, N}{72\frac{N}{mm^2}} \ge \frac{220\cdot 10^3}{72} \ge 3050\ mm^2$$

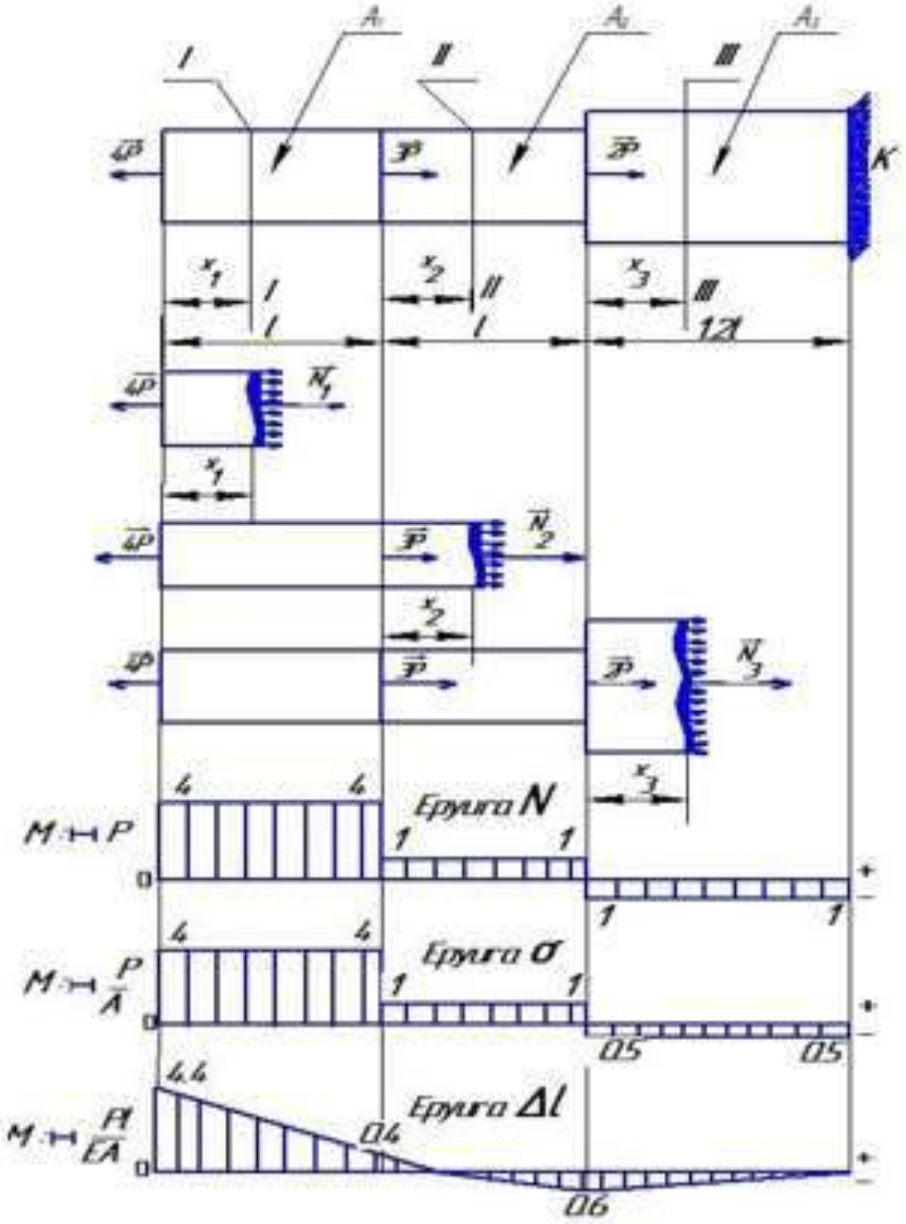
Ko'ndalang kesim yuzasi doiradan iborat deb qarab.

$$A = \frac{\pi d^2}{4} \ge 3050\ mm^2$$

$$d \ge \sqrt{\frac{4\cdot 3050}{\pi}} \ge \sqrt{3885}\ \mathrm{mm} \ge 62.3mm$$

Research Science and Innovation House

“JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN” JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

1.e - rasm

Sterjenning diametrini tanlashda jadvaldan GOST bo'yicha 5 ga karrali son olamiz, amalda keyingi kursda, "Mashina detallari" fanidan kurs loyihasini amalga oshirganda, valning aniq hisobida diametri 5 ga karrali son olinadi, chunki val o'rnatiladigan podshipnikning markasida qo'yilgan yukning qiymatiga qarab, zo'ldorli yoki rolikli bo'lishiga qaramasdan ichki diametri 5 ga karrali son bo'ladi.

Demak,

$d = 65mm$

Sterjenning haqiqiy ko'ndalang kesim yuzasi

$$A = \frac{\pi d^2}{4} = \frac{3.14 \cdot 65^2}{4} = 3316\ mm^2$$

Keyingi hisoblashlarda ushbu yuzani valning kesim yuzasi deb aytilganda, val uchun epyuralar qurilganda, uning xavfsizlik koefitsiyentini tanlaganda tushunmovchilik kelib chiqmaslik uchun yuqoridagi so'zlar takrorlandi.

5. Sterjenning bo'sh uchidagi bajariladigan ko'chish sonini hisoblaymiz.

(1.e - rasm)

$$\Delta\ell_1(\ell) = 4.4\frac{P\ell}{EA} = 4.4 \cdot \frac{55 \cdot 10^3 N \cdot 0.3 \cdot 10^3 mm}{2 \cdot 10^5 \frac{N}{mm^2} \cdot 3316 mm^2} = 0{,}1mm$$

6. Sterjenning bo'sh uchidagi bajariladigan ish yoki potensial energiyani hisoblaymiz.(1.e - rasm)

$$\Pi = \frac{{N_1}^2 \cdot \ell}{2EA} = \frac{(4 \cdot 55 \cdot 10^3 N)^2 \cdot 0{,}3 \cdot 10^3 mm}{2 \cdot 2 \cdot 10^5 \frac{N}{mm^2} \cdot 3316 mm^2} = \frac{(22)^2 \cdot 10^8 \cdot 0{,}3 \cdot 10^3}{13264 \cdot 10^5} =$$

$= 0{,}1090 \cdot 10^5 Nmm = 10{,}9\ Nm = 11$J ish bajarildi.

ADABIYOTLAR

1. Белявский С.М. (1967) Руководство к решению задач по сопротивлению материалов

2. Биргер И.А., Мавлютов Р.Р. (1986) Сопротивление материалов

3. Вольмир А.С. (1984) Сборник задач по сопротивлению материалов

4. Erkin Nematov, Mukhiddin Khudjaev, Botir Khasanov. Development of a mathematical model of dynamic characteristics of a drive with a planetary mechanism. E3S Web of Conferences 258, 08022 (2021). https://doi.org/10.1051/e3sconf/202125808022

5. Mukhiddin Khudjaev, Erkin Nematov, Anorgul Karimova, Doston Khurramov, Botir Khasanov. Modeling the process of force load generation at the initial periodic change in pressure (a plane problem). E3S Web of Conferences 258, 08020 (2021). https://doi.org/10.1051/e3sconf/202125808020.

“JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN” JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

O‘simliklarning yovvoyi turlaridan madaniy turlarni ko‘paytirish.

Andijon davlat pedagogika inistituti, Tabiy fanlar fakulteti dotsenti
Tojiboyev Murodali Umaraliyevich.
Andijon davlat pedagogika inistituti, Tabiy fanlar fakulteti, Biologiya yo‘nalishi
3-kurs talabasi **Botirov mashhurbek diyorbek o‘g‘li**
(botirovmashhurbek2108@gmail.com).
Andijon davlat pedagogika inistituti, Tabiy fanlar fakulteti, Biologiya yo‘nalishi
1-kurs talabasi **Ozodbekov Abduqodir Sherzodbek o‘g‘li**
(Ozodbekovabduqodir1@gmail.com).

Annatotsiya: Ko'payish barcha tuban va yuksak o'simliklar uchun xosdir. Bu jarayon bir va ko'p hujayrali suvo'tlari(spirogira, vosheriya, valoniya va boshqalar)da zamburug' va lishayniklar tanasining regeneratsiyasiga qarab tananing bir necha bo'laklarga bo'linib ketishi yoki yuksak o'simliklarda, ildizpoya, bachki, piyozbosh, tugunak kabi organlarga yuzaga kelishi, shuningdek tananing ayrim qismlaridan bir butun o'simlik paydo bo'lish xususiyatiga asoslangan.

Kalit so‘zlar: payvandtag, payvandust, qalamcha, gameta, generativ, vegetativ, yovvoyi tur, madaniy tur, yangi nav.

Ключевые слова: привой, привой, перо, гамета, генеративный, вегетативный, дикий тип, культурный тип, новый сорт.

Key words: graft, graft, pen, gamete, generative, vegetative, wild type, cultivated type, new variety.

Yuksak, ya'ni yopiq urug'li o'simliklarda, vegetativ ko'payishning bir necha turi(masalan, tabiiy sharoitda ildizpoya, bachki, piyoz, tugunak, ajratuvchi kurtaklar va boshqalar) uchraydi. Vegetativ ko'payish o'simliklar olamida katta ahamiyatga ega. Bog'dorchilikda uning qalamcha va kurtak payvand usullari qo'llaniladi. [5]

Parxish usuli. Bunda novdalar o'simlik organizmidan ajralmay turib, ildiz oldirish yo'li bilan ko'payadi. Bu usul mevachilikda keng qo'llaniladi. Parxish yo'li bilan olma, anor, ko'ksulton, uzum, anjir va boshqa o'simliklar ko'paytiriladi. Meva daraxtlarni parxishlab ko'paytirish uchun uning novdasini qayirib yerga yotqizib ko'miladi. Novdasining 3 qismi yerdan chiqib turishi va yerga ko'milgan qismining po'sti bir necha joyidan shilingan bo'lishi ma’qul. Chunki, shu tilingan joyidan ildiz hosil bo’ladi. Parxish qilinadigan joyning tuprog’I unumdor, shudgor qilingan, muzlamagan bo’lgani ma’qul.[4]

O'simlikning ildiz bachkilari orqali ko'payishi ularning sun'iy usulda tez ko'paytiradi. Bundan tashqari, o'simlikning ildiz tizimi biror bir tabiy sabab bilan sun'iy ravishdagi jarohatlantirilsa, ildizning shu jarohatlangan yerida ildiz bachkilari hosil bo'lib, ildizdan yer usti novdasi chiqadi va ma’lum vaqtdan so'ng mustaqil o'simlikka aylanadi. Yer bag'irlab o'sadigan o'simlik poyalari (qulupnay, ayiqtovon, sebarga, tok) va boshqalarga chirmashib o'sishga moslashgan o'simliklar yordamida ko'payadi. Tabiatda va o'simlikshunoslik tajribasida ko'pgina yopiq urug'li o'simliklarning piyozi, tugunak piyozi, ildizpoyasi yordamida ko'payishi tasdiqlangan. Masalan, piyoz, lola, sarimsoq,sumbula, Lilia singari o'simliklar piyozi orqali, kartoshka,topinambur kurtagi, g'umay, ajriq, kanna va boshkalar ildizpoyasi yordamida yordam ko'payadi. O'simlikshunoslik va gulchilikda tugunak, ildizpoya va piyozboshlarini bo'lish yo'li bilan ko'paytirish usullari ishlatiladi. Bu usullar o'simlikshunoslik va gulchilikka bag'ishlangan maxsus kitoblar va qo'llanmalardalarda maxsus yoritilgan. [3,4]

Qalamcha. O’simliklarni qalamchalardan foydalanib ko’paytirish, o’simlikshunoslikda muhim ahamiyatiga ega. O’simliklarni novdasidan qirqib tayyorlangan va o’stirish uchun xizmat qiladigan qismi qalamcha deb yuritiladi. Qalamcha usulida koxpaytirishda o’simlikning qayta tiklanish xususiyiyati e’tiborga olinadi. Novda yoki poya qalamchasidan mustaqil o’simlik hosil bo’lishida, qutblilik qonuniyati asosiy rol o’ynaydi.Odatda, qalamchaning uch tomonida yangi novdalar va tub qismida esa ildizlar xosil bo’ladi.Bu qonuniyat yetilgan o’simlik uchun qay darajada taalluqli bo’lsa, novdalar uchun ham shu darajada taalluqli. Qalamchalar o’simlikning novdasi, ildizi yoki bargidan olinishi mumkin. Novda qalamchalaridan foydalanish insonning xo’jalik faoliyatida eng keng tarqalgan usullardan hisoblanadi. Novda qalamchalari bizning sharoitimizda 30-40 sm uzunlikda tayyorlanib, uning kamida 5-7 ta kurtagi bo’lishi kerak. O’simlikshunoslikning rivojlanishi tufayli qalamchalarning tez ildiz olishi uchun o’stiruvchi kimyoviy modda, ya’ni geteroauksindan keng foydalaniladi. U modda kelib chiqishiga ko’ra, fitogormon hisoblanib, mog’or zamburug’idan olinadi. Bu modda tirik hujayralarni faollashtiradi va qalamchaning qo’shimcha ildiz xosil bo’lishini tezlashtiradi. O’sish qobiliyatini kuchaytiruvchimoddakar odatda eritmalar holida bo’ladi. Shu maqsadda kuchsiz geteroauk eritmasiga o’simlikning turiga qarab 2 soatdan 48 soatga qadar botirib qo’yiladi. So’ng joyidan olinib, toza suv bilan chayqaladi va nam yerga

o’tqaziladi. Ayrim hollarda qalamchalarni bahorga qadar qumga yoki tuproqqa ko’mib qo’yiladi, ko’klam kelishi bilan ochiq yerga ekiladi.

Payvandlash – deb o’simlikning kurtagi yoki kurtaklari bor kismini o’simlikka ko’chirib o’kazishga aytiladi. O’tqaziladigan o’simlik payvandust, payvand qilinadigan o’simlik esa payvandtak deb yuritiladi. Payvand qilingan o’simlikda payvandust mustaqil hayot kechirmay, balki suv va suvda erigan oziqni payvandtakdan oladi. Shu tariqa yerdan olingan suv va barcha ozuqa bilan payvandtak ta’minlaydi, fotosintez jarayoni tufayli hosil bo’ladigan organik moddalar bilan esa payvandust ta’minlaydi. Payvandlashning qo’shpayvand qo’ndirma payvand, yorma payvand, kurtak payvand kabi turlari mavjud. Qo’shpayvand qilinganda yaqin turgan ikki tub o’simlikning novdalari tanasidan qirqib olinadi va bir-biri bilan qoxshib o’stiriladi. Har ikkala o’simlikning yonma-yon turgan novdalari bir-biriga tegib turgan yerida eniga va bo’yiga teng qilib yon tomondan qirqiladi va bir-biri bilan birlashtirib bog’lanadi. Payvandust bo’lishi lozim bo’lgan novdaning kesilgan qismining qarshisida o’sish kurtagi bo’lishi kerak. Novdalar butun yoz davomida bog’langan holda bo’ladi. Kuzga kelib bo’lingan joyning ingichkaroq, payvandustning esa qo’shilgan joyidan past kismi tashlanadi. Natijada, payvandustda xosil bo’lgan novda payvandtakdan suv va oziq moddalar ola boshlaydi va tez o‘sadi. Payvand – bir o’simlik qalamchasini, o’simlik tanasiga o’tqazishdan iboratdir. Bu usul bilan payvand qilinganda payvandust bo’lib qalamcha, payvandtag bo’lib esa oxsib turgan o’simlik hizmat qiladi. Payvandtag va payvandust shunday kesilishi kerakki, ularning kesilgan va bir-biri bilan birlashtirilgan joyi bir-biriga mos kelishi shart, bunda payvandtak bilan payvandust bir-biri bilan zich qilib birlashtiriladi va bog’ab qo’yiladi. Agar payvantak payvandustga nisbatan yo’g’on bo’lsa, payvandtak yoriladi va payvandust uning po’stlog’I ostiga qo’yiladi va o’rab bog’lanadi. Bu usulni yorma payvand deb atashadi. [1]

Kurtak payvand. Kurtak payvand payvandtakka boshqa bir o’simlik kurtagini ozgina po’stloq qismi bilan olib o’tkazish yo’li bilan amalga oshiriladi. Bunday qilish uchun, olinadigan kurtak odatda o’simlikning uch qismidagi o’suvchi novdalardan biroz po’stlog’I va nihoyatda yupqa yog’ochlik qismi bilan kesib olinadi. Bu usul mevachilikda va gulchilikda nihoyatda keng foydalaniladi. Paivandning har qanday turida ham har ikkala o’simlik xususiyatlari hisobga olinadi.Ayniqsa qalamcha yoki kurtak olinadigan novdaning yoshi va uning

o’simlikdagi holati muhim ahamiyatga ega. Bog’dorchilik va gulchilikda payvand qilish uchun ishlatiladigan qalamcha va kurtaklar sog’lom va meva berib turadigan o’simlik turlaridan foydalanish kerak. Payvandlashning natijasi payvand qiluvchi bog’bonning mohirligiga va payvand qilinadigan o’simliklarning o’zaro qarindoshlik xususiyiyatiga bog’liq. Bir turga mansub o’simlikning bir navi uning boshq navi bilan osonlikcha payvand qilinadi. Turlararo va ayniqsa har xil turkumga mansub o’simliklarni payvand qilish ancha qiyin. Ayniqsa, har xil oilalarga mansub o’simliklarni payvand qilish hozircha hech qanday natija bergan emas. Bir oilaga mansub o'simlik turlari va turkumlarini bir-biri bilan payvand qilib yaxshi natijalarga erishish mumkin. Masalan, ituzumdoshlar oilasiga mansub kartoshka, pomidor, qalampir, tamaki va boshqalarni bir-biri bilan (yoki qovoqdoshlar oilasiga mansub bodring, qovun, tarvuz, boshqovoq va boshqalar bir-biri bilan) payvand qilinsa ular normal ravishda meva beradi [2]. Xuddi shunday xususiyiyatni dukkakdoshlar va atirguldoshlar oilalariga mansub o'simliklarda ham amalga oshirish mumkin. O'simliklarning jinssiz ko'payishi. Jinssiz ko'payish spora va zoosporalar yordamida amalga oshadi. Sporalar orqali kupayish natijasida vujudga kelgan o'simlik biror bir hujayra yoki o'simlikning bir-biri bilan qo'shilishi orqali emas, balki bir jinsga taalluqli o'simlikda sodir buladi. Quruqlik o'simliklarining sporasi harakatsiz, suv o'simliklarining sporasi harakatchan bo'lib, maxsus harakat organlari orqali suvda siljib yurish qobiliyatiga ega buladi. Spora va zoosporalar ona tanasidagi maxsus to'qima va hujayralardagi sporangiy va zoosparangiy deb nomlanadigan organlarda vujudga keladilar. Bu organlar o'simliklarning taraqqiyot darajasiga qarab bir yoki ko'p hujayrali bo'lishi mumkin. Bir hujayqrali sporangiy va zoosparangiylar zamburug' va suv o'tlarida, ko'p hujayrali sporangiy va zoosparangiylarni esa yuksak darajasida tuzilgan yo'sinlar, qirquloqlar va boshqa o'simliklarda kuzatish mumkin. Sporangiylarda har bir o'simlikning o'zi uchun xos xususiyiyatga ega bo'lgan sporalar xosil bo'ladi.Sporangiy va sporalarning turli-tuman xillarini zamburug'larda ko'rish mumkin. Ayrim zamburug'larda sporalar sporangiylarda hosil bo'lmasdan, balki metselliy va giflarning uchlarida taraqqiy etadi. Spora xosil qiladigan giflar konidiyasporangiylar deb, sporalari esa konidiyasporalar deb yuritiladi. Spora va zoosporalar reduksion bo'linish natijalari hisoblanadi va gaploid(n) xolatda bo'ladi. Ular bir xujayrali xosilalardir. Sporalarning sitoplazmasi zaxira moddalarga boy, tarkibida oqsil va yog'lar ko'p bo'ladi. Sporaning usti qalin, mum va kutin bilan shimilgan. Ona o'simlikdan

ajralgan sporalar qulay muxitga tushishi bilan unib, undan vujudga kelgan o'simlik ham gaploid (n) bo'ladi. Sporalar mikroskopik kichik, oddiy ko'z bilan ko'rib bolmaydigan sariq-qo'ng'ir qoramtir rangli chang tusida. Har bir o'simlikning o'ziga xos morfologik tuzilish sporasi mavjud bo'lib, bu sporaning ma’lum rivojanish fazasida xosil buladi. [3]

O’simliklarning jinsiy ko’payishi. Ikki jinsiy gametaning qo’shilishi natijasida zigota hosil bo’ladi va uning xromosomato’plami diploid (2n) tipda bo’ladi. Har xil o’simliklarda gametalar qo’shlish jarayoni turli tipda ro’y beradi.Tuban o’simliklar va suvo’tlarining gametalari harakatchan. Ularning ko’pchiligida jinsiy gametalarning shakli va katta-kichikligi bir xil. Izogametalar(bir xil gametalar)ning qo’shilishi bilan sodir bo’ladigan jarayon izogamiya jarayoni deb yuritiladi. Izogamiya jarayonini yashil suv o’tlaridan ulotriks misolida ko’rish mumkin.Suv o’tlarining ma’lum vakillari gametasi tashqi ko’rinishi va harakatiga qarab bir-biridan farq kiladi. Masalan, bir hujayrali xlamidomonada o’simligining urg’ochi gametasi erkak gametaga nisbatan yirikroq va harakatsiz, erkak gametasi esa kichik va urrochi gametaga nisbatan harakatchan. Bunday gametalar geterogametalar deb yuritiladi. Gaterogametalarning qo’shilishi bilan sodir bo’ladigan otalanish jarayoni geterogamiya jarayoni deb yuritililadi. Yuksakroq suvo’tlarda urg’ochi gameta harakatsiz va erkak gametaga nisbatan katta, xivchinsiz va zaxira oziq moddaga boy bo’ladi. Bu shakldagi urg’ochi gameta oogameta, erkak gameta esa spermatozoid deyiladi. Ularning o’zaro qo’shilishi natijasida sodir bo’ladigan jinsiy jarayon – oogamiya deb yuritiladi. Spermatozoidlar xosil bo’ladigan gameta anterediy deb yuritiladi. Oogametalar xosil bo’ladigan gameta esa oovogoniy deb yuritiladi. Anteridiyda odatda, ko’p sonli spermatozoidlar, oogoniyda esa aksariyat xollarda, bitta urg’ochi gametaning tuxum hujayrasi taraqqiy etadi. Jinsiy yo’l bilan ko’payish jarayoni o’simliklar olami evolutsiyasida muxim axamiyatga ega. Chunki jinssiz yo’l bilan ko’payish natijasida vujudga keladigan yangi organizmda faqat bir organizmning irsiy xususiyati, jinsiy yo’l bilan ko’payganda esa yangi vujudga kelgan organizm ikkita xujayraning qo’shilishi natijasida vujudga kelgan bo’lib,unda har ikki organizmning irsiy xususiyiyatlari mujassamlashgan bo’ladi. Binobarin, jinsiy hujayralarning qo’shilishi natiasida bunyodga kelgan organizmga har ikkala hinsning muhitga moslanish xususiyatlari ham o’tadi. Bunday organizm muxitning har qanday noqulay sharoitlariga bardosh bera oladi.[3]

O‘simliklarning ko‘payish usullarini olib chiqishimizdan maqsad bog‘dorchilik hamda yangi navlar yaratishda yovvoyi turlardan foydalanish usullarini tadbiq etish.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.S.M.Mustafoyev "Botanika" Toshkent-2002
2.M.I.Ikromov, X.N.Normurodov, A.S.Yuldashev "Botanika" Toshkent_2002
3.A.S. Dariyev, T.A. Madumarov, E.Y. Ro'zmatov "Botanika" Toshkent-2012
4.Teshaboyeva, M., Mamanazarov, B., & Sayramov, F. (2022). LAMIACEAE OILASINING ZIRAVORLIK XUSUSIYATIGA EGA TURLARI. Science and Innovation, 1(D8), 509-514.
5.M.U. Tojiboyev, M.D. Botirov, O.Sh Samatov “Ochiq urug’lik o’simliklar” Journal of science-innovative research in Uzbekistan Том 2. Номер 5. b 94-101

Research Science and Innovation House

"JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN" JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

ISLOM MOLIYASINING ASOSIY TAMOYILLARI VA O'ZBEKISTONDA TATBIQ QILISH

ОСНОВНЫЕ ПРИНЦИПЫ ИСЛАМСКИХ ФИНАНСОВ И ИХ ПРИМЕНЕНИЕ В УЗБЕКИСТАНЕ

BASIC PRINCIPLES OF ISLAMIC FINANCE AND IMPLEMENTATION IN UZBEKISTAN

Jumayev Avazbek
Toshkent Kimyo xalqaro universiteti
Bank ishi talabasi
avazbek20031111@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada islom moliyasining asosiy tamoyillari, uning zamonaviy moliya tizimidagi o'rni va O'zbekistonda joriy etish istiqbollari tahlil qilingan. Tadqiqot natijasida islom moliyasi instrumentlarini O'zbekiston moliya bozoriga integratsiya qilishning optimal yo'llari aniqlangan.

Kalit so'zlar: islom moliyasi, islom banking, sukuk, murabaha, mudaraba, ijara, takaful, halol investitsiyalar.

Аннотация: В данной статье анализируются основные принципы исламских финансов, их место в современной финансовой системе и перспективы внедрения в Узбекистане. В результате проведенного исследования определены оптимальные пути интеграции исламских финансовых инструментов на финансовый рынок Узбекистана.

Ключевые слова: исламские финансы, исламский банкинг, сукук, мурабаха, мударaба, аренда, такафул, халяльные инвестиции.

Abstract: This article analyzes the basic principles of Islamic finance, its role in the modern financial system and the prospects for its introduction in Uzbekistan. As a result of the study, optimal ways to integrate Islamic finance instruments into the Uzbek financial market have been identified.

Keywords: Islamic finance, Islamic banking, sukuk, murabaha, mudaraba, rent, takaful, honest investments.

KIRISH

Zamonaviy global moliyaviy tizimda islom moliyasi tez sur'atlar bilan rivojlanib bormoqda. Bu o'sish nafaqat musulmon davlatlarda, balki G'arb mamlakatlarida ham kuzatilmoqda. Global islom moliyasi aktivlari 2023-yilga kelib 3,9 trillion AQSH dollarini tashkil etdi va 2025-yilga borib 4,5 trillion dollarga yetishi kutilmoqda [1]. Islom moliyasi institutlari faoliyati shariat qonun-qoidalariga asoslangan bo'lib, ular an'anaviy moliya institutlaridan bir qator o'ziga xos xususiyatlari bilan farqlanadi.

O'zbekistonda ham so'nggi yillarda islom moliyasini rivojlantirish bo'yicha qator amaliy qadamlar tashlandi. 2021-yilda "Islamic Development Bank" va O'zbekiston hukumati o'rtasida hamkorlik memorandumi imzolandi. 2022-yilda esa "O'zbekistonda islom moliyasini rivojlantirish strategiyasi" ishlab chiqildi [3]. Bu sa'y-harakatlar mamlakatimizda islom moliyasi xizmatlariga bo'lgan talabning yuqoriligidan dalolat beradi.

Islom moliyasi instrumentlarini joriy etish orqali O'zbekiston moliya tizimini diversifikatsiya qilish, moliyaviy inklyuzivlikni oshirish va xorijiy investitsiyalarni jalb etish imkoniyatlari paydo bo'ladi. Biroq bu jarayonda milliy iqtisodiyot xususiyatlarini hisobga olish va tizimli yondashuvni qo'llash muhim ahamiyat kasb etadi.

METODOLOGIYA VA ADABIYOTLAR TAHLILI

Tadqiqot metodologiyasi tizimli yondashuv va qiyosiy tahlil usullariga asoslangan. Xorijiy va mahalliy olimlarning ilmiy ishlari, xalqaro tashkilotlar hisobotlari o'rganildi.

Ahmed va boshqalar [2] islom moliyasini an'anaviy moliyadan farqlovchi besh asosiy tamoyilni ajratib ko'rsatadi: ribo (foiz)ning taqiqlanishi, g'arar (noaniqlik) va mayser (qimor)ning man etilishi, aktivlarga asoslangan moliyalashtirish, daromad va zararni taqsimlash, halol faoliyat turlari.

Bekmuxamedova [3] O'zbekistonda islom moliyasini rivojlantirish uchun huquqiy bazani takomillashtirish zarurligini ta'kidlaydi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Islom moliyasining asosiy instrumentlari tahlili shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston sharoitida murabaha (tovarlarni bo'lib-bo'lib sotish) va ijara (lizing) eng istiqbolli moliyaviy vositalar hisoblanadi [4]. Murabaha mexanizmi orqali korxonalar aylanma mablag'larini moliyalashtirish, ijara esa asosiy vositalarni yangilash uchun qulay imkoniyat yaratadi. Bu instrumentlar O'zbekiston qonunchiligiga nisbatan oson moslashtirilishi va amaliyotga joriy etilishi mumkin.

Sukuk (islomiy obligatsiyalar) emissiyasi orqali davlat va korporativ moliyalashtirish imkoniyatlari mavjud [5]. AAOIFI standartlariga ko'ra, 14 turdagi sukuk mavjud bo'lib, ulardan ijaraga asoslangan sukuk al-ijara eng keng tarqalgan [6]. Sukuk emissiyasi O'zbekiston uchun qo'shimcha moliyalashtirish manbai bo'lib xizmat qilishi, Xalqaro islom moliya bozorlaridan mablag' jalb qilish imkoniyatini yaratishi mumkin. Sukuk instrumentini joriy etish uchun dastlab tegishli qonunchilik bazasini shakllantirish, keyin esa bosqichma-bosqich davlat va korporativ sukuk chiqarishni yo'lga qo'yish maqsadga muvofiq.

Takaful (islomiy sug'urta) bozorini rivojlantirish orqali aholining keng qatlamlarini sug'urta xizmatlaridan foydalanishga jalb etish mumkin [7]. Takaful tizimi o'zaro yordam va hamkorlik tamoyillariga asoslangan bo'lib, an'anaviy sug'urtadan farqli ravishda, ishtirokchilar o'rtasida tavakkalchiliklar taqsimlanadi. O'zbekistonda takaful xizmatlarini joriy etish uchun alohida qonunchilik bazasi, malakali kadrlar va rivojlangan infrastruktura talab etiladi.

Islom moliyasining yana bir muhim instrumenti mudaraba (sherikchilik) bo'lib, u orqali investitsion loyihalarni moliyalashtirish mumkin. Mudaraba shartnomasi asosida bir taraf (rab-ul-mol) mablag' kiritsa, ikkinchi taraf (mudarib) o'z bilimi va tajribasini qo'shadi. Foydani taqsimlash oldindan kelishilgan nisbatda amalga oshiriladi, zarar esa faqat mablag' egasi tomonidan qoplanadi.

O'zbekistonda islom moliyasini rivojlantirish uchun quyidagi ustuvor yo'nalishlar belgilanishi lozim:

Birinchidan, maxsus qonunchilik bazasini shakllantirish zarur. Bu jarayonda xalqaro standartlar va ilg'or xorijiy tajribani inobatga olish, milliy qonunchilikka islom moliyasi instrumentlarini tartibga soluvchi normalarni kiritish talab etiladi.

Ikkinchidan, malakali kadrlar tayyorlash tizimini yo'lga qo'yish muhim. Buning uchun oliy ta'lim muassasalarida islom moliyasi yo'nalishlarini ochish, xorijiy ekspertlarni jalb etish, o'quv dasturlarini takomillashtirish lozim.

Uchinchidan, islom moliyasi institutlarini bosqichma-bosqich joriy etish maqsadga muvofiq. Dastlab islom "oynalari" (an'anaviy bank ichida islomiy xizmatlar ko'rsatuvchi bo'lim), keyinchalik esa to'laqonli islom banklari va boshqa moliya institutlarini tashkil etish mumkin.

To'rtinchidan, xalqaro hamkorlikni kengaytirish zarur [8]. Islamic Development Bank, AAOIFI kabi xalqaro tashkilotlar bilan aloqalarni mustahkamlash, tajriba almashish va texnik ko'mak olish muhim ahamiyat kasb etadi.

Islom moliyasini joriy etishda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan asosiy muammolar quyidagilardan iborat: huquqiy bazaning yetarli emasligi, malakali kadrlar yetishmasligi, aholi o'rtasida islom moliyasi to'g'risida ma'lumot kamligi, an'anaviy moliya institutlari tomonidan raqobatning kuchayishi. Bu muammolarni bartaraf etish uchun kompleks chora-tadbirlar ishlab chiqish va amalga oshirish talab etiladi.

Islom moliyasi instrumentlarining O'zbekistondagi istiqbollarini baholash maqsadida quyidagi tahliliy jadvallarni keltiramiz:

Jadval 1.

O'zbekistonda islom moliyasi instrumentlarini joriy etish imkoniyatlari tahlili

Instrument turi	Joriy etish imkoniyati	Huquqiy baza mavjudligi	Talab darajasi
Murabaha	Yuqori	Qisman mavjud	Yuqori
Ijara	Yuqori	Mavjud	O'rta
Sukuk	O'rta	Mavjud emas	Yuqori
Takaful	Past	Mavjud emas	O'rta
Mudaraba	O'rta	Qisman mavjud	Past

Yuqoridagi jadval tahlili shuni ko'rsatadiki, murabaha va ijara instrumentlarini joriy etish uchun O'zbekistonda nisbatan qulay sharoit mavjud. Bunda mavjud qonunchilik bazasi va bozor talabi muhim rol o'ynaydi. Sukuk va takaful uchun esa maxsus huquqiy baza yaratish talab etiladi.

Jadval 1.2.

Islom moliyasi instrumentlarining iqtisodiy samaradorlik ko'rsatkichlari

Ko'rsatkich	Murabaha	Ijara	Sukuk	Takaful
Risk darajasi	Past	Past	O'rta	O'rta
Daromadlilik	12-15%	15-18%	8-10%	10-12%
Likvidlik	Yuqori	O'rta	Yuqori	O'rta
Implementatsiya xarajatlari	Past	O'rta	Yuqori	Yuqori

Ikkinchi jadval ma'lumotlari asosida aytish mumkinki, murabaha va ijara instrumentlari nisbatan yuqori daromadlilik va past risk darajasi bilan ajralib turadi. Sukuk va takaful esa yuqori implementatsiya xarajatlarini talab qiladi, ammo uzoq muddatda barqaror daromad keltirishi mumkin.

Ushbu tahlillar asosida O'zbekistonda islom moliyasi instrumentlarini bosqichma-bosqich joriy etish strategiyasini ishlab chiqish maqsadga muvofiq. Birinchi bosqichda murabaha va ijara instrumentlarini, keyingi bosqichlarda esa sukuk va takaful kabi murakkab instrumentlarni joriy etish tavsiya etiladi. Bu yondashuv bozor ishtirokchilari uchun moslashuv davrini ta'minlaydi va tavakkalchiliklarni kamaytiradi.

Islom moliyasi instrumentlarining O'zbekiston iqtisodiyotiga ta'sirini baholash natijasida quyidagi ijobiy omillar aniqlandi:

Birinchidan, islom moliyasi xizmatlarining joriy etilishi moliyaviy inklyuzivlikni sezilarli darajada oshirishi mumkin. Hozirgi kunda O'zbekiston aholisining taxminan 25 foizi an'anaviy bank xizmatlaridan foydalanmaydi [4]. Islomiy moliyaviy mahsulotlar taklif etilishi bu qatlamni rasmiy moliya sektoriga jalb qilish imkonini beradi.

Ikkinchidan, islom moliyasi instrumentlari real sektor korxonalarini moliyalashtirish uchun samarali vosita bo'lib xizmat qilishi mumkin. Murabaha va ijara mexanizmlari orqali ishlab chiqarish korxonalari o'z aylanma mablag'larini to'ldirish va asosiy vositalarini yangilash imkoniyatiga ega bo'ladi.

Uchinchidan, sukuk instrumentini joriy etish davlat va korporativ moliyalashtirish manbalarini diversifikatsiya qilish imkonini beradi. Global sukuk bozorining hajmi 2023-yilda 700 mlrd dollarni tashkil etdi va bu ko'rsatkich o'sish tendensiyasiga ega [5].

Islom moliyasi rivojlanishining asosiy to'siqlari ham mavjud:

1. Huquqiy bazaning yetarli emasligi - islom moliyasi instrumentlarini tartibga soluvchi maxsus qonunlar mavjud emas.
2. Kadrlar masalasi - islom moliyasi sohasida malakali mutaxassislar yetishmaydi.
3. Infrastruktura muammolari - shariatga muvofiq auditni amalga oshiruvchi tashkilotlar, reyting agentliklari va boshqa zarur institutlar mavjud emas.
4. Raqobat muhiti - an'anaviy moliya institutlari tomonidan kuchli raqobat mavjud.

O'zbekistonda islom moliyasi rivojlanishining asosiy yo'nalishlari quyidagilardan iborat:

1. **2025-yilgacha bo'lgan davrda:**
   - Huquqiy bazani shakllantirish
   - Islom "oynalari"ni ochish
   - Kadrlar tayyorlashni yo'lga qo'yish
2. **2025-2030-yillar:**
   - To'laqonli islom banklarini tashkil etish
   - Sukuk emissiyasini boshlash
   - Takaful xizmatlarini joriy etish
3. **2030-yildan keyin:**
   - Islom moliyasi ekotizimini to'liq shakllantirish
   - Xalqaro islom moliya markaziga aylanish
   - Innovatsion islom moliyasi mahsulotlarini ishlab chiqish

O'zbekistonda islom moliyasini rivojlantirish uchun zarur potensial mavjud. Bu jarayonda tizimli yondashuv va bosqichma-bosqich strategiya muhim ahamiyat kasb etadi. Xalqaro tajribani o'rganish va milliy xususiyatlarni hisobga olish orqali samarali natijalarga erishish mumkin.

XULOSA

Islom moliyasi instrumentlarini O'zbekiston moliya tizimiga integratsiya qilish iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish va moliyaviy inklyuzivlikni oshirishga xizmat qiladi. Biroq bu jarayonda milliy iqtisodiyot xususiyatlarini hisobga olish va bosqichma-bosqich yondashuv zarur.

O'tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, islom moliyasi instrumentlarini O'zbekiston moliya tizimiga integratsiya qilish iqtisodiyotni

diversifikatsiya qilish va moliyaviy inklyuzivlikni oshirishga xizmat qiladi. Tadqiqot davomida quyidagi asosiy xulosalarga kelindi:

Birinchidan, islom moliyasi zamonaviy global moliya tizimining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Global islom moliyasi aktivlari hajmining barqaror o'sishi va geografik qamrovining kengayishi bu sohaning istiqbolli ekanligidan dalolat beradi.

Ikkinchidan, O'zbekistonda islom moliyasini rivojlantirish uchun zarur potensial mavjud. Bunda demografik omillar, aholi talabi va davlat tomonidan ko'rsatilayotgan e'tibor muhim rol o'ynaydi. So'nggi yillarda bu yo'nalishda qabul qilingan me'yoriy-huquqiy hujjatlar va xalqaro shartnomalar islom moliyasi rivojlanishi uchun huquqiy asos yaratmoqda.

Uchinchidan, O'zbekiston sharoitida murabaha va ijara instrumentlari eng istiqbolli hisoblanadi. Bu instrumentlar mavjud qonunchilikka nisbatan oson moslashtirilib, amaliyotga joriy etilishi mumkin. Shuningdek, sukuk va takaful instrumentlarini bosqichma-bosqich joriy etish orqali moliya bozorini yanada rivojlantirish imkoniyatlari mavjud.

Islom moliyasini rivojlantirish jarayonida qator muammolar mavjud. Bular jumlasiga huquqiy bazaning yetarli emasligi, malakali kadrlar yetishmasligi, infrastruktura muammolari va boshqalar kiradi. Bu muammolarni hal etish uchun kompleks chora-tadbirlar ishlab chiqish va amalga oshirish talab etiladi.

Shuningdek xalqaro tajriba o'rganish natijalari shuni ko'rsatadiki, islom moliyasini muvaffaqiyatli joriy etgan mamlakatlar bosqichma-bosqich strategiyani qo'llagan. O'zbekiston uchun ham bu yondashuv maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Islom moliyasini O'zbekistonda rivojlantirish bo'yicha quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi:

1. Milliy xususiyatlarni hisobga olgan holda maxsus qonunchilik bazasini shakllantirish;
2. Kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish va xalqaro ekspertlarni jalb etish;
3. Islom moliyasi institutlarini bosqichma-bosqich joriy etish strategiyasini ishlab chiqish;
4. Xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikni kengaytirish va tajriba almashishni yo'lga qo'yish;

5. Islom moliyasi instrumentlari to'g'risida aholi o'rtasida tushuntirish ishlarini olib borish;

6. Zamonaviy texnologiyalardan foydalangan holda islom moliyasi xizmatlarini raqamlashtirish.

Ushbu tavsiyalarning amalga oshirilishi O'zbekistonda islom moliyasining barqaror rivojlanishiga, moliya bozorining diversifikatsiyalashuviga va pirovard natijada iqtisodiy o'sishga ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Biroq bu jarayonda milliy iqtisodiyot xususiyatlarini hisobga olish va bosqichma-bosqich yondashuvni qo'llash muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot natijalari O'zbekistonda islom moliyasini rivojlantirish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqishda, shuningdek, tegishli me'yoriy-huquqiy hujjatlarni takomillashtirish jarayonida foydalanilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Islamic Financial Services Board. (2024). Islamic Financial Services Industry Stability Report 2023. Kuala Lumpur: IFSB.

2. Ahmed.H., Asutay. M., & Wilson.R. (2023). Islamic Banking and Financial Crisis. Edinburgh: Edinburgh University Press.

3. Bekmuxamedova.X. (2023). O'zbekistonda islom moliyasini rivojlantirish istiqbollari. Moliya va bank ishi, 2(1), 45-52.

4. Hassan.M. K., & Lewis. M. K. (2023). Handbook of Islamic Banking. Edward Elgar Publishing.

5. Бахромов.А. (2023). Исламские облигации сукук: особенности и перспективы внедрения в Узбекистане. Экономика и финансы, 3(2), 78-85.

6. AAOIFI. (2024). Shari'ah Standards. Manama: AAOIFI.

7. Рахимов.З. (2023). Такафул-страхование в Узбекистане: возможности и перспективы. Рынок, деньги и кредит, 1(2), 112-120.

8. Zulkhibri.M., & Ismail.A. G. (2023). Financial Inclusion and Islamic Finance. Palgrave Macmillan.

Research Science and Innovation House

“JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN” JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

MAHMUD AZ-ZAMAXSHARIYNING “AL MUFASSAL FI SAN’ATIL I’ROB” VA “MUQODDIMAT UL-ADAB” ASARLARIDAGI NAFIS USLUBLAR

Faxrutdinova Nodirabegim Jasur qizi
Tosh.Yangi Asr Universiteti.Filologiya va tillarni o‘qitish (ShMT) 101.24.T. 1-kurs talabasi
ummumanzura@gmail.com +998 90 347 93 39
Ilmiy raxbar: Yuldashxo‘jayev X.X.

Annotatsiya. Ushbu maqolada arab tili rivojiga ulkan hissa qo‘shgan Mahmud Zamaxshariyning asarlari, ular haqida ma’lumotlar, yozilish uslubi va tasnifi, hozirgi kundagi ahamiyati, foydalari haqida keltirilgan. “Al Mufassal” va “Muqaddimat ul-adab” kitoblarining o‘ziga xos jihatlari uslub va xususiyatlari, nashri va tarjima qilingan nusxalari haqida keltirilgan.

Kalit so‘zlar:mufassal, qit’a, nahv, sarf, bob, tamoyil, samiym, unmuzaj

ЭЛЕГАНТНЫЕ СТИЛИ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ МАХМУДА АЗ-ЗАМАХШАРИ “АЛЬ МУФАССАЛЬ ФИ САНЪАТИЛЬ ИРАБ” И “МУКАДДИМАТ УЛЬ-АДАБ”

Аннотация. В данной статье представлены произведения Махмуда Замахшари, внесшего большой вклад в развитие арабского языка, сведения о них, их стиле письма и классификации, а также их значение и преимущества сегодня. Представлены конкретные аспекты и характеристики книг “Аль Муфассаль” и “Мукаддимат уль-Адаб”, их издания и переводных экземпляров.

Ключевые слова: mufassal, qit’a, nahv, sarf, bob, tamoyil, samiym, unmuzaj

ELEGANT STYLES IN THE WORKS OF MAHMOUD AL-ZAMAKHSHARI "AL MUFASSAL FI SAN'ATIL I'RAB" AND "MUQADDIMAT UL-ADAB"

Abstract. This article presents the works of Mahmoud Zamakhshari, who made a great contribution to the development of the Arabic language, information about

them, their writing style and classification, and their importance and benefits today. The specific aspects and characteristics of the books “Al Mufassal” and “Muqaddimat ul-Adab”, their publication and translated copies.

Keywords: mufassal, qit’a, nahv, sarf, bob, tamoyil, samiym, unmuzaj

الأساليب البالغة في "المفصل في صنعة الإعراب " و المقدّمة الأدب" لمحمود الزمخشري"

ملخّص

هذه المقالة جمع في نفسها أعمال الملاحة محمود الزمخشري الذي أسهم في تطوير اللغة العربية و المعلومات العلمية عنها و أسلوب كتابتها و تصنيفها و أهمّيتها اليوم و فائدتها في تعليم اللغة العربية.و مع ذلك نمثّل عن كتابة الآثار "المفصل في صنعة الإعراب " و المقدمة الأدب" و خصيصتهما و نشرهما و نصخ الذين ترجموا في هذا الباب

الرئيسية الكلمات: mufassal, qit’a, nahv, sarf, bob, tamoyil, samiym, unmuzaj

Til-jamiyat a’zolarining ongida mavjud bo‘lib, ularning barchasi uchun tayyor, umumiy, majburiy bo‘lgan, fikrni shakllantirish va uni ifodalashga xizmat qiladigan birliklar va ularning o‘zaro munosabatlari haqidagi tasavvurlar yig‘indisidir. Kishilik jamiyati til bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, til yordamida ular o‘zaro fikr almashish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Til nasldan naslga, avloddan avlodga o‘tadigan irsiy hodisa emas, balki jamiyat taraqqiyotining mahsulidir.

Arab tili – Somiy tillar guruhining janubiy tarmog‘iga mansub tildir. Yaqin va O‘rta Sharq hamda Afrika shimolidagi yigirmadan ortiq mamlakatning rasmiy davlat tili hisoblanadi. Arab tilida 300 mln. dan ortiq aholi gaplashadi.

Bizga qadimiy Arab tili miloddan avvalgi 5 – 4-asrlarga taalluqli obidalar orqali ma’lumdir. U mumtoz arab tilining paydo bo‘lishiga zamin bo‘lgan. Mumtoz arab tilining leksik va grammatik shakllanishi V - VII - asrlar, shoirlarining og‘zaki ijodlarida namoyon bo‘la boshlagan. Arab tarjimashunosligi tamoyillariga oid ko‘plab adabiyotlar “Arab adabiyoti” kutubxonasida VII-XIX asrlarda arab adabiyotining muhim asarlarini arabcha nashrlari va inglizcha tarjimalari mavjudligini ko‘rishimiz mumkin. Shu qatorda Xorazmda tug‘ilib, sharqda “Ustod ul-arab val-ajam” ya‘ni “Arablar va arab bo‘lmaganlar ustozi”, “Xorazm faxri” kabi sharafli nomlarga sazovor bo‘lgan O‘rta Osiyolik allomalardan biri-Abulqosim Mahmud az-Zamaxshariydir. U dastlabki bilimini Zamaxsharda-o‘z ota-onasidan oladi, xat-savodli bo‘ladi. Mahmud o‘z bilimini

oshirish,ilm bobida mukammal bo‘lish maqsadida Xorazmga (Urganchga, so‘ng ra esa Buxoroga) yo‘l oladi. Ushbu shaharlardagi madrasalarda o‘zining ma’naviy-ma’rifiy saviyasini oshiradi. Bilimni yanada chuqurlashtirish maqsadida Isfaxon, Bog‘dod, Makka, Marv, Nishopur, Shom, Hijoz va Iroq kabi madaniyat taraqqiy qilgan shaharlarda bo‘ladi, etuk allomalardan, olimu fozillardan ilm sirlarini o‘rganadi, tinimsiz mehnat qiladi, doimiy izlanishda bo‘ladi. Shunga ko‘ra Mahmud az - Zamaxshariy o‘z zam onasining buyuk allomasiga, ilm-fan homiysiga, dong‘i ketgan mashhur kishisiga aylandi.

Buyuk alloma avlodlar uchun ulkan boy ilmiy meros qoldirdi. U tilshun oslik, lug‘atshunoslik, jo‘g‘rofiya, adabiyot, aruz, tafsir, hadis, fiqh va qiroat ilmiga oid 50 dan ortiq asar yaratdi, ko‘plab she’rlar yozdi.

Mashhur tarixchi Ibn al Qiftiy Mahmud Zamaxshariy haqida shunday deydi “Zamaxshariy ilmu adab, nahv va lug‘at bobida o‘zgalarga misol (namuna) bo‘ladigan alloma edi”[1],, desa, Misr tarixchisi ibn Tag‘riberdi esa Mahmud Zamaxshariy
shayx, buyuk alloma, o‘z davrining yagonasi, o‘z asrining eng peshvosi va i momi bo‘lgan”,- deydi.

Buyuk imom Zamaxshariy tilshunoslik bobida ham qator asarlar yaratdi ,bu asarlar dunyo tilshunosligi fanida alohida qadrlanadi. Mahmud az - Zamaxshariyning tilshunoslikka oid asarlari:

1. “Al mufassal fi san’ati il-i’rob” (E’rob san’ati haqida mufassal kitob)
2. “Al - muhojat bil - masoil an - naxviya av al- axajiy an - nahviya” (Grammatik masalalarga oid jumboqlar)
3. “Al-unmuzaj fin-nahvi” (Grammatik namunalar haqida)
4. “Samiym ul-arabiya” (Arab tilining negizi)
5. “Al-mufrad val-muallif fi-n-nahvi” (Grammatikada birlik va ko‘plik)
6. “Al-mufrad val murakkab fil-arabiya” (Arab tilida birlik va ko‘plik)
7. “Al-amaliy fin-nahvi” (Grammatik qoidalarda orfografiya)
8. “Diyvon ut-tamoyil” (Assimilyatsiya haqida devon)

[1] Maqola: “Mahmud az-Zamaxshariyning tilshunoslikka oid asarlari”; Dildora Musinova; bukhari.uz; imom Buxoriy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazi;2021-yil; 20-may;

9. “Muqaddimat ul-adab” (Adabiyotga kirish)[2]

Arab tili grammatikasiga oid asarlar ichida Zamaxshariyning “ Al - mufassal” kitobi alohida o‘rin tutadi. Ayni asar arab tilining morfologiyasi va sintaksisiga oid tadqiqot bo‘lib, u musulmon olamida mashhur bo‘lgan va yuksak baholangan.

Zamaxshariyning “Al-Mufassal” asarida grammatikaga oid masalalar so‘z turkumlari-ot,
fe’l va yuklamalar orqali o‘rganilgan. Asarning har bir bo‘limida morfologiya va sintaksis masalalari ko‘rib chiqilgan. Asar fonetika bo‘limi bilan yakunlanadi. Arab tilidagi nahv va sarfni o‘rganishda muhim dasturiy manba sifatida azaldan Sharqda ham, G‘arbda ham shuhrat topgan asarlardan hisoblanadi.

Zamaxshariyning “Mufassal”ni yozishdagi uslubi farqli bo‘lib, nahvdagi taqsimlanishida kalimalarni uchga bo‘lib: ismlar, fe’llar, harflar va nahv, sarfga ko‘ra yuqorida keltirilgan uch turda mushtarak so‘zlarga ajratgan holda yondashgan. Bu usul o‘rganuvchiga eng yengil usul bo‘lib, undan keyingi olimlar ham mana shu sinflanishni asos qilib olib kitoblar yozishgan. Bu kitobga yozilgan sharhlar “Kitob sharhlari” degan nomni olgan bo‘lib, ular ibn Ya’ish sharhi, Saxoviy sharhi va ibn Hojib sharhlaridir. o‘quvchi uchta sharhni bir-biriga solishtirib, undagi qo‘llanilgan metodlar orqali asl manbabi oson tushunishiga turtki bo‘ladi. Muallif “Mufassal” kitobining so‘z boshida shunday yozadi:”Mendan barcha boblarni o‘z ichiga olgan, arab tiliga uni o‘qish bilan yetishiladigan, barcha uchun mos, tartibli bir qo‘llanma so‘rashdi…!”, va yana:” Bu shunday tartibdaki, o‘quvchi u orqali uzoqdagi maqsadga yaqin yo‘l bilan erishadi[3]”.

Bu kitobning eng qadimiy nusxasi Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik institutida No 11459 raqami osti- dagi nusxa bo’lib, u 1357—1358 yillarda xattot Qutbiddin Sheroziy tomonidan kichik nasx xatida ko’chirilgan.

Ko‘pchilik olimlar ilmiy qimmati jihatidan Zamaxshariyning “al Mufassal” asari arab tilini o‘rganishda taniqli arab tilshunosi Sibavayhning (vaf. 796) grammatikaga oid mashhur **"الكتاب"** kitobidan keyin ikkinchi o‘rinda turadi, deb ta’kidlaganlar. Bu asar o’sha davrning o’zidayoq arab xalqlari o‘rinda katta e’tibor qozonadi va arab tilini mukammal o‘rganishda asosiy qo‘llanmalardan biri sifatida

[2] “Tilshunoslik nazariyasi”; Bakalavriat talabalari uchun o‘quv qo‘llanma; F.Sharipov; Guliston 2024 y; 11-bet;
[3] Educatinal research in universal sciences; “Al Mufassal fi san’ati e’rob” asarida nahv olimlarining fikrlari; Asqarova Saida;2023-y;583-584-betlar;

keng tarqaladi. Hatto Shom (Suriya) hokimi Muzaffariddin Muso kimda-kim Zamaxshariyning ushbu asarini yod olsa, unga besh ming kumush tanga va bosh-oyoq sarpo sovg‘a in’om qilishini va’da beradi. Bir qancha kishilar asarni yod olib, hokimning mukofotiga sazovor ham bo‘lganligi manbalarda keltirilgan.[4] Birgina shu misolning o’ziyoq Zamaxshariy asarining qanchalik yuksak baholanganligini ko’rsatadi.

“Al- Mufassal”ning bir qadar ixchamlashtirilib, muxtasar holga keltirilgan nusxasi “Al-Unmuzaj” («Namuna») nomi bilan ataladi. Bu asarning qo’lyozma nusxalari xorijiy mamlakatlarda saqlanib, Toshkentda uning o’nga yaqin bosma nusxalari mavjud. O’zbekistonlik sharqshunos olim Abduhofiz Abdujabborov “Al-Unmuzaj”ni arabchadan o’zbek tiliga tarjima qilib, nashr ettirgan.

Arab tili grammatikasi va o‘zi ijod etgan davr arab tilining iste’molda bo‘lgan barcha so‘z va iboralarini qamrab olgan yana bir kitobi “Muqaddimat-ul-adab” kitobidir. Arab so‘zlari va ularning etimologiyasiga e‘tibor bergan holda, mukammal lug‘at holida bergan, dastlab, muallif tomonidan arabcha-forscha-turkiycha (xususan, muallif so‘zlashgan til qadimgi xorazmcha) so‘zlardan iborat holda yaratilgan. Muallif ushbu asarni arab bo‘lmagan ajamliklar hamda mahalliy aholiga arab tilini o‘rgatish, arab tilida so‘zlashish va tushunishga imkon beruvchi qo‘llanma maqsadida yaratgan. Asar muallif yashagan davrining o‘zidayoq bir necha nusxada ko‘chirilgan. Xususan, Ilk O‘rta asrlarda Xorazmda hukm surgan hukmron sulola vakili Xorazmshoh Otsiz ushbu asarga moyillik bildirib, allomadan o‘z shaxsiy kutubxonasi uchun nusxa ko‘chirib berishini so‘ragan.[5] So‘ngra Zamaxshariy xattotlik ilmini puxta egallagani sababli, hukmdor kutubxonasi uchun shaxsan o‘zi bu asarni ko‘chirib beradi, xatto, hukmdorning e‘tirofi, e‘tibori va rag‘batiga tushgan bu asar, darhaqiqat, o‘z davrida tilshunoslik, leksikografiyaning asosiy darsligiga aylandi. Qo‘lyozma 533 varoqdan iborat bo‘lib, sahifalar lotin alifbosining kichik “a “ va “b” harflari bilan belgilangan. Asarning grammatik qoidalar berilgan qismi to‘laligicha yetib kelmagan bo‘lsa-da, lug‘at qismining barcha fasl va boblari to‘liq berilgan. Asar oxiri ushbu nusxada kolofon bilan tugallangan, unda asarning yozilgan yili va tugallanish vaqti hijriy

[4] Mahmud az-Zamaxshariy; Nozik iboralar;sharhlar mualifi va tarjimon U.Uvatov;T.; Kamalak; 1992; 25-26-betlar;
[5] Mahmud az-Zamaxshariy asarlarining manbalari; Nigora Sulaymonova; Bookmany print; Toshkent-2022; 55-56 betlar;

yil hisobida, abjad usulida “qit‘a” janri orqali ifodalangan. Asar quyidagi qismlar va boblar, fasllardan tashkil topgan:

1. Muqaddima;((v 001 b – 005 b)
2. Lug‘at qismi; (v 006 a – 533 a)

a) Fe’llar bobi;
b) Harflar bobi;
c) Ismlarning turlanishi;
d) Fe’llarning tuslanishi

3. Xotima qismi (v 533 b)[6]

Matn arab grafikasida yozilgani uchun harflardagi nuqtalar, harakatlar muhim hisoblanadi, siyohlarning sahifalarga o‘tib qolgani qo‘shimcha nuqta va harakatlarning orttirib, so‘zlarning noto‘g‘ri o‘qishga olib keladi.

“Al Mufassal fi san’atil i’rob” va “Al muqoddimatul-adab” asarlaridagi uslublar bilan tanishadigan bo‘lsak, eng avvalo, ularning yozilgan davri va vaqti diqqat e’tiborni tortadi. Chunki aynan shu sababli yondashilgan uslublar, qo‘llanilgan iboralar farqlanadi. “Al Mufassal fi san’atil i’rob” asari Makkaga sayohat qilgan vaqtlarida, ba’zi manbalarda bir yarim, ba’zilarida esa ikki yarim yil ichida yozilgan va 1121-yil yozib tugatilgan. Asardagi 3-bob, “Mansubotlar” bo‘limi hisoblanib, 9-fasli “Hol” haqidagi fasl hisoblanadi. Bunday daqiq, keng va atroflicha tafsiflash mashhur “Durusun nahv” va “Kofiya” asarlarida keltirilgan “Hol” haqidagi vasflardan ancha farq qiladi. Shu sababli ham asar “O‘zgarishlar san’atining mufassal bayoni” deya bejiz atalmaydi. Asarda arab tilidagi “Hol” ta’rifi bitta mavzuda ta’riflanmagan, balki uch qism: hol, holiy jumla va hol omilini yashiringan holati bayon etilgan. Mana shu faslga yondashilgan uslubning ba’zi qismlarini yoritishga harakat qilamiz.

الحال :الفصل التاسع

ولها .شبه الحال بالمفعول من حيث أنها فضلة مثله جاءت بعد مضي الجملة :شبه المفعول والظرف بالظرف شبه خاص من حيث أنها مفعول فيها ومجيئها لبيان هيأة الفاعل أو المفعول وذلك قولك ضربت زيداً قائماً تجعله حالاً

[6] Theory of scientific researches of whole world; Mahmud Zamaxshariyning “Muqoddimat ul-adab” asarining tarkibi va mazmuniy tavsifi; Muhammadova unisa; 2024-yil;

“JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN” JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

To‘qqizinchi bob:Hol

Hol-maf’ulga va zarfga o‘xshash bo‘ladi.Holning maf‘ulga o‘xshash jihati shuki, u ham maf’ulga o‘xshab o‘zidan oldingi o‘tgan gapga qo‘shimcha ravishda kirgan bo‘ladi. Bundan tashqari uning zarf bilan o‘ziga xos o‘xshashligi bo‘lib, hol unda to‘ldiruvchi vazifasida, foil yoki maf‘ulning ko‘rinishini, holatini bayon qilish uchun keladi. Shu sababli:”Zaydni turgan holimda urdim”,-degan so‘zing uni holga aylantiradi.

الجملة الحالية

ولا تخلو من أن تكون اسمية فعلية فإن كانت اسمية فالواو إلا ما شذ من قولهم كلمته .والجملة تقع حالاً وإن كانت فعلية لم تخل من أن يكون فعلها مضارعاً أو .فوه إلى في، وما عسى ان يعثر عليه في الندرة فإن كان مضارعاً لم يخل من أن يكون مثبتاً أو منفياً[7] .ماضياً

Hol jumla holida kelishi

Jumla-hol bo‘lib kelishi ham mumkin, u ismiy yoki fe’liy jumla bo‘lishing ahamiyati yo‘q.Agar ismiy jumla bo‘lsa, u “vov” bilan keladi faqatgina kam uchraydigan, og‘izdan-og‘izga o‘tib kelgan so‘zlar va nodir holatlarda sodir bo‘luvchi holatlarda bunday bo‘lmaydi. Agar fe’l moziy yoki muzore’ zamonida bo‘lsa ham jumla hol bo‘lib kelishi va uning manfiy yoki musbat bo‘lib kelishi ham mumkin bo‘ladi.

Keltirilgan misollar orqali biz mavzu qanchalik chuqur va mufassil yoritilganiga guvoh bo‘lamiz.

“Muqoddimat ul-adab” asari esa Makkaga ikkinchi bor sayohat qilganida, ya’ni 1137-yil yozilgan. Ikki asar orasida uslublar keskin farq qiladi, bu asar ko‘proq lug‘aviy-teologik asar hisoblanib, grammatik qoidalar kam zikr etilgan bo‘lib, asosan so‘zning lug‘aviy shakllari uch til arab, fors va eski turkiy tillarda keltirilgan bo‘lib, ko‘plik ya’ni ja’m yasash ham turlarga bo‘lingan. Masalan ismlarda:

”آت‘‘ qo‘shimchasini qoshish orqali:

[7] للزمخشري "المفصل في صنعة الإعراب"كتاب
pdf: http://www.al-mostafa.com;

قَصَبَةٌ	قَصَبَاتٌ
ingichka qamish	ingichka qamishlar

”ا” ziyoda qilish orqali:

طِينٌ	أَطْيَانٌ
loy	loylar

”و” ziyoda qilish orqali:

سَهلٌ	سُهُولٌ
osonlik	osonliklar

Fe’llarda esa juda ajoyib va o‘zgacha tarzda bir so‘zning ma’nosi tushuntirilgan. Chunki bir so‘z bir xil holatda yozilsa ham, turli xil ma’nolarni ifoda etishi mumkin.Masalan” نَشَزَ” fe’li:

نَشَزَ مِن مَكَانِهِ	نَشَزَت عَلَى زَوجِهَا[8]
U joyidan ko‘tarildi	U turmush o‘rtog‘iga itoatsizlik qildi

Bundan ko‘rishimiz mumkinki, bir so‘zning ikki xil ma’nosi asarda gaplar orqali tushuntirilgan, bu bilan o‘quvchiga ularni osongina eslab qolish imkonini beradi.Jumlalar arab, fors va eski turkiy tillardagi bayoni keltirilgan.Shu bilan birga fe’llarning sulosiy mujarrad, mazid boblari ham misollar bilan ko‘rsatilgan.

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, Zamaxshariy har bir asarida arab tilining boy va nafis jihatlarini, ham leksik, ham morfologik va ham teologik holatlarini atroflicha bayon etgan bo‘lib, tilning murakkab, chalkash o‘rinlarini oson va tushunarli uslubda tuhsuntirib bergan. Ikki asar uslubining xilma-xilligining sababi davr va talabga qarab turlicha bo‘lgan. “Al Mufassal fi san’atil i’rob” asarida muallif grammatik jihatdan chuqur yondashgan bo‘lib, mukammal tarzda yoritib bergan. “Al muqoddimatul-adab” asari esa Makkaga ikkinchi safari asnosida yaratilgan bo‘lib, aynan arab bo‘lmagan insonlar oson tushunishlari uchun lug‘’at

[8] كتاب "المقدمة الأدب" للزمخشري، في لبسيا noor-book.com

shaklida keltirilgan, ular qiynalmasliklari uchun sodda va yengil tarzda berilgan. Asarning grammatik jihatlari nisbatan kamroq va teologik bayoni mukammallashtirilgan. Shu sababli bu ikki asar turli xil tillarga tarjima qilinib, hozirgacha boshlang‘ich, o‘rta va yuqori darajadagi tolibi ilmlarga mos bo‘lganligi sababli arab tilini o‘ranishda eng go‘zal debocha va dasturi-amal sifatida xizmat qilib kelmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar/References:

1. للزمخشري "المفصل في صنعة الإعراب"كتاب pdf: http://www.al-mostafa.com;
2. للزمخشري، في لبسيا "المقدمة الأدب"كتاب ، noor-book.com;
3. Marcin Grodski, “The book about Mufassal”; english edition; 47-48 pages;
4. “Tilshunoslik nazariyasi” F.Sharipov; Bakalavriyat talabalari uchun elektron majmua; Guliston 2024;
5. “Shuruhul kitab”(Mufassal sharhlari); Abariy, Komil Jabariy Amin; Urdun, 2000-yil;
6. “Al-mufassal fi san’ati e’rob”; Asqarova Saida; Educational Research in universal sciences; 2023-yil;
7. Muhammadova Munisa; “Muqaddimat-ul-adab” asarining tarkibi va mazmuniy tavsifi;
8. “O‘zbek adabiyoti” sayti; rasul.template.uz; “O‘z davrining yagonasi”; 23-bet;
9. Tilshunoslik nazariyasi”; F.Sharipov; Guliston 2024 y;
10. Esiconf.com-2024; Theory of scientific researches of whole world

Research Science and Innovation House

"JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN" JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

УДК 378.4

РОЛЬ УНИВЕРСИТЕТОВ В ФОРМИРОВАНИИ ГЛОБАЛЬНОГО ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОСТРАНСТВА

THE ROLE OF UNIVERSITIES IN THE FORMATION OF THE GLOBAL EDUCATIONAL SPACE

Панферова Ирина Витальевна
PhD, профессор Университета Пучон в г. Ташкент
ORCID: 0000-0002-5049-5078,
Рахимова Зарина
магистрант университета Пучон в г. Ташкент

PhD Panferova Irina Vitalievna
professor, Bucheon University in Tashkent
ORCID: 0000-0002-5049-5078,
Rakhimova Zarina
Master's student of Bucheon University in Tashkent

Аннотация. В статье рассматриваются перспективные направления партнерского взаимодействия университетов на международном уровне. Проведен ретроспективный анализ роли университетов в формировании глобального образовательного пространства. Определены ключевые направления развития международных партнерств в системе высшего образования.

Ключевые слова: глобализация, академическая мобильность, исследовательские проекты, международное сотрудничество, межкультурная компетенция, интеграция.

Annotation. The article examines promising areas of partnership cooperation between universities at the international level. A retrospective analysis of the role of universities in the formation of the global educational space has been conducted. Key directions for the development of international partnerships in the system of higher education have been identified.

Key words: globalization, academic mobility, research projects, international cooperation, intercultural competence, integration.

В условиях стремительной глобализации образования понятие «глобальное образовательное пространство» приобретает все большую актуальность. Оно охватывает широкий спектр взаимодействий между образовательными учреждениями, студентами и преподавателями на международном уровне, создавая динамичную и взаимосвязанную экосистему знаний. Глобальное образовательное пространство включает в себя не только обмен студентами и академическими кадрами, но и совместные исследовательские проекты, онлайн-курсы и программы двойных дипломов, что способствует интеграции образовательных систем разных стран. Университеты играют ключевую роль в формировании этого пространства, выступая центрами знаний и инноваций. Они не только готовят специалистов, способных работать в многонациональных и мультикультурных условиях, но и способствуют развитию критического мышления и межкультурной компетенции у студентов. В условиях глобальных вызовов, таких как изменение климата, экономические кризисы и социальные неравенства, университеты становятся важными игроками в решении этих проблем через международное сотрудничество и обмен знаниями. [1]

Исследование роли университетов в формировании глобального образовательного пространства позволяет выявить ключевые тренды и перспективы, определяющие будущее образования в условиях глобализации. Университеты, как институты высшего образования, имеют долгую и сложную историю, уходящую корнями в средневековую Европу. Первые университеты, такие как Болонский (1088 год) и Парижский (середина XII века), стали центрами академической мысли и культурного обмена. Они предоставляли пространство для обучения, исследования и обсуждения идей, что способствовало формированию интеллектуальной элиты. [3] С течением времени университеты эволюционировали, адаптируясь к изменениям в обществе и экономике. В эпоху Просвещения они стали важными центрами научного прогресса, где развивались новые дисциплины, такие как естественные науки и гуманитарные науки. В XIX веке, с возникновением исследований и профессионального образования, университеты начали

выполнять роль не только образовательных учреждений, но и исследовательских центров.

С конца XX века, в условиях глобализации, университеты начали активно участвовать в международных образовательных инициативах. Развитие технологий и коммуникаций открыло новые возможности для сотрудничества между учебными заведениями по всему миру. Программы обмена студентами, такие как Erasmus в Европе, стали символом этого процесса, позволяя студентам получать опыт обучения за границей и способствуя культурному обмену.

Современные университеты также активно участвуют в международных исследовательских проектах, что способствует созданию глобального пространства знаний. Инициативы, такие как «Глобальное образование» и «Международные программы двойных дипломов», помогают расширять доступ к качественному образованию и повышать его конкурентоспособность на мировом уровне. Таким образом, университеты остаются ключевыми игроками в формировании глобального образовательного пространства, адаптируясь к новым вызовам и возможностям. Их роль как центров знаний и культурного обмена будет только возрастать в будущем, что открывает новые перспективы для студентов и исследователей по всему миру.

В последние десятилетия наблюдается значительное увеличение числа международных студентов, что свидетельствует о растущей мобильности и интернационализации высшего образования. По данным ЮНЕСКО, количество студентов, обучающихся за границей, за последние 20 лет удвоилось, что создает новые возможности для культурного обмена и научного сотрудничества. [6] Университеты становятся не только центрами знаний, но и площадками для межкультурного диалога, что в свою очередь способствует формированию глобального образовательного пространства. Кроме того, исследовательские университеты играют ключевую роль в международном сотрудничестве. Они не только обеспечивают высокий уровень научных исследований, но и создают платформы для совместных проектов с зарубежными учреждениями. Это сотрудничество способствует обмену знаниями и ресурсами, а также помогает решать глобальные проблемы, такие как изменение климата, здоровье населения и устойчивое развитие.

Исследовательские университеты становятся лидерами в создании международных сетей, которые способствуют интеграции знаний и технологий на мировом уровне. Университеты играют центральную роль в формировании глобального образовательного пространства, обеспечивая рост мобильности студентов, развитие онлайн-образования и укрепление международного сотрудничества через исследовательские инициативы. Эти тренды открывают новые перспективы для образования, позволяя создавать более инклюзивные и доступные образовательные системы для будущих поколений.

В современном мире университеты играют ключевую роль в формировании глобального образовательного пространства, однако неравенство доступа к образованию, культурные и языковые барьеры, а также вопросы качества образования и аккредитации остаются значительными вызовами на этом пути. Несмотря на усилия по интернационализации высшего образования, доступ к качественному обучению остается неравномерным. Студенты из развивающихся стран сталкиваются с финансовыми, социальными и политическими преградами, которые ограничивают их возможности получения образования за границей. Это создает дисбаланс в доступе к знаниям и ресурсам, что, в свою очередь, усугубляет существующие социальные и экономические различия. [4]

Глобализация образования приводит к увеличению числа международных студентов, однако культурные различия и языковые барьеры могут препятствовать их успешной интеграции в учебный процесс. Необходимость адаптации к новым культурным контекстам и языковым условиям может вызывать стресс и чувство изоляции у студентов. Университеты должны разрабатывать программы поддержки, которые помогут преодолеть эти барьеры и создать инклюзивную образовательную среду.

В условиях глобализации возникает необходимость стандартизации образовательных программ и оценки их качества. Разные страны имеют различные критерии аккредитации, что может затруднить признание дипломов и квалификаций на международном уровне. Это создает дополнительные сложности для студентов, стремящихся продолжить обучение или работать за границей. Университеты должны активно

участвовать в разработке международных стандартов качества образования и аккредитации. [5]

Для формирования действительно глобального образовательного пространства необходимо разработать стратегии, направленные на устранение неравенства доступа к образованию, преодоление культурных и языковых барьеров, а также обеспечение высокого качества образовательных программ. Университеты могут сыграть ведущую роль в этом процессе, сотрудничая с правительствами, международными организациями и другими образовательными учреждениями для создания более справедливой и инклюзивной системы высшего образования. Современные университеты сталкиваются с изменениями в международной политике и финансировании образования, что требует от них адаптации к новым условиям. Одной из ключевых тенденций является усиление глобального сотрудничества между образовательными учреждениями, которое обусловлено необходимостью обмена знаниями и ресурсами в условиях растущей конкуренции на мировом рынке образования. Важную роль здесь играют международные соглашения и инициативы, такие как Болонский процесс, направленные на гармонизацию образовательных систем и повышение качества образования

Технологический прогресс также значительно влияет на формы сотрудничества между университетами. Появление онлайн-образования и цифровых платформ расширяет доступ к образовательным ресурсам, позволяя студентам из разных стран участвовать в совместных программах и курсах. Это создает новые возможности для создания международных консорциумов и сетевых образовательных проектов. Виртуальная реальность, искусственный интеллект и большие данные становятся инструментами для улучшения качества обучения и взаимодействия между студентами и преподавателями на глобальном уровне. [2]

Для успешной адаптации к этим изменениям университетам необходимо:

– развивать международные партнерства, а именно устанавливать стратегические альянсы с зарубежными университетами и организациями, что позволит укрепить позиции на глобальном рынке образования;

– внедрять современные технологий в учебный процесс и административные функции, что позволит улучшить качество образования и повысить эффективность управления;

– обновлять свои учебные программы с учетом глобальных трендов, включая междисциплинарные подходы и навыки, востребованные на международном рынке труда;

– активно учувствовать в международных научных проектах и привлекать финансирования из различных источников, которые помогут университетам оставаться конкурентоспособными и инновационными.

В свою очередь, через программы академической мобильности, совместные исследовательские проекты и онлайн-курсы университеты создают возможности для студентов и преподавателей взаимодействовать на международном уровне, что способствует расширению их горизонтов и развитию межкультурной компетенции, а также становятся важными игроками в решении глобальных проблем, таких как устойчивое развитие, социальная справедливость и технологические изменения.

В заключении хотелось бы отметить, что университеты играют ключевую роль в формировании глобального образовательного пространства, выступая не только центрами знаний, но и платформами для международного сотрудничества и культурного обмена. Они способствуют разработке и внедрению инновационных образовательных практик, отвечающих на вызовы современности, такие как цифровизация и глобализация. Таким образом, университеты формируют новые подходы к обучению, интегрируя современные технологии и междисциплинарные исследования, что позволяет им оставаться актуальными в быстро меняющемся мире. Высшие учебные заведения не только способствуют формированию квалифицированных специалистов, но и активно участвуют в создании более справедливого и устойчивого глобального общества, что подчеркивает их значимость в контексте глобального образовательного пространства.

Research Science and Innovation House

ЛИТЕРАТУРА

1. Altbach, P. G., Knight, J. (2007). The Internationalization of Higher Education: Motivations and Realities // Journal of Studies in International Education, 11(3-4), 290-305.
2. Fowler, C. (2018). The Role of Artificial Intelligence in Higher Education // International Journal of Educational Technology in Higher Education, 15(1), 1-15.
3. Козлов, И. В. (2015). История высшего образования в Европе // Наука, 45-67.
4. Perkins, R., Neumayer, E. (2014). Geographies of educational mobilities: Exploring the uneven flows of international students // Theorizing Student Mobility, 19(3), 231-244.
5. Schneider, M., Preckel, P. (2017). The Role of Accreditation in the Internationalization of Higher Education // Journal of Studies in International Education, 21(3), 203-217.
6. ЮНЕСКО. (2020). Global Education Monitoring Report 2020: Inclusion and education. https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000373718

Research Science and Innovation House

“JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN” JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

Культурно-эстетическая компетентность как цель преподавания русского языка: теоретический аспект

Мамедова Шахло Душамбоевна
Ургенчский технологический университет Ранч
mamedovashahlo@gmail.com
Тел: +998937445660

Аннотация: В статье рассматривается культурно-эстетическая компетентность как важная цель преподавания русского языка. В условиях глобализации и межкультурного взаимодействия эта компетенция выступает средством сохранения культурной идентичности, понимания традиций и эстетических ценностей русского народа. Раскрываются сущность культурно-эстетической компетентности, ее ключевые аспекты: знание культурных реалий, развитие эстетического вкуса и овладение языковыми средствами. Подчеркивается роль русского языка как инструмента приобщения к художественным и культурным феноменам. Автор анализирует теоретические подходы (культурологический, коммуникативно-ориентированный и личностно-ориентированный) и методы формирования данной компетентности, включая интеграцию искусства, творческие проекты и обсуждение культурных феноменов. Статья акцентирует значимость развития культурно-эстетической компетентности для личностного роста учащихся, формирования уважения к культурным традициям и межкультурной

Ключевые слова: Культурно-эстетическая компетентность, русский язык, язык и культура, эстетическое развитие, межкультурная коммуникация, искусство в обучении, литературный текст, языковая личность, культурное наследие, личностно-ориентированный подход.

Annotatsiya: Maqolada rus tilini o‘qitishning muhim maqsadi sifatida madaniy-estetik kompetentlik ko‘rib chiqiladi. Globalizatsiya va madaniyatlararo hamkorlik sharoitida ushbu kompetentsiya millat madaniy identifikatsiyasini saqlash, an’analar va rus xalqining estetik qadriyatlarini tushunish vositasi sifatida namoyon bo‘ladi. Madaniy-estetik kompetentlikning mohiyati va uning asosiy jihatlari: madaniy voqeliklarni bilish, estetik ta’bni rivojlantirish va til vositalarini o‘zlashtirish kabi jihatlar yoritiladi. Rus tilining san’at va madaniy hodisalarga

yaqinlashtiruvchi vosita sifatidagi ahamiyati ta’kidlanadi. Muallif ushbu kompetentsiyani shakllantirishning nazariy yondashuvlari (madaniyatshunoslik, kommunikativ va shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvlar) hamda san’atni integratsiya qilish, ijodiy loyihalar yaratish va madaniy hodisalar muhokamasini o‘z ichiga olgan usullarini tahlil qiladi. Maqolada madaniy-estetik kompetentlikni rivojlantirish o‘quvchilarning shaxsiy kamoloti, madaniy an’analarga hurmat va madaniyatlararo bag‘rikenglikni shakllantirishdagi ahamiyati alohida ta’kidlanadi.

Kalit so'zlar: Madaniy-estetik kompetensiya, rus tili, til va madaniyat, estetik rivojlanish, madaniyaroq kommunikatsiya, san'at o'qitishda, adabiy matn, tilshunoslik shaxsiyati, madaniy meros, shaxsga yo'naltirilgan yondashuv

Abstract: The article examines cultural and aesthetic competence as an important goal in teaching the Russian language. In the context of globalization and intercultural interaction, this competence serves as a means of preserving cultural identity, understanding the traditions, and aesthetic values of the Russian people. The essence of cultural and aesthetic competence is revealed, along with its key aspects: knowledge of cultural realities, development of aesthetic taste, and mastery of linguistic tools. The role of the Russian language as a tool for connecting with artistic and cultural phenomena is emphasized. The author analyzes theoretical approaches (cultural, communicative-oriented, and personality-oriented) and methods of forming this competence, including the integration of art, creative projects, and discussions of cultural phenomena. The article highlights the importance of developing cultural and aesthetic competence for the personal growth of students, fostering respect for cultural traditions, and intercultural communication.

Keywords: Cultural and aesthetic competence, Russian language, language and culture, aesthetic development, intercultural communication, art in teaching, literary text, linguistic identity, cultural heritage, personality-oriented approach.

Современная методика преподавания русского языка уделяет особое внимание формированию культурно-эстетической компетентности как важнейшей цели образовательного процесса. В условиях глобализации и межкультурного взаимодействия эта компетентность становится не только инструментом коммуникации, но и способом сохранения культурной идентичности, понимания традиций и эстетических ценностей русского народа [1][2].

Сущность культурно-эстетической компетентности

Культурно-эстетическая компетентность представляет собой интегративное качество личности, включающее способность понимать, интерпретировать и создавать произведения искусства, осмысленно взаимодействовать с культурными феноменами и выражать свои чувства и мысли средствами языка [3]. Этот аспект компетентности предполагает:

- **Знание культурных реалий** – понимание исторических, социальных и художественных особенностей русской культуры [4].
- **Развитие эстетического вкуса** – способность анализировать и оценивать произведения литературы, живописи, музыки, кино и других видов искусства [5].
- **Овладение языковыми средствами выражения** – умение использовать русский язык для описания, анализа и создания эстетически значимых текстов [6]Роль русского языка в формировании культурно-эстетической компетентности

Русский язык как предмет учебной деятельности выполняет роль посредника между учащимся и культурным наследием. Через язык студенты получают доступ к произведениям Пушкина, Достоевского, Толстого, Чехова и других выдающихся представителей русской литературы. Художественная проза, поэзия и драматургия служат основой для формирования мировоззрения и понимания эстетических ценностей [7][8].

Преподавание языка позволяет:

- Осознать связь языка и культуры. Например, идиомы, фразеологизмы и крылатые выражения раскрывают менталитет народа [9].
- Развивать образное мышление. Чтение литературных текстов способствует восприятию метафор, символов и аллегорий [10].
- Формировать эмоциональный интеллект. Изучение языка через искусство помогает глубже понимать человеческие чувства, переданные в художественной форме [11].

Теоретические подходы к формированию культурно-эстетической компетентности

1. **Культурологический подход**. Этот подход предполагает интеграцию содержания обучения с элементами истории, литературы, искусства и философии [12]. Например, изучение темы «Русская усадьба» может сопровождаться анализом произведений Тургенева, Чайковского и картин русских художников.
2. **Коммуникативно-ориентированный подход**. Основное внимание уделяется диалогу культур и развитию межкультурной компетенции. Учащиеся учатся сравнивать и сопоставлять традиции, эстетические предпочтения своей и русской культуры [13].
3. **Личностно-ориентированный подход**. Обучение строится с учетом индивидуальных интересов учащихся. Например, студенты, интересующиеся музыкой, могут изучать тексты, связанные с творчеством русских композиторов [14].

Методы и приемы

Для достижения цели формирования культурно-эстетической компетентности используются следующие методы:

- **Интеграция искусства**. На уроках можно использовать музыкальные произведения, картины и видеоматериалы. Например, изучение «Евгения Онегина» может сопровождаться обсуждением оперы Чайковского [15].
- **Создание творческих проектов**. Учащиеся могут писать эссе, создавать мультимедийные презентации о русских художниках или режиссерах [16].
- **Обсуждение культурных феноменов**. Темы, связанные с традициями, праздниками или художественными направлениями, мотивируют учащихся к активному участию [17].

Значение культурно-эстетической компетентности

Формирование культурно-эстетической компетентности в процессе преподавания русского языка способствует не только обогащению знаний учащихся, но и их личностному развитию. Она помогает:

- Развивать уважение к культурным традициям и истории [18].
- Формировать толерантность и интерес к другим культурам [19].

- Углублять понимание собственного внутреннего мира через призму искусства и литературы [20].

Заключение

Культурно-эстетическая компетентность играет ключевую роль в современном преподавании русского языка. Ее развитие требует глубокого методологического подхода, интеграции культурных и эстетических компонентов, а также учета личных интересов учащихся. Таким образом, обучение русскому языку становится не просто процессом овладения грамматикой и лексикой, но и способом приобщения к великому культурному наследию России.

Культурно-эстетическая компетентность как цель преподавания русского языка: теоретический аспект

Культурно-эстетическая компетентность (КЭК) представляет собой одну из ключевых составляющих современного образовательного процесса. Она включает способность воспринимать, понимать и интерпретировать культурные явления, а также формировать эстетическое отношение к миру. В преподавании русского языка КЭК становится не только важной целью, но и мощным средством развития личности учащихся. В данной статье рассматриваются теоретические аспекты формирования культурно-эстетической компетентности через преподавание русского языка.

Понятие культурно-эстетической компетентности

Культурно-эстетическая компетентность определяется как способность человека воспринимать, анализировать и интерпретировать художественные, литературные и культурные тексты с опорой на понимание исторического и социокультурного контекста. Она включает:

- знание культурных кодов и символов;
- умение эстетически оценивать произведения искусства;
- способность создавать свои творческие продукты.

В контексте преподавания русского языка КЭК выступает инструментом приобщения учащихся к богатому наследию русской литературы, искусства, традиций и обычаев.

Теоретическое обоснование КЭК

Формирование КЭК связано с идеями таких педагогов и культурологов, как Л.С. Выготский, М.М. Бахтин и Д.С. Лихачёв. Л.С. Выготский

подчеркивал важность культурного контекста в развитии мышления и речи. Согласно его теории, язык является основным инструментом передачи культурных ценностей и эстетических идеалов.

М.М. Бахтин акцентировал внимание на диалоге как методе познания культуры. Через взаимодействие с текстами русской литературы учащиеся осваивают не только язык, но и различные мировоззренческие и художественные позиции.

Д.С. Лихачёв отмечал, что литература является «учебником жизни», способным формировать этические и эстетические ценности. Таким образом, изучение произведений Пушкина, Толстого, Достоевского или Чехова способствует не только языковому, но и культурному развитию учащихся.

Методы формирования КЭК

Формирование культурно-эстетической компетентности в процессе преподавания русского языка может осуществляться через:

1. **Чтение и анализ художественных текстов.** Литература позволяет погрузиться в культурный контекст, освоить эстетические нормы и понять многогранность человеческого опыта.
2. **Интеграцию искусств.** Использование музыки, живописи и театра для иллюстрации литературных произведений помогает учащимся воспринять многомерность русской культуры.
3. **Проектную деятельность.** Темы, связанные с историей, культурой и традициями России, дают возможность учащимся развивать творческие и исследовательские навыки.
4. **Межкультурное сравнение.** Сравнение русской культуры с культурами других народов способствует расширению кругозора и воспитанию уважения к разнообразию.

Роль преподавателя

Преподаватель русского языка играет ключевую роль в формировании КЭК. Он становится медиатором между культурным наследием и современным восприятием учащихся. Это требует от учителя:

- глубоких знаний русской культуры;
- умения подбирать актуальные и интересные материалы;
- готовности к диалогу с учениками, обсуждению их идей и точек зрения.

Заключение

Культурно-эстетическая компетентность является важной целью преподавания русского языка, так как она формирует у учащихся понимание культурных и эстетических ценностей, расширяет их мировоззрение и способствует гармоничному развитию личности. Реализация этой цели требует продуманного подхода к образовательному процессу, включающего использование художественных текстов, интеграцию различных видов искусства и развитие творческих способностей учащихся. Русский язык, будучи носителем богатой культуры, становится важным инструментом для достижения этой задачи.

Список использованной литературы

1. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества. – М.: Искусство, 1979.
2. Виноградов В. В. Проблемы русской стилистики. – М.: Высшая школа, 1981.
3. Гудков Д. Б. Теория и практика межкультурной коммуникации. – М.: Гнозис, 2003.
4. Лотман Ю. М. Культура и взрыв. – М.: Прогресс, 1992.
5. Пассов Е. И. Основы коммуникативной методики обучения иностранным языкам. – Ростов н/Д: Феникс, 2000.
6. Стернин И. А. Русская речевая культура. – Воронеж: ВГУ, 1997.
7. Толстой Л. Н. Собр. соч. в 22 т. Т. 18. – М.: Художественная литература, 1978.
8. Успенский Б. А. Культура и язык. – М.: Искусство, 1987.
9. Шайгородский Ю. А. Межкультурная коммуникация: теория и практика. – М.: Либроком, 2010.
10. Щукин А. Н. Методика преподавания русского языка как иностранного. – М.: Русский язык, 2003.

Research Science and Innovation House

“JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN” JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

Poyaning ichki tuzulishi

Andijon davlat pedagogika inistituti, Tabiy fanlar fakulteti, Biologiya yo‘nalishi 1-kurs talabasi **Mamajonova Mushtariy Muhiddin qizi**
Andijon davlat pedagogika inistituti, Tabiy fanlar fakulteti, Biologiya yo‘nalishi 1-kurs talabasi **Ergasheva Maftuna Shavkatjon qizi**

Annotatsiya: Poya yuksak o`simliklaming yer ustidagi asosiy vegetativ organlaridan biridir. Poya urug’ning murtak qismidagi embrional holdagi poyachaning rivojlanishidan hosil bo`ladi. Urug’ning unishi bilan poya yer betiga chiqadi va meristema hujayralarning bo`linishi hamda yiriklashishi hisobiga o`sadi. Missional bog‘laydi. Poya o‘simlikning yer ustidagi bargsiz, kurtaksiz qismi bo`lib, bargni ildiz bilan morfologik hamda funktsional bog’laydi. Uning funktsiyasi suv va unda yerigan minyeral moddalarni ildizdan bargga etkazish hamda bargda hosil bo`lgan organik moddalami ildizga o`tkazishdan iboratdir. Yorug’lik sevuvchi o`simliklarda poya uzun bo`ladi. U ba’zan suv va boshqa zaxira oziq moddalar to‘lovchi ombor vazifasini ham o`taydi. Bundan tashqari, poya nafas oluvchi organ ham hisoblanadi. Ayrim o`simliklarda assimilyatsiya hamda vegetativ ko`payish vazifalarini bajaradi. O`simlik poyalari o`sish xaraktyeriga, shakliga hamda uzun qisqaligiga qarab bir necha xil bo`ladi.

Kalit so‘zlar: kambiy, yog‘ochlik, endoderma, epiderma, parenxima, g‘udda.

Ключевые слова: камбий, древесина, энтодерма, эпидермис, паренхима, клубень.

Key words: cambium, wood, endoderm, epidermis, parenchyma, tuber.

Poyaning birlamchi ichki tuzilishi. Poyaning birlamchi tuzilishida epiderma, birlamchi po'stloq va markaziy silindlar ajratiladi. Epiderma tunika qavatidan shakllanadi. Agarda u bir necha qavat hujayralardan iborat bo'lsa, birlamchi po'stloqning tashqi qavatlari ham hosil bo'lishi mumkin. Birlamchi po'stloq asosiy parenxima to'qimasidan tashkil topib, tashqi qavatidagi hujayralarida xloroplastlar ham kuzatiladi. Ko'pchilik o'simliklarda birlamchi po'stloq tarkibiga mexanik to'qima kollenxima ham kiradi. Sklerenxima kamdan-kam hollarda kam hollarda uchraydi. Birlamchi po'stloqning ichki hujayralari endoderma halqasini hosil qiladi.[1] Markaziy silindr endoderma bilan chegaralangan peritsikl, o'tkazuvchi elementlar sistemasi va o'zakdan tashkil topgan. Peritsikl birlamchi yon meristema

hisoblanib, u kambiy hujayralari, qo'shimcha ildizlar yoki kurtaklarni hosil qiladi. Ko'pchilik o'simliklarda peritsikl butunlay mexanik to'qima yoki asosiy to'qima hujayralariga ajralib ketadi. Markaziy silindrning o'tkazuvchi elementlari o'sish konusidagi maxsus qism, prokambiydan rivojlanadi. Prokambiy birlamchi meristemaning ba'zi hujayralarini bo'yiga bo'linish natijasidan kelib chiqadi. O'ziga xos ingichka va cho'ziq, quyuq, donador sitoplazma bilan to'lgan hujayralar to'dasi paydo bo'lib, ular poyaming markaziga qarab birlamchi yog'ochlik elementlari, chekkalarda esa birlamchi lub elementlarini hosil qiladi. Markaziy silindming ichki qismi o'zakni tashkil etuvchi parenxima to'qima hujayralaridan iborat. O'zakning bo'lishi poyaning ildizdan farq qiluvchi xarakterli belgisidir. Poyaning o'zak qismi parenxima hujayralaridan tashkil topgan. U birlamchi o'zak nurlari orqali birlamchi po'stloq bilan bog'lanadi. O'zak ba'zi o'simliklarda qisman yoki butunlay yemirilib ketadi. Bunda poyaning o‘rtasi bo'shliqdan iborat bo'lib qoladi. O'sish konusida prokambiy turlicha shakllanishi mumkin. Uning shakllanishi va keyingi taraqqiyoti bir pallali o'simliklar poyalarining o'tkazuvchi boylamlarini tuzilishi va joylashish xarakterini belgilaydi.[2]

Poyaning ikkilamchi tuzilishi. Poyaning ikkilamchi tuzilishiga o’tishi uning birlamchi tuzilish xususiyati bilan chambarchas bog’liq va u uchta asosiy turga ajratiladi: Boylamli, oraliq va boylamsiz. Daraxt o’simliklar bilan o’t o’simliklar poyalarining ikkilamchi tuzilishida ham o’ziga xos farqlar kuzatilib, u poyalarning har xil muddatlarda hayot kechirishi bilan bog’liq o’rtacha kengliklardagi bir yilik o’to’simliklarda har yili vegetatsiya davrining oxirida poyasi qurib qoladi. Daraxtlarning poyasi esa ko’p yillik umr ko’radi.[3]

Boylamli tur. Bunday tuzilish poyaning birlamchi tuzilishida bir-biridan ajralgan o’tkazuvchi boylamlarga ega bo’lgan o’simliklar sebarga, tok uchun xosdir Ikkilamchi o’tishda kambiyga xosdir. Ikkilamchi tuzilishga o’tishda kambiy ikkilamchi yog’ochlik va ikkilamchi lublarni hosil qiladi. O’tkazuvchi boylamlarni bir-biridan ajratib turuvchi asosiy to’qima hujayralari boylamlararo kambiyni hosil qiladi. U o’z navbatida o’zak nurlari parenximasiga ajraladi. Shuning uchun ham yaxlit kambiy halqasi hosil bo’lishiga qaramay o’tkazuvchi boylamlar ikkilamchi tuzilishida ajralgan holda qoladi. Ba’zi o’simliklarda boylamlararo kambiy ancha sust rivojlangan. [1,3]

Oraliq tur. Bu ham dastlab ajralgan boylamlarga ega bo’lgan poyali o’simliklar uchun xarakterli bo’lib, keyinchalik boylamli kambiyning faollik

ko’rsatishi hisobiga yaxlit kambiy halqasi vujudga keladi. Oraliq tuming muhim xususiyati shunda shundan iboratki, bunda ikkilamchi yog’ochlik va ikkilamchi lublarbunda ikkalamchi ikkilamchi lublar faqat boylamli kambiydan emas, balki boylamlararo kambiydan hosil bo’ladi. Bu o’z navbatida yangi ikkilamchi o’tkazuvchi boylamlarni keltirib chiqaradi. Barcha boylamlarni sekin-asta o’sishi natijasida ular qo’shilib bir butun yog’ochlik bilan lubni ajratib turuvchi kambiyli halqa (kungaboqar, loviya) shakillanadi, ya’ni boylamli turdan boylamsiz turga o’tish kuzatiladi. Boylamsiz (halqali) tur. Mazkur tur poyaning birlamchi tuzilishida yog’ochlik va lub halqasimon joylashgan o’simliklarda (zig’ir, tamaki) kelib chiqadi. Ikkilamchi meristematik kambiy ham yaxlit halqa shaklida hosil bo’ladi va ikkilamchi yog’ochlik hamda lublaming halqalarini vujudga keltiradi. Po’stloq tarkibiga kambiyning tashqarisida joylashgan barcha to’qimalar kiradi. Po’stloqning tashqi qavatlari perderma hisoblanib, u po’kak, po’kak kambiysi va fellodermalardan tashkal topadi Ba’zan po’kak yuzasida epidena goldiglari kuzatiladi. U ham keyinchalik tushib ketadi, Periderma ostida o’sish konusidagi birlanchi meisteaning ajralishi natijasda hosil bo’lgan birlamchi po’stloq elementlari joylashadi. Unga kollenxima, xloroplastlar, kraxmal donachalani va druzlarga ega bo’lgan asosy parenama huyjayralari kiradi. Poyaning markaziga yaqinroq joyda kambiy faoliyati natijasi da hosil bo’lgan ikkalamchi po’stloq ajratiladi. Ikkilamchi po’stloqda trapetsiya shaklida lub tolalani bilan elaksimon naylar yo’ldosh hujayralar va lub parenamasi bilan navbatla shgan lub bo’laklari ko’rinib turadi elaksimon naylar daraxt poyalarida 2 – 3 yil faolik ko’rsatadi, keyinchalik u moddalarni o’tkazish xususyatini yo’qotadi va yangisi bilan almashinadi. Lub uchastkalari orasi dan asosy parenxima hujayralardan tashkal top gan birlamchi va ikalamchi o’zak nulari o’ tadi. Ularning hujayralani ko’pincha krazanal, moy, shakar kabi ozq moddalarni saglaydi o’zak nurlari orqali poyaning o’zag bilan chekka qisnlarida joylashgan to’qimalar (po’stloq) bilan aloqa bog’lanadi.[4]

Kambiy. Kambiy yupqa qobiqga ega bo’lgan cho’ziq to’g’ri to’rtburchak shakl dagi hujayralardan iborat. Uning tangental yo’nalishida bo’linishi natijasida yog’ochlik va lub elementlari hosl bo’ladi. Shuni ta’kdlab o’tish lozimki, yog’ochlik elementlari ko’prog sonda hosil bo’la di Kambiy halqas da hujayralar ortishi ularning radial yo’nali shida bo’linishi hi soblanib, natijada poyaning cheksiz yo’g’ onlashi sh imkoni yara tiladi. Kambiyning ishlash faoliyati yil davomi da bir za1 emas. U aynigsa bahor faslida ancha faol bo’lib, keyinchalik uning faoliyati sekin-

asta susayadi va kuzga borib butunlay to’xtaydi Yog’ochlik. U naylar, traxeidlar, yog’ ochlik parenamasi va libnfoman iborat. Yog’ochikdan ham o’zak nurlari o’tgan bo’ladi. Yog’ochlik parenzaimas o’zak nuriari da zahira oziq moddalar to’planadi. Kambiyning bir meyorda ishlama slig natijasida yog’ochliki hosl qiluvchi hujayralar bahorda hosil bo‘adi, ya’ni bu kamnbiy jadal ishlagan davrga to’g’ri keladi. Keyinchalik mayda va yupqa devorli hujayralar kelib chiqadi. Yog’ochlik hujayralani amolalar, oshlovchi moddalar, efr moylari kabilarni shimib olib malum rangga bo’yaladi.[5]

Ana shunday yog’ochlikning faollik ko’rsatmay qolgan markaziy qismi yog’ochlikning mag’zi deb ataladi. Yog’ochlikning bevosita kambiyga yaqin joylashgan qismlari suv va unda erigan moddalarni o’tkazish vazifasini bajarib, uni zabolon deyiladi. Zabolon yadro qsmiga nisbatan rangsiz bo’lishi bilan yog’ochlikda ajralib turadi.[6]

O’zak. O’zak poyaning markaziy qismini tashkil etib, hujayralarida har xil moddalar to’plangan va asosiy to’qimadan iboratdir. Daraxt va o’t o’simliklarning poyalari umrining uzun-qisqaligiga ko’ra bir-biridan keskin farqqiladi. O’t o’simliklaming yer ustki novdalari odatda bir yoki ba’zan 2-3 yil hayot kechiradi.

Daraxt o’simliklar poyasi bir necha yil yashaydi, asosiy poyasi tana hosil qiladi. Butalarda esa ayrim yirik poyalarini tanachalar deb qaralishi mumkin.

1. Novda daraxt, buta va yarimbutalaming o`zida kurtak va barg hosil qiladigan bir yillik shoxi

2. Novdalarda barg birikkan joy bo`g`im deyiladi.

3. Ikkita barg oralig’idagi qismi bo`g`im oralig’i deb ataladi.

4.Barglar qo’ltig’ida bittadan yoki bir nechtadan bo`lib kurtak joylashadi.

5.Kuz yaqinlashish bilan novdalarning yashil rangi o`zgarib, qo`ng`ir va qizg’ish rangga kiradi. G‘udaning po‘stida po‘kak qavat hosil qiladi. Chunki bu vaqtda ulaming po`sti qalinlashadi va ostida po‘kak bo`ladi.

7.Novdalar ikki xil bo`ladi.

8.Agar novda barg va kurtaklardan iborat bo`lsa vegetativ novda deyiladi.[2,7]

Ko`pchilik o`simliklar (kungaboqar, makkajo'xori (G'o'za)da poyalar tik o`sadi. Ko`tarilib o'suvchi poyalar esa sho`ra, tuyaqorin, shuvoq, izen' kabi o`simliklarda uchraydi: poyalari tuproqqa suya`nib, o`z gavdasini yuqoriga ko`taradi. Sebarga, o'rmalovchi ayiqtovon va shunga o'xshash qulupnay o`simliklari poyalari qo`shimcha ildiz chiqaradi. Qovun, tarvuz va qovoq o`simliklari palaklari

yer bag'irlab o'sadi. Ayrim poyalar (tok, vika, gorox) tanasini tik tuta olmasligi tufayli boshqa o`simliklarga ilashib o`sadi. Chirmashib o`sadigan o`simliklarga pechak, poyalar kiradi. O`z poyasini tik tutib tura oladigan, ingichka, uzunpoyali, ilashib, o'ralib o'suvchi poyali o`simliklar lianalar deb ataladi.

Lianalar asosan tropik o'rmonlarda o'sadigan o`simliklar hisoblanadi. Hindiston palmasi, «Ratanga» ana shunday o'simliklardan bo`lib, poyasining yo‘g'onligi 2-4 sm, bo`yi 300 metrgacha boradi. Markaziy Osiyoda uchraydigan pechakdoshlar, xmellar tipik o`tsimon lianalar bo`lsa, tok, ilon o'tlar esa daraxtsimon lianalardir.[5,6]

Poyalarning ko’ndalang kesimiga ko‘ra shakli o‘simliklar turiga qarab har xil: ularning yumaloq, silindrsimon (arpa, bug‘doy, qamish), uch qirrali (hiloldoshlar oilasiga mansub qiyoq, salomalaykum), to‘rt qirrali (yalpizdoshlar oilasiga kiruvchi yalpiz, rayhon) shuningdek, qoqidoshlar oilasidan si fiya o simligida va ko`p qirrali poya qovoq, tarvuz, sachratqi, kaktus kabi o`simlik turlarida uchraydi. Tabiatning tashqi muhitlariga moslashgan gulli o‘simliklarning poyasi uzun- qisqa bo`ladi. Bahorda o’sadigan ayrim o`tlar poyasining uzunligi atigi bir necha sm ga boradi. Tabiatda bahaybat daraxtlar ham uchraydi. Dunyoda eng baland daraxt Avstraliya evkalipti, uning balandligi 155 metrgacha boradi. Poyalarining yo’g’onligi ham xilma-xil bazi bir o`simliklarning poyasi yo‘g’on bo`lib, diametri bir necha metrga etsa, bazilariniki bir necha millimetmi tashkil qiladi. Masalan, pechak poyasining yo‘g’oningi 1-3 millimetr, Afrika 1-3 millimetr, Afrika baobob daraxti tanasining diametri esa 10-12 metrga teng keladi.[8]

Poyaning anatomik tuzilishi sistematik guruxlariga kura, sodda yoki murakkab buladi. Masalan tuban yusinlar poyasi faqat bir xil parenxima hujayralaridan, poyabargli yusinlar poyasi qobiq va suv o‘tkazuvchi to‘qimadan, plaunlar poyasi esa ksilema va floemalyan iborat o‘tkazuvchi to‘qimadan tuzilgan.

Bir pallali poyasida kambiy hosil bo‘lib bir pallali o‘simliklar poyasida kambiy hosil bo‘lmagani uchun yo’g’onlashuv uchum yo‘g‘onlashuv xususiyatiga ega emas. Aloe, yukka, dratsena kabi ayrim bir pallali o‘simliklarning poyasi fakat pertsiklda vujudga keladigan ikkilamchi hosil qiluvchi to‘qima hisobiga yo‘gonlashadi. Yer ostida joylashadigan bargi reduksiyalangan poya, odatda, ildizpoya deyiladi.[3,7]

Xulosa.

Poyaning dastlabki rivojlanish bosqichida peritsikl ostida yupqa pardalar uzunchoq hujayralardan iborat hosil qiluvchi to’qima prokambiy vujudga keladi. Prokambiy hujayralarining bulinishi natijasida birlamchi ksilema va birlamchi floema hosil buladi. Ikki pallali va ochiq urug‘li usimliklarda esa birlamchi ksilema va birlamchi floemadan tashqari ikkilamchi hosil qiluvchi to‘qima kambiy ham vujudga keladi. Ko’pchilik bir pallali usimliklar poyasining markaziy kismi parenzama hujayralaridan tuzilgan bulib, ularning orasidan o‘tkazuvchi nay-tolalar tutami o‘tadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.Mustafaev S.M. Botanika. Toshkent. «O’zbekiston»>.2502.470

2. Ikromov M.I., Nomuradov X.N., Yuldahev A.S., Botanika T. «O`zbekiston»>2502. 322 s 3. Vasilev A.E., VoroninN.S., Yelenevskiy A.G., Syerebryakova T.I. <<Botanika, morfologiya rasteniy»> M. «Prosvyesheniya>>. 2018.

4. Burigin V.A., Jongurazov F.X. Botanika. Toshkent. «O`situvchi». 2015.

5. Tojibaev Sh. O`simliklar sistematikasi (tuban o`simliklar). Toshkent, O‘stuvchi 20 <<O‘situvchi»>, 2011.

6. Kursanov. L. I. Botanika II tom. Tosh.2007

7. To`xtaev A. «O`situvchi» 2019. «O`simliklar anatomiyasi va morfologiyasi»>T

8. Umarova A.L. «O`simliklar anatomiyasi va morfologiyasi» dan amaliy mashg’ulotlar. T.: «O’situvchi»>, 2016

Research Science and Innovation House

“JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN” JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

ATLETIK GIMNASTIKACHILARNING JISMONIY TAYYORGARLIGINI RIVOJLANTIRISHNING ASOSIY YO‘NALISHLARI

Mirzalimov Muslimbek Saotjon o‘g‘li.
Andijon davlat pedagogika instituti,
Jismoniy madaniyat fakulteti 2-kurs talabasi.

Annotatsiya: Maqolada atletik gimnastikachilar jismoniy tayyorgarligi va maxsus-jismoniy tayyorgarligini rivojlantirishning asosiy yo‘nalishlari tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: Atletik gimnastika, jismoniy tayyorgarlik, maxsus-jismoniy tayyorgarlik, gimnastikachilarning umumiy jismoniy tayyorgarligi, fiziologik jarayonlar, metabolik jarayonlar, sportchilarning funksional imkoniyatlari.

KIRISH

Atletik gimnastikasida sport mahoratini oshirishning eng samarali yo‘llarini izlab topish ishlari, mashg‘ulot jarayonini belgilovchi barcha yo‘nalishlarda olib borilmoqda. Musobaqa dasturlari murakkabligini oshishi va ushbu sport turida raqobatni keskin kuchayganligi sababli jismoniy tayyorgarlik muammolari yana ham muhimlashib bormoqda. Atletik gimnastikasida o‘rgatish texnikasi va uslubiyatlari tahliliga bag‘ishlangan tadqiqotlarning muhimligini tan olish bilan bir qatorda shuni ham ta’kidlab o‘tish joizki, mashg‘ulot faoliyatining boshqa tarkibiy qismlari kabi texnik tayyorgarlik, maxsus jismoniy tayyorgarlikni hisobga olgan holda manzilli takomillashtirilgandagina sport mahoratini takomillashtirish istiqbollarini amalga oshirishga yordam beradi. Amaliyotning ko‘rsatishicha, ayrim harakat sifatlari (ayniqsa maxsus bo‘lmagan) haddan ortiq rivojlangan bir vaqtda, jismoniy tayyorgarlikni yetarli bo‘lmagan bazasi harakat faoliyatining (ayniqsa yuqori murakkablikdagi) texnik tuzilmalarini buzilishiga olib keladi, texnikani ancha tezroq egallash uchun imkoniyat yaratib bera olmaydi va tayyorgarlikni iqtisodsiz qilib qo‘yadi. Shu bilan birga murakkab va o‘ta murakkab mashqlarning katta hajmini egallash bo‘yicha sportchi va murabbiy oldida turgan vazifalarning qiyinligi ko‘pincha shunga olib keladiki, jismoniy tayyorgarlik (JT) boshqaruvi ikkinchi darajali vazifalarga o‘tib qoladi. Shu bilan bir qatorda, gimnastika dasturlariningo‘sib borayotgan murakkabligi, ularni muntazam yangilab borish

zaruriyati va yuqori darajadagi raqobat ko‘pincha bir kunda ikki, uch martalik mashg‘ulotlarni talab qiluvchi juda katta hajmli ishlarni olib boorish, bu jismoniy tayyorgarlikni mashg‘ulot chidamkorligi ortishi asosida yotgan faol ta’minot bilan bog‘liq yana bir muammoni keltirib chiqaradi. Bularning barchasi JTni hisobga olish, tartibga solish va boshqarish masalalarini atletik gimnastikasida tadqiqot vazifalarini birinchi rejalaridan biriga aylantiradi.

Boshqa sport turlaridagi kabi atletik gimnastikada JT vositalari samaradorligini baholashda, maxsus yo‘naltirilgan yuklamalarni u yoki boshqa harakat sifatlariga va sportchi organizmining funksional imkoniyatlariga ko‘rsatayotgan sifat va miqdoriy ta’sirini aniqlab beradigan hususiyatlardan kelib chiqish maqsadga muvofiq.

Biroq amaliyotda jismoniy tayyorgarlikka bo‘lgan bunday yondoshuvlarni amalga oshirishda ahamiyatli qiyinchiliklarga duch kelish mumkin. Ayrim tadqiqotchilar JT yuklamalarini faqat ikkita mezon- shug‘ullantiruvchi ta’sirlarning xosligi va shug‘ullantiruvchi potensial bo‘yicha aniqlashni taklif qiladilar. Mashg‘ulot ta’sirining o‘ziga xosligi ostida, ularni motor apparatini ishlash tartibida harakat faoliyatlari kabi, quvvat ta’minoti mexanizmlarida ham musobaqa faoliyati talablarini muvofiqlik darajasi tushuniladi. Shug‘ullantiruvchi ta’sirlarning o‘ziga xos hususiyati, o‘ziga xos toliqish (charchash) va o‘ziga xos moslashishni rivojlanishi bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, organizmda sodir bo‘ladigan fiziologik va metabolik jarayonlar namoyon bo‘ladi. Amaliyotda bunday mezonlar asosida maxsus jismoniy va umumiy jismoniy tayyorgarlik (muvofiq ravishda MJT va UJT) mashg‘ulot yuklamalari ajratiladi.

Umumiy jismoniy tayyorgarlik mazmuni, qoida bo‘yicha, atletik gimnastikachini har tomonlama umumiy rivojlantirish maqsadlarida aniqlanadi va shu nuqtai nazardan yuqori malakali sportchilar tayyorgarligida katta ahamiyatga ega emas. Bir vaqtning o‘zida gimnastikada yosh gimnastikachilar uchun sport mahoratini shakllantirish bosqichlarida bunday yuklamalarning yuqori nisbati va ahamiyati saqlanib qoladi.

Atletik gimnastikada MJT mazmuni dinamik tavsiflari, ish tartibi va organizmning reaksiya tuzilmasiga ko‘ra sport musobaqa sharoitlariga, yoki barcha talablar, yoki asosiy tarkibiy qismlarga maksimal darajada yaqinlashtirilishi kerak. Gohida MJT yuklamalariga bo‘lgan ushbu talablar ishchi harakatlar amplitudasi qismlariga, maksimal kuch va uni namoyon bo‘lish vaqti, mushaklarning ish

tartibiga urg‘u berish bilan harakatlar amplitudasi va yo‘nalishi bo‘yicha mashg‘ulot va musobaqa mashqlariga o‘xshashini nazarda tutuvchi dinamik muvofiqlik tamoyilida ifodalanadi.

Atletik gimnastikada zamonaviy tayyorgarlikka kelsak, ushbu tamoyil asosiy hisoblanadi. Bundan tashqari, mashg‘ulot mashqlari parametrlarini belgilangan tavsiflari uyg‘unlik va ketma-ketlik bo‘yicha ham o‘xshash bo‘lishi zarur. Maxsus ishchanlik qobiliyatlari asosida maxsus jismoniy tayyorgarlik yotadigan boshqa sport turlaridan farqli o‘laroq, atletik gimnastika uchun yuklamalarni sportchining jismoniy va texnik tayyorgarlik darajasiga birlashgan ta’siri yuklamalarning o‘ziga xos bo‘lgan eng muhim mezoni hisoblanadi.

MJTning bunday vositalarini samarali shug‘ullantiruvchi imkoniyatlari hamda sport mahoratini oshirish uchun ulardan foydalanishda nafaqat musobaqa sharoitlarini modellashtirish, balki ularni maksimal kuch qiymati, uni rivojlantirish vaqti va metabolik jarayonlar kuchi bo‘yicha oshirish kerak. Amalda bu maqsadi mushak apparatining funksional vazifasi hisoblangan MJT tizimida maxsuslashtirilgan (ixtisoslashtirilgan) kuch yuklamalaridan keng foydalanish bilan bog‘liq. Atletik gimnastikada MJTning bunday o‘ziga xos tomoni boshqa sport turlariga qaraganda qiyoslab bo‘lmaydigan darajada ahamiyatga ega bo‘lib, MTJ yuklamalarining asosiy mazmunini tashkil etadi. Shu bilan birga, atletik gimnastikada MJT mazmuniga qo‘yilgan talab, yetilishning yosh hususiyatlari va harakat apparatining rivojlanishiga yuklanadi. Bundan kelib chiqadiki, mushak kuchining funksional vazifasi yosh atletik gimnastikachilarning yoshga oid rivojlanish davrlari va mushak massasi va kuchini tabiiy o‘sishi bilan bog‘liq bo‘lgan jinsiy yetilish ko’rsatkichlari bilan uzviy bog‘liq. Afsuski, gimnastika bo‘yicha maxsus adabiyotlarda ushbu masalalar gimnastikachilar tayyorgarligida muhim o‘rin egallashiga qaramay yetarli darajada yoritib berilmagan.

Gimnastikada MJT mazmuni ushbu omillarga ham uzviy bog‘liq bo‘lib, yosh sportchilarni rivojlantirish imkoniyatlarini amalga oshirish va harakat qobiliyatlarini maxsus takomillashtirish uchun funksional poydevor yaratishga yordam beradi. Ko‘pincha bu MJT vositalarini takomillashtirish imkoniyatlari, egiluvchanlik va harakat apparatini mustahkamlash uchun qo‘llanilishida ifodalanadi. Bundan tashqari, ushbu yo‘nalishdagi yuklamalar xususiyatini aniqlash bilan koordinatsiya qobiliyatlarining hilma-hil turlari tuzilmalarini nisbiy mustaqilligini ham hisobga olish lozim.

Sport mahorati shakllangan sari tiklanish jarayonlarini faollashtirish uchun UJT yuklamalarining roli yana ham ortib boradi. Atletik gimnastikada bu mashg‘ulotning yordamchi vositalari miqdorining ko‘p emasligi, asosan musobaqa mashqlari yoki ularning elementlaridan tashkil topgan mashg‘ulot yuklamalari ma’lum monotonlikka ega ekanligi tufayli muhim ahamiyat kasb etadi. Biroq, ushbu tadqiqotlar zarur darajada rivojlanmadi, chunki ko‘p yillik tayyorgarlik samaradorligini pasayishiga olib kelishi mumkin.

Hozirgi kunda JT vositalaridan foydalanishni tashkil etishni tartibga solish masalalari ko‘pincha mashg‘ulotni tuzilish shakllarini ikki toifasi bilan bog‘liq. Bir tomondan, asosiy sharti JT vositalarini yuqori samaradorligini ta’minlash kabi ularni ustuvor yo‘nalishlarini uyg‘unlashtirish usuli, boshqa tomondan tayyorgarlikni muayyan sikllari, davrlari doirasida bunday vositalarni tartiblashtirish usuli nazarda tutiladi. Atletik gimnastikada ushbu masalalar yetarli darajada yaxshi ishlab chiqilmagan.

Ko‘p sonli tadqiqotlarda ko‘rsatilishicha, mashg‘ulot tuzilishining kompleks shaklida, ya’ni mashg‘ulot darslari yoki mikrotsikllar doirasida va tayyorgarlikning ancha davomiy bosqichlarida tayyorgarlikning hilma-hil vazifalari parallel ravishda hal etilganda va turli ustuvor yo‘nalishli JT vositalari qo‘llanilgandagina sportchining garmonik va har tomonlama rivojlanishiga erishish mumkin. Bunday holatlarda bitta harakat qobiliyatning rivojlanishi boshqalarining ham rivojlanishiga yordam berishi to‘g‘risida ma’lumotlar ham mavjud. Shu bilan birga JT yuklamalarining ko‘p qirraliligi, bir yo‘nalishli yuklamalar mazmuniga qaraganda kuch, tezkorlik, chidamkorlik, harakatlarning umumiy koordinatsiyasini ahamiyatli darajada yaxshilaydi. Umumiy universal qoida sifatida barcha darsliklarga kiritilgan harakat ko‘nikmalari va sifatlarining birligi, UJT va MJT birligi uslubiy tamoyillari shunga asoslanadi. Bundan tashqari, hozirgi kuda shunday tendensiya kuzatilmoqdaki, faqat sportchilarni ko‘p yillik tayyorgarlik jarayonida bazaviy tayyorgarlik bosqichlarida yoki bu mahorati nisbatan uncha yuqori bo‘lmagan sportchilarga tegishli bo‘lgandagina bunday yondashuv samaradorligiga erishish mumkin.

Gimnastikaga tegishli bo‘lgan JT jarayonini tashkil etishning bunday “kompleks” shakllarining roli ikkita asosiy sabablarga ko‘ra juda yuqori. Birinchidan, gimnastika ko‘pkurashi turlari bilan bog‘liq maxsus jismoniy va texnik tayyorgarlikka bo‘lgan talablarning hilma-hilligi. Ikkinchidan, sport mahoratini

shakllantirish aynan sportchilarning yoshga oid rivojlanish davrlariga to‘g‘ri kelganligi tufayli. Bu o‘z-o‘zidan JT bazaviy elementlarining doimiyligi va yosh gimnastikachilar tayyorgarligida ushbu yondoshuvlarni maxsus asoslashni nazarda tutadi.

JT yo‘nalishi to‘g‘risida gapirib, qaysi harakat sifatlari qo‘llaniladigan mashg‘ulot vositalari bilan qanchalik darajagacha rivojlantirilishi kerakligi haqida aniq tasavvurga ega bo‘lish lozim. Shuning uchun jismoniy tayyorgarlik tuzilmasi (tarkibiy qismlari) to‘g‘risida batafsil tasavvurga ega bo‘lish JTni dasturlashtirishda zarur shartlardan biri hisoblanadi.

Hozirgi kunda yuqori malakali sportchilarda mashg‘ulot yuklamalarini tashkil etishga yuqorida bayon etilgan yondashuvlar yetarli darajada qo‘llanilmayotganligi aniqlanmoqda.

Bu ehtimol yuqori malakali atletik gimnastikachilar yuqori darajada maxsus jismoniy tayyorgarlikka ega ekanliklari bilan bog‘liqdir. Uni faqat u yoki bu yo‘nalishli juda kuchli shug‘ullantiruvchi ta’sir hisobigagina oshirish mumkin. Shu maqsadda u yoki bu yo‘nalishli JT vositalari konsentratsiyasidan foydalanish taklif qilinmoqda. Bunday konsentratsiya gimnastikachilarning maxsus kuch tayyorgarligi uchun eng maqbuli bo‘ldi. Tayyorgarlikni jadallashtirish sharoitlarida bu albatta alohida ahamiyatga egadir. Ko‘rsatilishicha, aynan shunday mashg‘ulot ta’siriga erishishda kuchga yo‘naltirilgan yillik yuklamalar hajmini 10-15%ga kamaytirish mumkin. Biroq, shuni ham inobatga olish kerakki, konsentratsiyalangan kuch yuklamalarini qo‘llanilishi tezkor-kuch ko‘rsatkichlari va o‘ziga xos toliqish natijasi sifatida, harakat apparati proprioretseptorlari sezuvchanligini pasayishiga olib kelishi mumkin. Bu o‘z navbatida, texnik mahoratni takomillashtirish vazifalarini hal etilishini qiyinlashtiradi, shuning uchun bir-biriga mos kelmaydigan yoki o‘zaro salbiy aloqaga ega bo‘lgan mashg‘ulot ta’sirlari bilan JT vositalarini vaqt bo‘yicha ajratish taklif qilinadi. Ammo ushbu masalalar hali yetarli darajada ishlab chiqilmagan. Shu bilan birga MJTni ahamiyatli darajada jadallashtirishda uni mashg‘ulot jarayonidagi tuzilish samaradorligi, o‘ziga xos toliqish va organizmning umumiy funksional holatidagi o‘zgarishlarni boshqarilishi bilan aniqlanadi. Aynan ular u yoki bu yo‘nalishli JT yuklamalariga gimnastikachilarning tayyorlik holati va texnik takomillashuv imkoniyatlarini belgilab beradi. Biroq, gimnastikachilarni mashg‘ulot chidamkorligi kabi toliqishni o‘ziga xos namoyon bo‘lish hususiyatlarini hisobga olish usullari maxsus tadqiqotlar uchun maydon bo‘lib qolmoqda.

XULOSA

Keltirilgan ma’lumotlar gimnastikachilarning maxsus jismoniy va texnik tayyorgarligini o‘zaro bog‘liq takomillashtirish uchun ahamiyatli darajada zaxiralar mavjudligi to‘g‘risida guvohlik beradi. Bir vaqtning o‘zida ular atletik gimnastikasining zamonaviy rivojlanish tendensiyalari (bosqichlari) JTni takomillashtirishda katta rol o‘ynashini nazarda tutadi. Uning yuqori darajasi, haddan ortiq charchash, haddan ortiq shug‘ullanganlik holatlari va moslashish jarayonini buzilishiga olib kelishi mumkin bo‘lgan zo‘riqishi, haddan ortiq yuklanishi, oxirigacha tiklanmaslik holatlarini to‘planish ehtimolini kamayishi bilan ham bog‘liq bo‘lishi mumkin. Oxirgilari ko‘p yillik tayyorgarlik jarayonida bir qator umuman istalmagan oqibatlarga olib keladi va yuqori natijalar yoshiga bo‘lgan individual imkoniyatlarni amalga oshirilishini chegaralab qo‘yadi. JT roli ko‘p yillik tayyorgarlik jarayonida jarohatlanish ehtimoli va takrorlanishini kamayishida, sport mahoratining o‘sish tempini saqlab qolishda ifodalanishi mumkin. SHuning uchun JTni ma’lum modelga (namuna) mos ravishda takomillashtirish gimnastikachilarning ko‘p yillik tayyorgarlik jarayoni va sport mahoratini o‘sish imkoniyatlarini saqlab qolishda “me’yor” mezonlaridan biri bo‘lishi kerak.

Gimnastikachilarning ko‘p yillik tayyorgarlik tizimi, uning bazaviy holatlari ko‘p sonli mutaxassislarning ishlari bilan alla qachon shakllanib bo‘lgan. Biroq atletik gimnastikaning davom etayotgan rivojlanishi va raqobatni oshib borayotganligini inobatga olish bilan birga, hal etilishi birinchi darajaga ko‘tarilgan bir qator masalalar va qarama-qarshi fikrlar ham mavjud. Bir tomondan tayyorgarlikni ishdividuallashtirish, JT va texnik tayyorgarlik yuklamalarini kompleks modellashtirish tamoyillarini amalga oshirish hamda musobaqa faoliyati kabi, tayyorgarlik jarayoni mazmunini ham aks ettiruvchi JTning model tavsiflarini ishlab chiqish ham ushbu masalalardan eng asosiylari hisoblanadi.

Research Science and Innovation House

REFERENCES

1. Аркаев Л.Я., Сучилин Н.Г. Как готовить чемпионов. /Теория и технология подготовки гимнастов высшей квалификации. М.: ФИС 2004. - 326-б.

2. Гавердовский Ю.К., Лисицкая Т.С., Розин Е.Ю., Смолевский В.М. Спортивная гимнастика (мужчины и женщины). Примерные программы спортивной подготовки для ДЮСШ, СДЮШОР и ШВСМ. Москва 2005. - 511-

3. Гавердовский Ю. К. Теория и методика спортивной гимнастики: учебник в 2 т. - Т. 2/Ю. К. Гавердовский, В.М. Смолевский. - М.: Советский спорт, 2014. - 231-б.

4. Eshtayev A.K., Umarov M.N. ва бошк. «Gimnastika nazariyasi va uslubiyoti» Darslik. T.: 2017. - 500-b.

5. Eshtaev A.K. Gimnastika nazariyasi va uslubiyati [Matn]: o'quv qo'llanma Eshtaev Anvar Kurganovich. - Toshkent. «O'zkitobsavdo-nashriyoti», 2020. - 312-

6. Платонов В.Н. Двигательные качества и физическая подготовка спортсменов. Издательство «СПОРТ» М.: 2019. - 630 - б.

7. Umarov M.N. va boshq. Gimnastika, darislik. T.Cho'lpon nomidagi BMIU, 2018. - 552-b.

Research Science and Innovation House

“JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN” JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

Bargning morfologik va anatomik tuzilishi va xillari

Andijon Davlat pedagogika instituti tabiiy fanlar fakulteti biologiya yo‘nalishi 1- kurs talabasi Abdubannonov Abdurahmonn Zafarjon oğli

Annotatsiya: Barg o‘simliklarning asosiy qismi bo‘ib,unda fotosintez jarayoni kechadi.Bu jarayon bargning qizib ketmasligini oldini oladi.Barg-oddiy va murakkab barglarga bo‘linadi.

Kalit so‘zlar: Barg,fotosintez,bargning tomirlanishi,oddiy va murakkab barglar,moddalar, barg plastinkasi,geterofiliya,yaproq,gaz almashinuvi, suv va mineral tuzlar.

Kirish: Barg (lotincha folium, yun. phyllon) – yuksak o‘simliklarning asosiy vegetativ organlaridan biri, fotosintez, transpiratsiya va gaz almashinuvi vazifasini bajaradi. Ba’zi o‘simliklar barglari evolyutsiya davomida yashash sharoiti ta’sirida shakli o‘zgarib, oziq yoki suv g‘amlash, himoya qilish, ilashish kabi qo‘shimcha funksiyalarni bajarishga moslashgan. Bargning kattaligi turlicha, odatda 3-10 sm, ayrim o‘simliklar (palma, banan) bargi 20 m ga yetadi. Bargning plastinkasimon kengaygan qismi yaproq deyiladi, novdaga yopishish uchun xizmat qiladigan ingichka qismi barg bandi deyiladi. O‘simliklarda barglar katta sathini tashkil etadi. Yashil barg sathininng asosiy funksiyasi fotosintez, transpiratsiya (suvni bug’lab havoga chiqarish) dan iboratdir.Barg yassi shaklga ega uning ustki va ostki tomonlari dorzoventral (lat. dorzo-orqa, venter-qorin) tuzilgan. Suv transpiratsiya tufayli poya orqali yuqori ko‘tarilib turadi va shu sababli o‘simliklardagi tirik hujayralar suv bilan ta’minlanib turgor hodisasi saqlanadi. Bundan tashqari transpiratsiya vositasi o‘simliklarni qizib ketishidan saqlaydi. Barg sathining o‘sishi yorug’likni tutishiga, gaz almashinishini kuchaytirishga va suvni bug’latishga bo‘lgan moslamadir. Bu moslama uzoq davom etgan evolutsiya jarayonida o‘simliklarni muhitga moslanishi natijasida vujudga kelgan. Yetilgan tipik barg uch qismdan: barg (plastinkasi, barg bandi va barg asosi (tagi)dan iborat. Kuzga ko‘rinadigan tipik barg (plastinka)ning eng xususiyatli tomoni shundan iboratki, u yassi shaklda,dorzoventral tuzilishda bo‘lib, uning o‘sishi cheklangan. Bargning katta-kichikligi har xil, eng yirik barg rafiya deb atalgan, patsimon bargli daraxtlarida 15-20 m, Janubiy Amerikaning tropik qismida, ayniqsa, Amazonka daryosi havzalarida ko‘p tarqalgan Viktoriya regiya bargning diametri 2 metrgacha,

eng kichik barg, volfiyada esa bir necha sm. gacha.

Asosiy qism: Bargning asosiy funksiyasi fotosintez, transpiratsiya, gaz almashinish, barg plastinkasida sodir bo‘ladi. Barg plastinkasi bilan barg asosi o‘rtasida barg bandi joylashgan. Uning shakli silindrsimon, yassi, uzun (yong’oqda) yoki qisqa (tolda) bo‘lishi mumkin. Bandi bor barglar bandli barglar deb ataladi. Bargning fotosintez qiladigan sathi yaproqning shakli va kattaligiga bog‘liq Yaproqning yassi bo‘lishi bargning fotosintez qiladigan yuzasi sathini oshiradi. Barg oddiy va murakkab bo‘ladi. Oddiy barg bandida bitta, murakkab barg bandida bir necha yaproq bor. Oddiy barg. yaprog‘ining shakliga ko‘ra yumaloq, tuxumsimon, nashtarsimon, to‘g‘ri chiziqpi, ninasimon, yuraksimon, doirasimon va boshqa; qirrasining tuzilishiga ko‘ra tekis qirrali, tishli, kungurali; i. 1 mm2 barg yuzasida og‘izchalar soni 40 dan 500 gacha, ba’zan undan ham ko‘proq bo‘ladi. Og‘izchalar ayniqsa sernam joylarda o‘sadigan o‘simliklar bargi kutikula, yog‘simon moddalar yoki tuklar bilan qoplangan, barg plastinkasi kichik, ko‘pincha etli; barg orqali suvning ko‘p bug‘lanishiga imkon bermaydi. Ko‘pgina o‘simliklarda esa bargning asosi tarnovga o‘xshab kengaygan bo‘lib, poyani bir qismini o‘rab oladi va barg navi yoki barg g’ilofi deyiladi. Barg g’ilofi bir pallali (bug’doydoshlarda) va ba’zi ikki pallali (ziradoshlarda) uchraydi. Barg g’ilofi tiniq (shaffof) parda (po‘st)li yoki qo‘ng’ir, kulrang bo‘lishi mumkin. Ko‘pgina o‘simliklarda barg bilan poyaning qo‘shiladigan joyida ya’ni barg bandining asosida (tagida) bir juft alohida o‘simtalar chiqadi, bularga yon bargchalar deb ataladi. Yon bargchalarning shakli pardaga, qobiqqa, mayda-mayda bargchalarga qiltanoq va ba’zan haqiqiy barglarga o‘xshaydi. Yiriklashgan yonbargchalar fotosintez vazifasini bajaradi (masalan, no‘xat, astradoshlarning ko‘pchilik vakillarida).

Barg shakllari. Barglar har xil shaklda bo‘ladi. Barg oddiy va murakkab barglarga bo‘linadi. Barglarning tomirlanish sistemasi: O‘simliklarda barg plastinkasining tomirlanishi sistemasi barg bandi va poyaga ketadigan nay-tola bog’lamlaridan iborat bo‘lib, ular orqali suv, mineral tuzlar va organik moddalar harakatlanadi. Suv va mineral tuzlar barglardagi hujayralarga tomon, organik moddalar esa doimo barglardagi hujayralardan poyaga tomon harakat qiladi.

Tomirlanish sistemasi barg plastinkasida har xil: dixotomik, parallel, yoysimon, panjasimon va tursimon shaklda bo‘ladi. Filogenetik jihatdan uncha takomillashmagan tomirlanishning qadimgi xili dixotomik yoki ayrimsimon tomirlanish hisoblanadi. Bu xildagi tomirlanish mezozoy erasidan ayrim joylarda

saqlanib qolgan relikt (lat.reliktus-qoldirilgan) kam uchraydigan ginkgoning barglariga xosdir. Ko‘pchilik qirqquloqlarda va sodda tuzilgan urug’li o‘simliklarda bitta yoki ikkita bir-biriga bilan tutashmagan oddiy tomirlar bo‘ladi. Bug’doydoshlarda parallel, piyozguldoshlarda yoysimon tomirlanishni ko‘rish mumkin. Barglarning novda o`qida joylanish tartibi. O‘simliklarning barglari novda o‘qida ma’lum bir qonun asosida joylashib radial simmetriya hosil qiladi. Barglarning poyaga joylashish tartibi irsiy belgi bo‘lib, har qaysi oilalarda ma’lum tartibda joylanish bo‘ladi.

Geterofiliya (yunon.geteros-turlicha, har xil, fillon-barg)- biror o‘simlik novdasidagi yoki poyasidagi barglarning har xil shaklda bo‘lishiga geterofilliya deb ataladi. Bu ayniqsa, suvda o‘suvchi o‘simliklarda ko‘p tarqalgan chunki ularni suv ostidagi barglari qirqilgan yoki uzun lentasimon bo‘lsa, suvning yuzasidagi barglari butunlay boshqacha shaklda bo‘lishligi bilan farq qiladi (suv ayiqtovoni, o‘q barg) . Ekologik sharoit ta’sirida hosil bo‘ladigan geterofilliya hodisasini issiq xonalarda o‘stirilayotgan avstraliya akatsiyasi misolida ko‘rish mumkin. Namlik yetarli bo‘lganda unib chiqqan o‘simtaning urug’pallalaridan keyin rivojlangan juft patsimon barglari, fillodiy (yunon. fillon-barg, eydos-qiyofa) deb ataladigan bargga o‘xshagan keng barg bandida hosil bo‘ladi. Geterofiliya tut, evkalipt, yovvoyi nok kabi quruqlikka o‘suvchi o‘simliklarda ham ko‘rinadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1.”BOTANIKA(morfologiya, anatomiya,sistematika, geobotanika)”
O‘.Pratov,L.Shamsuvaliyevna,E.Sulaymonov,X.Axunov,K.Ibodov,V.Maxmudv
Toshkent 2010
2.w.w.w.arxiv.uz

Research Science and Innovation House

“JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN” JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

ЖЕНСКИЕ ОБРАЗЫ В РАССКАЗАХ А.П. ЧЕХОВА

Абдуллаев Дилшод Кодирович
Ургенческий технологический университет Ранч

Аннотация: В данном исследовании рассматривается образ женщины в русской литературе, с акцентом на анализ женских персонажей в прозе, чтобы раскрыть идейно-эстетический замысел авторов. Основная цель исследования – изучение женских образов в произведениях А. П. Чехова для выявления их идейно-эстетической функции.

Ключевые слова: женский образ, проза, русская литература, персонажи произведений.

Annotatsiya: Mazkur tadqiqot rus adabiyotidagi ayol obrazlarini o‘rganishga bag‘ishlangan bo‘lib, nasriy asarlarda ayol qahramonlarning muallif tomonidan tasvirlangan g‘oyaviy va estetik ma’nosini ochib berishga qaratilgan. Tadqiqotning asosiy maqsadi – A. P. Chexov asarlaridagi ayol obrazlarini o‘rganishdan iborat.

Kalit so‘zlar: ayol obrazi, nasr, rus adabiyoti, asar qahramonlari.

Abstract: This research explores the representation of women in Russian literature, focusing on female characters in prose to uncover the authors' ideological and aesthetic intentions. The study aims to analyze the depiction of women in A. P. Chekhov's works to understand their ideological and aesthetic roles.

Key words: female image, prose, Russian literature, characters.

Основной текст:

Антон Павлович Чехов – один из величайших русских писателей, который на протяжении своей литературной карьеры создал множество ярких, многослойных персонажей. Особое внимание в его произведениях уделяется женщинам, образы которых бывают как трагичными, так и комичными, глубокими и противоречивыми. Женщины в рассказах Чехова изображены не только как матери, жены или возлюбленные, но и как отдельные личности, с собственными переживаниями, амбициями и судьбами.

В статье рассматриваются типы женских образов в русской литературе XVIII–XIX веков, уделяя внимание их роли в культурных и социальных контекстах. В центре исследования – произведения А. П. Чехова, где женские образы часто становятся ключевыми. Чехов создает сложных и многослойных героинь, выходящих за рамки традиционных типажей.

Чеховские женские персонажи, как и его произведения в целом, отличаются глубоким психологизмом. Они живут в реальном, порой безрадостном мире, полном мелких и крупных неприятностей, и, несмотря на это, продолжают искать счастье, любовь и смысл жизни.

В рассказах Чехова часто встречаются женщины, чьи жизни сосредоточены вокруг семьи. Одна из таких героинь — Наталья в рассказе "Жена". Она олицетворяет собой образ женщины, которая, жертвуя собой ради семьи, находит удовлетворение в роли матери и жены. Однако её жизнь наполнена внутренними конфликтами и неоправданными ожиданиями от мужа, который не способен оценить её усилия и жертвы. Это произведение показывает, как женщина может стать жертвой собственных идеалов о семейном счастье.

Образ невесты, мечтающей о замужестве, является одним из наиболее часто встречающихся. Так, в рассказе «Перед свадьбой» героиня Подзатылкина представлена как заурядная девушка, чьи характеристики намеренно подчеркивают ее обыденность. Автор с иронией описывает типичный женский образ своего времени.

В рассказе «Дачница» героиня Леля, принадлежащая к категории «невест-институток», сталкивается с внутренним конфликтом между своими мечтами и реальностью. Идеализированный образ мужчины, созданный ее воображением, резко контрастирует с ее супругом и окружающими, что становится источником ее разочарования.

В рассказах Чехова можно встретить и женщин, которые стремятся к самовыражению, ищут собственный путь в жизни. Примером является образ Лизы в рассказе "Леди с собачкой". Она — женщина, которая в поисках любви и внутренней свободы выходит за рамки своего привычного окружения. Лиза и её отношения с Гуровым символизируют стремление женщины к личной независимости, но в то же время к чувственному переживанию жизни, что делает этот образ особенно трагичным.

Отдельную категорию у Чехова составляют героини-актрисы, для которых сцена становится смыслом жизни. В рассказе «Он и она» представлена многоплановая героиня, певица, чей образ трактуется через взгляды автора и мужа. С одной стороны, автор подчеркивает ее несоответствие общепринятым представлениям о красоте, а с другой – демонстрирует ее сценическую и социальную яркость, создавая сложный, противоречивый портрет.

Антон Павлович Чехов — мастер краткой формы, который сумел запечатлеть множество оттенков человеческой натуры в своих рассказах. Женские образы в его произведениях занимают особое место. Они разнообразны, живы и многогранны, и через них Чехов раскрывает как внутренний мир героинь, так и особенности времени, в котором они живут.

Многогранность женских характеров

Чехов создает персонажей, которые выходят за рамки стандартных представлений о женщинах того времени. Его героини — это не только жены, дочери или возлюбленные, но и личности с собственными мечтами, сомнениями и трагедиями. Например, в рассказе "Ионыч" Екатерина Ивановна Туркина мечтает о карьере пианистки и стремится к самостоятельности, хотя её попытки вырваться из провинциальной рутины заканчиваются неудачей. Через этот образ Чехов показывает, как общественные и семейные устои подавляют индивидуальные устремления.

В "Душечке" автор исследует тему женской зависимости от мужчин. Главная героиня, Ольга Семёновна, полностью растворяется в каждом из своих мужчин, теряя собственное "я". Этот образ часто трактуется как сатирический, но он также вызывает сочувствие: Чехов показывает, как общественные нормы формируют таких женщин.

Женщина как зеркало эпохи

Женские образы у Чехова отражают социальные и культурные реалии конца XIX — начала XX века. В его рассказах можно увидеть, как героини сталкиваются с проблемами неравенства, отсутствия выбора и моральных предрассудков. В рассказе "Анна на шее" главная героиня оказывается заложницей брака по расчёту. Анна сначала подчиняется мужу, но затем,

пользуясь своим обаянием и связями, начинает вести независимую жизнь, что становится вызовом для патриархального общества.

Чувственность и психологизм

Чехов уделяет большое внимание внутреннему миру своих героинь. Через тонкие детали он показывает их эмоциональные переживания, страхи и надежды. В рассказе "Дама с собачкой" Ганна Сергеевна предстает перед читателем как женщина, переживающая глубокий внутренний конфликт между моральными установками и чувством любви. Чехов избегает однозначных оценок, позволяя читателю самому судить о её поступках.

Женские образы в рассказах Чехова — это не просто персонажи, это многослойные портреты, через которые автор исследует человеческую природу. Чехов показывает женщин такими, какие они есть, с их слабостями и силой, страстями и сомнениями. Его героини остаются актуальными и по сей день, напоминая нам о сложной и противоречивой природе человеческой души.

Таким образом, женские образы в творчестве Чехова играют значимую роль в отражении как личных, так и общественных конфликтов, обогащая идейно-эстетическую составляющую его произведений.

Описание героини в рассказах Чехова часто строится на основе ироничного переосмысления литературных стереотипов. Детализированное изображение подчеркивает впечатление, которое героиня производит на окружающих. Внешние черты отступают на второй план, уступая место акценту на аксессуарах — драгоценностях, дорогой одежде, прическе, улыбке и жестах, демонстрирующих стремление героини нравиться.

Альтернативная точка зрения, принадлежащая мужу героини, представлена в виде его записей, где внешность жены описывается с особой дотошностью: она изображается непривлекательной, с грубыми чертами лица и отсутствием женственности. Эта характеристика контрастирует с образом, который героиня создает в обществе.

Одним из распространенных типов женских персонажей в ранних рассказах Чехова является «женщина-вамп», подавляющая волю мужчин своей харизмой и использующая привлекательность для достижения личных целей. Яркий пример — Сусанна Моисеевна из рассказа «Тина» (1886),

которая направляет свою энергию на манипуляции и удовлетворение собственных желаний. Женщина-хищница у Чехова часто описывается через животные образы: «стиснутые зубы», «сжатый кулак», немигающий взгляд и сравнения с кошкой, угрем или змеей.

В некоторых произведениях Чехов противопоставляет женские типажи — верную жену и любовницу, хищницу и жертву, невесту и возлюбленную. Для создания женских образов он активно использует анималистические сравнения: ласковые и капризные «кошечки», красивые, но опасные «гадюки», разнообразные «птички», такие как соловьи, мокрые куры или павлины. Эти образы ярко подчеркивают характер и типаж героинь.

В раннем творчестве Чехов также применяет непрямую характеристику персонажей через интертекстуальные аналогии или развернутые описания, представленные самим автором или другими персонажами. Стремление к лаконичности выражается в выделении семантически значимых деталей, которые становятся важным инструментом в создании женских образов.

Особое внимание заслуживают рассказы Чехова с однотипными названиями, написанные в 1887 году: «Полинька», «Верочка», «Зиночка». В них главными героинями становятся молодые девушки, а сюжет вращается вокруг их влюбленности. В «рассказах о невестах» желание героинь выйти замуж имеет глубокую мотивацию: они ищут не просто брака, а взаимной любви.

В женских образах этого периода на первый план выходит характер, который становится ключевым фактором в отношениях героини с миром. Все чаще Чехов изображает женщин, стремящихся реализовать себя вне рамок семьи, что отражает осознание ими новых духовных потребностей и поисков личного пути.

Антон Павлович Чехов — один из крупнейших русских писателей, чье творчество отличается глубоким психологизмом и вниманием к внутреннему миру человека. Женские образы в его рассказах занимают особое место, раскрывая многогранность женской натуры и отражая общественные и культурные реалии своего времени.

Героини с яркой индивидуальностью

Чехов создавал сложные и многогранные женские образы, каждая из которых обладает уникальным характером. Например, в рассказе **«Анна на шее»** героиня Анна предстает как жертва социальных условий, но одновременно показывает силу характера и стремление к свободе. Она вынуждена выйти замуж за нелюбимого, но обеспеченного человека, чтобы помочь своей семье. Однако, достигнув определенного положения в обществе, она находит способ наслаждаться жизнью, несмотря на моральные компромиссы.

В рассказе **«Дама с собачкой»** Ганна Сергеевна — это пример героини, которая переживает глубокий внутренний конфликт. Она чувствует себя пленницей брака, который лишен любви и понимания. Встреча с Дмитрием Гуровым пробуждает в ней чувство истинной любви, хотя эта любовь оказывается запретной и трудной.

Женские образы и общественные стереотипы

Чехов часто поднимал тему социальных ролей и стереотипов, связанных с женщинами. В его рассказах героини часто сталкиваются с ожиданиями общества, которое ограничивает их свободу выбора. Например, в рассказе **«Попрыгунья»** главная героиня Ольга Ивановна изображена как легкомысленная и поверхностная женщина, чье стремление к развлечениям и вниманию окружающих приводит к трагическим последствиям. Через ее образ Чехов подчеркивает несостоятельность попыток следовать исключительно внешним ценностям.

Женщины и их внутренний мир

Одной из ключевых черт женских образов в рассказах Чехова является их глубокий внутренний мир. Героини часто изображаются в моменты размышлений, сомнений и эмоциональных переживаний. Это делает их образы реалистичными и близкими читателю. В рассказе **«Ионыч»** героиня Екатерина Ивановна (Котик) представлена как талантливая и амбициозная девушка, которая стремится к независимости и свободе. Однако со временем её мечты угасают под давлением обыденности и социальных устоев.

Трагедия и надежда

Чеховские героини зачастую оказываются в трагических обстоятельствах, что подчеркивает несовершенство общества и человеческих взаимоотношений. Тем не менее, в их образах присутствует искра надежды, стремление к лучшей жизни и способности к изменению. Чехов умело передает эту двойственность, позволяя читателю сочувствовать и понимать своих героинь.

Заключение

Образы женщин в рассказах А.П. Чехова — это отражение множества внутренних конфликтов и переживаний, которые находятся в гармонии с их внешними условиями. Чехов не дает прямых моральных оценок своим героиням, оставляя их судьбы открытыми для интерпретации читателем. Женщины в его рассказах – это живые, многогранные личности, чьи внутренние миры так же сложны и многослойны, как и сам мир, в котором они живут.

Использованная литература

1. Чехов А.П. Полное собрание сочинений и писем: В 30 т. Сочинения: В 18 т. Письма: В 12 т. М.: Наука, 1974 - 1983. Т.1 Там же.
2. Чехов А.П. Полное собрание сочинений и писем: В 30 т. Сочинения: В 18 т. Письма: В 12 т. М.: Наука, 1974 - 1983. Т.3. с.11
3. Чехов А.П. Полное собрание сочинений и писем: В 30 т. Сочинения: В 18 т. Письма: В 12 т. М.: Наука, 1974 - 1983. Т.3.с.12Там же.
4. Чехов А.П. Полное собрание сочинений и писем: В 30 т. Сочинения: В 18 т. Письма: В 12 т. М.: Наука, 1974 - 1983. Т.1.с.239
5. Чехов А.П. Полное собрание сочинений и писем: В 30 т. Сочинения: В 18 т. Письма: В 12 т. М.: Наука, 1974 - 1983. Т.1.с.239-240

“JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN” JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

ABDUQAYUM YO‘LDOSH HIKOYALARIDA JAMIYAT VA INSON MUNOSABATLARI TALQINI

Davronova Shohsanam G‘aybulloyevna,
filologiya fanlari doktori (DSc), BuxDU professori v.b.

Annotatsiya. Maqolada hozirgi o‘zbek nasrining taniqli vakillaridan biri Abduqayum Yo‘ldosh hikoyalarida jamiyat va inson munosabatlari, ijtimoiy muammolar talqini masalasi o‘rganilgan.

Kalit so‘zlar. Hikoya, Abduqayum Yo‘ldosh hikoyalari, badiiy talqin, badiiy obraz, poetik mahorat, ruhiyat tasviri, jamiyat va inson talqini.

Adabiyotda inson va uning atrof muhit, jamiyat bilan munosabati, kishilarning o‘zlari mansub bo‘lgan sharoit bilan aloqalari masalasi azaldan talqin etib kelingan. Bu, albatta, tabiiy. Chunki inson yakka o‘zi mavjud bo‘la olmagani qatorida, bir o‘zi hayot kechirib ham bilmaydi. Tabiiyki, u umri davomida tabiat va jamiyat bilan bog‘liqlikda bo‘ladi. Kishilarning yashash sharoiti, harakat qilayotgan zamini, tug‘ilib o‘sgan yoki turmush kechirayotgan hududi, ijtimoiy, iqtisodiy, madaniy sharoiti ular hayotining mazmuniga muayyan iz qoldiradi. Insonning ma’naviy dunyosi, ruhiy olami, borliq haqidagi tasavvurlari va qarashlarida yashash tarzi va o‘zaro aloqada bo‘lgan odamlarning sezilarli ta’siri bo‘ladi.

Zamonaviy o‘zbek adabiyotida jamiyat va inson munosabatlarining turli-tuman murakkab qirralari yoritilgan asarlarni uchratishimiz mumkin. Hikoya janrida barakali qalam tebratib kelayotgan ijodkorlar Xurshid Do‘stmuhammad, Abduqayum Yo‘ldoshev, Nabi Jaloliddin, Nazar Eshonqul, Zulfiya Qurolboy qizi, Isajon Sulton, Ulug‘bek Hamdam singari ijodkorlar asarlarida jamiyat muammolari

va inson shaxsiyati, xarakteri, ruhiyati turli tomonlama talqin etib kelinmoqda. Bu borada Abduqayum Yo‘ldoshev hikoyalari alohida e’tiborni tortadi.

Yozuvchi Abduqayum Yo‘ldoshevning “Osmon og‘ushi” (2018), “Qaydasan mo‘'jiza...” (2019), “Puankare” (2019), “Mashaqqatlar osha yulduzlar sari” (2021) kabi to‘plamlaridan o‘rin olgan ko‘plab hikoyalarida yangi davrning muammolari, insonlarning o‘zaro munosabatlari jarayonida yuzaga keladigan ixtiloflar, ma’naviyat, milliylik masalalari qalamga olinadi.

Adibning hikoyalarida yangi zamon o‘zgarishlari va bularni turlicha qabul qilgan odamlarni ham, shaxsiy manfaatlari yo‘lida o‘zgalarni qurbon qilishdan qaytmaydigan shafqatsiz kimsalarni ham, o‘zgalarga ishonib, hammani o‘ziday deb bilib, pand yegan kishilarni ham uchratishimiz mumkin. Bularning bari hayotdagiday murakkab va hayotdagiday haqqoniy qilib ko‘rsatiladi. Aytish mumkinki, adib hikoyalarida turmushning achchiq haqiqatlarini ochiq-oydin, boricha ko‘rsatish va talqin etish harakati kuzatiladi. “Bozor”, “Quduq”, “Boy”, “Aybdor”, “Otasining qizi”, “Hayot endi boshlanadi”, “Hayot shafqatsiz”, “Alvido, go‘zallik” kabi bir qator hikoyalar misolida bunga amin bo‘lish mumkin.

Insonning o‘zi yashab turgan sharoitga tez moslashib ketishi, odamlar bilan iliq munosabat o‘rnatishi, albatta, ijobiy holat. Lekin jamiyat va inson munosabatlarida ko‘zga tashlanadigan ayrim ziddiyatlar ham mavjudki, Abduqayum Yo‘ldosh hikoyalarida aks etgan voqeliklar asosida bu borada xilma-xil fikr va qarashlarning yuzaga kelishiga bois bo‘ladi. Inson yon-atrofidagi kishilar bilan mustahkam aloqaga kirishishi va yurtining rivojiga munosib hissasini qo‘shishi bu – e’tirofga loyiq jihat. Ammo atrof-muhit ta’sirida insonning o‘zligi, e’tiqodi, qarashlari, ma’naviyati o‘zgarishi esa o‘yga toldiradigan masaladir. Bu, albatta, masalaning qay tarafga evrilgani bilan bog‘liqdir. Har bir inson o‘zi mansub bo‘lgan jamiyatning muhim bir uzvi sifatida uning taraqqiysi uchun mas’ul. Biroq bunda

ijtimoiy holatning qay ahvolda ekanligi bilan bog‘liq jihat muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu muammolar, tabiiyki, jamiyat va inson munosabatlari talqinida murakkabliklarni keltirib chiqaradi.

Ijtimoiy muhit ta’siriga tushgan va bu jarayonda qiyinchiliklarga uchragan qahramonlar yozuvchi Abduqayum Yo‘ldoshevning ko‘plab hikoyalarida uchratiladi. Iqtisodiy sharotning og‘irligi va jamiyatdagi adolatsizliklar sabab orzulari ushalmagan, kelajakka umidvor bo‘lib hayot kechirgan Toshkentboy (“Hayot endi boshlanadi”); yon-atrofdagilarning shafqatsizligi, ko‘ngliga ozor berishi tufayli tushkunlikka tushib qolgan Tirkash muallim (“Quduq”); o‘z manfaati yo‘lida hech narsadan qaytmaydigan pastkash kimsalar ta'sirida qalbi ozorlangan Asrorqul (“Bandi”) kabi qahramonlar adibning turmush mashaqqatlarini, hayotning murakkabligini o‘z taqdirida namoyon qilgan insonlarning yorqin timsollaridir.

Yozuvchining “Alvido, go‘zallik” hikoyasi “Saksoninchi yillarning oxirlari edi” [3.79] degan jumla bilan boshlanadi. Asar hikoyachisi voqealar silsilasida muhim o‘rin tutmaydi, biroq o‘sha ovulning bir vakili sifatida bo‘lib o‘tgan hodisalarni kuzatuvchi va bayon qilib beruvchi vazifasini o‘taydi. Qahramon dastlab ovul odamlarini, ya’ni jamoani tasvirlaydi. Asar qahramonlari sahroda dehqonchilik bilan shug‘ullanadigan oddiy mehnatkash odamlar. Hikoyachining bayonidan anglash mumkinki, u yerlardan fayz ketgan: yerlar sho‘rlay boshlagan, daraxtlar qurib bormoqda edi, hosildorlik sezilarli darajada pasaygan. Bu holatni tabiiy sharoit bilan asoslash mumkin, albatta. Ammo ovul kishilarining yashash tarzi ham havas qilgulik ahvolda emasligi ayonlashadi: “Ovulimizning aksariyat erkaklari ichishni yaxshi ko‘rishar, shu sabablimi to‘ylar janjalsiz o‘tmasdi; ayollari esa kun bo‘yi mol-hol tashvishi bilan band edilar. Kechqurunlari, televizorda biron bachkana, uzundan-uzoq serial bo‘lib qolsagina ko‘pchilik dasturxon atrofida o‘tirib, shuni tomosha qilishardi.

Mana shunday ikki tomchi suv yanglig‘ bir xil o‘tib borayotgan kunlarimizdan birida ovulimizda yaqinda armiyadan qaytgan Muslim aka uylandi. To‘yda odatdagidek molday to‘yib ichib olgan erkaklar janjal qilishdi, ayollar uy-uylariga narsa tashishdi” [3.79].

Voqealar bayoni orqali anglashiladiki, ovul kishilari hayotida yorug‘lik ko‘rinmaydi. Asarda nomlari alohida tilga olingan qahramonlar – Muslim aka, uning onasi Marvarid momo va xotini Oysuluv yanga. Asar voqealarining tuguni ana shu yuqoridagi parchada aks etgan Muslim aka va Oysuluv yanganing to‘ylaridan keyingi holatlar ta’siri bilan bog‘liq. Yangi tushgan kelinchakning ta’rifi ovuldagi jonlanishga sabab bo‘ladi. Ya’ni kelinchakning go‘zalligi, latofati hammaning e’tiborini tortayotgan edi. Ayni paytda “Cho‘l shamolida rosa qoraygan, lablari, qo‘llari taram-taram yorilib ketgan, faqat ko‘z oqigina yiltirab ko‘rinib turgan qishloq ayollari” [3.81] tasviri bilan “Atlas qo‘ylak-lozim kiygan, yaltirab turgan sochi taqimini o‘padigan, oppoq yuzli, kipriklari uzun-uzun, jismi nozikkina” [3.81] kelinchak o‘rtasidagi tafovut kitobxonning ham diqqatini jalb etadi. Bular, albatta, tashqi jihatlar. Jismoniy mehnatning og‘irligi, tabiiyki, ayollarning tashqi ko‘rinishiga ta’sirini o‘tkazishi mumkin. Biroq ovul kishilarining ma’naviy olamida ham salbiy holatlar yaqqol ko‘zga tashlanadi. Beg‘ubor qalbli bolalar “Kumush yanga” deb ta’riflagan qahramonga turmush o‘rtog‘i Muslim aka “kampir”, deya murojaat qiladi. Hatto ayolining joni ozorlangan paytida ham unga qo‘pollik bilan munosabatda bo‘ladi, uning qishloq erkaklariga xos g‘ururi shuni taqozo qilar edi. Ayollar ham Oysuluv yanganing holatini tushunmas edilar. Uning o‘z sharoitlariga asta-sekin ko‘nikishi uchun imkoniyat yaratib bermadilar, balki uning ko‘nglini ozorlashda davom etdilar. “Ayniqsa, ayollarning shang‘i ovozda bir-birlarini mensimay gaplashishlari, hatto behayo so‘zlarni bemalol aytib tashlashlarini ko‘rib kalovlanar, bunday mahallari kiprik qoqmay ayollarga qarab qolar, ammo miq etib

og‘iz ochmasdi. O‘z navbatida chopiqchi ayollar Oysuluv yanganing kamsuqumligidan, jur'atsizligidan battar asabiylashishar va uni gap bilan chimdib-chimdib olib xumordan chiqishardi. O‘, o‘zim necha marta ko‘rganman Oysuluv yanganing chekka-chekkaga o‘tib, yum-yum yig‘lab olganlarini. Yanga yig‘lardi-yu, lekin ovovzini chiqarmasdi. Mening nazarimda, bularning bari bir taraf edi-yu, erining qo‘pol muomalasi bir taraf edi Oysuluv yangaga” [3.83]. Bularning ta’sirida sodda, samimiy, tortinchoq kelinchak qattiq eziladi, bu uning tashqi ko‘rinishida ham zohir bo‘lgani qatorida ichki holatlarida ham yuz ko‘rsatadi. U hatto turli gap-so‘zlar ta’sirida she’r, xotira yozib yuradigan daftarlarini ham “qumg‘on tagiga tutantiriq izlayotgan oshpaz opaga berib yubordi” [3.84]. Tabiiyki, hikoya voqealari ana shunday ayanchli holatlar tasviri asosida rivojlantirilib borilar ekan, ayolning ruhiyatida, keyingi hayotida qanday o‘zgarishlar bo‘lganligi kitobxonni qiziqtirib qo‘yadi. Buni hikoyachining keyingi jarayonlarda ovul hayotidan uzilishi bilan dalillanadi. O‘qishdan ta’til paytida qaytgan qahramon butunlay o‘zgacha manzaraning guvohi bo‘ladi. “Paqirlarini plastmassa idishlarini sisterna quvuridan oqayotgan suvga birinchi bo‘lib qo‘yishga urinib bir-birlarini sur-sur qilayotgan ayollar to‘pi ichida turgan bir qop-qoragina, dog‘ bosgan mushtday yuzini ajin to‘rlatgan, sochlari to‘zib ketgan, eski xalat kiygan juvon baqirmoqda edi. Darvoqe, ayollarning hammasi baqir-chaqir qilishar, ammo men faqat shu juvonning so‘zlarini eshitardim” [3.85]. Ko‘rinib turibdiki, hikoya avvalida yon-atrofdagi ayollardan latofati va ibosi bilan alohida ajralib turgan kelinchak, asar so‘ngida ularning safiga qo‘shiladi. Ya’ni o‘sha ovuldagi boshqa ayollarga xos bo‘lgan salbiy jihatlarni o‘zlashtirib oldi. Ayolning tashqi ko‘rinishidagi o‘zgarishlar noqulay ob-havo, qiyin sharoitda mehnat qilayotganligi bilan bog‘liq, albatta. Ammo uning o‘sha ayollar kabi baqirib gapirishi, holati tasviri hikoyachi qahramon qatorida o‘quvchiga ham ta'sir ko‘rsatadi. “Nahot, nahot tirikchilik, bir burda non tashvishlari

shunday suluv juvonni bir yil ichida kampirga aylantirgan bo‘lsa. Qani men ko‘rgan Oysuluv yanganing suluvligi, ibosi? Qani men Oysuluv yanganing ko‘zlarida ko‘rgan o‘t? Bugun, ikki paqir sho‘r suv uchun jonini jabborga berib talashayotgan, shu suvni olgani uchun o‘zini baxtiyor sezayotgan Oysuluv yangani kim, kimlar bu ko‘yga soldi… Nahot, nahot endi bir insonning umri shu bilan o‘tib ketsa…” [3.86].

Hikoyada jamiyat va inson munosabatlarida ko‘zga tashlanadigan ana shunday ziddiyatli masalalar qamrab olingan. Iqtisodiy ahvoldagi tushkunlik, kishilarning bir-birlariga bo‘lgan ta’sirlari, go‘zallikka soya soldi. Asarning boshlanishida yozuvchi tasvirlagan tabiatdagi tushkunlik, yerlarning sho‘rlashi, daraxtlarning qurib borayotgani tasviri asar qahramonining taqdiriga ishora qiladi. Voqealar yakunida go‘zallikni his qilmagan, uni asrab-avaylamagan jamiyat uni mahv etadi, o‘z girdobiga tortadi, degan xulosani chiqarish mumkin. Asar orqali og‘ir ijtimoiy, iqtisodiy sharoit kishilarning nafaqat jismoniy holatiga, balki ma’naviy dunyosiga ham salbiy ta’sir etganligini ko‘rish mumkin. Chindan ham “Yozuvchi “Alvido, go‘zallik…” hikoyasida sho‘rolar davrida ko‘p yillar hukmronlik qilib, insonni haqiqiy go‘zallikdan mahrum etgan: “Go‘zallikning manbai mehnatdadir”, degan aqidaga ham tuzatish kiritadi. O‘zi uchun emas, ko‘pchilik uchun jamoa xo‘jaligida qilingan majburiy mehnat Oysuluvdek nozik va ma’suma ayol go‘zalligini barbod qildi. Go‘zallik qadrlangan joyida azizdir. U qo‘llab-quvvatlansa, unib-o‘sishi, yashnashi uchun sharoit yaratib berilsagina kamolga yetadi” [4]. Ijodkor Oysuluv va u kelin bo‘lib tushgan ovul odamlari tasviri orqali inson va jamiyat muammosini qalamga olgan, deyish mumkin. Cho‘llarni o‘zlashtirish siyosatining salbiy oqibatlari, kishilarning turmush sharoitlaridagi og‘ir ahvol va bu holatlar ta’siriga tushgan odamlar o‘rtasidagi munosabatlarni yozuvchi “Alvido, go‘zallik” hikoyasida tashqi va ichki olamida go‘zallik zohir bo‘lgan

o‘zbek ayoli – murakkab davrning vakilasi badiiy timsolini yaratish orqali ochib berdi.

Umuman olganda, Abduqayum Yo‘ldosh hikoyalarida inson olami ijtimoiy hayotdagi o‘zgarishlar, davrning murakkabliklari bilan bog‘liqlikda talqin etib berildi.

Adabiyotlar:

1. Бобоев Т. Адабиётшунослик асослари. – Т.: Ўзбекистон, 2002. – 560 б.
2. Каримов Ҳ. Истиқлол даври адабиёти. – Т.: Yangi nashr, 2010. – 364 б.
3. Yo‘ldoshev A. Albido, go‘zallik. / Yo‘ldoshev A. Mashaqqatlar osha yulduzlar sari. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2021. – B. 79-86.
4. Солижонов Й. Гўзалликнинг турфа ранглари. Бир ҳикоя атрофидаги ўйлар. / Интернет сайти: https://kh-davron.uz/kutubxona/uzbek/abduqayum-yoldosh-alvido-gozallik-yoldosh-solijonov-gozallikning-turfa-ranglari-abduqayum-yoldosh-sunbulaning-ilk-shanbasi.html
5. To‘rayev D. Yangi o‘zbek adabiyoti. O‘quv qo‘llanma. – T.: Fan. 2008. – 192 b.

Research Science and Innovation House

"JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN" JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

Interpretation of genre and subject scope and poetics of Jadid literature

To`rayeva Umriniso Rahmatovna
Ph.D., teacher
Bukhara State University,
niso2019@mail.ru

Annotation: One of the most important events in the cultural and spiritual life of Turkestan modernism is the appearance of the new literature of Turkestan. As we know, a new generation has entered the field of our literature since the 1990s. This period is characterized by a number of talents such as Hamza Hakimzada Niyazi, Mirmuhsin, Avloni, Behbudi. This generation gave up the old way of thinking and gave up completely new ideas and views about social life and the role of art in society.

Key words: modernism, new literature, ocial satire, russian occupation, renewal of poetic content and form

Jadid literature and the creativity of its representatives have been studied by experts in various aspects. We can see that Begali Kasimov, a historian, turned to hundreds of sources while researching this topic. At this point, the famous literary critic and critic Otajon Hashim of the twenties divided the development of the history of Uzbek literature into two major stages:

1. Chigatai literature
2. Modern literature

"Chigatoy literature is the most flourishing period of our literature, and the literature up to modern times consists mainly of the reduced form of the literature of this period." In our opinion, the "Literature of the Chigatoy period" emphasized by Otajon Hashim is the literature of the national renaissance, the literature that laid the foundation for the emergence of modern literature. A number of artists such as Turdi Farogiy, Gulkhaniy, Muqimiy, Ogahiy are recognized as representatives of the literature of this period (emphasis is ours - U. Torayeva). Begali Kasimov does not deny these opinions and gives his views: "Jadid literature renewed our literature that has been coming for centuries. This literature is a new literature both ideologically and artistically. This literature is national literature. His ideas served as the ideology of the national awakening and national liberation movements, which started at the

end of the 19th century, rose sharply in the beginning of the 20th century, and in the 20th years led the masses into a life-and-death struggle. This literature was born in the second half of the 19th century due to the concrete socio-political conditions in Turkestan. Mukimi, who began to feel the social satire and the national and religious decline in the country that began as a result of the Russian occupation, and put it on the agenda of literature, and his literary thought served as a foundation for this literature.

It was mainly formed at the beginning of the 20th century. In its formation, the appearance of our intellectuals in the world, in particular, the establishment of relations with the Islamic world, first of all, the desire of Russian Muslims for mutual cooperation and unity, and finally, the arrival of the press, were of great importance. However, the true fruits of this literature became visible in the 20s after the October events. Cholpon's three poetry collections: "Awakening" (1922), "Springs" (1923), "Tong Sirlari" (1926) defined the original characteristics of new Uzbek poetry. Abdulla Qadiri started the Uzbek novel, which is an important phenomenon of Uzbek literature, with the novel "Otkan Kunlar". Fitrat, Hamza, Behbudi were able to transfer Uzbek drama to the national foundations, and Fitrat laid the first bricks of the science of the new Uzbek language and literature. "

In this way, the research scientist considers it appropriate to define the boundaries of modern Uzbek literature as 1865-1929. Although it was mainly formed from 1905, and its creators began to be repressed from 1925, it is not right to ignore the period before and after it. Since 1929, the direction of this literature has changed, socialization has become noticeable.

It is proved that the renewal of poetic content and form in Jadid literature. Professor B. Qasimov explains some features of the new literature as follows: "The Nation and the Homeland and its situation and fate were at the center of the new Uzbek literature. Both the presentation and the solution of this topic are fundamentally different from our traditional literature. For our ancestors, this is a clear concept. For example, the Motherland, this is Turkestan, Movarounnahr, and the Nation, first of all, Turkestans, Uzbeks. We read "vatan" by the poet Tavallo. In Dilshod Barno's ghazal, which begins with "Hey fellow-minded, fellow-minded, fellow-citizen, fellow-countrymen", "Tashkent, Khoqand and Ferganas" are mentioned as symbols of the motherland. Loving the country, appreciating it is considered a sign of faith. Hamza Hakimzada Niyazi calls it "sweet soul of bodies,

blood of veins". Tavallo rhymes the word "homeland" with "jonu tan" and writes "bu vatandur body". One of the urgent problems of that time was the freedom of women and their role in society. This issue was widely discussed in the literary process, Karimbek Kami, Saidahmad Vasli, Sharafiddin Khurshid defended "Tasattiri Kisvan". Anbar Otin, Tavallo, and Nozimakhanim entered into a debate with them and brought up the education of girls and equal marriage in all respects. In Tavallo's poem "From the language of oppressed girls, our relatives and nurses", we find such lines:

Let the teacher die in the vorgon, the groom's age,
Ikov is also a scholar, let us die young and at the same age.
May he die happily in this world, and may our brother die in the hereafter,
If we fall into old age, let us die of greed.
God, save us from this worldly disaster.

New literature grew step by step with the events of the time. In particular, the description of the national liberation movements, which took place in 1916 in connection with the decree of Tsar Nicholas II on the recruitment of Turkestan residents into labor, which went down in history under the name "Labor events", is an important page of new literature. Although songs, poems, epics, and dramatic works have been created dedicated to this event, they have not yet been studied from a literary-problematic, literary-historical point of view. Master scientist B. Kasimov says about this: "One can count about ten collections of poetry. For example, Hamza's "Complex of National Poems for National Anthems" written in 1917, Avloni's "Workers' Ashuvala", Sidqi's "Rabotchilar Demonstration", "The Workers' Arrival", Akbariy Tashkandi's "Service to the Motherland" can be cited as several examples.

In Uzbek literature, a 1500-line epic was written and published in a very short period of time about the Russian revolution of February 1917. The research scientist, the author of the saga, Sidkiy Khondayliky, thoroughly thinks about the reason and essence of the February events, and systematically analyzes the process in such a way that we can't help but recognize his ability to observe and protect, as well as his ability to acquire and use information.

New literature grew step by step with the events of the time. In particular, the description of the national liberation movements, which took place in 1916 in connection with the decree of Tsar Nicholas II on the recruitment of Turkestan

residents into labor, which went down in history under the name "Labor events", is an important page of new literature. Although songs, poems, epics, and dramatic works have been created dedicated to this event, they have not yet been studied from a literary-problematic, literary-historical point of view. Master scientist B. Kasimov says about this: "One can count about ten collections of poetry. For example, Hamza's "Complex of National Poems for National Anthems" written in 1917, Avloni's "Workers' Ashuvala", Sidqi's "Rabotchilar Demonstration", "The Workers' Arrival", Akbariy Tashkandi's "Service to the Motherland" can be cited as several examples.

In Uzbek literature, a 1500-line epic was written and published in a very short period of time about the Russian revolution of February 1917. The research scientist, the author of the saga, Sidkiy Khondayliky, thoroughly thinks about the reason and essence of the February events, and systematically analyzes the process in such a way that we can't help but recognize his ability to observe and protect, as well as his ability to acquire and use information.

It can be seen from the poem that the poets are no longer in love with a neighbor, but with freedom and a man. Along with the traditional didactic, syncretic prose, the use of realistic prose characteristic of European literature is noticeable. As an example of this, in 1914, Mirmuhsin Shermuhamedov's "Befarzand Ochildiboy" and Hamza's "Yangi Saodat" national novels appeared. The scientist proved through his research that these works served as an experiment and a test for the later novels of Qadiri and Cholpon. It was also during this period that publicism was established, as well as the emergence of dramaturgy and the formation of theater was very difficult. After all, the attitude of Islam to the theater and independence in general was known.

The researcher says that it was not for nothing that poet Tavallo wrote in 1914: "Whoever you see on stage, this is his courage." Despite this, the theater developed rapidly from 1913-1914, and in a very short period of three to four years, more than 30 plays were staged. In such poems, the enlightenment, cultural and spiritual views of the nation rose to the level of a poetic image. Such as the fate of the characters in A. Qadiri's play "The Unfortunate Groom" and the factors that caused it, or the fate of Tashmurod in "Padarkush" by Behbudi. Today's new Uzbek literature is the legal heir of this literature, says the researcher.

Uzbek literary studies, which has been formed over the centuries, sometimes rising, sometimes experiencing a crisis, and withstanding various ideological pressures, today is rising to a new stage of development. With the honor of independence, a completely new approach to cultural heritage, in particular, artistic creativity and its history, is being formed. Researching the unexplored aspects of our literature, reforming the principles of literary studies and the history of literature on this basis, forming them based on the requirements of the new era, and giving an impartial assessment are among the current issues on the agenda today.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. B. Qosimov. Milliy uyg'onish: jasorat, ma'rifat, fidoyilik.
2. B. Qosimov. Излай-излай топганим....Тошкент. Адабиёт ва санъат. 1983 й., бет 128
3. Toraeva U. R. Definition and research methods of Uzbek modern literature //Current research journal of philological sciences. – 2021. – Т. 2. – №. 10. – С. 104-107.
4. Turaeva U. R. Determination of characteristics of uzbek jadid schools and literature //наука и инновации в xxi веке: актуальные вопросы, открытия и достижения. – 2021. – С. 154-156.
5. Rakhmatovna T. U. UDC: 82.09. 575.1 Literary critic begali kasimov is a researcher of modern literature //scientific reports of bukhara state university. – С. 114.
6. Rakhmatovna T. U. Research of heritage of representatives of uzbek literature of the period of national renaissance //principal issues of scientific research and modern education. – 2022. – Т. 1. – №. 7.
7. Torayeva U. The Tatar press and Turkestan Jadidism In The researches of Begali Kasimov //Центр научных публикаций (buxdu. uz). – 2021. – Т. 8. – №.
8. Torayeva U. O‘zbek jadid adabiyoti va jahon ijtimoiy-adabiy harakatchiligi masalasining tadqiq etilishi //Центральноазиатский журнал междисциплинарных исследований и исследований в области управления. – 2024. – Т. 1. – №. 3. – С. 206-211.
9. Raxmatovna T. U. Study of Begali Kasimov's Activity in Literary Studies and Scientific Biography of the Scientist //Best Journal of Innovation in Science, Research and Development. – 2024. – Т. 3. – №. 3. – С. 869-875
10. To‘rayeva U. Self-education in Navoi's work //conference on the role and importance of science in the modern world. – 2024. – т. 1. – №. 4. – с. 213-221.

“JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN” JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

O‘smir va o‘spirin yoshda stressga bardoshlilik

Quranboyeva Zumrad Ravshanbekovna
Urganch Davlat Universiteti sport faoliyati va pedagogika psixologiya fakulteti amaliy psixologiya yo‘nalishi 2-bosqich talabasi.
quranboyevazumradxon@gmail.com
Ilmiy rahbar: Zamira Atamuratova

Annotatsiya: "Stress - bu bizning hayotimizdagi tabiiy bir qismdir; muhim bo'lgan narsa, uni qanday boshqarishimizdir." "Stressni qanday boshqarishni o'rganish, hayotimizdagi eng muhim ko'nikmalardan biridir." "Ba'zan stressni eng yaxshi dori sifatida ko'rishimiz mumkin; u bizni harakatga keltiradi va o'zgarishga undaydi." Chunki stressning hozirgi kundagi dolzarbligi bir qator omillar bilan bog‘liq. Zamonaviy turmush sharoitlari, ish va shaxsiy hayotdagi talablar, ijtimoiy o‘zgarishlar va texnologik rivojlanish stress darajasini oshirishi mumkin. Quyida stressning dolzarbligi haqida ba’zi asosiy jihatlar: ijtimoiy, iqtisodiy omillar, ish joyidagi bosim, shaxs hayotidagi o‘zgarishlar, texnologik rivojlanish, ruhiy salomatlik ta’sir ko‘rsatish jihatlari keltirib o‘tildi.

Kalit so‘zlar: GAS, metabalizm, kartizol, stressga bardoshlilik,distress, eustress

Gans-Sele -" stress" tushunchasini ilk bora fanga kiritilgan olimlardan biri hisoblanadi.Gans Sele (Hans Selye, 1907–1982) — stress nazariyasini yaratgan taniqli olim va fiziolog. U Avstriya-Vengriyada tug‘ilgan va keyinchalik Kanadada ishlagan. Selye inson organizmining stressga javobini tadqiq qilib, bu sohada poydevor yaratgan. U " General adaptation syndrome" (GAS) modelini ishlab chiqadi. Bu model stressning 3 bosqichini alarm, resistance va exhaustion o‘z ichiga oladi. General Adaptation Syndrome (GAS) – bu stressga javob berish jarayonini tushuntiruvchi model bo'lib, GAS uchta asosiy bosqichdan iborat:

1. Alarm Reaction (Ogohlantirish Reaktsiyasi):

• Bu bosqich stressor (tashqi yoki ichki omil) ta'sir qilganda boshlanadi. Organizm "jang yoki qochish" (fight or flight) reaktsiyasini ko'rsatadi, bu esa

adrenalinni va boshqa stress gormonlarini chiqarishga olib keladi. Bu gormonlar yurak urishini tezlashtiradi, qon bosimini oshiradi va energiya zaxiralarini faollashtiradi.

2. Resistance (Qarshilik):

• Agar stressor davom etsa, organizm uning ta'siriga moslashishga harakat qiladi. Bu bosqichda organizm o'z resurslarini stressga qarshi kurashish uchun ishlatadi. Biroq, bu jarayon uzoq davom etsa, organizmning resurslari kamayadi va stressga qarshi kurashish qiyinlashadi.

3. Exhaustion (Charchoq):

Agar stressor uzoq vaqt davom etsa va organizmning moslashuvchanlik qobiliyati tugasa, charchoq bosqichi boshlanadi.Bu bosqichda organizmning energiya zaxiralari tugaydi va immun tizimi zaiflashadi.Natijada, organizm turli kasalliklar va sog'liq muammolariga duch kelishi mumkin.GAS modeli stressning inson salomatligiga ta'siri va organizmning stressga qanday javob berishini tushunishga yordam beradi.

Gans Sele o‘z tadqiqotlarida stressga javob berish jarayonida yuzaga keladigan garmonal o‘zgarishlar xususan, kortizol miqdoring o‘zgarishini ta’kidlaydi. Kortizol – bu inson organizmida ishlab chiqariladigan asosiy stress gormoni bo'lib, u adrenal bezlarida sintezlanadi. U ko'plab muhim funksiyalarga ega va organizmning stressga javob berishida muhim rol o'ynaydi. Kortizolning asosiy vazifalari quyidagilarni o'z ichiga oladi:

1. Metabolizmni boshqarish: Kortizol, uglevodlar, yog'lar va oqsillar metabolizmini tartibga solishda ishtirok etadi. U energiya zaxiralarini (masalan, glyukoza) oshirishga yordam beradi.

2. Stressga javob: Stress holatida kortizol darajasi oshadi, bu esa organizmga "jang yoki qochish" reaktsiyasini amalga oshirish imkonini beradi. Bu jarayon yurak urishini tezlashtiradi va qon bosimini oshiradi.

3. Immun tizimiga ta'siri: Kortizolning yallig'lanishga qarshi xususiyatlari bor, shuning uchun u immun tizimining faoliyatini tartibga solishda ham muhimdir.

Biroq, uzoq muddatli yuqori kortizol darajalari immun tizimini zaiflashtirishi mumkin.

4. Suyak va mushak sog'lig'i: U suyak zichligini kamaytirishi va mushak massasi yo'qotilishiga olib kelishi mumkin, agar darajalari uzoq vaqt davomida yuqori bo'lsa.

5. Ruhiy holat: Kortizol darajalari ruhiy holatga ham ta'sir qiladi. Yuqori darajadagi kortizol depressiya va tashvish kabi ruhiy holatlarni kuchaytirishi mumkin. Kortizol darajalari kundalik hayotda tabiiy ravishda o'zgaradi, masalan, ertalab yuqori bo'lishi va kechqurun pasayishi odatiy holatdir. Biroq, uzoq muddatli stress yoki boshqa omillar kortizol darajasining doimiy ravishda yuqori bo'lishiga olib kelishi mumkin, bu esa sog'liq uchun salbiy oqibatlarga sabab bo'lishi mumkin.

Stress haqida ba'zi terminlar va iqtiboslar keltirib o'tiladi:

1. Stress - bu shaxsning muhitdagi talablar yoki bosimlarga qarshi kurashish qobiliyati va resurslari o'rtasidagi nomutanosiblik holati.

2. Eustress - ijobiy stress, bu motivatsiya va energiya beruvchi, shaxsning rivojlanishiga yordam beruvchi stress turidir.

3. Distress - salbiy stress, bu insonning ruhiy va jismoniy salomatligiga zarar yetkazuvchi, noqulaylik va xavotir keltiruvchi stressdir.

Stress bo‘yicha olimlar tomonidan o‘tkazilgan tadqiqotlar ko‘plab sohalarda jumladan: psixologiya, nevrologiya , tibbiyot va sotsiologiya kabi sohalarda amalga oshirilgan. Ushbu tadqiqotlar stressning sabablarini uning inson salomatligiga ta’sirini va stressni boshqarish usullarini o‘rganishga qaratilgan. Stress orqali insonning muayyan vaziyatlarga yoki tashqi omillarga javoban his qiladigan ruhiy va jismoniy holati. U har bir inson uchun o‘ziga xosdir va uni boshqarish ko‘nikmalari ham o‘ziga xosdir. Ko‘p stressga tushgan insonlarda stress zo‘riqishining oqibatlari quyidagi holatlarda namoyon bo’lishi keltirib o’tilgan:

-diqqatni jamlay olmaslik

- ishda xatoliklarga yo‘l qo‘yish

- xotiraning yomonlashuvi

- charchash holati ko‘p kuzatiladi

- tez tez gapirish

- fikrni jamlay olmaslik

- ishtaxani yo‘qolishi kabi holatlar ko‘p kuzatiladi. Mutaxassislarning ta’kidlashlaricha kasalliklarning 70% emotsional buzilishlar ya' ni stress holati bilan bog‘liq ekan. Yevropa mamlakatlarida yiliga millionga yaqin insonlar stressogen vaziyatlar tufayli, yurak faoliyati buzilishidan vafot etar ekan. Xususan o‘spirinlik yosh davrida stressli vaziyatga uchragan yoshlarning stressni qabul qilmaslik oqibatida, yuzaga keladigan surunkali uyqu ehtiyojining ortishi yoki tajanglik bosqichida tez asabiylashish, tushkunlik holatlari hukm surishi kuzatiladi.

Biz ham ushbu fikrlarni dalillash maqsadida jami (.45) nafar o‘spirin yosh davridagi i sinaluvchilarda tadqiqot o‘tkazdik. Unda stressni o‘rganishga mo‘ljallangan PSM-25 metodidan foydalandik. Quyida jadvalda gender tafovutga ko‘ra natijalar tahlili keltirilgan:

PSM-25 metodikasi yosh davrlari natijalar tahlili (Styudent-T mezoni bo□yicha n=45)

Shkalalar	**Yoshi**	**N**	**O□rtacha rang**	**t**	**p**
Stressga bardoshlilik darajasi	O‘smirlar	22	90,5909	2,807	0,008**
	O‘spirinlar	23	69,8696		

Izoh: **p<0,01

Tadqiqotimiz natijalar tahliliga ko□ra, stressga bardoshlilik darajasi shkalasi bo‘yicha o□smirlik va o□spirinlik yosh davridagi sinaluvchilar orasida ahamiyatli tafovutlar kuzatildi (t=2,807; p<0,01). Mazkur holat o‘smir va o‘spirin yoshdagilar stressga bardoshlilik darajasi bo‘yicha farqlanishi bir qancha omillarga bog‘liq. O‘smirlar, odatda, hayot tajribasi va hissiy rivojlanish nuqtai nazaridan ko‘proq resurslarga ega bo‘lishadi, bu esa ularning stressga bardoshliligini oshiradi.O‘smirlarda stressga bardoshlilik darajasi yuqori bo‘lishi mumkin, lekin har bir shaxsning individual xususiyatlari va hayot sharoitlari ham muhim rol o‘ynaydi.

Xulosa qilib aytganda, o‘smirlar ko‘proq resurslarga ega bo‘lishlari sababli stressga bardoshlilik darajalari yuqori bo‘lishi mumkin. Ularning hissiy va ijtimoiy ko‘nikmalari, shuningdek, hayotdagi turli tajribalar stressli vaziyatlarda samarali muomala qilishlariga yordam beradi. Biroq, har bir shaxsning individual xususiyatlari, sharoitlari va stressga nisbatan reaksiyalari farq qilishi mumkin. Shu sababli, o‘smir va o‘spirin yoshdagilar orasida stressga bardoshlilik darajasi har xil bo‘lishi mumkin va bu holatlarni yaxshiroq tushunish uchun individual yondashuv zarur.

Foydalangan adabiyotlar

1.Гамезо М.В, Домашенко И.А Атлас по психологии М; «Просвещение» 1986 г

2.Гиппенрейтпер Ю. Б, Введение в общую психологию: Курс лекций: Учебное пособие для вузов. — М.: ЧеРо, 1997.

3.Davletshin M.G Umumiy psixologiya T-2002 y

4.Джемс В. Психология.- М., 1991

5. Ergash G‘oziyev "Umumiy psixologiya" T- 2002y

6.Karimova V.M. Psixologiya T-2002 y

Research Science and Innovation House

“JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN” JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

TUPROQLAR UNUMDORLIGINI OSHIRISHDA MOSH NAVLARIGA AZOTABACTER CHROCOCCUM A-2 SHTAMMI SAQLAGAN BIOPREPARAT QO’LLASH SAMARADORLIGI

Ro’zmetov Rasulbek Shukurullayevich
Urganch davlat universiteti, rasulbekruzmetov1998@gmail.com

ANNOTATSIYA

Azotabacter.chroococcum mikroaerofil o'simlik o'sishini rag'batlantiruvchi rizobakteriya bo’lib, bu bacillus shaklli va gramm manfiy bakteriyadir. Mezofil sifatida bu bakteriya o'rtacha haroratli tuproqlarda yaxshi rivojlanadi va neytral pH muhitini talab qiladi. U aerob sharoitida azotni o’zlashtirishga qodir bo’lgan bakteriyalar qatoriga kiradi. Tuproqda fosforli birikmalar kam bo'lishi mumkin emas, aks holda azotni o’zlashtirishga to'sqinlik qilishi mumkin. Fosfordan tashqari, bu bakteriyalar azotni o’zlashtirishi uchun kaliy, oltingugurt, magniy va kaltsiy kerak bo’ladi. Azotni o’zlashtirishi uchun *Azotabacter chroococcum* uchta ferment (katalaza, peroksidaza va superoksid dismutaza) ishlab chiqaradi.

Tayanch so’zlar: Azotabakteriya, “Durdona”, ”Qahrabo”, ”Radost”, ”Yer malhami”, tuproq , unuvchanlik, shtamm, mikrobiologik tekshiruv, dukkak, purkash.

Kirish.

So'nggi paytlarda o'simliklar o'sishini rag'batlantiruvchi rizobakteriyalar ekinlar hosildorligini oshirish va qishloq xo'jaligi barqarorligini oshirish uchun qo'llanildi. O'simliklar o'sishini rag'batlantiruvchi rizobakteriyalar biologik azot fiksatsiyasi, fitogormonlar ishlab chiqarish, fosfor kabi minerallarning eruvchanligi va temirni xelyatsiya orqali o'simlik ildizlariga yetkazib beradigan sideroforlarning sintezi orqali azotni ko'paytirishda yaxshi ishtirok etadi. [19]

Azotabakteriya inokulyatsiyasi orqali o'simliklarning o'sishini rag'batlantirish bir necha omillarning sinergik ta'siriga bog'liq bo'lishi mumkin. Kalaiarasi va Dinakar (2015) [29] Azotobacter va Paenibacillus hujayralarining turli formalarini qo'llashni o'rgandilar. In vitro sharoitida makkajo'xorining o'sish va hosildorlik ko'rsatkichlarini yaxshilash bo'yicha 75% N va P darajasi bilan bir shtammli emlash, birgalikda emlash va koagregatlarni qo'llashni tavfsiya

qildilar. Ular Azotobacter va Paenibacillus ning har bir formasi ta'sirida makkajo'xori o'sishi va hosildorligi, emlanmagan nazorat bilan solishtirganda yuqori darajasini kuzatdilar. Shunga qaramay, Azotobacter va Paenibacillus hujayralarini tabiiy koagregatlar sifatida qo'llash maksimal samaradorlikni, so'ngra o’sishni boshqaruvchi rizobakteriyalar hujayralarini birgalikda va bitta shtammli inokulyatsiyani aniqladi. Azotobakter izolatlari Helminthosporium sp qo'ziqoriniga qarshi maksimal antifungal xususiyatga ega. Macrophomina sp. ga minimal miqdorda anti ta’sirga ega. Izolyatsiyalarning tasdiqlangan patogenlar bilan to'qnashuvi natijasida erishilgan RGI shtammi 10% dan 48% gacha.

Tadqiqot metodologiyasi: Dala tajribamizni Paxta seleksiyasi urug’chiligi va yetishtirish agrotexnologiyalari ilmiy tadqiqot instituti Xorazm ilmiy tajriba stansiyasi dala tajriba maydonida olib borildi. Tajribada keng dalada bug’doydan bo’shagan maydonga qatorlab ekildi. Qator oralig’i 60-60 smli qilib, qatorning ikkala tomoniga ekildi. Ekish bir- biridan uzoq masofada yer malhamining tarkibida azotabacter chrococcum A-2 shtammi saqlagan biopreparatning suvli eritmasida mosh navlarining urug’lari yarim soat davomida ishlov berilib bir tarafga ekildi. Bu maydonning qarama-qarshi tomonidagi ajratilgan yerda esa mosh navlarining urug’lari oddiy suvli eritmada yarim soat ishlov berib ekildi. Ushbu maydondagi o’simliklardagi o’zgarishlar Beydemanning fenologik tajriba – kuzatish usulidan, “Dala tajribalarini o‘tkazish uslublari” (O‘zPITI, 2007) kabi uslubiy qo‘llanmalari asosida bajarildi. Yer malhami biopreparatidan foydalanish Xorazm viloyati, Urganch shahri, ”BIO O’G’IT” ishlab chiqarish korxonasi yo’riqnomasi asosida amalga oshirildi.

Tahlil va natijalar: Paxta seleksiyasi urug’chiligi va etishtirish agrotexnologiyalari ilmiy tadqiqot instituti Xorazm ilmiy tajriba stansiyasi dala maydoni (PSUYEAITI Xorazm filiali) da 2024 yilda o’tkazildi. Bunda moshning Durdona navi urug`lariga ekishdan oldin tarkibida azotabacter chrococcum A-2 shtammini saqlagan biopreparat ta’sir ettirildi.

Tajriba dalada davom ettirilib, urug’larni ikki xil maydonga ekildi. Biri yer malhami azotabacter chrococcum A-2 shtammini saqlagan biopreparat bilan ishlov berilgan urug’ ekilgan maydonda, biri esa oddiy suv bilan ishlov berilgan urug’ ekilgan maydonda olib borildi (1-rasm).

1-rasm. Urug’larni yer malhami bilan ishlov berilishi.

Har o’simlik unib chiqish davridan to hosil qilish davrigacha fenologik kuzatuvlar qilinib borildi. Biz uchun asosiy rizosfera qism bo’lganligi sababli o’simlikning dukkaklash fazasida ildizlari kavlaniv tugunaklari olib o’rganildi. Eritma o’sish davrida o’simlik bargiga purkaldi.

Ikki xil usulda ekilgan maydondagi tafovutlar aniqlandi. Bu jarayonda azotabakteriya hosil bo’lishi, tugunaklar yirik-maydaligi, shakli, rangi og’irliklari bilan oddiy sharoitda o’sgan mosh o’simligidan, yer malhamili muhitda o’sgan mosh o’simligi rizosferasi ustunligi yaqqol ko’rindi.

Vegetatsiya davrida shohlanish va biomassa jihatidan Radost va Qahrabo yetakchi o’rinni egallagan bo’lsada, bizga kerakli bo’lgan hosil ko’rsatgichlarida asosan Durdona mosh navi o’zib ketdi. Ularda azotabakteriya tugunaklari asosan gullash davridan to dukkaklar pishish davrigacha ro’y berdi. Yer malhami ta’sirida ildizda ayniqsa, ildizning poyaga yaqin qismida azotabakteriya tugunaklari g’uj-g’uj bo’lib joylashib olgan (2-rasm). Bu shu o’simlik tuproqida azotabakteriyalar kulturasining faolligidan va ko’pligidan darak beradi. Azotabakteriyalar tuproqda qanchalik ko’p bo’lsa, ulardagi fiksatsiya jarayoni ham shunchalik kuchli bo’ladi va tuproq unumdorligi yanada oshadi. Bu kabi biologik preparatlardan foydalanish qishloq xo’jaligining boshqa ekinlarida ham qo’llanilishi mumkin. Bu orqali biz hosildorlikni zararsiz, tabiiy usullar yordamida amalga oshirib, aholini ekologik toza mahsulotlar bilan ta’minlashga yordam beramiz.

Research Science and Innovation House

A B

2-rasm. Daladagi o’simlilk ildizlaridagi azotabakteriya tugunaklari. A) taqqoslash uchun olingan o’simlik rizosferasi. B) azotabacter chrococcum A-2 shtammi saqlagan biopreparat orqali ishlov berilgan o’simlik rizosferasi.

Bunda yaqqol ko’rinib turibdiki, o’simliklar rizasferasidagi tugunaklar miqdori ildiz sistemasiga mos ravishda poyaga yaqin qismida ko’proq uchraydi. Ular asosan asosiy va yon ildizlarga ba’zan qo’shimcha ildizlarda ham uchraydi. Ulardagi barcha tugunaklarni mos ravishda 3 ta idishga solib oldik. Bunda 1 ta o’simlikdan dastlab tugunaklar yig’ib olinib, tarozida og’irligi o’lchandi (1-jadval) va ildizlar sistemasi o’lchami o’rganildi (3-rasm).

3-rasm. Durdona, Qahrabo va Radost navlarining ildiz sistemasi tafovutlari.

Ildiz sistemasi har bir o’simlkik turiga bog’liq ravishda o’zgarib turadi. Azotabakteriyalar tugunaklari ham ildizlarda bir xilda joylashmay, o’simlikning ildiz bo’g’zida ba’zan qo’shimcha ildizlarda ham uchraydi. Qo’shimcha ildizlar rivojlanishiga yordam beradi.

1-jadval. Mosh navlarining yer malhami va suv bilan ishlob berib ekilgan o`simlik ildizi tugunaklarining og’irligi (gram)..

T/r		Mosh navlari	Takrorlanish	1 ta o`simlik ildizidagi tugunaklar ogi`rligi	3 ta o`simlik ildizidagi tugunaklar ogi`rligi
1	Yer malhami bilan ishlov berilganda	Durdona	R1	1.78	5.95
2		Durdona	R2	1.81	6.3
3		Durdona	R3	1.58	5.25
4		Radost	R1	1.67	6.24
5		Radost	R2	1.56	5.85
6		Radost	R3	1.48	5.46
7		Qahrabo	R1	2.55	8.25
8		Qahrabo	R2	2.36	7.59
9		Qahrabo	R3	2.23	6.6
10	Oddiy suvli muhitda	Durdona	R1	0.98	2.52
11		Durdona	R2	0.94	2.28
12		Durdona	R3	1.25	3.42
13		Radost	R1	0.91	2.58
14		Radost	R2	0.92	2.63
15		Radost	R3	1.01	3.02
16		Qahrabo	R1	1.02	3.04
17		Qahrabo	R2	1.01	2.72
18		Qahrabo	R3	1.02	2.84

Tugunaklardagi azotabakteriyalarning faoliyat yuritib turgan yoki hujayralari tirik ekanligini o’rganish maqsadida laboratoriya xonasida tugunaklarni tozalab, ulardan birini pinset

yordamida kesib buyum oynasiga qo’yib surtma tayyorladik. Surtmaga 1 tomchi suv tomizib mikraskopda ko’rganimizda azotabakteriyalar koloniyasi juda gavjum va harakatda ekanligini, ko’pchiligida flagellalari mavjudligini ko’rdik.

Moshning Durdona, Radost va Qahrabo navlarida pishish davrida o`simlikning dukakklari sonida navlar va yer malhami bilan ishlov berilgan varinatlarda farqlarni ko`rildi.

Mosh hosili bo’yicha durdona navi yetakchi hisoblanadi. Sababi hosil qanday bo’lishi meva joylashgan qismga bog’liq. Durdona mosh navida dukkaklar o’simlikning yuqorigi qismida juda ko’p hosil bo’lganligi sababli hosil ham shunga munosib ravishda yuqori. Qolgan moshning Radost va Qahrabo turlarida dukkaklar o’simlikning tanasining o’ziga xos joylarida siyrak joylashgan. Biomassa ya’ni boshqa ko’rsatgichlari jihatidan moshning Radost va Qahrabo turlari yetakchi bo’lib hisoblansada, bizga kerakli qism ya’ni dukkaklash, urug’ miqdori jihatidan moshning Durdona navi alohida ajralib turadi.

Biopreparat ta’sir qildirilgan o’simliklar rizosfera hajmining kattaligi, undagi tugunaklar miqdorining ko’pligi poya va barglarning to’liq baquvvat bo’lib shakillanishiga, o’z vaqtida gullashning yaxshi bo’lishiga ya’ni gullagan o’simlik gullarining shamolda to’kilib ketmaslikiga katta ta’sir ko’rsatdi. Natijada o’simlikning gullaridan hosil bo’lgan dukkaklar tabiiy sharoitda o’sib turga mosh o’simligi dukkaklariga qaraganda yirik va og’ir ekanligini guvohi bo’ldik.

Xulosalar. Dala tajribalarida distillangan va yer malhami azotabacter chrococcum A-2 shtammini saqlagan biopreparat eritmasini bilan ivitilgan urug`lardan ungan o`simliklarning bo`yi o`sishida ham ijobiy tasir ko`rsatilganligi va azotabacter chrococcum A-2 shtammini saqlagan biopreparat eritmasini bilan ivitilganda o`simliklar bo`yi balandroq ekanligi qayd qilingan.

Vegetatsiya davrida mosh navlarining azotabacter chrococcum A-2 shtammini saqlagan biopreparat va suv bilan namlantrib ekilganda o`simlik shoxlanishni va bargalarning soni suv bilan ivitilganga nisbatan yaxshilashgani aniqlangan.

Yer malhami biopreparati o’simlik hosildorligiga ham katta ta’sir ko’rsatdi. Sababi ildizda o’simlik uchun kerakli moddalar qanchalik yetarli bo’lsa, o’simlik hosildorligi ham shuncha yuqori bo’ladi.

Research Science and Innovation House

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Martyniuk S, Martyniuk M (2003) Occurrence of Azotobacter Spp. in some polish soils. Pol J Environ Stud 12(3):371–374
2. Arun KS (2007) Bio-fertilizers for sustainable agriculture, 6th edn. Agribios Publishers, Jodhpur, pp 76–77
3. George MG (2005) "Part B: the gammaproteobacteria". Bergey's manual of systematic bacteriology. The proteobacteria, 2nd edn. Springer, New York. ISBN 0387950400
4. Dhanasekar R, Viruthagiri T, Sabarathinam PL (2003) Poly(3-hydroxy butyrate) synthesis from a mutant strain Azotobacter vinelandii utilizing glucose in a batch reactor. Biochem Eng J 16:1–8
5. Xorazm viloyati, Urganch shahri, "BIO O'G'IT" ishlab chiqarish korxonasi yo'riqnomasi.

Research Science and Innovation House

“JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN” JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

ÓSPIRIMLER USHIN AWQATLANIW BOYINSHA QOLLANBA

Atabek Kóshkinbaev Manas ulı
Berdaq atindaǵi Qaraqalpaq mámleketlik universitetiniń Ámeliy filologiya kafedrasi baspa is qánigeligi 2 – kurs studenti

Annotatsiya: Óspirimlik jilları tez ósiw hám rawajlanıw dáwiri bolıp, bul basqıshta durıs awqatlanıw júdá áhmiyetli. Bul dáwirde áhmiyetli rol oynaytuǵın tiykargı azıqlıq zatlardan biri bul protein bolip tabıladı. Bul maqala protein hám onıń áhmiyetin úyrenedi jas óspirimler ushın basqa da áhmiyetli azıqlıq zatlar, salamat awqatlanıw ushın keń kólemli qollanba.

Tayanish sazlar: Óspirimler, Awqatlanıw, Pishiriw, Paydalı qásiyetler, Qáwipsizlik, Densawlıq, Gigiena, Allergiyalar.

KIRISIW

Protein hárbir insan ushın júdá áhmiyetli azıqlıq zat bolıp esaplanadı, biraq ol ásirese jas óspirimler ushın áhmiyetli. Óspirimler úlkeygen sayın olar kóbirek nárseni talap etedi bul jıllar dawamında júz bergen tez fizikalıq ózgerisler hám rawajlanıwdı qollap-quwatlaw ushın protein júdá zárúr.

TIYKARǴI BÓLIM

Proteinniń tiykarǵi wazıypası dene toqimaların quriw, saqlaw hám tiklew bolip tabıladı. Ulıwma ósiw hám rawajlanıw ushin sheshiwshi áhmiyetke iye bolgan gormonlar hám fermentlerdi islep shigariwda úlken áhmiyetke iye. Bunnan tısqarı, protein energiya beredi hám immunitet sistemasın bekkemlewge járdem beriwi múmkin. Óspirimlik dáwirinde dene sezilerli fizikalıq ózgerislerdi basınan keshiredi, máselen, boy hám salmaqtı arttırıw hám bulshiq etler hám súyeklerdiń rawajlanıwı. Protein bul ózgerislerdi qollap-quwatlawda sheshiwshi rol oynaydı. Bulshıq etlerdi uslap turıw hám bul súyek salamatlıǵı ushın júdá áhmietli.

Óspirimler ushın kúnlik protein zárúrligi jası, jınısı hám fizikalıq belsendilik dárejesi sıyaqlı faktorlarga qarap ózgeredi. Biraq, uliwma kórsetpe sonnan ibarat, 14 jastan 18 jasqa shekem bolgan ul hám qızlar shama menen 52 gramm hám 46 gramm awqatlanıwı kerek. Proteindi hár túrli azıq-awqat dereklerinde tabiw mumkin. Haywanlarda belok

dereklerine gósh, balıq, máyek hám sút kiredi. Ósimlik dereklerine loviya, yasmiq, goza, tuqimlar hám pútkil dán kiredi.

Óspirimler ushın awqatlanıwda paydalı qásiyetlerden bazıları tómendegiler:

1. Pishiriw waqtında tez hám ápiwayı: Óspirimler ushın awqat tayarlaw ańsat hám tez bolıwı kerek. Ushıwshınıń awqattı pisiriw waqtı hám energiyasın únemlew ushın, receptlerdiń ápiwayı hám tez bolıwı áhmietli.

2. Taqvimli awqatlanıw: Óspirimler awqatlanıwında taqvimli awqatlar tayarlaw, tuwri waqıtta awqatlanıwdı baslaw hám tamamlaw áhmiyetli. Bul, óspirimler ushın awqatlanıwdıń tiykarǵı sistemasın jaratıwǵa járdem beredi.

3. Azıq-awqat muǵdarı hám túrleri: Óspirimler ushın awqatlanıwda azıq-awqat muǵdarı hám túrleri áhmiyetli. Olar ushın zárúr muǵdarda vitaminler, mineral quramındaǵı awqatlar beriliwi kerek.

4. Salamatlıq quramı: Óspirimler ushın awqatlanıwda salamatlıq quramına itibar qaratıw zárúr. Jeńillik, protein, uglevodlar hám basqa da zárúr zatlar beriliwi kerek.

5. Mazalı hám kóbirek reńli: Óspirimler ushın awqatlanıw mazalı hám kóbirek reńli bolıwı kerek. Bul, olardıń awqatlanıw procesindegi qızıǵıwshılıǵın arttırıwı múmkin.

6. Awqattıń kóbirek áyyemgiligi: Óspirimler ushın awqatlanıwda kóbirek áyyemgiligi, tiykarǵı dámi hám kórinetuǵın forması áhmiyetli. Bul olardıń awqatlanıwın mazalı hám qızıqlı etiwi hám salamat awqatlanıwǵa jol qoyıwı ushın áhmietli.

Óspirimler ushın awqat tayarlaw procesiniń áhmiyetli qádemleri tómendegilerden ibarat boliwi múmkin:

1. Oylaw hám reje dúziw: Óspirimler ushın awqat tayarlawdıń birinshi qádemi, awqatlar rejesin dúziw hám awqat tayarlaw ushin duris ónimlerdi tańlaw bolıp esaplanadı. Bul proceste maqsetler, awqatlanıw waqtı, túrleri, muǵdarı sıyaqlı elementler itibarǵa alınadı.

2. Ónimlerdi satıp aliw: Keyingi jıllarda azıq-awqatlar bazarda keń túrde bar. Óspirimler ushın awqatlanıw procesinde ónimlerdi satıp alıwda

jergilikli hám máwsimlik ónimlerdi tańlaw áhmietli, sebebi olar kóbirek mazalı hám áemgiligin saqlap qaladı.

3. Tayarlaw hám pisiriw: Awqattı tayarlaw hám pisiriw procesi diqqat penen ámelge asırılıwı kerek. Bul qádem awqattıń dámi hám quramına qatań tásir etedi. Awqatlar tayarlawda ásbap-úskene, awqat pisiriw qásiyetleri hám densawlıqtı saqlawǵa itibar qaratıladı.

4. Servis etiw: Óspirimler ushin awqatlanıwdı tayarlawda servis etiw de áhmiyetli. Awqatlanıwdıń kórsetiliwi, reń-reńli hám kóp sesliligi óspirimler ushın qızıqlı hám mazalı boliwı kerek.

5. Awqatlanıw waqtı: Óspirimler ushın awqatlanıwdı tayarlaw procesinde awqatlanıw waqtı da áhmiyetli. Awqattı ózi tayarlaw, awqat tayarlaw waqtı waqıcha rejim waqtı boyinsha belgileniwi kerek.

6. Tayar awqatlar: Óspirimler ushın awqatlanıwda tayar awqatlar da áhmiyetli. Tayar awqatlar óspirimler ushın awqatlanıwdıń tez hám ápiwayılı boliwına járdem beredi, olardıń qollanılıwın asıradı hám salamat awqatlanıwdı támiyinleydi.

Óspirimler ushın awqatlanıwda abaylılıq qaǵıydaları tómendegiler boliwi múmkin:

1. Salamatlıq ushin quramdı abaylap tańlaw: Óspirimler ushın awqatlanıw quramına jeńillik, protein, vitaminler hám mineral zatlar kirgiziliwi kerek. Kerekli muǵdarda qant, maylar hám duzdı belgilengen shegaralardı ótkeriw kerek.

2. Ónimlerdi sapalı satıp aliw: Taza, sapalı hám kóp sózli ónimlerdi satıp aliw áhmiyetli. Qutısız hám qaynaǵan yemes ónimlerden paydalanıliwı kerek.

3. Awqat tayarlawda gigiena qaǵıydaları: Óspirimler ushın awqatlanıwda awqat tayarlawda gigiena qaǵıydaları áhmiyetli. Qollanılǵan ónimlerdi jaqsı juwiw, qulıp alıw hám azıq-awqattı taza waqıtlarda saqlaw kerek.

4. Porciya muǵdarı: Óspirimler ushın awqatlanıwda porciya muǵdarı áhmiyetli. Awqatlanıwdı tayarlawda qansha awqat tayarlaw kerek ekenligi, óspirimlerdiń turaqlılıǵı hám iskerlik dárejesine qarap belgileniwi kerek.

5. Allergiyalar hám intolerenciyalar: Óspirimler ushın awqatlanıw tayarlawda allergiyalar hám intolerenciyalar abaylılılıq penen sheshiliwi kerek. Olar ushin kerekli muǵdardağı zatlar hám túrler abaylap tańlanıwı kerek.

6. Tayar awqatlar hám tayar ónimlerdi satıp aliw: Óspirimler ushın awqatlanıwda tayar awqatlar hám tayar ónimlerdi satıp aliw kerek. Olar óspirimler ushın awqatlanıwdıń tez hám ápiwayı bolıwına járdem beredi, olardıń qollanılıwın asıradı hám salamat awqatlanıwdı támiyinleydi.

Óspirimler awqatlanıwına proteinge bay awqatlardı kirgiziwdiń kóplegen usılları bar. Mine bir neshe usınıslar:

Azańgı awqat: Kúnni proteinli azańgı awqat penen baslań. Bul máyek, belok untağı menen smetana.

Túski awqat: Túski awqat ushın maysız góshli sendvich yamasa loviya menen salatın qáliplestiriw kerek.

Keshki awqat: Keshki awqatqa balıq yamasa tawıqtıń bir bólegi, ayırım ovoshlar hám tolıq dánler kirgiziliwi múmkin.

Protein júdá áhmiyetli bolsa da, teń salmaqlı dietada hár túrli azıqlıq zatlar boliwi kerekligin yadta saqlaw kerek. Uglevodlar hám maylar da energiya menen támiyinlew ushın zárúr, vitaminler hám minerallar bolsa hár qıylı dene funkciyaları ushın júdá zárúr.

Nan, makaron hám gúrish sıyaqlı kraxmallı awqatlar uglevodlardıń ájayıp derekleri bolıp, olar deneni azıqlıq penen támiyinleydi.Sút ónimleri hám olardıń alternativleri súyek salamatlığı ushın júdá áhmietli bolgan kalciydiń ájayıp deregi bolıp esaplanadı. Olar da qosimsha protein menen támiyinleydi. Miywe hám ovoshlar áhmiyetli vitaminler, minerallar hám talshıqqa bay. Olar óspirimniń dietasınan áhmiyetli bólegin quriwı kerek. Siziń óspiriminiz hár kúni 5 1⁄2 untsiya proteinge bay awqat jew kerek. Jaqsı dereklerge maysız gósh, qus góshi yamasa balıq kiredi. Basqa belok dereklerińiń bir untsiya ekvivalentleri arasında 1⁄2 kese loviya yamasa tofu, bir máyek, bir as qasiq jer mayı hám 1⁄2 untsiya goza yamasa tuqimlar bar.

JUWMAQ

Óspirimler ushın teń salmaqlı awqatlanıwdan tısqarı, salamat turmıs tárizi júdá áhmietli. Bul turaqlı fizikalıq iskerlikti óz ishine aladı,

jeterli uyqı hám ıǵallıq. Turaqlı fizikalıq shınıǵıw ulıwma salamatlıq hám abadanlıq ushın zárúr. Bul súyekler hám bulshıq etlerdi bekkemlewge, salamat salmaq saqlawǵa, keypiyat hám energiya dárejesin arttırıwǵa járdem beredi. Óspirimlik dáwirinde tez ósiw hám rawajlanıwdı qollap-quwatlaw ushın durıs awqatlanıw júdá áhmiyetli.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Tina Lond-Kolk.To’g’ri ovqatlaning va o’zingizni ajoyip his qiling.2023.
2. Mayya A.Xovard.Yangi boshlanuvchilar uchun yuqori proteinli o'simliklarga asoslangan dieta.2021.
3. Anita Bean.Vegetarian sportchining oshxona kitobi.2016.
4. Nutrition of Adolescents (10–19 Years) kitabi.2021.
5. Doktor JK Evans.”Oziqlanish va fitness bo’yicha o’smirlar uchun qo’llanma”.2023.
6. Doktor JK Evans.O’smirlar ovqatlanishi: Ota-oanalar va o’smirlar uchun eng yaxshi qollanma.2023.
7. Vonda Rayt .40 yoshdan keyin fitnes.2015.

Research Science and Innovation House

“JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN” JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

ЖИНОЯТ ҲУҚУҚИДА БЛАНКЕТ ДИСПОЗИЦИЯНИНГ АҲАМИЯТИ

Пулатов Бекзод Адилбаевич
Ўзбекистон Республикаси Президентининг
Тошкент вилойатидаги Халқ қабулхонаси бош мутахассиси

Аннотация: Мақолада жиноят ҳуқуқи нормасининг тушунчаси кўриб чиқилиб, унинг моҳияти, мазмуни, тузилиши ва манбалари аниқланади; жиноят-ҳуқуқий норманинг бланкет диспозицияси таҳлил қилинади, унинг тушунчаси ва асосий хусусиятлари (жиҳатлари) ишлаб чиқилади: техник-юридик, лингвистик ва норматив-ҳуқуқий; бланкет диспозицияли жиноят ҳуқуқи нормаларини қўллашнинг махсус қоидалари шакллантирилган.

Калит сўзлар: жиноят ҳуқуқи нормаси, жиноят-ҳуқуқий норманинг бланкет диспозицияси; жиноий жавобгарлик тўғрисидаги қонуннинг бланкет диспозициясида жиноят ҳуқуқи нормаларини қўллаш қоидалари.

ЗНАЧЕНИЕ БЛАНКЕТНОЙ ДИСПОЗИЦИИ В УГОЛОВНОМ ПРАВЕ

Аннотация: В статье рассматривается понятие нормы уголовного права, выясняется ее сущность, содержание, структура, источники; анализируется бланкетная диспозиция уголовно-правовой нормы, разрабатываются ее понятие и основные черты (аспекты): технико-юридические, лингвистические и нормативно-правовые; сформулированы специальные правила применения норм уголовного права с бланкетной диспозицией.

Ключевые слова: норма уголовного права, бланкетная диспозиция уголовно-правовой нормы; правила применения норм уголовного права при бланкетной диспозиции закона об уголовной ответственности.

Жиноят қонунчилигининг кўп йиллик ривожланиш тарихи ва уни қўллаш амалиёти жиноий қилмишларни аниқ ва тўлиқ белгилайдиган, айрим жиноят таркибларининг аломатларига қисқа ва шу билан бирга батафсил

кўрсатмалар берадиган жиноят қонунларини яратиш заруратини тақозо этади. Бироқ айрим жиноий-ҳуқуқий тақиқларни шакллантиришда жиноий қилмишнинг бир қисми ҳисобланган бошқа ҳуқуқ соҳалари нормаларининг бузилишини кўрсатиш зарурияти пайдо бўлади. Бундай ҳолларда қонун чиқарувчи жиноят-ҳуқуқий нормани баён этишнинг энг мураккаб шаклларидан бири бўлган бланкет нормалардан фойдаланишга мажбур бўлади. Бланкет нормаларнинг ўзига хослиги шундаки, жиноят таркиби аломатларининг тавсифи нафақат жиноят қонунида, балки ҳуқуқнинг бошқа тармоқларига оид норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда ҳам мавжуд бўлиб, бу уларни қўллашда муайян қийинчиликлар ва ўзига хосликларни юзага келтиради. Тадқиқотчи сўровнома ўтказган ички ишлар органлари ходимларининг 94 фоизи ўз амалий фаолиятида бланкет нормаларини қўллаш билан боғлиқ қийинчиликларга дуч келганликларини таъкидлашган.

Шу билан бирга, тадқиқотлар бланкет нормаларининг мавжудлиги муқаррар эканлигини кўрсатди. Бу ҳуқуқнинг барча соҳалари ва нормалари ўзаро боғлиқ бўлган тизимли хусусияти ҳамда ҳуқуқий кўрсатмаларнинг аниқлик ва умумийлик ўртасидаги мақбул нисбатни топишни талаб қилувчи қонунчилик техникаси билан асосланади. Бланкет нормаларнинг мавжудлиги ва кўпайиши ижтимоий ташкилотнинг янада мураккаблашуви, иқтисодий фаолиятнинг янги турларининг пайдо бўлиши, техник воситалар ва технологияларнинг ривожланиши, замонавий фаннинг ютуқлари билан боғлиқдир.

Ички ишлар органларининг терговчилари ва суриштирувчилари томонидан амалга ошириладиган жиноятларни Жиноят кодексининг бланкет нормаларини ўз ичига олган моддаларига мувофиқ тўғри квалификация қилиш кўп жиҳатдан уларнинг бланкет нормаларининг моҳиятини тушунишига ва уларни тўғри талқин қилишига боғлиқ. Бироқ ҳозирга қадар жиноят ҳуқуқи фанида бланкет нормасининг моҳиятини очиб берадиган ягона тушунча ишлаб чиқилмаган. Бунинг натижасида ички ишлар органлари ходимлари ўртасида ўтказилган сўровда иштирок этганларнинг 88,2 фоизи бланкет нормалари ҳақида фақат умумий тасаввурга эга эканликларини айтишган.

Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг бланкет нормаларида нафақат қонунларга, балки бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатларга ҳам ҳаволалар мавжуд. Бу қонунларнинг айрим нормалари яна бошқа норматив-

ҳуқуқий ҳужжатлар билан аниқланади, батафсил тушунтирилади ва изоҳланади. Шу сабабли, жиноят қонуни ва бошқа ҳуқуқ соҳаларидаги норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг ўзаро нисбати масаласи, шунингдек, бошқа қонунчилик соҳалари манбалари жиноят ҳуқуқи манбалари бўлиши мумкинлиги ҳақидаги фикр ҳанузгача баҳс-мунозарали бўлиб қолмоқда.

Ҳуқуқни қўлловчи шахс бланкет жиноят-ҳуқуқий норманинг мазмунини тушуниш учун мурожаат қиладиган қонунлар ва бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар жуда беқарор. Бу эса унга муайян мажбуриятларни юклайди: тегишли норматив-ҳуқуқий ҳужжатларга киритилган барча ўзгартириш ва қўшимчаларни билиш, ижтимоий хавфли қилмиш содир этилган пайтда айнан қайси норма ва қайси таҳрирда амал қилганини аниқлаш. Жиноят кодексининг бланкет нормаларини ўз ичига олган моддаларига мувофиқ жиноятларни квалификация қилишда муайян қийинчиликлар мавжуд. Бу қийинчиликлар бланкет белгиларни талқин қилиш ва жиноят қонунининг бланкет нормаларини қўллаш бўйича барқарор суд-тергов амалиётининг йўқлиги билан боғлиқ.

Шундай қилиб, ҳозирги босқичда ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлари томонидан бланкет нормаларининг моҳиятини англаш ва уларни қўллаш хусусиятларини аниқлаш билан боғлиқ масалалар комплекс кўп қиррали таҳлил қилиш заруратини келтириб чиқармоқда. Бу эса мазкур мавзусининг долзарблигини белгилаб беради. Диспозиция ўзи нима? Диспозиция — ҳуқуқ нормасини таркибий қисми ҳисоблани бунда гипотезада кўрсатилган ҳолатлар мавжуд бўлганида ҳуқуқ субъектлари риоя этишлари лозим ҳисобланган хатти-ҳаракат қоидаси[1]. Диспозитсия сўзи лотин тилидан олинган бўлиб, жойлашиш деган маънони англатади. Ўз навбатида диспозиция тузилишига кўра қуйидаги турларга бўлинади:

1) Оддий диспозицияда жиноят таркибининг белгилари кўрсатилмай, фақат жиноятнинг номигина èзилади. Масалан, 97-модданинг 1- қисми, 102-модданинг 1-қисми ва ҳоказолар.

2) *Тавсифловчи диспозиция* – ҳуқуқ субъектларининг субъектив ҳуқуқ ва юридик мажбуриятлари ҳамда хатти-ҳаракатларининг тўлиқ баёнини ифода

[1]Пикуров Н.И. Бланкет белгиларли жиноятларни квалификация қилиш: Монография. - М.: Россия одил судлов академияси, 2009. - 31-б.

этилади. Масалан, Жиноят кодексининг 169-моддаси “Ўғрилик”, яъни ўзганинг мол-мулкини яширин равишда талон-торож қилиш (қонунда, гарчанд бу мантиқан ўринли бўлмасада, талон-торож қилиш деб ёзилган). Бунда норма диспозицияси ҳаммага тушунарли бўлиши учун маълум бир маънода, қисқа шаклда изоҳ берилади.

3) *Бланкет диспозиция* - ҳуқуқ нормасида кўрсатилган ҳуқуқ субъектларининг субъектив ҳуқуқ ва юридик мажбуриятларининг мазмунини аниқлаш учун бошқа ҳужжатларнинг нормаларида белгиланган тегишли қоидаларга ҳавола қилади.

4) *Ҳавола этувчи диспозиция* - деганда қўлланаётган ҳуқуқ нормаси мансуб бўлган норматив-ҳуқуқий ҳужжатнинг бошқа нормасига (масалан, Жиноят кодексининг 110-моддаси – “Қийнаш”) ёки бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатга мурожаат этишни назарда тутувчи диспозиция ҳавола этувчи диспозиция сифатида тушунилади. Умуман олганда Диспозиция деб жиноятнинг аниқ белгилари кўрсатилган қисмига айтилади. ЖК Махсус қисмининг асосий кўпчилик моддалари тасвирлов диспозиция шаклида қабул қилинган. Ҳаволаки диспозицияда муайян жиноятнинг белгилари кўрсатилмай, бу жиноятнинг белгиларини кўрсатиш учун бошқа бир жиноятнинг белгиларига ҳавола қилинади. Масалан, ЖК нинг 107-моддасида зарурий мудофаа чегарасидан четга чиқиб, қасддан баданга оғир шикаст етказиш, — дейилади. Демак, зарурий мудофаа чегарасидан четга чиқиб баданга оғир шикаст етказилганлигини аниқлаш учун ЖКнинг 104-моддасининг 1-қисмида назарда тутилган белгиларга мурожаат қилинади. Бошқача қилиб айтганда, қилмишни ЖК нинг 107-моддаси билан квалификация қилиш учун жиноят зарурий мудофаа чегарасидан четга чиқиб қилинган бўлиши ва 104-модданинг 1-қисмида назарда тутилган белгилардан бири бўлиши керак. ЖК Махсус қисмининг моддалари бир неча қисмдан иборат бўлса, иккинчи, учинчи ва ҳоказо қисмлари ҳаволаки диспо-зиция шаклида бўлиб, жиноятнинг номи ҳам, белгилари ҳам кўрсатилмай, шу модданинг 1-қисмидаги таъриф ва белгиларига ҳавола қилинади. Бланкет диспозицияда жиноят таърифланмай ёки унинг белгилари кўрсатилмай бошқа қонун ёки норматив акт бузганлиги кўрсатилади. Бланкет диспозицияли модда билан айбдорнинг қилмишини квалификация қилиш учун бошқа қонун ёки норматив акт бузилган ва ўша қонун ёки норматив акт бузилганлиги

натижасида ЖК нинг бланкет диспозицияли моддасида назарда тутилган оқибатлар юз берган бўлиши керак. ЖКнинг кўпгина моддалари бланкет диспозиция шаклида тузилган. Хўжалик фаолияти соҳасидаги, экология соҳасидаги, жамоат хавфсизлиги соҳасидаги, транспорт ҳаракати ва ундан фойдаланиш хавфсизлигига қарши жиноятларнинг асосий кўпчилиги бланкет диспозиция шаклида тузилган. Масалан, қилмишни ЖК нинг 257-моддаси билан квалификация қилиш учун меҳнатни муҳофаза қилиш қоидалари бузилган ва бунинг оқибатида шу моддада назарда тутилган оқибат юз берган бўлиши керак, ва ҳоказолар.

Ўрганишлар натижасида қуйидаги хулосаларга келинди: (шу жумладан, ретроспектив таҳлил) шуни кўрсатадики, амалдаги жиноят қонунчилигидаги бланкет нормаларнинг мавжудлиги Ўзбекистон жиноят қонунчилигини қўллаш ва ривожлантириш жараёнининг объектив зарурияти билан боғлиқ. Бу, хусусан, ҳимоя қилувчи жиноят-ҳуқуқий нормаларнинг бошқа қонунчилик соҳаларидаги тартибга солувчи нормалар билан функционал алоқадорлигида намоён бўлади. Жиноят қонунчилигида бланкет нормаларнинг йўқлиги эса жиноят қонуни матнида ҳуқуқнинг бошқа соҳаларига оид нормаларни такрорлаш заруриятини келтириб чиқаради.

Бланкет жиноят-ҳуқуқий нормаларни қўллашдаги мавжуд муаммоларни бартараф этишнинг энг самарали усули сифатида ички ишлар органлари ва бошқа ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларнинг ҳуқуқни қўллаш амалиётини такомиллаштириш тан олиниши лозим, жиноят қонуни нормаларининг тузилишини ўзгартириш эмас.

Жиноят қонунчилигининг бланкет нормаси деганда "жиноят қонунининг бир ёки бир нечта таркибий элементларида бошқа ҳуқуқ соҳаларининг қонунлари ёки бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатларига мурожаат қилмасдан тушуниб бўлмайдиган белгилар (белги) мавжуд бўлган нормаси" тушунилиши таклиф этилади. Бланкет нормалар уларни муайян гуруҳларга таснифлаш имконини берадиган кўплаб турли хил белгилар билан тавсифланади. Адабиётларда мавжуд бўлган бланкет нормалар тизимининг таснифини қуйидаги асослар билан тўлдириш таклиф этилади:

- бошқа ҳуқуқ тармоғининг норматив-ҳуқуқий ҳужжатлари билан алоқаси бўйича: 1) у ёки бу қоидалар, қонунлар, қонунчилик бузилганлигини кўрсатувчи белгиларга эга бўлган нормалар; 2) қилмишнинг қонунга

хилофлигини кўрсатувчи белгиларга эга бўлган нормалар; 3) мазмуни бошқа ҳуқуқ тармоқларининг норматив-ҳуқуқий ҳужжатларида очиб бериладиган атамаларни ўз ичига олган нормалар;

- бланкет норма боғлиқ бўлган норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг соҳавий мансублиги бўйича: маъмурий, фуқаролик, божхона ва бошқа қонун ҳужжатларининг норматив-ҳуқуқий ҳужжатлари билан боғлиқ нормалар;

- ифода шаклига кўра: 1) "очиқ" бланкетли нормалар; 2) "яширин" бланкетли нормалар; 3) "аралаш" бланкетли нормалар;

- жиноят таркиби элементларининг қуйидаги таркибий қисмларининг бланкет тавсифи бўйича: 1) объект; 2) предмет; 3) жабрланувчининг хулқ-атвори; 4) жабрланувчининг белгилари; 5) субъектнинг хулқ-атвори (қилмиши); 6) жиноят содир этилган жой; 7) қуроллар (воситалар); 8) усул; 9) жиноят содир этилган вақт; 10) оқибатлар; 11) махсус субъектнинг белгилари;

- норма тузилишида бланкет белгиларининг жойлашуви бўйича: 1) гипотезада белгиларни ўз ичига олган; 2) диспозицияда; 3) санкцияда;

- индикатор сўзларнинг мавжудлигига кўра: 1) индикатор сўзларга эга бўлган нормалар; 2) индикатор сўзларга эга бўлмаган нормалар.

Жиноят қонунчилигининг бланкет нормаларини талқин қилишнинг моҳияти, бошқа ҳар қандай ҳуқуқий нормалар сингари, улардаги ҳуқуқий кўрсатмаларни (яъни, ушбу нормаларнинг қонунчилик маъносини) очиб бериш ва тушунтиришдан иборат бўлиб, бу уларнинг тўғри қўлланилишини таъминлайди. Ҳуқуқ нормаларини шарҳлаш ҳуқуқни қўллаш жараёнининг зарурий шарти ва ажралмас қисмидир. Бланкет нормаларини талқин қилишнинг асосий усули сифатида тизимли усулни тан олиш лозим. Шундай қилиб, ҳуқуқни қўллаш жараёнида жиноят қонунининг ўрганилган нормаларида мавжуд бўлган тушунчалар ва атамаларни (бланкет белгиларини) жиноят-ҳуқуқий нормаларни белгилаб берувчи тартибга солувчи қонунчилик соҳаларининг тегишли норматив-ҳуқуқий ҳужжатларида қандай маънода қўлланилса, айнан ўша маънода талқин қилиш зарур.

Ички ишлар органларининг ҳуқуқни қўллаш амалиётида Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг бланкет нормаларини ўз ичига олган моддалари бўйича жиноятларни квалификация қилишда йўл қўйиладиган хатоларнинг кўпчилиги ушбу нормаларни нотўғри талқин қилиш билан боғлиқ. Бунинг асосий сабаби шундаки, бир қатор нормаларда тегишли

субъектларнинг аниқ ҳаракатларида аниқлаш қийин бўлган белгилар назарда тутилади. Шу ўринда қонун чиқарувчи томонидан бланкет-баҳоловчи тоифага киритилган белгилардан кенг фойдаланилишига ҳам эътибор қаратиш лозим. Бундай белгиларнинг мавжудлиги кўриб чиқилаётган нормаларни ҳуқуқни қўллаш амалиётида қўлланиши қийин бўлган қоидаларга айлантиради.

Нормаларни қўллаш жараёнида йўл қўйиладиган хатолар нафақат уларни тузиш, талқин қилиш, замон ва маконда амал қилиш хусусиятлари билан, балки айрим ички ишлар органлари ходимларининг етарли даражада касбий тайёргарликка эга эмаслиги билан ҳам боғлиқ. Жиноятчиликка қарши курашиш чегаралари нафақат объектив, балки субъектив омиллар билан ҳам белгиланади. Қўлланиш нуқтаи назаридан жиноят қонуни маълум бир шахслар доирасига мўлжалланган. Бу шахсларнинг ҳуқуқий билимларидан қандай фойдаланишлари, типик ҳуқуқий вазиятларни баҳолаш, тўғри қарорлар қабул қилиш ва қонуний ҳаракатларни амалга ошириш кўникмалари ҳамда потенциал имкониятларига, пировард натижада, ўрганилаётган нормаларни қўллашнинг қонунийлиги ва самарадорлиги боғлиқ бўлади.

Ички ишлар органларининг фаолиятида бланкет жиноят-ҳуқуқий нормаларини қўллаш сифатини ошириш учта асосий йўналишга **эътибор беришлари** лозим:

- жиноят қонунчилигининг айрим белгиларини шарҳлаш қийинлиги туфайли қўлланилиши мураккаб бўлган бланкет нормаларини жиноят-ҳуқуқий жиҳатдан такомиллаштириш;

- бланкет жиноят-ҳуқуқий нормаларни қўллаш амалиётини тизимли равишда умумлаштириш ва бу борада олий суд органларининг зарур шарҳларини ҳамда Ўзбекистон Республикаси ИИВ ҳузуридаги Тергов қўмитасининг услубий тавсияларини ишлаб чиқиш;

- Ўзбекистон Республикаси ИИВ тизимидаги олий ўқув юртлари учун жиноят ҳуқуқи бўйича мавжуд намунавий дастурларга "Жиноят қонунининг бланкет нормаларини квалификация қилиш хусусиятлари" мавзусини киритиш орқали ички ишлар органлари ходимларининг тайёргарлик даражасини ошириш.

Фойдаланилган адабиётлар рўхати

1. Пикуров Н.И. Бланкет белгиларли жиноятларни квалификация қилиш: Монография. - М.: Россия одил судлов академияси, 2009. - 31-б.

2. Михайлова И.А. Жиноят қонунидаги бланкет нормалар ва уларни ички ишлар органлари томонидан қўлланилиши: - М.: Российская

ю.ф.н. диссертацияси автореферати. 2009. 7-б.

3. Пшипий Р.М. РФ ЖК 22-боби моддалари нормаларида диспозициялар бланкетлиги характери // Журнал

4. Пикуров, Н. И. Квалификация преступлений с бланкетными признаками состава / Н. И. Пикуров. — М. : Российская академия правосудия, 2009. — 288 с. Вернуться к статье 2. Люблинский, П. И. Техника, толкование и казуистика Уголовного кодекса / П. И. Люблинский ; под ред. и с предисл. В. А. Томсинова. — М. : Зерцало, 2004. — 248 с. Вернуться к статье 3. Черданцев, А. Ф. Понятие технико-юридических норм и их роль в формировании общественных отношений / А. Ф. Черданцев // Советское государство и право. — 1964. — № 7. — С. 134–138.

5.Лазарев В.В. , Липень С.В. , Саидов А.Х. Теория государства и права : Учебник . Под ред . Абдурахманова К.Х. М .: Рос . экон . акад . , 2008. - 620 с .

6.Нажимов М.К. , Сайдуллаев Ш.А. Қонунчилик техникаси . Ўқув қўлланма . Қайта ишланган ва тўлдирилган 2 - нашр . -Т .: ТДЮИ , 2009. -172 б . ,

7.Odilqoriev X. Davlat va huquq nazariyasi . Darslik . - Toshkent : Adolat , 2018. - 528 b .

8.Одилқориев Х.Т. , Тультеев И.Т. ва бошқ . Давлат ва ҳуқуқ назарияси : Дарслик / Х.Т.Одилкориев таҳрири остида . - Т .: Sharq , 2009. - 592 б

Research Science and Innovation House

“JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN” JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida ta’limiy o‘yinli faoliyat jarayonida xalq amaliy san’atining ahamiyatliligi

Ahmedov Temurjon Yusubbayevich - UrDU Sport faoliyati, pedagogika va psixologiya fakulteti, “Boshlang‘ich ta’lim metodikasi” kafedrasi o‘qituvchisi,
Yangibozor pedagogika kolleji maxsus fan o‘qituvchisi
Saparova Nargiza Yuldashbayevna

Annotatsiya: Ushbu ilmiy maqolada maktabgacha ta’lim tashkilotlarida ta’limiy o‘yinli faoliyat xalq amaliy san’atining ahamiyatliligi mavzusida asosiy tushunchalar yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar: Ta’limiy o‘yinlar, ko‘nikmalarini rivojlantiradilar, tevarak-atrofdagi.

Kirish

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida ta’limiy o‘yinli faoliyat bolalarning intellektual, ijodiy va ijtimoiy rivojlanishi uchun muhimdir. Ushbu faoliyat jarayonida xalq amaliy san’ati o‘zining betakror va boy merosi bilan muhim o‘rin tutadi. Bu referatda ta’limiy o‘yinlar va xalq amaliy san’atining ahamiyati, ularning o‘zaro aloqasi va ta’lim jarayonidagi roli ko‘rib chiqiladi

Ta’limiy o‘yinlar bolalarning ko‘p tomonlama rivojlanishiga yordam beruvchi faoliyat turidir. O‘yin jarayonida bolalar yangi bilim va ko‘nikmalarni o‘zlashtiradilar, ijtimoiy muloqot ko‘nikmalarini rivojlantiradilar, shuningdek, kreativ fikrlash va muammolarni hal qilish qobiliyatini oshiradilar. O‘yinlar orqali bolalar quyidagi qobiliyatlarni rivojlantiradilar:

1. Kognitiv rivojlanish: O‘yinlar bolalarning mantiqiy fikrlashini, diqqat va xotirani oshiradi.

2. Ijodkorlik: O‘yin jarayonida bolalar o‘z tasavvurlarini ishga soladilar va yangi g‘oyalar bilan chiqadilar.

3. Ijtimoiy ko‘nikmalar: O‘yinlar orqali bolalar bir-birlari bilan muloqot qilishni, jamoada ishlashni o‘rganadilar.

Xalq amaliy san’ati

Xalq amaliy san’ati – bu xalqning tarixiy, madaniy va estetik an'analari orqali shakllangan qo‘l san’atlari va hunarlarni o‘z ichiga oladi. Bular ichida to‘qimachilik, savat to‘qish, loydan narsalar yasash, qo‘l san’atlari va boshqalar mavjud. Xalq amaliy san’atining bolalarga ta’siri quyidagi jihatlar bilan ifodalanadi:

1. Madaniy meros: Xalq amaliy san’ati bolalarga o‘z xalqining madaniy merosini o‘rganish va unga nisbatan hurmat bilan yondashishni o‘rgatadi.

2. Ijodiy fikrlash: Bolalar amaliy san’at orqali o‘zlarining ijodiy qobiliyatlarini namoyon etish imkoniyatiga ega bo‘lishadi.

3. Qobiliyatlarni rivojlantirish: San’atga qiziqish bolalarda nazorat va qo‘l ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Ta’limiy o‘yinlar va xalq amaliy san’ati o‘rtasidagi aloqalar

Ta’limiy o‘yinlar va xalq amaliy san’ati o‘rtasidagi aloqalar bolalarning o‘ziga xos rivojlanishiga katta ta’sir ko‘rsatadi. Masalan, xalq amaliy san’ati elementlarini o‘yin jarayoniga qo‘shish orqali bolalar quyidagi afzalliklarni qo‘lga kiritadilar:

- O‘z-o‘zini ifoda etish: Bolalar o‘z his-tuyg‘ularini va fikrlarini san’at orqali ifoda etish imkoniyatiga ega bo‘lishadi.

- Kreativlik: Xalq amaliy san’ati orqali bolalar yangi narsalarni yaratishda ilhom oladilar.

- Tarbiya va ahloqiy qadriyatlar: Xalq san’ati orqali bolalarda tarixiy qadriyatlar va an’analar o‘zlashtiriladi.

Ta’limiy o‘yinlar orqali bolalarga yangi bilimlar, tushunchalar berib boriladi. Bu o‘yinlarda bolaning har tomonlama rivojlanishi, bilim jarayoni, sensor madaniyati, nutq faoliyati, aqliy qobiliyatlari takomillashadi. O‘yin qoidasiga rioya qilish, unga amal qilish o‘yin mazmunini boyitadi. Ta’limiy o‘yinlarda bolalarning yosh, individual xususiyatlarini hisobga olish lozim. O‘yinda o‘yin tempi va ritmi katta rol o‘ynaydi, juda sekin va bir tekisdagi temp bolani ko‘p kuttiradi, juda tez temp esa bolalarni hayajonga soladi, turli bahs-munozaralarga olib keladi. Kattalar tomonidan o‘yin ishtirokchilarini to‘g‘ri baholash muhim ahamiyatga ega.

Ta’limiy o‘yinlarning quyidagi turlari mavjud:

a) buyum va o‘yinchoqlar bilan o‘ynaladigan;

b) stol-bosma; d) og‘zaki so‘z o‘yinlari.

Buyum va o‘yinchoqlar bilan o‘ynaladigan o‘yinlar bolaning ilk yoshidan boshlab, to maktab yoshiga yetgunga qadar o‘ynaladigan o‘yin turi hisoblanadi.

Xalq o‘yinlari, jumladan bolalar folklor o‘yinlari, eng qadim vaqtlarda boshlab xalq xayoti tarzini, ma’naviy-ma’rifiy, jismoniy tayyorgarligini, estetik dunyoqarashini mujassamlashtirgan holda shu kunimizga qadar o‘sib, mazmun maqsadiga ko‘ra teranlashib bizga etib kelgandir. Boshqa san’at turlaridan farqligi o‘laroq o‘yinlarda xalq ruxiyati, psixologiyasi, koloriti, yosh avlod tarbiyasiga bo‘lgan munosabatida yorqin aks etadi.

Bunda bolalarning tasavurlari, diqqatlari o‘yin asosini tashkil etadi. Ularda tevarak-atrofdagi narsa va buyumlar, ularning sifati, foydali tomonlari to‘g‘risida umumiy tushuncha hosil bo‘ladi. O‘yinda o‘ynaladigan har bir buyum yoki o‘yinchoq o‘zining tashqi ko‘rinishiga ega bo‘lishi, narsaning asosiy belgisini ajrata bilish imkonini berishi lozim. Bunday o‘yinlar bolalarning narsalarning shakli, hajmi, belgisi, sifati haqidagi bilimlarini kengaytiradi·

Xulosa

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida ta’limiy o‘yinli faoliyat va xalq amaliy san’ati o‘zaro bog‘liq bo‘lib, bolalarning rivojlanishida muhim rol o‘ynaydi. Ushbu faoliyatlar bolalar uchun qiziqarli, ijodiy va foydali bo‘lib, ularni kelajakda muvaffaqiyatli insonlar sifatida shakllanishiga yordam beradi. Ta’lim jarayonida xalq amaliy san’atining ahamiyatini tan olish va uni ta’limiy o‘yinlar bilan birlashtirish, bolalarning madaniy va ijodiy rivojlanishida muhim omil bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. N.N.Djamilova. “Maktabgacha metodika fanlarini o‘qitish texnologiyasi” TDPU. 2017y.

2. D.R. Babayeva. “Bolalarni nutqini o‘stirish nazariyasi va metodikasi”. -T.: “Ilim ziyo zakovat”. 2022y.

Research Science and Innovation House

“JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN” JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

TERGOV EKSPERIMENTINI O‘TKAZISH TAKTIKASI

Mamanarov Xaitmurat
Termiz davlat universiteti, yuridik fakulteti o’qituvchisi

Annotatsiya

Mazkur maqolada tergov eksperimentini o‘tkazishning kriminalistik taktikasi, uning o‘rni va ahamiyati haqida so‘z yuritiladi. Tergov eksperimentini tashkil etish va o‘tkazish usullari, asosiy qoidalari hamda ulardan samarali foydalanish yo‘llari tahlil qilinadi. Tergov eksperimenti jinoyatlarni tergov qilish jarayonida muhim o‘rin tutadi. U voqealar rivojini aniqlash, dalillarni tekshirish va turli versiyalarni isbotlash maqsadida o‘tkaziladi. Mazkur protsessual harakat tergovchini voqea tafsilotlarini aniqlashga imkon beruvchi metodikaga asoslanadi. Tergov eksperimenti yuqori aniqlik va ehtiyotkorlikni talab qiladi. Uni o‘tkazish uchun maxsus taktika va usullar qo‘llanilib, jarayonning qonuniylik va ob’ektivlik tamoyillariga rioya qilinadi. Ushbu maqolada tergov eksperimentining taktik asoslari, uni amalga oshirishda qo‘llaniladigan asosiy qoidalar va usullar tahlil qilinadi.

Kalit so’zlar. Eksperiment, tergov, taktika, tanib olish, tergov eksperimentini o‘tkazishga tayyorgarlik ko‘rish, tergov eksperimentini o‘tkazish tartibi, taktikasi, natijalar, rasmiylashtirish.

Abstract

This article discusses the forensic tactics of conducting an investigative experiment, its role and significance. The methods of organizing and conducting an investigative experiment, the main rules and ways of their effective use are analyzed. An investigative experiment plays an important role in the process of investigating crimes. It is conducted to determine the course of events, verify evidence and prove various versions. This procedural action is based on a methodology that allows the investigator to determine the details of the incident. An investigative experiment requires high accuracy and caution. Special tactics and methods are used to conduct it, and the principles of legality and objectivity of the process are observed. This article analyzes the tactical foundations of an investigative experiment, the main rules and methods used in its implementation.

Keywords. Experiment, investigation, tactics, recognition, preparation for conducting an investigative experiment, procedure for conducting an investigative experiment, tactics, results, formalization.

KIRISH

Tergov eksperimenti jinoyatlarni tergov qilish jarayonida muhim tergov harakatlaridan biri hisoblanadi. Bu usul jinoyat qanday sodir etilganligini aniqlash yoki tergovchi tomonidan ilgari surilgan farazlarni tasdiqlash yoki rad etish uchun amalga oshiriladi. Tergov eksperimenti orqali jinoyatchi yoki guvohlarning harakatlari, jinoyat sodir bo‘lgan vaqt va joy sharoitlarini qayta tiklash imkoniyati tug‘iladi.

Tergov eksperimenti jinoyatga oid harakatlarni qayta tiklash orqali dalillarni tasdiqlash va ularni to‘g‘ri talqin qilish uchun amalga oshiriladi. Bu jarayonda tergovchi voqea tafsilotlarini chuqur o‘rganadi va bu ma’lumotlar keyinchalik tergovning to‘g‘ri olib borilishi uchun muhim bo‘ladi. Tergov eksperimentini muvaffaqiyatli o‘tkazish uchun bir qator taktika va qoidalar mavjud.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Tergov eksperimenti bo‘yicha ilmiy va amaliy adabiyotlar ushbu protsessual harakatning turli jihatlarini yoritib beradi. A. R. Belkin va boshqa mutaxassislarning ishlarida tergov eksperimentini tashkil qilish va o‘tkazish metodikasi keng o‘rganilgan. Masalan, ularning tadqiqotlarida tergov eksperimenti quyidagi maqsadlarda amalga oshirilishi qayd etilgan:

Dalillarni tasdiqlash yoki rad etish: Hodisa tafsilotlarini aniqlash uchun avval topilgan dalillarga aniqlik kiritish.

Voqea rivojini modellashtirish: Hodisaning qanday yuz berganini o‘rganish va uning mexanizmini aniqlash.

Turli versiyalarni tekshirish: Hodisa bilan bog‘liq taxminlarni sinovdan o‘tkazish.

Adabiyotlarda tergov eksperimenti quyidagi asosiy qoidalarga tayanadi:

Eksperimentning qonuniyligi: Har bir harakat qonuniy asosda o‘tkazilishi va protsessual qoidalarga muvofiq bo‘lishi lozim.

Aniqlik va ehtiyotkorlik: Eksperiment paytida aniqlik bilan dalillar to‘planishi va ularning buzilmasligi ta’minlanadi.

Tergov versiyalarini tasdiqlash: Eksperiment tergovchi tomonidan ishlab chiqilgan versiyalarni isbotlash yoki rad etish maqsadida olib boriladi.

Ushbu maqolada tergov eksperimentini o‘tkazish bo‘yicha quyidagi metodologik yondashuvlardan foydalanildi:

Nazariy tahlil: Kriminalistika bo‘yicha ilmiy manbalar va amaliy tavsiyalar o‘rganildi.

Taqqoslash: Turli tergov eksperimentlari natijalari tahlil qilinib, ularning samaradorligi baholandi.

Case-study: Tergov amaliyotidagi konkret holatlar o‘rganildi va ular asosida tavsiyalar ishlab chiqildi.

Praktik kuzatuv: Eksperiment jarayonida yuzaga keladigan muammolar va ularni hal qilish usullari ko‘rib chiqildi.

NATIJALAR

Tergov eksperimenti bir qator muhim maqsadlarni ko‘zlaydi:

1. Jinoyat qanday sodir bo‘lganini tushunish: Tergovchi jinoyatning qanday sodir bo‘lganligini aniqlash uchun voqealarni qayta tiklaydi. Jinoyatchi yoki guvohlarning harakatlari va hodisa joyidagi sharoitlar o‘rganiladi.

2. Tergov farazlarini tasdiqlash yoki rad etish: Tergovchi tomonidan ilgari surilgan farazlarni tergov eksperimenti orqali tasdiqlash yoki rad etish mumkin. Bu farazlar jinoyatchining qaerda bo‘lgani, qanday harakat qilgani va qanday vositalardan foydalanganini o‘z ichiga olishi mumkin.

3. Dalillarning ishonchliligini tekshirish: Tergov eksperimenti orqali olingan dalillarning haqiqiyligini yoki ularning boshqa tafsilotlar bilan qanday bog‘liqligini aniqlash mumkin. Bu jarayonda tergovchi turli xil sharoitlarni modellashtiradi va dalillarning hodisaga qanday ta’sir ko‘rsatganini o‘rganadi.

4. Guvoh ko‘rsatmalarining to‘g‘riligini tekshirish: Jinoyat sodir bo‘lgan vaqtda guvohlar tomonidan berilgan ko‘rsatmalar tergov eksperimenti yordamida tekshiriladi. Bu orqali guvohlarning so‘zlariga qanchalik ishonchli ekani aniqlanadi.

Research Science and Innovation House

Tergov eksperimenti jarayonida quyidagi qoidalarga rioya qilinishi lozim:

1. Tayyorlov bosqichi

Tergov eksperimenti oldindan rejalashtirilishi kerak. Bu bosqichda tergovchi eksperiment o‘tkazish joyini, ishtirokchilarni va eksperiment davomida qo‘llaniladigan vositalarni aniq belgilab olishi kerak. Tayyorlov bosqichida shuningdek, eksperiment o‘tkazish sharoitlari, vaqti va zarur jihozlar ham rejalashtiriladi.

- Eksperimentni rejalashtirish: Tergovchi tergov eksperimentini o‘tkazishdan oldin, unga qanday tayyorgarlik ko‘rishni rejalashtiradi. Bu reja eksperimentni qanday o‘tkazish, kimni jalb qilish va qanday maqsadga erishishni belgilaydi.

- Eksperimentda ishtirok etuvchilarni tanlash: Tergov eksperimentida guvohlar, jabrlanuvchilar, gumondorlar yoki boshqa tergovchilar ishtirok etishi mumkin. Har bir ishtirokchining roli oldindan belgilanishi va ular eksperiment davomida qanday vazifalarni bajarishini aniqlab olish kerak.

2. Aniqlik va haqqoniylik qoidasi

Tergov eksperimenti jarayonida jinoyat sodir bo‘lgan sharoitlar va voqealar iloji boricha to‘g‘ri va aniq qayta tiklanishi kerak. Voqealarning haqqoniy tiklanishi tergov eksperimentining ishonchli bo‘lishini ta’minlaydi. Bu jarayonda voqea tafsilotlariga e’tibor berilishi, shuningdek, dalillar va ko‘rsatmalarni to‘g‘ri moslashtirish lozim.

- Voqeani haqqoniy tiklash: Eksperiment davomida jinoyat joyi va sharoitlari to‘liq qayta tiklanishi lozim. Masalan, hodisa joyidagi yorug‘lik darajasi, ovozlar va boshqa tafsilotlar iloji boricha haqiqiy sharoitga mos bo‘lishi kerak.

- Dalillarni aniqlik bilan o‘rganish: Tergovchi jinoyat sodir bo‘lgan paytdagi har bir detalni aniq tekshirishi kerak. Masalan, o‘lchamlar, masofalar, tezlik va harakatlar haqida aniq ma’lumot olish uchun maxsus o‘lchov vositalari qo‘llaniladi.

3. Tizimli yondashuv qoidasi

Tergov eksperimenti izchil va tizimli tarzda amalga oshirilishi kerak. Har bir bosqich oldindan belgilanib, ishtirokchilarning harakatlari aniq rejalashtiriladi. Eksperiment jarayonida har bir detal va o‘zgarish qayd etilishi lozim.

- Eksperimentning izchil o‘tkazilishi: Tergovchi eksperimentni dastlabki bosqichdan to yakuniy bosqichgacha aniq reja asosida o‘tkazadi. Har bir qadam muhim bo‘lib, ular izchil tarzda o‘rganiladi.

- Natijalarni qayd qilish: Eksperiment davomida tergovchi har bir natijani yozib borishi kerak. Bu natijalar keyinchalik tergov jarayonida dalil sifatida foydalanilishi mumkin.

4. Xavfsizlik qoidasi

Tergov eksperimenti davomida xavfsizlik qoidalariga qat'iy rioya qilish zarur. Eksperiment vaqtida ishtirokchilarning xavfsizligini ta’minlash uchun kerakli choralar ko‘rilishi kerak, ayniqsa, jinoyatchi tomonidan xavf tug‘dirishi mumkin bo‘lgan holatlarda alohida e’tibor berilishi lozim.

- Xavfli vaziyatlardan qochish: Agar tergov eksperimenti davomida shaxsiy xavfsizlikka tahdid bo‘lsa, tergovchilar xavfsizlik choralarini ko‘rishlari shart. Agar jinoyatchi qurollangan bo‘lsa yoki jinoyat joyi xavfli bo‘lsa, tegishli kuch ishlatish xizmatlari jalb qilinishi mumkin.

- Xavfsizlik texnikasi: Tergovchi va ishtirokchilar tajribani amalga oshirishda xavfsizlik texnikasi va vositalaridan foydalanishlari zarur. Bu, ayniqsa, portlovchi moddalar, qurollar yoki boshqa xavfli obyektlar bilan bog‘liq eksperimentlarda juda muhimdir.

5. Guvohlarni jalb qilish qoidasi

Tergov eksperimenti davomida guvohlar va jabrlanuvchilar ishtirok etishi mumkin. Ularning ko‘rsatmalari asosida voqealarni qayta tiklash va jinoyatni qanday sodir bo‘lganligini aniqlash muhim hisoblanadi. Guvohlar tergov eksperimenti davomida shaxsiy xavfsizlik va maxfiylik qoidalariga rioya qilgan holda jalb etiladi.

- Guvoh ko‘rsatmalarini tasdiqlash: Tergov eksperimenti davomida guvohlar voqeani qanday ko‘rganliklarini qayta ko‘rsatishlari mumkin. Bu orqali tergovchi ularning ko‘rsatmalarining to‘g‘riligini tekshirishi mumkin.

- Guvohlar va jabrlanuvchilarni himoya qilish: Guvohlar va jabrlanuvchilarning xavfsizligini ta’minlash tergov jarayonida muhim hisoblanadi. Ularning shaxsiy ma’lumotlari maxfiy saqlanishi kerak.

6. Maxfiylik qoidasi

Tergov eksperimenti davomida olingan ma’lumotlar maxfiy saqlanishi kerak. Bu ma’lumotlar faqat tergovchi, ishtirokchilar va tergov jarayonida ishtirok etayotgan huquqni muhofaza qilish organlariga taqdim etilishi mumkin. Endi ushbu fikrlarni kengroq tushuntirsak.

XULOSA

Tergov eksperimenti jinoyatlarni tergov qilishda muhim protsessual harakat bo‘lib, u dalillarni aniqlash va tergov versiyalarini tekshirishga imkon beradi. Ushbu protsessning qonuniy va ob’ektiv tarzda o‘tkazilishi tergov natijalarining ishonchliligini ta’minlaydi.

Mazkur maqolada tergov eksperimentini o‘tkazishning asosiy qoidalari, usullari va taktik yondashuvlari tahlil qilindi. Kelgusida ushbu jarayonni takomillashtirish va zamonaviy texnologiyalar yordamida boyitish jinoyatchilikka qarshi kurash samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Research Science and Innovation House

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI

1. Bazarova D.B., Astanov I.R. Kriminalistika va ekspertiza. Darslik. – T.: TDYuU, 2019. – 300 b.
2. Kriminalistika. Darslik. Mualliflar jamoasi. – Toshkent: TDYuU, 2018. – 553 b.
3. Kriminalistika. Uchebnik. Kollektiv avtorov. –T.: TGYuU, 2018. – 516 s.
4. Kriminalistika: Darslik / T.B.Mamatqulov, I.Astanov va boshq. – T.: O’zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2015.
5. Mamatkulov T.B., Djumanov SH.T., Turgunov U.T. va boshq. Kriminalistik taktika: Darslik. – T.: O’zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2013. – 218 b.
6. Kriminalistika. Darslik. Mualliflar jamoasi. – Toshkent: TDYuU, 2018. – 515 b.

Research Science and Innovation House

“JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN” JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

HODISA JOYINI KO‘ZDAN KECHIRISH TAKTIKASI

Mamanarov Xaitmurat
Termiz davlat universiteti, yuridik fakulteti o’qituvchisi

Annotatsiya

Mazkur maqolada hodisa joyini ko‘zdan kechirishning kriminalistik taktikasi, uning ahamiyati va prinsiplari haqida so‘z yuritiladi. Hodisa joyini tekshirishda qo‘llaniladigan strategiyalar, usullar va ulardan samarali foydalanish bo‘yicha tavsiyalar keltiriladi. Jinoyatni tergov qilish jarayonida bu taktik yondashuvning o‘rni tahlil qilinadi. Hodisa joyini ko‘zdan kechirish jinoyatni tergov qilishning dastlabki va muhim bosqichlaridan biri hisoblanadi. Ushbu jarayonda dalillarni aniqlash, to‘plash va ularni tergov jarayonida foydalanishga tayyorlash asosiy vazifa sifatida namoyon bo‘ladi. Hodisa joyini ko‘zdan kechirish faqat texnik vositalar bilan emas, balki kriminalistik taktika yordamida ham amalga oshiriladi. Kriminalistik taktika tergovchiga hodisa joyidagi barcha muhim holatlarni inobatga olish va dalillarni to‘g‘ri baholash imkonini beradi. Ushbu maqolada hodisa joyini ko‘zdan kechirish taktikasi va uning jinoyatni tergov qilishdagi ahamiyati tahlil qilinadi.

Kalit so’zlar. Kriminalistika, voqea, hodisa, alomat, jinoyat, taktika, so‘roq qilish, tergov, ko‘zdan kechirish, hodisa joyini ko‘zdan kechirish, ko‘zdan kechirishga tayyorgarlik ko‘rish, uni o‘tkazish taktikasi, ko‘zdan kechirish natijasini qayd etish.

Abstract

This article discusses the forensic tactics of examining a crime scene, its importance and principles. Strategies, methods used in examining a crime scene and recommendations for their effective use are presented. The role of this tactical approach in the process of investigating a crime is analyzed. Examination of a crime scene is one of the initial and important stages of investigating a crime. In this process, the main task is to identify, collect evidence and prepare it for use in the investigation process. Examination of a crime scene is carried out not only with technical means, but also with the help of forensic tactics. Forensic tactics allow the investigator to take into account all the important circumstances at the crime scene

and correctly assess the evidence. This article analyzes the tactics of examining a crime scene and its importance in investigating a crime.

Keywords. Forensic science, incident, event, sign, crime, tactics, interrogation, investigation, examination, examination of the scene of the incident, preparation for the examination, tactics for conducting it, recording the results of the examination.

KIRISH

Hodisa joyini ko‘zdan kechirish taktikasi kriminalistik tergov jarayonida muhim bosqichlardan biridir. Bu taktika jinoyat joyidan maksimal miqdorda dalillarni to‘plash va ulakriminalistika, voqea, hodisa, alomat, jinoyat, taktika, so‘roq qilish, tergov, ko‘zdan kechirish, hodisa joyini ko‘zdan kechirish, ko‘zdan kechirishga tayyorgarlik ko‘rish, uni o‘tkazish taktikasi, ko‘zdan kechirish natijasini qayd etish.rni to‘g‘ri qayta ishlash orqali tergovning muvaffaqiyatini ta’minlashga qaratilgan. Hodisa joyini to‘g‘ri va samarali ko‘zdan kechirish jinoyatchilarni aniqlash, jinoyatning qanday sodir bo‘lganini tushunish va dalillarni himoya qilish imkonini beradi.

Hodisa joyini ko‘zdan kechirishda asosiy maqsad - jinoyat sodir bo‘lgan joydan barcha mumkin bo‘lgan dalillarni topish, ularni to‘plash va tergov davomida bu dalillardan to‘g‘ri foydalanishdir. Ushbu jarayon huquqni muhofaza qilish organlari tomonidan qat'iy rejalashtirilgan va tartiblangan qoidalarga asoslanib amalga oshiriladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Hodisa joyini ko‘zdan kechirish bo‘yicha ilmiy adabiyotlar tergov jarayonida bu jarayonning ahamiyatini keng yoritadi. Masalan, A. R. Belkinning asarlarida hodisa joyini ko‘zdan kechirishning nazariy va amaliy jihatlari tahlil qilingan. Shuningdek, E. R. Rossinskiyning tadqiqotlari hodisa joyidan dalillarni to‘plash va ularni huquqiy baholash usullari bilan boyitilgan.

Adabiyotlarda hodisa joyini ko‘zdan kechirish taktikasi quyidagi prinsiplarga asoslanadi:

Bosqichma-bosqichlik: tekshirish jarayonida muhim ob’ektlarni aniqlash va ularni tadqiq qilish ketma-ket amalga oshirilishi kerak.

Ehtiyotkorlik va aniqlik: har bir dalilga alohida e’tibor qaratilib, ularning huquqiy ahamiyati inobatga olinadi.

Jamoaviy ish: hodisa joyini ko‘zdan kechirish jarayonida ekspertlar, texnik mutaxassislar va tergovchilar birgalikda ishlaydi.

Bu prinsiplarga rioya qilish orqali tergovning aniqligi va samaradorligi oshadi.

Maqola davomida hodisa joyini ko‘zdan kechirish bo‘yicha quyidagi metodlardan foydalanildi:

Nazariy tahlil: Hodisa joyini ko‘zdan kechirishga oid ilmiy va amaliy materiallar o‘rganildi.

Amaliy kuzatish: Real tergov jarayonlarida qo‘llanilgan hodisa joyini tekshirish usullari tahlil qilindi.

Taqqoslash: Hodisa joyini ko‘zdan kechirishning turli usullari va ularning natijalari solishtirildi.

Case-study: Hodisa joyidan olingan dalillarning tergovdagi roliga oid maxsus ishlar o‘rganildi.

NATIJALAR

Hodisa joyini ko‘zdan kechirishning umumiy maqsadlari

1. Dalillarni aniqlash va saqlash: Jinoyat joyidagi dalillar jinoyatni tergov qilishda muhim rol o‘ynaydi. Shu sababli, hodisa joyidan barcha muhim dalillar aniqlanib, ularga zarar yetkazilmasdan saqlanishi kerak.

2. Jinoyatning qay tarzda sodir bo‘lganini tushunish: Hodisa joyini ko‘zdan kechirish jinoyat qanday sodir etilganini, jinoyatchining harakatlarini va jinoyat joyidagi har bir detaldan foydalanib uni qayta tiklash imkonini beradi.

3. Jinoyat joyini hujjatlashtirish: Jinoyat joyi ko‘rinishidagi o‘zgarishlarning oldini olish va dalillarni sudda ko‘rsatish uchun hodisa joyi to‘liq hujjatlashtiriladi. Bu jarayonda fotosuratlar, videolar va tasviriy hujjatlar olinadi.

4. Dalillarning saqlanishini ta’minlash: Hodisa joyidagi dalillarni nafaqat to‘plash, balki ularni sud jarayonida ishonchli dalillar sifatida taqdim etish uchun ularning saqlanishini ta’minlash muhimdir.

Hodisa joyini ko‘zdan kechirish taktikasi qoidalari

1. Tayyorgarlik qoidasi

Hodisa joyini ko‘zdan kechirish boshlanishidan oldin tergovchilar kerakli tayyorgarlikni ko‘rishlari lozim. Bu tayyorgarlik jinoyat joyiga kirishdan oldin amalga oshiriladigan dastlabki tahlil va rejalashtirishni o‘z ichiga oladi. Bunda

ko‘zdan kechirish guruhi va rahbari belgilangan bo‘lishi, ular o‘zaro vazifalarni taqsimlab olishlari kerak.

- Ko‘zdan kechirish rejasini tuzish: Jinoyat joyini to‘liq va samarali ko‘zdan kechirish uchun oldindan reja tuzish zarur. Bu reja qanday dalillarni qidirish, ularni qanday usullarda yig‘ish va qaysi tartibda ishlashni belgilaydi.

- Kerakli uskunalar va texnika: Ko‘zdan kechirish jarayonida qo‘llaniladigan vositalar, masalan, fotosurat va video uskunalari, o‘lchov moslamalari, dalillarni saqlash uchun konteynerlar va himoya vositalari tayyor bo‘lishi kerak.

2. Ko‘zdan kechirishning izchilligi

Hodisa joyini ko‘zdan kechirish izchil va tizimli ravishda amalga oshirilishi kerak. Izchillik qoidasiga rioya qilish natijasida hech qanday dalil yoki jihat e’tibordan chetda qolmasligi ta’minlanadi. Tergovchilar hodisa joyini ko‘zdan kechirayotgan paytda o‘z faoliyatini o‘zgartirmasdan reja bo‘yicha harakat qilishlari kerak.

- Tizimli yondashuv: Hodisa joyini butunlay o‘rganib chiqish uchun muayyan tartib va rejaga amal qilinadi. Masalan, hodisa joyi tashqi va ichki qismdan boshlab yoki markazdan periferiyaga tomon ko‘zdan kechiriladi.

- Dastlabki tekshiruv: Jinoyat joyiga kelganda, hodisa joyining dastlabki tekshiruvi amalga oshiriladi. Bu paytda hodisaning umumiy manzarasi, dalillar qaerda joylashgani aniqlanadi.

3. Dalillarni topish va qayd etish qoidalari

Dalillarni topish va to‘g‘ri qayd etish ko‘zdan kechirish jarayonida muhim ahamiyatga ega. Dalillar aniq va to‘liq qayd etilishi kerak, chunki bu ma’lumotlar keyinchalik sud jarayonida ishlatiladi. Qayd etish jarayonida barcha dalillar belgilanishi, joylashuvi hujjatlashtirilishi va ular tasvirlanishi lozim.

- Fotosurat va video qayd: Hodisa joyidagi har bir dalil fotosuratga olinishi yoki videoda qayd etilishi kerak. Bu dalillarni joylashtirish va ularning holatini aniq hujjatlashtirishga yordam beradi.

- O‘lchamlar va o‘lchovlar: Hodisa joyidagi asosiy dalillar o‘lchanishi kerak. Bu hodisa joyining xaritasi va u yerda topilgan dalillarning o‘lchamlari qayd etilishi bilan amalga oshiriladi.

4. Dalillarni yig‘ish va saqlash qoidalari

Dalillarni yig‘ish va ularni saqlashda o‘ta ehtiyotkorlik talab qilinadi. Har qanday xato dalilning buzilishiga yoki ularning sud jarayonida yaroqsiz bo‘lishiga olib kelishi mumkin.

- Dalillarni himoya qilish: Har bir dalil maxsus konteynerlarga joylashtirilishi va ularning o‘zgarmasligini ta’minlash uchun himoya vositalaridan foydalanish kerak. Bu, ayniqsa, barmoq izlari, soch, qon dog‘lari kabi nozik dalillarga nisbatan muhimdir.

- Dalillarni transport qilish: Dalillarni hodisa joyidan laboratoriyaga yoki saqlash joyiga ko‘chirishda ularning to‘g‘ri saqlanishi ta’minlanadi. Bu jarayonda maxsus konteynerlar va vositalardan foydalanish lozim.

5. Maxfiylik va xavfsizlik qoidalari

Ko‘zdan kechirish davomida hodisa joyining maxfiyligini va xavfsizligini ta’minlash muhimdir. Tergovchilar va boshqa ishtirokchilarning jinoyat joyiga kirishi yoki dalillarga aralashishi nazorat qilinishi lozim.

- Hodisa joyini chegaralash: Jinoyat joyiga kirish ruxsati bo‘lmagan shaxslarning kirishini cheklash uchun maxsus belgilovchi lenta yoki boshqa vositalar qo‘llaniladi.

- Xavfsizlik choralarini ko‘rish: Agar jinoyat joyida xavf bo‘lsa, masalan, portlash xavfi yoki jinoyatchilar bo‘lishi mumkin bo‘lsa, tergovchilar xavfsizlik choralarini ko‘rishlari lozim.

6. Hujjatlashtirish va dalillarni hujjatlashtirish qoidalari

Dalillar hujjatlashtirilishi va saqlanishi sud jarayonida ularning qonuniy dalil sifatida qabul qilinishi uchun zarurdir. Hodisa joyidagi har bir dalil aniqlangandan so‘ng hujjatlashtiriladi va bu jarayon qayta ko‘rib chiqilishi uchun kerak bo‘ladi.

- Dalilning kelib chiqishi va hujjatlari: Har bir dalilning qaerda topilgani, kim tomonidan olingani va u qachon qayd etilgani hujjatlashtirilishi kerak. Bu dalillarni sudda tasdiqlash va ularning haqiqiyligini ta’minlash uchun muhimdir.

7. Dalillarni tahlil qilish va ekspertizaga yuborish

Ko‘zdan kechirish natijasida to‘plangan dalillar tegishli laboratoriyalarda yoki ekspertiza markazlarida tahlil qilinishi kerak. Barmoq izlari, qon namunasi, oyoq izlari, biologik dalillar kabi dalillar tergov davomida tahlil qilinib, jinoyat haqida ko‘proq ma’lumot beradi.

XULOSA

Hodisa joyini ko‘zdan kechirish taktikasi jinoyatni tergov qilishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu taktika tergovchilarga dalillarni aniqlash, to‘plash va ularni tergov jarayonida foydalanish imkonini beradi. Hodisa joyidagi jarayonlarning puxta rejalashtirilishi va ehtiyotkorlik bilan amalga oshirilishi tergov natijalarining ishonchliligini ta’minlaydi.

Mazkur maqola doirasida hodisa joyini ko‘zdan kechirish taktikasi bo‘yicha asosiy qoidalar va amaliyotdagi usullar ko‘rib chiqildi. Kelgusida ushbu jarayonni texnologik vositalar bilan boyitish va yangi usullarni ishlab chiqish jinoyatchilikka qarshi kurashishda samarali vosita bo‘lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI

1. Bazarova D.B., Astanov I.R. Kriminalistika va ekspertiza. Darslik. – T.: TDYuU, 2019. – 300 b.
2. Kriminalistika. Darslik. Mualliflar jamoasi. – Toshkent: TDYuU, 2018. – 553 b.
3. Kriminalistika. Uchebnik. Kollektiv avtorov. –T.: TGYuU, 2018. – 516 s.
4. Kriminalistika: Darslik / T.B.Mamatqulov, I.Astanov va boshq. – T.: O’zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2015.
5. Mamatkulov T.B., Djumanov SH.T., Turgunov U.T. va boshq. Kriminalistik taktika: Darslik. – T.: O’zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2013. – 218 b.
6. Kriminalistika. Darslik. Mualliflar jamoasi. – Toshkent: TDYuU, 2018. – 515 b.

Research Science and Innovation House

"JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN" JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

2SB-10 DRYER INTERIOR TEMPERATURE, SENSOR THROUGH MODERATION WITH THE HELP IMPROVEMENT

Tashmirzayev Kadirjon Odiljonovich
Assistant, Department "Natural fibers", Fergana Polytechnic Institute, Fergana, Uzbekistan
E-mail: kadirjonodiljonovich@gmail.com
Nozimakhon Dehqonova
Student, Fergana Polytechnic Institute, Fergana, Uzbekistan
E-mail: mukhsinovanozimaxon@gmail.com
Saidakhon Madaliyeva
Student, Fergana Polytechnic Institute, Fergana, Uzbekistan
E-mail: saidaxonmadaliyeva@gmail.com

Abstract: 2SB-10 drying drum is widely used in cotton ginning enterprises. During the drying process, a temperature sensor is placed on the drum in order to prevent raw materials from burning due to high temperature. As a result, regular control of the temperature inside the drum is achieved. 2SB-10 drying drum is improved and the process is automated.

Key words: 2SB-10, SBO, pneumatic supply, drum, reducer, thermocouple, screw, air fountain, Seebeck effect, temperature sensor.

In order not to lose its natural properties during the storage period of seeded cotton and to obtain good quality of fiber and seed, it is necessary to dry it in time and clean it from impurities.

The drying equipment installed in the drying-cleaning departments can be aerofountain, chamber screw and drum, depending on the method of heat transfer to seeded cotton. In the cotton cleaning industry, drum drying equipment of various structures is used, which is considered to be highly efficient in terms of obtaining a lot of moisture and producing a lot of dried cotton.

Compared to others, tumble dryers have higher drying agent temperatures and are easier to use.

The heating temperature of its components is of great importance in the drying of seed cotton. Experiments have determined to what degree it can be heated in order not to spoil the quality of fiber and seed when drying seeded cotton. When drying

seeded cotton, seed seeds can be heated to 55°C, technical seeds to 70°C, and fiber to 105°C. If the seeded cotton components are heated above the above-mentioned temperature, then the germination characteristics of seed seeds, and oil release in technical seeds, will decrease. The hardness, length and flexibility of the fiber will decrease. Therefore, seeded cotton should be dried evenly.

Currently, 2SB-10 and SBO drying drums are used to dry seeded cotton in cotton mills and drying-cleaning departments and cleaning departments in cotton ginning enterprises. To ensure continuous operation of these drying drums, they are equipped with heat supply, transport device and supply systems.

Seeded cotton is fed into the drying drum together with heat (drying agent) using a supplier. Due to the rotation of the drum, seeded cotton rises to a certain height and is dried due to its mixing with the drying agent. The used drying agent is discharged through the transfer shaft.

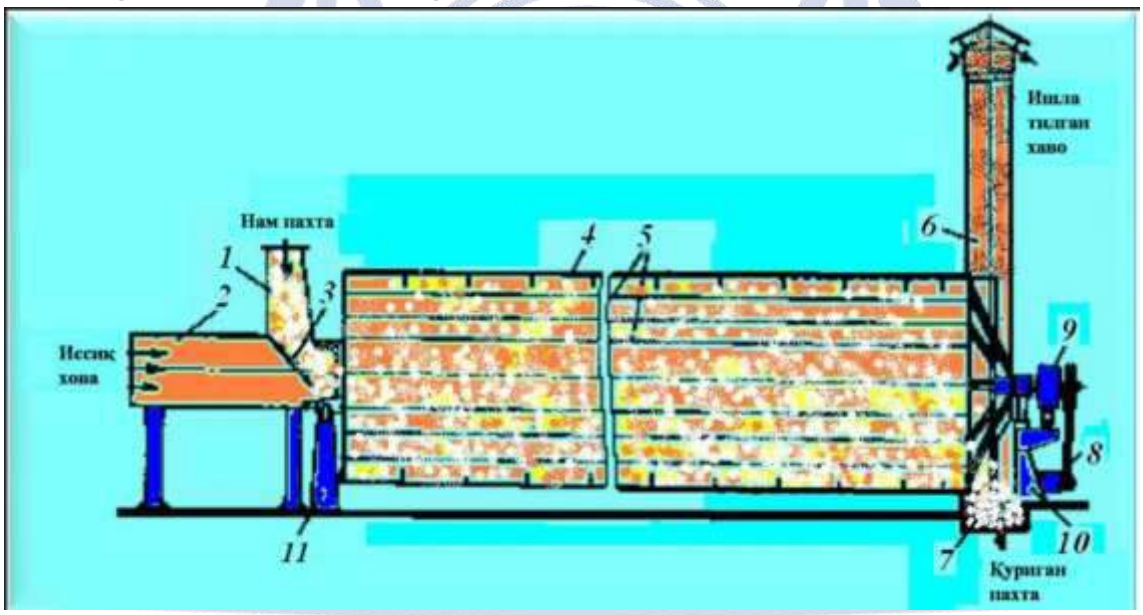

Figure 1. Technological scheme of the 2SB-10 drying drum [1].

1-pneumoprovider; 2- hot air transmission pipe; 3- guiding surface; 4- drying drum; 5-shovels; 6-used air outlet mine; 7- dry seed cotton production line; 8-electric motor; 9-reducer; 10, 11- bases.

The scheme of heat transfer to wet seed cotton during the drying process in drums is shown in the figure. As shown in the diagram, heat can affect wet cotton in three ways:

a) Due to the process of mixing with hot air during cotton seeding from drum shovels;

b) Due to the effect of heat on wet cotton falling between the shovels and on the shovels through the outer surface of the shovels;

c) Due to the transfer of heat from the heated parts of the drum and the drum to the seeded cotton [1].

The difference between the improved drying drum model 2SB-10 that we offer is that a temperature sensor is installed in the drying drum. The temperature sensor ensures constant measurement of the temperature inside the drying drum. When drying seed or seeded cotton in a drying drum, the temperature applied to the drum is important.

Figure 2. Temperature sensor [2].

An improved version of this equipment helps us to constantly monitor the temperature inside the drum, and at the same time to control that the seeded cotton or seed does not burn from high temperature. We have prevented the loss of raw materials and the deterioration of the quality of seed cotton.

A thermocouple is a temperature sensing element and a unique device. It measures the temperature directly and converts the temperature signal into a thermoelectromotive force signal, which is converted into the ambient temperature measured by an electrical meter (secondary instrument). The basic principle of thermocouple temperature measurement is that two conductors of different components form a closed loop. When there is a temperature gradient at both ends, current flows through the loop. At the moment, there is a thermoelectromotive force between the two ends. This is called the Seebeck effect [3].

Conclusion: As we know, 2SB-10 and SBO drying drums are widely used in cotton ginning enterprises. Inside the drying drum, seeded cotton or seed is burned. In order to prevent this, we decided to constantly measure the temperature of the drying drum. If the improved 2SB-10 drying drum offered by us is applied to cotton ginning enterprises, the temperature in the drying drum is constantly controlled, and the loss of raw materials inside the drum does not occur. jobs are saved for the enterprise. Also, partial automation is achieved in the drying department of the enterprise.

REFERENCES:

1. M.A. Babadjonov. A.P. Parpiyev M.T. Tillayev "TECHNOLOGY AND EQUIPMENT OF PRIMARY PROCESSING OF COTTON" Textbook. Tashkent-2013, pages 103-105 [1].
2. 3. Oripov, N., Komilov, J., Xolikova, Z., & Toshmirzaevk, O. Research on the Introduction of a Double-faced Improved Cotton Separator. International Journal of Innovations in Engineering Research and Technology, 7(12), 105-110.
3. 4. Odilzhanovich, T. K., Odilzhanovich, I. A., & Makhmudovna, N. M. (2021). Analysis of FLUFF in the Process of Lintering of Seeds. Central Asian journal of theoretical & applied sciences, 2(11), 26-28.

4. 5. Odilzhanovich, T. K., Makhmudovna, N. M., & Odilzhanovich, I. A. (2021). The selection of the control parameter of the raw cotton electric sorter. Innovative Technologica: Methodical Research Journal, 2(11), 1-5.

5. 6. Odiljonovich, T. Q. (2021). About automation of loading and unloading of cotton raw materials at cotton factory stations. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal, 11(10), 2068-2071.

6. 7. Toshmirzaev Kodirjon Odilzhanovich, Ibragimov Akhadzhon Odilzhanovich, Dilshodjon Rasuljonovich Ahmadjonov, Assessment of cotton flow colour in uster hvi system. American Journal Of Applied Science And Technology, 02-05, 11-17.

Research Science and Innovation House

"JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN" JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

NEITHER OF COTTON RAW MATERIALSANALYSIS OF THE EFFECT OF M ON THE QUALITY OF COTTON FIBER.

Fergana polytechnic institute qxffd(the rh)
Madaminjon Ubaidullayev Mominjonovich
Email:mubaydullaev6554@gmail.com
phone: +99(890) 274-65-54
Baxtiyorova O'g'iloy anvarjon daughter
Email:husnorasidazimova@gmail.com
phone: +998(90)776-32-50

Abstract:
In the present article an analysis of the effects of This on the quality of raw cotton cotton fiber moisture ash. Based on the result of this analysis is the lovely main experiments carried out by researchers, and recommendations are given for the use of technological processes and steam've moistening of cotton and fiber.

Key words: tempered do, cleaning, moisture, pollution, testing, steam've.

Soak the cotton fiber and cotton in the process of saving the present day republic va toe'using the following yash efficient technology to improve the quality of manufactured fibers are one of the main issues of your day.Taluqli this problem and provide analysis to give to the work of the research study is a result of wet cotton.

The study of the moisture of raw cotton to "Cotton's praise "scientific markaziAJ not get the side of the tadkik portmanteau of research work has been go.These studies of the moisture of raw cotton from 6 to 18% fall in the yield of cotton plant fiber study the effects on quality and productivity. . The results of these studies that ko'rsat demonstrates the raw cotton moisture 8.5% higher than the productivity of cotton processing enterprises decrease, the decrease of the fiber yield, fiber leads to the increase of the amount of defects and contamination. Also installed a certain konuniyat aimed at reducing the damage of the fiber [1]

depending on humidity, the lowest value of 8% at the fiber will get wet.

Saws cotton fiber cleaning machines cleaning a matter o'rga and humidity when 5,8 12,3% raw cotton, which is conducted comparative trials. Humidity 12,3%

toe'materials raw cotton fibers from the amount of contamination present and the defects of 5,8% is significantly higher than that wet cotton is evident from the raw materials, basically trash, and we have the united ulu due to defects, this is caused by the decrease. cleaning in the effects it has. In the meantime, experience increased humidity within the framework of the processed raw cotton fiber with the length of the ko'rsatkich that significantly improved, reducing the number of broken fibers in fiber and will identify the presence of paxmoq. In particular, increased from 34,20 32,10 mm staple length, fiber availability in paxmoq 3,20 from 4,59% and the number of broken fibers while 15,30 % from 7,90 % respectively.

The appearance of defects toe'lish studying the causes of high humidity (11-15%) from different breeding-grade raw cotton of various cleaning in the mode of work study was conducted. Identify, broken seeds and seeds of methodology'shma defects such as flagella appear to be one of the reasons is rising compared to the norms of the moisture of raw cotton.

Thus, 2-on-grade machines to choose from Tashkent-3 in the processing of raw cotton modal length 0.7 mm, 0.5 mm of increased staple length. Cotton wool soaked in the mixture of raw materials obtained from the mass defects in the fiber than cotton and a little namlanmagan share ko'proq (0,3% abs.). This fact raw cotton to'rtta, which has the effect of cleaning a pile of gear to have much higher and the three drums with being soaked up into your american cotton cleaning device of feeding can be explained. Raw cotton, cotton cleaning lead to decrease the effects of the increase of moisture.

In the process of cleaning raw cotton soaked the increase of the length of the fibers the spinning of cotton fiber to improve the technological properties and the effects are significantly ko'rsat was. 'Torda up to the number of defects from 348 299, 189 176 up than cotton while reduced. Koyeffisiyenti ipni quality, its relative delay and in ipni one break off their luggage cho'zilg have increased.

8-9% moisture range of'technological characteristics of raw cotton fiber, cotton spinning the quality and performance of ida before the processing of similar experiments on the study of the effects of the moisture a significant difference on the quality of cotton fiber is shown . "Cotton's praise "scientific center cotton plant shuralisay village toe'citizens in the test station before the car tgsc jinlashdan raw cotton (cotton jinlash in mining) to soak maket tested the experimental device.

Ornatish that wet raw cotton 0,35-1,11% increase is provided . Moisturizing is the most effective means of parameters: ph=82%, t=54°c, humidity is the amount of 90 g/kg of dry air communication time – about 20-30 seconds. Soak raw cotton (selection 108 F, harvest machine, 1-varieties) from cleaning 5,31 from before .[2]

% (soak) will 6,13% to (artificial soak) mechanical shikastlanishdan protect the fiber. In the meantime, modal

The fiber obtained from cotton wool soaked in the mass of raw materials to the length of fiber compared to namlanmagan 1.3 mm, 0.8 mm staple length to o'length, 0.5 mm high, while the central mass turned out to be far. Raw cotton fiber, and the mass of the mixture obtained in namlantirilgan namlantirilmasdan at the same level share the practice of defects and toe'become, respectively 2,70% and 2,72%, respectively.

The main raw materials of primary processing of cotton , ko'rsatkich and continued work on the study of the effects on the quality of the product produced. Bektemir, Namangan and humidity conditions in the production of the cotton plant Romitan 7-10% range of'ida, second grade, 7-13% in the range of third-grade study of the works of raw cotton.

The results of the research that ko'rsat demonstrates defects in raw material and impurities of cotton fiber increased slightly with the increase of the amount of humidity (abs 0,14-0,22). On the other hand, the fiber length , ko'rsatkich will improve and the short fiber content reduced. Thus, once the cleaning of raw cotton with 7,4%, 8,6% and 9,2% moisture at the level of raw cotton with o'- check-in passengers, the length of the staple fibers of the experience (the two extreme option for) and 33.2 mm to 1,0 mm 32,2 showed that increased up to. mm, the share of short fibers 7,0% from 6,3% to decrease. Length ko'rsatkich through spinning and improve the technological properties of fibers also improved. Taroqli harvest from cotton comb 93,44% increased from

93,82%, and comb in losses from the number 4,46% from 4,22% respectively. Luggage delay from its relative by one ipni 11,1 11.6 gf / teks increased.[3]

Soak raw cotton by foreign researchers before the cleaning processes o'rga on to large amounts of work has been done.

Montgomery and Wooten [63] in 1958, the amount of moisture from 4,4 8,1% to toe'present has published her research on the processing of raw cotton. The

findings ko'ra, more cotton by clean clean drying, fiber quality, yield. In the meantime, raw cotton wet , ko'comb to high-average fiber length was recorded on facts that can have a positive impact on.

Anderson 1961 year 4,1% from 6,5% in the range of humidity using raw materials from cotton to go with the research, as well as the humidity is low, which better cotton cleaning, as well as the amount of moisture to 1.5% of the cotton fibre in to save the high average length proved. about 6,5%. In the meantime, that would decrease the stability of the results of the experiment made from cotton quruqroq ipni ko'rsat was.

Humidity 3% toe'present raw cotton moisture content of 7%, which is significantly increase cleaning of raw cotton solid short fibers and ip than the weight of 2,6%led to a decrease by.[4]

In particular, high - o'- the central difference is evident 0,03 inches length (inches respectively and 1,10 1,13) was.

Kwas significantly reduced with the length of the fiber uchayishi ko'rsat was .

To explain the data obtained in 2001 and provided by Anthony Griffin was . They noted that noted, the steadfastness of a single fiber and the fiber from the seed to the surface to be attached in a wide range of power may change, but their ratio (fiber solid / be attached to the power of) is constant at 1.8. The humidity of fiber from 3% to 15% increases, a single fiber of a solid increases, but attached to the fiber strength from 3% to 11% toe'remain unchanged and the amount of moisture present in the range of 15% to slightly increases and decreases . The results of the research that ko'rsat that pre-dried raw cotton 100 ° c does not lead to drying at a temperature of the fibers appear to be damaged. Increasing drying temperature 125-175 ° C. up to the next operation in the appearance of damaged fibers toe'will lead to lish. However, 200 ° c, drying at high temperatures the number of damaged fibers fatal o'sish will lead to. 150°c and dried at low temperatures regidratlanganda cotton cotton fibers before cleaning it o'can restore the power of z. However, before cleaning, soak the raw cotton at a high temperature (200 ° c higher than) the natural properties of the fibers are dried to'liq can't restore.

Experimental studies in 2001, and anthony Griffin o'network-check-in passengers on different raw cotton-dried humidity

20 °c to 250 °c up to toe'is the present temperature before cleaning namlab and

later cotton. The results obtained of the quality of cotton fiber's high temperature dried ko'to rsatkich, in particular, the negative effect on fiber length and the parameters of the solid is confirmed.

Anthony in 1990, humidity 4,1%, 5,5% and 8,4% toe'present the processing of raw cotton has been suggested on the basis of the formula [75; 1089-1098-page], staple length, the same index (hv) and length distribution (Peyer) depends on the quality of fiber-like performance reflects that. The low humidity of raw cotton fiber quality data ko'rsatkich confirmed a negative impact on their health.[5]

Humidity respectively 7,4% and 3.4% toe'code from the code present in the processing of raw cotton fiber length of 35 to 37 is reduced. The moisture of raw cotton 8,4% from 4,1% in the share of short fibers with the decrease of 4.6% from 8.7%, respectively.

Based on the studies conducted by scientists and experts large amounts of Cotton toe'citizens international advisory committee (icac) in the presence of experts of the council of raw cotton cotton cotton special methods operating on wet before cleaning on the necessity to ensure that technological recommend [80] it gave. the mass share of moisture toe'citizens 6 - 8 ,5% in the range of (the mass ratio of moisture on 6,5-9,0%). In September, 2001 published ICAC report clearly describe the effects on the quality of cotton fibre from raw cotton wet will . Noted in the report , as it was the amount of moisture 8% from the high, the fiber length was saved, but his demon-processing effects and productivity will decrease. Instead, fiber humidity of less than 5% toe'serious damage to the cotton fibers can be present, but is accompanied with a good cleaning effects.[6]

Conclusion when I finished, the information provided is known from toe'lish, according to the moisture of raw cotton fibers are of the physical-mechanical properties, the effects of local and foreign corresponds to one of the studies from the perspective of the results are available. Excessively dry & mechanical cleaning of raw cotton as a result of the escalation of decrease the length of the fibers, and fiber po'leads to the appearance of defects such as sti and broken seeds. Before the cleaning of the wet cotton of raw materials from cotton to 5-6% reduction (wet fiber increased from 4% ko'not p) and its later processing as a result of short fibers in fiber content (paxmoq) increases the amount of average fiber is formed. length of 8-10% humidity taken again o'is reduced as compared to xshab.

Raw cotton high humidity toe'in the present case to appear in joint processing defects, mechanical damage of seeds, as well as the raw force of the roller and the car remain to be interrupted by clogged as a result will lead to a decrease in the productivity of cotton seeds.

Soak the cotton fibre in fibre will help to decrease the level of static electricity before you click click and press reduces the movement of the toy. 'Tobreak the power of the effect of the y strip is also reduced. It should be noted that, the length of cotton fiber is one of the factors influencing on the quality of the main thread.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Гуляев Р.А., Лугачев А.Е. Разработка технологии объемного увлажнения волокна перед прессованием. Вестник молодых ученых, СанктПетербург.2004, №1 с.12-15.
2. Мардонов Б.М., Лугачев А.Е., Гуляев Р.А. Моделирование процесса увлажнения волокнистой массы в стационарном поле движущегося потока влаги: Материалы Междунар. научн. конф. «Рахматулинско-Ормонбековские чтения», - Республика Киргизстан. Бишкек. -2015. -С. 44-46.
3. Гуляев Р.А., Мардонов Б.М., Лугачев А.Е. Увлажнение волокнистой массы в вертикальной шахте встречным потоком влажного воздуха // Проблемы механики. -2015. -№3-4. -С. 56-60. (05.00.00.
4. № 6 131. Патент UZ № FAP 00390. Устройство для увлажнения волокнистого материала / Юнусов Р.Ф., Гуляев А.М., Лугачев А. Е., Гуляев Р.А., Имамутдинов М.М.// Расмий ахборотнома. – 2008, -№8.
5. Заявка на полезную модель Республики Узбекистан №FAP 20150044 «Устройство для увлажнения волокнистого материала». Авторы: Лугачев А. Е., Гуляев Р.А., Мардонов Б.М.
6. Лугачев А.А., Гуляев Р.А., Имамутдинов М.М. Разработка эффективной технологии и устройства для увлажнения хлопкового волокна перед прессованием: Материалы межвуз. научн. технич. конф. аспирантов и студентов. «Молодые ученые - развитию текстильной и легкой промышленности» (ПОИСК- 2008), -Российская Федерация. Иваново. -2008.– С.9

"JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN" JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

547.856.1'582.1

6-ХЛОРСУЛЬФОНИЛХИНАЗОЛИН-2,4-ДИОНЫ В РЕАКЦИЯХ НУКЛЕОФИЛЬНОГО ЗАМЕЩЕНИЯ

Бобонур Атажанов[1], Нилуфар Нуруллаева[1], Амирхон Шоназаров[2], Комила Омонбоева[2]

[1]Магистр Ургенчского государственного университета,

[2]Бакалавр Ургенчского государственного университета

E-mail: atajanovbobonur@gmail.com

Взаимодействием хиназолин-2,4-диона, его симметричных 1,3-диметилпроизводных с хлорсульфоновой кислотой синтезированы соответствующие 6-хлорсульфонилхиназолин-2,4-дионы. При действии на полученные соединения нуклеофильных агентов (вода, аммиак, алифатические и циклические амины) получены соответствующие свободные хиназолин-2,4-дион-6-сульфокислоты, 6-сульфамидохиназолин-2,4-дионы и амиды хиназолин-2,4-дион-6-сульфокислот.

Ключевые слова: хиназолин-2,4-дионы, 6-хлорсульфонилхиназолин-2,4-дионы, хиназолин-2,4-дион-6-сульфокислоты, амиды хиназолин-2,4-дион-6-сульфокислот, электрофильное и нуклеофильное замещение.

В ряду производных хиназолина найдены фунгициды, бактерициды, инсектициды, регуляторы роста растений [1]. Среди них обнаружены также вещества, обладающие антихолинэстразным, снотворным, противосудорожным, седативным, транквилизирующим, мышечно-расслабляющим, антиревматическим, гипотензивным, бронхорасширяющим, биуретическим, антималярийным и другими свойствами [1-8].

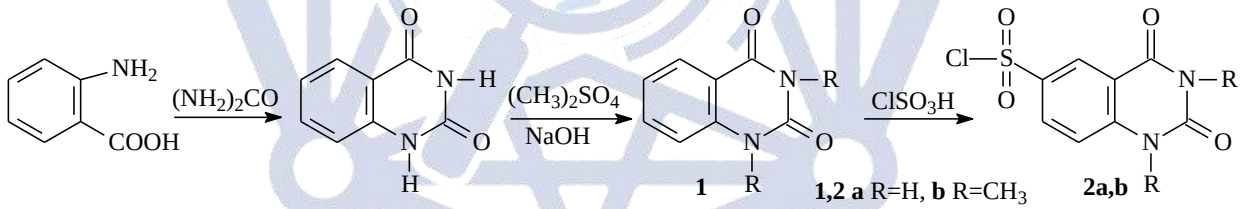
Ранее нами было исследовано хлорсульфонилирование бензоксазолин-2-онов [9], бензотиазолин-2-онов [10] и синтезированы соответствующие 6-хлорсульфонилбензазолин-2-оны. Известно также, что трициклические хиназолиновые алкалоиды подвергаются хлорсульфонилированию [11], приводя к 6-хлорсульфонилпроизводным, которые были выделены в виде соответствующих сульфамидов. Продолжая исследования по электрофильному замещению в ряду азотсодержащих гетероциклических соединений [9-14], представлялось интересным изучить

“JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN” JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

хлорсульфонилирование хиназолин-2,4-диона, его симметричных 1,3-диметилпроизводных и осуществить химические превращения на основе полученных соединений.

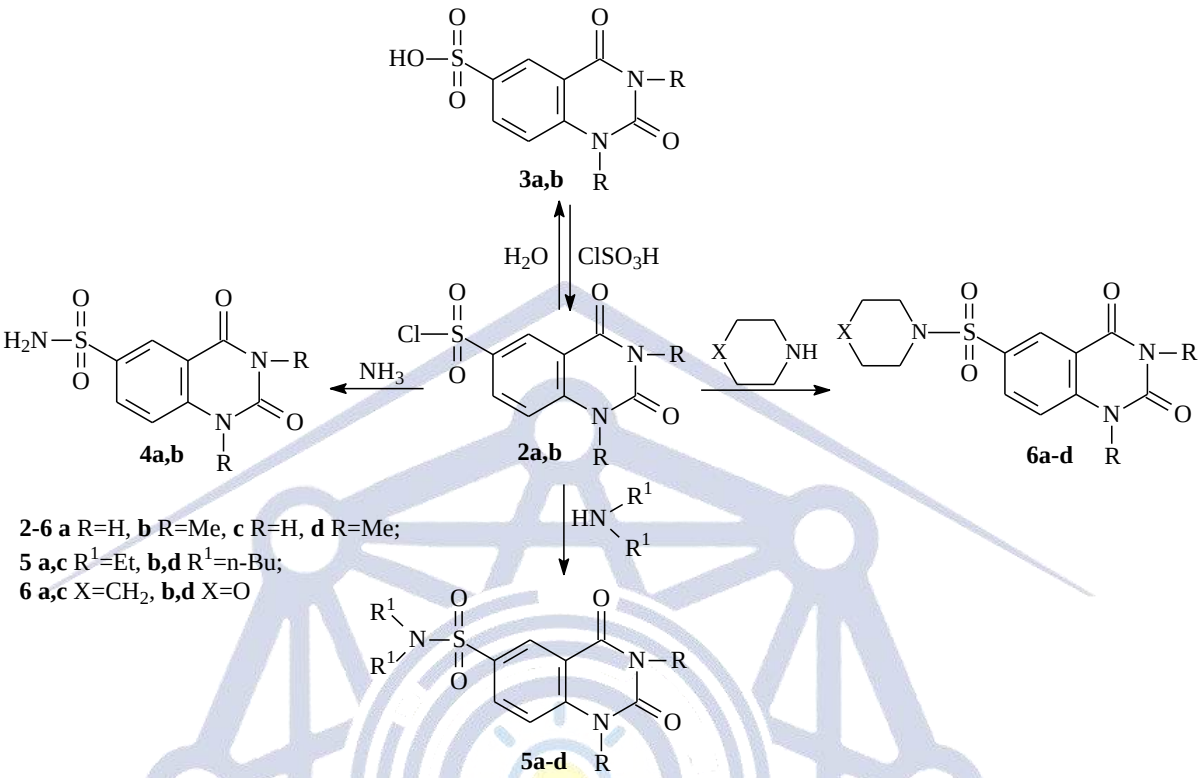
С целью получения хиназолин-2,4-дион-6-сульфоновых кислот (**3a,b**) реакции хиназолин-2,4-дионов (**1a,b**) с хлорсульфоновой кислотой (ХСК) проводили в различных соотношениях. Однако, даже при использовании эквимолекулярных количеств **1a,b** и ХСК заведомые сульфокислоты **(3a,b)** выделить не удалось, а образуются соответствующие 6-хлорсульфонилхиназолин-2,4-дионы (**2a,b**). Наилучшие выходы последних достигнуты при мольном соотношении реагентов 1a,b:ХСК=1:5. Это, вероятно, объясняется легкостью реакции нуклеофильного замещения гидроксильной группы промежуточно образующихся сульфокислот (**3a,b**) на атом хлора ХСК из-за повышенного положительного заряда атома серы сульфогруппы.

Свободные хиназолин-2,4-дион-6-сульфокислоты (**3a,b**) удалось синтезировать гидролизом соответствующих 6-хлорсульфонилхиназолин-2,4-дионов (**2a,b**) с количественными выходами (табл. 1.). Если для перевода **2а,в** в соответствующие сульфокислоты **3а,в** достаточно 2-х часового нагревания.

Research Science and Innovation House

“JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN” JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

Следует отметить, что хиназолин-2,4-дион-6-сульфокислоты (**3a,b**) при взаимодействии с ХСК гладко превращаются в соответствующие 6-хлорсульфонилхиназолин-2,4-дионы (**2a,b**) с количественными выходами.

Таблица 1

Выходы, и некоторые физико-химические характеристики синтезированных соединений (2-4 a,b, 5,6 a-d)

Соединение	Брутто формула	Найдено %N / Вычислено,%N	Т.пл., ^{0}C	Растворитель для перекристаллизации	Выход, %
1	2	3	4	5	6
2a	$C_8H_5ClN_2O_4S$	11,02 / 10,76	307-309	гептан	77
2b	$C_{10}H_9ClN_2O_4S$	9,51 / 9,72	146-148	гексан	74

3a	$C_8H_6N_2O_5S$	11,21 / 11,57	365-367	вода	95
3b	$C_{10}H_{10}N_2O_5S$	10,01 / 10,37	236-238	вода	91
4a	$C_8H_7N_3O_4S$	17,08 / 17,42	334-336	этанол	86
4b	$C_{10}H_{11}N_3O_4S$	15,87 / 15,61	270-271	водный этанол	96
5a	$C_{12}H_{15}N_3O_4S$	13,86 / 14,14	300-302	метанол	80
5b	$C_{14}H_{19}N_3O_4S$	12,61 / 12,92	214-216	метанол	87
5c	$C_{18}H_{27}N_3O_4S$	10,86 / 11,02	146-148	водный метанол	92
5d	$C_{20}H_{31}N_3O_4S$	10,61 / 10,26	112-113	водный метанол	89
6a	$C_{13}H_{15}N_3O_4S$	13,21 / 13,59	304-306	этанол	85
6b	$C_{15}H_{19}N_3O_4S$	12,09 / 12,46	246-248	водный этанол	89
6c	$C_{19}H_{27}N_3O_4S$	10,89 / 10,68	164-166	водный этанол	92
6d	$C_{21}H_{31}N_3O_4S$	10,28 / 9,97	138-140	бензол	89

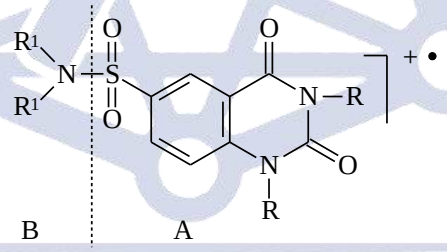
Реакция соединений **2a,b** с аммиаком, алифатическими и гетероциклическими аминами протекают гладко и не зависит от длины алкильных групп в положениях 1 и 3. Кипячением соединений **2a,b** с концентрированным раствором аммиака синтезированы соответствующие 6-сульфамидохиназолин-2,4-дионы (**4a-d**). Реакцией соединений **2a-d** с алифатическими аминами в присутствии триэтиламина при комнатной

температуре осуществлен синтез соответствующих N,N-диалкиламидов хиназолин-2,4-дион-6-сульфокислот (**5a-d**), а взаимодействием с гетероциклическими аминами –N-пиперидил- и N-морфолиламидов хиназолин-2,4-дион-6-сульфокислот (**6a-d**) с высокими выходами (табл. 1.). Вероятно, в данных реакциях определяющим фактором является основность использованных аминов.

Строение синтезированных соединений **2-4a,b, 5,6a-d** доказано методами ИК, ПМР спектроскопии, масс-спектрометрии и подтверждено данными элементного анализа.

В ИК спектрах соединений **2-6** характерным являются полосы поглощения валентных асимметрических и симметрических колебаний SO_2 групп в области 1100-1400см$^{-1}$. В случае свободных хиназолин-2,4-дион-6-сульфокислот (**3a,b**) наряду с вышеотмеченными полосами наблюдаются также полосы поглощения валентных колебаний S-O группы (600-700см$^{-1}$).

В масс-спектрах соединений **2-6** обнаружены пики молекулярных ионов и фрагментов, полностью подтверждающие предложенные структуры. Масс-спектры соединений **4-6** независимо от природы заместителей R и R^1 показывает однотипную фрагментацию с разрывом связи SO_2-$N(R^1)_2$ и образованием фрагментов A[M^+-$N(R^1)_2$] и B[$N(R^1)_2$].

Следует отметить, что если в соединениях **4a,b** пики молекулярных ионов M^+ обладают максимальной интенсивностью, то в соединениях **5,6a-d** максимальной интенсивностью обладают пики фрагментов A. Если в первых актах фрагментации в соединении **2a** происходит разрыв связи S-Cl, а в остальных сульфохлоридах **2b** отщепляются 1,3-диалкильные заместители. Направление фрагментации, связанные с элиминированием хиназолин-2,4-дионового кольца, выражены слабо.

Спектры ЯМР ^{1}H соединений **2-6** также подтверждают их структуру. В части спектра хиназолин-2,4-дионового кольца наблюдаются дублет H-5 при 8,25-8,47 м.д. с мета-константой J=1,97-2,30 Гц, дублет дублетов H-7 при 7,80-7,93 м.д. с орто- и мета- константами J=8,83-9,20 Гц и J=2,28-2,31 Гц, а также дублет H-8 при 7.20-7,30 м.д. с орто- константой J=8,83-9,20 Гц. Протоны 1,3-диалкильных и алкильного остатка амидной групп проявляются в достаточно сильном (0,46-3,57 м.д.) поле.

ЭКСПЕРИМЕНТАЛНАЯ ЧАСТЬ

ИК спектры исследуемых соединений записаны на спектрометре UR-20 в вазелиновом масле. Спектры ЯМР ^{1}H снимали на спектрометре UNITY 400$^+$ (рабочая частота 400 МГц, внутренний стандарт ТМС, шкала δ) в CD_3COOD. Масс-спектры регистрировали на приборе MS-30 (Kratos) с непосредственным вводом образца в источник ионов (энергия ионизации 70 эВ). Контроль за ходом реакций и индивидуальностью синтезированных соединений осуществляли методом ТСХ на пластинках Silufol UV-254 в системе растворителей бензол-ацетон, 10:1, проявитель – 1г $KMnO_4$ + 4мл H_2SO_4 + 96мл H_2O.

Хиназолин-2,4-дион **(1a)** получают циклизацией антраниловой кислоты с мочевиной [15], а симметричные 1,3-диметилхиназолин-2,4-дионы **(1b)** алкилированием **1a** соответствующими алкилгалогенидами или диалкилсульфатами в условиях реакции межфазного катализа [16].

6-Хлорсульфонилхиназолин-2,4-дион (2a). Метод А. К охлажденной до 5-10 ^{0}C 5,83 г (50 ммоль) хлорсульфоновой кислоте порциями добавляют 1,62 г (10 ммоль) **1a** при температура реакционной массы не превышала 15 ^{0}C. Реакционную смесь нагревают до 50-60 ^{0}C и выдерживают при этой температуре в течение 6 ч и выливают в измельченный лед. Полученный осадок отфильтровывают, промывают водой и перекристаллизовывают из гептана. Выход 2,0 г (77%).

Метод Б. К охлажденной до 0 ^{0}C 2,33 г (20 ммоль) хлорсульфоновой кислоте порциями добавляют 2,42 г (10 ммоль) хиназолин-2,4-дион-6-сульфокислоты **(3a)** с такой скоростью, чтобы температура реакционной

массы не превышала 10 ^{0}C. Смесь нагревают до 50-60 ^{0}C и выдерживают при этой температуре в течение 2 ч и выливают в измельченный лед. Полученный осадок отфильтровывают, промывают водой и перекристаллизовывают из гептана. Выход 2,47 г (95%).

Аналогично синтезируют остальные 6-хлорсульфонилхиназолин-2,4-дионы **(2b)**. Физико-химические характеристики соединений **2a,b** представлены в табл. 1.

Хиназолин-2,4-дион-6-сульфокислота (3a). Смесь 2,6 г (10 ммоль) соединения **2a** и 20 мл воды кипятят в течение 2 ч, растворитель частично отгоняют. Полученный осадок отфильтровывают и перекристаллизовывают из воды. Выход 2,29 г (95%).

Аналогично получают другие хиназолин-2,4-дион-6-сульфокислоты **(3b)**. Физико-химические характеристики соединений **3a,b** представлены в табл. 1.

6-Сульфамидохиназолин-2,4-дион (4a). Смесь 2,6 г (10 ммоль) соединения **2a** и 100 мл концентрированного аммиака нагревают в течение 2 ч при перемешивании и оставляют на ночь. Полученный осадок отфильтровывают, перекристаллизовывают из этанола. Выход 2,07 г (86%).

Аналогично синтезируют остальные 6-сульфамидохиназолин-2,4-дионы (**4b**). Физико-химические характеристики соединений **4a,b** представлены в табл. 1.

N,N-Диэтиламид хиназолин-2,4-дион-6-сульфокислоты (5a). К раствору 2,6 г (10 ммоль) соединения **2a** в 30 мл ацетона каплями добавляют смесь 0,73 г (10 ммоль) диэтиламина и 1,01 г (10 ммоль) триэтиламина в 15 мл ацетона. Перемешивают при комнатной температуре в течение 2 ч, ацетон упаривают, остаток обрабатывают 100 мл воды. Полученный осадок отфильтровывают, перекристаллизовывают из метанола. Выход 2,37 г (80%).

Аналогично получают остальные N,N-диэтил- и N,N-ди-н-бутиламиды хиназолин-2,4-дион-6-сульфокислот **(5b-d)**. Физико-химические характеристики соединений **5a-d** представлены в табл. 1.

N-Пиперидиламид хиназолин-2,4-дион-6-сульфокислоты (6a). Аналогично соединению **5a,** из 2,6 г (10 ммоль) соединения **2a,** 0,85 г (10 ммоль) пиперидина и 1,01 г (10 ммоль) триэтиламина получают 2,62 г **(**85%**)** соединения **6a**.

Аналогично синтезируют другие N-пиперидил- и N-морфолиламиды хиназолин-2,4-дион-6-сульфокислот **(6b-d)**, представленные в табл. 1.

С П И С О К Л И ТЕ Р А Т У Р Ы

1. A. H. Amin., D. R. Mehta, S. S. Samarth, *Progr. Drug. Res.*, 218 (1970).
2. S.Johne, *Pharmazie*, **36,** 583 (1981).
3. Л. Н. Яхонтов, С. С. Либерман, Г. П. Жихарева, К. К. Кузьмина, *Хим.-фарм. журн.*, **11**, № 5, 14 (1977).
4. О. Н. Волжина, Л. Н. Яхонтов, *Хим.-фарм. журн*., 16, № 10, 23 (1982).
5. T. Hisano, K. Shoji, M. Ichikawa, *Org. Prep. Proced. Int*., **4**, 271 (1975).
6. Н. Туляганов, в кн. *Фармакология природных веществ,* Фан, Ташкент, 1978, с. 56.
7. Н. Туляганов, Х. Алимджанов, Ф. Н. Джахангиров, в кн. *Фармакология природных веществ*, Фан, Ташкент, 1978, с. 61.
8. Н. Туляганов, в кн. *Фармакология природных соединений*, Фан, Ташкент: 1979, с. 71.
9. Д. А. Душамов, Н. С. Мухамедов, Н. А. Алиев, *Сб. науч. тр. конф. «Проблемы развития химии и технологии органических соединений в Узбекистане», Ташкент*, 1998, с. 12.
10. Д. А. Душамов, Н. С. Мухамедов, Х. М. Бобокулов, Н. А. Алиев, *Химия природ. соед*., 83 (2001).
11. Н. С. Мухамедов, Э. Л. Кристаллович, В. Н. Плугарь, К. Гиясов, Н. А. Алиев, Н. Д. Абдуллаев, *ХГС*, 1136 (1994). [*Chem. Heterocycl. Comp.*, **30**, 982 (1994)].
12. Н. С. Мухамедов, Д. А. Душамов, Н. А. Алиев, Х. М. Бобокулов, М. Г. Левкович, Н. Д. Абдуллаев, *ХГС*, 380 (2002). [*Chem. Heterocycl. Comp.*, **38**, 344 (2002)].
13. Д. А. Душамов, Н. С. Мухамедов, Н. А. Алиев, Х. М. Бобокулов, М. Г. Левкович, Н. Д. Абдуллаев, *ХГС*, 503 (2002). [*Chem. Heterocycl. Comp.*, **38**, 438 (2002)].
14. S. Gabriel, J. Colmen, *Ber*., **38**, 3561 (1905).
15. M. Hedayatullah, *J. Heterocycl. Chem*., **18**, 339 (1981).

“JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN” JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

Tergov amaliyotida advokat himoyasini samarali tashkil etishda zamonaviy axborot texnologiyalarining ahamiyati.

Mallayev Normamat Ramazonovich. Yuridik fanlar nomzodi, dotsent.
Maxmanova Munisa Erkin qizi, Termiz davlat universiteti Advokatlik faoliyati mutaxassisligi 1-kurs tinglovchisi. +998887394488
maxmanovamunisa@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur tadqiqot ishi tergov amaliyotida advokat himoyasini samarali tashkil etish uchun zamonaviy axborot texnologiyalarining qanday afzalliklari va imkoniyatlari mavjudligini tahlil qiladi. Shu bilan birga, bu texnologiyalarning amaliyotda qo‘llanilishi bilan bog‘liq muammo va cheklovlarni ham ko‘rib chiqadi. Ushbu maqola raqamli texnologik vositalarning nafaqat advokatning o‘z ishini samarali bajarishidagi, balki tergov jarayonidagi ish materiallarining to’g’ri tahlil qilinish jarayonidagi ahamiyatini ham yoritib beradi.

Kalit so’zlar: advokat himoyasi, tergov jarayoni, sun’iy intellekt, psixologik yondashuvlar, elektron hujjatlar, onlayn platforma.

Bugungi kunda huquqni muhofaza qilish organlar tizimi va sud-huquq amaliyotini takomillashtirishda zamonaviy axborot texnologiyalarining roli tobora ortib bormoqda. Ayniqsa, tergov jarayonida advokat himoyasini samarali tashkil etishda ushbu texnologiyalar muhim o‘rin tutadi. Axborot texnologiyalari advokatlarga huquqiy hujjatlarni osonroq tahlil qilish, ma'lumotlarni tezkor yig‘ish va qayta ishlash, shuningdek, fuqarolarning huquqiy himoyasini oqilona tashkil etishda muhim rol o’ynaydi.

Yangi texnologiyalarning tergov va sud amaliyotiga tatbiq etilishi advokatlar uchun yangi imkoniyatlar ochib, tergov jarayonidagi murakkabliklarni kamaytirish va ortiqcha byurokratik to’siqlarning oldini olishga xizmat qiladi. Masalan, elektron bazalar orqali sud amaliyoti bilan bog‘liq qarorlarni tahlil qilish, ekspert xulosalari va boshqa muhim ma’lumotlarga tezkor kirish kabi jarayonlar advokat himoyasi sifatini sezilarli darajada oshiradi. Bundan tashqari, onlayn platformalar va raqamli

vositalar advokatlarga ishonch bildiruvchi shaxslar bilan masofaviy tarzda muloqot qilish, tezkor hujjatlar almashinuvi va masalalarni yanada strategik yondashuv bilan hal qilish imkonini beradi.

Zamonaviy tergov amaliyoti an’anaviy usullardan farqli ravishda texnologiyalar, innovatsion yondashuvlar va huquqiy tamoyillar asosida tashkil etiladi. Bu, jinoyatlarni aniqlash va tergov qilish jarayonining samaradorligini oshirish bilan birga, inson huquqlarining muhofaza qilinishini ham kafolatlaydi. Quyida zamonaviy tergov amaliyotining asosiy o‘ziga xos xususiyatlari keltirilgan:

- Elektron axborot tizimlaridan foydalangan holda dalillarni yig‘ish va tahlil qilish. Masalan, gumon qilinuvchi yoki ayblanuvchiga aloqador bo’lgan ma’lumotlarni vakolatli davlat organlaridan onlayn shaklda olish imkoniyati.
- Sun’iy intellekt va ma'lumotlar tahlili: rivojlangan huquqiy-demokratik davlatlar amaliyotida jinoyatlarni tezroq ochish va murakkab ma’lumotlarni tahlil qilish uchun sun’iy intellektdan foydalanish.[1]
- Video yozuv va kuzatuv texnologiyalari: jinoyat joyidagi kuzatuv kameralarining yozuvlari va dronlar yordamida dalillar yig‘ish.[2]
- Shaffoflik: tergov jarayonining shaffofligini ta'minlash uchun so‘roq va boshqa protsessual harakatlarning audio yoki videoyozuv shaklida yozib olinishi.
- Xalqaro hamkorlik: transmilliy jinoyatlarda boshqa davlatlarning huquqni muhofaza qilish organlari bilan hamkorlik qilish amaliyoti.
- Maxsus bilimlar: kiberjinoyatlar bo‘yicha tergov qilish uchun mutaxassislar zamonaviy dasturiy ta’minot va texnologiyalardan foydalanish.
- Virtual muhitdagi dalillar: elektron pochta, ijtimoiy tarmoqlar, internet trafik yozuvlari va boshqa virtual dalillarni to‘plash usullari.
- DNK ekspertizasi: jinoyatchini aniqlash yoki dalillarni tasdiqlashda eng ishonchli usullardan biri hisoblanadi.[3]
- Biometrik texnologiyalar: Barmoq izlari, ko‘z qorachig‘i yoki yuz tanib olish tizimlari orqali shaxsni aniqlash.

[1] https://www.dw.com/en/how-chinas-ai-is-automating-the-legal-system/a-64465988
[2] https://consortiq.com/uas-resources/how-drones-improve-crime-scene-investigation
[3] Law enforcement use of genetic genealogy databases in criminal investigations: Nomenclature, definition and scope - PMC

- Kiberxavfsizlik tahlillari: elektron tizimlarda sodir bo‘lgan buzilishlar yoki izlarni aniqlash uchun maxsus ekspertiza amalga oshirish.
- Big Data tahlili: katta hajmdagi ma’lumotlarni tahlil qilish orqali jinoyatlar orasidagi bog‘liqliklarni aniqlash imkoniyati.
- Onlayn muloqot: guvohlar yoki boshqa mutaxassislar bilan masofadan turib so‘roq va maslahatlar olib borish imkoniyati.
- Zamonaviy tergov amaliyotida jinoyatlarni oldini olishga qaratilgan chora-tadbirlar keng qo‘llaniladi. Masalan, jinoyat sodir etilish xavfi yuqori bo’lgan zonalarni kuzatish va potensial jinoyatchilarni oldindan aniqlash texnologiyalari.
- Tergovchilarni zamonaviy texnologiyalar va metodikalar bo‘yicha doimiy o‘qitish. Bu ularga yangi jinoyat turlarini ochishda innovatsion yondashuvlarni qo‘llash imkoniyatini beradi.

Ta’kidlash joiz bo’lgan eng muhim masalardan yana biri bu tergovning barcha bosqichlarida gumonlanuvchi yoki ayblanuvchining o’z huquqlaridan samarali foydalanishidir. Bu jarayonda advokatlarning ishtiroki muhim sanaladi va ular uchun ham himoya huquqi haqidagi bir qancha zamonaviy yondashuvlar mavjud. Tergov jarayonida advokat himoyasini tashkil etishda zamonaviy yondashuvlarning ahamiyati huquqiy tizimning samaradorligini oshirish va fuqarolarning huquqlarini kafolatlashda muhim o‘rin tutadi. Quyida ushbu yondashuvlarning asosiy ahamiyati va ular orqali erishiladigan natijalar yoritiladi:

- Zamonaviy yondashuvlar advokatning mustaqilligini oshirishga, jumladan: himoya strategiyalarini aniq va asosli ishlab chiqishga yordam beradi.
- Tergov jarayonida o’z manfaatlarini himoya qiladigan shaxslarning huquqlari ta’minlanishini yaxshilaydi.
- Elektron hujjatlar bilan ishlash: yangi texnologiyalar hujjatlarni yig‘ish va tahlil qilishda vaqtni tejaydi.
- Sun’iy intellekt vositalari: advokat ishga aloqador bo’lgan qonun hujjatlarini tezkor tahlil qilishda yordam beradi.[4]
- Onlayn platformalar orqali yuridik yordamning yanada qulay va tezkor bo‘lishi.[5]

[4] https://www.unesco.org/en/articles/judicial-operators-100-countries-express-interest-learning-about-ai-and-rule-law-unesco
[5] www.rocketlawyer.com

- Ishonch bildiruvchi shaxslarga qonuniy huquq va manfaatlarini tushuntirishda zamonaviy vizual va interaktiv usullardan foydalanish.

- Psixologik yondashuvlarning ahamiyati: advokatning mijoz bilan ishlash davomida zamonaviy psixologik usullardan foydalanish ularning huquqiy himoyasi samarali ta’minlanishini kafolatlaydi. Bunga mijoz bilan psixologik kontakt o’rnatish, ichki qo’rquv va xavotirlarini kamaytirish uchun u bilan ochiq va xolis muloqot qilish, shuningdek ularni aktiv tinglash orqali muammolarini aniq tushunish orqali erishish mumkin. Bunda advokatning professional psixologlar bilan ishlashi tavsiya etiladi.[6]

Yuqoridagilarni inobatga olgan holda quyidagilarni taklif qilish mumkin:

-Elektron axborot tizimlari va sun’iy intellekt vositalaridan foydalanish orqali tergov jarayonini optimallashtirish.

- Guvoh va jabrlanuvchilarni himoya qilish uchun zamonaviy kuzatuv va shaffoflik vositalarini tatbiq etish.

- Kiberjinoyatlar va raqamli dalillar bilan ishlash bo‘yicha malaka oshirish.

- BMT va boshqa xalqaro tashkilotlar tomonidan ishlab chiqilgan standart va tavsiyalarni mahalliy tizimga tatbiq etish.

- Transmilliy jinoyatlar bo‘yicha xalqaro hamkorlikni kuchaytirish.

-Advokatlarning mijoz bilan ishlashida psixologik qo‘llab-quvvatlash vositalaridan foydalanish, protsess ishtirokchilari bilan samarali muloqotni yo‘lga qo‘yish uchun maxsus treninglar o‘tkazish.

Taklif qilingan choralar huquqiy tizimni zamonaviylashtirish va fuqarolarning manfaatlarini himoya qilishda muhim rol o‘ynaydi. Tergov jarayonida advokatlarning himoyasi sifatini oshirish va texnologik yondashuvlarni tatbiq etish bilan mamlakatning huquqiy tizimi xalqaro talablar darajasiga chiqishi mumkin.

Xulosa o’rnida shuni qayd etish joizki, zamonaviy tergov amaliyotida advokatlik himoyasining ahamiyati faqat texnologik imkoniyatlarni qo‘llash bilangina cheklanib qolmay, balki huquqiy tizimning umumiy rivojlanishiga xizmat qiladi. Bu esa milliy va xalqaro darajada huquqiy davlat qurilishida muhim qadam hisoblanadi.

[6] Psychology and Law: Exploring the Intriguing Connection - AP PGECET

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. "Artificial Intelligence and Legal Analytics: New Tools for Law Practice in the Digital Age" by Kevin D. Ashley. 2017

2. Cybercrime and Digital Forensics: An Introduction" by Thomas J. Holt, Adam M. Bossler, and Kathryn C. Seigfried-Spellar. 2015.

3. "Psychology and Law: Exploring the Intriguing Connection" – AP PGECET.

4. "How China's AI is Automating the Legal System" – DW, https://www.dw.com/en/how-chinas-ai-is-automating-the-legal-system/a-64465988.

5. "Law Enforcement Use of Genetic Genealogy Databases in Criminal Investigations: Nomenclature, Definition and Scope" – PMC, https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/.

6. "How Drones Improve Crime Scene Investigation" – Consortiq, https://consortiq.com/uas-resources/how-drones-improve-crime-scene-investigation.

7. Xalqaro yuridik platformalar bo‘yicha tahliliy materiallar, www.rocketlawyer.com.

Research Science and Innovation House

“JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN” JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

“GIMNASTIKA SPORT TURINING RIVOJLANISH BOSQICHLARI VA UNING O’ZBEKISTON JISMONIY TARBIYA TIZIMIDA TUTGAN O’RNI”

Mirzalimov Muslimbek Saotjon o‘g‘li.
Andijon davlat pedagogika instituti,
Jismoniy madaniyat 2-kurs talabasi.

Annotatsiya: Ushbu maqolada Gimnastika sport turining kelib chiqish tarixi, rivojlanish bosqichlari va O’zbekiston jismoniy tarbiya tizimida gimnastikaning o’rni, davlat ta’lim standartlarida uning bajarilishi, mamlakatimizda bu sport turi uchun yaratilayotgan shart sharoitlar hamda erishilayotgan yutuqlari xaqidagi materiallar o’rin olgan. Bo’lajak jismoniy tarbiya yo’nalishidagi mutaxassislarni gimnastika sport turining kelib chiqish tarixi va mamlakatimizda jismoniy tarbiyaning bugungi kundagi ta’lim tizimidagi o’rni haqidagi bilimlarini oshirishda muhim axamiyat kasb etishi tadqiq qilingan.

Kalit so’zlar: Gimnastika, gimnos, ta’lim, tarbiya, reabilitatsiya, egiluvchanlik, anpilituda, fediratsiyai.

KIRISH

O’zbekistonda jismoniy tarbiya vosita va uslublarining yagona tizimi yaratilgan. Mazkur vositalarning eng ommaviylaridan biri bo’lgan Gimnastika bu tizimda haqli ravishda muhim o’rin tutadi. Gimnastika mashg’ulotlari-«yosh avlodni bolalik chog’idan boshlab jismoniy jihatdan sog’lom qilib tarbiyalashni, ularda jismoniy va ma’naviy kuchlarni garmonik tarzda rivojlantirishni ta’minlash» vazifasini hal qilishga yordam beradi. Gimnastika sport turi qadimdan barcha sport turlarining onasi ham deb etirof etilganligi bejiz emas, chunki juda kup sport turlari uchun jismoniy sifatlarni rivojlantirishga qaratilgan mashqlarni bajarish vositalari ya’ni sport anjomlari va inshoatlardagi jixozlar gimnastika sport turining azaliy anjomlari bo’lib kelgan.

«Gimnastika» yunoncha «gimnos» so’zidan kelib chiqqan bo’lib, «yalang’och» degan ma’noni anglatadi. Shuningdek, yunoncha gimnotsike (gummazs-mashq qildiraman so’zidan) so’zining kishi salomatligini mustahkamlash, uni har tomonlama jismonan tarbiyalash va harakat qobiliyatlarini,

kuchi, chaqqonligi, harakat tezkorligi, chidamliligi va boshqa xususiyatlarini takomillashtirish uchun ishlatadigan maxsus tanlangan jismoniy mashqlar, uslubiy usullarining tizimi, degan ma’nosi ham bor.

Ayniqsa bolalar va o’smirlarni jismoniy shakllantirishda Gimnastikaning ahamiyati katta. Gimnastikaning xilma-xil vosita va uslublari yordamida boshlang’ich jismoniy tarbiya vazifalari muvafaqiyatliroq hal qilinadi, bolalar va o’smirlarda jismoniy hamda harakat qobiliyatlarini rivojlantirish uchun asos yaratiladi, ularning funksional va ko’nikish imkoniyatlari ancha kengayadi.

Gimnastikaning juda katta gigiena-sog’lomlashtirish ahamiyati bor. Qadimgi dunyoning atoqli mutafakkirlaridan biri Plutarx Gimnastikaning sog’lomlashtirish ahamiyatiga baho berib: «Gimnastika meditsinaning shifobaxsh qismidir»-degan edi. Jahon fanining atoqli arboblari bo’lgan rus olimlari I.M. Sechenov, I.P. Pavlov, I.N. Mechnikov, P.F. Lesgaft, V.V. Gorinevskiylar jismoniy mashqlarga, jumladan, Gimnastika mashqlariga katta ahamiyat berib, bu mashqlarni hayotiy va faoliyat va ishchanlik qobiliyatini oshirishning, shuningdek sog’lomlashish va faol dam olishning eng yaxshi vositasi deb bilgan edilar.

Gimnastika bilan hamma-bolalar-u kattalar, keksalar-u yoshlar, yaxshi tayyorgarlik ko’rganlar-u endi boshlovchilar, sog’lom kishilar-u va, hatto notob kishilar-shug’ullanishlari mumkin. Gimnastika bilan maktabgacha yoshdagi bolalar muassasalarida, maktablarda, o’rta va oliy o’quv yurtlarida, ko’ngilli sport jamiyatlarida, ishlab chiqarish joylari va davolash maskanlarida, dam olish oylari va sanatoriyalarida, O’zbekiston Armiyasi va flotida ham shug’ullaniladi. Gimnastika bilan ko’plar o’z uylarida radiodan eshitib, televizorlardan ko’rib turib, uy boshqarmalariga qarashli turar joy va hokazolarda ham shug’ullanishganlar. Gimnastikaning bunchalik keng yoyilganligiga sabab uning vositalarining barchaga tushunarli va xilma-xil ekanligida, jismoniy tarbiyaning turli vazifalarini hal qilish uchun mashqlar tanlash imkoniyati katta ekanligidadir. Gimnastika mashg’ulotlarida hayotiy zarur malaka hamda ko’nikmalar orttiriladi va takomillashtiriladi. Gimnastikaning ta’limiy ahamiyati ham juda katta. O’quv topshiriqlari aniq taqsimlanishining shartliligi, harakatlar analizi va sintezining keng ishlatilishi o’rganilgan harakat faoliyatlarining xilma-xil ijro variantlarida murakkablashtirilishi, harakatlarni cheksiz kombinatsiyalash, forma va koordinatsiya jihatidan xilma-xil bo’lgan juda ko’p jismoniy mashqlarni o’rganish-bularning hammasi shug’ullanuvchilarga o’zlarining harakat imkoniyatlarini

baholashni va harakat faoliyati umumiy, qonuniyatlarini aniqlab olishni o’rganish imkonini beradi.

XULOSA

Gimnastika insonni estetik tarbiyalashning samarali vositasi hisoblanadi. Gimnastika mashqlarini ijro etish texnikasining gimnastikaga xos uslub talab qiladigan darajada mukammal bo’lishi uchun harakatlar ravon va ifodali bo’lishi, ijrochining harakatlari o’ziga yarashadigan, nafis bo’lishi kerak. Gimnastika bilan shug’ullanish natijasida kelishgan qaddi-qomatga ega bo’linadi, gavda tuzilishidagi nuqsonlar tuzaladi, gavdaning ayrim bug’inlari taraqqiyotida ham, umuman gavda taraqqiyotida ham juda yaxshi mutanosiblikka erishiladi.

Nihoyat, Gimnastika-aqliy ta’lim bilan jismoniy tarbiya birligining yorqin namunasidir. Gimnastikada qullaniladigan uslublar shug’ullanuvchilarning intelektual faoliyati. Faolligini rag’batlantirish imkonini beradi, markaziy nerv tizimining moyilligini, uning muskul faoliyatining turli holatlariga moslasha olish qobiliyatini shakllantirishga yordam beradi. P.F. Lesgaft Gimnastikaning maktabdagi ahamiyatini baholab, bunday deb yozgan edi: «Aqliy va jismoniy ta’lim o’zaro shunchalik chambarchas bog’lanib ketadiki, natijada ular maktabning ajralmas vazifasini tashkil etadi; chunki har qanday bir yoqlama rivojlanish ta’lim berishni bo’zadi, albatta va barkamol inson bo’lib shakllanish uchun sharoit yaratib bermaydi».

FOYDANALINGAN ADABIYOTLAR

1. И.И Маргунова Гимнастика ва уни ўқитиш методикаси. Ўқув қўлланма.

2013 йил Тошкент “ILM ZIYO”

2. Tursunpulatovich, M. N. (2022). ACTIVE FORMS OF REST FOR INCREASING

THE WORKABILITY OF GYMNASTS. Modern Journal of Social Sciences and

Humanities, 4, 183–185. Retrieved from

https://mjssh.academicjournal.io/index.php/mjssh/article/view/97

3. Navruz, M. (2022). FEATURES OF PSYCHOLOGICAL

PREPARATION OF GYMNASTS. Modern Journal of Social

Sciences and Humanities, 4, 186–188. Retrieved from

https://mjssh.academicjournal.io/index.php/mjssh/article/view/98

4. ВЛИЯНИЕ ФИЗИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ НА ИНТЕНСИВНОСТЬ ТРЕНИРОВКИ Мухаммадиев Н.Т. Молодой ученый. 2021. № 27 (369). С. 281-283. 5. ВЛИЯНИЕ ЭЛЕМЕНТОВ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ГИМНАСТИКИ НА ВЫПОЛНЕНИЕ ТРЕНЕРОВОЧНЫХ НАВЫКОВ И УМЕНИЙ Мухаммадиев Н.Т. Мировая наука. 2021. № 7 (52). С. 59-63.

6. Xasanov Ilyos Tuychievich. (2022). Development Stages and Characteristics of

The History of Physical Education. Journal of Pedagogical Inventions and Practices,

5, 96–99. Retrieved from https://zienjournals.com/index.php/jpip/article/view/813

7. Xasanov, I. T., & Sodiqova, D. B. (2022). Specific ways to develop physical activity in preschool children. Miasto Przyszłości, 24, 20-25.

8. Tuychievich, H. I. . (2022). Paralympic Sports Competitions - A Field of Courage

and Courage!. International Journal of Culture and Modernity, 17, 474–477. Retrieved from https://ijcm.academicjournal.io/index.php/ijcm/article/view/371

9. Hasanov I.T. (2022) ORGANIZATIONAL BASIS OF PHYSICAL EDUCATION OF CHILDREN IN PRESCHOOL EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Research Science and Innovation House

“JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN” JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

RAQAMLI IQTISODIYOTNI RIVOJLANTIRISH BO‘YICHA XORIJ TAJRIBASI VA UNING AMALIY AHAMIYATI (YAPONIYANING “TOSHIBA” KORPORATSIYASI MISOLIDA)

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ РАЗВИТИЯ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ И ЕГО ПРАКТИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ (НА ПРИМЕРЕ ЯПОНСКОЙ КОРПОРАЦИИ «TOSHIBA»)

FOREIGN EXPERIENCE IN DIGITAL ECONOMY DEVELOPMENT AND ITS PRACTICAL IMPORTANCE (BASED ON THE EXAMPLE OF THE JAPANESE CORPORATION «TOSHIBA»)

Otakuzieva Zuxra Maratdaevna
O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Biznes va tadbirkorlik oliy maktabi, iqtisodiyot fanlari doktori, professor v.b.
e-mail: zukhra.otakuzieva@rambler.ru
Tel: +998 91 163 51 15

Xakimova (Isayeva) Lobar Baxodirovna
Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy Universiteti huzuridagi Nanotexnologiyalarni rivojlantirish markazi, hisobchi
Tel: +998 94 603 38 83

Annotasiya. Ushbu maqola hozirgi kunda dunyo amaliyotidagi raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish bo‘yicha xorij tajribasiga, xususan, O‘zbekiston uchun ularning ahamiyatli jihatlariga bag’ishlangan.

Kalit so‘zlar: raqamlashtirish, iqtisodiyotni raqamlashtirish, raqamli texnologiyalar, transaksion sektor, moliya-bank tizimi, tranzaksiyalar, moliyaviy texnologiyalar, raqamli banking, raqamli moliyaviy aktivlar, operatsion daromadlar

Аннотация. Данная статья посвящена зарубежному опыту развития цифровой экономики в современной мировой практике, в частности, их значимым для Узбекистана аспектам.

Ключевые слова: цифровизация, цифровизация экономики, цифровые технологии, транзакционный сектор, финансово-банковская система, транзакции, финансовые технологии, цифровой банкинг, цифровые финансовые активы, операционный доход

Abstract. This article is devoted to foreign experience in the development of the digital economy in modern world practice, in particular, their significant aspects for Uzbekistan.

Key words: digitalization, digitalization of the economy, digital technologies, transaction sector, financial and banking system, transactions, financial technologies, digital banking, digital financial assets, operating income

Taraqqiy etgan mamlakatlarda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish va korxonalar faoliyatini raqamli texnologiyalar asosida strategik takomillashtirish borasida katta tajriba to'plangan.

Iqtisodiy rivojlangan mamlakatlarda so'nggi 10-15-yil ichida raqamli iqtisodiyot rivojlanishi tez va intensiv kechmoqda. Bu, avvalo, iqtisodiyotda axborot sektorining muttasil va nisbiy o'sishida, uning doimiy diversifikatsiyasi bilan birga namoyon bo'ladi. Bu barcha aniq iqtisodiy ko'rsatkichlarda o'z aksini topadi: umumiy xizmat ko'rsatish va axborot sohasida band bo'lganlar sonining oshishi, xususan, tegishlicha ishlab chiqarilgan yalpi ichki mahsulot (YaIM) tuzilishining miqdoriy qiymati va moddiy jihatidan o'zgarishi, milliy iqtisodiyotda band bo'lganlar kasb-hunar va malaka tuzilmasining o'zgarishi va boshqalar.

Raqamli iqtisodiyot amaliy va nazariy muammolarini ko'rib chiqish u yoki bu darajada axborot nazariyasi sohasidagi tadqiqotlarga asoslangan.

XX asr boshida, axborot texnologiyalari bozorlarida mamlakatlarning ikki guruhi:

1) fundamental fani rivojlangan ilg'or mamlakatlar (AQSh, Buyuk Britaniya, Germaniya, Yaponiya va boshqalar);

2) birinchi guruh mamlakatlar (Tayvan, Xitoy, Janubiy Koreya va boshqalar)ning innovatsiya va texnologiyalaridan foydalanadigan mamlakatlar samarali faoliyat yuritganlar.

Keyinchalik uchinchi guruh mamlakatlar ham paydo bo'ldi: Finlyandiya, Shvesiya, Norvegiya, Irlandiya va Isroil, ular ta'lim, ilm-fan va axborot texnologiyalari tizimlarini samarali modernizatsiya qilish orqali jahon bozorlariga chiqishga muvaffaq bo'ldilar. Bugungi kunda, raqamli iqtisodiyotda ilg'or va yetakchi mamlakatlarga Norvegiya, Shvesiya va Shveysariyani kiritish mumkin. TOP 10 talikka AQSh, Buyuk Britaniya, Daniya, Finlyandiya, Singapur, Janubiy Koreya va Gonkong ham kiradi. AQShda raqamli iqtisodiyotning ulushi 10,9 foiz, Xitoyda 10 foiz, Yevropa Ittifoqida 8,2 foiz, Braziliyada 6,2 foiz, Rossiyada esa 3,9 foizni tashkil etadi.

Raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yo'lida bir qator mamlakatlar, jumladan 2000-yilda – Daniya, 2005-yilda – Singapur, 2008-yilda – Avstraliya, Gonkong, Buyuk Britaniya, Yangi Zelandiya, 2009-yilda – YeI, 2010-yilda – Kanada, 2012-

yilda – Malayziya, 2013-yilda – Janubiy Koreya, Meksika, 2014-yilda – Kanada, Kolumbiya, Chili, Isroil, Singapur, Estoniya, 2015-yilda – Xitoy, Hindiston, Qozog'iston, 2017-yilda – Germaniya, Rossiya, Qozog'iston, Qirg'iziston o'z dasturlarini qabul qildilar. Hozirda iqtisodiyotni raqamlashtirishga o'tishi shartlari va mexanizmlarini aniqlash dolzarb bo'lib qolmoqda. Bu esa, raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish imkoniyatlarini aniqroq baholashni taqozo etadi.

AQSh iqtisodiyotida yalpi ichki mahsulotning uchdan bir qismi (33 foizi) raqamli texnologiyalar ta'siri ostida va AQSh moliya sektorining katta ulushi (60 foizi) raqamli asosga o'tkazilgan, shuning uchun AQSh moliya sektori dunyoda eng rivojlangan hisoblanadi. Unga yaqin aloqa sohasi bo'lib, u uzoq muddatli rivojlanish uchun zamonaviy, barqaror raqamli platformani yaratishga va uning ahamiyatini sezilarli darajada oshirishga intilmoqda. Raqamlashtirish sohasida Amerika Qo'shma Shtatlarining asosiy raqobatchisi Xitoy hisoblanadi, 2018-yilda uning B2C (Business-to-consumer) raqamli bozori daromadi 765 mlrd. dollardan ortiqni tashkil etdi va shu tariqa mamlakat jahon bozori yetakchisiga aylandi. 2018-yilda raqamli bozor AQShda 700 mlrd. dollardan ortiq daromad keltirdi, yevropaning 5 ta mamlakati (Germaniya, Buyuk Britaniya, Fransiya, Italiya, Ispaniya)da esa raqamli bozor daromadi 500 mlrd. dollardan ortiq bo'ldi.

Internet foydalanuvchilarining asosiy ulushi Osiyoda joylashgan, ammo aholi orasida internetdan foydalanuvchilar ulushi bo'yicha Osiyo ikkinchi o'rinda turadi, aholining faqat yarmi internetdan foydalanadi (49,7 foiz). Ushbu ko'rsatkich bo'yicha Shimoliy Amerika birinchilardan bo'lib, uning internet foydalanuvchilari mintaqa aholisining 88 foizini tashkil etadi. Internetdan foydalanuvchilarning eng yuqori darajada o'sishi Shimoliy Yevropa (94 foiz), G'arbiy Yevropa (90 foiz) va Shimoliy Amerikada (88 foiz) kuzatilmoqda.

Rivojlangan mamlakatlarda, xususan, AQSh, Yevropa Ittifoqi, Yaponiyada internetdan foydalanuvchilar aholining o'rtacha 81 foizini, rivojlanayotgan mamlakatlarda internetdan foydalanish ulushi esa 40 foizni, Rossiya, MDH va Sharqiy Yevropa kabi o'tish iqtisodiyotini boshdan kechirayotgan mamlakatlarda 15 foizni tashkil etmoqda. Xitoyga aholi soni bo'yicha (aholisining 55,8 foizi) dunyodagi eng yirik internet auditoriya, shu jumladan, mobil banking foydalanuvchilari (97,5 foiz) tegishlidir.

Raqamli texnologiyalar internet orqali savdo va xizmatlar ko'rsatishda o'zlarini yorqinroq namoyon etdi. Xitoy Alibaba Group kompaniyasi internet-tijoratni rivojlantirish bo'yicha dunyoda yetakchi hisoblanadi. Internet xizmatlarini rivojlantirish bo'yicha – Amerika Qo'shma Shtatlari, Buyuk Britaniya – raqamli sanoatni rivojlantirishda qiziquvchi ishlab chiqaruvchilarni keng jalb qilish orqali innovatsion yechimlar rivojlanishini ta'minlaydigan infratuzilmani faol yaratishda

ilg‘or hisoblanadi. Yevropa komissiyasi ma’lumotlariga ko‘ra, raqamli iqtisodiyot “Katta yigirmatalik” guruhi mamlakatlarida 3,2 trln. yevroga baholanmoqda va yalpi ichki mahsulotning taxminan 8 foizni tashkil etib, rivojlanish hamda ish o‘rinlarini yaratishni rag‘batlantirmoqda. Bundan tashqari, Internetda yaratilgan qo‘shimcha qiymatning 75 foizdan ortig‘i an’anaviy tarmoqlarga tegishli bo‘lib, bu esa ularning yuqori mehnat unumdorligi bilan bog‘liqdir.

Moliyaviy sohada raqamli texnologiyalarni rivojlantirishga doir misollarni banklar o‘rtasida elektron hisob-kitoblar va to‘lovlardan foydalanishni keltirish mumkin. Jumladan, 200 mamlakatdan 9000 dan ortiq kredit muassasalarini o‘z ichiga olgan SWIFT tizimi har yili 2,5 mlrd.dan ortiq to‘lovlarni amalga oshiradi. 2007-yilda TARGET 1 tizimini almashtirgan TARGET 2 to‘lov tizimi Yevropa Ittifoqiga a’zo davlatlar 28 ta Markaziy bankining axborot oqimlarini birlashtiradi, bu esa to‘lovlarni onlayn tarzda tez amalga oshirish imkonini beradi. Real vaqt tartibida bruto-hisob-kitoblarni o‘tkazadigan Fedwire – Federal avtomatlashtirilgan pul o‘tkazmalari tizimidan pul vositalarini 6 mingta banklar o‘rtasida o‘tkazishda va AQShdagi kredit muassasalariga barcha to‘lovlarning 99 foizni amalga oshirishda foydalaniladi.

Moliya sohasida internet orqali nafaqat bank xizmatlarini, balki boshqa xizmatlarni ham ko‘rsatish mumkin. Sug‘urta sohasida ham onlayn xizmatlar ko‘rsatila boshlandi. Sug‘urta kompaniyalari saytida ko‘rsatilgan xizmatlar bilan tanishish, anketa to‘ldirish, eng yaxshi sug‘urta shartlarini tanlash va sug‘urta polisini sotib olish mumkin. Bir qator mamlakatlarda umumiy portal mavjud bo‘lib, unda barcha sug‘urta kompaniyalari haqida ma’lumot topish mumkin, bu esa mijozlarga mavjud kompaniyalar mahsulotlarini solishtirish imkonini beradi.

Quyida 1.1-jadvalda keltirilgan ma’lumotlardan ko‘rinadiki, “Toshiba” korporatsiyasida 2018-2022-yillarda mahsulotlarni sotish hajmini pasayish tendensiyasi kuzatilgan. Bu esa, birinchi navbatda, koronavirus pandemiyasi tufayli korporatsiya tomonidan ishlab chiqariladigan tovarlarga nisbatan jahon bozorlarida talabning pasayib ketganligi bilan izohlanadi.

1.2-jadval ma’lumotlaridan ko‘rinadiki, “Toshiba” korporatsiyasida operatsion daromadlar miqdori 2021-yilda 2020-yilga nisbatan sezilarli darajada kamaygan. Ammo, 2022-yilda operatsion daromadlar miqdori 2021-yilga nisbatan sezilarli darajada ko‘paygan. Bu esa, dunyoning ko‘plab mamlakatlarida koronavirus pandemiyasi munosabati bilan joriy qilingan cheklovlarni yumshatilganligi yoki olib tashlanganligi bilan izohlanadi.

Korxonalar faoliyatiga raqamli texnologiyalarni joriy qilinishi mahsulotlar tannarxini pasaytirishi bilan birga, korxonalarning joriy aktivlari va joriy passivlari

o‘rtasidagi nisbatning ijobiy o‘zgarishiga olib kelishi lozim. Bu esa, kompaniyaning likvidliligini ta’minlashda muhim rol o‘ynaydi.

1.1-jadval

“Toshiba” korporatsiyasida (Yaponiya) sotish hajmi va operatsion daromadlar, mlrd. iyen[1]

Ko‘rsatkichlar	2018-y.	2019-y.	2020-y.	2021-y.	2022-y.
Sotish hajmi	3 947	3 693	3 389	3054	3 336
Operatsion daromadlar	86	35	130	104	158

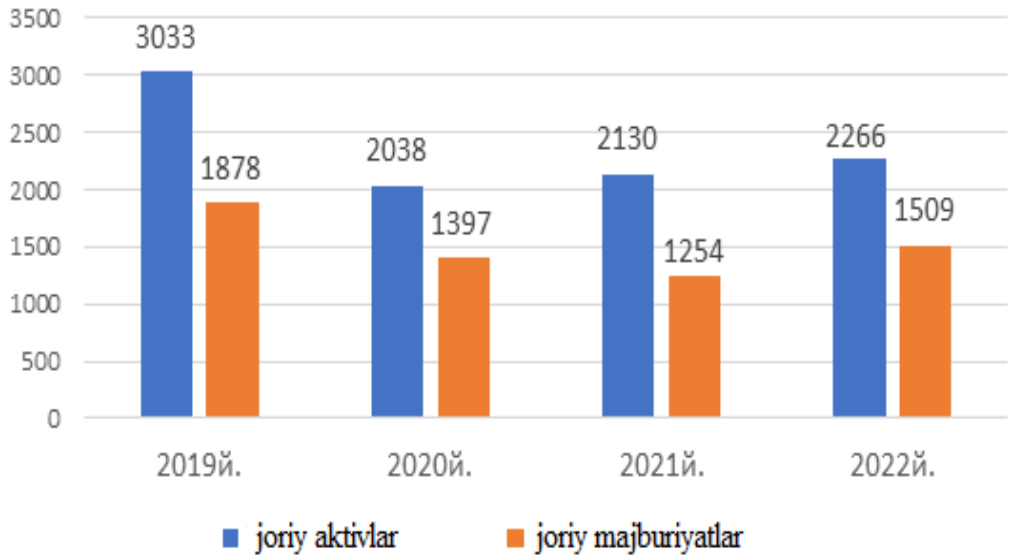
1.1-rasm ma’lumotlaridan ko‘rinadiki, “Toshiba” korporatsiyasida 2020-2022-yillarda joriy aktivlar miqdorining o‘sish tendensiyasi kuzatilgan. Bu esa, korporatsiyaning likvidliligini ta’minlash nuqtai-nazaridan ijobiy holat hisoblanadi. Shuningdek, ushbu korporatsiyada 2019-2021-yillarda joriy majburiyatlar miqdorining pasayish tendensiyasi kuzatilgan. Bu esa, korporatsiya faoliyatini takomillashtirish nuqtai nazaridan ijobiy holat hisoblanadi.

Ta’kidlash joizki, Toshiba korporatsiyasi faoliyatiga innovatsion texnologiyalarni, shu jumladan, innovatsion raqamli texnologiyalarni joriy etish uzluksiz jarayon hisoblanadi. Bu esa, korporatsiya faoliyatini takomillashtirishda muhim o‘rin tutmoqda.

Toshiba korporatsiyasi faoliyatiga Bluetooth Developer Studio uchun ulanadigan modelni joriy qilinishi Bluetooth komponentlari asosida ishlaydigan Buyumlar interneti va boshqa tizimlarni qurilmalarini ishlab chiqarish vaqtini qisqartirdi.

Research Science and Innovation House

[1] Jadval mualliflar tomonidan “Toshiba” korporasiyasining yillik hisobotlari ma’lumotlari asosida tuzilgan.

1.1-rasm. “Toshiba” korporatsiyasida (Yaponiya) joriy aktivlar va joriy majburiyatlar miqdori, mlrd. iyen[2]

Bluetooth Developer Studio (BDS) – bu Bluetooth SIG guruhi tomonidan tarqatiladigan ilovalarni ishlab chiqish uchun qo‘llaniladigan instrumentdir. Bu esa, ishlab chiquvchilarga turli mikrosxemalar va platformalar uchun Bluetoothning standartlashgan xizmatlari va ilovalarini yaratishga yordam beradi.

Bluetooth Special Interest Group tomonidan yaratilgan BDS ilovasi personal kompyuterlarda ishlaydi va foydalanuvchilarga BLE profili uchun grafik loyihalashning to‘liq imkoniyatlarini taqdim etadi.

Toshibaning BDS uchun ulanadigan moduli serverdan foydalanuvchi mijozlarga katta qulayliklar yaratish imkonini beradi.

1.2-jadvalda keltirilgan ma’lumotlardan ko‘rinadiki, “Toshiba” korporatsiyasida pul mablag‘larining joriy aktivlar hajmidagi ulushi 2022-yilda 2021-yilga nisbatan sezilarli darajada kamaygan. Biroq, mazkur davrda kreditor qarzdorlikning joriy majburiyatlar hajmidagi salmog‘i ham sezilarli darajada kamaygan.

1.2-jadvalda keltirilgan ma’lumotlardan ko‘rinadiki, “Toshiba” korporatsiyasining joriy majburiyatlari hajmida kreditor qarzdorlikning salmog‘i 2019-2021-yillarda oshish tendensiyasiga ega bo Toshibalgan. Biroq, ushbu ko‘rsatkich 2022-yilda 2021-yilga nisbatan sezilarli darajada pasaygan. Bu esa,

[2] Rasm mualliflar tomonidan “TOSHIBA” korporasiyasining yillik hisobotlari ma’lumotlari asosida tuzilgan.

Kompaniya faoliyatining barqarorligini ta'minlash nuqtai nazaridan ijobiy holat hisoblanadi.

1.2-jadval

"Toshiba" korporatsiyasida (Yaponiya) pul mablag'larining joriy aktivlar hajmidagi ulushi va kreditor qarzdorlikning joriy majburiyatlar hajmidagi ulushi, foizda[3]

Ko'rsatkichlar	2019-y.	2020-y.	2021-y.	2022-y.
Pul mablag'larining joriy aktivlar hajmidagi salmog'i	44,0	18,4	24,6	18,6
Kreditor qarzdorlikning joriy majburiyatlar hajmidagi salmog'i	35,1	35,9	38,4	31,9

Korxonalar faoliyatini raqamli texnologiyalar asosida takomillashtirish xususidagi ilmiy-nazariy qarashlarni tadqiq qilish shuni ko'rsatdiki:

– korxona miqyosidagi raqamli transformasiya an'anaviy IT xizmatdan insonga yo'naltirilgan ochiq tizimga o'tishni anglatadi va buning natijasida axborot va raqamli texnologiyalar korxonaning ichki resursi hamda aktivi vazifasi bilan cheklanib qolmaydi, balki tovarlar va xizmatlarning yangi bozorlarini shakllantirish va rivojlantirishning muhim omiliga aylanadi;

– korxonalarda biznes faoliyatini raqamlashtirish bilan bog'liq bo'lgan tahdidlardan biri bo'lib, axborot xavfsizligini ta'minlash hisoblanadi va mazkur tahdid texnologik risklar bilan bog'liqdir;

– korxonalar faoliyatiga raqamli texnologiyalarni joriy qilish to'lovlar qiymatini pasaytirish va yangi daromad manbalarini ochish imkonini beradi, global bozorga chiqishni osonlashtiradigan omillar yuzaga keladi.

Адабиётлар рўйхати

1. Norman A. Information Society. Kluwer Academic Publishers, 2008.P. 240.
2. Авдеенко Т.В., Алетдинова А.А.. Цифровизация экономики на основе совершенствования экспертных систем управления знаниями.// Научно-технические ведомости Санкт-Петербургского

[3] Jadval mualliflar tomonidan "Toshiba" korporasiyasining yillik hisobotlari ma'lumotlari asosida tuzilgan.

государственного политехнического университета Петра Великого. Экономические науки.-Том 10, №1, 2017. – С.9.
3. Стародубцева Е.Б., Маркова О.М.. Цифровая трансформация мировой экономики//Вестник Астраханского государственного технического университета. Серия: Экономика, 2018. - С. 124-129.
4. Катасонов В. Оцифрованный мир денег. URL: https://kv-journal.su/content/ocifrovannyy-mir-deneg (дата обращения: 14.09.2020).
5. Payment systems//www.ecb.eu.
6. Тчаро Хоноре, Воробьев А.Е., Воробьев К.А. Цифровизация нефтяной промышленности: базовые подходы и обоснование «интеллектуальных» технологий//Вестник Евразийской науки. – Москва, 2018. No2. https://esj.today/PDF/88NZVN218.pdf.
7. Otakuziyeva Z.M. Development of information economy in Uzbekistan. Global science. Development and novelty. Collection of scientific papers, on materials of the IV international scientific-practical conference December 25, 2016.Lisbon.Ed. SPC "LJournal", 2016. – 13-17 p.
8. Otakuziyeva Z.M. Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishini ta’minlashda korxona faoliyatini strategik takomillashtirish // Iqtisodiyot va ta’lim - Toshkent, 2021. - №5. 370-380-

Research Science and Innovation House

“JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN” JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

“NAVOLARNI BOSHQARUVCHI USUL ZARBINING ZAVQI: MA’NAVIY VA MUSIQIY ASOSLARI”

Yunus Rajabiy nomidagi O‘z.MMSI “Maqom cholg‘u ijrochilik kafedrasi” dotsenti **Samadov Rahmatulla Sunatullayevich**

Annotatsiya: Ushbu maqolada xalqimizning ajralmas qismiga aylangan o‘zbek cholg‘ulari, xususan, doira sozining musiqiy ijrodagi o‘rni va ahamiyati batafsil yoritilgan. Ajdodlardan meros bo‘lib qolgan manba risolalaridagi cholg‘u san'ati haqidagi fikr-mulohazalar ko‘rib chiqilgan. Zamonaviy musiqiy ustozlarning ijro mahorati va ularga ishongan shogirdlarning nomlari eslatib o‘tilgan. Yakuniy xulosada esa, barcha cholg‘ularni boshqaruvchi cholg‘u sifatida doira sozi alohida ta'kidlanadi.

Kalit so‘zlar: Usullar, urma cholg‘ular, ritm, musiqiy san'at, musiqashunoslik, tadqiqotlar, manba, meros, Afshona, maqom, lad.

Abstract: This article explores the role and significance of the **doyra** (a traditional percussion instrument) in the context of Uzbek folk instruments, which are an integral part of our cultural heritage. The article examines thoughts and reflections on traditional instruments found in ancestral sources and manuscripts. It highlights the performance skills of contemporary masters and mentions the names of their devoted students. In the concluding remarks, the **doyra** is emphasized as the central instrument that governs all other folk instruments.

Keywords: Methods, percussion instruments, rhythm, musical Art, musicology, research, sources, heritage, Afshona, maqom, scale.

Аннотация: В данной статье подробно рассматривается место и значение **дойры** среди узбекских народных инструментов, являющихся неотъемлемой частью нашего культурного наследия. Изучены размышления о музыкальных инструментах, представленных в источниках, оставшихся от предков. Упоминаются исполнительские мастерства современных наставников и имена их преданных учеников. В заключении подчеркивается, что **дойра** является главным инструментом, управляющим всеми другими народными инструментами.

Ключевые слова: Методы, ударные инструменты, ритм, музыкальное искусство, музыкознание, исследования, источники, наследие, Афшона, макам, лад.

Musiqa san’atining kirishi, rivojlanishi, o‘z navbatida, musiqashunoslik ilmining kelib chiqishiga sabab bo‘ldi. Natijada, bu ilm-fan sifatida shakllandi. Ana shu fanning asoschilari mashhur olimlar IX asrning 70-yillarida Sirdaryo bo‘yidagi Farob qishlog’ida tug‘ilgan Abu Nasr Farobiy va Buxoro yaqinidagi Afshona qishlog‘ida tug‘ilgan Ibn Sinolar edi. Ular o‘z ijodlarida musiqa, musiqashunoslik ilmiga katta e’tibor berib asarlar yaratishdi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili haqida so’z yuritar ekanmiz, Farobiyning musiqa haqidagi “Kitob-al-musiqiy-ul-kabir” asarini alohida qayd etishimiz lozim. Buyuk tibbiyot olimi Ibn Sino musiqa ilmi haqidagi qarashlarini “Kitob ushshifo” risolasiga alohida bir bob qilib kiritib, musiqaning turli kasalliklarga davo ekanligini ilmiy jihatdan isbotlab berdi. Olim musiqani inson ruhiyatiga ta’sir kuchini izchillik bilan ochib, ruhiy bemorlarni aynan musiqa yordamida davolash mumkin, degan xulosaga keldi.

Sharq olimlarining nazariy qarashlari mavjud ijrochilik san’ati tajribasi asosida shakllangan bo‘lib ular o‘z risolalarida doira usullari o‘zbek musiqasida ahamiyatli va zarur jihatlarni o‘zida mujassam etganligini ta’kidlaganlar. Musiqa san’ati juda qadimga borib taqalsada, unga e’tibor, musiqaning inson hayotining ajralmas bir bo‘lagi sifatida shakllanib rivoj topishi X-XII asrlarga borib taqaladi.

Maxmud Koshg‘ariyning "Devonu lug‘otit turk” kitobidagi qo‘shiqlar xalq orasida juda mashhur bo‘lgan. Ana shu davrda rud, doyra, tanbur, kus, tabl, kubiz, rubob, taburok, zir, nay, chagona, shaypur, surnay, karnay, qonun kabi torli, zarbli va puflab chalinadigan cholg‘ular mavjud bo‘lgan. Ushbu sozlar va kuylar juda ko‘p sharq mamlakatlarida saqlanib qolib, hamon xalqlarning sevimli sozlari va kuylariga aylanib, odam kayfiyatini ko‘taruvchi vosita bo‘lib xizmat qilib kelmoqda.

Bizning zamonimizgacha musiqiy usullarning turli namunalari jilolanib kelmoqda. Har doim usullar davrning ijtimoiy rivoji bilan birgalikda xalq ma’naviyatiga xizmat qilgan. Taraqqiyot rivojini e’tiborga olgan holda, yangi usullar yaratilib, ijrochilik amaliyotida uslublar ijrosining rang-barang usullari yuzaga kelgan.

Xalq ijrochilik amaliyotlari:

a) oddiy amaliy usullar, an’anaviy ommaviy marosimlar, qo‘shiq va laparlar, ijrochilikda qo‘llaniladigan va unchalik murakkab bo‘lmagan usullar.

b) maqsadli usullar, xalqni jalb etish, to‘plash, diqqatni qaratish kabi muayyan ma’noga ega bo‘lgan chaqiriq usullari;

v) murakkab usullar, ya’ni xalq mumtoz musiqa ijodiyotida qo‘llaniladigan usullar vositasi shakllanib, o‘z darajalari asosida turlangan.

O‘rta Osiyo va Sharq xalqlari qatori, o‘zbek usullari, ya’ni ritmik yo‘llari va ularning rivojlanish usullari alohida o‘rin egallaydi. Chalish usullar qoida bo‘yicha urib chalinadigan musiqa asboblari ijrosida qo‘llaniladi. Eng ko‘p tarqalgan urma zarbli musiqa asboblaridan, O‘zbekistonda, Tojikistonda va Uyg‘ur xalqlarida va shu bilan bir qatorda, Sharqda o‘zining shirali ovoziga ega bo‘lgan, musiqa cholg‘u asbobi doira hisoblanadi.

Bizga ma’lumki, doira iborasi ba’zan «Dapp», «Childirma», «Chirmanda» deb ham yuritiladi. Xorazmda dapp, childirma ijrochini esa “Dappchi”- childirmachi deb aytadilar, Buxoroda doiradast, Farg‘onada chirmandachi, Samarqanda esa doirachi deb yuritiladi.

Tadqiqot metodologiyasining omili bo’lgan doyra cholg’usi haqida so’z borar ekan, o‘zbek xalqi qadimdan doyra asbobini juda ardoqlab kelganligi bizga ma’lumdir. O‘tmishda bu asboblarning sadolari ostida xalqni maydonlarga, to‘y-tomoshalarga, musobaqa kurashlarga va har-xil sayillarga chaqirganlar.

Darvish Ali Changiy o‘z davri (XVII asr) da mavjud bo‘lgan cholg‘u ansambllari va ularning ijrochilari haqida ma’lumot bergan. Saroyda 60 cholg‘uchidan iborat ansambl bo‘lgan. «Nog‘ora xona» deb atalgan 60 kishilik cholg‘uchilar ansamblni nog‘orachi boshqargan. Darvish Ali misol tariqasida shunday dalilni keltiradi: «Sulton Husayn saroyida ansamblning rahbar-mehtar vazifasini nog‘orachi Sayid Ahmadbin mehtariy Miroqiy bajargan. «Nog‘ora xona» nog‘ora va damli musiqa cholg‘ularida kuy chalayotgan paytda ijrochilar joylashgan xona ko‘zda tutiladi.

Xalqimizning ma'naviy boyligi, xalq ijodida asrlar osha shakllanib, rivojlanib kelgan maqomlarda asosiy negiz lad va usuldir. Shuning uchun milliy musiqamizning shoh asarlari bo‘lmish maqomlar ijrochiligini doirasiz tasavvur etib bo‘lmaydi. Maqomlarning Nasr va Mushkulot ijro yo‘llarini yuqori malakali ijrochi sozandalar-u hofizlar doira bilan hamkorlikda ijro etishgan. Ma'lumki, doira va barcha zarbli cholg‘ular ijrochiligi vujudga kelishi va ravnaqi jarayonida Markaziy

Osiyo miqyosida har bir vohada o‘ziga xos mahalliy ijrochilik uslublari shakllangan. Bu uslublarda har bir vohaning o‘ziga xos xususiyatlari, ahamiyat kasb etuvchi tomonlari hamon o‘z mohiyatini saqlab kelmoqda. Bularga Xorazm, Buxoro, Samarqand, Farg'ona-Toshkent doira ijrochiligini misol qilib keltirishimiz mumkin.

XVIII va XIX asrlarda O‘zbekistonda doira soziga xassos san'atkor O‘zbekiston xalq artisti Usta Olim Komilov asos soldi. XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab O‘zbekistonda doira ijrochiligining yangi uslubi, ya'ni uning yakka soz sifatida qo‘llanishi rivojlana boshladi.

Yaqin zamondosh ustozlardan Dadaxo‘ja Sottixo‘jayevning xizmatlarini alohida ta’kidlamaslikning iloji yo‘q albatta. U inson mashhur maqomdon ustoz, bastakor, hofiz Yunus Rajabiy bilan birgalikda “Maqom ansambli”ni tashkil etishda faol ishtirok etadi va bu ansamblda doirachi sifatida ishga qabul qilinadi. Ustoz-san’atkor Dadaxo‘ja Sottixo‘jayev umrining so‘nggi kuniga qadar mana shu jamoada faoliyat olib boradi. Respublikamiz musiqiy hayotida mumtoz musiqa namunalarini magnit lenta va plastinki lappaklariga muhrlanishida Dadaxo‘ja Sottixo‘jaev ritmik asos vazifasida doira cholg‘usida bosh bo‘lib qatnashadi. Tojiali Olimov, Sobir Saibikromov, aka-uka Rahmatilla va Qudratilla Samadovlar ustaning ishongan izdoshlaridir. 1983-yilda hukumatimiz tomonidan Dadaxo‘ja Sottixo‘jaevning ko‘p yillik ijodiy-ijrochilik faoliyati e’tiborga olinib, ijodkorga “O‘zbekistonda xizmat ko‘rsatgan artist” faxriy unvoni bilan taqdirlanadi. Ijodkor faoliyati davomida quyidagi shiorni ilgari surgan: “Maqom usullari aniq ravon va asl holida ijro etish” edi. Chunki, maqom usullarining sayqali ham, zer-u zabari ham o‘zi bilan. Unga ortiqcha bezak, pardoz berish yaramaydi. Maqom ijrochiligining asosiy qoidasi ham mana shunda.

1930-yillardan so‘ng doyra usullari, ya’ni "Bum" chiziq ostiga "Bak" esa chiziq ustiga yozilib, ijro etiladigan bo‘ldi. Bu doira usullarini A.Eyxgorn, V.Leysok, N.Mironov, V.Uspenskiylar bir nota chiziq oralig‘ida nota yo‘lida yozganlar. Ular doira cholg‘u usullarini, asosan urma cholg‘ular uchun amaliyotda qabul qilingan bir chiziqli nota yozuvi uslubida ko‘rsatib berganlar. Pastki ikki chiziqqa o‘ng qo‘l, yuqorida qo‘l zarblari tushuriladi. XX asrning 50-60-yillariga kelib, doirani chalish usullari A.I.Petrosyans tomonidan o‘zgartirildi, Toshkent eksperemental labaratoriyasida tasdiqlanib, ko‘pchilik musiqashunos olimlar tomonidan 4 qatorlik doira chalish usuli joriy etildi va hozirgacha qo‘llanilib kelinmoqda. Har bir qo‘lning, ya’ni o‘ng va chap qo‘llarning ovozlari tovushlari alohida yoziladi.

Tahlil va natijalar shuni ko’rsatadiki, doyrani tovush balandligi noaniq, ya’ni uning terisi qanday tortilganiga qarab sado beradi, aniq bir nota, ya’ni tovush, ovoz bir xil chiqmaydi .Bum bilan bak oralig‘i kvarta intervaliga yaqinroq. Ijro har xil usul bilan kelishi, barmoqlar harakatida tovushlarning o‘zgarishiga olib keladi. Doira ijrosi, o‘ng qo‘l bilan chap qo‘l harakatiga bog‘liq, doirani qaysi yeriga, gardish o‘rtasiga yo chetiga yoki bo‘lmasa gardishdan ozgina o‘rtasiga yaqinroq urib chalish, o‘ziga xos tovush chiqaradi. Mana shunday ijro etilgan bum bilan bumni, bak bilan bakni farqi juda katta bo‘ladi.

Yakuniy xulosa va takliflar shundan iboratki, o‘zbek san’atining janrlaridan bo‘lgan xox maqom bo‘lsin, xox u estrada, folklyor va bastakorlik ijodi namunalari-yu xalq kuylari bo‘lsin, hamma ohangning ustuni va yuragi usuldir. Biror navo kuyning o‘zi yo‘qki, doira usulisiz bo‘lsa. Demak, bundan ko‘rinib turibdiki, har qanday yaratilgan ijod mahsulidagi navolarda usulning o‘rni beqiyos va uning ishtirokisiz na kuyda va na ritmda tartib bo‘ladi. Shunday ekan ishonch bilan aytish mumkinki, navolarni boshqaruvchi, cholg‘u sozlarning yetakchi boshqaruvchisi doira va undagi usulning jo‘rligidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ikromov I. va Lutfullaev A. Doira (o‘quv qo‘llanma). Toshkent, “Musiqa” nashriyoti, 2012-yil.
2. Ashrafxo‘jaev T. Doira. Toshkent, A.Qodiriy nomidagi “Xalq merosi” nashriyoti, 2003-yil.
3. Ikromov I. Doira darsligi. Toshkent, G‘.G‘ulom nomidagi “Adabiyot va san'at” 1997yil.
4. Islomov D. Maxsus cholg‘u. Toshkent, “Fan va texnologiya” nashriyoti, 2016-yil.
5. Samadov R. Zarblar xazinasi. Toshkent, 2012-yil.
6. Samadov R. An’anaviy doira ijrochiligi. Toshkent, 2005- yil.
7. Kamolxo‘jaev O., Leviyev A. Doira darsligi. Toshkent, 1985-yil.

“JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN” JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

OLIY O‘QUV YURTLARI TA’LIM SIFATINI NAZORATINI TASHKIL ETISHI

Qurbanov Baxrom
GulDPI Pedagogika kafedrasi
dotsenti
qurbanovbaxrom@gmail.com
+9989-91-101-61-27

Annotatsiya: Maqolada bugungi kunning dolzarb ta’limning muammolaridan biri proffessor-o‘qituvchilarning orasida bo‘lajak o‘qituvchilarning dars mashg’ulotlarini sifatli tarzda tashkil etishda uchraydigan sabablari va yechimlari to‘g’risida so‘z boradi. talim mussasalarida o‘quv jarayonini tashkil etish va uning maqsad va vazifalarini amalga oshrishning asosiy elementlarining pedagogik moxiyatlarini tushuntirish qo‘yilgan maqsadga erishish uchun o‘qitishning maqsadi, o‘quv mazmunini, o‘quv vositalari, o‘qitish usullari va baxolashning monitoringini olib borish asosida talimning sifati nazorati tashkil etiladi.

Kalit so‘zlar: talim mussasa, o‘quv jarayoni, o‘qitish maqsadi, o‘quv mazmuni, o‘quv vositalari, o‘qitish usullari va baxolash monitoringi.

O‘zbekiston oliy talim muassasalarida o‘quv jarayonining tashkil etilishi va olib borilishi birinchi navbatda boshqaruv mexanizimining to‘g’ri tanlanishiga bog’liqdir. Boshqarishning bosh vazifalaridan biri o‘quv jarayonlarining tashkil etish va uning sifatini nazoratini olib borishdan iborat.

Shunga asosan talim mussasalarida o‘quv jarayonini tashkil etish va uning maqsad va vazifalarini amalga oshrishning asosiy elementlarining pedagogik moxiyatlarini tushuntirish qo‘yilgan maqsadga erishish uchun o‘qitishning maqsadi, o‘quv mazmunini, o‘quv vositalari, o‘qitish usullari va baxolashning monitoringini olib borish asosida talimning sifati nazorati tashkil etiladi.

Talim muassasalarida talimning sifatini nazoratini olib borishdan oldin, o‘quv jarayoniniilmiy asosda tashkil etishda xar bir raxbar (fakultet dekani) quydagi vazifalarin mazmun va mohiyatini mukammal bilishi va ularning bajarilishini sifat ko‘rsatkichlarini tahlilini olib borish zarur:

- Talimning maqsadlari
- Talimning mazmuni
- Talimning o‘quv vositasi
- Talimning usullari
- Talimda baxolash.

“JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN” JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

O‘quv jarayonining tashkil etilishdagi ushbts elementlarni xar birini bajarilishini taminlashda aniq maqsadlarga yonaltirilgan rejalar tuzimidagi va belgilangan muddatlarda meyoriy ishlari olib boriladi:

O‘quv jarayoni

Talimning maqsadlari	Nima uchun o‘qitish
Talimning mazmuni	Nimani o‘qitish
Talimning o‘quv vositalari	Nima bilan o‘qtish
Talimiy usullar	Qanday o‘qitish
Talimda baxolash	Qanday baxolash

1 shakl

quv jarayonining tashkiliy mavchad va vazifalaridan kelib chiqqan xolda talim muassasalarida talim mazmuni va sifatini nazoratini olib borish uchun birinchi navbatda

Xar bir raxbar (fakultet dekani) va pedagoglar quyidagi ishlarni amalga oshirishlari lozim:

- Talimda boshqaruv mexanizmning ilmiy asosda to‘g’ri tashkil etish;
- Talimda sifat nazoratini tashkil etish;
- Talim sifatini buruvchi omillar;
- Sifat nazoratini olib boruvchilar (dekan o‘rinbosarlari va komissiya).
- Sifatni baxolash mezonlari;
- Nazorat monitoringi va uni yuritilishi;
- Natijalarni baholash va qo‘shimcha tadbirlar belgilash;

Sifat qo‘yilgan maqsadga erishish uchun amalga oshiriladigan ishlarnining nazorat va baxolash bo‘yicha olingan natijalarni monitoringi.

Talim muassasalarini moddiy texnik bazasi, o‘quv metodik taminot, zamonaviy o‘quv va laboratoriya jihozlari, pedogoglarning malakalari bilan taminlanishdan asosiy maqsad zamonaviy talim berish va talimning sifati darajasini oshirilishiga qaratilgan.

Zamonaviy o‘quv jihozlari va o‘quv metodik materiallar, didaktik materiallardan dars jarayoni samarali foydalanish va talabalarning nazaraiy bilimlarini oshirishda, amaliy ko‘nikma va malakalarini shakllanishida talimning sifat nazoratini tashkil etish mexanizmlarini fakultet rahbariyati, kafedra mudiri tomonidan ishlab chiqilishi lozim va doimiy ravishda uning monitoringini olib borishdir.

Buning uchun birinchi navbatda fakultet rahbari, mounlari va pedagogik jamoasi tomonidan talim sifatini belgilovchi omillar aniqlab olinishi lozim.

Belgilab olingan omillarni bajarilishi yoki mavjud kamchilik va muammolar fakultet rahbariyati va kafedra mudiri tomonidan bartaraf etilib, talim sifati nazariyasi tuzilishi lozim va ularning xar birining vazifalari belgilab beriladi va bajarish monitoringi olib boriladi.

Talim sifatini belgilovchi omillar

- Pedagogika o‘quv amaliyoti chizmasi
- DTS o‘quv reja o‘quv dasturlari
- Darslik o‘quv qo‘llanmalar
- Pedagoglar
- Talim sifatini belilovchi omillar
- O‘qitishni texnik vositalari
- Fanlar bo‘yicha pedagogik materiallar
- Lobaratoriya va ustaxona jixozlari
- Fanlar bo‘yicha nazariy darslar.

2 shakl

Xar bir talim muassasasida boshqaruv mexanizmi ilmiy asosda tashkil etilgan bo‘lsa, muassasa rahbarining (fakultet dekanining) asosiy vazifalaridan biri talim mazmuni va sifat ko‘rsatkichlarini oshirishga rejalari aniq maqsadlarga yo‘naltirilgan bo‘lsa, shu talim muassasalarida talimning sifat nazoratini tashkil etish va uning monitoringini olib borish mexanizmlari ham ishlab chiqilgan bo‘lsishi kerak.

Buning uchun rahbar o‘zining movunlari, pedagoglar jamoasining talim sifatini oshirishga qaratilgan asosiy vazifalarini ishlab chiqishi va bu vazifalarni bajarilishi monitoringini olib borish uchun rahbar nazorati ostida sifat komissiyasi tizimida va talim sifatini belgilovchi omillardan kelib chiqqan holda talim sifatini baholash mezonlarini ishlab chiqadi va shu mezonlar asosida talim sifatini baholab beradi va duch kelingan muammolar bo‘yicha qo‘shimcha chora tadbirlar kiritiladi.

Talimda sifat nazoratini olib borish uchun tegishli bo‘lgan asosiy vazifalarni bajarishga kirishadilar va belgilangan muddatda rahbarga axborot beradi. Talim muassasasida sifat nazoratini olib boruvchilar ishchi guruxning mantiqiy shakl 3 shakl ko‘rinishida bo‘lib gurux a’zolarini bajaradigan vazifalarini mazmuni quyidagilardan iborat.

Talim muassasasida sifat nazoratini olib boruvchilar

Rahbar (dekan)

- O‘.i.p.o‘.i.b.d. movini
- M.m.ch.p.d movini
- Pedagoglar

- Sifat nazorati monitoringi

3 shakl

Talim muassasasida sifat nazoratini olib boruvchilarning vazifalari:

1. Talim sifatini nazoratini tashkil etishda fakultet dekanining vazifalari.

1.1.Talimda sifat nazoratini olib borish mexanizmini ishlab chiqish.

1.2.Talimda sifat nazoratini olib boruvchilarning vazifalarini ishlab chiqadi.

1.3.Nazariy va amaliy mashg’ulotlardan mazmunli tashkil etish va o‘rgatish bo‘yicha shart–sharoitlar yaratish.

1.4.Amaliy mashg’ulotlar o‘tkazish.

1.5.Ish beruvchi korxonalar bilan ijtimoiy xamkorlik olib borish.

1.6.Ichki imkoniyatlardan kelib chiqqan xolda pedagoglarni moddiy va manaviy rag’batlantirish.

1.7.O‘qituvchilarni ijodkorlik, izlanuvchanlik, pedagogik maxoratlarini oshirish bo‘yicha extiyojli malaka oshirish kurslariga jalb qilish.

1.8.Amalga oshirilgan ishlarni monitoringini olib borish, sifat komissiyaga axborot berish.

2. O‘quv ishlari bo‘yicha fakultet dekanining vazifalari.

2.1..O‘quv jarayonini tashkil etish mexanizmini tshlab chiqish.

2.2.Pedagoglarning dars o‘tish usullarini tahlil qilish tavsiyalar berish.

2.3.Sifat komissiyasi bilan xamkorlikda pedagoglarning ijodkorligini va pedagogik maxoratlarini baxolash mezonini ishlab chiqish.

2.4.Talimda sifat ko‘rsatkichlari bo‘yicha ijobiy natijalarga erishilgan pedagoglarni moddiy va manaviy rag’batlantirish bo‘yicha raxbarga takliflar kiritish.

2.5.Kasbiy fanlarni o‘qitish bo‘yicha fan to‘garaklarini tashkil etishga rahbarlik qilish va o‘tkazilishini nazoratga olish.

2.6.Fanlarning o‘qitilishidagi yutuq va kamchiliklar bo‘yicha sifat komissiyai bilan xamkorlikda monitoring ishlarni olib borish va rahbariyatga axborot berib borish.

2.7.Talim jarayonini olib borilishida sifat jihatida ijobiy o‘zgarishlar. Talimni metodik taminoti va ulardan foydalanish monitoringini olib borish.

2.8. Har oyda talimda sifat nazoratini olib borish bo‘yicha amalga oshirilgan ishlarni va muammolar xaqida sifat komissiyasiga qisqacha axborot berish.

2.9. Sifat komissiyasi ushbu takliflar va muammolarni hal etish bo‘yicha umumlashgan takliflarni rahbariyatga kiritish.

2.10. O‘quv va pedagogik, ishlab chiqarish amaliyotlari mexanizmlari kafedra mudiri bilan birgalikda ishlab chiqish.

2.11. Amaliyotchi talabalarni zaruriy xujjatlar, rejalar, amaliyot o‘taydigan muassasalar, korxonalarga borish to‘g’risida buyruqlar tayyorlash.

2.12.Ish beruvchi muassasa va korxonalar bilan istiqbol rejalarni ishlab chiqish.

2.13.Amaliyotlar bo‘yicha xisobotga qo‘shimcha ravishda topshiriladigan, xujjatlar majmuasini ishlab chiqish. (kafedra mudiri bilan birgalikda).

3.manaviy marifiy ishlar bo‘yicha fakultet dekani o‘rin bosari.

1.Talim mazmuni va sifatiga manaviy marifiy ishlar bo‘yicha ijobiy tasir ko‘rsatuvchi omillarni mexanizmini ishlab chiqish.

2.Kasb va ixtisosliklar bo‘yicha talabalarni kasbga bo‘lgan qiziqishlarini shakillantirib borish maqsadida turli tadbirlar o‘tkazish. (yo‘nalishlar bo‘yicha)

3. Oliy talim muassasasi, fakultet ichki tartib intizomini, moddiy texnik bazani saqlash va ulardan foydalanish, talabalarning odob– ahloq, kiyinish madaniyati, o‘zaro hurmat va boshqa mavzular bo‘yicha davrv suxbatlarini tashkil etish va o‘tkazish.

4. Soha kasb egalari, fahriylari bilan uchrashuvlar tashkil etish va o‘tkazish.

5.Fanlar bo‘yicha talabalarni darsga qatnashishi tartib-intizomi o‘zlashtirish darajalarini va dars tahlillari bo‘yicha monitoringni olib borish.

4. Pedagoglarning vazifalari.

1. Dars jarayonin tashkil etish va o‘tkazish bilan bog’liq o‘quv xujjatlarini mazmunli ishlab chiqish.
2. Darsning texnologik va xaritalarini tayyorlash.
3. Dars jarayonlarini talabalar egallashgan kasb va ixtisosliklarga mos bo‘lgan misollar bilan tushintirish.
4. Talabalarning o‘zlashtirish davomatlarini xisobga olgan xolda o‘qitish metodlarini tanlash.
5. Talabalarni psixologik xususiyatlarini to‘liq bilish va ishlarni xisobga olgan xolda darsni tashkil etishi.
6. Talabalarning o‘z fanga bo‘lgan qiziqishlarini oshirish maqsadida fan mavzulariga mos ravishda kichik guruxlar tashkil etilishi va amaliy torshiriqlar berib, ularni mustaqil ishlashga yo‘naltirish .
7. O‘z fani bo‘yicha talabalarni o‘zlashtirishi va sifat ko‘rsatkichlarining monitoringini olib borish.
8. O‘z fani bo‘yicha o‘quv–metodik taminoti, didaktik materiallar to‘plash va dars jarayonida samarali foydalanish.

5.Kafedra mudirining vazifalari.

1. Talim sifatini baholash ishlarini ishlab chiqish.
2. Talim mazmuni va amaliy ko‘rsatkichlarni oshirish bo‘yicha amalga oshiriladigan va amalga oshrilishi zarur bo‘lgan ijobiy va ijodiy ishlar xaqida mahsus seminarlar tashkil etish.
3. O‘qituvchilar uchun dars o‘tish metodlari, pedagogik maxoratlarini oshirish. Ijodkorlik va izlanuvchanliklarini oshirish bo‘yicha yo‘riqnomalar ishlab chiqish.
4. Fanlarni o‘qitilishini, talabalarni o‘zlashtirishlari va sifat ko‘rsatkichlari bo‘yicha monitoring ishlarini olib boradi.
5. Malaka oshirish kurslarida qatnashib kelgan o‘qituvchilar ishtirokida seminar tashkil etish va talim jarayonini tashkil etishdagi o‘rganilgan yangiliklarni kafedra jamoasiga etkazish.
6. Doimiy ravishda mutaxassislik va ixtisoslik fanlarini o‘qitish jarayonlari taminlanadi va o‘qitishning texnik vositalaridan foydalanish darsni tahlilini olib borish va tavfsiyalar ishlab chiqish.
7. Talim mazmuni va sifat ko‘rsatkichini oshirish bo‘yicha umumiy natijalarga erishayotgan o‘qituvchilarni moddiy va manaviy rag’batlantirish bo‘yicha rahbargariyatga takliflar kiritishi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi hamda uning tizimidagi tashkilotlar faoliyatini samarali tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 2023-yil 26-maydagi PF-79-son farmoni.
2. Sh.M.Mirziyoyev, Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz.T.- “O‘zbekiston”-2017y.
3. Sh.M.Mirziyoyev, Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlarini birgalikda barpo etamiz. T.-“O‘zbekiston” NMIU, 2017y.
4. I.A.Karimov, Ona yurtimizning baxt iqboli va buyuk kelajagi yo‘lida harakat qilish – eng oliy saodatdir. T.-“O‘zbekiston” 2015y 268-bet.
5. Mamlakatimizni 2016-yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning asosiy yakunlari va 2017-yilga mo’ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo’nalishlariga bag‘ishlangan Vazirlar Mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma’ruza matni.T.-Adolat.2018y 569-bet.
6. Abduqodirov A.A. Ta’limda innovasion texnologiyalar. – Toshkent: Iste’dod, 2008. – 180 b.

7. Абдуллина О.А. Общепедагогическая подготовка учителя в системе висшего педагогического образования: Для пед. спетс. висших учеб. заведений. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Просвешение, 1990.

8. Abduraimova G.O. Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini “Texnologiya” fanini o‘qitishga tayyorlash yo‘llari va vositalari. // Pedagogika. – Toshkent, 2019. – №1. – B. 20 – 28.

9. Атутов П.Р., Кожина О.А., Овечкин В.П., Симоненко В.Д., Хотунцев Ю.Л. Концепция формирования технологической культуры молодежи в общеобразовательной школе // Школа и производство, 1999. – № 1. – С. 5–12.

10. Sh.Sharipov va boshqalar. Mehnat ta’limi o‘qitish metodikasi, kasb tanlashga yo‘llash. Darslik. T.-2014y 452-bet.

11. B.Qurbonov.Mehnat ta’limini o‘qitish metodikasi. Maxsus sirtqi bo‘lim uchun o‘quv qo‘llanma. Guliston-2007y 95-bet.

12. G.M.Anarqulova va boshqalar. Texnologiya ta’limi praktikumi. O‘quv qo‘llanma.T.-2018y.

13. A.Zunnunov va boshqalar.Pedagogika tarixi. Darslik.T.-2000y 237-bet.

14. Yangi O‘zbekistonning iqtidorli yoshlari.I-II kitob 2021y 355-bet.

15. X.O.Jo‘rayev va boshqalar. Texnik ijodkorlik va dizayn. Darslik.T.-2015y 239-bet.

16. A.A.Qurbanov. Metrologiya, standartlashtirish va sertifikatsiyalash. Darslik. T.-2007y 222-bet.

17. Sh.Sharipov, T.Jalilov.Mehnat ta’limi ustaxonasi uchun DTSga muvofiq ko‘rgazmali qurollar ro‘yxati. Metodik qo‘llanma. T.-2002y.

18. R.Ishmuhammedov va boshqalar. Ta’limda innovatsion texnologiyalar. T.-2010y 142-bet.

Research Science and Innovation House

“JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN” JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

Матонинг оловбардошлик хусусиятини ошиишида эмульсия таъсири

Ассист.Я.И.Сирожиддинова,
(PhD) доцент М.Ш.Ҳакимова,
Т.ф.д.проф. С.А.Хамраева,
К.ф.д.проф. А.С.Рафиқов
Тошкент тўқимачилик ва енгил саноат институти

Аннотация; Ушбу мақолада турли вариантларда эмуьсия тайёрланиб пахта ва хризотил тола таркибли ипни шимдириш асосида олинган матонинг оловбардошлик хусусиятини ошганлиги ва сифат кўрсаткичларни яхшиланганлиги ҳақида келтирилган.

Калит сўзи;турли вариантдаги эмульсия, пахта ва хризотил тола таркибли ип, оловбардош мато,замонавий асбоб-ускуналар.

Кириш;Тадқиқот ишлари олиб боришнинг самарали ўтиши учун шарт-шароит яратувчи мажмуа тадқиқот объектлари ҳисобланади. Тадқиқот объекти сифатида турли фоизларда эмульсиялаш асосида олинган пахта ва хризотил толалари аралашмали мато намуналари: АТ-100-5М тўқув дастгоҳида олинган 35% пахта ва 65% А-0-80 русумли хризотил толали, 30% пахта ва 70% А-0-80 русумли хризотил толаси ва 25% пахта ва75% А-0-80 русумли хризотил тола таркибли мато намуналари, уларнинг физик-механик хоссаларини баҳолаш учун замонавий асбоб ускуналар, матонинг оловбардош хусусиятини аниқлашда ТП-2000 асбоби танланди

Матоларнинг шакллантирувчи асос-бу 2 системадаги ип, яъни танда ва арқоқ иплари ҳисобланади. Шунинг учун бу тадқиқот ишда оловбардош матони шакллантиришдан аввал танда ва арқоқ ипларнинг оловбардош хусусиятини ошириш зарурлигини инобатга олиб, пахта ва хризотил толаларини аралаштириш асосида ипларнинг таркиби танланди ва унга мос равишда оловбардош хусусиятини ошириш учун эмульсия таркиб ишлаб чиқилди Турли вариантларда эмульсиялаш (1-жадвал) асосида олинган пахта ва хризотил толали оловбардош матони олишда фойдаланилган ипларнинг физик-механик хоссалари кўрсакичлари аниқланди ва бугунги кунда республикамиздаги тўқимачилик саноатини янада ривожланишига хизмат қилувчи муҳим тадқиқот натижалари 1-2- жадвалларда келтирилган.

Эмульсиялаш учун таркиблар

1-жадвал

Эмульсияни таркибий элементи	Эмульсия таркиби бўйича миқдори		
	1-вариантдаги эмульсия	2-вариантдаги эмульсия	3-вариантдаги эмульсия

"JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN" JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

Сув,gr	200	250	300
Полиакриламид -Б-гель (ПАА), gr	300	250	200
Коллоген, gr	100	100	100
Карбомид "А" (Арбамидоформальдегид), gr	265	260	255
Глицерин, gr	30	20	15
Хризотил кукуни, gr	30	25	20
Оқувчанлик, Pa·s.	3,2	1,8	1,4

Турли вариантларда эмульсиялаш асосида олинган оловбардош мато учун фойдаланилган ипнинг физик-механик хоссалари кўрсаткичлари

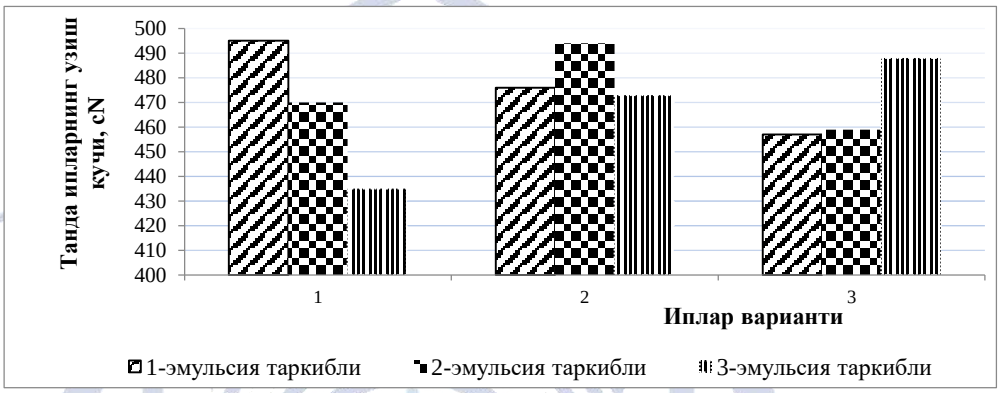
2-жадвал

Ипнинг кўрсаткичлари номи	1-вариантдаги ип (35% пахта, 65% хризотил тола)			2-вариантдаги ип (30% пахта, 70% хризотил тола)			3-вариантдаги ип (25% пахта, 75% хризотил тола)		
	1-тар-киб	2-тар-киб	3-тар-киб	1-тар-киб	2-тар-киб	3-тар-киб	1-тар-киб	2-тар-киб	3-тар-киб
Ипнинг чизиқий зичлиги, teks	60,1	59,8	59,7	59,7	60	59,9	59,9	60,1	59,8
Ипнинг чизиқий зичлиги бўйича вариация коэф-ти, %	0,24	0,23	0,24	0,21	0,21	0,20	0,20	0,19	0,19
Ипнинг бурамлар сони	880/530	880/530	880/530	880/530	880/530	880/530	880/530	880/530	880/530
Ипнинг буралишлар сони бўйича вариация коэф-ти, %	9,2	9,3	9,4	9,0	9,1	9,0	8,8	8,9	8,8
Ипнинг узиш кучи, cN: танда арқоқ	495 400	470 370	435 354	476 368	494 398	473 365	457 352	459 357	488 402
Ипнинг узиш кучи бўйича вариация коэфти, %: танда арқоқ	11,6 12,4	12,4 13,2	12,5 13,3	12,7 13,5	11,8 12,5	12,8 13,4	12,8 13,5	12,7 13,7	11,5 12,6
Ипнинг узишдаги узайиши, %: танда арқоқ,	16,2 14,0	16,0 13,6	15,5 13,3	16,1 13,6	16,4 13,8	15,8 13,5	15,4 13,4	15,3 13,0	16,5 14,0
Ипнинг узишдаги узайиши бўйича вариация коэф. %: танда арқоқ	8,2 8,9	8,0 8,7	8,2 8,6	8,7 9,0	8,5 9,0	8,4 9,2	8,9 9,3	8,7 9,0	9,0 9,2
Олов таъсирида ипнинг алангаланиши 5 s давомида, ЎзДСт 3191:2017	Алан галан мади	Қисм ан аланг аланд и	аланг аланд и	Қисм ан аланг аланд и	аланг алан мади	Қисм ан аланг аланд и	Қисм ан аланг аланд и	Қисма н аланга ланди	аланга ланмад и

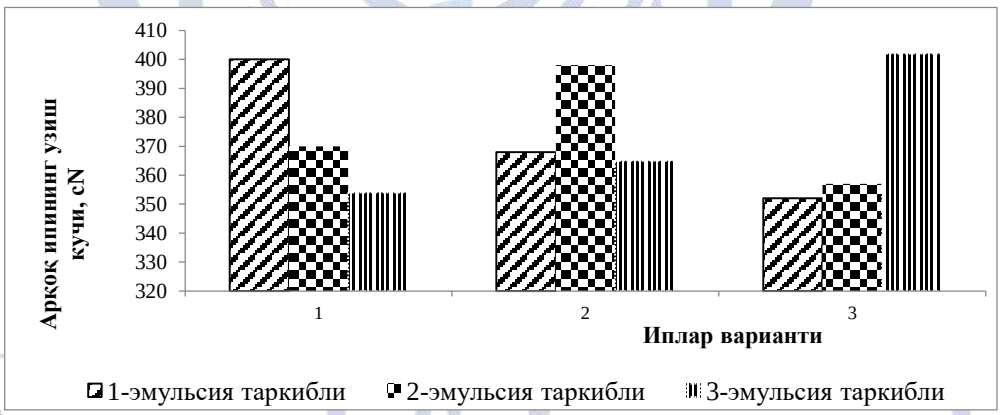
“JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN” JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

Турли вариантларда эмульсиялаш асосида олинган оловбардош мато учун фойдаланилган ипнинг физик-механик хоссаларининг ўзгариши 1-2-расмларда келтирилган

1-расм. Турли вариантда эмульсияланган танда ипининг узиш кучини ўзгариши

2-расм. Турли вариантда эмульсияланган арқоқ ипининг узиш кучини ўзгариши.

3 хил таркибли эмульсияларни турли хил таркибли ипларга шимдириб олов таъсирида алангаланиши ЎзДСт 3191:2017 стандарти бўйича таҳлил қилинди. 1-вариант эмульсияни шимдириш натижасида биринчи вариантдаги ип, иккинчи вариантдаги ип ҳамда учинчи вариантдаги иплар қисман алангаланди. 2-вариант эмульсияни шимдириш натижасида биринчи

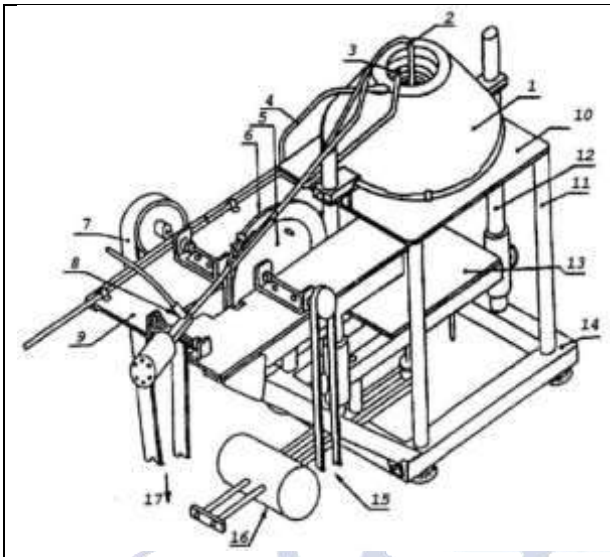
вариантдаги ип ҳамда иккинчи вариантдаги ип олов таъсирида алангаланмади, учинчи вариантдаги иплар қисман алангаланди.

3-вариант эмульсияни шимдириш натижасида учинчи вариантдаги ип олов таъсирида алангаланмади, иккинчи вариантдаги ип ва биринчи вариантдаги ип қисман алангаланди.

Эмулсияланган ипларимиздан “MUSHTARIY AI LTD” мчж корхонасида 3-хил вариантдаги матолар тўқиб олинди ва оловбардошлилигини аниқлаш учун амалда мавжуд ТП-2000 асбобларида 300÷500°C гача ҳароратда синаб кўрилди, лекин ёнғин давридаги ҳароратнинг юқори кўтарилиши амалда аниқланган. Шу ҳолатни инобатга олиб, тадқиқ этилаётган оловбардош матоларни юқори ҳароратда синаб кўриш, ёнғинга чидамлилигини аниқлашда юқори ҳароратда аниқлайдиган ТП-2000 асбобига ўзгартириш киритиш орқали тўқимачилик материалларини оловбардош хусусиятини аниқлаш услубини такомиллаштириш. тақозо этилди. [1]

Тажриба изланишлардан маълум бўлдики, Ўзбекистон Республикаси Фавқулодда Вазиятлар Вазирлиги ёнғин хавфсизлиги ва фавқулодда вазиятлар муаммолари илмий-тадқиқот институти синов марказида мавжуд бўлган қурилиш материаллар учун мўлжалланган ТП-2000 асбобига ўзгартириш киритиш эвазига тўқимачилик матоларнинг оловбардош хусусиятини аниқлаш учун услуб такомиллаштирилди. ТП-2000 да матони паст ҳарорат таъсирини намоён этганлигини кўрсатиши, ёнғинга чидамлилигини аниқлаш услубини такомиллаштиришни тақоза этди. [2]

Research Science and Innovation House

	матонинг оловбардошлик хусусиятини аниқлаш асбобидаги параметрлари, 1-иситиш элементи бўлган радиация панели билан 10-ҳимоя плитаси орасидаги масофа,h=mm, 2-ҳаракатланувчи горелкадан чиқадиган газ трубкасининг диаметри, d=mm, ТП-2000 асбобдаги иссиқлик оқимини зичлиги,q=kWt/m^2 ўзгартириш йўли орқали эришиш мумкинлигига ишонч ҳосил қилинди

Бу асбобни, ўт ўчирувчи ходимларнинг махсус кийимига мўлжалланган матони юқори ҳароратда синашга мослаштириш учун матонинг оловбардошлигини белгиловчи асбобдаги параметрлари 1-иситиш элементи бўлган радиация панели билан 10-ҳимоя плитаси орасидаги масофа, h=mm, 2-ҳаракатланувчи горелкадан чиқадиган газ трубкаси соплосининг диаметри,Ø=mm, ТП-2000 асбобдаги иссиқлик оқимини зичлиги, q= kWt/m^2 ўзгартириш йўли орқали эришиш мумкинлигига ишонч ҳосил қилинди ва 2.4-жадвал натижалар келтирилган.[3]

Хулоса қилиб, ипларнинг мустаҳкамлигини ва ундан олинадиган матонинг ёнғинга чидамлилигини ошириш учун 2-вариант эмульсияни биринчи ва иккинчи вариантдаги ипларга, 3-вариант эмульсияни учинчи вариантдаги ипга шимдириш учун қўллаш тавсия этилди ва дастлабки оловбардош мато намуналари олинди. Бугунги кунда республикамиздаги тўқимачилик саноатини янада ривожланишига хизмат қилувчи муҳим тадқиқот натижалари олинди.

Адабиётлар руйхати

1. ГОСТ 3816-81” Тўқимачилик матолари. Гигроскопик ва сув ўтказмайдиган хусусиятларни аниқлаш услублари
2 Сирожиддинова Я.И,.Хамраева С.А, Накимова М.Ш, Рафиқов А.С,”Махсус кийимга мўлжалланган оловбардош матолар учун ип олиш ва сифат кўрсаткичларини яхшилаш”//International scientific journal.2024/ISSN:2992-88/VOLUME:2.USSE:6. Б 302-305.
3 Sirojiddinova Y.I, Xamrayeva S.A. “To‘qimachilik sanoatida olib borilayotgan ilmiy tadqiqotlar”.//Ilmiy tadqiqotchilikning o‘rni; muommo va yechimlari.2-qism. Samarqand-2022. B 274-278.
4 https://diss.natlib.uz/ru
5 https://disser.uz/

Research Science and Innovation House

"JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN" JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

ЗНАЧЕНИЕ ЛЕЧЕНИЯ ГНОЙНЫХ РАН ГЕЛЕОБРАЗНЫМ КОЛЛАГЕНОМ С ФИЛЛАЛЪБИНОМ

Абдусаломов Бехзоджон Алишер угли
Ассистент кафедры Общей хирургии №2, Ташкентская медицинская академия

Аннотация. Проведена оценка эффективности применения плёночных раневых покрытий на основе коллагена с филалъбином для терапии экспериментальных гнойных ран. В качестве контроля были нелеченые гнойные раны. Установлено, что использование раневых покрытий коллагена с филлалъбином для терапии полнослойных гнойных ран экспериментальных животных приводит к значительному ускорению заживление ран в 1,38 раз по сравнению с контрольными не леченными ранами.

Ключевые слова: коллаген, филлалъбин, регенерация, гнойная рана

Актуальность. Раневая инфекция кожи и подкожной клетчатки является одной из самых распространённых проблем хирургии прошлого и настоящего, хотя следует отметить, что введение антибиотикотерапии (АТБ) и всевозможной раневых покрытий (РП) значительно снизило данную проблему в современном мире. Так, среди гнойно-хирургических заболеваний (ГХЗ) раневая инфекция (РИ) составляет 12-22% [1].

Тактика ведения ран складывается из хирургических методов (хирургическая обработка, восстановительные операции, трансплантация, заместительная терапия) и местного лечения, включающего в себя использование РП, АТБ, фотодинамической терапии (ФДТ) и др. [4,10]. Основу современной медикаментозной терапии РИ составляет АТБ. Вместе с тем, несмотря на разработки новых поколений антибиотиков широкого спектра действия, они не могут предотвратить рост удельного веса местных инфекционных процессов и септикопиемии, сократить сроки лечения гнойных ран, так как огромные масштабы применения антибиотиков привели к появлению возбудителей инфекций с множественной антибиотикорезистентностью (АБР) [5, 7]. Это побуждает исследователей искать растительные и синтетические соединения способные устранить АБР, а также разрабатывать новые РП и эффективные способы терапии РИ.

Современные фармакологические исследования показали, что растения, богатые филлалъбином обладают антибактериальными [15], антидиабетическими [21], антидепрессивными [22], антиоксидантными [23], противогрибковыми [15], антибактериальными свойствами [12].

В этой связи, актуально исследовать активность филлалъбин в состав коллагеновой плёнке в лечении экспериментальных гнойных ран.

Материалы и методы исследования. Экспериментальные исследования проведены с соблюдением правил, принятыми Европейской конвенцией по защите позвоночных животных, используемых для экспериментов или иных научных целей (ETS N 123), Страсбург, 18.03.1986г. Полученные результаты подвергали статистической обработке с использованием стандартного пакета программ Statistika for Windows по общеизвестным методам вариационной статистики с оценкой значимости показателей (M±m) и различий рассматриваемых выборок по t-критерию Стьюдента. Различия в сравниваемых группах считались достоверными при уровне значимости 95% ($p<0,05$).

В работе использовались белые беспородные крысы массой 150-180г. Работа проводилось в МНИЛ при Ташкентской медицинской академии.

Для получения филлальбина 1 кг воздушно-сухого сырья Convolvulus subhirsutus измельчены, смочены 5%-ным раствором аммиака и загружены в перколятор ёмкостью 5 литров. Через 2 часа залиты хлороформом в соотношении 1:5. Через сутки хлороформное извлечение слито, а процедура повторена 6 раз. Объединённые и сгущённые хлороформные извлечения исчерпывающе обработаны 10%-ным раствором серной кислоты. Объединённый кислый раствор промыт экстракционным бензином, подщелачен концентрированным раствором аммиака, после чего алкалоид извлечён хлороформом до отрицательной реакции на алкалоиды. Растворитель отогнан и получена сумма алкалоидов. Полученная вышеописанным методом хлороформная сумма алкалоидов обработана экстракционным бензином при нагревании на водяной бане. Остаток суммы алкалоидов растворен в ацетоне, который извлекает филлальбин.

Установлено, что филлальбин обладает избирательной противомикробной активностью и подавляет рост ряда грамотрицательных и

грамположительных бактерий, а также рост грибов рода Candida. Установлено, что филлальбин более активен по отношению к C.albicans.

Данный алкалоид в концентрациях 10 -12,5 мкг/мл был внесён в гелеобразную форму коллагена, после полимеризации была образована тонкая плёнка раневого покрытия, пригодного для дальнейших доклинических исследований в качестве нового раневого покрытия с антимикробной и пролиферативной активностью.

На рану накладывали стерильную пластину целлофана или полиакрила, на которую наносили контуры раны, а затем ее изображение переносили на миллиметровую бумагу и определяли размеры контуров на 5, 12 и 20 сутки. Раны животных первой группы лечили коллаген с филлальбином, раны второй группы животных лечили левомеколом. Раны контрольной группы не подвергались обработке и лечению

Research Science and Innovation House

Результаты исследования.

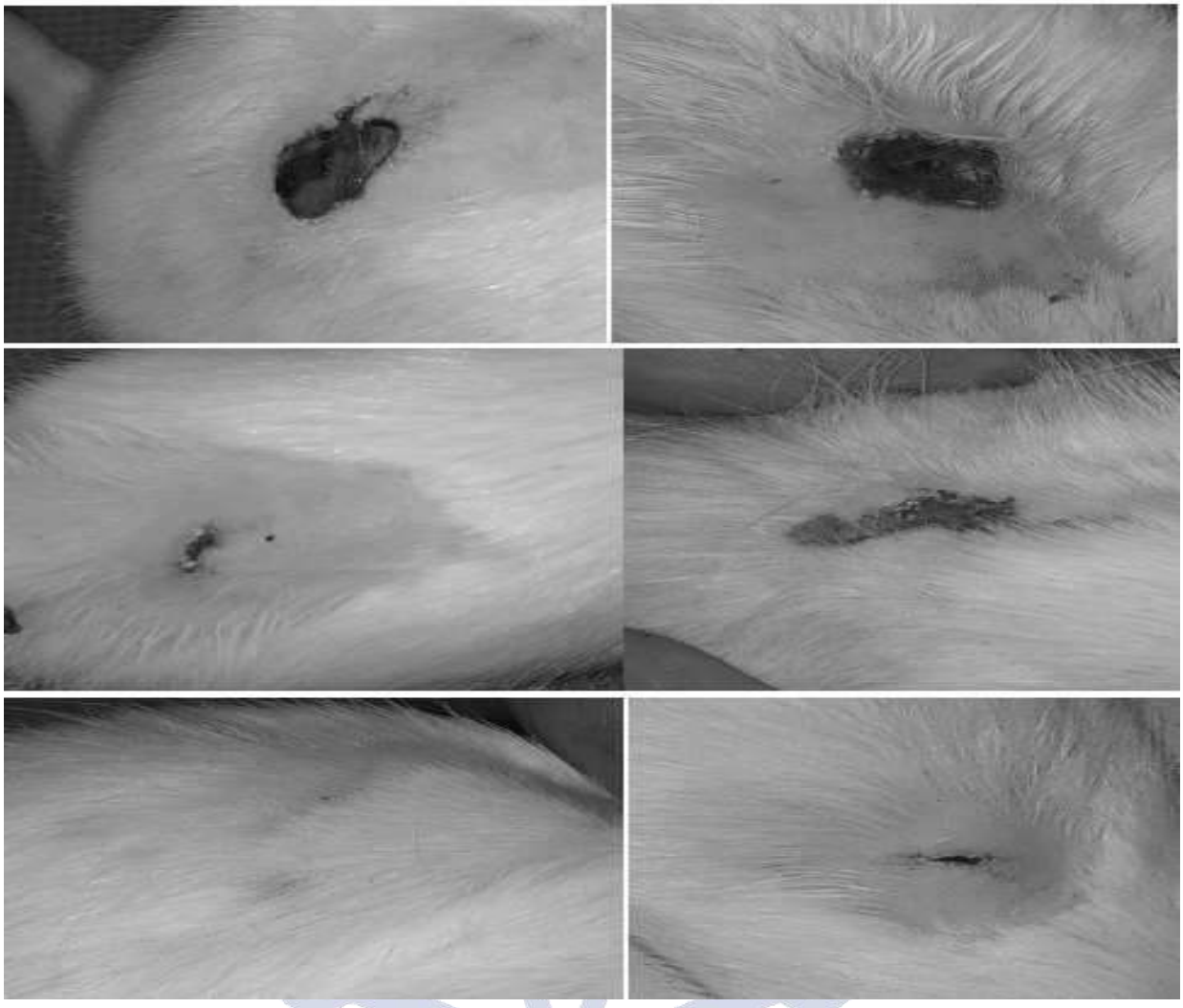

Рисунок 1. Коллаген + филлальбин (слева) и Контроль (справа) на 5, 12 и 20 сутки, соответственно.

Как видно, из рисунка 1 применение коллагена с филлальбинов значительно ускоряет заживление гнойных ран и статистически значимо ($P < 0,001$).

Так, коллаген+филлальбин ускоряет заживление гнойных ран в 1,49 раз быстрее относительно контрольных ран.

Таким образом, в результате исследований показано, что РП на основе коллагена и филлальбина стимулируют ранозаживляющую активность, ускоряя заживление обсемененных полнослойных ран кожи, что безусловно обеспечено как самим коллагеном – основным белком экстрацеллюлярного

матрикса, как идеальной подложки для пролиферации клеток кожи фибробластов, так и филлальбином имеющий антибикробную эффективность, о чем свидетельствует небольшой рост регенеративного эффекта при сочетанном использование коллагена с филлальбином.

Вывод. Терапия гнойных полнослойных экспериментальных ран с использованием раневых покрытий основе коллагена и филлальбина, способствует ускорению заживление ран в 1,49 раз быстрее по сравнению с контрольными не леченными ранами.

Список литературы:

1. Абакумов М.М. Хирургические инфекции // М.: Изд-во «Литтерра», 2006.- с. 570
2. Эргашев, У. Ю., & Зохиров, А. Р. (2023). ИЗУЧЕНИЕ ПАТОМОРФОЛОГИИ ПЕЧЕНИ ПРИ ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНОМ СИНДРОМЕ ДИАБЕТИЧЕСКОЙ СТОПЫ. European Journal of Interdisciplinary Research and Development, 12, 27-31.
3. Yusufjanovich, E. U., Irisbaevich, M. G., Rafiqovich, Z. A., & Irsaliyevich, E. K. (2023). Evaluation of Effectiveness of Splenectomy in Chronic Leukemias. World Bulletin of Public Health, 19, 79-83.
4. Yusufjanovich, E. U., Rafiqovich, Z. A., & Tohirovich, G. B. (2023). PRINCIPLES OF STUDYING LIVER MORPHOLOGY IN EXPERIMENTAL DIABETIC FOOT SYNDROME. World Bulletin of Public Health, 19, 63-65.
5. Ergashev, U. Y., Minavarkhujayev, R. R., Gafurov, B. T., Malikov, N. M., Ortiqboyev, F. D., & Abdusalomov, B. A. (2022). Efficiency of Percutaneous Minimally Invasive Technologies in the Treatment of Patients with Obstructive Jaundice.
6. Моминов, А. Т., Маликов, Н. М., Якубов, Д. Р., & Абдусаломов, Б. А. (2022). Проблемы обезболивания в амбулаторной хирургии. European Journal of Interdisciplinary Research and Development, 10, 81-89.
7. Ergashev, U. Y., Abdusalomov, B. A., Minavarkhojayev, R. R., Ortiqboyev, F. D., & Malikov, N. M. (2023). Evaluation of the pathomorphology of regeneration in diabetic foot syndrome and determination of its dependence on biochemical processes. World Bulletin of Public Health, 19, 66-78.
8. Благонравова А.С. Сравнительная характеристика антибиотикорезистентности нозокомиальных и внебольничных

возбудителей гнойно-септических инфекций в хирургии // IX Международный конгресс по антимикробной терапии. Москва, 2007. -с. 15.
9. Виноградов В.М. Заживление операционных ран с помощью комплекса лекарственных препаратов // Местное лечение ран Матер.Всесоюз. конф. - М., 1991.- с. 199-200.
10. Толстых М.П. Проблема комплексного лечения гнойных ран различного генеза и трофических язв // Дисс. на соискание уч. степени док. мед.наук. 2002-М-360.
11. Цеомашко Н.Е., Абидова А.Д. Разработка новых биодеградируемых композиций раневых покрытий и изучение их регенеративных свойств. // Наука и инновационное развитие. 2019 №2 Ташкент.- с. 63-74.
12. Abdusalomov, B. A., & Rafiqovich, Z. A. (2023). THE MECHANISM OF ACTION OF THE GEL FORM OF COLLAGEN IN DIABETIC WOUNDS. International Journal of Medical Sciences And Clinical Research, 3(03), 96-103.
13. Ergashev, U. Y., Malikov, N. M., Yakubov, D. R., Abdusalomov, B. A., & Gafurov, B. T. (2023). Use of Collagen and Fibroblasts in Modern Medicine. Eurasian Research Bulletin, 17, 78-84.
14. Ergashev, U. Y., Mominov, A. T., Malikov, N. M., Yakubov, D. R., & Abdusalomov, B. A. (2023). MODERN APPROACH TO COMPLEX TREATMENT OF DIABETIC FOOT ULCERS. LITERATURE REVIEW.
15. Ergashev, U. Y., Abdusalomov, B. A., & Zohirov, A. R. (2023, May). Eksperimental diabetik tavon sindromida hayotiy muhim a'zolarning morfologik o'zgarishlarini nazorat qilish. /Material of International scientific and practical conference" An integrated approach to the treatment of complications of diabetes".
16. Abdusalomov, B. A. (2023). USE OF MODERN METHODS IN THE TREATMENT OF CHRONIC WOUNDS. Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences, 2(3), 213-220.
17. Abdusalomov, B. A. (2023). The Role of Collagen in The Mechanisms of Chronic Wound Healing for Diabetic Foot Syndrome. Texas Journal of Medical Science, 26, 86-94.
18. Ergashev, U. Y., Mominov, A. T., Malikov, N. M., Yakubov, D. R., & Abdusalomov, B. A. (2023). MODERN APPROACH TO COMPLEX TREATMENT OF DIABETIC FOOT ULCERS. (LITERATURE REVIEW).

19. Чадаев А.П., Климиашвили А.Д. Современные методики местного медикаментозного лечения инфицированных ран // РМЖ.- 2002.- № 26.-с.14-19.
20. Cardoso C.A.; Vilegas W.; Honda N.K. J.Pharm. Biomed. Anal. 2000, (2), 203-214.
21. Chen C.H., Hwang T.L., Chen L.C., Chang T.H., Wei C.S., Chen J.J. Isoflavones and anti-inflammatory constituents from the fruits of Psoralea corylifolia. Phytochemistry. 2017;143:186–193. doi: 10.1016/j.phytochem.2017.08.004.
22. Edelsonb, R.L. J.Photochem Photobiol 1991, (B10), 165-171.
23. Elisabeth G Richard. The Science and (Lost) Art of Psoralen Plus UVA Phototherapy Review Dermatol Clin. 2020 Jan;38(1):11-23. doi: 10.1016/j.det.2019.08.002. Epub 2019 Oct 18.
24. Kiran B., Lalitha V., Raveesha K.A. Antibacterial activity of bioactive compound isolated from seeds of Psoralea corylifolia L. against Gram positive and Gram negative bacterial species. J. Pharmacy Res. 2012;5:144–146.
25. Kitamura N.; Kohtani S.; Nakagaki R. J. Photochem Photobiol C 2005, (6), 168-185.
26. Lehr G.J.; Barry T.L.; Franolic J.D.; Petzinger G. J. Pharm. Biomed. Anal. 2003, (33), 627-637
27. Lu Liu, Lei Zhang, Ze-Xu Cui, Xiao-Yan Liu, Wei Xu, Xiu-Wei Yang. Transformation of Psoralen and Isopsoralen by Human Intestinal Microbial In Vitro, and the Biological Activities of Its Metabolites. Molecules. 2019 Nov 12; 24(22):4080. doi: 10.3390/molecules24224080
28. Mutzhas M.F., Holzle E., Hofmann C. et al. A new apparatus with high radiation energy between 320 and 460 m: physical description and dermatological applications. J Invest Dermatol 1981; 76: 42—47.
29. Tohirovich, G. B. (2023). Prospects And Disadvantages the Use of Collagen and Other Biotechnologies in The Treatment of Burn Wounds (Literature Review). Texas Journal of Medical Science, 26, 124-131.
30. Seo E., Kang H., Oh Y.S., Jun H.S. Psoralea corylifolia L. seed extract attenuates diabetic nephropathy by inhibiting renal fibrosis and apoptosis in streptozotocin-induced diabetic mice. Nutrients. 2017;9:828. doi: 10.3390/nu9080828.

31. Yi L.T., Li Y.C., Pan Y., Li J.M., Xu Q., Mo S.F., Qiao C.F., Jiang F.X., Xu H.X., Lu X.B., et al. Antidepressant-like effects of psoralidin isolated from the seeds of Psoralea corylifolia in the forced swimming test in mice. Prog. NeuroPsychopharmacol. Biol. Psychiatry. 2008;32:510–519. doi: 10.1016/j.pnpbp.2007.10.005.
32. Jan S., Parween T., Siddiqi T.O. Mahmooduzzafar, anti-oxidant modulation in response to gamma radiation induced oxidative stress in developing seedlings of Psoralea corylifolia L.J. Environ. Radioact. 2012;113:142–149.

Research Science and Innovation House

“JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN” JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

Voyaga yetmaganlarning jinoyatlari haqidagi ishlarni yuritishda advokat ishtirokini ta’minlash masalalari.

Ermakova Marjona Shavkat qizi
Sharof Rashidov nomidagi Samarqand Davlat Universiteti
“Advokatlik faoliyati” yo’nalishi magistratura talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada muallif tomonidan voyaga yetmaganlar jinoyati haqidagi ishlarni yuritishda advokat-himoyachining roli, protetssual maqomi, o’rni, ishtirokining protsessual-huquqiy mohiyati jinoyat protsessining tergovga qadar tekshiruv, surishtiruv va dastlabki tergov va sud bosqichida advokat ishtirokini ta’minlash masalalari xususida so`z yuritilgan.

Kalit so’zlar: voyaga yetmagan shaxs, gumon qilinuvchi, ayblanuvchi, himoyachi, advokat, himoyalanish huquqi.

Аннотация: В данной статье автором рассматривается роль адвоката-защитника в ведении дел о преступлениях несовершеннолетних, его процессуальный статус, место, процессуально-правовая сущность участия на стадиях уголовного процесса, таких как проверка до следствия, дознание, предварительное следствие и судопроизводство, а также вопросы обеспечения участия адвоката на указанных стадиях.

Ключевые слова: несовершеннолетний, подозреваемый, обвиняемый, защитник, адвокат, право на защиту.

Annotation: This article examines the role of the defense attorney in handling cases related to juvenile crimes, including their procedural status, position, and the procedural-legal essence of their participation during various stages of the criminal process, such as pre-investigation checks, inquiry, preliminary investigation, and court proceedings, as well as issues related to ensuring attorney involvement in these stages.

Keywords: juvenile, suspect, accused, defender, lawyer, right to defense.

Kirish

O’zbekiston Respublikasida qonun ustuvorligini ta’minlash va har bir fuqaroning huquq va manfaatlarini himoya qilish jamiyatda adolatni qaror toptirishning muhim omillaridan hisoblanadi. Shu jumladan, voyaga yetmaganlar huquqlari alohida e’tiborni talab qiladi, chunki ular huquqiy jihatdan himoyasiz

qatlam sifatida qayd etiladi. Jinoyat protsessining barcha bosqichlarida voyaga yetmaganlarning qonuniy huquqlarini himoya qilish, ayniqsa, advokat ishtirokini ta’minlash ularning qonuniy manfaatlari buzilishining oldini olishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Jinoyat sodir qilgnniga qadar 18 yoshga to'lmagan shaxslarning jinoyatlari haqidagi ishlarni yuritishda advokatning ishtiroki ulaming huquq, erkinlik va qonuniy manfaatlarini himoya qilishda alohida ahamiyat kasb eladi. Voyaga yetmagan ayblanuvchi (gumon qilinuvchi) u dasllabki tergov yuritish davrida voyaga yetgan yoki yetmaganligidan qatiy nazar himoyachi bilan ta'minlanadi. Bunda uning jinoyat sodir etish vaqtida voyaga yetmagan bo'lganligi o'zi yetarli.[1]

Voyaga yetmaganlar huquqlarini himoya qilishda jinoyat protsessining dastlabki bosqichlarida advokat ishtirokini ta’minlash muhim ahamiyatga ega. O’zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksi (JPK) 48-moddasiga ko’ra, himoyachi voyaga yetmagan shaxsning huquqlarini himoya qilish, uning qonuniy manfaatlarini ta’minlash va unga nisbatan qonuniy qaror qabul qilinishida ishtirok etadi. Himoyachi mazkur jarayonning har bir bosqichida qatnashishi shart.

O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksining 51-moddasiga ko‘ra, dastlabki tergov va sud jarayonida voyaga yetmaganlar tomonidan sodir etilgan jinoyat ishlari bo‘yicha advokatning ishtiroki majburiy hisoblanadi. JPKning 52-moddasida esa, agar voyaga yetmagan shaxs himoyachidan voz kechsa ham, ushbu qoida o‘z kuchini saqlab qolishi belgilangan. Protsessual qonun talablari buzilgan taqdirda, JPKning 419 va 487-moddalariga binoan, bu holat hukmning bekor qilinishiga asos bo‘luvchi jiddiy protsessual xato sifatida baholanadi. Himoyachi ishtiroki talab etilgan holatlarda, uning ishtirokisiz olingan har qanday dalil yuridik jihatdan haqiqiy emas deb topiladi.

Jinoyat-protsessual kodeksining 550-moddasiga muvofiq, voyaga yetmagan shaxs gumon qilinuvchi yoki ayblanuvchi sifatida birinchi marotaba so‘roq qilinishidan boshlab, surishtiruvchi yoki tergovchi himoyachining ishtirokini ta'minlashi kerak. Biroq, JPKning 48, 110, 111 va 550-moddalarini tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, advokatning ishtiroki voyaga yetmagan shaxs gumon qilinuvchi yoki ayblanuvchi sifatida so‘roq qilinishidan oldinroq boshlanishi zarur. Masalan,

[1] O'zbekiston Respublikasida advokatlik faoliyati darslik / M H. Rustambayev, U.A. Tuxtasheva; O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi. Toshkent davlat yuridik instituti. Toshkent: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2012 384 bet.

JPKning 49-moddasiga binoan, voyaga yetmagan shaxs ushlanganidan boshlab, ya'ni uning harakat erkinligi cheklangan vaqtdan boshlab, advokat ishtirok etishi majburiy hisoblanadi. Shuningdek, JPKning 48 va 53-moddalariga ko‘ra, voyaga yetmagan shaxs gumon qilinuvchi deb e'tirof etilganda, ushlanganligi yoki unga ayblov e'lon qilingan paytdan boshlab ham advokatning ishtiroki ta'minlanishi shart.

Asosiy qism

Advokat shuni e’tiborga olishi lozimki, Jinoyat-protsessual kodeksining 554-moddasiga muvofiq, voyaga yetmagan ayblanuvchini so‘roq qilish jarayonida tergovchi yoki prokuror pedagog yoki psixologning ishtirokini o‘z xohishiga ko‘ra ta'minlashi mumkin. Biroq, agar ayblanuvchi 16 yoshga to‘lmagan yoki rivojlanishdan ortda qolgan bo‘lsa, advokatning ushbu jarayonga pedagog yoki psixologni jalb qilish to‘g‘risida iltimosnoma kiritishi maqsadga muvofiqdir. Bu mutaxassislar nafaqat voyaga yetmaganlarning ruhiy holatini yaxshiroq tushunishda, balki so‘roq davomida ularni himoya qilish uchun muhim bo‘lgan dalillar va faktlarni aniqlashda yordam beradi.

Voyaga yetmagan gumon ostidagi shaxs va ayblanuvchi so'roq qilinayotganda unga himoyachi ham savollar berishga, so'roq tugagach so'roq bayonnomasi bilan tanishib, u haqda o'z mulohazalarini bildirishga haqli. Voyaga yetmagan gumon ostidagi shaxs va ayblanuvchi bir kun davomida olti soatdan ortiq so'roq qilinishi taqiqlangan. Unga dam olish va ovqatlanish uchun vaqt ajratilishi lozim. Umuman so'roq qilish joyi va shart-sharoitlari bilan ham himoyachi qiziqishi, g'ayriqonuniy va odob-axloqqa zid uslublar qo‘llanilmasligini talab qilishi lozim.[2]

Advokat voyaga yetmagan ayblanuvchini qamoqqa olish masalasini ko‘rib chiqishda qonunning barcha talablariga, jumladan, Jinoyat-protsessual kodeksining (JPK) 558-moddasi talablariga rioya qilinishini ta’minlashi zarur. Voyaga yetmagan shaxsga nisbatan qamoqqa olish tarzidagi ehtiyot chorasi qo‘llash bo‘yicha iltimosnomani ko‘rib chiqishda, ayblanuvchini prokuror tomonidan so‘roq qilish jarayonida advokatning ishtiroki majburiy hisoblanadi. Shu bilan birga, advokat voyaga yetmaganning qonuniy vakili, pedagog yoki psixolog ishtirokini ta’minlash choralarini ham ko‘rishi lozim.

Voyaga yetmagan ayblanuvchini bolalar muassasasiga joylashtirish masalasi JPKning 557-moddasiga muvofiq, agar ehtiyot choralarini qo‘llash uchun asoslar

[2] O’zbekiston Respublikasi Advokatli faoliyati II jild. 2007 M.X.Rustamboyev. B.Salomov

mavjud bo‘lsa va voyaga yetmagan ayblanuvchini yoki sudlanuvchini turmush va tarbiya sharoitiga ko‘ra uning avvalgi yashash joyida qoldirish imkoni bo‘lmasa, tergovchi tomonidan prokuror sanksiya bergan qaror asosida yoki sudning ajrimiga binoan uni bolalar muassasasiga joylashtirish mumkin. Advokat bu jarayonda O‘zbekiston Respublikasining "Voyaga yetmaganlar o‘rtasida nazoratsizlik va huquqbuzarliklarning profilaktikasi to‘g‘risida"gi qonuniga asosan, voyaga yetmaganni bolalar muassasasiga yoki Voyaga yetmaganlarni ijtimoiy himoya qilish markaziga joylashtirish masalasini sud orqali hal qilishda ishtirok etishni nazarda tutishi shart. Ushbu holatlar advokat tomonidan huquqiy himoya va adolatli jarayonni ta’minlash maqsadida nazorat qilinishi zarur.

- JPKning 558-moddasi bo‘yicha voyaga yetmagan shaxsni qamoqqa olish qoidalari

JPKning 558-moddasiga asosan, voyaga yetmagan shaxsga nisbatan qamoqqa olish tarzidagi ehtiyot chorasi faqat unga rasmiy ayb e’lon qilingandan so‘ng qo‘llanilishi mumkin. Qamoqqa olishga ruxsat berishdan oldin prokuror ayblanuvchini shaxsan himoyachi ishtirokida so‘roq qilishi shart. Shuningdek, ushbu chora uchun favqulodda jiddiy asoslarning mavjudligini chuqur tekshirish talab etiladi, bu esa himoyachining asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi. Shuningdek, advokat bu jarayonga voyaga yetmagan shaxsning qonuniy vakili, pedagog yoki psixologni jalb qilish uchun zarur choralarni ko‘rishi kerak. Bu nafaqat qonuniylikni ta’minlash, balki voyaga yetmagan shaxsning huquqlarini himoya qilishni ham kafolatlaydi. Odatda, voyaga yetmagan ayblanuvchi qamoqqa olishdan ko‘ra, ota-onasi, vasiylari, homiylari yoki bolalar muassasasi nazoratiga topshirilishi lozim. Bu tartib voyaga yetmaganlarning huquqlarini himoya qilish va ularning jamiyatdagi ijtimoiy adaptatsiyasini qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan.

- Tergov yakunlangandan so‘ng ayblanuvchining ish materiallari bilan tanishuvi.

Tergov yakunlangach, ayblanuvchi himoyachi yordamida ish materiallari bilan tanishishi kerak. Biroq, agar ishdagi ba’zi materiallar voyaga yetmagan ayblanuvchining xulq-atvoriga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin bo‘lsa, bunday hollarda faqat himoyachi ushbu materiallar bilan tanishadi.

- Sud jarayonida voyaga yetmagan ayblanuvchining himoyasi.

Sud majlislari, zarur bo‘lganda, yopiq tartibda o‘tkazilishi mumkin. Voyaga yetmagan shaxsga salbiy ta’sir ko‘rsatadigan holatlar ko‘rib chiqilayotganda, sudlanuvchi sud zalida bo‘lmasligiga ruxsat beriladi. Bu holatlarda himoyachi ayniqsa ehtiyotkorlik bilan ish yuritishi va ayblanuvchining manfaatlarini maksimal darajada himoya qilishi lozim.

Shunday qilib, voyaga yetmagan shaxsga nisbatan qamoqqa olish tartibi qat’iy qonunchilik talablariga muvofiq amalga oshiriladi. Himoyachi ushbu jarayonlarda voyaga yetmagan shaxsning huquqlarini himoya qilishda asosiy rol o‘ynashi va uning ruhiy holatiga zarar yetkazmaslikka harakat qilishi zarur. Bu, o‘z navbatida, qonunga muvofiq adolatli qaror chiqarishga yordam beradi.

Xulosa:

Voyaga yetmagan shaxslarning huquqlarini himoya qilish jinoyat-protsessual jarayonlarning barcha bosqichlarida alohida e’tibor talab qiladi. Advokatning ishtiroki nafaqat qonuniylikni ta’minlash, balki voyaga yetmaganlarning ruhiy va ijtimoiy himoyasini kafolatlash uchun ham zarur. JPKning tegishli moddalari himoyachining majburiy ishtirokini belgilab, voyaga yetmaganlarga nisbatan qamoqqa olish yoki boshqa ehtiyot choralari faqat zarur hollarda va qat’iy qonunchilikka rioya qilingan holda qo‘llanilishini ta’kidlaydi. Ushbu yondashuv voyaga yetmaganlarning huquqiy manfaatlarini ta’minlash va adolatli qaror chiqarishda muhim rol o‘ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O'zbekiston Respublikasida advokatlik faoliyati darslik / M H. Rustambayev, U.A. Tuxtasheva; O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi. Toshkent davlat yuridik instituti. Toshkent: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2012 384 bet
2. O’zbekiston Respublikasi Advokatli faoliyati II jild. 2007 M.X.Rustamboyev. B.Salomov
3. O’zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksi. O’zbekiston Respublikasi Oliy kengashining axborotnomasi 1995 y.
4. Jinoyat-protsessual huquqi. Umumiy qism. Darslik. // Mualliflar jamoasi. / yu.f.d., dots. G.Z.To‘laganova va yu.f.n., dots. S.M.Raxmonovalarning umumiy tahriri ostida –Toshkent: TDYU nashriyoti, 2016. – 468 bet.

“JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN” JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

“ТВОРЧЕСКАЯ МОЛОДЕЖЬ И НАЦИОНАЛЬНОЕ МУЗЫКАЛЬНОЕ ИСКУССТВО: ОБУЧЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНОМУ НАСЛЕДИЮ”

Ниязова Сабохат Шамахмудовна
Узбекский национальный институт
музыкального искусства им.Юнуса Раджаби
Концертмейстер кафедры “Инструментальное исполнительство макомов”
+998 90 914 48 84

Аннотация: В данной статье просвещается достойная роль национального музыкального искусства в воспитании творческой молодёжи. История нашей национальной музыки и его изучение показывается на примере предмета “Инструментального исполнительства макомов”. Рассматривается научно-музыкальное наследие средневековых музыковедов и использование образцов национального музыкального искусства в творчестве современных узбекских бастакоров и композиторов.

Kalit so‘zlar: Бухарские Шашмаком, Хорезмские макомы, Ферганско-Ташкентские макомы, эпосы, песни, загадки, сказания, пословицы, идеология, психология, традиции Наставник-ученика.

Abstract: This article discusses the significant role of our national music art in the upbringing of the younger generation. The history and study of national music are illustrated through the example of maqom instrumental performance. It explores the scientific and musical heritage of medieval musicologists and the incorporation of elements of national music in the works of contemporary uzbek composers.

Key words: Bukhara Shashmaqom, Khorezm maqoms, Fergana-Tashkent maqoms, epics, songs, riddles, legends, proverbs, ideology, psychology, Mentor-student traditions.

ВВЕДЕНИЕ

Музыкальное искусство – неиссякаемый источник эстетического вкуса, чувственного восприятия. Это увлекательный мир, который покоряет человеческое сердце и разум. Поэтому человек должен постоянно стремиться к красоте и следовать этим правилам красоты в повседневной жизни. Музыкальные традиции, мероприятия, местные обряды, проводимые в Узбекистане, формируют социальное, историческое развитие, этнопсихологические особенности, жизненный опыт, социальные взгляды узбекского народа, передаваемые из поколения в поколение на протяжении веков. Благодаря этому в учащейся молодежи приобретаются такие качества, как любовь к родине, доброта, порядочность, культурно-образовательное воспитание. В ходе реализации этих задач за годы независимости были приняты важные нормативно-правовые акты, направленные на развитие образования, в частности музыкального. Музыкальная культура узбекского народа имеет очень давнюю историю. На протяжении всего развития давно сформировавшейся цивилизации в Мавараунахре – междуречье двух рек, народная классическая музыка, традиционная профессиональная музыка, народные направления бастакоров, а также фольклорное музыкальное наследие развивались как формы и стилистически близкие исполнительские проявления, дополняющие друг друга.

МЕТОДОЛОГИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ

Это наше музыкальное наследие и сегодня воспринимается как музыкальное отражение нашей духовной культуры. «Известно, что история развития музыкальной культуры и исполнительского искусства на великой Туранской земле началась с древнейших времен. Великие учёные Востока Мухаммад аль-Хорезми, Абу Наср Фараби, Ахмад аль-Фаргани, Абу Али ибн Сина, Пахлаван Махмуд, Мирза Улугбек, Алишер Навои, Захриддин Мухаммад Бабур, Абдурахман Джами, Наджмуддин Кавкаби, Дарвиш Али Чанги в своих трактатах о музыке, исполнительском искусстве, музыкальной науке и истории, строении музыкальных нот, стилях исполнения, давший ценные сведения о законах и правилах искусства.

Формирование этого богатого музыкального наследия, в свою очередь, произошло благодаря изобретению и совершенствованию идеально сделанных духовых инструментов. литературовед Н.Маллаев в своей

“Истории узбекской литературы” указывает на то, что в древние времена в нашей стране музыка развивалась параллельно с художественной литературой, а также, в X-XII веках получили распространение такие струнные, ударные и духовые инструменты, как танбур, рубоб, кобыз, зир, най, чагона, шайпур, сурнай, карнай, арунан, канун.

Найденные в ходе археологических раскопок в исторических городах нашей страны инстументы, похожие на дутар, сурнай, канун и най, вырезанные на камнях изображения музыкантов, играющих на музыкальных инстументах, изображения музыкантов и певцов в миниатюрных произведениях свидетельствуют о давнем развитии исполнительского искусства в нашей стране. Из поколения в поколение устно передавались такие сложные циклы музыкального исполнительства, как маком, мугам, дастгах, навба, рага, кюи, являющиеся музыкальным наследием народов Востока.

РЕЗУЛЬТАТЫ

Более 20 постановлений и указов Президента Республики Узбекистан, посвященных вопросам совершенствования исполнительского искусства, прежде всего, развитию классической музыки с созданием новых видов творчества на основе вековых исполнительских традиций, сформировали новое отношение в отрасли.

Музыкальное исполнительство развивается на основе народного музыкального творчества и его жанров. Традиции и способы исполнения также расширяются и обогащаются в процессе исполнительской практики. Фактически, исполнительская практика передавалась из уст в уста в устной форме, из поколения в поколение. Этот процесс развивался на основе традиции “Наставник-ученик”. Обучение инструментального исполнительства макомов дошел до нас через систему школ наставничества и ученичества. в литературных источниках отмечается, что эта традиция развивалась.

Каждый музыкант, намеревавшийся освоить традиционное исполнительство, непременно брал за полод одного мастера и старался овладеть у него секретами исполнения. Отдельно было отмечено, что у этой практики обязательно были свои правила. Издревле нам известно, что те, у кого не было музыкальных, исполнительских способностей и страсти к искусству, не обращались к этой профессии. А те, у кого есть способности,

любили своего наставника и пытались освоить профессию, преодолевая все трудности своей области. Можно сказать, что это также одна из самых важных характеристик инструментального исполнительства.

ОБСУЖДЕНИЕ

Как и все народы мира, узбекский народ обладает своими национальными ценностями и, вместе с тем, духовным, музыкальным и литературным наследием, которое сложилось и развивалось на протяжении его прошлого, его истории. Всем очевидно разностороннее совершенство и духовное богатство узбекского музыкального наследия. Как известно, любое национальное наследие передавалось из поколения в поколение. Это, безусловно, в устной форме веками служило развитию практики как духовности нашего народа.

Национальные ценности традиция, обычай, труд и жизненный процесс, требуемые временем, постепенно адаптируются к данному периоду и становятся традицией. В процессе формирования нашего национального музыкального наследия большое значение приобрели народные традиции. В частности, существующие традиции дополняют друг друга, приобретая особую самобытность и качество. изучение народной музыки, которая с незапамятных времен дошла до нас в виде традиций и по требованию времени получает современное развитие, сегодня как никогда актуально. Потому что в нынешний период взаимодействия общечеловеческих культур сохранение национальных традиций, воспитание и развитие творчества приобретают очень важное воспитательное значение.

Существует ряд направлений народной музыки, сформировавшихся с незапамятных времен. К ним относятся народная музыка, классическая музыка, сочинительство и композиторское творчество. Образцы, входящие в состав нашего классического музыкального наследия, назывались традиционной музыкой. Крупной формой традиционной музыки являются наши макомы, отражающие в мелодиях духовный мир нашего народа, его жизненные переживания.

В нашей стране есть три образца макомов, которые имеют особое региональное значение. В музыкальной практике в систему Макамат входят Шашмаком – Бухарский маком, Хорезмские макомы и Фергано-Ташкентские макомы. Неизбежно, что у каждого музыкального наследия есть свои региональные аспекты. Эти аспекты прежде всего проявляются в их

исполнительских критериях. Исполнительсиво также имеет множество стилей. Эти стили также характеризуются разнообразием форм каждый по своему. Важнее всего узбекские национальные традиции исполнительского искусства.

Исполнительские традиции имеют как простые, так и сложные образцы в народном творчестве. Исполнение макома –сложный процесс. Поэтому в исполнительской практике возникли формы исполнения от сольного до коллективно-ансамблевого. Музыкальность ансамблевого исполнения, а вместе с тем и критерии исполнительства в музыкальных традициях народов специфичны. У каждого народа на основе своей национальной музыки и национальных ценностей сформировались методы ансамблевого исполнения. С течением времени на основе развития нашей культуры сложились своеобразные традиции ансамблевого исполнительства, как в узбекском макомном исполнительстве, так и в исполнении классической музыки, относящейся к макомным направлениям. Наше время связано с открытием новых граней ансамблевого исполнительства, созданием современных форм на основе традиций прошлого. Цель также состоит в том, чтобы сохранить наши духовные богатства, овладеть ими в совершенстве и привить их новые интерпретации в умы молодежи. Потому что большое внимание уделяется воспитанию молодого поколения, будущего нашей независимой страны, как полноценного, духовного человека. В этой статье мы изложили теоретическую и практическую информацию для молодых певцов, которые занимаются исполнительством и получают уроки по этому направлению.

Конечно, усвоение молодёжью существующих стилей исполнения послужит источником для того, чтобы в будущем стать достойными представителями своей профессии.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Подводя итог, можно сказать,что если каждый ученик хорошо изучит песнопения созданные в макомном направлении и образцы устного народного творчества и в дальнейшем будет применять их в процессе своей деятельности, использовать такие произведения в духовном воспитании учащихся, то у молодежи сформируется отношение к нашим древним, красочно-классическим песням, а желание их слушать и петь еще больше возрастет.

Изменения и обновления последние года отражаются на музыке, особенно в макомах. ожидается, что узбекский национальный маком получит более широкое признание во всем мире и продемонстрирует высокий уровень музыкальных ценностей. Наша цель – глубже понять историческое, культурное и музыкальное значение макомов и добиться их более широкого признания на мировой музыкальной арене. Это вносит большой вклад в развитие не только узбекского музыкального наследия, но и общей музыкальной культуры.

В нашей столице был создан Узбекский национальный центр искусства маком, и начало его плодотворной деятельности является одним из важнейших событий. С сентября 2020 года начал свою деятельность Узбекский национальный институт музыкального искусства имени Юнуса Раджаби. Он играет важную роль в достижении новых достижений и результатов в деятельности института, в исследованиях макомов и их обучении.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Маллаев Н. Узбек адабиёти тарихи. - Тошкент: Укитувчи, 1965
2. Fitrat A. O‘zbek klassik musiqasi va uning ta'rixi. - Toshkent: Fan, 1993
3. Matyoqubov O. Maqomot T., 2004
4. Matyoqubov O., Boltayev R., Aminov H. O‘zbek notasi (Xorazm tanbur chizig‘i asosida Dutor maqomi namunalari) T., 2009
5. Qosimov R. An’anaviy rubob ijrochiligi O‘zbekiston, 2000.
6. Rajabov I. Maqomlar masalasiga doir. Toshkent, 1963
7. Rajabiy Y. Shashmaqom, (I-VI); O‘bek xalq musikasi.(I-V) Toshkent. 1965
8. Yunusov R. O‘zbek xalq musiqa ijodi II-qism. T., 2000
9. Yunusov R. Sharq xalqlari maqomlari T., 2022
10. Абдурахман Джами . Трактат о музыке. /пер. с перс. А.Н. Болдырева. Коммент. В.М. Беляев. Т., 1960
11. Ибрагимов О. Фергано-Ташкентские макомы Т., 2006

“JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN” JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

ВОПРОС ОБ ОЦИФРОВКЕ ХОРЕЗМСКИХ МАКОМОВ ЗАПЕЧАТАННЫХ В ПЕРФОКАРТАХ

Узбекский национальный институт музыкального искусства им.Юнуса Раджаби старший преподаватель кафедры “Инструментального исполнительства макомов” – Гузал Игамовна Муминова

Аннотация: В статье рассматривается достаточно актуальный вопрос об оцифровке перфокарт. Это картоны, сохранившие оригинальные образцы Хорезмских макомов, одного из трёх видов макомов, признанного на территории Узбекистана. Ведётся размышление о возникающих проблемах с оцифровкой и их устранений. Для того чтоб изучить, исследовать и найти решение по поводу оцифровки нашей классической музыки необходимо установить международные связи.

Также автором отмечено, что научное исследование ведётся в целях обеспечения исполнения пункта 4 Постановления Президента Республики Узбекистан ПП №-405 от 25.12.2023 “Оцифровка Хорезмских макомов и Хорезмских дутарных макомов, хранящихся в архиве Института востоковедения им.Абу Райхана Беруни Академии наук в виде перфокарты” в приложении 6.

Ключевые слова: перфокарта, классическая музыка, национальная музыка, маком, Хорезм, нематериальное культурное наследие, дутар, искусство, целесообразный пример, научное исследование.

Abstract: The article deals with a rather topical issue of digitization of punched cards. These are paintings that have preserved the original samples of Khorezm maqoms, one of the three types of maqoms recognized in Uzbekistan. We are thinking about emerging problems with digitization and their solutions. In order to study, research and find a solution to the digitization of our classical music, it is necessary to establish international relations. The author also noted that scientific research is being conducted in order to ensure the implementation of paragraph 4 of the Decree of the President of the Republic of Uzbekistan PP No.-405 dated

12/25/2023 “Digitization of Khorezm maqoms and Khorezm dutor maqoms stored in the archives of the Institute of Oriental Studies.Abu Rayhan Beruni Academy of Sciences in the form of a punched card” in Appendix 6.

Keywords: perfo(punched)card, classical music, national music, makom, Khorezm, intangible cultural heritage, dutar, art, practical example, scientific research.

ВВЕДЕНИЕ.

В современном мире искусства каждое действие актуально для развития нашей национальной музыки. Фактором этого является то, что глава государства Шавкат Мирзияев создает большие возможности для развития вещих образцов музыкального наследия узбекского народа – макомов. В качестве доказательства данных слов приводим следующие постановления: Постановление Президента Республики Узбекистан от 17.11.2017 г. № ПП-3391 “О мерах по дальнейшему развитию узбекского искусства национальных макомов”[1], постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан от 02.09.2020 г. № 536 “Об организации деятельности Узбекского национального института музыкального искусства имени Юнуса Раджаби”" [2], а также постановление Президента Республики Узбекистан от 25.12.2023 № ПП-405 “О дополнительных мерах по развитию охраны, научного изучения и пропаганды нематериального культурного наследия” [3].

В данной статье речь пойдет о перфокартах – инвентарь, сохранивший в себе оригинальные образцы Хорезмских макомов, одного из признанных видов макомов на территории Узбекистана. Потому что в постановлении Президента № ПП-405 затронут такой актуальный вопрос, как оцифровка этих перфокарт. Этот вопрос изложен в плане приложения 6, к пункту 4 “Оформление образцов нематериального культурного наследия в электронном виде на 2024-2026 годы” как “Оцифровка Хорезмских макомов и Хорезмских дутарных макомов, хранящихся в архиве Института востоковедения им.Абу Райхана Беруни Академии наук в виде перфокарт” [4].

МЕТОДОЛОГИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ

Этот проект был разработан более 10 лет назад, и его пытались реализовать несколько раз. Принято постановление Кабинета Министров от 2023 года “Об организации деятельности научно-исследовательского

института культурологии и нематериального культурного наследия при Министерстве культуры Республики Узбекистан”. В соответствии с указом президента переорганизован в Научно-исследовательский институт культурологии и нематериального культурного наследия. В целях реализации стратегии “Узбекистан-2030” в результате исследований и попыток этот проект был включен в план постановлении Президента №ПП-405.

Цель проекта – оцифровать национальную традиционную классическую музыку, в частности Хорезмские макомы, хранящиеся в форме перфокарт и Хорезмские дутарные макомы, сохранить и передать их будущему поколению в первоначальном виде. В 2020 году по инициативе Главы государства был создан Узбекский национальный институт музыкального искусства им.Юнуса Раджаби. В процессе обучения студенты должны исполнять пьесы из Мушкилот (инструментального) и Наср (песенного) разделов Шашмакома, а также произведения из Хорезмских макомов, Хорезмских дутарных макомов. Реализация этого проекта было бы кстати к требованиям процесса обучения.

АНАЛИЗ И РЕЗУЛЬТАТЫ

Проект не был реализован из-за экономических проблем, а также ещё одна причина заключается в том, что оцифровка не проводилась из-за того, что, механическое пианино, проигрывающее картоны(перфокарты), исчезло на территории Узбекистана.

Один из ученых Хорезма Рустам Болтаев (PhD) провел глубокие научные исследования макомов Хорезма и в результате обнаружил наличие перфокарт. Картон, сложенный зигзагообразно, весом около 4-5 кг каждый, длиной 5-6 метров, каждый сгиб 14х26 см. В картоне есть небольшие отверстия прямоугольной формы. Из-за большего количества отверстий с обеих сторон по сравнению с серединой мы можем предположить, что инструмент был исполнен опытным исполнителем, играя в 2 руки.

Механическое пианино, на котором воспроизводятся перфокарты в результате опроса и исследований с зарубежными партнерами было установлено, что в музеях нескольких стран существуют разновидности этого инструмента, отличающиеся размерами. В частности, в Швейцарии, Лондоне, России.

Этот объект, охраняемый государством в Институте востоковедения имени Абу Райхана Беруни академии наук, подлежит сохранению,

исследованию как нематериальное культурное наследие Узбекистана, оцифровке с использованием современных технологий, современной нотации, изданию в виде музыкального пособия и/или учебника, обучению ансамбля, составленному из музыкантов и певцов, записи исполнений в “Золотой фонд” радиокомпании, пропоганде в СМИ, связанных с ними учреждениях и на больших сценах.

Для этого, конечно, необходимо сначала определить, какой тип механического пианино читает перфокарту, которая у нас есть и наладить международные отношения.

ВЫВОДЫ И ПРЕДЛОЖЕНИЯ

В заключение считаю целесообразным, если на плановой основе будет проводиться поэтапная работа с должностными лицами по обеспечению исполнения Указа Президента от 25.12.2023 № ПП-405 “О дополнительных мерах по развитию охраны, научного изучения и пропаганды нематериального культурного наследия”.

Этот проект, который будет реализовываться поэтапно, в конечном итоге послужит сохранению нашей национальной классической музыки – макомов в первозданном виде, передаче ее будущему поколению в целости в сохранности.

Использованная литература:

1. https://lex.uz/docs/-3581613
2. https://lex.uz/uz/docs/-4976746?ONDATE2=05.04.2022&action=compare
3. https://lex.uz/uz/docs/-6713096
4. https://lex.uz/uz/docs/-6713096
5. Muminova Guzal Igamovna, . (2024). TEACHING THE PERFORMANCE OF MAQAM INSTRUMENTAL MUSIC: REFLECTIONS AND SUGGESTIONS. The American Journal of Interdisciplinary Innovations and Research, 6(11), 220–223. https://doi.org/10.37547/tajiir/Volume06Issue11-14

“JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN” JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

CHOLG‘U IJROCHILIGI VA TA’LIM: MAQOMNI YANGI AVLODGA O‘RGATISH

Kadirov Utkur Sakidjanovich –
Yunus Rajabiy nomidagi O‘zbek milliy musiqa san’ati instituti
“Maqom cholg‘u ijrochiligi” kafedrasi dotsenti v.b.

Annotatsiya:

Ushbu maqolada o'zbek milliy musiqa san'atining yosh avlodni tarbiyalashdagi ahamiyati tahlil qilingan. Milliy musiqaning tarixiy rivoji va maqom cholg'ulari ijrochiligini o'rganish orqali bu san'atning o'rni va ahamiyati ko'rsatilgan. Maqolada, shuningdek, o'rta asr musiqashunoslarining ilmiy va musiqa merosi hamda zamonaviy o'zbek kompozitorlarining ijodida milliy musiqa an'analari va maqomlarining qanday qo'llanilayotgani haqida fikrlar bildirilgan.

Kalit so'zlar: Buxoro Shashmaqomi, Xorazm maqomlari, Farg‘ona-Toshkent maqom yo‘llari, doston, qo‘shiq, mafkura, psixologiya, ustoz-shogird an'analari.

Abstract:

This article examines the significant role of national music in the upbringing of younger generations. The history and study of national music, specifically through the example of maqom instrumental performance, are analyzed. The article also discusses the contribution of medieval musicologists' scientific and musical heritage and the use of national musical traditions in the works of contemporary Uzbek composers.

Keywords: Bukhara Shashmaqom, Khorezm maqoms, Fergana-Tashkent maqom routes, epic, fairy tale, proverb, song, riddle, ideology, psychology, teacher-student traditions.

Аннотация:

В данной статье рассматривается важность национального музыкального искусства в воспитании молодого поколения. История и изучение национальной музыки, в частности через пример исполнения инструментов в жанре маком, показывают её значимость. Также в статье обсуждаются научное и музыкальное наследие средневековых музыковедов, а также использование национальных музыкальных традиций в творчестве современных узбекских композиторов.

Ключевые слова: Бухарский Шашмаком, хорезмские макомы, фергано-Ташкентские макомные пути, эпос, пословица, песня, идеология, психология, традиции учитель-ученик.

***

Musiqa san’ati, o‘zining turli janrlari, shakllari va uslublari bilan birgalikda milliy madaniyatning ajralmas qismiga aylangan. Bunda ijrochilik, ayniqsa, an’anaviy musiqa va maqom san’ati o‘zining tarixiy va estetik ahamiyatini yo‘qotmagan. Boshqa sohalarda bo‘lgani kabi, musiqa san’atida ham ijrochilikni o‘rgatish tizimi muhim o‘rin tutadi. Ustoz-shogird an’anasi orqali mahoratni o‘rganish, tajriba almashish va san’atni avloddan-avlodga o‘tkazish amaliyoti hamisha ilgari surilib kelgan. Bugungi kunda, jahon madaniyati bilan integratsiya va zamonaviy pedagogik metodlarni qo‘llash orqali, maqom san’atini yangi avlodga o‘rgatish masalasi dolzarb bo‘lib, musiqa ta’limi tizimida o‘zgarishlar va takomillashtirishni talab etadi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining maqom san’atini takomillashtirishda, eng avvalo, azaliy ijro an’analari asnosida yangi ijod navlarini yaratish bilan mumtoz musiqani rivojlantirish masalalariga bag‘ishlangan 20 dan ortiq qaror va farmoni sohada yangicha munosabatni shakllantirdi. Davlatimizning “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunida, “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi”da ham yosh avlodni hozirgi zamon talabiga to‘la javob beradigan yetuk mutaxassislar qabilida tarbiyalash nazarda tutilgan. Buning uchun ta’limda barcha sharoitlar yetarli darajada mavjuddir.

Musiqa ijrochiligi, xalq musiqa ijodiyoti va uning janrlari asosida rivojlanadi. Ijro an’analari va yo‘llari ham ijrochilik amaliyoti jarayonida kengayib, boyib boradi. Aslida ijrochilik amaliyoti og‘zaki tarzda og‘izdan-og‘izga, avlodlardan-avlodlarga o‘tib kelgan. Ushbu jarayon “ustoz-shogird” an’analari negizida kamol topib kelgan. Maqom cholg`u ijrochilik ta’limi bizgacha ustoz-shogirdlik maktablaritizimi orqali yetib kelgan. Adabiyotlarda bu an’ananing rivojlanib kelganligi qayd etib o‘tilgan.

An’anaviy sozandalikni kasb etish niyatida bo‘lgan har bir cholg`u sohibi albatta bir ustozni etagini tutib, ustozdan ijrochilik, sozandalik sirlarini o‘zlashtirishga harakat qilgan. Xalqimiz tomonidan bu amaliyot albatta o‘zining qoidalariga ega bo‘lganligialohida qayd etib o‘tilgan. Qadimdan bizga ma’lumki, musiqiy qobiliyat, cholg`u imkoniyati va san’atga ishtiyoqi bo‘lmaganlar bu kasbga murojaat etishmagan. Qobiliyati borlar esa o‘z ustoziga mehr qo‘yib, sohasining barcha qiyinchilikariga bardosh berib, kasb o‘rganishga harakat qilib kelgan. Sozandalikning eng muhim xislatlaridan biri ham shunda deyish mumkindir.

Dunyodagi barcha xalqlar kabi o‘zbek xalqi ham o‘zining o‘ziga xos milliy qadriyatlari va shu bilan birgalikda o‘tmishi,tarixi davomida vujudga kelgan, shakllanib rivojlangan ma’naviy, musiqiy va adabiy merosiga egadir. O‘zbek musiqa merosining har tomonlama mukammalligi va ma’naviy boyligi barchaga ayondir. Ma’lumki, har qanday milliy meros davrlar osha avlodlardan -avlodlarga o‘tib kelgan. Bu albatta og‘zaki tarzda asrlar osha xalqimizni ma’naviyati sifatida amaliyot rivojiga xizmat qilib kelmoqda.

Milliy qadriyatlar zamon talabi taqozo etgan urf, odat, mehnat va hayot jarayonisekin-asta zamonga moslanib, an’anaga aylanib boraveradi. Milliy musiqa merosimizning shakllanish jarayonida xalq an’analari muhim ahamiyat kasb etgan. Xususan, mavjud an’analar bir-birini to‘ldiruvchi, alohida o‘ziga xoslik xususiyati va sifatiga ega bo‘lib kelgan.

Musiqiy ta’limning asosiy tamoyillaridan biri bu — “ustoz-shogird” tizimi. Bu uslub, qadimdan boshlab, musiqiy bilimlarni avlodlarga o‘rgatishda eng samarali usul bo‘lib kelgan. Ustoz san’atini o‘rgatish jarayonida, shogird nafaqat musiqaning texnik tomonlarini, balki uning chuqur ma’naviy va estetik qirralarini ham o‘zlashtiradi. Maqom san’atining o‘rgatish usuli o‘ziga xos bo‘lib, shu san’atga oid qoidalar, nafaqat musiqiy ijro, balki badiiy talqin, janr va uslubni ham talab etadi.

Bugungi kunda, musiqa ta’limining ta’siri nafaqat san’atning texnik jihatlarini o‘zlashtirish bilan cheklanadi. U zamonaviy pedagogik uslublar bilan boyitilishi kerak. An’anaviy metodlarni zamonaviy o‘qitish texnologiyalari bilan uyg‘unlashtirish, musiqa ta’limi o‘qituvchilarini kasbiy tayyorgarlik va ijodiy salohiyatini oshirish zarurati paydo bo‘lmoqda. Bu borada ta’lim tizimini yangilash, o‘quv jarayonida mustahkam nazariy asoslarni yaratish, shuningdek, amaliy mashg‘ulotlarni kengaytirish muhim ahamiyatga ega.

Maqom san’ati kabi murakkab va boy musiqiy janrni yangi avlodga o‘rgatish o‘ziga xos pedagogik qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Ijro uslublari va musiqiy bilimlar haqida nazariy tushunchalarni shakllantirish, shogirdni nafaqat musiqani chalishga, balki uning ruhini, tuzilishini va mazmunini to‘g‘ri talqin qilishga o‘rgatish zarur. Bu o‘rgatish jarayonida an’anaviy metodlar — o‘rganish va kuzatish, yirik ustozlardan mashq qilish, amaliyotlar o‘tkazish orqali o‘zlashtiriladi. Biroq, bu boradagi yondashuvni yangilash va zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo‘llash zarur.

Zamonaviy musiqa ta’limi o‘qituvchisi yuqori darajadagi ijodiy salohiyatga ega bo‘lishi kerak. Musiqiy kompyuter texnologiyalarining jadal rivojlanishi, musiqa pedagogikasiga integratsiya qilish, yangi metodologiyalarni qo‘llash o‘qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini oshirishga yordam beradi. O‘quvchilarni zamonaviy musiqa vositalaridan samarali foydalanishga o‘rgatish, ularni ijodiy fikrlashga, yangi musiqiy shakllarni yaratishga undaydi.

Maqomni o‘rgatish: an`ana va innovatsiya

Maqom san’ati o‘zining tarixiy ahamiyatiga ega bo‘lib, ko‘plab asrlar davomida shakllangan va yuksak badiiy darajaga yetgan. Shunday bo‘lsa-da, zamonaviy ijrochilikda maqomni o‘rganishda yangi usullarni qo‘llash zarur. Ushbu jarayonda san’atning an’anaviy shakllarini saqlab qolish, lekin ularni zamon talablari va texnologik imkoniyatlar bilan boyitish muhimdir. Bundan tashqari, maqom san’ati ustozlari yosh shogirdlarini faqat musiqiy texnikaga o‘rgatibgina qolmay, balki ularning estetik didini rivojlantirish, xalq musiqasining falsafiy, ma’naviy va estetik jihatlarini anglatishga ham alohida e’tibor qaratishlari lozim. Shogirdlar musiqiy ijodning sirlarini anglashga va ijodiy mustaqillikka erishishga intilishlari kerak.

Pedagogik kompetensiya va musiqa ta’limidagi zamonaviy talablar

Zamonaviy musiqa ta’limi o‘qituvchilarining eng muhim xususiyatlaridan biri bu pedagogik kompetensiyadir. O‘qituvchining nafaqat musiqiy bilimlari, balki pedagogik mahorati, yosh avlodni ma’naviy va estetik jihatdan shakllantirish qobiliyati ham muhim ahamiyatga ega. Har bir musiqa ta’limi o‘qituvchisi, ayniqsa maqom san’ati kabi murakkab va o‘ziga xos san’atni o‘rgatish uchun innovatsion yondashuvlarni ishlab chiqishi kerak.

Bo‘lajak musiqa o‘qituvchilari nafaqat musiqa nazariyasini, balki ijro san’ati va uning badiiy talqinlarini ham o‘zlashtirishi kerak. Ular musiqaning nafaqat texnik, balki hissiy va estetik tomonlarini o‘rgatib, shogirdlarni har tomonlama rivojlantirishlari lozim. Shuningdek, o‘quv jarayonida texnologiyalardan samarali foydalanish, musiqiy mashqlarni diversifikatsiya qilish, jamoaviy ijroni rivojlantirish kabi jihatlar alohida ahamiyatga ega.

Xulosa

Cholg‘u ijrochiligi va ta’lim, ayniqsa maqom san’ati, o‘zining murakkabligi va nozikligini hisobga olgan holda, nafaqat musiqiy, balki ma’naviy, madaniy tarbiya jarayoni sifatida qaraladi. An’anaviy “ustoz-shogird” tizimi, zamonaviy pedagogik yondashuvlar bilan birgalikda, maqomni yangi avlodga o‘rgatish jarayonida muhim rol o‘ynaydi.

Ta’lim jarayonini takomillashtirish, musiqa san’ati va ijrochilik uslublarini zamon talablari asosida yangilash orqali, maqom san’ati o‘zining tarixiy ahamiyatini saqlab qolgan holda, kelajak avlodlarga etkazilishi mumkin. Shuningdek, bo‘lajak musiqa ta’limi o‘qituvchilarini kasbiy tayyorgarlikda yuqori darajadagi pedagogik mahorat va innovatsion metodlar orqali o‘quv jarayonini yanada samarali qilish talab etiladi.

So‘nggi yillardagi o‘zgarishlar va yangilanishlar musiqa sohasida, xususan maqom yo`nalishida o‘z ifodasini topmoqda. O‘zbek milliy maqomlarining jahon musiqasidagi o‘rni kengayib, ular o‘zining boy musiqiy an'analari va qadriyatlarini dunyo miqyosida yanada chuqurroq namoyon qilishi kutilmoqda. Bizning asosiy maqsadimiz maqomlarning tarixiy, madaniy va musiqiy ahamiyatini yaxshiroq tushunish, shuningdek, ularni global musiqa maydonida kengroq tanitishdir. Bu esa nafaqat o‘zbek musiqiy merosining, balki butun dunyo musiqiy madaniyatining rivojiga sezilarli hissa qo‘shadi.

Shu bilan birga, poytaxtimizda O‘zbek milliy maqom san’ati markazining tashkil etilishi musiqiy hayotimizda muhim voqea bo‘ldi. 2021 yil sentabr oyida Yunus Rajabiy nomidagi O‘zbek milliy musiqa san'ati instituti o‘z faoliyatini boshladi. Mazkur institut maqomlarni o‘rganish, tadqiq qilish va yosh avlodga o‘rgatish borasida yangi yutuqlarni qo‘lga kiritishda muhim rol o‘ynamoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Fitrat A. O‘zbek klassik musiqasi va uning ta'rixi. - Tos’hkent: Fan, 1993
2. Matyoqubov O. Maqomot T.,2004
3. Matyoqubov O.,Boltayev R.,Aminov H. O‘zbek notasi(Xorazm tanbur chizig'i asosida Dutor maqomi namunalari) T.,2009
4. R.Qosimov - An’anaviy rubob ijrochiligi O‘zbekiston 2000.
5. Rajabov I. Maqomlar masalasiga doir. Toshkent, 1963
6. Rajabov Y. Shashmaqom, (I-VI); O‘bek xalq muzikasi.(I-V) Tos’hkent. 1965
7. Yunusov R. O‘zbek xalq musiqa ijodi II-qism. T., 2000
8. Yunusov R. S’harq xalqlari maqomlari T.,2022

Research Science and Innovation House

"JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN" JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

ANALYSIS OF TECHNOLOGICAL PARAMETERS OF THE IMPROVED CONSTRUCTION OF COTTON SEPARATORS.

Mahmudova Gulshanoy Ozodjon kizi
Assistant, Fergana Polytechnic Institute
Nosirova Ma'suma, Zokirjonova Gulsora
Students, Fergana Polytechnic Institute

Abstract: In this article, the influence of separation blanks exposed to fiber in the process of separating cotton from the carrier air on the initial indicators of product quality is studied. A theoretical analysis based on existing patterns was carried out on it. In real conditions, theoretical studies of the problems of transferring existing technology to pneumatic transport and their practical solutions have been carried out. Conclusions and suggestions based on the results of theoretical studies of the effect of separation of cotton from air on the process are given.

Keywords: cotton raw materials, separator, working surfaces, pneumatic conveying equipment, impact force, friction force, frequency, elongation at break, microneuron, quality indicator.

INTRODUCTION

Every year, 23-24 mln. tons of cotton fiber is produced, and its annual consumption is 0.5-1.0 million tons more, and the insufficient amount of fiber is covered by raw material reserves. Therefore, cotton cultivation has become one of the promising branches of agriculture on a global scale, and not only the main production, but also the improvement of auxiliary technological processes in the initial processing of raw materials, in particular, the issues of ensuring the efficiency of production of cotton products by improving processes such as separation of cotton from the carrier air have risen to the level of issues that determine the current state and prospects of the industry.

The process of initial processing of cotton includes preparation, storage, transportation, drying, cleaning, separation of fibers and seeds, and the processes of packing the finished product. The performance and quality of each piece of equipment and process in this chain is closely related to the performance and quality of work of the preceding machines. The supply of cotton raw materials to the entire technological process is carried out by means of air transport equipment.

Bunts are used in cotton ginning enterprises, and pneumatic transporters of suction type are mainly used to transport cotton between workshops. The advantage of the suction pneumatic transport equipment is that the working air pipe system can be easily changed depending on the location of the storage areas of the cotton ginning enterprises, and its length can be extended or shortened by connecting additional pipes to the primary air pipes, depending on the need. The productivity of the pneumatic transport equipment depends on the total production capacity of the cotton ginning enterprise, the amount of raw cotton processed per hour, and in most enterprises it is an average of 10 tons of raw cotton per hour.

METHODS

Initially, some changes were made to the "SS-15A" and "SS-15M" brand separators developed in 1956, but the basic structures of the construction were preserved [1].

In many literatures on the transportation of cotton by air, in particular, V.A. Schwab, F.G. Zuev, A.M. Korn, A.M. Dzyadzio, A.S. In chamber work, it was shown that the resistance of the air mixture movement depends on the air flow rate.

In particular, in [2], the author proposed to install a squeegee tilted at 45 degrees relative to the radial axis in order to reduce cotton sticking to the mesh surface and ensure faster separation from it. In this case, issues such as compression of cotton between the mesh surface and the strainer, damage to the seed were not taken into account.

Amirov R. in his work [3] showed that it depends not only on the magnitudes of the flow velocity components and the initial velocity, but also on the coefficient "k" and the concentration of the object being separated.

A number of scientists [4,5,6,7,8] engaged in improving the work of the separator tried to carry out the process of separating cotton from air using the force of inertia generated by the movement of cotton, by changing the direction of the air flow.

The main part of the separator is the separation zone, where the product is divided. Due to the mass of the material, it was shown that a large chamber is needed to provide it during the process of separation from the air, as described in [9].

N. E. Avdiev's work [10] on the separation of spilled materials has theoretically and experimentally studied the process of separation of small particles

through a mesh surface. Particles in constant contact with the mesh surface were more likely to become airborne.

Ya.Urban [11] studied the process of air movement of particles of different sizes. The basic laws of mechanics were used to determine the change in particle movement and pressure loss, and the relationship between air flow velocity and material transport speed was studied in the process of conveying material by air flow.

As a result of P.V.Baydyuk [12] theoretical-experimental study of the process of transporting raw cotton by air, a number of regularities were determined.

Academician of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan Kha.A. Rakhmatullin [13], taking into account the aerodynamic resistance of air to the transverse movement of a piece of cotton, determined the law of movement of cotton in a pipe and put forward the idea that cotton can be separated from air using the force of inertia. Based on the results of the research, it was scientifically proven that cotton separation occurs at an angle of 1350, while the flow speed is 16 m/s.

Muradov R. In [14], the behavior of cotton on cone-shaped mesh surfaces was studied. According to the author, one of the main disadvantages of the transport device with the help of air flow is the high energy consumption in the cotton transportation process.

In the work of R. Muradov [15], the main causes of cotton being squeezed between the blades of the vacuum valve and the walls of the chamber were studied.

General analyzes show that the physical-mechanical and aerodynamic properties of cotton affect the process of separating it from air, and it is necessary to take them into account when creating new constructions of the separator.

Cotton enters the working chamber of the separator with an air stream. The main part moves correctly in the working chamber of the separator, hits its walls, falls under the influence of its own weight to the vacuum valve. The rest will hit the mesh surface. Circular mesh surfaces are installed on the sides of the separator working chamber in the air flow path. A certain amount of cotton sticks to these surfaces. The rotation of the mesh surface makes it difficult for the cotton to settle on its surface. Also, the coefficient of friction between the moving support surface and the object on its surface is lower than that of the stationary surface. Therefore, when the cotton mesh surface rotates, it is forced to move outwards from the surface due to gravity and centrifugal forces. A part of the cotton falls off the mesh surface

under the influence of these two forces. The remaining part is separated using a fixed extractor.

The equation of motion of a piece of cotton in the polar coordinate system looks like this:

$$\left.\begin{aligned} m\ddot{r} &= -G\sin\varphi - F_i\cos\varphi + F_m \\ \varphi &= \omega t \end{aligned}\right\} \quad (1)$$

Here, G = mg is the weight of cotton, N; m is mass, kg; Fi is the force of friction, N; F_m- centrifugal force,N; φ-angle of rotation of the surface, rad; ω-angular velocity, rad/s; t-time, s

The equation of motion of a piece of cotton in the polar coordinate system looks like this:

$$\left.\begin{aligned} m\ddot{r} &= -G\sin\varphi - F_i\cos\varphi - F_{is}\cos\varphi + F_m sin\beta \\ \varphi &= \omega t \end{aligned}\right\} \quad (2)$$

here, F_{is}- coefficient of friction of cotton with the absorbent surface. It is found as follows:

$$F_{is} = f\,N$$

We determine the force N of the cotton hitting the wick:

$$N = mg\cos(\omega t + \phi)\, f_1 P_x \frac{r\omega}{\sqrt{\dot{r}^2 + r^2\dot{\phi}^2}} \geq 0 \quad (3)$$

Putting the result in (2.39) and after some transformations, we get:

$$\left.\begin{aligned} m\ddot{r} &= -mg\sin\varphi - \left[mfkvx + fmgcos(\varphi-\beta)\, f_1 \frac{r\omega}{\sqrt{r + \dot{r}^2\dot{\varphi}^2}}\right]\cos\varphi + mr^2\,\varphi sin\beta \\ \varphi &= \omega t \end{aligned}\right\}$$

The theoretical analysis of the process of extracting a piece of cotton from the mesh surface from the analysis of the literature shows that under the influence of the cotton squeegee, the cotton moves radially from the center to the periphery along the mesh surface, and its movement trajectory has a spiral appearance. It can also be concluded from these trajectory lines that if the holes on the surface are formed in the form of grooves corresponding to these trajectories, the resistance to their movement will decrease sharply. From this point of view, the idea of forming the mesh surface of the separator from steel wire or tape in the form of a spiral expanding

radially from the center was born, and a technical solution based on this was developed.

RESULTS

Experiments were conducted in the proposed separator, and the release of impurities and defects in the technological process was determined, and samples were taken from the fibers after the filter, the existing SS-15A separator, and the proposed separator, and the cotton was separated from the seed, and the results of the research are shown in Table 4.3. Experiments are carried out in the HVI 900 SA instrumental laboratory system designed to determine the fiber quality indicators according to the international universal cotton fiber standard. The terms and quality indicators in the HVI 900 SA instrumental laboratory system are given based on the international universal cotton standard.

When the experiment was carried out after installing the inclined mesh surface installed in the working chamber of the separator machine, it was found that positive results were obtained based on the results of testing the fiber samples in the HVI-900SA laboratory system of the laboratory center of the Namangan region branch of the "Agrasanoat complex service center" DUK.

For example, the Mic - Microneur indicators of the fiber have not changed, Str - the relative breaking strength decreased from 38.9 gs/tex in the existing separator to 36.5 and 38.8 gs/tex in the new one, SFI - the amount of short fibers increased from 2.6 to 3.4 in the existing separator and 2.7% in the new one, Elg - the relative elongation at break is 6.9 to 6.0 in the existing separator ha, decreased to 6.7 in the new one, Cnt - the amount of dirty mixtures decreased from 18 units in the existing separator to 15 in the new one to 14 units.

The positive results obtained are the result of a reduction in impact forces applied to the cotton in the new separator, the possibility of additional cleaning of the cotton, and the elimination of the compression of the cotton between the vacuum-valve wings and the wall.

The quality parameters of cotton fiber samples obtained after ginning and separator were determined in HVI 900 – SA laboratory system.

Table 1

№		S 65-24 selection grade cotton fiber

	The name of quality indicators in the international universal standard system of cotton fiber	Natural quality indicators of cotton fiber	Fiber from the existing SS-15A separator	Fiber from advanced separator equipment
1	Mic Microneur	4,4	4,1	4,4
2	Str Relative breaking strength, gs/tex	38,9	36,5	38,8
3	Len Upper average length, inches, mm	1,18	1,15	1,18
4	Unf. Length uniformity index, %	83,6	83,1	83,5
5	SFI- Content of short fibers, %	2,6	3,4	2,7
6	Elg - Relative elongation at break, %	6,9	6,0	6,7
7	Trash Dirty code	4	2	2
8	Cnt Amount of impurities	18	15	14
9	Area The area of contaminated compounds	0,9	0,8	0,8
10	CG Sort by color	31 – 4	31 - 4	31-4
11	Rd- fiber reflection coefficient, %	75,1	75,1	75,1
12	+b The degree of yellowness of the fiber	8,6	8,6	8,6

Debate

The analysis of relevant scientific literature showed the need to identify a number of shortcomings of the existing separators and conduct research on additional cleaning of cotton in the separator, reduction of mechanical damage to cotton and fiber loss.

Based on theoretical studies, the laws of air parameters change in the pneumotransport system depending on the diameter of the pipe, different

constructions of the transition parts of the pipe, and different initial parameters of the fan have been determined. As a result of studies of the movement of cotton along the surface of the moving mesh of the separator, the effect of the speed of rotation of the surface, the angle of deviation of the fixed strainer in the vertical plane on the speed of cotton leaving the mesh surface was determined.

As a result of theoretical and practical studies, a design of a separator with a rotating mesh surface and a fixed wiper was created, and as a result of studying the dynamics of cotton interaction with a moving mesh surface, the cotton movement trajectories, the time of its interaction with the mesh surface, and the rational value of the angle of deviation of the fixed wiper with respect to the vertical axis of the mesh surface were determined.

When the production sample of the new separator equipment was tested in production conditions at the "Kosonsoy cotton ginning" enterprise, it was found that the amount of impurities in cotton was reduced by 1.2%, and seed damage was reduced by 1.7% (in absolute value).

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Жабборов Г.Ж. ва бошқалар. Пахтани дастлабки ишлаш технологияси. // Т.: Ўқитувчи, 1987.
2. Бурханов. А. Совершенствование рабочих элементов пневмотранспортной системы с целью сохранения природных свойств семян перерабатываемого хлопка. – Дисс… канд техн. наук. – Ташкент, 1987.
3. Амиров Р. Исследования влияния средств механизации и пневмотранспортых установок на качество волокна: Дисс…канд.техн.наук.-Ташкент, ТИТЛП, 1976-178с.
4. Каттаходжаев Р.М., Зияев Х.А., Кодирходжаев С.Х., Влияние конструкции узлов пневматранспортных установок на порокообразованиев волокне и повреждённости семян //Хлопковая промышленность. Ташкент.1983.№3-С.12-13.
5. Кадырходжаев С.К. Разработка сепаратора для хлопка-сырца с целью сохренения его качественных показателей и сокращения потерь волокна. Дисс.канд.тех.наук, Ташкент, 1986.
6. Шодиев З., Ходжиев М.Т. СХМ сепараторини ишлаб чикаришда дастлабки синаш // XXI асрда фан ва технологияларнинг стратегияси хамда тараккиёти. Республика илмий-амалий анжумани материаллари-. Бухоро: Бух ОО ва ЕСТИ, 2009. .95-96.

7. Зияев Х.А. Исследование влияния геометрических параметров отводов на повреждение семян при пневматическом транспортировании. // Ж. Хлопковая промышленность. 1980, №1, С. 15-16.

8. Бурханов А., Исмаилов А.А., Файзиев Р.Р. Исследование влияния толщины эластичного материала на повреждаемость семян при ударных взаимодействиях. // Тезисы докладов научной конференции профессорско-преподавательского состава. -Ташкент, ТИТЛП, 1982, часть 1, С. 135.

9. Амиров Р. Исследования влияния повреждения семян хлопка-сырца на качество волокна. // “Хлопковая промышленность”, 1979 й, №2, ст. 24-27.

10. Авдиев Н.Е. Исследование транспортирования хлопка-сырца в на качество волокна и семян. – Дисс. … канд. техн. наук.- Ташкент, 1979.

11. Урбан Я. Основные направления технического прогресса в хлопкоочистительной промышленности. –М.: Легкая индустрия, 1977.-27 с.

12. Кузнецова Г. Исследование причен повреждения семян хлопка-сырца при уборки шпиндельными машинам //Сельхоз мшина.-Ташкент.1939. №12.-С.11-12.

13. Байдюк П.В. Влияние природных особенностей хлопка-сырца на процесс транспортирования. -Автореф. Дисс. … канд. техн. наук. –Ташкент 1952.

14. Рахматуллин Х.А. «К теории пневматической хлопкоуборочной машины». // Известия, сер.техн.наук. 1957. №1.

15. Артиков Н.А. Исследование и разработка пневмотранспортной установки с пневмосепаратором хлопка-сырца. - Автореф. Дисс. … канд. техн. наук. - Ташкент, 1972.

16. Самандаров С.А., Либстер С.А., Пашкин В.Г. Влияние пневмотранспорта на образование волокнистых пороков в тонковолокнистом хлопке. “Хлопковая промышленность”, 1979 й, №4, ст. 10-11.

17. Мурадов Р. Пахтани қайта ишлаш жараёнида уни ҳаво оқимидан ажратувчи сепараторлар конструкцияси. ЎзНИИНТИ, Тошкент, 1992.

18. G. Mahmudova, A. Siddiqov, A. Karimov, O. Sarimsaqov— “Study of the movement of cotton particles and heavy impuritiesin the working chamber of a pneumatic cleaner” UNIVERSUM: Технические науки. ISSN: 2311-5122, Website: **https://7universum.com** February- 2021

19. G. Mahmudova, Q. Toshmirzayev “About automation of loading and unloading of cotton raw materials at cotton factory stations” ACADEMICIA An International Multidisciplinary Research Journal, ISSN: 2249-7137, https://saarj.com October 2021

20. Maxmudova G, Yo‘ldashev X, Qurbanov D “Investigation of foreign lint cleaning system technologies” PEDAGOGLAR huquqiy, tibbiy, ijtimoiy, ilmiy jurnali, www.pedagoglar.uz Dekabr 2021

21. М.М. Убайдуллаев, Г.О. Махмудова «Дефолиация-высокая урожайность» Journal of Advanced Research and Stability, www.sciencebox.uz/ May 2022

22. Ubaydullaev M.M, Makhmudova G.O “Medium fiber S-8290 and S-6775 cotton agrotechnics of sowing varieties” european international journal of multidisciplinary research and management studies, European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies https://eipublication.com/index.php/eijmrms/article/view/163 MAY 2022
23. М.Н. Бабаева, Г.О. Исламова, Н.М. Каримов, О.Ш. Саримсаков Пахта пневмотранспорти қувурида ҳаво зичлиги ва тезлигининг ўзгаришини назарий йўл билан текшириш, ФарПИ илмий-техника журнали, ISSN 2181-7200 May 2020
24. G.O.Maxmudova “Paxta zavodlaridagi paxta xomashyosini qabul qilish tizimini avtomatlashtirish tahlili” Fan va texnologiyalar taraqqiyoti ilmiy-texnik jurnal, Buxoro № 6/2022. ISSN 2181-8193 **https://journal.bmti.uz/**
25. G.O.Maxmudova “Analysis of the dynamics of moving cotton in pipes” European Journal of Emerging Technology and Discoveries ISSN (E) 2938-3617 JIF:8.925 https://europeanscience.org/index.php/1/article/view/95

Research Science and Innovation House

"JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN" JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

ANALYSIS OF IMPACT OF DEFECTS ON IP QUALITY

Mahmudova Gulshanoy Ozodjon kizi
Assistant, Fergana Polytechnic Institute
Hakimova Mohira, Jo'rayeva Xushnora
Students, Fergana Polytechnic Institute

Annotation: This article analyzes the effect of various defects on yarn. in yarn and man-made yarns, thicker threads are formed as a result of the strip being torn off. This defect is caused by the fact that the tape is not connected correctly. As a result of research, measures to prevent tape rupture were analyzed.

Keywords: defects, light, capacity, mass, unevenness, engine, air pressure, mechanism.

Currently, Saurer Czech and Saurer Group companies, in cooperation with other companies, produce many models of pneumatic spinning machines under the BD brand. A group of such machines is produced under the BD 300 model (models BD 310, BD 320, BD 321 and BD 330). These machines are designed for spinning cotton yarn.

The machines have the following mechanisms in order to improve thread quality, facilitate technical maintenance and increase the economic efficiency of production:

- "third hand" - a mechanism for removing the bobbins filled with thread, installing an empty spool and providing spare winding from the thread on its right side;
- a connecting lever or a semi-automatic connecting mechanism to facilitate its connection when the thread is broken;
- control device - serves to display the adjusted and actual parameters of the machine, adjust, perform technological calculations, control the process of starting spinning, and monitor the operation of the machine.

On the display of the control mechanism, all indicators are displayed in the specified order or they are reset. You can choose the necessary language for communication (English, German, French, Russian and others);

- device for starting the spinning process;
-lights indicating that the thread is disconnected;
- pulleys, belts for changing speeds in the transmission part;

- data gathering system (on some machines);
-lights warning of changes in air pressure (in some cars);
- an additional engine for adjusting the rotation speed of the camera (in some cars);
- automatic air pressure adjustment device (on some cars).

The technological structure of the machine does not differ much from the previously reviewed machines. In it, the essence of the processes of supplying, discretizing, transferring and threading, winding the thread is carried out in the order of the previous machines. However, due to the use of mechanisms and devices that implement these processes, their parts, transmission of motion to the machine and the use of new technical solutions in its management, the quality of yarn, the increase in productivity will lead to an increase in economic efficiency. This is a very important result.

Thickened strands appear as a result of a hair breaking off, its tip becoming entangled with another hair. The main defects found in raw silk are various and include: short thickened areas, longer dense sections, protruding and displaced ends of the silk, and splits in the middle of one or more strands when the cocoon threads are under different tension. spiral into threads to be wrapped in appearance.

In addition, defects affect weaving processes. That is, the thickening of yarns is the presence of yarns or warp yarns in the yarn whose linear density is higher than the linear density of the main fonn of the yarn. Local thickening - thickening of trunk or rope threads in short sections. Defects such as the difference in the tension, twist, color or shape of the cross-section of the threads of the warp or weft thread from the neighboring threads also affect the weaving process.

Artificial yarns have the following defects: uneven spinning of viscose yarns or insufficient spinning (occurs when the yarns are formed in excessive acid deposition baths), different colors of the yarns (occurs when the spinning solution is not homogeneous and dirty) , the hairiness of the threads - the ends of isolated threads that have broken off and protruded on the surface of the thread (when the spinning solution is not well cleaned of air bubbles and the solution is not appears when there is no viscosity), twisting - in the short part of the threads wavy tortuosity.

Appearance of cotton threads according to GOST 15818-80 standard is determined; short-section unevenness, knots (thinning, thickening); visible, seed parts, leaf, bark fiber, pod fragments, various external defects and hakoza. They are divided into A, B, V classes. Unevenness is defined as the unevenness of the kalava

yarns and yarns in terms of thickness, cooking, hardness and elongation. In order to determine the unevenness, the kalava yarn is compared with the standard (sample) kept in the laboratory, as well as by measuring the indicators several times with the appropriate tools and putting them into the appropriate formulas, the unevenness is calculated as a percentage. Yarns and staple fibers made of chemical fibers are more uniform in terms of yarn properties than complex yarns made of natural fibers and natural silk.

Figure 1. An image of the MOK device that determines the cleanliness of the thread.

With at least 10 tubes to determine the class of spun yarns thread is selected. Each product unit is wound on a screen winding machine with a pitch of 1.5 mm on a black board up to 100 m long, and the class of yarn for each side is determined by comparison with benchmarks. The work of wrapping the spun threads on the board is carried out evenly. In order to easily calculate the defects in the spun yarn, a template made of black cardboard is placed on the wound yarn. This pattern is divided into 10 rectangles. Each rectangle is 20mm high and 25mm wide to view

25 twisted yarns, 5m on 1 side and 5m on 2nd side, sum of yarn defects calculated and compared to the table, the class of the thread is determined.

A cardboard template is placed on a board wrapped in thread. It has about 10 rectangular holes. The length of the strings inside the rectangle is 5 m. Defects on the threads inside the rectangles on both sides of the board are considered. According to the obtained result, the number of defects corresponding to 1 g of thread is determined by the following formula.

$$n_1 = \frac{10^3 \cdot n}{T \cdot L}$$

where: linear density of T-thread, tyeks; n-10 m number of defects in the thread; L=10 m.

Subsequently, several methods and equipment projects have been developed in the spinning industry to control product defects. Currently, visual, gravimetric, mechanical, capacitive, photoelectric and other types of measuring methods are widely used for these purposes.

The method and tools of the company "Sylveger" (Switzerland) for determining the defects of spun yarns occupy one of the top places. One of the most common equipment for detecting defects of spun yarns in the spinning process is "Uster-Tester". The following features are obtained in the equipment: common defects in 1 km of spun yarn - thinning (-20, -40, -50, -80%); thickened (+35, +50, +70, +100 %), knots (+140, +200, +280, +400 %). The equipment has high performance and diagnoses the condition of the equipment in the technological process.

Another device that determines the cleanliness of threads is the AOPN-5 photocell-based device. In the photocell method, defects are detected based on the passage between a different type of photocell (vacuum, phototriode, photoamplifier, etc.) and a light source. For example, device defects divided into: large thickening, threads with a diameter of 1.5, thickening, threads with a diameter greater than 1.5 and a length of more than 10 cm; super thickening, threads larger than 2 diameters: thinning threads less than 0.6 diameter and threads less than 0.6 diameter with a length of more than 10 cm. In addition, devices with capacitive sensors are used to determine and control the cleanliness of threads. The test leads are passed through

the plate capacitor, resulting in a change in its resistance. The resistance of a capacitor is inversely proportional to its capacitance, and the larger the mass of the wire, the smaller it is.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Tanos.P.Pelos “Yigirish texnologiyasi va jihozlari” Darslik 2010 yil
2. T.A.G‘aniyev ’’To’qimachilik sanoatida mehnat muhofaazasi’’ O’zbekiston 1995 yil
3. Xasanov B.K. Sodiqova N.R. Iplarni to’qishga tayyorlash jarayonlarini nazariyasi va texnologiyasi.Darslik N ’’O’zbekiston’’ 2004
4. G. Mahmudova, A. Siddiqov, A. Karimov, O. Sarimsaqov— “Study of the movement of cotton particles and heavy impuritiesin the working chamber of a pneumatic cleaner” UNIVERSUM: Технические науки. ISSN: 2311-5122, Website: **https://7universum.com** February- 2021
5. G. Mahmudova, Q. Toshmirzayev “About automation of loading and unloading of cotton raw materials at cotton factory stations” ACADEMICIA An International Multidisciplinary Research Journal, ISSN: 2249-7137, https://saarj.com October 2021
6. Maxmudova G, Yo‘ldashev X, Qurbanov D “Investigation of foreign lint cleaning system technologies” PEDAGOGLAR huquqiy, tibbiy, ijtimoiy, ilmiy jurnali, www.pedagoglar.uz Dekabr 2021
7. М.М. Убайдуллаев, Г.О. Махмудова «Дефолиация-высокая урожайность» Journal of Advanced Research and Stability, www.sciencebox.uz/ May 2022
8. Ubaydullaev M.M, Makhmudova G.O “Medium fiber S-8290 and S-6775 cotton agrotechnics of sowing varieties” european international journal of multidisciplinary research and management studies, European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies https://eipublication.com/index.php/eijmrms/article/view/163 MAY 2022
9. М.Н. Бабаева, Г.О. Исламова, Н.М. Каримов, О.Ш. Саримсаков Пахта пневмотранспорти қувурида ҳаво зичлиги ва тезлигининг ўзгаришини назарий йўл билан текшириш, ФарПИ илмий-техникаYU I KJ журнали, ISSN 2181-7200 May 2020

10. G.O.Maxmudova “Paxta zavodlaridagi paxta xomashyosini qabul qilish tizimini avtomatlashtirish tahlili” Fan va texnologiyalar taraqqiyoti ilmiy-texnik jurnal, Buxoro № 6/2022. ISSN 2181-8193 https://journal.bmti.uz/
11. G.O.Maxmudova “Analysis of the dynamics of moving cotton in pipes” European Journal of Emerging Technology and Discoveries ISSN (E) 2938-3617 JIF:8.925 https://europeanscience.org/index.php/1/article/view/95
12. D.U.Turg‘unov, G.O.Maxmudova Paxta chigitini tashishda chigit harakatining dinamik modeli tahlili Farpi ilmiy-texnik jurnal ISSN 2181-7200 №2 2023 yil
13. D.U.Turg‘unov, G.O.Maxmudova Paxta separatori uchun yangi ish organlar konstruksiyasini yigiruvchanlik ko‘rsatkichi tahlili Farpi ilmiy-texnik jurnal ISSN 2181-7200 №6 2023 yil
14. G.O.Maxmudova Paxta chigitini aerodinamik usulda tashish jarayonini ishlab chiqish Farpi ilmiy-texnik jurnal ISSN 2181-7200 №8 2023 yil

Research Science and Innovation House

“JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN” JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

CHAKANA SAVDO VA UNING RIVOJLANISH OMILLARI

Ahmedov Shohjahon Kahramon o‘g‘li
Urganch davlat universiteti Iqtisodiyot kafedrasi katta o‘qituvchisi, iqtisod fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)
shohjahon.ahmedov.1994@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada chakana savdo va uning o‘zi iqtisodiy faoliyat sifatida rivojlanishi xususida fikr yuritiladi. Shuningdek, chakana savdo tarmog‘ini rivojlantirish omillari tahlil qilinib, chakana savdoda sotish tizimini takomillashtirishning zamonaviy yondashuv va mexanizmlari ko‘rsatiladi.

Аннотация. В данной статье рассматривается розничная торговля и ее развитие как вида экономической деятельности. Также анализируются факторы развития розничной торговой сети, показаны современные подходы и механизмы совершенствования системы розничных продаж.

Abstract. This article discusses retail trade and its development as an economic activity. Also, the factors of development of the retail trade network are analyzed, modern approaches and mechanisms for improving the retail sales system are shown.

Kalit so‘zlar. Chakana savdo, iqtisodiy faoliyat, chakana savdo tarmog‘i, tovar, tovarlarni sotish shakllari, tovarlar assortimenti, chakana tovar aylanmasi.

Ключевые слова. Розничная торговля, экономическая деятельность, розничная торговая сеть, товары, формы реализации товаров, ассортимент товаров, оборот розничных товаров.

Key words. Retail trade, economic activity, retail trade network, goods, forms of sale of goods, assortment of goods, turnover of retail goods.

Kirish. Yangi O‘zbekistonda chakana savdo tarmog‘ini rivojlantirish borasida keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmonida “Respublika hududlarida savdo infratuzilmasini rivojlantirish. Bunda har bir hududda yirik ulgurji-savdo markazlari, jumladan logistika, muzlatgich, omborxonalarni tashkil etish, yirik

tuman va shaharlarda kamida 3 tadan zamonaviy savdo markazlarini tashkil etish, qishloq joylarda ko‘chma savdo nuqtalarini ko‘paytirish, aholiga erkin savdoni amalga oshirish imkonini beruvchi chegaraoldi hududlarda savdo markazlarini tashkil etishni nazarda tutish”[1] vazifalari belgilab berilgan. Mazkur vazifalarning samarali ijrosi chakana savdo tarmog‘ini hududiy rivojlantirish, savdoda erkin raqobat muhitini shakllantirish, chakana savdo tarmog‘ini iste’molchilarga yo‘naltirilgan konsepsiya asosida tashkil etish, chakana savdoda sotish tizimini takomillashtirishning zamonaviy yondashuv va mexanizmlarini ishlab chiqishni taqozo etadi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Chakana savdoni rivojlanish jihatlari bo‘yicha xorij va respublikamiz tadqiqotchi olimlari tomonidan ilmiy tadqiqot ishlari olib borilgan. Jumladan, D.Ferni chakana savdo korxonalarida elektron savdoni rivojlantirish orqali mijozlarga xizmat ko‘rsatish madaniyatini oshirish masalalarini tadqiq qilgan.[2] V.Snigereva esa tovarlar assortimentini boshqarish orqali savdo xizmatini oshirish masalalarini o‘rgangan[3]. Shuningdek, S.Sisoyeva xaridorlarga tovarlarni sotish jarayonida ko‘rsatiladigan asosiy va qo‘shimcha savdo xizmatlarini tadqiqot ilmiy ishida yoritgan[4].

Respublikamizda savdo sohasi muammolari o‘rganilib, turli olimlarning ilmiy izlanishlarida o‘z aksini topadi. Xususan, B.Abdukarimov ta’rifiga ko‘ra, savdo xizmatning alohida turi bo‘lib, u bir tomondan, ishlab chiqaruvchilarga xizmat qiladi, ikkinchi tomondan, iste’molchilarga, uchinchi tomondan davlatga xizmat qiladi va to‘rtinchidan, u boshqa iqtisodiyot tarmoqlari va sohalariga ham xizmat ko‘rsatadi, ularni xizmatlarining iste’molchi sifatida foydalanadi va ular bilan aloqada bo‘ladi[5].

Tadqiqot metodologiyasi. Chakana savdo tarmog‘i – bu turli xil savdo korxonalari va tovarlarni sotish nuqtalarining to‘plamidir, xususan tuzilmasi, tovarlar assortimenti va mijozlarga xizmat ko‘rsatishni tashkil etish shakllari

[1] O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni www.lex.uz

[2] Джон Ферни и др. Принципы розничной торговли. Пер. с англ. Сапциной У.– М.: ЗАО «Олимп – Бизнес», 2008. – 416 с.

[3] Снегирева В. Розничный магазин. Управление ассортиментом по товарным категориям. – СПб.: Питер, 2005. – 416 с.

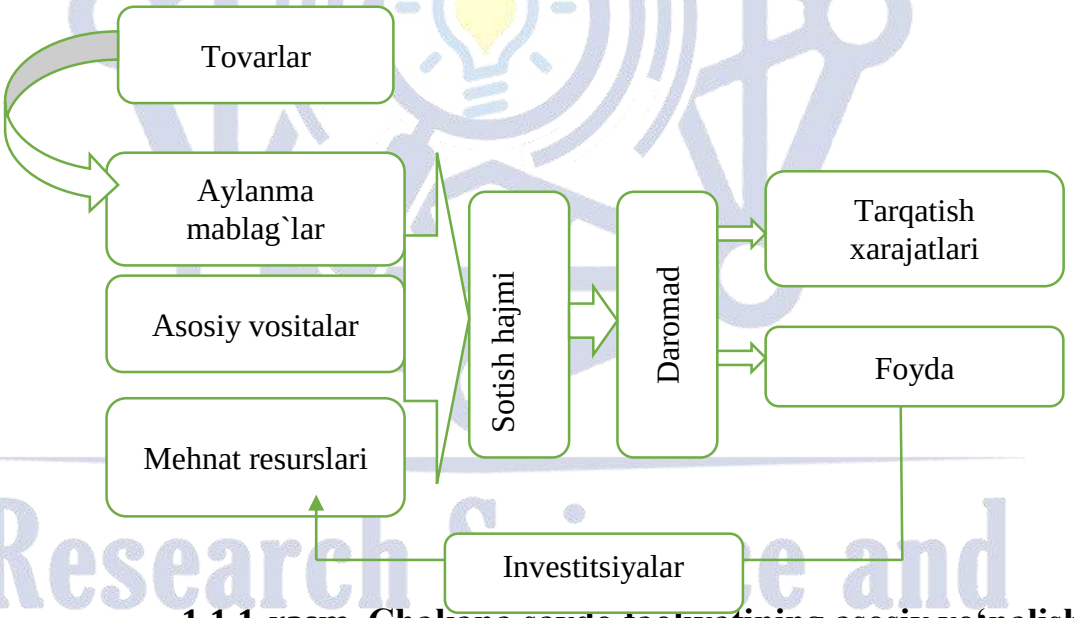
[4] Сысоева С.В., Крок Г.Г. Большая книга директора магазина. – СПб.: Питер, 2009. - 432 с.

[5] Abdukarimov B.A. Ichki savdo iqtisodiyoti. Darslik. 2-qayta ishlangan va to‘ldirilgan nashri. – T.: Iqtisod-moliya, 2010. - 42 б.

bo‘yicha bir-biridan farq qiladigan do‘konlar, chodirlar, pavilyonlar, savdo rastalari va kiosklar[6].

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining chakana savdo tarmog‘ini barqaror va mutanosib rivojlantirishga qaratilgan 2003-yil 13-fevralda 75-sonli Qarori qabul qilingan[7]. Unga ko‘ra, chakana savdo – savdo sohasida yakuniy iste’mol uchun undan tijorat maqsadlarida foydalanish huquqisiz aholiga tovarlarni donalab yoki ko‘p bo‘lmagan miqdorlarda (sonda) naqd pulga yoki bank plastik kartalari (korporativ bank kartasi bundan mustasno) yoxud kontaktsiz onlayn to‘lov tizimlari orqali sotishni nazarda tutuvchi faoliyatni amalga oshirishdir. Ushbu savdoni asosida hisob-kitob shakllarini ham amalga oshirish yotadi.

Chakana savdoning o‘zi iqtisodiy faoliyat sifatida rivojlanadi. Chunki ushbu savdo bevosita xaridor va sotuvchilar o‘rtasidagi iqtisodiy munosabatlarni takomillashtirishga qaratilib, ularning bir-biriga nisbatan aloqalarini mustahkamlash ta’minlanadi. Natijada chakana savdo o‘z mazmun-mohiyatidan kelib chiqib, quyidagi turli xil jihatlarga asoslangan asosiy yo‘nalishlarga ega bo‘ladi (1.1.1-rasm).

1.1.1-rasm. Chakana savdo faoliyatining asosiy yo‘nalishlari[8]

[6] Абоимова Н.Э. Организация и технология розничной торговли: учебник для учреждений нач. проф. образования / Н.Э.Абоимова. - М.: Издательский центр “Академия”, 2013. - 256 с.
[7] O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2003-yil 13-fevralda O‘zbekiston Respublikasida chakana savdo qoidalarini hamda O‘zbekiston Respublikasida umumiy ovqatlanish mahsulotlarini (xizmatlarini) ishlab chiqarish va sotish qoidalarini tasdiqlash to‘g‘risida 75-son Qarori. https://lex.uz/docs/-243235
[8] Manba: Muallif ishlanmasi

Mazkur rasmga asosan, chakana savdoni amalga oshirish uchun mohiyatiga ko‘ra, aylanma mablag‘lar, asosiy vositalar va mehnat resurslari uchun investitsiya zarur bo‘ladi, sotish hajmiga asosan daromadlar shakllanib, uni o‘zi tarqatish xarajatlari va foyda kabi qismlarga ajratiladi.

Shuningdek, chakana savdoni samarali tashkil etish orqali iqtisodiyotda uni boshqa sohalar kabi rivojlantirish mumkin. Bu borada ushbu savdoni taraqqiy qilishi ta’minlanadi va uni rivojlanishi turli omillar va shart-sharoitlarga bog‘liq bo‘ladi. Chakana savdo tarmog‘ining rivojlanishiga quyidagi omillar ta’sir qiladi[9]:

- uy-joy qurilishi istiqbollari;
- aholi sonini o‘zgarish tendensiyalari;
- talab hajmi va tarkibi;
- tovarlarni sotish shakllari;
- turmush darajasi va uning o‘zgarishi tendensiyalari;
- tovar resurslarini olish imkoniyati.

Chakana savdo aholiga to‘g‘ridan-to‘g‘ri tovar sotish va xizmat qilish bilan bog‘liq bo‘lgan tadbirkorlik faoliyatini o‘z ichiga oladi[10]. Chakana savdo tovarlar assortimentining shakllanishida qatnashadi. Xaridorlarga tovarlar sifat ko‘rsatkichlari to‘g‘risida axborotlar beradi. Tovarlarni saqlash, qo‘shimcha ishlash, narxlarni o‘rnatish va boshqa vazifalarini bajaradi. Natijada tovarlarning oxirgi iste’molchilari bilan oldi-sotdi shartnomasini bajaradi.

Chakana savdo mulkchilik shakli, usuli va xizmat ko‘rsatishlari bilan turlanadi. Xususiy hissadorlar, ijara va qo‘shma mulklarga asoslangan chakana savdo hozirgi kunda barcha mamlakatlarda faoliyat ko‘rsatmoqda. Chakana savdoning moddiy-texnika asosini do‘konlar, univermaglar, maxsuslashgan do‘konlar, supermarketlar, oshxonalar va ko‘pchilik mayda shoxobchalar tashkil etadi. Chakana tovar aylanmasining mohiyatini asosida tovar muomalasida mavjud bo‘lgan munosabatlar yotadi[11].

Chakana savdo tarmog‘i iste’molchilarga tadbirkorlik faoliyati bilan bog‘liq bo‘lmagan shaxsiy, oilaviy va maishiy foydalanish uchun tovarlarning chakana

[9] ℑΣ⌋‖ ⌊®◊ ℘.⊗. ∈□©⋎⋃◊⌉□ □⌊⌇⌊⌅⌈ ∫⌊□©⌊®⌊⌊. © ⌈∑⟨.□⌈⌋⌊⟨⌊∑.□– ∪□⌈ ⌈⌋⌉: ∪⌈ ™–®⌊ ∪℘©, 2005.□– ⟩.22

[10] https://www.elib.buxdu.uz/index.php/pages/referatlar-mustaqil-ish-kurs-ishi/item/13626-2021-07-08-07-13-32

[11] Abdukarimov B.A. Ichki savdo iqtisodiyoti. Darslik. 2-qayta ishlangan va to‘ldirilgan nashri. – T.: Iqtisod-moliya, 2010. - 178 б.

savdosini, shuningdek xizmatlarni ko‘rsatishni amalga oshiradi. Chakana savdo tarmog‘i moddiy-texnika bazasining asosiy qismi bo‘lib, u orqali shaxsiy iste’mol uchun mo‘ljallangan jami ijtimoiy mahsulotning salmoqli qismini sotish amalga oshiriladi va takror ishlab chiqarish jarayonining uzluksizligini ta’minlaydi[12].

Xulosa va takliflar. Faqat do‘konda xaridor o‘ziga kerak bo‘lgan tovarlar bilan uchrashadi. Binobarin, savdo xizmatlarining sifati qancha savdo korxonalari mavjudligiga, ularning qay darajada to‘g‘ri joylashganligiga va assortimentga ega bo‘lishiga bog‘liqdir.

Darhaqiqat, chakana savdo korxonalari savdo tarmog‘ining tayanchi bo‘lib hisoblanadi. Bozor o‘zgarishlari savdo tarmog‘idagi o‘zgarishlar va yangi turdagi do‘konlarning paydo bo‘lishi bilan birga amalga oshiriladi. Tizimsiz chakana savdo korxonalarining xilma-xilligi savdo tarmog‘ining rivojlanishini tartibga solishni imkonsiz qiladi. Chakana savdo iqtisodiyot tarmoqlarining tovarlarni sotish va sotib olish yo‘li bilan sotadigan tarmog‘idir. Takror ishlab chiqarish tizimida u ishlab chiqarish, taqsimlash, ayirboshlash va iste’molni birlashtiradi, shuningdek, ishlab chiqarilgan tovarlarni tovarga aylantiradi. Savdo mamlakatning yagona iqtisodiyot tarmoqlari majmuasining muhim bo‘g‘ini bo‘lib, iqtisodiy, ijtimoiy va ta’lim funksiyalarini ham bajaradi.

Research Science and Innovation House

[12] Чкалова О. В. Формирование и развитие розничной торговой сети в мегаполисе: Монография. – Н. Новгород: Издательство Нижегородского госуниверситета им. Н.И. Лобачевского, 2003. – 11 с.

“JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN” JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

YOSHLARNING BO‘SH VAQTINI MAZMUNLI O‘TKAZISHDA MA’NAVIY-AXLOQIY TARBIYANING ROLI

Urazbayeva Ro‘za Xajiboyevna
Urganch davlat pedagogika instituti
Filologiya va tarix fakulteti
Yoshlar bilan ishlash bo‘yicha dekan o‘rinbosari

Annotasiya. Ushbu maqolada oliy ta’lim muassasalarida talabalarning o‘qish va ishdan bo‘sh paytlarini mazmunli o‘tkazishlari uchun zarur shart-sharoitlar yaratish va ularni turli foydali kasb-hunarlarga o‘rgatishda ma’naviy-ma’rifiy tadbirlarning ahamiyati xususida so‘z yuritilgan.

Kalit so‘zlar. Yoshlar, besh tashabbus, talaba, oila, ong, insoniy fazilatlar, ezgu niyatlar, qadriyatlar,

Har qanday davlatning tarixiy taraqqiyot yo‘lidan ma’lumki, yurtning jadal rivojlanishi, muayyan yutuqlarga erishishi, xalqning farovon bo‘lishi o‘sha davlatda yoshlar ta’lim-tarbiyasi va kelajagiga beriladigan e’tibor darajasiga bog‘liq. Shu ma’noda, O‘zbekistonda yoshlar masalasi davlat siyosatining eng ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Mamlakatda yoshlarning huquq va manfaatlarini himoya qilish, ularga zarur shart-sharoitlar va imkoniyatlarni yaratib berish borasida mustahkam huquqiy baza yaratilgan va bu tizim zamon talablariga hamohang ravishda takomillashtirib borilmoqda. Hususan, bugungacha parlament tomonidan yoshlarga oid 40 dan ziyod qonun hujjatlari qabul qilingan bo‘lib, 30 dan ortiq xaqlaro huquqiy hujjatlar ratifikatsiya qilingan.

Shunday ekan yoshlarimizning o‘qish va ishdan bo‘sh paytlarini mazmunli o‘tkazishlari uchun zarur shart-sharoitlar yaratish va ularni turli foydali kasb-hunarlarga o‘rgatish jamiyatimizni yuksaltirishning eng asosiy manbaidir. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev ham o‘z nutqlarida yoshlarga qarata “Sizlarning shijoat va intilishingizni ko‘rib, yonib turgan ko‘zlaringizga boqib, o‘zimga bitmas-tuganmas kuch olaman”,-deya qayta-qayta ta’kidlaydilar. Albatta, hozirgi yoshlarning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish oson emas. Bu borada mahallalardagi 6 milliondan ziyod o‘g‘il-qizlarimiz, ayniqsa, uyushmagan yoshlarning iste’dodini ro‘yobga chiqarish bo‘yicha Besh tashabbus olimpiadasi

yo‘lga qo‘yildi. Yoshlarni vaqtini qanday o‘tkazayotganligini ota-onalar, ustoz va murabbiylar, mahalla faollari doimiy ravishda kuzatib borishlari shart. Chunki jamiyatimizning yosh avlodlariga to‘g‘ri yo‘lni kattalar ko‘rsatmasa ularning mafkurasini buzuvchilar topiladi.

Dinimizda ham ilm o‘rganish farz ekanligi ko‘p hadis va oyatlarda keltirilgan. Xalqimizda shunday naql bor yoshlikda olingan bilim toshga o‘yilgan naqsh kabidir. Misol uchun bir niholni yerga ekib unga vaqtida parvarish berib begana o‘tlardan tozalanmasa u nihol nozik va qiyshiq bo‘lib rivojlanadi va kutilgan natijani bermaydi. Huddi shunday yoshlarni ham bo‘sh vaqtini qanday ishlarga sarflayotganini o‘rganib ularni to‘g‘ri yo‘lga solmasak kelajagimizni buyuk qila olmaymiz. Bu yo‘lda millatimmizning yorqin namoyondalrini o‘zimizga o‘rnak bilib harakat qimo‘g‘imiz darkor. Bu borada Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning yoshlarning bo‘sh vaqtlarini mazmunli o‘tkazishga doir belgilab bergan besh tashabbuslari ham mamlakatimiz rivojiga kata ta’sir ko‘rsatib kelmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev raisligida 2019-yil 19 mart kuni yoshlarga e’tiborni kuchaytirish, yosh avlodni madaniyat, san’at, jismoniy tarbiya va sportga keng jalb etish, ularda axborot texnologiyalaridan to‘g‘ri foydalanish ko‘nikmasini shakllantirish, yoshlar o‘rtasida kitobxonlikni targ‘ib qilish, xotin-qizlar bandligini ta’minlash masalalariga bag‘ishlangan videoselektor yig‘ilishi bo‘lib o‘tdi. Bu yig‘ilishda ularning ta’lim olishi, kasb-hunar egallashi uchun zamonaviy sharoit va imkoniyatlar yaratilishi ta’kidlandi. Shu bilan birga, yoshlarning bo‘sh vaqtini mazmunli o‘tkazishni tashkil etish dolzarb masala ekanligi prezidentimiz tomonlaridan mutasaddi tashkilotlar rahbarlariga vazifa qilib yuklandi. Yoshlar qanchalik ma’naviy barkamol bo‘lsa, turli yot illatlarga qarshi immuniteti ham shuncha kuchli bo‘ladi.

Ma’lumki, davlatimiz rahbari ijtimoiy, ma’naviy-ma’rifiy sohalardagi ishlarni yangi tizim asosida yo‘lga qo‘yish bo‘yicha 5 ta muhim tashabbusni ilgari surgan edi. Besh tashabbus o‘z ichiga sport, musiqa, kitobxonlik, xotin-qizlarga keng imkoniyatlar yaratish kabilarni o‘z ichiga oladi. Bu ishlar Xorazm viloyatida ham davom ettirilib, "Ma’rifat karvoni" tashkil etildi.

Ota-onalar o‘z farzandlarini oilasidan uzoq vaqtida qanday ishlar bilan bantligini o‘rganib borishlari shart. Chunki yosh avlodni o‘z holicha qarovsiz tashlab bo‘lmaydi. Bundan tashqari oila boshliqlari o‘z farzandlarini qiziqishlarini

to‘g‘ri baholab o‘z yo‘llarini tanlashlarida ko‘maklashishlari kerak. Prezidentimiz ta’kidlaganlaridek telefondan qanday foydalanish kerak, uning vazifasi nima, yoshlarimizning kompyuter savodxonligini oshirish va internet saytlaridan to‘g‘ri foydalanish ko‘nikmasini shakllantirish lozim. Zamon shiddat bilan rivojlanib borayotgan shunday vaziyatda yosh avlodning dunyoqarashini o‘stirib bo‘sh vaqtlaridan unumli foydalanishga odatlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki dono xalqimizda “Vaqting ketdi-naqding ketdi” degan naql bor. Yoshlarimizni bo‘sh vaqtlarini kitob mutolaa qilish, hunar o‘rganish, turli sport o‘yinlariga
qiziqtirish uchun ularni kichikligidan shu narsalarga ko‘niktirib borish muhimdir. Undan tashqari yoshlarimizni ozodalikka, mehnatsevarlikka o‘rgatishimiz lozim va lobuddir.

Aks holda ular dangasa va tartibsiz bo‘lib ulg‘ayishadi. Shuning uchun har yili xalqimizda umumxalq hasharlari, “Yashil makon” aksiyalari uyushtirilib bunga ko‘plab yoshlarimiz jalb qilinadi. Bu hasharlarda keksalarimiz o‘z boshchiligida kelajak avlodlarning mehnatga bo‘lgan layoqatini shakllanishida o‘z hissalarini qo‘shadilar. Ozodalik avvalo o‘z xonasidan boshlanadi. Shuning uchun talaba yoshlarning qanday uylarda va qay holatda yashayotgaliklarini kuzatib boriladi. Ozodalik bo‘lgan joyda xotirjamlik bo‘ladi. Kayfiyat ham a’lo darajada turadi. Ozodalikka rioya qilish dinimizda ham farz sanaladi. Ozodalik bo‘lgan joyda yangi-yangi g‘oyalar, fikrlar vujudga keladi. Yoshlarimiz oilasidan uzoqda yashab mustaqil hayotga o‘rganar ekan ularni bu yo‘lda kimlarni o‘ziga hamroh qilishi juda muhim omildir. Ularning do‘sti kim? Nima bilan shug‘ullanyapti? Bo‘sh vaqtini nimalarga sarflaydi? Zararli illatlari yo‘qmi? Ozodalikka rioya qiladimi? Va shu kabi jihatlariga e’tibor qaratish lozim. Chunki ota-bobolarimizdan qolgan bir naql “Menga do‘stingni qandayligini ayt, men seni qandayligingni aytib beraman” bizni farzandlarimizni kimlar bilan do‘st tutinayotgani haqida o‘ylashga majbur qiladi.

Yoshlarimizning har bir o‘tkazayotgan vaqtlariga kattalar befarq bo‘lmasalar, ular o‘z to‘g‘ri yo‘llaridan adashmaydilar. Unutmaylik, qaysi jamiyatda yoshlar kattalarning e’tiborida bo‘lib, yoshligini ilmu-hunar o‘rganishga sarflasa bu jamiyat yuksaladi, aksincha, biron jamiyatda befarqlik va loqaydlik avj olsa o‘sha jamiyat tanazzulga yuz tutadi. Bu borada 20-asr boshlarida yurtimizdan yetishib chiqqan Jadidchilik harakati nomoyondalaridan biri Muhmudxo‘ja

Behbudiy “Dunnyoda turmoq uchun dunyoviy ilmlarni o‘rganmoq lozim” degan edi. Agar biz yoshlarning bo‘sh vaqtlarini foydali ilmlarni o‘rganishlariga yo‘naltira olsak o‘ylaymanki diyorimizdan yana Ibn Sinolar, Xorazmiylar, Beruniylar, Navoiylay ko‘plab yetishib chiqadi. Bu sohada hozirda o‘qiyman, hunar o‘rganaman degan har bir yoshga O‘zbekistonimizda yatarlicha shart-sharoitlar yaratib qo‘yilgan. Shu o‘rinda bir savol tug‘ilishi tabiiy albatta. Nima uchun shunday erkinlik va tinchlik xukm surgan jamiyatda yuksalish uchun nima qarshilik ko‘rsatyapti? Buning birgina javobi o‘tayotgan vaqtimizning qadriga yetmasligimizdir. Bir tasavvur qiling, millatimizdan yetishib chiqqan buyuk ajdodlarimizda hozir bizda bo‘lgan sharoitlar bo‘lganmi? Har birimizning ongimizga shu savolni eshitishimiz bilanoq beixtiyor yo‘q degan javob keladi. Chunki ular bizningdek yorug‘ va shinam uylarda emas tor va sovuq kulbalarda kechasi oy shulasida bo‘lsa ham o‘qib izlanishgan. Kunduzlari o‘z kasbu- korlari bilan mashg‘ul bo‘lishgan. Xo‘sh, bizni nima to‘sib turibdi ilm olishdan.

Talaba yoshlar darsdan bo‘sh vaqtlarini o‘z yotoqxonalaridan chiqmay turib ham mazmunli o‘tkazishlari mumkin. Masalan, kitob o‘qishlari, shashka va shaxmat aqlni charxlovchi o‘yinlarni o‘ynashlari, onlayn til kurslarini tomosha qilishlari va shu kabi o‘zi qiziqqan boshqa foydali mashg‘ulotlar bilan band bo‘lishlari foydadan holi bo‘lmaydi. Prezidentimiz ham bu borada talaba yoshlarimizning bo‘sh vaqtlaridan unumli foydalanishlari uchun ularni o‘qishdan keyingi paytlarda o‘z sohalari bo‘yicha ishlashga imkoniyat berdilar. Tashabbuskor tadbirkorlarni jalb qilgan holda, kompyuter o‘yinlari markazlarini tashkil etish, ularda bolalar va yoshlarning bilim va dunyoqarashini kengaytirishga xizmat qiladigan test, viktorina, rivojlantirish strategiyalari va boshqa foydali dasturlar bo‘lishi zarurligini o‘z yig‘ilishlarida alohida ta’kidlab o‘tdilar. Yoshlarda bolalik chog‘idan kitobga mehr uyg‘otish, mustaqil fikr va keng dunyoqarashni shakllantirish ularning hayot yo‘llarida mustahkam zamin bo‘ladi.

Ma’naviy-axloqiy tarbiya mazmunida milliy va umuminsoniy qadriyatlarni tiklash masalasining kun tartibiga qo‘yish zaruriyatining yuzaga kelganligi munosabati bilan tub o‘zgarishlar yuz berdi. Eng muhim qadriyat inson omili hisoblanadi. Hayot insonga bir marta beriladi. Shuning uchun ham milliy va umuminsoniy qadriyatlarda uni mazmunli, o‘zgalar va o‘zining hayoti ma’nosini anglagan holda o‘tkazish kerakligi haqida ko‘plab rivoyat, hikmat va pand-

nasihatlar mavjud. Ma’naviy-axloqiy tarbiyada yana bir eng qimmatli qadriyat erkinlikdir. Ta’limni demokratlashtirish bilan birga shaxs erki va huquqini hurmat qilish rivojlanadi. Bu esa o‘z navbatida farzand shaxsida mas’uliyatni his etish, ongli intizomga rioya etish ko‘nikmalarini tarbiyalaydi. Shuningdek, vatanparvarlik, xalqlar o‘rtasida do‘stlik va hamkorlik, mas’uliyatni his etish, burch, or-nomus, vijdonlilik, tartiblilik, adolatlilik va boshqa xislatlar tarbiyasi katta ahamiyatga ega. Yoshlar bilan ishlash faoliyatida yosh avlodni axloqiy tarbiyalash masalalari azaldan Sharq xalqlari, xususan, Markaziy Osiyo xalqlari tajribasida yaqqol ko‘zga tashlanadi. Ayniqsa, ko‘plab mutafakkirlarimiz asarlarida xalkimizning murakkab tarixiy – madaniy tajribasi mobaynida yuz bergan voqea – hodisalar mohiyatini jamiyatning ilk bo‘g‘ini bo‘lgan oiladan izlash an’anasini uchratamiz. Xususan, oila va oilaviy tarbiyaga oid fikrlar Abu Nasr Farobiyning “Fozil odamlar shahri”, Abu Rayxon Beruniyning “ “Mineralogiya ”, “Geodeziya”, “Hindiston”, “O‘tgan avlodlar obidalari”, Abu Ali ibn Sinoning “Axloq”, “Axloq fani”, “Oila xo‘jaligi”, Alisher Navoiyning “Hayrat – ul – abror” va “Mahbub – ul – qulub” asarlarida o‘z ifodasini topgan. Millatimiz boshiga tushgan ko‘pgina achchiq qismatlar dastavval oila tarbiyasidagi kamchiliklar oqibati ekanini ma’rifat ahllari yaxshi anglashgan. Bizning ham fikrimizcha, bundan xolos bo‘lishda oila tarbiyasi hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Fitratning “Oila yoki oilani boshqarish tarbiyalari” asarida bu haqda ibratli mulohazalar ilgari suriladi. “Har bir millatning saodati va izzati, shu xalqning ichki intizomi va totuvligiga bog‘liq” – deb yozadi u, tinchlik va totuvlik esa shu millat oilalarining intizomiga tayanadi. Oilada farzandning ma’naviy-axloqiy hislatlarni shakllantirishga nisbatan ehtiyoj bo‘lishi shart.

Xulosa qilib aytganda yoshlarning ma`naviy axloqiy barkamol bo‘lib shakllanishida tyutorlar va Yoshlar bilan ishlash bo‘yicha dekan o‘rinbosarlarining o`rni alohida ahamiyatga ega ammo barcha talaba yoshlarimiz qalbida mehr-muruvvat va rahmdillik tuyg‘ularini shakllantirish va kamol toptirish tuyg‘ularini printsipial mohiyatga ega bo‘lib, bu vazifaning izchil amalga oshirilishi ota-ona zimmasidir. Zero ota-onaning burchlaridan eng oliysi ana shu ma’naviy tarbiya orqali, qadriyatlar orqali, vatanga sodiq farzandlarning tarbiyalash va ularda vataniga, o‘z xalqiga nisbatan faxrlanish tuyg‘usini uyg‘otishdir.

ADABIYOTLAR

1. “YOSHLARGA OID DAVLAT SIYOSATI TO‘G‘RISIDA”gi O‘zbekiston Respublikasi qonuni, 14.09.2016 yildagi O‘RQ-406-son
2. Karimova V. Oilaviy hayot psixologiyasi: O‘quv qo‘llanma. – T.: 2006 – 142 b.
3. Umarova M.M. O‘smirlarda oilaviy qadriyatlar to‘g‘risidagi tasavvurlar shakllanishining ijtimoiy-psixologik shart-sharoitlari: Dis.... psixol.fan.nomzodi:
4. https://lyceum.tma.uz/besh-muhim-tashabbus/

Research Science and Innovation House

“JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN” JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

SIYOSIY MULOQOTDA LINGVISTIK MANIPULYASIYA

Shi Jinding,
“Asia Trans Gas” MChJ QK ofis va jamoatchilik bilan aloqalar bo‘limi boshlig‘i

Annotatsiya. Til fikrni shakllantirishga qodir bo’lganligi sababli, ma’lum til vositalari yordamida fikrlash jarayonlarini manipulyatsiya qilish ham mumkin. Siyosatchilar hozirgi voqealar to’g’risida ommaviy qarashlarning paydo bo’lishiga ta’sir qiladi, ma’lum bir mafkurani shakllantiradi yoki manipulyativ til yordamida uni o’zgartiradi. Ushbu til vositalarini tahlil qilish orqali hatto siyosatchilar barqarorlikni buzishga, aralashtirib yuborishga yoki siyosiy masalalarni orqa planga surib qo’yishga, savollardan qochishga yoki atrofidagilarning his-tuyg’ularni uyg’otishga urinayotgan vaziyatlarni aniqlash mumkin. Shunday qilib, lingvistik manipulyatsiya ko’pincha siyosiy muloqotda bir nechta vazifalarni bajarish uchun ishlatiladi.

Matnni tahlil qilish lingvistik manipulyatsiya jarayonining sxematik bog’langan elementlardan tashkil topgan tuzilishini tavsiflash imkonini beradi, ularni "lingvopolitik strategiyalar" deb ham atash mumkin. Siyosatchining pragmatik niyatiga qarab, bu strategiyalarni gipotetik jihatdan bir necha guruhlarga ajratish mumkin.

Kalit so’zlar: siyosat, lingvopolitika, siyosiy aloqa, manipulyatsiya, lingvistik manipulyatsiya strategiyalari.

"Lingvistik manipulyatsiya" zamonaviy tilshunoslikning eng muhim muammolaridan biri hisoblanadi. Nutq ta'siri nazariyasi bir nechta tushunchalar bilan shug'ullanadi - "nutq ta'siri", "nutqni manipulyatsiya qilish", "lingvistik manipulyatsiya" bo'lib, ular o'zaro bog'liq tushunchalar sifatida ham, qarama-qarshi tushunchalar sifatida ham qo'llaniladi, bundan tashqari, birini boshqasining tarkibiy qismi sifatida belgilash mumkin. Nutq ta'siri qasddan xarakterga ega bo'lib, shaxsga ta'sir o'tkazilayotganda va ta'sir og'zaki shaklda amalga oshiriladi [2]. Lingvistik manipulyatsiya - bu so'zlovchi va qabul qiluvchi o'rtasidagi samarali muloqot bo'lib, unda ma'ruzachi nutq yordamida qabul qiluvchining xatti-harakatlarini o'z xohishiga ko'ra tuzatish orqali kerakli natijaga erishishga qaratilgan. P.B. Parshin bu hodisani keng ma'noda shaxs yoki bir guruh shaxslar ongiga lingvistik vositalar yordamida ta'sir qilish, tor ma'noda esa munosabatni o'zgartirishga qodir bo'lgan nutqning shakllanishi sifatida tavsiflanadiva qabul qiluvchining harakat usuli deb belgiladi [5].

Siyosat - bu davlat va fuqarolar, davlat amaldorlari va fuqarolar o’rtasida ommaviy muloqotni talab qiladigan jamoaviy, jumboqli va maqsadli faoliyat. Siyosiy muloqotning o’ziga xos xususiyatlari - oshkoralik, bir kishiga yo’naltirilgan (adresat - murojaat qiluvchi), auditoriyaning turli xilligidir. Davlat va siyosiy jarayonlarning rivojlanishi siyosiy muloqotda manipulyatsiya tamoyilini kuchaytiradi. Siyosiy kommunikatsion vaziyatni belgilovchi til, ijtimoiy-iqtisodiy, ijtimoiy-madaniy, etnik, diniy kabi omillarni, umuman olganda, aniq tushunish zarur bo’lganligi sababli, o’zgarishlarni bilimga asoslangan holda o’rganish faqat o’z ichiga oladi.

Manipulyativ vositalar zamonaviy siyosiy matnlarga keng ko'lamga ega. Turli siyosiy strategiyalarni amalga oshirishda til vositalarining rolini o'rganish zamonaviy lingvosiyosatning dolzarb vazifalaridan biridir. Lingvistik dunyo xaritasi, lingvistik o'ziga xoslik va lingvistik tafakkurda antropologik nazariyalarning etakchi roli ushbu tadqiqotni kognitiv sohaning rivojlanish qat'iyatiga aylantiradi: "...ba'zi odamlar boshqalarning fikri va xatti-harakatlarini nazorat qilish orqali tildan o'z fikrlari yoki his-tuyg'ularini etkazish uchun emas, balki undan o'z foydasi uchun foydalanadilar. Ko'rinib turibdiki, ularning maqsadi muloqot emas, balki manipulyatsiyadir" [6, 173]. Jahon siyosiy amaliyotida keng tarqalgan hodisa – siyosiy ongni manipulyatsiya qilish yetarli darajada yoritilmagan va bu uni har tomonlama o'rganishni taqozo etadi. Umumiy siyosiy jarayonni tashkil etuvchi shart va sabablarni o'rganish katta qiziqish uyg'otadi [3; 4; 6]. Bu omillar asosan matnni shakllantirishning extralingvistik omillarini va uning manipulyatsiya unumdorligini belgilaydi. Shunday qilib, siyosiy manipulyatsiya - bu ob'ektiv yashirin bilimlar orqali joriy etishga qaratilgan ta'sirning o'ziga xos shakli, ammo ba'zi siyosiy guruhlar uchun mazmun shunday kiritilishi kerakki, qabul qiluvchilar kerakli fikrni shakllantirishlari mumkin. Ijtimoiy ongga manipulyatsiyaviy ta'sir ko'rsatadigan turli xil usullarning juda boy to'plami mavjud bo'lib, ular - faktlarni to'g'ridan-to'g'ri manipulyatsiya qilish va ataylab yolg'on ma'lumotlarni tarqatishdan tortib nozikroq ta'sir qilish usullarigacha bo'lib, ular orasida lingvistik usullar alohida qiziqish uyg'otadi. Til orqali manipulyatsiya - bu siyosatchilarning nuqtai nazarini ongsiz ravishda qabul qilish uchun auditoriyaga bilvosita ta'sir ko'rsatishga qaratilgan til elementlari va ulardan foydalanish tamoyillaridan foydalanish hisoblanadi. Bunday hollarda, R.Blakar ta'kidlaganidek, "til ijtimoiy hokimiyat quroli sifatida ishlatiladi" [2, 90]. Boshqacha qilib aytadigan bo'lsak, siyosatchilar auditoriyaga ma'lum bir g'oyani singdirish, ularga mo'ljallangan munosabatni shakllantirish, auditoriya mustaqil ravishda shakllantirishi mumkin bo'lmagan hissiy reaktsiyalarni qo'zg'atish uchun lingvistik maniputlyatsiyadan, foydalanishadi. To'g'ridan-to'g'ri lingvistik tahlilni professional lingvistik tahlilsiz aniqlash mumkin emas, masalan: kontent tahlili, nutq tahlili, niyat tahlili, psixolingvistik tahlil, kognitiv tahlil va boshqalar. Demak, lingvistik manipulyatsiya fanlararo tadqiqot ob'ekti hisoblanadi, jumladan: siyosat, tilshunoslik, psixologiya, sotsiologiya va madaniyatshunoslik. X.Grisning postulatlari lingvosiyosiy manipulyatsiyani muloqotning muvaffaqiyatli turi deb hisoblash uchun juda mos keladi [8]. U bilan bog'liq holda, siyosatchilar muvaffaqiyatli muloqotga erishish uchun ongsiz ravishda amal qiladigan to'rtta eng muhim tamoyil mavjud:

1) axborot mazmuni postulati (yangi narsani aytib berish);
2) aniqlik postulati (aniq gapirish, noaniqlikdan qochish);
3) izchillik postulati (mavzudan chetga chiqmaslik);
4) haqiqat postulati (samimiy gapirish).

Ommaviy axborot vositalari jamoatchilik fikrini, jamoatchilik ongini shakllantirish, ko'pincha siyosiy jarayonda bevosita ishtirok etuvchi ijtimoiy xulq-atvorni tashkil etishda jamiyatning eng ta'sirli sohasi ekanligi inkor etib bo'lmaydi. Ommaviy axborot vositalarining qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud tarmoqlari kabi davlat hokimiyati vositalariga ega bo'lmasa

ham, siyosiy jarayonlarga eng ko’p ta’sir ko’rsatishi mumkin, ular hokimiyatni nazorat qilish, jamiyat nomidan gapiradigan odamlarning manfaatlarini e’lon qilish va himoya qilishga chaqiriladi. Matnni tahlil qilish lingvistik manipulyatsiya jarayonining strukturasini tavsiflash imkonini beradi, u sxematik tarzda bog’langan elementlardan iborat:

• motiv - tashqi yoki ob’ektiv sabab, ob’ektiv yoki ichki sabablar orqali suhbatdoshni fikrini o’zgartirish;

• niyat – suhbatdoshga ma’lum ma’lumotlarni yetkazish bo’yicha muloqot;

• strategiya – siyosatchilarning o’z oldiga qo’ygan yakuniy maqsadi;

• taktika – tanlangan strategiyalarni amalga oshirish uchun siyosatchilar tomonidan ko’rilgan amaliy yondashuvlar.

• lingvistik vositalar – siyosatchilar foydalanadigan barcha til darajasidagi materiallar. Shuni ta’kidlash kerakki, turli xil lingvistik talqinlar asosan lingvistik vositalarni tanlash imkoniyati bilan belgilanadi. Agar bir xil lingvistik vositalar ba’zi hollarda mohirlik bilan chalg’itishga xizmat qilsa, lekin boshqalarida noxush xabarning mutlaqligini yumshatish yoki shunchaki xabarni yanada yorqinroq ifodalash, jarayonida ifodalash uchun lingvistik manipulyatsiya hosil bo’ladi. Matn darajasida lingvosiyosiy strategiyalarni gipotetik jihatdan quyidagi guruhlarga ajratish mumkin:

1) yashirinlik (yashirin strategiyalar) va aniqlik (emotiv sintaktik tuzilmalar, rangli lug’at, stilistik vositalar va boshqalar) strategiyalari;

2) tahdidni ifodalovchi lingvistik vositalar (qattiq strategiyalar - qo’zg’alish va to’g’ridan-to’g’ri ta’sir qilishning qo’pol "ustun" usullarini nazarda tutadi) va betahdid bo’lmaslik (yumshoq strategiyalar) manipulyatsiya lingvistik strategiyalari;

3) lingvistik manipulyatsiya strategiyalari bilan to’yinganlik darajasi bo’yicha farqlanadigan siyosiy media matnlarining turlari - faktik yangiliklar matnlari manipulyatsiya fonidan deyarli mahrum bo’lishi mumkin, tahliliy matnlar esa odatda ushbu "virus" bilan to’liq "yuqtirilgan" [1].

Xulosa qilib aytadigan bo’lsak, siyosiy muloqot katta auditoriya orasida ma’lum bir dunyoqarashni - ma’lum bir dunyo rasmini shakllantirishga qaratilgan bo’ladi. Muloqotning ushbu o’ziga xos turi tilni boshqarishning tarkibiy qismi bo’lishi mumkin - u turli til guruhlarida lingvomadaniy qadriyatlardan "tayanch tosh" sifatida foydalangan holda qanday modellashtirilganligini, ijtimoiy tartib qanday targ’ib qilinishini, lingvistik dunyo xaritasining qaysi elementlari chegaradan tashqarida qolayotganini aks ettiradi. Siyosatchilar tomonidan qollaniladigan manipulyativ lingvistik strategiyalar yoki har bir til hamjamiyatiga xos bo’lgan kontseptual so’z tasviri shakllanadi.

Adabiyotlar

1. Aoki K. Introduction: Language as a Virus // Miami University Review, –1999, Vol. 53, No. 4. – pp. 961–971

2. Блакар Р.В. Язык как инструмент социальной власти // Моделирование языка и социальной взаимозависимости, - М.: Прогресс, -1987. – Страницы 88-125

3. Chilton P. Political Discourse Analysis: Theory and Practice. – London: Routledge, – 2004. – 224 p.

4. Dijk T.A. Political discourse and ideology // Doxa Comunicación Social relations and interdisciplinary curricula review. – January, 2002, – pp. 207-225 URL: http://www.discourse-in-society.org/dis-pol-ideo.htm

5. Паршин П.Б. Речевое воздействие: основные формы ва разновидности / П.Б. Паршин // Рекламный текст: Семиотика и лингвистика. - М.: Эксмо, 2000. - 372 с.

6. Wodak R. The Discourse of Politics in Action: Politics as Usual. – London: Palgrave Macmillan, – 2009. – 251 p.

7. Zeynalova, S.S., Allohverdiyeva. A.M. Introduction to Rhetoric. – Baku: Mutarjim, – 2017. – 240 p.

8. Грейс Г.П. Логика и речевое общение / пер. Английский В. В. Туровского // – Новое в зарубежной лингвистике. Лингвестическая прагматика, - Москва, -1985, т.16, - с.217-237

Research Science and Innovation House

“JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN” JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

O’RTA OSIYODA O’ZBEKISTONNING MADANIY-MA'RIFIY JIXATDAN TUTGAN O’RNI

Shaxnoza Almasovna Ashurova
O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Biznes va tadbirkorlik oliy maktabi “Chet tillari va ishbilarmonlik muloqoti” kafedrasi dotsenti
PhD, dotsent
ashurovashahnoza1881@gmail.com
Toshkent, O‘zbekiston

Annotatsiya: Qadimgi savdo yo‘llarining tarixiy tarmog‘i bo‘lgan Ipak yo‘li Sharq va G‘arb o‘rtasidagi integratsiya va almashinuvda muhim rol o‘ynab, qariyb ikki ming yillik sivilizatsiyalarning gullab-yashnashiga ta’sir ko‘rsatdi. Chang‘andan (hozirgi Sian) boshlanib, yo‘nalish Sharqiy Osiyo, O‘rta yer dengizi va Hindiston yarimoroli bo‘ylab 10 ming kilometrdan ortiq masofani bosib o‘tdi. Miloddan avvalgi 2-asrdan boshlab. e. eramizning XVI asr oxirigacha. Miloddan avvalgi davrda u turli xil tovarlar, jumladan, Xitoy ipaklari, qimmatbaho metallar, kulolchilik va ziravorlar savdosini osonlashtirgan. Ipak yo‘li nafaqat savdo-sotiqni osonlashtiribgina qolmay, balki buddizm, islom, nasroniylik kabi dinlarni, shuningdek, ilm-fan va texnika yutuqlarini, jumladan qog‘oz va poroxni ham tarqatdi. Arxitektura va muhandislik innovatsiyalari, tibbiy bilimlar va oshpazlik an'analari almashinuvi ham yo'nalish bo'ylab jamiyatlarni boyitdi. Ipak yo‘lining merosi karvonsaroylar, ko‘priklar va savdo shaharlari kabi ko‘plab yodgorliklarda, shuningdek, u o‘tgan hududlarning relyefi, me’morchiligi, iqtisodiy taraqqiyoti va madaniy an’analariga ta’sirida o‘z aksini topgan.

Kalit so’zlar: Ipak yo‘li, Infratuzilma, masjid, madrasa, mehmonxona, karvonsaroy, savdogarlar, tarixiy obida

Abstract: The Silk Road, a historic network of ancient trade routes, played a key role in the integration and exchange between East and West, influencing the prosperity of civilizations for nearly two millennia. Beginning in Chang'an (modern-day Xi'an), the route stretched across East Asia, the Mediterranean, and the Indian subcontinent, covering more than 10,000 kilometers. From the 2nd century BCE to the late 16th century CE, it facilitated the trade of a variety of goods, including Chinese silk, precious metals, ceramics, and spices. In addition to facilitating trade, the Silk Road also spread religions such as Buddhism, Islam, and Christianity, as well as scientific and technological advances, including paper and gunpowder. The exchange of architectural and engineering innovations, medical knowledge, and culinary traditions also enriched societies along the route. The legacy of the Silk Road is reflected in numerous monuments such as caravanserais, bridges and trading cities, as well as in its influence on the topography, architecture, economic development and cultural traditions of the regions through which it passed.

Keywords: Silk Road, Infrastructure, mosque, madrasa, hotel, caravanserai, merchants, historical site

“JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN” JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

Аннотация: Шелковый путь, историческая сеть древних торговых путей, сыграл важную роль в интеграции и обмене между Востоком и Западом, влияя на расцвет цивилизаций на протяжении почти двух тысяч лет. Начиная с Чанъаня (ныне Сиань), маршрут охватывал более 10 000 километров через Восточную Азию, Средиземное море и Индийский субконтинент. Со 2 века до н.э. е. до конца 16 века нашей эры. э., он способствовал торговле различными товарами, включая китайский шелк, драгоценные металлы, керамику и специи. Шелковый путь не только способствовал торговле, но и распространял такие религии, как буддизм, ислам и христианство, а также достижения науки и техники, включая бумагу и порох. Архитектурные и инженерные инновации, медицинские знания и обмен кулинарными традициями также обогатили общества вдоль маршрута. Наследие Шелкового пути отражено во многих памятниках, таких как караван-сараи, мосты и торговые города, а также в влиянии на местность, архитектуру, экономическое развитие и культурные традиции территорий, через которые он проходил.

Ключевые слова: Шелковый путь, инфраструктура, мечеть, медресе, гостиница, караван-сарай, купцы, историческое место.

KIRISH

Ipak yo‘li Sharq va G‘arb o‘rtasidagi integratsiya, almashinuv va muloqotni osonlashtirgan, qariyb ikki ming yil davomida sivilizatsiyalar gullab-yashnashiga chuqur ta’sir ko‘rsatgan qadimiy savdo yo‘llari tarmog‘idir. Dastlab Chang'an (zamonaviy Sian) shahrida paydo bo'lgan bu ulkan tarmoq Sharqiy Osiyodan O'rta er dengizi orqali Hindiston yarimoroligacha cho'zilgan va 10 000 kilometrdan ortiq masofani egallagan. Miloddan avvalgi 2-asr va milodiy 16-asr oxirlari orasida ayniqsa gullab-yashnagan Ipak yo‘li turli tovarlarning qit’alararo kuchli savdosini ta’minlagan. Shunisi e'tiborga loyiqki, Xitoy ipaklari qimmatbaho metallar, kulolchilik, ziravorlar va madaniy artefaktlar bilan bir qatorda, to'qimachilik, shisha, sharob va otlarga almashtirilgan [4].

Ipak yo‘li savdo-sotiqdan tashqari dinlar, jumladan, buddizm, iudaizm, nasroniylik, islom, zardushtiylik va manixeylik dinining tarqalishi uchun kanal bo‘lib xizmat qilgan. Qog‘oz ishlab chiqarish, bosmaxona, porox, cho‘yan, arbalet, magnit kompas, chinni kabi ilm-fan va texnika yutuqlarining keng tarqalishiga ham hissa qo‘shgan. Arxitektura va muhandislik innovatsiyalari, qishloq xo'jaligi texnikasi, tibbiy bilimlar va oshpazlik an'analari ham almashildi, bu yo'nalish bo'ylab jamiyatlarni boyitdi.

Ipak yo‘li jahon iqtisodiyoti, jamiyati, madaniyati va atrof-muhitida o‘chmas iz qoldirgani uning yo‘nalishi bo‘ylab joylashgan turli yodgorliklar, manzilgohlar va madaniy landshaftlardan dalolat beradi. Bularga quyidagilar kiradi:

1. Infratuzilma: Karvonsaroylar, mehmonxonalar, harbiy postlar, garnizon stansiyalari, istehkomlar, ko‘priklar, irrigatsiya tizimlari va savdo va transport uchun muhim tabiiy diqqatga sazovor joylar.

2. Ishlab chiqarish: Ipak yo'li bo'ylab savdo qilinadigan tog'-kon korxonalari, metallni qayta ishlash markazlari, ishlab chiqarish markazlari, hunarmandchilik ustaxonalari va boshqa sanoat ob'ektlari.

3. Natijalar: tijorat shaharlari, shahar markazlari, diniy joylar, ziyoratgohlar va siyosiy voqealar, badiiy yutuqlar va intellektual almashinuvlar bilan bog'liq joylar.

Ipak yo'li mulkining ajoyib universal qiymatining atributlariga quyidagilar kiradi:

- Topografik va tabiiy xususiyatlar: cho'llardan to tog'lar, daryolar va vohalargacha bo'lgan turli xil landshaftlar savdo yo'llari va aholi punktlarini belgilab berdi.
- Shahar modellari va arxitektura loyihalari: madaniy va texnologik almashinuvni aks ettiruvchi turli xil arxitektura uslublari, shahar tartiblari va monumental tuzilmalar.
- Ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish: Savdo va madaniy hamkorlikning mahalliy iqtisodiyotlarga, ijtimoiy tuzilmalarga va boshqaruv tizimlariga ta'siri.
- Siyosiy voqealar: diplomatik munosabatlar va siyosiy ittifoqlar yaratilgan va transkontinental savdo yo‘llari ta’sirida bo‘lgan joylar.
- Diniy-ma’naviy qadriyatlar: Ipak yo‘li bo‘ylab turli konfessiyalarning tarqalishi va birga yashashini aks ettiruvchi ziyoratgohlar, ibodatxonalar, masjidlar va ziyoratgohlar.
- Fan va texnologiya yutuqlari: Astronomiya, matematika, tibbiyot va muhandislik kabi turli sohalardagi innovatsiyalar butun qit'alarga tarqaldi.
- san'at sohasidagi yutuqlar: haykaltaroshlik, rangtasvir, kulolchilik, to'qimachilik va madaniyatlararo o'zaro ta'sir ta'sirida vujudga kelgan badiiy ijodning boshqa turlari.
- Nomoddiy meros: Ipak yo‘li bo‘ylab uchrashuv va almashishlar natijasida shakllangan og‘zaki ijod, tillar, musiqa, raqs, folklor va adabiy asarlar [6].

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Ipak yo'li mulki Ajoyib universal qiymat mezonlariga javob beradi:

- 1 mezon: savdo-sotiq va madaniy an'analarning keng masofalarga tarqalishi, madaniy almashinuv va o'zaro tushunishni rag'batlantirish namunasi bo'lib xizmat qiladi.
- 2 mezon: Uzoq muddatli savdo va madaniy almashinuvni qo'llab-quvvatlash uchun zarur bo'lgan alohida shahar, arxitektura va texnologik ansambllarni o'z ichiga oladi.
- 3-mezon: Insonning turli xil muhitlar bilan o'zaro ta'siri, savdo yo'llari bo'ylab landshaftlarning moslashishi va o'zgarishining ajoyib dalillarini o'z ichiga oladi.
- 4 mezon: Ipak yo‘li hududlarida aks-sado berishda davom etayotgan tarixiy va hayotiy an’analar, e’tiqodlar va qadriyatlar tizimi bilan bevosita bog‘liq.

Xulosa qilib aytganda, Ipak yo‘li hududi insoniyat tarixidagi muhim bosqich bo‘lib, iqtisodiy, madaniy va texnologik innovatsiyalar butun qit’alar bo‘ylab tsivilizatsiyalarni bog‘lab, jahon ahamiyatiga molik meros qoldirdi.

Islom me’morchiligi va yodgorliklari

- Masjidlar. O‘zbekistonda ko‘plab masjidlar joylashgan bo‘lib, ularning har birida o‘ziga xos me’moriy uslublar va rang-barang koshinlar, murakkab geometrik naqshlar va xattotlik kabi bezak elementlari aks etgan.
- Madrasalar: Bu islom ta'lim muassasalari arxitektura mo"jizalari bo'lib, murakkab koshinlar bilan bezatilgan, ko'pincha katta hovlilar va ta'sirchan kirish portallari bilan bezatilgan.
- Maqbaralar: Ko‘pgina tarixiy shaxslar, jumladan, hukmdorlar va olimlar ham rang-barang koshinlar, gumbazlar va ba’zan minoralar bilan bezatilgan bezakli maqbaralarda dafn etilgan.

Madaniy tadbirlar va festivallar

- Navro'z (Navro'z): Fors Yangi yili mart oyida an'anaviy musiqa, raqs va ziyofatlar bilan nishonlanadi.

- “Ipak va ziravorlar” festivali: Buxoroda o‘tkaziladigan spektakllar, hunarmandchilik ko‘rgazmalari va madaniy ko‘rgazmalar orqali mintaqaning Ipak yo‘li savdosidagi tarixiy rolini targ‘ib qiladi.

Madaniy merosni saqlash

- YuNESKOning Butunjahon merosi ob’yektlari: O‘zbekistonning o‘z madaniy merosini asrab-avaylashga intilishi, xususan, Samarqand, Buxoro va Xivaning YUNESKOga kiritilishi orqali yaqqol namoyon bo‘ladi.

- restavratsiya loyihalari: tarixiy obidalarni qayta tiklash va saqlash, ularning kelajak avlodlar uchun ochiq va yaxshi saqlanishini ta'minlash bo'yicha olib borilayotgan ishlar.

Turistik infratuzilma

- Turar joy: Variantlar tarixiy binolarda joylashgan hashamatli mehmonxonalardan tortib, butik mehmonxonalar va oilaviy uylargacha, sayyohlarga ko'p tanlash imkoniyatini beradi.

- Transport: Yaxshilangan aeroport aloqalari, yirik shaharlar orasidagi tezyurar poyezdlar va yaxshi ta’mirlangan yo‘llar madaniy joylarga sayohatni osonlashtiradi.

Iqtisodiy ta'sir

- Ish o'rinlari yaratish: Madaniy turizm mehmondo'stlik, gidlar, hunarmandchilik va transportda ish o'rinlari yaratish orqali mahalliy iqtisodiyotni qo'llab-quvvatlaydi.

- Daromad olish: Turizm turistlarning turar joy, oziq-ovqat, esdalik sovg‘alari va ekskursiyalarga sarflagan mablag‘lari orqali iqtisodiy o‘sishga hissa qo‘shadi.

Joylashtirish vositalari.

2023 yil 12 oyi davomida 853 ta yangi joylashtirish vositalari (24 883 ta o’rin), shundan, 134 ta mehmonxonalar, 232 ta xostellar, 452 ta oilaviy mehmon uylari, 3 ta sanatoriy va sog’lomlashtirish ob’ektlari tashkil etilib, ularning jami soni 5 526 taga, o’rinlar soni 141,1 mingtaga yetkazildi.

Asosiy ko’rsatkich nomi		2016 yil	2017 yil	2018 yil	2019 yil	2020 yil	2021 yil	2022 yil	2023 yil
Joylashtirish vositalari	dona	609	767	1 096	2 163	2 789	4 015	5029	5526
	xona	16 445	18 588	24 646	33 388	37 455	47 619	55277	63486
	o’rin	31 950	37 065	50 434	71 979	83 115	103 296	124191	144094

Shundan:

Asosiy ko’rsatkich nomi		2016 yil	2017 yil	2018 yil	2019 yil	2020 yil	2021 yil	2022 yil	2023 yil
Mehmonxonalar	dona	541	681	702	720	787	799	935	1018
	xona	15613	17639	18557	19671	21909	23211	28628	33205
	o’rin	29743	34580	36601	37914	42116	43683	55544	64214

Asosiy ko’rsatkich nomi	2016 yil	2017 yil	2018 yil	2019 yil	2020 yil	2021 yil	2022 yil	2023 yil

Xostellar	dona	10	16	62	214	241	357	596	703
	xona	86	125	446	2238	2555	3712	6655	8049
	o’rin	399	489	1543	6931	7808	11666	19796	24563

Asosiy ko’rsatkich nomi		2016 yil	2017 yil	2018 yil	2019 yil	2020 yil	2021 yil	2022 yil	2023 yil
Oilaviy mehmon uylari	dona			106	886	1386	2458	3202	3458
	xona			278	2323	3194	8800	11045	11579
	o’rin			841	7146	11263	21018	28073	30738

Asosiy ko’rsatkich nomi		2016 yil	2017 yil	2018 yil	2019 yil	2020 yil	2021 yil	2022 yil	2023 yil
Sanatoriy va sog’lomlashtirish ob’ektlari	dona			76	89	95	115	88	86
	xona			4155	4918	5043	5408	4490	4918
	o’rin			8497	10034	10346	11031	9152	10033

Asosiy ko’rsatkich nomi		2016 yil	2017 yil	2018 yil	2019 yil	2020 yil	2021 yil	2022 yil	2023 yil
Boshqa joylashtirish vositalari	dona	29	35	75	127	140	143	208	261
	xona	373	412	605	2119	2377	3 244	4 459	5 735
	o’rin	904	998	1476	4977	5791	7 949	11 626	14 546

1.2 Tarixiy turizm:

– O‘zbekistonda tarixiy turizm Samarqanddagi qadimiy Afrosiyob shahri, Buxorodagi Ark qo‘rg‘oni, Xivadagi Ichanqal’a kabi joylarga yo‘naltirilgan.

– Bu saytlar O‘zbekistonning ming yillik tarixi, jumladan, islomgacha bo‘lgan sivilizatsiyalar, fors va turkiy ta’sir davrlari haqida ma’lumot beradi.

O‘zbekistondagi tarixiy turizm – bu madaniyatlar va tarixiy davrlarning boy rang-barangligini namoyish qiluvchi minglab yillar davomida tsivilizatsiyalar va ta’sirlar bo‘ylab qiziqarli sayohatdir. Quyida O‘zbekistonning asosiy tarixiy obidalari haqida batafsil ma’lumot berilgan:

Samarqand

Afrasiyob (Qadimgi Marakanda):

- Tarix: Afrasiyob Samarqandning qadimiy shahri bo‘lib, 2500 yildan ortiq tarixga ega. U Ipak yo‘lidagi yirik shahar va So‘g‘d imperiyasining poytaxti bo‘lgan.

- Arxeologik joylar: tashrif buyuruvchilar qadimiy devorlar, saroylar va turar-joy binolari qoldiqlarini o'rganishlari mumkin. Afrasiyob muzeyida bu joydan topilgan artefaktlar, jumladan, kulolchilik, tangalar va haykallar namoyish etiladi.

- Mashhur joylar: Afrasiyobning devoriy suratlarida qadimiy hayot manzaralari aks ettirilib, so‘g‘d xalqi san’ati va madaniyati haqida tasavvur uyg‘otadi.

Registon maydoni:

– Registon maydoni islom me’morchiligi bilan mashhur bo‘lsa-da, Temuriylar sulolasi davridagi ilm va madaniyat markazi sifatidagi tarixiy ahamiyatini ham o‘zida aks ettiradi.

Buxoro

Ark qal'asi:

- Tarix: Ark qal'asi Buxorodagi eng qadimiy binolardan biri bo'lib, uning tarixi ming yildan ko'proqqa borib taqaladi. U qirollik qarorgohi, harbiy qal'a va ma'muriy markaz bo'lib xizmat qilgan.

- Arxitektura xususiyatlari: Devorlari ichida Buxoro tarixining turli davrlariga oid turli me’moriy uslublarni namoyish qiluvchi ko‘plab saroylar, masjidlar va ma’muriy binolar joylashgan.

- Muzey: Ark muzeyida qadimiy kulolchilik va qurollardan tortib murakkab to'qimachilik buyumlari va qirollik liboslarigacha bo'lgan turli artefaktlar namoyish etiladi.

Buxoroning tarixiy markazi:

- YuNESKOning Butunjahon merosi ob'ekti: Buxoroning butun tarixiy markazi YuNESKOning Butunjahon merosi ro'yxatiga kiritilgan va 9-17-asrlarga oid 140 dan ortiq me'moriy yodgorliklarni o'z ichiga oladi.

- Diqqatga sazovor joylar: Asosiy joylar qatoriga Kalon minorasi, Kalon masjidi, Mir-i Arab madrasasi va savdo gumbazlari (yopiq bozorlar) kiradi, ularda savdogarlar Ipak yo'lida savdo qiladilar.

Xiva

Ichan qal'a:

- Tarix: Ichan Qal'a 2000 yildan ortiq, YUNESKOning Butunjahon merosi ro'yxatiga kiritilgan go'zal saqlanib qolgan qadimiy mustahkam shahardir. U Ipak yo‘lida yirik savdo nuqtasi bo‘lib xizmat qilgan.

- Arxitektura durdonalari: Ichan Qal'aning o'rnida ko'plab masjidlar, madrasalar (islom maktablari), minoralar, saroylar va maqbaralar joylashgan bo'lib, ularning har biri Markaziy Osiyo me'morchiligining o'ziga xos uslublarini aks ettiradi.

- Asosiy diqqatga sazovor joylar: Diqqatga sazovor inshootlarga Ark qal'asi, Muhammad Amin Xon madrasasi va baland Islom Xo'ja minorasi kiradi.

Madaniy va tarixiy ahamiyati

- Ipak yo'li merosi: Bu shaharlar Ipak yo'li savdo tarmog'ida muhim rol o'ynagan, Sharq va G'arb o'rtasidagi madaniy almashinuv va savdoni osonlashtirgan.

O‘zbekistondagi Ipak yo‘li merosi ming yilliklarni qamrab olgan muhim tarixiy va madaniy meros bo‘lib, mintaqaning Sharq va G‘arb o‘rtasidagi savdo, madaniyat va g‘oyalar chorrahasi sifatidagi muhim rolini aks ettiradi [1].

NATIJALAR

Quyida O‘zbekistonning Ipak yo‘li merosining to‘liq ko‘rinishi:

– Ipak yo‘li Xitoyni Markaziy Osiyo, jumladan, O‘zbekiston orqali O‘rta yer dengizi dunyosi bilan bog‘lagan savdo yo‘llari tarmog‘i edi. U taxminan miloddan avvalgi 2-asrdan

eramizning 14-asrigacha Sharq va G‘arb o‘rtasida tovar, texnologiya, din va madaniyat almashinuvini osonlashtirgan.

15—16-asrlarda Osiyo qit’asi g‘arb tomonga cho‘zilgan minglab katta va kichik yo‘llar bilan o‘ralgan. Bu yo'llar bo'ylab ekzotik matolar, sharq tovarlari va ziravorlar olib ketilgan karvonlar o'tgan. Bu magistrallar bo‘ylab asosiy chorrahalarda karvonsaroylar, shahar va qishloqlar paydo bo‘lib, gullab-yashnagan.

Bu chorrahalar milliy hunarmandchilik markazlari, san’at maktablari, madrasalar, saroylar, maqbaralarga aylandi. Savdogarlar, missionerlar va ziyoratchilar bu yo'llar bo'ylab sayohat qilib, yangi dinlar, urf-odatlar va shisha, chinni, sovun va porox kabi tovarlarni kiritdilar. Ipak yo'li orqali amalga oshirilgan madaniy almashinuvlar mamlakatlarni tinch savdo va butun insoniyat uchun muhim bo'lgan madaniy va ma'naviy qadriyatlar almashinuvi orqali bog'ladi[5].

YUNESKO bilan hamkorlikda ushbu tarixiy merosni qayta tiklash bo‘yicha uzoq muddatli maxsus dastur ishlab chiqilgan. Ushbu tashabbus doirasida 1994 yilda “Ipak yo‘lini qayta tiklash to‘g‘risida”gi Samarqand deklaratsiyasi qabul qilindi. Asosiy turistik marshrut hozirda Markaziy Osiyoning 32 ta shahrini qamrab oladi. Ipak yo‘lining diqqatga sazovor joylari Toshkent, Samarqand, Buxoro, Xiva va Farg‘ona vodiysi shaharlari bo‘lib, sayohatchilarga o‘tmishga qiziqarli sayohatni taklif etadi.

Ko'p asrlar ilgari Buyuk Ipak yo'li O'rta Osiyo taraqqiyotida, xususan, Samarqand, Buxoro, Xiva va Shosh (hozirgi Toshkent) shaharlarining shakllanishida hal qiluvchi rol o'ynagan. Bu shaharlar karvonsaroylar va islom arxitekturasining o‘rta asr yodgorliklari bilan ajralib turadigan o‘ziga xos sharqona nafislikni saqlab qolgan, ular dunyo miqyosida shuhrat qozongan. O‘zbekiston asta-sekin bu qadimiy Ipak yo‘li shaharlarining jozibasi tufayli Osiyoning mashhur sayyohlik maskaniga aylanib bormoqda.

Bugungi O‘zbekiston hududida joylashgan Samarqand savdo, madaniyat va intellektual faoliyatning asosiy markazi sifatida Ipak yo‘lida muhim o‘rin tutgan. O‘zining karvonsaroylari, savdogarlar va hayvonlarning dam olish maskanlari bilan mashhur bo‘lgan u hunarmandchilik, to‘qimachilik, kulolchilik va metall buyumlar ishlab chiqarish markazi sifatida ham rivojlangan. Miloddan avvalgi II asrning mashhur xitoy sayyohi Chjan Tsyanning yozishicha, Samarqand nafis otlar, nefrit va ipak kabi qimmatbaho buyumlari bilan maqtangan [2].

Milodiy 14-asrda yashagan mashhur arab sayyohi Ibn Battuta Samarqandni “dunyodagi eng yirik va eng go‘zal shaharlardan biri”, gavjum bozorlar va yam-yashil bog‘lar bilan to‘la, deb ta’riflagan.

Hozirgi O'zbekiston hududida joylashgan Buxoro ham Ipak yo'lida xuddi shunday muhim o'rinni egallagan. U to‘qimachilik va kulolchilik savdosining yirik markazi sifatida rivojlanib, islom ilm-fan va madaniy almashinuv markazi sifatida tanilgan. Milodiy 10-asrda yashagan mashhur fors tarixchisi va geografi Al-Maqdisiy Buxoroni 12 ming do‘kon va jonli hunarmandlar jamoasiga ega gavjum shahar deb ta’riflagan.

XVII-XVIII asrlarda O‘zbekistondagi Ipak yo‘lining yana bir muhim shahri bo‘lgan Xiva ipak, paxta va jun gazlamalar ishlab chiqarishi bilan ajralib turardi. XVII asrning atoqli fransuz yozuvchisi va sayyohi Jan-Batist Tavernier Xivani o‘zining muhtasham qal’asi, yam-yashil bog‘lari va turli xil mahsulotlarni taklif etuvchi gavjum bozorlari uchun maqtagan[4].

Qadimgi dunyoda o‘zbek ipagi ishlab chiqarish yuksak qadrlangan. Hashamatli buyum bo‘lgan ipak katta talabga ega bo‘lib, Yevropagacha yetib borgan Ipak yo‘li bo‘ylab savdoda hal

qiluvchi rol o‘ynagan. O‘zbekistonning qulay iqlimi va strategik joylashuvi ipak qurtining asosiy oziq manbai bo‘lgan tut daraxtlarini yetishtirishga xizmat qildi, bu esa ipak yetishtirishning ko‘payishiga olib keldi. Ayniqsa, Samarqand “Dunyoning ipak poytaxti” laqabini olgan.

Shunday qilib, O‘zbekistonning Ipak yo‘lidagi strategik mavqei Sharq va G‘arb o‘rtasida keng savdo va madaniy almashinuvni yo‘lga qo‘ydi. Mamlakatning boy ipak va paxta yetishtirishi, mohir hunarmandlar va yaxshi yo‘lga qo‘yilgan karvonsaroylar bilan birgalikda uning savdo, madaniyat va ilm-ma’rifat markaziga aylanishiga xizmat qildi. Bugungi kunda O‘zbekistonning Buyuk Ipak yo‘li bo‘ylab qoldirgan tarixiy merosi jahon tarixini shakllantirishda savdo va madaniy almashinuvning doimiy ta’sirini aks ettiruvchi jahon qiziqishini o‘ziga jalb etishda davom etmoqda[6].

MUHOKAMA

Bugungi kunda O‘zbekiston Respublikasi turizm va rekreatsiya sohasida salmoqli salohiyatga ega. Mamlakatda 7400 dan ortiq madaniy meros obyektlari mavjud bo‘lib, ulardan 209 tasi YUNESKOning Butunjahon merosi ob’ektlari ro‘yxatiga kiritilgan Xiva, Buxoro, Samarqand va Shahrisabz muzey shaharlarida joylashgan. O‘zbekistonda so‘nggi yillarda sayyohlar soni sezilarli darajada oshdi, xorijdan kelganlar soni 2017-yildagi 2,69 milliondan 2018-yilda 5,3 millionga yetdi. Bu davrda sayyohlik tashkilotlari soni ham sezilarli darajada oshdi: 2015 yildagi 398 tadan 2018 yil oxirida 950 taga yetdi, mehmonxona obyektlari soni esa 661 tadan 900 tagacha oshdi.

Turli mintaqalar yoki zonalarning turizm va rekreatsion salohiyatini o'rganishda ularning geografik xususiyatlarini va zamonaviy rivojlanishini hisobga olish juda muhimdir. Potensial tushunchasi turli xil ma'nolarni o'z ichiga oladi, shu jumladan ma'lum maqsadlar yoki maqsadlarga erishish uchun ishlatilishi mumkin bo'lgan resurslar, imkoniyatlar va vositalar (Ozhegov, 2008). Tadqiqotchi E.V. Kolotova (1999) tomonidan ta'kidlanganidek, mintaqaning madaniy va tarixiy rekreatsion resurslari salohiyatini beshta asosiy turga bo'lish mumkin: tarixiy, arxeologik, shaharsozlik va arxitektura, badiiy va hujjatli yodgorliklar.

Hududlarning sayyohlik va rekreatsion salohiyati haqida turli mualliflar turlicha fikr bildirishdi. V.I. Kruzhalin uni rekreatsion rivojlanishni rag'batlantiradigan va qo'llab-quvvatlovchi hududiy uyg'unlik va rekreatsion resurslarning holati - tabiiy, madaniy va tarixiy deb belgilaydi (Kruzhalin va boshqalar, 2014; Suxova va boshqalar, 2018). Bunga aholining turizm faoliyatiga bo'lgan ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan turistik va rekreatsion resurslar kiradi (Pirojnik, 1975; Preobrajenskiy, 1975; Lixanov, Krivosheev, 1981) .

Aksariyat mualliflar mintaqaning turistik va rekreatsion resurslarini uch guruhga ajratadilar: tabiiy, madaniy-tarixiy va ijtimoiy-iqtisodiy.

Biroq, V.I. Kruzhalin, N.S. Mironenko, N.V. Zigern-Korn va N.V. Shabalin to'rtinchi guruhni qo'shadi: axborot, turizm va rekreatsion resurslar (Kruzhalin va boshq., 2014). Zamonaviy sharoitda dam olish sog'liqni saqlash va ta'limdan tortib, doimiy yashash joyida ham, undan tashqarida ham sport va madaniy-ko'ngilochar tadbirlargacha bo'lgan keng ko'lamli faoliyatni qamrab oladi (Porosenkov, Xudyakova, 2009) [3].

Tabiiy turizm va rekreatsion resurslarga iqlim, suv resurslari (daryolar, ko'llar, sharsharalar va boshqalar), o'simlik va hayvonot dunyosi, tabiiy yodgorliklar va qo'riqxonalar kiradi. Madaniy va

tarixiy resurslarga arxeologik yodgorliklar, tarixiy yodgorliklar, shaharsozlik va arxitektura, monumental san’at asarlari, hujjatli obyektlar, muzeylar, teatrlar va botanika bog‘lari kabi turli ob’yektlar kiradi. Ijtimoiy-iqtisodiy turistik-rekreatsion resurslar hududning transport qulayligi, transport tarmoqlarining rivojlanishi, iqtisodiy-geografik joylashuvi, aholiga xizmat ko‘rsatish darajasi, mehnat va ta’lim resurslari, axborot resurslari, moliyaviy resurslar, boshqaruv imkoniyatlari va turizm infratuzilmasini qamrab oladi (mehmonxonalar, restoranlar, sayyohlik markazlari va boshqalar.) (Rudenko, 2017; Topchiy, 2018; Kuprikov, Rabinskiy, 2018; Rudenko, 2019; Dodonova va boshqalar, 2019; Dunets va boshqalar, 2019; Jilavskaya va boshqalar, 2020). Zamonaviy axborot jamiyatida e'tibor eng muhim iqtisodiy kategoriya sifatida axborot resurslariga tobora ortib bormoqda (Kuzik, 2011). Axborot turizmi va rekreatsion resurslar hudud tarixi, madaniyati, tabiati, iqtisodiyoti va aholisi haqidagi bilimlarni o'z ichiga oladi, bu sayyohlar uchun sayohatni rejalashtirish yoki sayohat paytida hal qiluvchi ahamiyatga ega.

XULOSA

O‘zbekistondagi madaniy turizm tashrif buyuruvchilarga islom tarixi, me’morchiligi va an’analarining boy merosi bilan tanishish uchun noyob imkoniyatni taqdim etadi. Mamlakatning o‘z madaniy merosini asrab-avaylashga intilishi, yaxshilangan sayyohlik infratuzilmasi va turli diqqatga sazovor joylar bilan birgalikda O‘zbekistonni madaniyat ixlosmandlari va tarix ishqibozlari uchun jozibador maskanga aylantiradi.

Ipak yo‘li qadimiy savdo yo‘llarining tarixiy tarmog‘i sifatida qariyb ikki ming yil davomida Sharq va G‘arb o‘rtasidagi integratsiya va almashinuvda muhim rol o‘ynagan. Uning ta'siri iqtisodiyot, madaniyat va fanni qamrab oldi, tsivilizatsiyalarning gullab-yashnashiga, dinlar, texnologiya va san'atning tarqalishiga yordam berdi. Ipak yo‘li nafaqat Xitoy ipak, qimmatbaho metallar va ziravorlar kabi tovarlar savdosini osonlashtiribgina qolmay, balki arxitektura, muhandislik va tibbiyot bilimlari almashinuvini ham osonlashtirdi.

Uning mavjudligi natijasida karvonsaroylar, ko'priklar va savdo shaharlari, shuningdek, madaniy yodgorliklar va ziyoratgohlarni o'z ichiga olgan noyob infratuzilma shakllandi. Bu maskanlarda topografik, arxitektura va ijtimoiy-iqtisodiy yutuqlar aks ettirilib, jahon tarixida o‘chmas iz qoldirgan.

Ipak yo‘li mulkining beqiyos umuminsoniy qiymati mezonlari orasida uning savdo va madaniy almashinuvdagi o‘rni, noyob me’moriy va texnologik ansambllarning mavjudligi, insonning atrof-muhit bilan o‘zaro munosabati va tarixiy an’analar bilan bog‘liqligi kiradi.

O‘zbekistonda islom me’morchiligi hamda masjid, madrasa va maqbara kabi yodgorliklar mintaqaning boy madaniy merosidan dalolat beradi. Navro‘z va Ipak va ziravorlar festivali kabi madaniy tadbirlar mintaqaning Ipak yo‘li savdosidagi tarixiy ahamiyatini ta’kidlaydi. O‘z madaniy merosini asrab-avaylash bo‘yicha faol ish olib borilmoqda, buning yaqqol isboti sifatida tarixiy obidalarning YuNESKOning Butunjahon merosi ro‘yxatiga kiritilgani va restavratsiya loyihalari. Yaxshilangan turizm infratuzilmasi mamlakatni madaniyat va tarixga qiziquvchi sayohatchilar uchun jozibador qiladi. Shunday qilib, O‘zbekistonda madaniy turizm islom tarixi, me’morchiligi va an’analarining boy merosini o‘rganish, xalqaro aloqalarni mustahkamlash va mintaqaning iqtisodiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash uchun noyob imkoniyatdir. O'zbekistonning turizm sektori boy madaniy merosi va keng arxeologik, tarixiy va arxitektura resurslari bilan ta'minlangan

turli xil dam olish imkoniyatlaridan foydalanadi. Mamlakatda turizm infratuzilmasini rivojlantirish, uning madaniy va tabiiy diqqatga sazovor joylarini kengaytirishga qaratilayotgan strategik e’tibor uni jahon turizm landshaftidagi istiqbolli yo‘nalishga aylantirmoqda.

ADABIYOTLAR RO’YXATI

1. Bahtiyor Eraliyev. O’zbekiston qadamjolari va ziyoratgohlari. – T. “Turon Zamin Ziyo”, 2017.
2. Sh.A.Ashurova. The features of the development of pilgrimage tourism in the world economy TJE - Thematic journal of Education ISSN 2249-9822 Vol-7-Issue Q3- 2022 http://thematicsjournals.in/index.php/tjed DOI https://doi.org/10.5281/zenodo.6674372 UIF 2020= 7.528 IFS 2020= 7.433 2022 sjifactor 4.549 pp. 190-196.
3. И.С. Кусов. Организация туристической деятельности. Учебное пособие. – Майкоп: ЭлИТ, 2021.
4. Р. Қўчқоров, Ш. Пардаев, Ф.Шарипов, З.Алмарданова. Сурхандарё - буюк ўтмишдан ёрқин келажак сари. – Т. “Маънавият”, 2018. – 320 б.
5. Рустам Мирзаев. Великий шёлковый путь: реалии XXI века. – Москва. Институт актуальных международных проблем. Дипломатической академии МИД Росии; “Научная книга”, 2005. – 248 стр.
6. Ў. Хасанбаев. Диний-маърифий ва ижтимоий-маънавий соҳа тарғиботчилари учун айрим атама ва тушунчаларнинг изоҳли луғати. – Т. “Шамсуддинхон Бобохонов”, 2020. – 608 б.
7. Ш.А.Ашурова. Влияние цифровизации туризма Узбекистана на экономику. Образование и наука в XXI веке. ISNN: 2782-4365. Российская федерация, город Кемерово. 2023.

Research Science and Innovation House

"JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN" JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

Methodology for analyzing words by composition

Mansurova Ravshangul
Ma'mun Universiteti Rus tili va adabiyot fakulteti katta o'qituvchisi

I. Introduction

The study of word composition is a crucial area within linguistics, allowing researchers to unpack the layers of meaning embedded in language. An effective methodology for analyzing words by composition not only furthers our understanding of morphological structures but also enhances our appreciation of the intricate interplay between meaning and form. This essay introduces a systematic approach that emphasizes both theoretical frameworks and practical applications, incorporating insights from contemporary linguistics, cognitive science, and computational linguistics. By delineating key methodological components, such as decomposition into morphemes and syntactic structure, the proposed framework aims to facilitate a comprehensive analysis of lexical items across different languages and contexts. Ultimately, this exploration seeks to demonstrate how a rigorous methodological foundation can yield insights into the cognitive processes underpinning language production and comprehension, thereby contributing to broader discussions on language acquisition and usage in diverse communicative environments.

A. Overview of Word Composition and Its Importance in Linguistic Analysis

An examination of word composition is essential in linguistic analysis as it delves into the intricate structures and functions of words within various contexts. Understanding how words are formed through morphological processes—such as compounding and affixation—provides critical insights into their semantic and syntactic roles. This analysis aligns with the premise that language is not merely a collection of isolated signs but rather a system of interconnected meanings that evolve through usage and interpretation. An illustrative case is the study of argumentative texts, where the construction and composition of words significantly

impact the clarity and persuasiveness of discourse (Farias Coelho et al., 2018). By applying a rigorous analytical methodology that considers both form and function, researchers can uncover the underlying ideologies and discursive stances embedded within linguistic structures, ultimately enriching our comprehension of communication as a whole. Therefore, a nuanced understanding of word composition serves as a foundational element in the broader field of linguistic inquiry.

II. Theoretical Framework

The theoretical framework for analyzing words by composition is fundamentally predicated on the intersection of linguistics and computational methodologies, which seeks to delineate the underlying structural components of language within texts. This framework operates by leveraging text classification technologies, such as the TagHelper tools, which facilitate the automated categorization of discourse actions, thereby offering insights into the collaborative learning dynamics prevalent in educational settings (A. C. Graesser et al., 2008). Furthermore, the integration of a genre-based approach, as well as error analysis in academic writing, bolsters the effectiveness of this framework by contextualizing the compositional elements that contribute to linguistic proficiency (Lasso García et al., 2019). By synthesizing these theoretical constructs, the methodology not only enhances data validation and reliability but also enriches the pedagogical strategies employed by educators, ultimately fostering a more nuanced understanding of language use in diverse contexts.

A. Key Theories in Morphology and Their Application to Word Composition

In exploring key theories in morphology, it is essential to examine how they facilitate the analysis of word composition. Prominent theories, such as Distributed Morphology, challenge traditional notions of morphemes by positing that morphological processes are not merely surface phenomena but interact dynamically within the syntax (Halle & Marantz, 1993). This perspective allows researchers to deconstruct complex words, revealing the underlying syntactic structures that

govern their formation. Moreover, studies highlighting the role of morphological awareness in vocabulary acquisition support practical applications in language education, particularly for learners facing difficulties in word composition ((Franco González et al., 2021)). By integrating these theoretical frameworks into pedagogical methodologies, educators can enhance students' understanding of how morphemes function independently and collectively, ultimately fostering more effective vocabulary learning strategies. As such, a thorough engagement with morphological theories profoundly informs both academic inquiry and practical applications in linguistics.

III. Methodological Approaches

Understanding the methodological approaches underpinning the analysis of word composition is paramount for advancing linguistic research, particularly within the emerging field of Computational Sociolinguistics. Recent studies emphasize the integration of text classification technologies, such as the TagHelper tools, which facilitate improved examination of collaborative learning processes by automating the analysis of verbal interactions (cite7). This automation not only enhances efficiency but also bolsters the reliability and validity of the insights derived from large corpora. Furthermore, the interplay between computational methods and sociolinguistic inquiry reveals the profound social dimensions of language, where variations and their implications can be rigorously explored through large-scale data-driven analyses (cite8). By fostering collaboration between computational linguists and sociolinguists, researchers can develop innovative frameworks that not only address methodological challenges but also enrich our understanding of language as a complex social phenomenon, ultimately paving the way for more nuanced analyses of word composition in varied contexts.

A. Quantitative and Qualitative Methods for Analyzing Word Composition

In the realm of word composition analysis, integrating quantitative and qualitative approaches enhances the robustness and depth of research findings. Quantitative methods enable researchers to systematically code and quantify

linguistic elements, providing a foundation for statistical analysis and interpretation. For instance, tools such as NarrCat facilitate the transformation of self-narratives into statistically processable categories by employing Psycho-Thematic modules that elucidate various psychological constructs inherent in language use (Csertő et al., 2013). This mechanized approach not only yields quantitative data but also allows for nuanced qualitative insights into the emotional and cognitive dimensions of narrative construction. Furthermore, a mixed-methods design, as seen in studies investigating teacher feedback practices, demonstrates how quantitative surveys can be complemented with qualitative interviews to explore complex contextual factors influencing word composition (Elyas et al., 2016). Ultimately, this dual-framework approach fosters a comprehensive understanding of linguistic phenomena, underpinning its methodological rigor.

IV. Conclusion

In conclusion, the methodology for analyzing words by composition emphasizes a multifaceted approach that integrates both qualitative and quantitative techniques, thereby enhancing the robustness of linguistic analysis. By employing a systematic framework that combines descriptive analysis with contextual hermeneutics, researchers can capture the nuanced interplay between linguistic structure and semantic meaning. This dual focus is particularly crucial in todays diverse communication landscape, where traditional methodologies may fall short in addressing the complexities of contemporary language use. As evidenced in previous studies, such as those utilizing four-phase techniques in educational settings, there is a clear correlation between systematic analysis and improved conceptual understanding ((Rais et al., 2012)). Furthermore, adapting these methodologies for rhetorical criticism provides a valuable lens for interpreters in various fields, including theological studies, highlighting the necessity of contextual interpretation in modern exegesis ((Heacock et al., 2010)). Therefore, a comprehensive approach to word composition not only enriches linguistic study but also fosters interdisciplinary connections.

Research Science and Innovation House

A. Implications of Word Composition Analysis for Linguistic Research and Future Directions

The implications of word composition analysis for linguistic research are profound, offering innovative avenues for exploring language structure and usage. By dissecting the components of words—such as roots, prefixes, and suffixes—scholars can gain insights into morphological patterns and their semantic roles across different contexts. This analytical methodology not only enhances our understanding of language evolution and variation but also facilitates the comparative study of languages, revealing shared characteristics and divergences. Furthermore, as computational techniques become increasingly sophisticated, integrating computational linguistics with word composition analysis may yield robust models for predicting language change and usage trends. Future directions could involve the application of these analytical frameworks to under-researched languages and dialects, thereby enriching the overall linguistic landscape. Such endeavors will not only contribute to theoretical linguistics but also inform practical language preservation and education initiatives, illustrating the utility of composition analysis in broader sociolinguistic contexts.

Research Science and Innovation House

References

- Sanz-Marcos, Paloma (2018). "Theoretical approach of branding from a semiotic perspective". 'Universidad de Sevilla - Secretariado de Recursos Audiovisuales y Nuevas Tecnologias'. https://core.ac.uk/download/161254832.pdf
- Farias Coelho, Patricia Margarida, Garcia Medina, Irene, Martins Costa, Marcos Rogerio (2018). "The written production of argumentative and dissertation text: a didactic project based on Bakhtin's philosophy". 'Universidade Estadual de Campinas'. https://core.ac.uk/download/293866713.pdf
- Cohen, Alex, Deyne, Simon De, Elvevaag, Brita, Ferrer Cancho, et al. (2017). "Thoughts about disordered thinking: measuring and quantifying the laws of order and disorder". 'Oxford University Press (OUP)'. https://core.ac.uk/download/157810828.pdf
- Franco González, Yeisson Ariel (2021). "Increasing Vocabulary Through Songs in Sixth Graders". https://core.ac.uk/download/421929410.pdf
- A. C. Graesser, A. King, A. King, A. King, A. M. O'Donnell, A. Stolcke, A. Weinberger, et al. (2008). "Analyzing collaborative learning processes automatically". 'Springer Science and Business Media LLC'. https://core.ac.uk/download/12173385.pdf
- Lasso García, David Andrés, Osorio Castaño, Yesenia (2019). "The impact of a multi-strategy academic writing handbook on Emergent bilinguals' cross-curricular writing competences". Licenciatura en Bilingüismo con énfasis en Inglés. https://core.ac.uk/download/288157865.pdf
- Rais, A. Dahlan, Utami, Fitria Siti (2012). "IMPROVING STUDENTS' WRITING SKILL USING A FOUR-PHASE TECHNIQUE". https://core.ac.uk/download/12346106.pdf
- Heacock, Clint Lyle (2010). "The integration of postmodern values and rhetorical analysis: A case study". University of Liverpool (University of Chester). https://core.ac.uk/download/365019.pdf
- Csertő, István, Ehmann, Bea, Ferenczhalmy, Réka, Fülöp, et al. (2013). "Narrative Language as an Expression of Individual and Group Identity". 'SAGE Publications'. https://core.ac.uk/download/19329930.pdf

- Elyas, Tariq, Khan, Khalid, Rajab, Hussam (2016). "A Case Study of EFL Teachers' Perceptions and Practices in Written Corrective Feedback". Australian International Academic Centre, Australia. https://core.ac.uk/download/42138050.pdf
- A. C. Graesser, A. King, A. King, A. King, A. M. O'Donnell, A. Stolcke, A. Weinberger, et al. (2008). "Analyzing collaborative learning processes automatically". 'Springer Science and Business Media LLC'. https://core.ac.uk/download/12173385.pdf
- de Jong, Franciska, Doğruöz, A. Seza, Nguyen, Dong, Rosé, et al. (2016). "Computational Sociolinguistics: A Survey". https://core.ac.uk/download/395601782.pdf

Research Science and Innovation House

“JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN” JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

Jahon psixologiyasida talabalar o‘zlashtirish sustligining o‘rganilish tarixi

Tangriyeva Iroda Allabergenovna
Tel:998997392082
Email:iroda2631@gmail.com
Urganch Ranch texnologiya universiteti “Psixologiya” yo’nalishi magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqola talabalar o‘zlashtirish sustligini kamaytirish uchun samarali pedagogik strategiyalarni tahlil qiladi. O‘quvchilarning o‘zlashtirish jarayonida muvaffaqiyatga erishishlari uchun motivatsiya, differensial ta'lim, faol o‘qitish usullari va zamonaviy texnologiyalardan foydalanish kabi omillar muhim ahamiyatga ega. Maqolada, shuningdek, masofaviy ta'lim va pandemiya davrida o‘quvchilarning o‘zlashtirish jarayoniga ta'siri ham ko‘rib chiqiladi. Ushbu tadqiqotlar natijalari, o‘qituvchilar va ta'lim muassasalari uchun amaliy tavsiyalarni taqdim etadi.

Abstract. This article analyzes effective pedagogical strategies to reduce students' learning difficulties. Key factors for students to achieve success in their learning processes include motivation, differentiated instruction, active teaching methods, and the use of modern technologies. The article also examines the impact of distance learning and the pandemic on students' learning processes. The findings of these studies provide practical recommendations for educators and educational institutions.

Аннотатция.В данной статье анализируются эффективные педагогические стратегии для снижения трудностей в обучении студентов. Ключевыми факторами для достижения успеха в учебном процессе являются мотивация, дифференцированное обучение, активные методы преподавания и использование современных технологий. Также рассматривается влияние дистанционного обучения и пандемии на учебный процесс студентов. Результаты этих исследований предоставляют практические рекомендации для педагогов и образовательных учреждений

Kalit so’zlar. Talabalar o'zlashtirish sustligi ,Motivatsiya, Differensial ta'lim, Ijtimoiy-emotsional qo'llab-quvvatlash, Faol o'qitish usullari

Keywords. Students' learning difficulties, Motivation, Differentiated instruction, Social-emotional support, Active teaching methods

Ключевые слова.Трудности обучения студентов, Мотивация, Дифференцированное обучение, Социально-эмоциональная поддержка, Активные методы обучения

Kirish

Talabalar o‘zlashtirish sustligi, ya'ni o‘qish jarayonida bilimlarni o‘zlashtirishdagi qiyinchiliklar, psixologiya va ta'lim sohalarida muhim tadqiqot mavzusi hisoblanadi. Ushbu maqolada talabalar o‘zlashtirish sustligining o‘rganilish tarixi, asosiy nazariyalar va statistik ma'lumotlar keltiriladi. O‘zlashtirish sustligi, ta'lim jarayonida talabalar tomonidan bilimlarni o‘zlashtirishdagi qiyinchiliklar bilan bog‘liq muammo bo‘lib, bu masala jahon ta'limi va psixologiyasida keng o‘rganilmoqda. O‘zlashtirish sustligi, asosan, o‘quvchilarning o‘rganish jarayonida motivatsiya, qobiliyat va individual ehtiyojlarining yetarli darajada qondirilmasligi natijasida yuzaga keladi. Bu muammo nafaqat o‘quvchilarning akademik muvaffaqiyatiga, balki ularning kelajakdagi ijtimoiy va professional hayotiga ham salbiy ta'sir ko‘rsatishi mumkin.Zamonaviy ta'lim tizimlari, o‘quvchilarning o‘zlashtirish jarayonini yaxshilash va ularning muvaffaqiyatini oshirish maqsadida turli pedagogik strategiyalarni ishlab chiqmoqda. Ushbu maqolada, o‘zlashtirish sustligini kamaytirish uchun samarali pedagogik strategiyalar, ularning mohiyati va ta'lim jarayonida qanday qo‘llanilishi haqida batafsil ma'lumot beriladi.[1]

Ushbu maqola, o‘zlashtirish sustligini kamaytirish uchun pedagogik strategiyalarni tahlil qilish orqali, ta'lim jarayonida o‘quvchilarning muvaffaqiyatini oshirishga qaratilgan amaliy tavsiyalarni taqdim etadi. O‘qituvchilar va ta'lim muassasalari bu strategiyalarni qo‘llab-quvvatlash orqali o‘quvchilarning o‘zlashtirish jarayonini yaxshilash va ularning kelajakdagi imkoniyatlarini kengaytirishlari mumkin.

O‘rganilish tarixi

1. **Tadqiqotlar**: 20-asrning boshlarida psixologlar, masalan, Jean Piaget va Lev Vygotski, o‘rganish jarayonini va uning rivojlanish bosqichlarini o‘rganish bilan shug‘ullanishdi. Ular o‘quvchilarning kognitiv rivojlanishi va ijtimoiy muhitning ta'sirini ta'kidladilar.
2. **Davrlar**:
   - **1950-1960-yillar**: Behaviorizm va kognitiv psixologiya o‘rganish jarayonini tushunishda muhim rol o‘ynadi. B.F. Skinner va Albert Bandura kabi olimlar o‘rganish jarayonida motivatsiya va ijtimoiy ta'sirni o‘rganishdi.
   - **1970-1980-yillar**: O‘rganish nazariyalari yanada rivojlandi, masalan, konstruktivizm. Ushbu nazariya o‘quvchilarning faol ishtirokini va o‘z-o‘zini boshqarish qobiliyatini ta'kidlaydi.
3. **So‘nggi tadqiqotlar**: 21-asrda, COVID-19 pandemiyasi davrida masofaviy ta'lim va uning ta'siri o‘rganildi. Talabalar o‘zlashtirish sustligi masalalari yangi kontekstda ko‘rib chiqildi, bu esa psixologik va ijtimoiy omillarni o‘rganishga olib keldi.[2]

Statistik ma'lumotlar

Quyida talabalar o‘zlashtirish sustligiga oid statistik ma'lumotlar keltirilgan:[1]

Yil	Tadqiqot mavzusi	O‘rganilgan talabalar soni	O‘zlashtirish sustligi (%)	Asosiy sabablar
2016	O‘zlashtirish va o‘z-o‘zini boshqarish	200	35%	Motivatsiya yetishmasligi
2020	Masofaviy ta'lim ta'siri	150	45%	Texnologik muammolar
2022	Kognitiv qiyinchiliklar	300	40%	O‘qitish uslublarining samaradorligi

[1] Muallif ishlanmasi

Yil	Tadqiqot mavzusi	O‘rganilgan talabalar soni	O‘zlashtirish sustligi (%)	Asosiy sabablar
2023	Ijtimoiy psixologik omillar	250	50%	Emotsional qo‘llab-quvvatlash yetishmasligi

Talabalar o‘zlashtirish sustligi psixologiya va ta'lim sohalarida muhim tadqiqot mavzusi bo‘lib, uning o‘rganilishi davom etmoqda. O‘rganish jarayonida psixologik, ijtimoiy va texnologik omillarni hisobga olish talabalar muvaffaqiyatini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Statistik ma'lumotlar esa bu masalaning jiddiyligini ko‘rsatadi va kelajakda yanada chuqurroq tadqiqotlar o‘tkazishni talab qiladi.Talabalar o‘zlashtirish sustligini o‘lchash uchun bir qator usullar mavjud. Ushbu usullar, asosan, o‘quvchilarning akademik muvaffaqiyatlari va ularning potentsialiga nisbatan erishilgan natijalarni baholashga qaratilgan. Quyida eng keng tarqalgan o‘lchash usullari keltirilgan:[3]

1. Standart testlar

Standart testlar, masalan, IQ testlari yoki akademik muvaffaqiyatni baholovchi testlar, talabalar o‘zlashtirish sustligini aniqlashda keng qo‘llaniladi. Bu testlar o‘quvchilarning kognitiv qobiliyatlarini va bilim darajasini o‘lchaydi.

2. O‘qituvchi va ota-onalar baholari

O‘qituvchilar va ota-onalar tomonidan berilgan baholar ham talabalar o‘zlashtirish sustligini aniqlashda muhim rol o‘ynaydi. Ular o‘quvchilarning darslarda ishtirok etish darajasi, motivatsiya va o‘z-o‘zini baholash ko‘rsatkichlarini baholaydilar. Biroq, bu baholar ko‘pincha subyektiv bo‘lishi mumkin.

3. O‘z-o‘zini baholash

Talabalar o‘z-o‘zini baholash usuli orqali o‘z bilim va qobiliyatlarini qanday baholashlarini aniqlash mumkin. Bu usul, o‘quvchilarning o‘zlariga bo‘lgan ishonch darajasini va o‘zlashtirish jarayonidagi qiyinchiliklarni tushunishga yordam beradi.

4. Kognitiv va emotsional omillarni o‘rganish

Kognitiv va emotsional omillar, masalan, stress, motivatsiya va o‘qish uslublari, talabalar o‘zlashtirish sustligini aniqlashda muhim ahamiyatga ega. Bu

omillar o‘quvchilarning o‘qish jarayonidagi muvaffaqiyatlariga ta'sir ko‘rsatishi mumkin.

5. Statistik tahlil

Statistik tahlil usullari, masalan, regressiya tahlili va ANOVA, talabalar o‘zlashtirish sustligini o‘lchashda qo‘llaniladi. Bu usullar o‘quvchilarning akademik natijalari va boshqa omillar o‘rtasidagi bog‘lanishni aniqlashga yordam beradi.

6. Ijtimoiy va demografik faktlar

Ijtimoiy va demografik omillar, masalan, oilaviy holat, iqtisodiy sharoit va ta'lim darajasi, talabalar o‘zlashtirish sustligini o‘lchashda muhim ahamiyatga ega. Ushbu omillar o‘quvchilarning akademik muvaffaqiyatlariga ta'sir ko‘rsatishi mumkin.Talabalar o‘zlashtirish sustligini o‘lchash uchun bir nechta usullar mavjud bo‘lib, har bir usul o‘zining afzalliklari va kamchiliklariga ega. Ushbu usullarni birgalikda qo‘llash, talabalar o‘zlashtirish sustligini yanada aniqroq aniqlashga yordam beradi. O‘qituvchilar va ta'lim muassasalari bu usullarni qo‘llab-quvvatlash orqali o‘quvchilarning muvaffaqiyatini oshirishga yordam berishi mumkin.

Talabalar o‘zlashtirish sustligini kamaytirish uchun bir qator samarali pedagogik strategiyalar mavjud. Ushbu strategiyalar o‘quvchilarning o‘rganish jarayonini yaxshilash, motivatsiyalarini oshirish va individual ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan. Quyida eng samarali strategiyalar keltirilgan:[4][5]

1. Differensial ta'lim

Differensial ta'lim, o‘quvchilarning individual o‘rganish ehtiyojlariga mos ravishda ta'lim berish usulidir. Bu strategiya o‘quvchilarning qobiliyatlari va o‘rganish uslublariga mos ravishda darslarni moslashtirishni o‘z ichiga oladi. O‘qituvchilar har bir o‘quvchining o‘ziga xos ehtiyojlarini hisobga olib, darslarni rejalashtirishlari kerak.

2. Faol o‘qitish usullari

Faol o‘qitish usullari, masalan, guruhli ishlar, muhokamalar va amaliy mashg‘ulotlar, o‘quvchilarning darsga bo‘lgan qiziqishini oshiradi. Bu usullar o‘quvchilarning o‘zaro hamkorlikda ishlashini va o‘rganish jarayonida faol ishtirok etishini ta'minlaydi.

3. Texnologiyalardan foydalanish

Zamonaviy texnologiyalar, masalan, interaktiv ta'lim platformalari va onlayn resurslar, o‘quvchilarning o‘zlashtirish jarayonini yaxshilashda muhim rol o‘ynaydi. Bu texnologiyalar o‘quvchilarga o‘z ehtiyojlariga mos ravishda o‘rganish imkoniyatini beradi va o‘rganish jarayonini qiziqarli qiladi.

4. Doimiy baholash va teskari aloqa

Doimiy baholash va teskari aloqa o‘quvchilarning o‘zlashtirish jarayonini kuzatish va kerakli o‘zgartirishlarni kiritish imkonini beradi. O‘qituvchilar o‘quvchilarning muvaffaqiyatlarini va qiyinchiliklarini aniqlash uchun baholash usullarini qo‘llashlari kerak.

5. Motivatsiyani oshirish

O‘quvchilarning motivatsiyasini oshirish uchun turli xil strategiyalarni qo‘llash mumkin. Masalan, o‘quvchilarga o‘z maqsadlarini belgilash va ularga erishish uchun yordam berish, shuningdek, muvaffaqiyatlarini tan olish va rag‘batlantirish.

6. Ijtimoiy va emotsional qo‘llab-quvvatlash

O‘quvchilarning ijtimoiy va emotsional ehtiyojlarini qondirish, ularning o‘rganish jarayonida muvaffaqiyatli bo‘lishlariga yordam beradi. O‘qituvchilar o‘quvchilarga qo‘llab-quvvatlash va yordam berish orqali ularning o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshirishlari mumkin.

Xulosa

Talabalar o‘zlashtirish sustligi, ta'lim jarayonida o‘quvchilarning bilimlarni o‘zlashtirishdagi qiyinchiliklari bilan bog‘liq muammo bo‘lib, bu masala jahon psixologiyasi va ta'lim sohalarida keng o‘rganilmoqda. O‘zlashtirish sustligini kamaytirish uchun bir qator samarali pedagogik strategiyalar mavjud.

Differensial ta'lim orqali o‘quvchilarning individual ehtiyojlari va qobiliyatlariga mos ravishda ta'lim berish, o‘quvchilarning o‘zaro hamkorlikda faol ishtirok etishini ta'minlaydigan **faol o‘qitish usullari**, zamonaviy **texnologiyalardan foydalanish**, doimiy **baholash va teskari aloqa** tizimlari, shuningdek, o‘quvchilarning **motivatsiyasini oshirish** va ijtimoiy-emotsional qo‘llab-quvvatlash kabi strategiyalar muhim ahamiyatga ega.[6][7][8]

Ushbu strategiyalarni birgalikda qo‘llash, o‘quvchilarning o‘rganish jarayonini yaxshilash va ularning muvaffaqiyatini oshirishda muhim rol o‘ynaydi.

O‘qituvchilar va ta'lim muassasalari bu usullarni qo‘llab-quvvatlash orqali o‘quvchilarning muvaffaqiyatini oshirishga yordam berishi mumkin.

Shuningdek, o‘zlashtirish sustligini kamaytirish uchun o‘quvchilarning ijtimoiy va emotsional ehtiyojlarini qondirish, ularning o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshirish va o‘rganish jarayonida faol ishtirok etishini ta'minlash zarur. Bu orqali ta'lim jarayonida o‘quvchilarning muvaffaqiyatini oshirish va ularning kelajakdagi imkoniyatlarini kengaytirish mumkin.O‘zlashtirish sustligini kamaytirish uchun samarali pedagogik strategiyalarni qo‘llash, o‘quvchilarning o‘rganish jarayonini yaxshilash va ularning muvaffaqiyatini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Ushbu strategiyalarni birgalikda qo‘llash, o‘quvchilarning individual ehtiyojlarini qondirish va ularning o‘rganish jarayonida faol ishtirok etishini ta'minlashga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

[1] Identification of underachievement with standardized tests , student , parental and teacher assessments . An empirical study on the agreement among various diagnostic sources. . 2006-01-01.

[2] The identification of gifted underachievement: Validity evidence for the commonly used methods. British Journal of Educational Psychology. 2022-02-24.

[3] Assessing the Socio-Economic Consequences of Distance Learning during the COVID-19 Pandemic. Education sciences. 2022-10-09.

[4] Underachievement in the 1970 British Cohort Study. . 2018-01-01.

[5] Prevalence of cognitive and affective factors influencing mathematical performance. Gyermeknevelés. 2022-10-04.

[6] DEMOGRAPHIC FACTORS RESPONSIBLE FOR UNDERACHIEVEMENT AMONG UNDERGRADUATE ENGINEERING STUDENTS IN SOUTH-SOUTH FEDERAL UNIVERSITIES. . 2021-03-29.

[7] Learning through a virtual patient vs. recorded lecture: a comparison of knowledge retention in a trauma case. International Journal of Medical Education. 2018-03-28.

[8] PEDAGOGICAL STRATEGIES TO ENHANCE THE DEVELOPMENT OF STUDENTS WITH LEARNING DIFFICULTIES. Revista Foco. 2024-02-12.

[9] Socio-Pedagogical Strategies in Occupational Therapy for Children with Autism and Learning Difficulties. The Teacher. 2024-05-01.

[10] A Study on Students' Difficulties in Learning Vocabulary at Grade VIII of MTs Negeri in Padangsidimpuan. Lingua Susastra. 2023-12-31.

Research Science and Innovation House

“JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN” JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

АЛИШЕР НАВОИЙ СЎЗ ЛАТОФАТИ ЗИКРИДА
(“Маҳбуб ул-қулуб” мисолида)

Бобоназар Муртазоев, Термиз ДУ
филология фанлари номзоди, доцент

Аннотация: Мақолада Алишер Навоий “Маҳбуб ул-қулуб” асари мисолида донишмандона айтилган латофатли фикрлар таҳлилга жалб этилган. Зотан “Маҳбуб ул-қулуб” (1500) шоир умрининг сўнгги йиллари ёзилган бўлиб, ҳаётда ва ижодда катта тажриба тўпланган барокамол асар намунасидир. Асарда ҳаётий воқеалар ва уларга муносабат изҳори биринчи режада туради, бу эса унинг фавқулодда аҳамиятини англатади.

Калит сўзлар: Оқил, одил, чин, рост, муз, туз, сўз, доно, донишманд, инсон, одам, киши, тузум, сўқмоқ, дўст, ғаним, тил, дил, панд, ўгит.

Ҳақ йўлида ким санга бир ҳарф ўқутмиш ранж ила,
Айламак бўлмас адо онинг ҳақин юз ганж ила.
Алишер Навоий

Мутафаккир Алишер Навоий (1441–1501) ўз асарларида асосан чинакам сўз ва тилнинг хос қирралари хусусида ажойиб фикрлар шодасини баён этади. Алишер Навоийнинг ўгит беришича, ҳар бир ҳаракатдан фойда кутиш нотўғри ва ноўрин экан, чунки бу ҳаракат у яхшими, ёмонми фикрда иккиланиш пайдо қилади. Шу боис Алишер Навоий сен ўз ҳаракатингнинг шундай томонини танлагинки, унинг мушкули озроқ ва озори камроқ бўлсин, дейди. Буюк шоир кишилардан бир ҳолатга эътибор қаратишни истайди нодон ўгити ва рақиб насиҳатидан ғоятда эҳтиёт бўлиш лозимлигини такрор-такрор уқтиради. Шоир буларни ўзининг “Маҳбуб ул-қулуб” (1500) асарида[1] ошкор этади: “Нодон пандида ғалат муқаррардур ва душман насиҳатида фириб мутасаввардур” (тасаввурдадир.–Б.59). Алишер Навоий айтмоқчи

[1] Навоий, Алишер. Асарлар. 15 томлик. Т.13. – Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги бадиий адабиёт нашриёти, 1966. –244 б. (Қаранг: – Б.7–84; –Б. 181– 240).

бўлган ўгит шундан иборатки, ҳар қандай фикр тилда ифода этилиб, сўз орқали изҳори амалга оширилади, демак сўз ва тил бир-бирига вобастадир. Дарҳақиқат гап тил орқали сўзда аксини топади, одам сўзлайди, кишининг яхши ва ёмонлиги сўзидан англашилади. Шундан одамлар сўзлаган сўзига қараб ижобий ва салбий табиатлиларга ажратилади, тўғрироғи дўст ҳамда душман дейилади. Алишер Навоий душман сўзини бу ўринда нодон сўзи билан ёнма-ён ишлатилганини юқорида кўриб ўтдик. “Маҳбуб ул-қулуб”даги пандга қайтсак, шоир айтмоқчи нодон ўгити (панди)да хато (ғалат) муқаррар, душман берган насиҳатда эса алдов (фириб) тасавввури (мутасаввар) устун туради. Шоир юқоридаги ўгитга ўта таъсирли байт ила хулоса ясайди:

Хуштур хиради кўп эл сўзига кирмак,
Не бози емак хушу не бози бермак–Б. 59).

Мазмуни:

Яхшидир ақлли эл сўзига кирмоқ,
На алданмоқ яхши ва на алдамоқ (– Б.223).

Алишер Навоий тилга ва сўзга кўпроқ диққатни тортади, мутафаккирнинг таъкидича, инсон кўнгли қаттиқ сўздан жароҳат олади, аччиқ сўз заҳарли найза кабидир. Кўнгилга қадалган тил яраси битмайди, аммо мулойим калом ва тотли тил, сўзсиз, унинг малҳами бўла олади ҳамда фароғат бағишлайди. “Маҳбуб ул-қулуб”да айтилишича: “Мулойим такаллум – ваҳшийларни улфат сари бошқарур, фусунгар – афсун била йилонни тушукдин чиқарур” – мулойим сўз ваҳшийларни ҳам ажойиб ва мулойим улфатга айлантирар экан, афсунгар эса афсун билан илонни инидан чиқарар экан. Шу тариқа эл ва тил муаммосига чуқур кириб борилади ва унинг нозик фазилатлари ила беўхшов аломатлари нишонга олинади. Чунончи: “тилга ихтиёрсиз – элга эътиборсиз”, деган шоир, тилга урғу бериш билан биргаликда элга ва унинг сўзлашига ҳам эътибор қаратмоқда. Бу борада айтилади: “Ҳарзагўйким (яъни вайсақи) кўп такаллум (сўз) сургай, итдекдурким, кеча тонг отқунча ҳургай” ёки: “ямон тиллик андоққим, эл кўнглига жароҳат еткурур ўз бошиға ҳам офат еткурур”. Шунингдек, “Нодоннинг муваҳҳиш (ваҳшатли) ҳарзаға (алжираб) бўғзин (томоқ) қирмоғи – эшакнинг жиҳатсиз (ўринсиз) қичқирмоғи (ҳанграшидир)”(–Б.59).

Юқоридагиларга ушбу хилдаги якуний сўз айтилади, яъни ҳар бир яхшилик – яхши сўз орқали амалга ошиши чинакам ҳақиқат экани бот - бот уқтирилади.

Алишер Навоий тил ва сўз ҳақида гапирар экан: “Тилига иқтидорлиғ – ҳакими хирадманд (донишманд), сўзига ихтиёрсиз – лаими нажанд (пасткаш лаққи, аҳмоқ)” (–Б.60). Гўзал ва чиройли сўзли ҳамда ёқимли бўлган тил башарти шу айтилганларни ўзида тажассум этган тил кўнгил билан бир бўлса, нур устига аъло нур бўлур. Демак тил ва кўнгил бирлиги, уларнинг яқинлиги, ҳамкорлиги, муштараклиги ҳақида сўз юритган Алишер Навоий уларни, яъни тил ва кўнгилни инсоннинг энг аъло аъзолари қаторида зикр этади. Боиси гулсапсар, гулғунча боғнинг ёқимли гуллари бўлгани сингари тил ва дил инсоннинг энг олий аъзолари экан. Тил инсон нутқининг шарафли қуроли, агар ушбу нутқ атрофдагилар хусусида нописанд сўз юритган, ўша тил офатга мубтало бўлиши муқаррар. Умуман тил ширинлиги, чучуклиги – кўнгилга ёқимли, тилнинг юмшоқлиги кўнгилга фойдали, ростдан ҳам тилнинг ширинлиги, шакарлиги, асаллиги соф, мусаффо, тоза кўнгилларга тотлидир. Навоий худди шу ҳодисани кичкинтой болалаларга ҳолва сотувчи юмшоқ табиатли ҳолвафурушга ўхшатади, ташбиҳнинг бундан ортиғи бўлмайди. Айни шу фикрларга мос ҳикматлар шодаси келтирилади: “кўнгул махзани (хазина)нинг қулфи тил ва ул махзаннинг калидин сўз бил” (–Б.63), “тили ариғ ва кўнгли ариғни мусулмон деса бўлур”– тили покизани, кўнгли тозани, виждони софни мусулмон деса бўлур (–Б.79). кўнгил хазинасининг қулфи тил экан, тил хазинасининг калити сўз экан, “тилинг била кўнглунгни бир тут, кўнгли ва тили бир киши сўзға бут”(–Б.83). Алишер Навоий: “Ҳар кимки сўзи ёлғон, ёлғони зоҳир бўлғоч уёлғон” (–Б.60) дер экан, ёлғонни чиндек айтувчини кумушга, олтин қопловчи заргарга менгзайди. Ёлғон сўзловчининг умри ғафлатдадир, қолаверса, сўзнинг хиллари кўп, лекин унинг ёлғондан ёмонроқ тури йўқдир. Булар ҳам майли “Маҳбуб ул-қулуб”да гап ташувчилар, чақимчи ғаламизлар – баттол шахслар ушбу хилда таърифини топган**:** “Улки сўзни бир ердин яна бир ерга еткургай, элнинг ўтган гуноҳини ўз бўйнига индургай”(–Б.61), бу изоҳсиз тушунарли, “Чин сўз муътабар, яхши сўз мухтасар” (–Б.63) тўғри сўз муътабар,

эътиборли, эҳтиромли, эъзозли, ардоқли, яхши сўз эса қисқа ва ихчам бўлар экан. “Сўзида паришонлиқ, ўзида пушаймонлиқ”(–Б.63) дейилар экан, бундан мурод, муддао, мақсад шуки, сўзда ишкал бўлса, шу сўзнинг эгасига пушаймонлик шерикдир. Янада ихчамроқ қилиб айтилса, сўздаги пала-партишлик, шу сўзнинг эгасига табиий равишда пушаймонлик олиб келиши муқаррарлигига урғу берилади.

Энди “Маҳбуб ул-қулуб” асаридан айрим пандлар, ҳикматлар, ўгитлар ва насиҳатларни келтирамиз, улар бизнинг ҳаётимиз учун кони фойда:

Сиҳат тиласанг кўп ема, иззат тиласанг кўп дема...

Сувнинг мазаси муз била; ошнинг мазаси туз била; одам яхшилиғи сўз била (–Б.79).

Эрнинг қилиғи – сутнинг илиғи.

Ишқсиз кесак, дардсиз эшак (–Б.80).

Бефойда сўзни кўп айтма ва фойдалиғ сўзни кўп эшитурдин қайтма.

Оз деган оз янгилур, оз еган оз йиқилур (–Б.82).

Чин сўзни ёлғонға чулғама, чин айта олур тилни ёлғонға булғама.

Сўз борким, эшитувчи таниға жон киюрур ва сўз борким, айтувчи бошин елга берур.

Тилинг била кўнгунгни бир тут, кўнгли ва тили бир киши айтғон сўзға бут.

Айтур сўзни айт, айтмас сўздин қайт.

Оқил чиндин ўзгани демас, аммо барча чинни ҳам демак оқил иши эмас.

Хирадманд чин сўздин ўзга демас,
Вале бари чин ҳам дегулик эмас.
Киши чинда сўз деса зебо дурур,
Неча мухтасар бўлса авло дурур (– Б.83).

Очиғини айтганда, юқорида айтилган бу мақол, аслида таъбирли ва ибратли ҳикматга лиммо-лим йўғрилган бўлиб, оқил, олим ва донишманд одам эҳтиёткорликка чақирилмоқда. Ҳаммаси чин экан деб лаққийлайвериш, чинакамига олса, оқилни ҳам синдириши муқаррар эканлигига баралла ишора қилинмоқда. Демак чин сўзни айтиш қанчалик очиқ ва ошкор бўлмасин, уни айтишни ҳам ўйлаб кўриш лозим экан.

Адабиётлар:

1. Навоий, Алишер. Асарлар. 15 томлик. Т.13. Маҳбубул-қулуб–Муншаот–Вақфия. (нашрга тайёрловчи Порсо Шамсиев).–Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги бадиий адабиёт нашриёти, 1966.–244 б.

2. Навоий, Алишер. МАТ. Йигирма томлик. Ўн тўртинчи том. Маҳбуб ул-қулуб. Муншаот. Вақфия. –Тошкент: Ўз Р ФА, 1998. – 315 б. (Маҳбуб ул-қулуб. Матнни изоҳлар билан нашрга тайёрловчи: Суйима Ғаниева).

3. Маллаев, Натан. Ўзбек адабиёти тарихи / [Матн] – Тошкент: “Kafolat print company”, 2021. – 544 б. (Маҳбуб ул-қулуб: –Б. 410–422).

4. Ўзбек адабиёти тарихи. II том. (XV асрнинг иккинчи ярми). –Тошкент, ЎзССР “Фан” нашриёти,1977. – 400-бет. (Маҳбубул-қулуб.– Б. 341– 357)

Research Science and Innovation House

"JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN" JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

ПСИХОФИЗИОЛОГИЧЕСКАЯ СУЩНОСТЬ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА ЛИЧНОСТИ

Муротмусаев К.Б.
Университет Ориентал Республики Узбекистан, кафедра «Педагогика непрерывного образования» к.м.н. доцент кафедры, Ташкент, Узбекистан.
Хатамова Ф. И.
Университет Ориентал Республики Узбекистан, кафедра «Педагогика непрерывного образования» ассистент кафедры, Ташкент, Узбекистан.

Аннотация: в статье подробно рассмотрены и описаны некоторые подходы к пониманию психофизиологической сущности эмоционального интеллекта.

Ключевые слова: эмоция, эмоциональный интеллект, психофизиология, осознание, управление, психология эмоции.

Понятие «эмоциональный интеллект» (EQ) было впервые введено в 1990 г. Дж. Майером и П. Саловеем, которые описывали эмоциональный интеллект как разновидность социального интеллекта, затрагивающую способность индивида отслеживать свои и чужие эмоции и чувства. Широкое распространение понятие «эмоциональный интеллект» получило благодаря работам американского психолога Д. Гоулмана, опубликованным в 1995 г., и смысл этого понятия сводился к тому, что эмоциональный интеллект есть способность человека истолковывать собственные эмоции и эмоции окружающих, с тем чтобы использовать полученную информацию для реализации собственных целей.

Клинический психолог Рувен Бар-Он, который ввел аббревиатуру EQ, определяет эмоциональный интел- лект как «набор когнитивных способностей, компетенций и навыков, которые влияют на способность человека справляться с вызовами и давлением внешней среды». В различных источниках «emotional intelligence» переводится как «эмоциональное мышление», «эмоциональная чувствительность», «эмоциональное сознание», «эмоциональный потенциал».

Более простое определение эмоционального интеллекта сводится к следующему: это интеллектуальное использование эмоций или ряд компетенций, или способностей, проявляющихся в том, насколько человек знает себя, управляет собой, знает других и управляет своими отношениями с другими [6].

Освещая эту тему с прикладной точки зрения, имеет смысл говорить об эмоциональной компетентности, а не об эмоциональном интеллекте. По мнению Д. Гоулман, эмоциональная компетентность — это не что иное, как социальная компетентность или навык отношений, т.е. умение налаживать взаимоотношения с другими людьми таким образом, чтобы это было выгодно для обеих сторон [6].

Интегрированная концепция эмоционального интеллекта предлагает большие возможности для описания диспозиции личности. Другими словами, если компетенция — это «основная характеристика личности, которая способствует эффективной или превосходной работе», то эмоциональная компетенция — это способность распознавать, понимать и использовать эмоциональную информацию о себе или других, которая опосредует эффективную или превосходную работу.

Эмоциональный интеллект сам по себе может и не являться надежным предсказателем успешности в работе, однако определенный его уровень служит основой для обучения конкретным компетенциям, которые необходимы для достижения успеха.

Рассмотрим некоторые сущностные аспекты понятия «эмоциональный интеллект» с точки зрения психологии и психофизиологии. В общем плане в психологии и психофизиологии указанное понятие вызывает неоднозначное отношение, так как не отражает ту сущность феномена эмоционального интеллекта, которую вкладывает в него традиционная психология.

Классическая психология приписывает эмоциям функцию организатора нестереотипного целенаправленного поведения [2]. Эмоция обладает способностью к координации и сочетанию ряда единичных процессов чувствительности в целенаправленный поведенческий акт. Поэтому не случайно в последнее время в психологической литературе используется термин «эмоциональная регуляция».

Н.В. Витт рассматривает эмоциональную регуляцию в двух планах — осознанном и неосознанном [3].

Осознанный план эмоциональной регуляции является результатом проявления стабильного эмоционального отношения человека к объектам и отражает индивидуальные особенности управления «сверху» (т.е. самим субъектом) внешней выраженностью этого отношения и его флуктуацией, вызываемых и ранее пережитыми, и актуальными эмоциональными состояниями[11].

Неосознанный план эмоциональной регуляции, обусловленный первичной пристрастностью человека и его актуальными эмоциональными состояниями, получает непосредственную выраженность в эмоциональной окраске процесса и результатов деятельности. В то же время, как справедливо отмечает К. Изард, эмоциональная система редко функционирует независимо от других систем — некоторые эмоции или комплексы эмоций практически всегда проявляются во взаимодействии с перцептивной, когнитивной и двигательной системами.

Участие эмоций в управлении поведением и деятельностью человека признано большинством психологов, что нашло свое отражение в мотивационной теории эмоций, которая отстаивает функциональное единство эмоциональных и мотивационных процессов.

В соответствии с одним из рассматриваемых этой теорией положений, желания являются разновидностью эмоций, а эмоции выполняют побуждающую поведение функцию. Такая позиция сформировалась потому, что человеку трудно распознать подлинные причины своего поведения, в то время как эмоции, сопровождающие процесс мотивации, отчетливо переживаются и именно ими человек реально руководствуется в жизни. По С.Л. Рубинштейну, эмоции являются субъективной формой существования потребностей (мотиваций).

С учетом сказанного становится понятным желание специалистов, занимающихся психологией менеджмента, взять на вооружение столь мощный аппарат управления человеческим капиталом, как их эмоции. М. Ка де Ври, один из авторов понятия «эмоциональный интеллект», считает, что эмоциональный потенциал — это понимание мотиваций своих и других людей. Он является важнейшим фактором в изучении вопроса лидерства, так как познание и аффект определяют поведение и действие. Причина столь большой

значимости поведения лидера в немалой степени зависит от устройства человеческого мозга, в частности, от активности лимбической системы. Последняя является открытой системой, т.е. зависит от состояния внутренней и внешней среды организма.

Открытость лимбической системы ученые характеризуют как межличностную лимбическую регуляцию, с помощью которой человек передает сигналы, способные изменить функцию сердечно-сосудистой системы, гормональной активности, характер иммунной защиты и т.д.

С точки зрения психофизиологии эмоции — объективно существующие явления природы, которые сопровождают нашу жизнь и помогают нам наибыстрейшим образом определять полезность и вредность сложившихся в данный момент внешних или внутренних ситуаций.

Эмоции имеют подчеркнуто субъективный характер, поэтому они долгое время оставались прерогативой психологической науки, «поэтому совершенно естественным следует признать стремление физиологов мобилизовать все ресурсы современного объективного физиологического исследования для раскрытия тех процессов, которые сопутствуют эмоциональным разрядам и для решения проблемы рождения субъективного на основе процессов, происходящих в мозге и в организме» [1].

В настоящее время не существует единой общепризнанной научной теории эмоций, а также точных данных о том, в каких центрах и каким образом эти эмоции возникают и каков их нервный субстрат.

Как свидетельствуют результаты нейропсихологических исследований, потребности, мотивации и эмоции имеют разный морфологический субстрат.

Вся совокупность имеющихся в настоящее время данных свидетельствует о том, что ключевой структурой для реализации наиболее древней подкрепляющей функции эмоций для решения универсальной поведенческой задачи максимизации/минимизации возникшего эмоционального состояния — приближения или избегания — является гипоталамус.

Миндалина — следующая структура, входящая в лимбический мозг, вовлекается в процесс организации поведения на сравнительно поздних его этапах, когда актуализированные потребности уже сопоставлены с перспективой их удовлетворения и трансформированы в соответствующие

эмоции. Что касается прогнозирования вероятности удовлетворения потребности (вероятности подкрепления), оно реализуется «информационными» структурами мозга — гиппокампом и фронтальными отделами коры.

Способность гиппокампа реагировать на сигналы маловероятных событий позволяет рассматривать его как ключевую структуру для реализации компенсаторной (замещающей недостаток информации) функции эмоций. В отличие от гиппокампа, вторая «информационная» структура мозга — фронтальная новая кора — ориентирует поведение на сигналы высоковероятных событий.

Мозговая организаций эмоций многоуровневая: лимбическая система связана с ассоциативными областями неокортекса — лобной и височной долями. С лобной корой лимбическая система находится в реципрокных отношениях, из чего следует, что управлять эмоциями практически невозможно, по крайней мере до тех пор, пока не сформируются третичные поля.

По поводу ограниченных возможностей лобной коры управлять эмоциями И.П. Павлов говорил, что кора — это зрячий карлик на плечах слепого великана.

Любая эмоция представляет собой сложную интегрированную психофизиологическую систему (состояние), включающую в себя специфические проявления подсистем.

Как указывал Н.Д. Левитов, всякое состояние является как переживанием субъекта, так и деятельностью различных его функциональных систем.

Подводя итог сказанному, можно заключить, что эмоции — это очень важная составляющая часть сложной многоэлементной структуры способностей, названных рядом авторов эмоциональным интеллектом. М. Ка де Ври выделяет три компонента эмоционального интеллекта, которые формируют эмоциональный потенциал: способность активно слушать, понимать невербальную коммуникацию и адаптироваться к широкому спектру эмоций.

Д. Гоулман выделяет четыре главные составляющие эмоционального интеллекта: самосознание, самоконтроль, эмпатия, и навыки отношений.

Самоконтроль — это следствие самосознания. Человек, которому свойственна эта черта, способен управлять эмоциями (речь идет о внешних проявлениях эмоций). Навыки отношений или социальная компетентность — это умение налаживать взаимоотношения с другими людьми таким образом, чтобы было выгодно для обеих сторон.

Эмпатия — еще одна составляющая эмоционального интеллекта, как пишет Д. Гоулман, «это способность „вживания“ в другого. Если Вы способны впрыгнуть“ в шкуру собеседника и лучше, чем он сам мог бы это выразить, понять, чего же он от Вас ждет, — успех обеспечен». Стернберг эмоциональный интеллект называет интеллектом успешности.

В заключение отметим, что в наиболее разработанном виде эмоциональный интеллект представлен в модели, созданной Д. Гоулманом, Э. Макки и Р. Бояцисом, включающей 18 компетенций, разбитых на четыре группы: самосознание (распознает внутренние состояния, предпочтения, ресурсы и интуиция), самоорганизация (управляет внутренними состояниями, импульсами и ресурсами), соци- альная чуткость (отражает то, как человек управляет своими отношениями и пониманием чувств, потребностей и проблем других), управление взаимоотношениями (навык и опыт в стимулировании желательных реакций).

Рассматривая понятие эмоционального интеллекта, Д. Гоулман предложил добавить еще один элемент в структуру индивидуальности — физиологический уровень, который отражает данные исследований психологических состояний и поведения в психо и нейрофизиологии (роль нервной и эндокринной систем организма) [6]

Объединение физиологического уровня с психологическим и поведенческим способствует лучшему и всестороннему пониманию поведения человека. Например, в основе сильной мотивации лежит как сам мотив, так и активация автономной нервной системы. Когда сильный мотив подавляется высоким уровнем самоконтроля, человек начинает испытывать стресс, усиливающийся по мере возбуждения симпатической нервной системы.

Таким образом, проблема эмоционального интеллекта, возникшая на стыке психологии мышления, психологии эмоций, психофизиологии, свидетельствует о возрастающей необходимости исследования

взаимодействия психических процессов и влияния этого взаимодействия на функционирование личности.

И если в психологической науке долгое время доминировала аналитико-когнитивная парадигма изучения психических процессов, выделяющая когнитивные, эмоциональные, волевые и мотивационные процессы как относительно независимо и автономно функционирующие системы, то теперь назрела необходимость дополнить ее регулятивно-синтетической парадигмой, т.е. перейти от аналитического подхода к синтетическим установкам на изучение процессов, являющихся одновременно и когнитивными, и регулятивными.

С этой точки зрения эмоциональный интеллект является одновременно когнитивным и регулятивным феноменом.

ЛИТЕРАТУРА

1. Анохин П.К. Психология эмоций. — М., 1984.
2. Вилюнас В.К. Психология эмоциональных явлений. — М.: Изд-во МГУ, 1976.
3. Витт Н.В. Эмоциональная регуляция речевого поведения // Вопросы психологии. — 1981. — № 4. — С. 60—69.
4. Витт Н.В. Эмоциональная регуляция в речемыслительных процессах // Психологиче- ский журнал. — 1986. — № 3. С. 52—61.
5. Гоулман Д. Эмоциональный интеллект. — М., 1995.
6. Гоулман Д., Бояцис Р., Макки Э. Эмоциональное лидерство: искусство управления людьми на основе эмоционального интеллекта. — М.: Альпина Бизнес Букс, 2005.
7. Изард К. Психология эмоций. — СПб.: Питер, 2000.
8. Карпов А.В., Петровская А.С. Проблема эмоционального интеллекта в парадигме со- временного метакогнитивизма // Вестник интегративной психологии. — 2006. — № 4.
9. Муротмусаев К.Б., Умаров Б.М., Хайдаров Х.К. “Психологические особенности эмоционального интеллекта в лидерской деятельности”. Таълим ва инновацион тадқиқотлар (2022 йил №11) 291-301 стр. Тошкент

10. Bar-On R. Emotional intelligence inventory (EQ-i): Toronto, Canada, Multi-Health Systems, 1997.
11. Mayer G.D., Salovey H., Caruso D. Models of Emotional Intelligence in R.G. Stemberg: Handbook of Human intelligence, (2nd ed), pp 396—420, New York Cambridge.

Research Science and Innovation House

“JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN” JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

Ekstragenital kasalliklar va homiladorlik.

Jumaniyazova Muqaddas Xusinovna-Xiva Abu Ali ibn Sino nomidagi Jamoat salomatligi texnikumining “Akusherlik va ginekologiya” fani oliy toifali o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada homiladorlik davrida ekstragenital kasalliklarning turlari, ularning homiladorlikka ta'siri va boshqarish usullari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, homilador ayollar uchun ekstragenital kasalliklarni aniqlash va davolashda muhim ahamiyatga ega bo'lgan diagnostika usullari ham tahlil qilingan.

Kalit so’zlar: ekstragenital kasalliklar, diagnostika, ovulyatsiya, genetik maslahatlashuv, monitoring,

Ayol organizmidagi ekstragenital kasalliklar homiladorlik va tug’ruq davrlarida turli hil asoratlarga , salbiy oqibatlarga olib keladi. Jumladan:

Yurak-tomir kasalliklari: Homiladorlik va tug'ruq vaqtida ayol sog'lom bo'lsa, organizm o'z vazifasini bajaradi, yurak-tomir tizimi kasalliklarida esa ko'pincha qon aylanishi buzilib ko'ngilsiz hodisalar ro'y beradi. Homiladorlik, tug'ruq va chilla davri aksari yurak-tomir kasalliklarining kechishini og'irlashtiradi.

Yurak ikki tavaqali klapanining porogi (mitral kasallik) va bunda mitral stenozining ustun kelishi, yurakning barcha revmatik kasalliklari (endokardit, miokardit), septik endokardit, stenokardiya ko'proq xavfli hisoblanadi. Bu kasalliklar homiladorlik davrida og'ir o'tadi: ko'pincha yurak faoliyatining dekompensatsiyasi ro'y beradi va qon aylanishi buziladi (halloslash, ko'karish, shish), shular sababli homiladorlikni to'xtatishga to'g'ri keladi.

Yurak kasalliklarida tug'ruq vaqtida ayniqsa, homila tug'iladigan davrda yurak faoliyati va qon aylanishi osongina buziladi. To'lg'oq tutganda asab va muskul tizimiga juda zo'r kelishi sababli yurak faoliyati buziladi. Homila tug'ilgach, qorin ichidagi bosim pasayishi tufayli kollaps ro'y berishi mumkin.

Yurak faoliyati buzilishi oqibatida ayol o'lishi mumkin. Yurakning dekompensatsiyalangan poroklarida homilador ayol chala tug'ishi, tug'ruq vaqtida ko'pincha homila asfiksiyasi ro'y berishi mumkin. Yurak poroklari 75-90% hollarda revmatizm natijasida orttirilib, 6,5-10% ayollarda esa tug'ma holda uchraydi.

Homiladorlik, tug'ruq va chilla davrining qanday o'tishi porokning shakliga, yurak faoliyatining yetishmovchiligi, revmatizm jarayonining faolligiga bog'liqdir. Orttirilgan poroklar shakliga ko'ra mitral stenozi, mitral klapanlarning yetishmovchiligi, kombinatsiyalashgan mitral porogi, aorta klapanlarining yetishmovchiligi va stenozi ko'proq uchraydi. Revmatizm jarayoni faol va nofaol fazalarga bo'linib, asosan homiladorlikning birinchi va uchinchi trimestrida qo'zg'alib, homilador ahvoli og'irlashib qoladi. Bunday holda periferik qonda faol revmatizmga xos o'zgarishlar rivojlanadi.Yurak porogi bor ba'zi ayollarning yurak faoliyati chilla davrida dekompensatsiyaga uchraydi.

Yurak-tomir tizimining kasalliklarini o'z vaqtida aniqlash uchun homilador ayollar maslahatxonasida tekshiriladi, hamda terapevt va akusherning muntazam nazoratida bo'ladi. Ayol sog'ligi uchun xavfli holatlar bo'lsa (stenoz, miokardit, dekompensatsiya), homiladorlikning 12 haftalik muddatigacha abort qilinadi. Muddatidan oshib ketgan bo'lsa, homilani olib tashlash o'ta xavfli, shuning uchun ayol vaqti-vaqti bilan statsionarda yotqizilib davolanadi. Homilador ayolning ahvoli dori-darmonga qaramay yomonlashaversa, homila olib tashlanadi.

Gipertoniya (xafaqonlik) kasalligi. Gipertoniya kasalligi tug‘ish yoshidagi ayollar orasida keng tarqalgan bo‘lib, davo choralari ko‘rilmagan taqdirda tug‘ish jarayonida turli og‘ir asoratlarga olib kelishi mumkin. Bularga homilaning vaqtidan oldin tug‘ishi, perinatal o‘lim, og‘ir gestozlar va boshqalar kiradi. Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti ma’lumotlariga ko‘ra, arterial gipertoniya qator hollarda onalar o‘limining asosiy sabablaridan biridir. Qon bosimining o‘ta yuqori bo‘lishi, ko‘z tubidagi og‘ir o‘zgarishlar (retinopatiya, qon quyilishlar), buyrak yetishmovchiligi paydo bo‘lishi kasallikning og‘ir kechayotganligidan darak beradi.

Glomerulonefrit – buyrak koptokchalarining birlamchi immune yallig‘lanishidir. Bu kasallikda ikkala buyrakning ham shikastlanishi ko‘riladi. Kasallik homiladorlik va tug‘ruqda ko‘p asoratlar keltirib chiqaradi. Eklampsiya, ona qornida homilaning o‘lishi va va perina tal o‘limga olib keladi. Ba’zan esa platsentaning barvaqt ko‘chishi,homilani chala hamda giðotrofik tug‘ilishi kuzatiladi. Pirovard natijada, bevosita onalar o‘limiga sabab bo‘lishi mumkin.
Klinik ko‘rinishi bo‘yicha siydik tahlilida mikrogemoturiya, mikroprotenuriya, silindruriya va yuzda, qovoqlarda shishlar bilan xarakterlanadi.

Kamqonlik. Kamqonlik deganda gemoglobin umumiy hajmining kamayishi tushuniladi. 80% homilador ayollarda kamqonlik uchraydi.

1-darajali kamqonlikda qon tarkibidagi gemoglobin 100-91 gl;
2-darajali kamqonlikda 90-71 gl;
3-darajali kamqonlikda 70 gl dan past bo'ladi.

Anemiyaning eng ko’p uchraydigan quyidagi turlari farq qilinadi: postgemorrogik anemiya, qon yo’qotish natijasida paydo bo’ladi. Temir moddasi yetishmaydigan anemiya, organizimda temir tanqisligi sababli rivojlanadi. Pernitsioz anemiya, antianemik omil (sianokobolamin) yetishmasligiga bog’liq. Gemolitik anemiya, eritrotsitlar parchalanishidan paydo bo’ladi. Gipoplastik anemiya, suyak ko’migi funksiyasi pasayib ketganda rivojlanadi. Homiladorlik davrida va emizikli ayollarda ko‘proq temir yetishmovchiligi anemiyasi kuzatiladi.

Homilador ayollar qon zardobida temir tarkibining buzilishi, gipoxrom kamqonlik rivojlanishi va to'qimalar oziqlanishining buzilishiga olib keladi.

Homilador ayollarda kamqonlikning rivojlanishi noto'g'ri ovqatlanish, ovqat hazm bo'lishining buzilishi, tug'ruqda qon ketishi, ust-ustiga homilador bo'lishi kabi omillarga bog'liq. Kamqonlik homiladorlik rivojlanishiga va tug'ruqqa salbiy ta'sir qiladi. Jumladan 20-40% kamqon homiladorlarda gestozlar rivojlanadi, 15-30% homiladorlarda chala tug'ish, erta suv ketish hollari yoki qon yo'qotishning ortishi kuzatiladi. Tug'ruq vaqtida quyidagi asoratlar sodir bo'lishi mumkin: homila gipoksiyasi, tug'ruq kuchlarining susayishi.

Anemiya profilaktikasi homiladorlikning 12-14-haftasidan boshlanadi. Yengil shakldagi kamqonlikni ayollar maslahatxonasida ambulatoriya, o'rta va og'ir shaklda esa statsionar sharoitida davolash mumkin.

Havo-tomchi yo’li orqali yuqadigan kasalliklar:Homiladorlik ayolni yuqumli kasalliklardan saqlamaydi. Bo‘yida bo’lmagan ayollar kabi, homilador ayollar ham yuqumli kasalliklar bilan og‘rishi mumkin.Yuqumli kasalliklarning aksari bo‘yida bolmagan ayollarga nisbatan homiladorlarda og‘irroq kechadi. Yuqumli kasalliklarning hammasi, ayniqsa o'tkir yuqumli kasalliklar homilaga xavf tug‘diradi. Bunda homila ko'pincha nobud boladi yoki homiladorlik barvaqt tugaydi. Ayniqsa o‘tkir yuqumli kasalliklar: ich terlama, og‘ir gripp, o'tkir dizenteriya, epidemik gepatit va boshqa yuqumli kasalliklarda homiladorlik ko‘pincha barvaqt to‘xtaydi. Ona va homila organizmining intoksikatsiyasi, tana haroratining ko'tarilishi, homilador ayoldagi eng muhim a’zolar funksiyasining buzilishi sababli homila nobud bo‘ladi va chala tug'iladi. Plasentaga qon quyilishi, unda distrofik o'zgarishlar ro‘y berishi homiladorlikning uzilishiga sabab bo‘ladi.

Plasenta yuqorida aytilgancha o‘zgargan taqdirda ko‘pgina yuqumli kasalliklarning mikroblari onadan homilaga o‘tib, unga yuqishi mumkin.Ayni vaqtda homila aksari nobud bo‘ladi, bunga sabab homila organizmida himoya reaksiyalari vujudga kelmagan yoki juda sust bo‘ladi.Bola tushishi (abort) va chala tug‘ish, qon yo'qotish, modda almashinuvinmg o‘zgarishi, chilladagi (abortdan keyingi) septik kasalliklar yuqumli kasalliklarning kechishini og‘irlashtiradi.

Gripp. Homilador ayollarda gripp boshqa yuqumli kasalliklarga nisbatan ko'proq uchraydi. Gripp homiladorlikning ayniqsa so‘nggi oylarida chala tug‘ishga sabab bo’ladi.Gripp bilan og‘irigan bemorlarda tug'ruq ko‘pincha og‘ir kechadi, tug‘ruq kuchlari sust, dard tutishi og‘ir boladi, yoldosh tushishi va chilla davrida qon ketishi, septik infeksiya bilan boglangan chilla kasalliklari ro‘y beradi. Yangi tug‘ilgan chaqaloqlar gripp virusiga g‘oyatda moyil boladi. Profilaktika va davolash choralari tegishlicha amalga oshirilmasa, tug‘ruq majmuidagi bolalar o‘rtasida gripp tez tarqalib ketadi.

Bunga yo‘l qo‘ymaslik uchun bu kasallikning dastlabki belgilari paydo bolishi bilanoq ayollar va bolalami ajratib qo‘yish zarur. Niqob tutish, palatalami shamollatish shart, palatalarga simob kvars lampasidan nur tushirish yaxshi natija beradi.

Toksoplazmoz. Toksoplazmoz homilaning rivojlanish anomaliyalariga va o‘lik tug‘ilishga sabab bo'lishi so‘nggi yillarda aniqlandi.

Homilador ayolda toksoplazmoz bo'lsa homilaga yuqishi va bu homilaning nobud bo'lishiga sabab bolishi mumkin. Bola tirik tug'ilsa ham taraqqiyot anomaliyalari (gidrosefaliya, mikrosefaliya va hokazo), markaziy asab tizimini zararlanishi (talvasa, falaj parez), ko‘z to‘r pardasining kasalligi (xorioretinit), jigar, buyrak va boshqa a’zolarning kasalliklari kuzatiladi.

Virusli gepatit – epidemik gepatit homiladorlarda og’irroq o’tadi, homiladorlikning kechishiga ham yomon ta’sir etadi. Homiladorlarda, ayniqsa, tug’uvchilarda yuqumli gepatit juda og’ir kechadi va ular o‘rtasida o’lim ko’proq uchraydi. Jigar faoliyati buzilishining boshlang’ich belgilari ko’rina boshlaganda, xususan intoksikatsiya zo’rayib, bemor bo’shashsa, sariqlik ko’paysa, pulsi tezlashsa, tana harorati normal bo’lganiga qaramay, oyoqlariga shish kelsa, neytrofilli leykotsitoz holatlari kuzatilsa, qonda bilirubin oshib ketsa, homiladorlikni to’xtatish zarur bo’ladi. Agar bu kasallikda homiladorlik davom etsa, qog’onoq suviningnvaqtidan ilgari ketib qolishi, tug’ruqning uchinchi davrida qon ketishi,

chala tug’ish, homilaning ona qornida o’lib qolishi kabi og’ir asoratlar juda ko’p uchraydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Жабборова Ю.Қ.,Аюпова Ф. М. Акушерлик: Дарслик . Т.: Мехридарё, 2008. - 416 6.
2. Ziyayeva M. F., Mavlyanova G.X. Ginekologiya. Darslik. O'qituvchi . Toshkent – 2008. 288 bet

Research Science and Innovation House

"JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN" JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

Digital Transformation of Inspection Activities in the Context of the Digital Economy

Independent Researcher **Maksudov M.M.** ("Uzkomnazorat" Inspection)

Annotation: The digital revolution, encompassing the global economy, astonishes with its scale, pace, and geography. Each year, the intensity of introducing new technologies into production and services designed to meet human needs increases. The digital wave is affecting new sectors and is having an increasingly significant impact on the economy. The article discusses the key features of digital transformation using inspections as an example. Additionally, it highlights the primary factors accelerating the digitization processes in our republic.

Keywords: digital economy, digital technologies, Big Data, information systems, digitization.

Over the past five years, the level of digitization globally has significantly increased, demonstrated by the growth in the number of internet users, cloud computing, artificial intelligence, blockchain, cybersecurity technologies, and digital services. The COVID-19 pandemic accelerated these processes, especially in remote work, online education, and healthcare.

According to the **Global Innovation Index 2024**, the most innovative economies include Switzerland, Sweden, the United States, Singapore, and the United Kingdom. Over the last decade, China, Turkey, India, Vietnam, and the Philippines have been among the fastest-growing countries.

Additionally, the **United Nations E-Government Development Index** shows that global digitization levels continue to rise, reaching 0.638 in 2024 (compared to 0.55 in 2018). In the digital governance ranking, Denmark, Estonia, Singapore, South Korea, Iceland, Saudi Arabia, the United Kingdom, Finland, and the Netherlands are leading.

In Uzbekistan, the transition to a new development stage-digital government and society-is creating unparalleled opportunities. Digitization plays a crucial role in ensuring sustainable socio-economic, political, and cultural progress, improving citizens' living standards, and fulfilling the needs of individuals while enabling their free development.

Comprehensive reforms in Uzbekistan have yielded significant results. For instance, according to the **United Nations' 2022 report**, Uzbekistan ranked 69th in the E-Government Development Index with a score of 0.7265. By 2024, the country moved up six positions to 63rd, achieving a score of 0.7999.

The **New Uzbekistan Development Strategy for 2022–2026** prioritizes active digitization efforts, including developing the "e-government" system, expanding public-private partnerships, and introducing digital technologies. Additionally, modernizing civil service systems, improving regulatory functions in the real economy sector and inspections, and digitizing operational processes are key objectives.

Big Data also plays a pivotal role in improving inspection activities alongside digital technologies. The scope of projects utilizing Big Data is expanding in various sectors, including inspections. Current initiatives focus on digitization, the use of internet resources, developing information systems, data from mobile operators, and electronic government services.

In discussions on Big Data, the emphasis is on effectively utilizing data volume, speed, and diversity, supported by computational infrastructures and methods. Officially, this involves enhancing the technological capacity of organizations overseeing information systems to collect, store, process, and analyze large datasets.

Big Data analysis is crucial for identifying trends, customer behaviors, and market preferences to aid business decision-making. The complexity of Big Data analysis requires advanced tools such as predictive analytics, machine learning, stream analytics, and clustering methods. The process includes:

- Collecting data.
- Analyzing the data.
- Drawing conclusions.

Various techniques from statistics and informatics are used for data analysis. However, no universal system for handling Big Data exists, and solutions depend on user needs. Software and systems offer unique advantages, though challenges persist, such as data source diversity, data quality, and visualization. Researchers are continually developing and refining techniques to improve Big Data processing, including methods applicable to smaller datasets.

Comprehensive analytical methods and algorithms for processing Big Data include **Data Mining** (e.g., association rules, classification, clustering), **Machine Learning**, **Artificial Neural Networks**, simulation, and statistical analysis.

Today, the documents adopted by our government in the ICT field, as well as the programs, roadmaps, projects, and targeted indicators outlined in the "E-Government" and "Digital Uzbekistan – 2030" strategies, play a critical role. These initiatives emphasize the registration, collection, storage, and control of the execution of tasks assigned to state and economic management bodies, local government authorities, and other organizations and institutions. Through these measures, the introduction of information systems into oversight activities has become increasingly important.

By integrating modern information and communication technology (ICT) standards in line with international requirements, inspections can effectively prevent, detect, warn against, and eliminate legal violations.

Ensuring full transparency in the inspection sector, developing a strategy to enhance ICT, and implementing risk-based monitoring that eliminates human factors altogether will, in turn, ensure greater transparency in this field.

From the above, it can be concluded that while digital transformation may be easier for sectors with high levels of expertise and competency in data analysis and management, today we are witnessing the adaptability of inspections to digital transformation. In the era of digitization, this adaptability is no longer a luxury but has already become a means of **"survival."**

What are the advantages of using large-scale data in addition to certain types of administrative and business data in inspection activities? Exploring and analyzing new sources of large-scale data can undoubtedly be fundamentally beneficial. However, ensuring that statistical data producers in every field regularly acquire such data sets without a clear operational necessity is equivalent to solving a challenging issue.

Additionally, in accordance with the decrees, resolutions, government decisions, programs, roadmaps, projects, and target indicators issued by the President of the Republic of Uzbekistan, the analysis and monitoring of tasks assigned in the areas of Information and Communication Technologies, the "Electronic Government" system, the Digital Economy, and digital transformation

using artificial intelligence technologies create opportunities to achieve effective results.

Large-scale data possesses the following characteristics: high volume, high velocity, or high variety. Artificial intelligence, mobile and social platforms, and the Internet of Things contribute to the complexity of the data landscape due to the emergence of new forms and sources of information. For example, big data can originate from sensor devices, video and audio equipment, networks, logs, transaction applications, the Internet, and social platforms. A significant portion of this data is generated in real time and at extremely high volumes.

The analysis of big data provides analysts, researchers, and business users with the ability to optimize and accelerate decision-making based on information that was previously unavailable or impractical to use. Data analysis is generally a process of optimizing existing processes, making it critical for answering multiple complex questions and deciding on the implementation of intelligent software.

Based on this problem formulation, modern solutions for Big Data analysis serve as effective tools for replication. In conclusion, artificial intelligence enables machines to learn from experience, adapt to new data, and perform human-like tasks.

Used literature

1. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan "On approval of the Strategy "Digital Uzbekistan-2030" and measures for its effective implementation" ctober 5, 2020, No. DP-6079.

2. XXII Апрелской международной научной конференции по проблемам развития экономики и общества, "Цифровая трансформация отраслей: стартовые условия и приоритеты", Издателский дом Высшей школы экономики, Москва, 2021 г.

3. Ю.И.Грибанов, "Цифровая трансформация социально-экономических систем на основе развития института сервисной интеграции". 2019 г.

4. https://www.wipo.int/pressroom/ru/articles/2024/article_0013.html.

5. https://intosairussia.org/ru/novosti-media/kratkie-obzory/indeks-razvitiya-elektronnogo-pravitelstva-2024-g.html.
6. https://digital.uz/news/view/22002/.

Research Science and Innovation House

“JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN” JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

THE SIGNIFICANCE OF INCORPORATING ADAPTIVE LEARNING METHOD INTO PRE-SCHOOL ORGANIZATIONS

Turaev Jamshid Shukrulloevich
Doctorate student in Namangan State University
Jamturaeff@gmail.com

ABSTRACT: This article explores the significance of incorporating the adaptive learning method into preschool organizations, emphasizing its role in enhancing personalized educational experiences for young learners. Adaptive learning employs technology-driven solutions and innovative pedagogical strategies to address individual needs, learning styles, and developmental stages. By analyzing case studies and research findings, this study highlights how adaptive learning fosters critical cognitive and social skills, encourages self-paced development, and supports educators in creating inclusive learning environments. The findings underline the potential of adaptive learning in preparing preschoolers for academic success and lifelong learning, ultimately contributing to the evolution of early childhood education.

ANNOTATSIYA: Mazkur maqola maktabgacha ta'lim muassasalarida adaptiv o‘qitish usulini joriy etishning ahamiyatini o‘rganishga bag‘ishlangan bo‘lib, uning yosh o‘quvchilar uchun shaxsiylashtirilgan ta'lim tajribalarini yaxshilashdagi roliga e'tibor qaratadi. Adaptiv o‘qitish texnologiyalarga asoslangan yechimlar va innovatsion pedagogik strategiyalar orqali o‘quvchilarning individual ehtiyojlari, o‘rganish uslublari va rivojlanish bosqichlarini hisobga oladi. Tadqiqotlar va holat tahlillari orqali ushbu maqolada adaptiv o‘qitishning muhim kognitiv va ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantirish, o‘z sur’atida o‘qish imkonini yaratish hamda pedagoglarga inklyuziv ta'lim muhitini yaratishda yordam berishdagi ahamiyati ko‘rsatib berilgan. Natijalar adaptiv o‘qitishning maktabgacha yoshdagi bolalarni akademik muvaffaqiyat va umrbod o‘qish jarayoniga tayyorlashdagi potentsialini ta'kidlaydi hamda erta bolalik ta'limining rivojlanishiga hissa qo‘shishini asoslaydi.

KEY WORDS: Adaptive learning, preschool education, personalized learning, early childhood development, inclusive teaching, educational technology, cognitive skills, early learning strategies

INTRODUCTION: In the 21st century, the education sector has witnessed significant advancements in pedagogical methods, particularly with the integration of technology and personalized learning strategies. Among these, the adaptive learning method has emerged as a transformative approach, tailoring educational experiences to meet the diverse needs of learners. This method leverages data-driven tools and real-time feedback to create customized learning pathways, fostering more engaging and effective educational outcomes.

Preschool education, as the foundation of lifelong learning, plays a critical role in shaping children's cognitive, social, and emotional development. However, traditional methods in early childhood education often fail to address the unique learning styles and developmental needs of each child. The integration of adaptive learning methods into preschool organizations offers an opportunity to bridge this gap by providing personalized, dynamic, and inclusive learning environments. This paper aims to explore the significance of incorporating adaptive learning techniques in preschool education, focusing on their impact on individual development, teacher facilitation, and overall learning outcomes.

LITERATURE ANALYSIS: Numerous studies have highlighted the growing importance of adaptive learning in various educational settings. According to Smith et al. (2020), adaptive learning systems utilize algorithms and real-time assessments to identify and respond to students' specific needs, promoting better engagement and retention. In the context of early childhood education, Jones and Taylor (2019) emphasize that adaptive learning platforms help educators design more effective curricula, particularly for children with diverse cognitive abilities.

Research by Brown et al. (2018) underscores the potential of adaptive learning in fostering early literacy and numeracy skills by allowing children to progress at their own pace. Furthermore, Vygotsky's theory of the Zone of Proximal Development (ZPD) aligns closely with adaptive learning, as it advocates for scaffolded learning experiences tailored to a child's current abilities. Modern applications of this theory, as noted by Green and Patel (2021), demonstrate how adaptive learning tools can dynamically adjust instructional content to maximize developmental progress.

Despite its benefits, challenges remain in adopting adaptive learning in preschool settings. Limited access to technology, lack of teacher training, and concerns about over-reliance on digital tools are some barriers identified in the

literature. This paper builds on existing research by analyzing case studies and providing actionable recommendations for effectively integrating adaptive learning into preschool organizations.

The concept of adaptive learning has been extensively studied across educational contexts, with scholars emphasizing its transformative potential. Early works by Bloom (1984) on mastery learning laid the theoretical groundwork for adaptive methodologies, advocating for personalized instruction to achieve optimal learning outcomes. Bloom's ideas have since been refined and operationalized in adaptive learning systems, particularly in early childhood education.

Preschool education presents a unique opportunity for adaptive learning due to the rapid cognitive and social development of children during this stage. Research by Walker et al. (2016) shows that adaptive learning technologies enable differentiated instruction, allowing educators to address varying levels of readiness, interests, and learning preferences. Similarly, a study by Kim and Park (2017) demonstrated that adaptive learning systems improve language acquisition and problem-solving skills by offering interactive, child-centered activities.

The integration of technology into adaptive learning has been a major focus in recent years. Brown and Smith (2019) found that gamified learning environments within adaptive platforms increase motivation and engagement among preschoolers. These platforms utilize artificial intelligence to analyze performance data and modify content delivery accordingly. However, Davis et al. (2020) caution against excessive reliance on technology, stressing the need for a balanced approach that combines adaptive tools with traditional teaching methods to preserve the human element in education.

The cognitive and social benefits of adaptive learning methods are well-documented. A longitudinal study by Johnson et al. (2021) revealed significant gains in literacy and numeracy skills among preschoolers using adaptive learning tools compared to those taught using traditional methods. Moreover, the personalized nature of adaptive systems fosters a sense of autonomy and confidence in young learners, as noted by Chou and Lin (2020). Socially, adaptive learning encourages collaborative activities tailored to children's developmental stages, promoting peer interaction and teamwork.

While the advantages of adaptive learning are evident, several challenges hinder its widespread adoption in preschool settings. A study by Patel and Green

(2019) highlights the high costs associated with implementing adaptive learning technologies, particularly in resource-constrained environments. Additionally, teacher readiness remains a critical issue, as many educators lack the training to effectively integrate these systems into their classrooms (Jackson & Lee, 2018). Concerns about screen time and its potential impact on children's physical and mental health also persist (Wilson et al., 2020).

Adaptive learning draws heavily from established educational theories. Piaget's stages of cognitive development emphasize the importance of individualized learning experiences tailored to a child's developmental level. Similarly, Vygotsky's Zone of Proximal Development (ZPD) aligns with the adaptive learning approach, as it advocates for scaffolding that adjusts dynamically based on the learner's progress. Modern interpretations of these theories, as discussed by Hernandez and Wong (2022), illustrate how adaptive systems embody these principles by providing real-time feedback and personalized guidance.

Globally, the integration of adaptive learning in preschool settings has yielded positive results. For instance, in Finland, adaptive tools like SmartKid have demonstrated remarkable improvements in children's cognitive and emotional development (Hämäläinen et al., 2021). In the U.S., programs like ABCmouse incorporate adaptive features to cater to diverse learners, with studies showing a 25% increase in kindergarten readiness scores (Miller et al., 2022). These examples underscore the universal applicability of adaptive learning methods and their potential to transform early childhood education.

Emerging research suggests that adaptive learning could be further enhanced through advances in artificial intelligence and machine learning. Ahmed and Khan (2023) propose the use of predictive analytics to identify learning difficulties before they manifest, enabling proactive interventions. Furthermore, integrating virtual and augmented reality into adaptive systems could provide immersive learning experiences that captivate young minds and foster deeper understanding (Chen & Li, 2023).

RESEARCH METHODOLOGY: This study employs a mixed-methods research design, combining quantitative and qualitative approaches to comprehensively explore the integration of the adaptive learning method in preschool organizations. The methodology is structured to address the research objectives effectively and ensure the validity and reliability of the findings.

Research Design. A mixed-methods approach was chosen to gain a holistic understanding of the significance and challenges of implementing adaptive learning. Quantitative methods provide statistical insights into the effectiveness of adaptive learning, while qualitative methods offer deeper context and explore stakeholder perspectives, including teachers, administrators, and parents.

Participants. The study targeted preschool organizations in Uzbekistan, with a sample comprising:

- **Teachers (n=50):** Selected to provide insights into classroom applications of adaptive learning methods.
- **Administrators (n=10):** Included to understand organizational readiness and policy-level implications.
- **Parents (n=100):** Surveyed to assess their perceptions of adaptive learning's impact on their children's development.

Participants were chosen through purposive sampling to ensure they represented a diverse range of backgrounds, experiences, and organizational types.

Data Collection Methods:

1. **Surveys:** Quantitative data were collected through structured questionnaires distributed to teachers and parents. These surveys included Likert-scale items to evaluate the perceived effectiveness, accessibility, and challenges of adaptive learning.
2. **Interviews:** Semi-structured interviews were conducted with administrators and selected teachers. The interviews explored implementation strategies, encountered barriers, and recommendations for improvement.
3. **Classroom observations:** Direct observations were carried out in 10 preschool classrooms where adaptive learning tools were being utilized. These observations focused on teaching strategies, student engagement, and outcomes.
4. **Document analysis:** Relevant policy documents, training materials, and curriculum guides were analyzed to identify organizational support structures and alignment with adaptive learning principles.

Instruments. The research instruments were developed based on existing frameworks for evaluating adaptive learning in educational settings. The survey and interview guides were piloted with a small subset of participants to refine questions for clarity and relevance.

Data Analysis:

- **Quantitative analysis:** Data from surveys were analyzed using statistical software (e.g., SPSS). Descriptive statistics summarized key findings, while inferential statistics (e.g., t-tests, ANOVA) were used to identify significant differences in responses based on participant demographics.
- **Qualitative analysis:** Interview transcripts and observation notes were analyzed using thematic coding. Patterns and recurring themes were identified to provide contextual understanding of adaptive learning implementation.

Ethical Considerations. Ethical approval for the study was obtained from the relevant institutional review board. Informed consent was secured from all participants, with assurances of confidentiality and the right to withdraw from the study at any time. Data were anonymized to protect participants' identities.

Limitations. The study acknowledges limitations such as the relatively small sample size, which may affect generalizability. Additionally, reliance on self-reported data introduces potential biases. Future research should consider larger, more diverse samples and longitudinal designs to examine long-term impacts.

MAIN DISCUSSIONS AND RESULTS:

Quantitative Findings. The quantitative data from the surveys reveal significant insights into the effectiveness of adaptive learning in preschool settings:

1. **Teacher perceptions:**
   - 85% of surveyed teachers reported that adaptive learning tools improved children's engagement in classroom activities.
   - 78% observed enhanced cognitive skills, particularly in problem-solving and critical thinking.
   - However, 62% cited challenges in adapting the tools to group-based activities due to limited training.
2. **Parent perceptions:**
   - 90% of parents agreed that adaptive learning had a positive impact on their children's learning progress.
   - 72% highlighted improvements in their child's confidence and independence in learning tasks.
   - A notable concern among 45% of parents was the potential for increased screen time.

3. **Performance metrics:** Analysis of student outcomes demonstrated a 30% improvement in literacy and numeracy skills over a 3-month period among children exposed to adaptive learning compared to those in traditional classrooms.

Qualitative findings. The qualitative data provided a nuanced understanding of the experiences and challenges associated with implementing adaptive learning in preschools.

- **Teachers' experiences:** Teachers expressed enthusiasm for the potential of adaptive learning to tailor content to individual student needs. For instance, one teacher noted, *"It's amazing how I can track each child's progress and adjust my teaching accordingly."*. Challenges included the steep learning curve associated with new technologies and the lack of sufficient professional development opportunities.
- **Administrators' perspectives:** Administrators highlighted the strategic importance of adaptive learning in enhancing their institution's reputation for innovative practices. However, they emphasized budget constraints as a major barrier to implementation. One administrator stated, *"We need more resources to scale adaptive learning across all classrooms."*
- **Classroom observations:** Observations revealed high levels of student engagement during adaptive learning sessions, with children demonstrating curiosity and excitement. However, group activities were sometimes disrupted when adaptive tools were heavily individualized, suggesting a need for better integration strategies.
- **Parental feedback:** Parents appreciated the transparency offered by adaptive learning tools, such as progress reports and personalized feedback. Concerns were raised about potential over-reliance on technology and the importance of balancing digital and hands-on learning experiences.

Key discussions. The findings underscore the transformative potential of adaptive learning in preschool organizations while highlighting critical areas for improvement.

1. **Impact on learning outcomes:** The quantitative data indicate significant gains in academic performance, validating the effectiveness of adaptive learning tools. The personalized approach aligns with Vygotsky's Zone of Proximal Development, allowing children to learn at their own pace while being challenged appropriately.

2. **Teacher readiness and training:** The qualitative data emphasize the need for comprehensive teacher training programs to ensure the successful integration of adaptive tools. Teachers must be equipped to balance traditional methods with technology-driven solutions.

3. **Parental concerns and collaboration:** Parental feedback highlights the importance of maintaining a balance between adaptive learning and traditional play-based activities. Schools should engage parents through workshops and communication channels to address concerns about screen time and technological dependence.

4. **Infrastructure and resource challenges:** Financial and infrastructural constraints remain significant barriers to widespread adoption. Policymakers and stakeholders must prioritize investments in educational technology to ensure equitable access.

Summary of results: The study demonstrates that adaptive learning methods significantly enhance preschoolers' cognitive and social development. Key findings include: Improved engagement and academic performance among children using adaptive learning tools. Positive perceptions from parents and educators regarding the potential of adaptive learning. Challenges in implementation, particularly in terms of teacher readiness, resource availability, and balancing traditional methods with technological tools. These findings pave the way for future research and practical recommendations to optimize the integration of adaptive learning in preschool education.

CONCLUSION: This study has explored the significance of incorporating adaptive learning methods into preschool organizations, demonstrating their potential to revolutionize early childhood education. The findings highlight that adaptive learning fosters personalized, dynamic, and inclusive educational experiences, enabling children to develop critical cognitive and social skills. Quantitative results show improved literacy and numeracy outcomes, while qualitative feedback underscores the enthusiasm of educators and parents for this innovative approach. However, the study also reveals challenges such as limited teacher training, infrastructural constraints, and concerns about excessive screen time. Addressing these challenges requires a collaborative effort among educators, policymakers, and parents to create a balanced integration of technology and traditional teaching methods. Future research should focus on long-term impacts,

scalability, and the development of cost-effective adaptive learning tools tailored to diverse educational contexts. By prioritizing the implementation of adaptive learning, preschool organizations can lay a strong foundation for lifelong learning, equipping children with the skills needed to thrive in an ever-evolving world.

USED LITERATURE:

1. Bloom, B. S. (1984). *The 2 Sigma Problem: The Search for Methods of Group Instruction as Effective as One-to-One Tutoring*. Educational Researcher, 13(6), 4-16.
2. Brown, J., & Smith, T. (2019). *Gamification in Early Childhood Education: A Path to Engagement*. Journal of Educational Technology, 21(3), 45-58.
3. Chou, C., & Lin, H. (2020). *Adaptive Learning and Its Effect on Preschoolers' Autonomy and Confidence*. Early Childhood Education Journal, 48(2), 123-134.
4. Davis, P., & Green, A. (2020). *Balancing Digital Tools with Traditional Methods in Preschool Education*. Teaching in the Digital Age, 15(1), 67-84.
5. Subxanovich, A. A. (2023). Communication Features of a Qualified Doctor with Different Patients.
6. Subxanovich, A. A. (2023). THE IMPORTANCE OF THE SPEECH CULTURE AND ITS ROLE IN THE MEDICAL PROFESSION.
7. Subxanovich, A. A. (2023). KASBIY NUTQNI RIVOJLANTIRISHDA MUHOKAMA MAVZULARINING LINGVISTIK AHAMIYATI. *TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI*, *3*(12), 381-384.
8. Subxanovich, A. A. (2023). TIBBIYOT TALABALARNING KASBIY NUTQINI TAKOMILLASHTIRISHDA ZAMONAVIY USULLARDAN FOYDALANISH. *TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI*, *3*(11), 266-271.
9. Hämäläinen, L., et al. (2021). *SmartKid: Adaptive Learning Solutions in Finnish Preschools*. Scandinavian Journal of Early Childhood Research, 9(4), 89-102.
10. Hernandez, R., & Wong, L. (2022). *Modern Applications of Vygotsky's ZPD in Adaptive Learning Systems*. Journal of Pedagogical Advances, 37(5), 255-272.
11. Jackson, L., & Lee, K. (2018). *Teacher Training for Integrating Adaptive Learning in Early Childhood Education*. Teacher Development Quarterly, 22(1), 33-50.
12. Johnson, M., et al. (2021). *The Longitudinal Impact of Adaptive Learning on Preschool Literacy and Numeracy*. Educational Studies, 28(3), 213-229.
13. Kim, H., & Park, J. (2017). *Technology-Enhanced Adaptive Learning in Early Childhood*. Journal of Child Development Studies, 15(2), 78-90.
14. Miller, R., et al. (2022). *The Impact of Adaptive Learning Platforms on Kindergarten Readiness Scores*. Early Learning Research, 19(1), 112-128.
15. Iriskulov, A., Aslanov, A., & Subhonova, A. (2021). WHY DO WE NEED A GLOBAL LANGUAGE?. *Збірник наукових праць ЛОГОΣ*.

16. Aslanov, A. S., Subhonova, A. A., Avilova, K. H., & Saydullayeva, M. A. (2021). Impacts Of Language Learning On The Development Of Cognition. The American Journal of Social Science and Education Innovations, 3(09), 56-59.

17. Subxanovich, A. A. (2023). Communication Features of a Qualified Doctor with Different Patients. *Journal of Pedagogical Inventions and Practices*, *17*, 52-56.

18. Turaev, J., Aslanov, A., & Subhonova, A. (2022). SUGGESTIONS AIMED AT THE DEVELOPMENT OF THE PRE-SCHOOL EDUCATION SYSTEM IN UZBEKISTAN. *Евразийский журнал академических исследований*, *2*(11), 335-338.

Research Science and Innovation House

“JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN” JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

Ekologiyaning zamonaviy muammolari. Tuproq.

Safarboyeva Gulniso Ilhom qizi
Islom Karimov nomidagi Toshkent davlat texnika universiteti
Hayot faoliyat xavfsizligi kafedrasi 2-kurs talabasi
gulnisosafarboyeva4@gmail.com

Anotatsiya: Ushbu maqola ekologiyaning zamonaviy muammolaridan biri – tuproq degradatsiyasi va uni saqlash muammolari hisoblanadi. Tuproq insoniyat hayotining asosiy resurslaridan biri bo‘lib, uning sifati va unumdorligini pasayishi qishloq xo‘jaligi, oziq-ovqat xavfsizligi va atrof-muhit barqarorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatib kelmoqda. Maqolada tuproqni ifloslantiruvchi omillar, yerlarning cho‘llanishi, kimyoviy moddalarning ta’siri ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, tuproqni muhofaza qilish bo‘yicha zamonaviy usullar, ekologik barqarorlikni ta’minlashga qaratilgan chora-tadbirlar va xalqaro tajribalar haqida ma’lumotlar keltirib o‘tilgan. Mazkur maqola tuproq resurslarining ahamiyatini tushunishga hamda ularni asrash yo‘llarini aniqlashga qaratilgan.

Kalit so‘zlar: ekologiya, tuproq, oziq-ovqat, omil, kimyoviy moddalar, cho‘llanish.

Anotation: this article is one of the modern problems of ecology – the problems of soil degradation and its preservation. Soil is one of the main resources of human life, and the decrease in its quality and fertility has a negative impact on agriculture, food security and environmental sustainability. The article will consider soil polluting factors, land desertification, the effects of chemicals. There have also been references to modern soil conservation methods, measures aimed at ensuring environmental sustainability, and international experiments. This article is aimed at understanding the importance of soil resources and determining ways to preserve them.

Keywords: ecology, soil, food, factor, chemicals, desertification.

Аннотация: данная статья рассматривает одну из современных проблем экологии – деградацию почвы и проблемы ее сохранения. Почва является одним из основных ресурсов жизнедеятельности человека, и снижение ее качества и продуктивности по-прежнему отрицательно сказывается на сельском хозяйстве, продовольственной безопасности и экологической

устойчивости. В статье рассматриваются факторы, загрязняющие почву, опустынивание земель, воздействие химических веществ. Также приводится информация о современных методах охраны почв, мерах по обеспечению экологической устойчивости и международном опыте. Данная статья направлена на понимание важности почвенных ресурсов, а также на определение путей их сохранения.

Ключевые слова: экология, почва, еда, фактор, химикаты, опустынивание.

Kirish: Hozirgi kunda ekologik muammolar global miqyosda dolzarb masalaga aylanib kelmoqda. Insoniyatning faoliyatidan kelib chiqadigan salbiy oqibatlar atrof-muhitga, xususan, tuproq resurslariga jiddiy zarar yetkazib kelinmoqda. Tuproq yer yuzidagi hayotning asosini tashkil etib, qishloq xo‘jaligi, o‘rmon xo‘jaligi va boshqa ko‘plab sohalar uchun asosiy resurs hisoblanadi. Ammo tuproq degradatsiyasi, ifloslanishi va unumdorligini yo‘qotishi ekologik barqarorlikka tahdid solmoqda.

Adabiyotlar tahlili: Tuproq qoplami – tirik mavjudotlarning yashash muhiti, insoniyatni oziqovqat, kiyim-kechak va boshqa mahsulotlar bilan ta’minlaydigan, biosferaning eng muhim tarkibiy qismlaridan biri hisoblanadi. Tuproq unumdorligining rivojlanishida tirik organizmlar, jumladan yashil o’simliklar va mikroorganizmlarning roli alohida ahamiyatga egadir. Shunga ko‘ra olimlar tomonidan aytilgan tuproqning ta’rifini keltirishimiz mumkin: «Iqlim va tirik

organizmlar ta’sirida o‘zgargan va o‘zgarayotgan hamda unumdorlik qobiliyatiga ega bo‘lgan yerning ustki g‘ovak qatlamiga tuproq deyiladi». Unumdorlik tuproqning o’simliklarni turli oziq moddalar, suv, havo hamda issiqlik bilan ta’minlash qobiliyati hisoblanadi.

1-rasm. Avlodlar o‘rtasida ekologiyani asrash.

Yer yuzi turli qobiqlari o‘rtasidagi aloqadorlik tuproq orqali amalga oshadi. Tuproq tabiiy landshaftlarning asosi hisoblanadi. Biosferada bajaradigan faoliyatiga qarab tuproqni organik hayot zanjirining eng muhim halqasi, deb yuritsa bo’ladi. Tuproqda u yoki bu mikroelementlar etishmasligi yoki optiqchaligi organizmlarning rivojlanishi va insonning sog'lig'iga bevosita ta’sir ko’rsatadi. Tuproq kasallik tarqatadigan ko’plab mikroorganizmlar uchun zarur hayot muhiti hisoblanadi. Tuproqda sil, vabo, o'lat, ichterlama, burutsellioz va boshqa kasalliklarning qo'zgatuvchilari bo'lishi mumkin. Biosferada tuproqning eng muhim roli shundaki, barcha organizmlarning qoldiqlari tuproqda parchalanadi va yana mineral birikmalarga aylanadi, Tuproq qatlamisiz yer yuzida hayotni tasavvur ham qilib bo'lmaydi.Dehqonchilikning yuzaga kelishi bilan tuproqning kishilar hayotidagi ahamiyati keskin oshib ketgan. Inson o'zi uchun zarur bo’lgan barcha oziq mahsulotlari va ko’plab boshqa vositalarni bevosita yoki bilvosita tuproqdan oladi. Yer yuzidagi hozirgi mavjud tuproq qatlami jamiyat taraqqiyoti natijasida kuchli o'zgargan. Insoniyat tarixi davomida 2 mlrd. dan ortiq unumdor tuproqli yerlar yaroqsiz holga keltirilgan. Har yili sayyoramizdagi qishloq xo‘jaligi uchun yaroqli yerlar maydoni sho'r bosishi, emirilishi natijasida 5-7 mln.gektarga kamaymoqda. Tuproqlarga inson ta'si-rining kuchayishi sug'oriladigan dehqonchilik va chorvachilikning rivojlanishi bilan bog’liq. Sug'oriladigan (obikor) dehqonchilik Movarounnahrda ham qariyib 5 ming yillik tarixga ega. Yer yuzida dehqonichilik maqsadlarida ishlatiladigan yerlar mavjud yerlar hududining 10 foizini tashkil qiladi va dunyo aholisi jon boshiga 0,5 ga dan to'g’ri keladi. Yer yuzi tuproq qatlamining hozirgi holati birinchi navbatda kishilik jamiyatining faoliyati bilan belgilanadi. Inson tuproqlarga ijobiy va salbiy ta'sir ko'rsatadi. Inson tuproqlarning hosildorligini oshirishi, yerlarning holatini yaxshilashi mumkin. Shuning bilan birga shahar qurilishi, atrof muhitning ifloslanishi, agrotexnik tadbirlarning talabga javob bermasligi natijasida tuproqlar bevosita yo'q qilinishi, yaroqsiz holga kelishi, emirilishi mumkin. Hozirgi kunda tuproqlar maydonining kamayishi uning

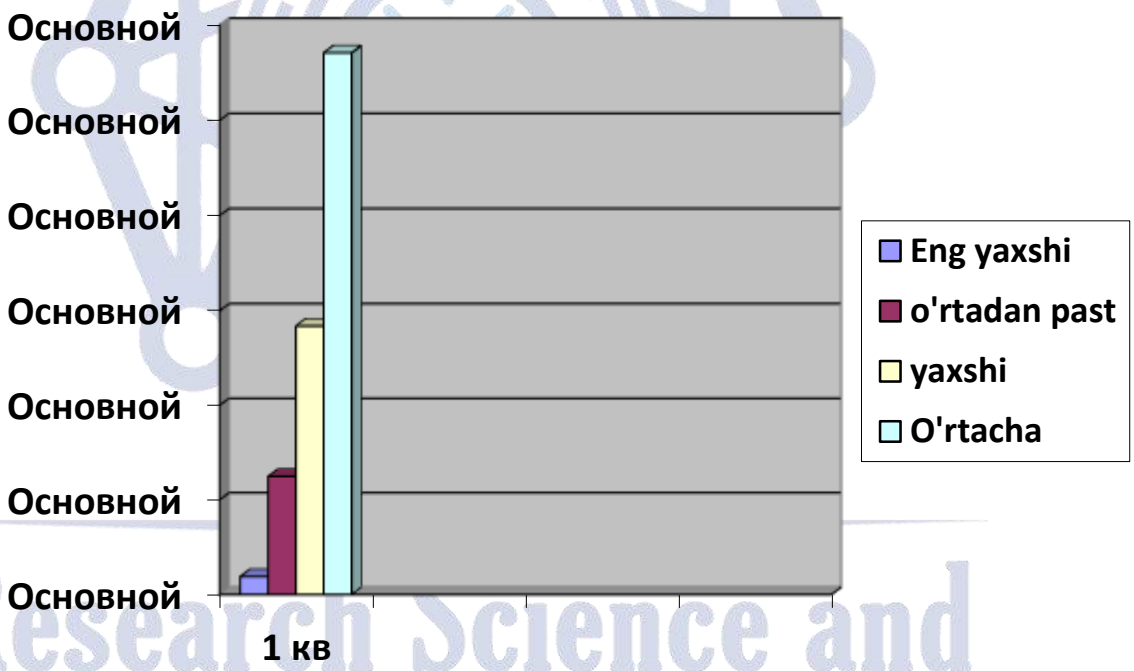
tiklanishidan minglab marta tezroq, amalga oshmoqda.Tabiatda shamol va suv ta'sirida tuproqlarning emirilishi yoki eroziyasi kuzatiladi. Inson faoliyati natijasida tezlashgan suv va shamol eroziyasi amalga oshadi. Antropogen erroziya tuproq resurslaridan noto'g’ri foydalanishning oqibati bo'lib, uning asosiy sabablari o'rmon va to'qaylarni qirqib yuborish, yaylovlarda chorva mollarini boqish normasiga amal qilmaslik, dehqonchilik yuritishning noto'g’ri metodlaridan foydalanish va boshqalardir. Turli ma'lumotlarga ko’ra har kuni yer yuzida eroziya natijasida 3500 gektar unumdor tuproqli yerlar ishdan chiqadi. Suv eroziyasi ko’proq, tog' oldi va tog'li rayonlarda, shamol eroziyasi tekisliklarda kuzatiladi. Chang bo'ronlari natijasida bir necha soat ichida tuproqning 25 santimetrgacha bo'lgan qatlamini shamol butunlay uchirib ketganligi haqida malumotlar mavjud.Erroziya jarayonlarining oldini olish va unga qarshi kurashish uchun ko'plab choratadbirlar ishlab chiqilgan. Bularga o’simliklar qoplamini tiklash, agrotexnik tadbirlarni to’g‘ri olib borish, yashil himoya qalqonlarini bunyod qilish, gidrotexnik tadbirlarni rejali o'tkazish va boshqalar kiradi. Sug'oriladigan dehqonchilik rayonlarida tuproqlarning sho'rlanishi asosiy ekologik muammolardan hisoblanadi. Tuproqlarning sho'rlanishi sug'orishni noto'g'ri olib borganda yer osti suvlari sathining ko’tarilishi natijasida ro'y beradi. Birlamchi va ikkilamchi sho'rlanish kuzatiladi. Ikkilamchi sho'rlanishda suv kappilyarlar orqali ko’tarilib tuzi tuproqda qoladi yoki ortiqcha sug'orish natijasida yer osti suvlari erigan tuzlar bilan sho'rlanadi. Ikkilamchi sho'rlanish ko’proq zarar etkazadi. Tuproqlarning sho'rlanishi Osiyo, Amerika va Afrikaning ko’pchilik mamlakatlarida kuzatiladi. Sho'rlanishning oldini olish uchun zovurlar o'tkaziladi, yerlarning sho'ri yuviladi. Tuproqlarning botqoqlanishi asosan namlik ko’p joylarda kuzatiladi. Suv omborlari atrofida ham botqoqlangan uchastkalar vujudga keladi. Botqoqlarni quritish uchun maxsus melioratsiya tadbirlari o'tkaziladi.Tuproqlarni ifloslanishdan saqlash muhim ahamiyatga ega. qishloq xo'jaligini kimyolashtirish tuproqlarning turli kimyoviy birikmalar bilan ifloslanishini kuchaytirib yuboradi. Mineral o'g'itlar to'g’ri tanlanmasa va me'yorida ishlatilmasa tuproqning holati o'zgaradi, unumdorlik xususiyati buziladi. Ayniqsa, zararkunandalarga qarshi, begona o'tlarga va o’simlik kasalliklariga chora sifatida keng foydlaniladngan pestisidlar gerbisidlar, insektisidlar, defolliantlarni me'yoridan ortiq ishlatish tuproqga juda salbiy ta'sir ko’rsatadi. Pestitsidlar tuproqdagi foydali mikroorganizmlarni nobud qiladi va chirindining kamayishiga olib keladi.

2-rasm. Qurg‘oqchil tuproq.

Sayyoramizda antropogen omillar ta’sirida yuzaga kelayotgan ekologik buzilishlar, iqlim o‘zgarishlari, qurg‘oqchilik va sahrolanish jarayonlari kuchayib borayotgani dolzarb muammolardan biri. Ayniqsa, qishloq xo‘jaligi sohasi bundan jiddiy zarar ko‘rib, tuproq unumdorligi pasayishiga olib kelayotgani insoniyat oldiga muhim vazifalar qo‘ymoqda. Tuproqning nuragan tog‘ jinslaridan farqi uning unumdorligidadir. Ana shu unumdor yuzada inson uchun zarur oziq-ovqat mahsulotining 95 foizga yaqini yetishtiriladi. So‘nggi yillarda tabiiy hodisalar oqibatida tuproq eroziyasi, sifati va unumdorligi yo‘qotilishi kuchayib bormoqda. BMT tahlillariga ko‘ra, bugungi kunda sayyoramizdagi yer resurslarining 40 foizga yaqini tanazzulga uchragan. Jahonda oziq-ovqat xavfsizligi kun tartibidan tushmay qolgan hozirgi davrda bu jiddiy muammodir. Birgina cho‘llanish, yer degradatsiyasi va qurg‘oqchilik kabi oqibatlar 100 dan ortiq mamlakatda istiqomat qilayotgan 1 milliarddan ziyod aholi salomatligi va farovonligiga xavf solyapti. Qishloq xo‘jaligi yerlari holatini yaxshilash, tuproqning xossa va xususiyatlarini maqbullashtirish, unumdorligini chegaralovchi omillarni aniqlash, xususan, tuproq resurslaridan oqilona va samarali foydalanish, sohani raqamlashtirishga yurtimizda davlat siyosati darajasida e’tibor qaralayotgani boisi shunda. Oxirgi yillarda bu borada huquqiy asoslar ham yaratilib, ko‘plab farmon va qarorlar qabul qilindi. Chunki, qishloq

xo‘jaligi sohasidagi natijadorlikning katta qismi tuproq sifatiga bog‘liq. Ko‘p va tabiiy toza mahsulot yetishtirish uchun, albatta, tuproq sog‘lom, unumdor bo‘lishi lozimligi oddiy insonlarga ham tushunarli. Taraqqiyot strategiyasida qishloq xo‘jaligini ilmiy asosda intensiv rivojlantirish orqali dehqon va fermerlar daromadini kamida 2 barobar oshirish, qishloq xo‘jaligining yillik o‘sishini kamida 5 foizga yetkazish maqsad qilib olingan. Bu maqsadga erishish uchun tuproq unumdorligini oshirish va muhofaza qilish asosiy ustuvor yo‘nalishlar qatoriga kiritilgan. Davlat dasturida esa “Tuproq unumdorligini oshirish va muhofaza qilish to‘g‘risida”gi qonun loyihasini ishlab chiqish vazifasi belgilangan edi. Kechiktirib bo‘lmaydigan bu qonun loyihasini Tuproqshunoslik va agrokimyoviy tadqiqotlar instituti olimlari Qishloq xo‘jaligi vazirligi mutaxassislari bilan birgalikda ishlab chiqdi hamda u Oliy Majlis Qonunchilik palatasida ma’qullandi. Hozir qonun loyihasi Senatda ko‘rib chiqilmoqda.

O‘rta Osiyo tuproqlari unumdorligini o‘rganishga doir vegetativ tajribalar shuni ko‘rsatadiki, gumusga boy tipik bo‘z tuproqlar hamda o‘tloq va botqoqo‘tloq tuproqlar ancha yuqori unumdorlikka ega bo‘lib, och tusli bo‘z tuproqlar kamroq va taqirlar past unumdorlikka ega.

Xulosa: Tuproqni muhofaza qilish va undan oqilona foydalanish nafaqat ekologik, balki iqtisodiy hamda ijtimoiy barqarorlik uchun ham juda muhim hisoblanadi. Bu borada ekologik bilimlarni keng targ‘ib qilish va barqaror qishloq xo‘jaligiga o‘tish muhim ahamiyat kasb etadi. Tuproq muammolarini hal qilish uchun davlatlararo hamkorlik va ekologik tadqiqotlarni kengaytirish zarur hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. H.T.Artikova Tuproqshunoslikning zamonaviy muammolari va konsepsiyasi.“Universitet”. – B.: 2022. 251 b.
2. Baratov P. Tabiatni muhofaza qilish. -T.: O'qituvchi, 1991.
3. Tilovov T. Ekologiyaning dolzarb muammolari. –Qarshi: Nasaf
4. To'xtaev A., Xamidov A. Ekologiya, biosfera va tabiatni muhofaza qilish. –T.: O'qituvchi, 1995.
5. Egamberdiev R. Ekologiya. –T.: O‘zbekiston, 1993.
6. O‘zbekiston Respublikasida atrof tabiiy muhit muhofazasi va tabiiy resurslardan foydalanishining holati to‘g‘risida: Mill. Mar. UzRTMKDK, - Toshkent, 2006.
7. Yer resurslarini boshqarish. O‘zbekiston respublikasida yerdan foydalanish bo‘yicha qonun hujjatlari, me’yoriy hujjatlar. Toshkent, 2012.
8. Большаков В.В. и др. Экология. – М.: Логос, 2005.
9. Буровский А.М. Эволюция экологического образования: взгляд философа // Экология и жизнь. – 2006. № 2.

Research Science and Innovation House

“JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN” JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

РОЛЬ ЛАНДШАФТНОЙ АРХИТЕКТУРЫ В МАЛЫХ ГОРОДАХ

Турсунов Кобилжон Кудратович
Ассистент кафедры «Архитектура»
qobiljontursunovarchitek89@gmail.com
Ферганский Политехнический Институт
Ахмедова Назокат Азизбек кизи
Магистрант Ферганского политехнического института
по специальности «АЗС»
e-mail: nkluv7667@gmail.com

Аннотация: В статье рассматривается роль ландшафтной архитектуры в малых городах, с акцентом на гармоничное сочетание природных и искусственных элементов для улучшения городской среды. Основное внимание уделено исследованию влияния государственной политики, законодательных актов и градостроительных норм на формирование ландшафтной среды. Приведены примеры успешных проектов, таких как реставрация природных ландшафтов в малых городах Узбекистана, разработанных в соответствии с постановлением Президента Республики Узбекистан «О мерах по сохранению культурного наследия и экологической среды» от 2020 года. Также обсуждаются подходы к устойчивому развитию через использование экологичных материалов, методов и технологий, способствующих сохранению природных ресурсов и улучшению качества жизни населения.

Ключевые слова: Ландшафтная архитектура, малые города, государственная политика, устойчивое развитие, экологическая устойчивость, градостроительные нормы, природное наследие, общественные пространства.

Введение

Ландшафт — это уникальная структура, объединяющая природные и антропогенные элементы. В малых городах, где сохраняются традиционные планировочные и визуальные связи, ландшафт становится важным фактором устойчивого развития, влияющим на культурное и социальное обогащение [2].

В 2020 году Президент Республики Узбекистан подписал постановление «О мерах по развитию и сохранению природного и культурного наследия в малых городах», подчёркивающее важность интеграции природных объектов в городскую среду [3]. Данный документ определяет основные направления для сохранения исторического наследия и улучшения экологической ситуации, что делает ландшафтную архитектуру ключевым инструментом реализации этих задач.

Современное развитие малых городов требует гармоничного сочетания традиций и инноваций. Ландшафтная архитектура, как междисциплинарная область, способствует решению задач по созданию экологически устойчивой и комфортной городской среды. Она охватывает аспекты сохранения природного наследия, проектирования общественных пространств и внедрения современных технологий, таких как системы водоотведения и умное освещение [4].

В данной статье анализируется влияние государственных инициатив и законодательных актов на развитие ландшафтной архитектуры в малых городах, а также приводятся примеры успешных решений, основанных на применении современных технологий и методов проектирования.

Основная часть

1. Валияние государственной политики

Государственная политика играет важнейшую роль в развитии ландшафтной архитектуры. В Узбекистане реализация постановления «О мерах по сохранению культурного наследия и экологической среды» включает финансирование проектов по озеленению и развитию общественных пространств. Например, программа «Зелёное наследие», запущенная в 2021 году, направлена на восстановление исторических парков и создание новых рекреационных зон в малых городах [1].

2. Сохранение природного наследия

Ландшафтные проекты, основанные на сохранении природных ресурсов, включают интеграцию исторических ландшафтов в городскую среду. В Узбекистане примером может служить реставрация садов чорбагов в Шахрисабзе, что подчеркнуто в указе Президента Республики Узбекистан «О возрождении историко-культурных памятников» [3]. Эти проекты

способствуют сохранению местных традиций и укреплению культурной идентичности.

3. Создание общественных пространств

Создание парков, скверов и пешеходных зон является важной задачей ландшафтной архитектуры. Согласно постановлению Кабинета Министров Узбекистана «О благоустройстве общественных пространств», утверждённому в 2022 году, малые города получают финансирование для строительства экологически устойчивых зон отдыха, что улучшает качество жизни населения [4].

4. Инновации в ландшафтной архитектуре

Применение современных технологий, таких как системы дождевой воды, солнечные панели и энергоэффективное освещение, позволяет создавать устойчивую инфраструктуру. Эти меры соответствуют международным стандартам устойчивого развития, изложенным в программе ООН «Города будущего» [5].

5. Примеры успешных проектов

Шахрисабз: В рамках программы восстановления исторических городов Узбекистана, финансируемой в соответствии с указом Президента от 2021 года, были реставрированы сады чорбагов и созданы новые парковые зоны [3].

Самарканд: В 2022 году завершён проект озеленения центра города с использованием инновационных систем полива и озеленения, что улучшило экологическую ситуацию и привлекло туристов [4].

Источники сохранили названия ряда садов, построенных по приказу Амира Темура:

Research Science and Innovation House

Баг-и-Бахишт
Райский сад, 1378 год

Research Science and Innovation House

Нархши-Джехан-нумо
Украшение мира, 1370-е годы

Бедана-курук
Перепелиный заповедник

Research Science and Innovation House

Давлат-Абад-баг

Местопребывание власти, 1399 год

Баг-и-Чинар

Чинаровый сад

Research Science and Innovation House

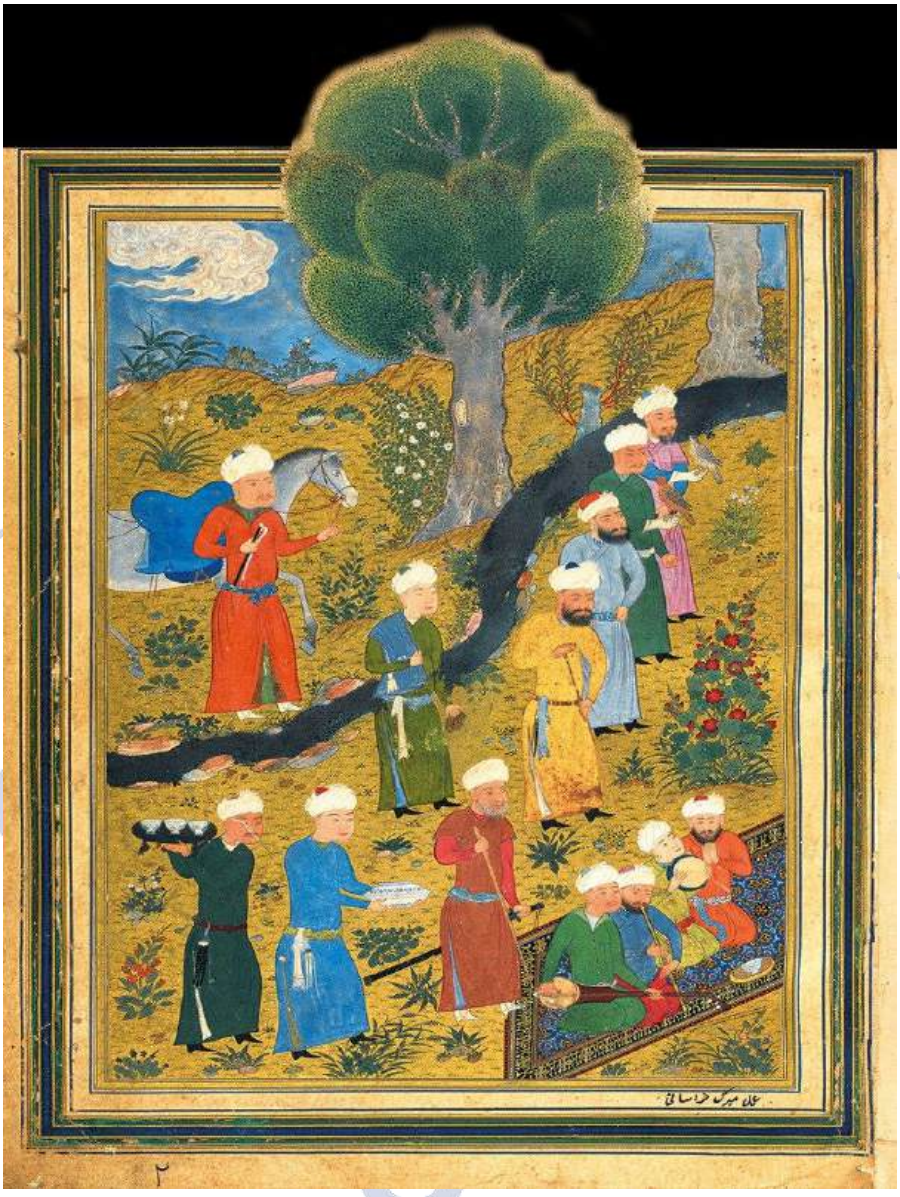

Баг-и-Нау
Новый сад, 1404 год

Баг-Дилкушо
Сад, пленяющий сердце

Research Science and Innovation House

Методы исследования

При написании данной статьи использовались следующие научные методы:

Анализ документов и нормативных актов: Были изучены постановления и указы Президента Республики Узбекистан, такие как «О мерах по сохранению культурного наследия и экологической среды» (2020) [1], а также постановления Кабинета Министров Узбекистана «О благоустройстве общественных пространств» (2022) [4]. Эти документы послужили основой

для определения государственной политики в области ландшафтной архитектуры.

Сравнительный анализ: Проведено сравнение подходов к развитию ландшафтной архитектуры в Узбекистане и других странах, таких как Япония и Германия, где применяются успешные методы интеграции природных объектов в городскую среду [2], [5].

Картографический метод: Изучены географические и топографические особенности малых городов Узбекистана для выявления природных ресурсов и особенностей территории, которые могут быть интегрированы в проекты ландшафтной архитектуры.

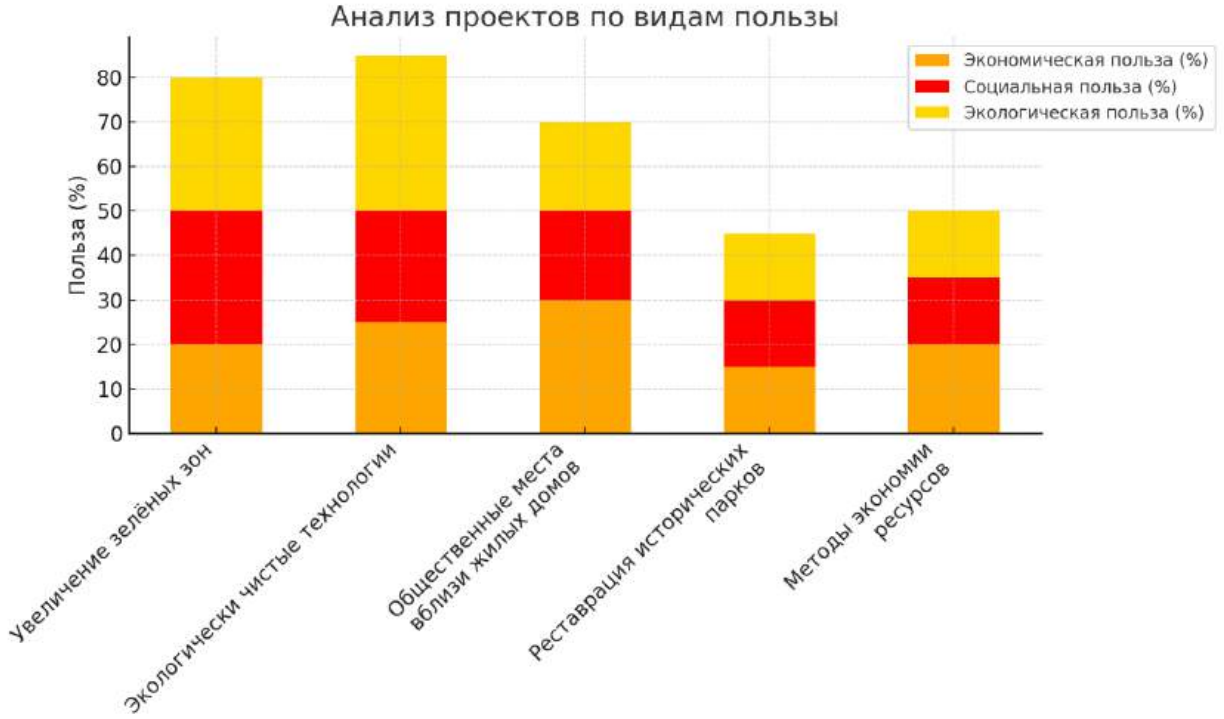
Экологический мониторинг: Проведен анализ влияния существующих зелёных зон на экологическую обстановку в малых городах. Данные получены из отчётов Министерства экологии и окружающей среды Республики Узбекистан [3].

Метод кейс-стади: Рассмотрены успешные проекты, такие как реставрация садов чорбагов в Шахрисабзе и проекты озеленения в Самарканде, чтобы выявить наиболее эффективные практики в области ландшафтного проектирования [3].

Анализ преимуществ проектов в процентах.

№	Проекты	Экологическая выгода %	Социальная выгода %	Экономическая выгода %
1	Увеличение зеленых зон	30	35	20
2	Экологически чистые технологии	25	20	15
3	Общественные места рядом с жилыми районами	20	25	30

4	Реставрация исторических садов	15	10	10
5	Методы сбережения ресурсов.	10	10	25

Список литературы

1. Постановление Президента Республики Узбекистан «О мерах по сохранению культурного наследия и экологической среды». – 2020.

2. European Commission. Urban Green Spaces Initiative. Доступ: ec.europa.eu.

3. Астанина О.В. Интеграция природных и архитектурных элементов в малых городах. Доступ: marhi.ru.

4. Smith A. Sustainable Urban Design: Integration Strategies. – 2022.

“JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN” JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

VIGNA RADIATA TARKIBIDAGI BIOFERMENTLARNING AHAMIYATI

Z. Sh. Ro’zmetova, Biologiya mutaxassisligi magistranti, Urganch davlat universiteti, Urganch

Y. A. Djumaniyazova, Biologiya kafedrasi dotsenti, Urganch davlat universiteti, Urganch

N. M. Babadjanova, O`simlikshunoslik ixtisosligi bo`yicha stajyor tadqiqotchi, Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya: Mosh butun dunyo bo`ylab sevib iste’mol qilinadigan, o’zida bioaktiv faol moddalarni saqlagan dukkakli-don mahsulotlariga kiruvchi muhum ekinlardandir. Anan`aviy va zamonaviy tibbiyotda moshning ko`plab hastaliklar uchun davollovchi, oldini oluvchi sifatida foydalanilishi ko`plab tadqiqotlar orqali hujjatlashtirilgan. Moshning bunday xususiyatlari uning tarkibidagi moddalarning miqdori, tarkibi va kansentratsiyasi natijasida kelib chiqadi. Quydagi maqolada ham moshning ba`zi bir biokimyoviy tarkibi va xususiyatlari haqida keltirib o`tilgan.

Kalit so’zlar: Vigna radiata, mosh, biologik faol moddalar, biologik faol birikmalar, uglevodlar, meteorism, antibakterial, antioksidant, antiallergik, vitamin, oqsil, flavonoidlar, xun tolasi, yog’lar, klechatka.

Kirish. Mosh (*Vigna radiata*) uzoq o’tmishdan hozirgi kungacha sifatli, yuqori ozuqabobligi, to’yimli va yengil hazm bo’luvchi ekin sifatida iste’mol qilinib kelinadi. Uning kelib chiqishi Janubiy Osiyo mamlakatlariga borib taqaladi. Ammo hozirgi kunda butun dunyo bo’ylab iste’mol qilinayotgan dukkakli-donli ekindir. Uzoq yillardan beri ko’pchilik ma’daniyatlarda asosiy va sevimli mahsulot bo’lib kelayotgan mosh o’simligi o’zining ozuqaviyligi, yem-xashakliligi bilan bir qatorda,

sog’liq uchun ham foydali ozuqalarga boy bo’lib, an’anaviy tibbiyotda ham o’z o’rniga ega. Buni ayniqsa Xitoy xalq tabobatidagi ahamiyatida ko’rishimiz mumkin.

Adabiyotlar tahlili. Xitoyliklarning falsafaviy ozuqlanishiga ko’ra barcha organizimga kiruvchi oziq-ovqatlar tanaga ta’siriga ko’ra Ying va Yang oziq-ovqatlariga bo’lingan. Dengiz o’tlari, shakar, asal, barg sabzavotlari, tropik mevalar, sut mahsulotlari bilan bir qatorda mosh (*Vigna radiata*) ham Ying energiyasini beruvchi mahsulotlarga kiritilgan. Xitoy tibbiyoti nazariyasida, odamdagi turli xil kasalliklarni yoki sog’liq muammolarini Yin va Yang fazilatlarining ortishi yoki yetishmasligi bilan bog’lashadi. Yin mahsulotlarini asosan yoz mavsumida iste’mol qilishni tavsiya qilishadi. Sababi, ular tanani namlaydi, issiqlik urishini yumshatadi, nisbatan kam kaloriyali, ularning tarkibida kaliyning (K) yuqori foizlar borligi aytiladi. Xitoyliklar shu sababli yoz faslida tana issiqligini sovutish uchun har kuni yozda bir piyoladan salqin, shirin moshli sho’rva ichishga odatlanishgan [15]. Qizig`i shundaki, qadimgi tavsifdan tashqari, yaqinda o’tkazilgan tadqiqotlar ham moshni boshqa ko`plab potensial, sog`liq uchun foydali ta’sirga ega ekanligini Liyange X., Xie J., Gupta N.. va Lapes L.. kabi bir necha tadqiqotlar natijasida aniqlangan [7,11,12,19]. Masalan, gipoglikemik va gipolipidemik ta’siri mavjudligini yana, antigipertenziv, saratonga qarshi, melanogenezga qarshi, gepatoprotektiv hamda immunomodulyatorlikda asosiy oziq moddalar talablarini qondirishda qo`llanishi mumkunligi aniqlangan [7,11,12,19]. Moshning antioksidant ta`siri, mikroblarga qarshi, yallig`lanishga qarshi, antidiabetik faolligi, lipid metabolizimining joylashuvi, antitumor, antiseptik ta’siri, spirtli degidrogenaza va tirozinazni oldini olish va boshqa ko’plab bilogik faolliklari haqida aytiladi. Bu kasalliklarni davolovchi mahsulot va dori-darmonlarga alternativ ravishda foydalanish imkoniyatini beradi [9].

Quyidagi jadvalda mosh (*Vigna radiata*) ning biologik faolliklarga, tarkibidagi biologik birikmalarning ta`siri haqida qisqacha keltirib o`tilgan.

Jadval. Vigna radiataning biologik faolliklarga, tarkibidagi biologik birikmalarning ta`siri

Biologik faoliyat	**Biologik birikmalar**
Antioksidant ta'siri	Oqsillar, polipeptidlar, polisaxaridlar, polifenollar
Mikroblarga qarshi faollik	Peptidlar, polifenollar
Yallig'lanishga qarshi faollik	Polifenollar
Antidiyabetik faoliyat	Polifenollar
Lipid metabolizmining joylashuvi	Fitosterol
Antigipertenziv ta'sir	Oqsillar
Antitumor ta'siri	Polifenollar, tripsin fragmentlari
Antiseptik ta'siri	Polifenollar, suvli ekstraktlar
Gepatoprotektiv	Polifenollar

Antioksidant ta’siri. Moshning urug`i, qobig`i va niholi ham antioksidant ta’sirga ega ekanligi Kim va boshqalar, 2012 ilmiy tadqiqotlarida ko`rsatilgan. Mosh urug`idan tayyorlangan sho’rvaning erkin radikallarni tozalash xususiyati ko’k choy va vitamin C bilan solishtirilganda, 100 gr moshning erkin radikallarni tozalash faoliyati 36,3gr quritilgan choy va 1462 mg vitamin C ga teng ekanligi aniqlangan [4,9]. Bunday yuqori antioksidantlik xususiyati ikkita asosiy antioksidant birikmalar viteksin va izoviteksinlar mavjudligi bilan bog`liq.

Mikroblarga qarshi faollik. Mosh (*Vigna radiata*) ning mikroblarga qarshi vosita sifatida potensialini ko`rsatadigan bir nechta tadqiqotlar mavjud [6,14,18]. Siklofilinga o`xshash “mungin” oqsili antifungal ta’sirga ega bo’lib mosh urug`larining suvli ekstraktidan ajratilgan. U α- va β-glyukozidazalar faoliyati ta`sirni to`xtatish yoki sekinlashtirish hamda *Rhizoctonia solani*, *Mycosphaerella*

arachidicola, Coprinusitiscomatus ereay, Bobosportisa kabi zamburug'larga qarshi antifungal faollikni ko'rsatadi. Urug`lardan olingan polifenol ekstrakti odamlarda oshqozon-o`n ikki barmoqli ichak kasalliklarini keltirib chiqaradigan *Helicobacter pylori*ga qarshi antibakterial vazifani bajarishi o`rganilgan [18].

*Yallig`lanishga qarshi.* Yaqin kunlarda, 2012-yil Bellik Y., Hammoudi S., va boshqalar tomonidan o’tkazilayotgan tadqiqot natijalari qandli diabet, allergiya, revmatoid artrit, astma, saraton va boshqa yallig`lanish kasalliklarining belgilarini kamaytirishda moshdan foydalanish mumkinligini ko`rsatadi [3,9]. Li va boshqalarning 2016-yildagi tadiqotlarida mosh donining flavonoidlari (kaempferol-3-0-rutinosid, izoviteksin va izokersitrin) antialergik faoliyatda katta rol o`ynashini ko`rsatgan [10].

*Antidiabetik ta`sir.* Ikkinchi toifa diabetga chalingan sichqonlarni mosh niholining urug`lari va etanolik ekstraktlarini og`iz orqali oziqlantirish qondagi glyukoza darajasini pasaytirdi va plazma C peptid, triglitseridlar, umumiy xolestirin, qon karbamid azodi, glyukagon darajasiga ta`sir qildi. Nihollarning etanolik ekstraktlari yuqori uglevodlar darajasini nazorat qilishda ancha natijali, chunki ular tarkibida kraxmalni gidrolizlovchi (£-amilaza va £-glikozidaza) ferment ingibitorlarining yuqori bo`lishidadir. Ekstraktlarning jarayonlarni to`xtatish yoki sekinlashtirish kabi salohiyati, yuqori fenolik salohiyat bilan bog`liq bo`lib, uglevodlarning ichakda so`rilishini pasayishiga va natijada qondagi glyukoza miqdorini kamayishiga yordam beradi [13,17].

Mosh (*Vigna radiata*) tarkibida muvozanatli ozuqa moddalar, jumladan, oqsil, azotsiz ekstrakt moddalar, xun tolasi, yog’lar, klechatka, vitaminlardan A, B, B1, va C kabilar mavjud. Yetishtirish bo’yicha boshoqli-don mahsulotlaridan keyingi o’rinda tursa ham oqsilga boyligi jihatdan mosh (25.430%) ekini bug’doyga

(12.23%) nisbatan yuqoriligi ko’rsatiladi [8]. Shunga ko’ra ko’pgina tadqiqotlar mosh tarkibida oqsilning yuqori bo`lganligi va gipoalergik xususiyati bo`lganligi sababli, chaqaloqlarni sutdan ajratish uchun mosh unidan tayyorlangan mahsulotlar, qo’shimcha sifatida tavsiya qilingan [2].

Mosh (*Vigna radiata*), soyaga nisbatan yuqori ko`rsatkichdagi uglevodorodlarni (50-60%) o`z ichiga oladi va bu uglevodorodlarni asosiy qismini kraxmal tashkil qiladi. Dukkakli ekinlarning xom yoki yomon qayta ishlanganlarida rafinoza, staxioz, verbaskozalarni o`z ichiga olgan disaxaridlar bo’lishi mumkun. Bunday mahsulotlar iste’mol qilinganda meteorizmga sabab bo’lishi mumkin. Bu garchi mosh o`simligida kuzatilish ehtimoli bo`lsa ham ularni suvda eritib, tog`ri namlash yoki fermentatsiya qilish orqali muammoni yechish mumkin. Awadhesh Kishore va Jai Dev Sharmalar (2023) mosh tarkibidagi oqsil, tanin, polifenollar kabi birikmalar fosfor organik pestitsidlar, simob, mishyak kabi og`ir metallar bilan bog`lanib tanadagi chiqindilarni yo`q qilishga yordam berishi mumkinligini o`rganishgan [1].

Xulosa. Mosh o`simligi ozuqa bo’lishidan tashqari inson salomatligi uchun ijobiy ta’sir qiladigan turli xildagi fitokimyoviy moddalarga ega. O’rganilgan tadqiqotlarga asoslangan holda mosh antimikrobiyal, antioksidant, yallig'lanishga qarshi, immunomodulyator yoki antiallergik, diabetga qarshi, lipid almashinuv modulyatori, antigipertenziv, antitumor, gepatoprotektiv kabi bir qator farmatsevtik muhim xususiyatlarga ega degan xulosani qo`llaydi. Shu bilan birga, bu tadqiqotlar bugungi kunga qadar moshning qayta ishlangan yoki qayta ishlanmagan suvli yoki organik xom ekstraktidan foydalanilganligi sababli o`ziga xos biologik xususiyatga ega bo`lgan faol metabolit bilan bog`liq bo`lgan aniq ta’sir haqida kam ma`lumot mavjud. Ko`pchilik tadqiqotlarda viteksin va izoviteksin kabi flovanoidlar va peptidlar biologik xususiyatlarni tartibga soluvchi asosiy faol komponent ekanligi

haqida ko’p o’rganilgan bo’lsada, biologik xususiyatlarga ega boshqa aktiv kamponentlar hali o’rganilmagan.

Foydalanigan adabiyotlar

1. Awadhesh Kishore va Jai Dev Sharma, Phytochemistry and medicinal uses of the common food of mung bean (Vigna radiata), Journal of Advancement [ISSN 2347-2561 (P); 2583-6102 (E)] Vol. 11, Issue 02, October 2023.
2. Bazaz R., Baba W.N., Masoodi F.A., Yaqoob S. Formulation and characterization of hypo allergic weaning foods containing potato and sprouted green gram. J. Food Meas. Charact. 2016;10: 453–465. doi: 10.1007/s11694-016-9324-1.
3. Bellik Y., Hammoudi S., Abdellah F., Iguer-Ouada M., Boukraa L. (2012) Molecular Mechanism Underlying Anti-Inflammatory and Anti-Allergic Activities of Phytochemicals: An Update 6 (2): 147–158. 10.2174/187221312800166886.
4. Cao D., Li H., Yi J., Zhang J., Che H., Cao J., Yang L., Zhu C., Jiang W. (2011) Antioxidant properties of the mung bean flavonoids on alleviating heat stress. *PLoS One*. 6(6): e21071. 10.1371/journal.pone.0021071.
5. Dianzhi Hou,1 Laraib Yousaf,1 Yong Xue, Jinrong Hu,1 Jihong Wu,1 Xiaosong Hu,1 Naihong Feng, 2 and Qun Shen 1,, Mung Bean (Vigna radiata L.): Bioactive Polyphenols, Polysaccharides, Peptides, and Health Benefits, Nutrients. 2019 Jun; 11(6): 1238; Published online 2019 May 31. doi: 10.3390/nu11061238
6. Ganesan K., Xu B. (2018) A critical review on phytochemical profile and health promoting effects of mung bean (Vigna radiata). *Food Sci. Hum. Wellness*, 7(1): 11-33. 10.1016/j.fshw.2017.11.002.

7. Gupta N., Srivastava N., Bhagyawant S.S. Vicilin—A major storage protein of mungbean exhibits antioxidative potential, antiproliferative effects and ace inhibitory activity. PLoS ONE. 2018;13: e0191265. doi: 10.1371/journal.pone.0191265.
8. Imtiaz Hussain, M.Burhanuddin and Mohommad Kamrouj Jaman Bhuiyan Evaluation of Physiochemical properties of Wheat and Mungbean from Bangladesh. Internet Journal of Food Safety, Vol.12, 2010, p. 104-108.
9. Kim D.-K., Jeong S.C., Gorinstein S., Chon S.-U. Total polyphenols, antioxidant and antiproliferative activities of different extracts in mungbean seeds and sprouts. Plant Foods Hum. Nutr. 2012;67: 71–75. doi: 10.1007/s11130-011-0273-x.
10. Li L., Li MH, Ren HK, Shi YJ, Dong YM (2016) A review on metabolites and pharmaceutical potential of food legume crop mung bean (Vigna radiata L. Wilczek). 25 (2): 553-559. 10.1007/s10068-016-0077-8.
11. Liyanage R., Kiramage C., Visvanathan R., Jayathilake C., Weththasinghe P., Bangamuwage R., Chaminda Jayawardana B., Vidanarachchi J. Hypolipidemic and hypoglycemic potential of raw, boiled, and sprouted mung beans (Vigna radiata L. Wilczek) in rats. J. Food Biochem. 2018;42: e12457. doi: 10.1111/jfbc.12457.
12. Lopes L.A.R., Martins M.D.C.d.C.e., Farias L.M.d., Brito A.K.d.S., Lima G.D.M., Carvalho V.B.L.d., Pereira C.F.d.C., Conde Júnior A.M., Saldanha T., Arêas J.A.G., et al. Cholesterol-lowering and liver-protective effects of cooked and germinated mung beans (Vigna radiata L.) Nutrients. 2018;10: 821. doi: 10.3390/nu10070821.
13. Luo J., Cai W., Wu T., Xu B. (2016) Phytochemical distribution in hull and cotyledon of adzuki bean (Vigna angularis L.) and mung bean (Vigna radiata L.),

and their contribution to antioxidant, anti-in ammatory and anti-diabetic activities. *Food Chem*. 201: 350–360. 10.1016/j.foodchem.2016.01.101.

14. Mehta N., Rao P., Saini R. (2021) Exploration of the anti-bacterial, antioxidant and anticancer potential of the seed coat extract of mung bean (Vigna radiata L. Wilczek). *Plant Arch*. 21(1): 1628–1633. 10.51470/PLANTARCHIVES.2021.v21.no1.222.
15. Mohamad Hesam Shahrajabian, Wenli Sun, Qi Cheng "A short review of health benefits and nutritional values of mung bean in sustainable agriculture". Polish Journal of Agronomy 2019, 37, 31-36.
16. Nikhil Mehta , Priyanka Rao and Raman Saini , A review on metabolites and pharmaceutical potential of food legume crop mung bean (Vigna radiata L. Wilczek), BioTechnologia (Pozn). 2021; 102(4): 425–435; Published online 2021 Dec 22. doi: 10.5114/bta.2021.111107
17. Randhir R., Shetty K. (2007) Mung beans processed by solidstate bioconversion improves phenolic content and functionality relevant for diabetes and ulcer management. *Innov. Food Sci. Emerg. Technol*. 8(2): 197–204. 10.1016/j.ifset.2006.10.003.
18. Tang D., Dong Y., Ren H., Li L., He C. (2014) A review of phytochemistry, metabolite changes, and medicinal uses of the common food mung bean and its sprouts (Vigna radiata). *Chem. Cent. J*. 8(1): 1-9. 10.1186/1752-153X-8-4.
19. Xie J., Du M., Shen M., Wu T., Lin L. Physico-chemical properties, antioxidant activities and angiotensin-i converting enzyme inhibitory of protein hydrolysates from mung bean (Vigna radiate) Food Chem. 2019;270:243–250. doi: 10.1016/j.foodchem.2018.07.103.

Research Science and Innovation House

“JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN” JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

Shahrisabz tumanining ekoturistik ob’yektlari va ularni rivojlantirish masalalari

O’zMU, Geografiya va geoaxborot tizimlari fakulteti
g.f.n. dots. Shamuratova N.T.
O’zMU, Magistr., Chorshanbiyeva Mahliyo Nuraliyevna

Annotatsiya: Ushbu maqolada Shahrisabz tumanining ekoturistik salohiyati va hududda joylashgan tabiiy ob’yekrlar tahlil qilinadi. Hisor tog’lari, Oqsuv va Qizilsuv daralari kabi noyob ekoturistik hududlarning imkoniyatlari ko’rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: Shahrisabz tumani, ekoturizm, Hisor tog’lari, Oqsuv darasi, Qizilsuv darasi, ekoturistik ob’yektlar, tabiiy resurslar, ekologik infratuzilma, mahalliy hamjamiyat, ekoturizmni rivojlantirish.

Аннотация: В данной статье анализируется екологический потенциал Шахрисабзкого района и расположенные на его территории природные объекты. Рассматриваются такие уникальные екотуристечиские зоны, как Гиссарские горы, ущелья Аксу и Кызылсу.

Ключевые слова: Шахрисабзский район, екологический туризм, Гиссарские горы, ущелье Аксу, ущелье Кызылсу, екотуристические объекты, природные ресурсы, екологическая инфраструктура, местное сообщество, развитие екотуризма.

Annotation: This article analizes the ecotourism potential of the Shahrisabz district and its natural sites. Unique ecotourism areas such as the Hisor Mountains, Aksu, and Qizilsu gorges are reviewed.

Keywords: Shahrisabz district, ecotourism, Hisor Mountains, Aksu gorge, Qizilsu gorge, ecotourism sites, natural resources, ecological infrastructure, local community, ecotourism development.

Research Science and Innovation House

Eng avvalo ekologik turizm va uning boshqa turdagi turizm bilan farqi nimada ekanligini ajratib olish lozim bo'ladi.

"Turizm" termini birinchi bo'lib, 1830-yilda V.Jekmo tomonidan fanga olib kirilgan. Fransuz tilida "tour"- "aylana, aylanma harakat" va "travel"-"sayr-sayohat". Shuningdek, "tourisme - sayohat qilish, dam olish" bo'lib, shu bilan bir qatorda sport va umumtarbiyaviy yoki siyosiy-ma'muriy vazifalarni bajarish degan ma'noni anglatadi. [2; 404-b]

Ma'lumki, turizmning juda ko'p shakllari va turlari mavjud. Sohalar bo'yicha turizm 6 ta turga, jumladan, **agroturizm, avtoturizm, veloturizm, suv turizmi, sport turizmi, ekoturizm** kabi turlarga bo'linadi [3].

Ekoturizm – shaxslarning dam olish, sport bilan shug'ullanish, sog'lomlashish, ma'rifiy-ma'naviy (umumtarbiyaviy) ishlarni amalga oshirish kabi maqsadda hamda ekologik vazifalarni bajarish uchun doimiy yashash joylaridan chiqib, atrof tabiatga qiladigan sayohatlari, atrof-muhitni o'rganish, uni muhofaza qilish, tabiatga nisbatan ma'suliyatli munosabatda bo'lish va shuning bilan bir qatorda maroqli hordiq chiqarish imkoniyatini yaratadi.

Shahrisabz tumani, O’zbekistonning qadimiy va tarixiy hududlaridan biri bo’lib, nafaqat madaniy va tarixiy yodgorliklari, balki tabiiy boyliklari bilan ham diqqatga sazovordir. Tumanning tabiiy landshafti, noyob iqlim sharoiti, o’simlik va hayvonot dunyosining xilma-xilligi uni ekoturizm rivoji uchun qulay hududga aylantiradi. Ushbu maqolada Shahrisabz tumanidagi ekoturistik ob’yekrlar va ularni rivojlantirish masalalari muhokama qilinadi.

Shahrisabz tumanining ekoturistik salohiyati.

Shahrisabz tumani O’zbekistonning Qashqadaryo viloyatida [1] joylashgan bo’lib, tog’ va tog’ oldi hududlari bilan ajralib turadi. Ushbu hududda quyidagi asosiy ekoturistik ob’yektlar mavjud:

1. **Hisor tog’lari.**

Hisor tog’ tizmalari Shahrisabzning eng go’zal tabiiy hududlaridan biri bo’lib, ulkan turistik salohiyatga ega. Bu yerda piyoda yurish (trekking), tog’ velosporti va qushlarni kuzatish kabi faoliyatlar uchun qulay mkoniyatlar mavjud.

1-rasm. Hisor davlat tog’ archa qo’riqxonasi

2. **Oqsuv va Qizilsuv daralari**.

Bu hududda o’zining tabiiy go’zalligi, sharsharalari va noyob flora-faunasi bilan sayyohlarni jalb etadi. Ayniqsa, yoz oylarida bu joylar dam olish maskani sifatida xizmat qiladi.

3. **Tuproq va o'simliklarning xilma-xilligi**.

Tumanda ekologik jihatdan boy o'rmonzorlar, dorivor o'simliklar va noyob hayvonot dunyosi mavjud. Bu ekoturizm doirasida ilmiy ekspeditsiyalar va biologik tadqiqotlar uchun muhim ahamiyatga ega.

Ekoturizmni rivojlantirish imkoniyatlari.

Shahrisabz tumaning ekoturistik imkoniyatlarini rivojlantirish uchun quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish lozim:

1. Infratuzilmani yaxshilash.

Turistlarni qabul qilish uchun maxsus dam olish maskanlari, ekologik mehmonxonalar va yo'l ko'rsatkichlar tizimini tizimini rivojlantirish zarur. Ayniqsa, ekologik toza transport vositalarini joriy qilish muhim.

2. Mahalliy hamjamiyatlarni jalb qilish.

Ekoturizm loyihalariga mahalliy aholini jalb qilish orqali yangi ish o'rinlari yaratish va hudud iqtisodiyotini rivojlantirish mumkin. Mahalliy aholi tomonidan qo'l mehnati bilan tayyorlanadigan suvenirlar va mahsulotlar turistlar uchun qiziqarli bo'lishi mumkin.

3. Madaniy va ekologik ma'rifat ishlari.

Ekoturizmni rivojlantirish uchun ekologik bilimlarni targ'ib qilish, tabiiy resurslarni asrash va ekologik madaniyatni oshirish bo'yicha tadbirlar o'tkazish lozim.

4. Reklama va marketing strategiyalari.

Shahrisabz tumanining ekoturistik ob'yektlarini xalqaro darajada targ'ib qilish uchun ijtimoiy tarmoqlar, turistik ko'rgazmalar va media resurslaridan foydalanish lozim.

Shahrisabz tumani o'zining tabiiy va tarixiy boyliklari bilan nafaqat mahalliy, balki xalqaro mqyosdagi sayyohlar uchun ham jozibador hududdir. [4] Ekoturizmni rivojlantirish orqali tumanning iqtisodiy va iltimoiy salohiyatini oshirish, ekologik madaniyatni yuksaltirish va tabiiy boyliklarni asrash imkoniyati mavjud. Shu sabali, mahalliy hokimiyat va tadbirkorlar o'rtasida hamkorlikni kuchaytirish hamda davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash choralari ko'rilishi muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. 08.03 2019 yil 198 sonli Qashqadaryo viloyatining turizm salohiyatidan samarali foydalanish chora-tadbirlari to’g’risida Vazirlar Mahkamasi qarori.
2. Kotlyarov E.A. Рекрационная география. M.: -1978.
3. Shamuradova Sh.G’. Chimyon-Chorvoq kurort-rekreatsiya zonasida turizmni rivojlantirishning tabiiy geografik asoslari. Dis…. G.f.f.d. (PhD) – Toshkent.2020. – 128 b.
4. Shamuratova N.T. O’zbekistonda ekologik turizm va uning tabiiy geografik jihatlari. //G.f.n. ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya Toshkent 2011

Research Science and Innovation House

“JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN” JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

KONSTITUTSIYA – FAXRIMIZ , G‘URURIMIZ

Normo‘minov Muhiddin Ekin o‘g‘li
Termiz iqtisodiyot va servis universiteti
Filologiya va tillarni o‘qitish (ingliz tili) yo‘nalish talabasi
Ilmiy maslahatchi: f.f.f.d (PhD) **Madiyeva Madina Yusupovna**
xolmurodovmuxiddin45@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada O‘zbekiston Respublikasida Konstitutsiyasi umumiy mohiyati, ahamiyati va Konstitutsiyamiz mustaqilligimizni mustahkamlash, xalqimizning tinch-osuda, farovon hayotini ta’minlashning muhim asosi ekanligi bundan tashqari faxrimiz ila yo‘g‘rilgan g‘ururimiz ekanligi haqida ma’lumot olishingiz mumkin.

Kalit so‘zlar: O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, davlat va jamiyat, demokratiya” va “demokratik”, referendum, Yangi Konstitutsiya,insonparvarlik, Qadimgi Rim va boshqalar.

THE CONSTITUTION IS OUR PRIDE

Abstract: In this article, you can learn about the general essence and significance of the Constitution of the Republic of Uzbekistan, and the fact that our Constitution is an important basis for strengthening our independence, ensuring a peaceful and prosperous life for our people, and is also our pride and joy.

Keywords: Constitution of the Republic of Uzbekistan, state and society, democracy” and “democratic”, referendum, New Constitution, humanism, Ancient Rome, etc.

КОНСТИТУЦИЯ – НАША ГОРДОСТЬ

Аннотация: В данной статье вы сможете получить информацию об общем характере и значении Конституции Республики Узбекистан и о том, что наша Конституция является важной основой укрепления нашей независимости, обеспечения мирной и благополучной жизни нашего народа, это также наша гордость.

Ключевые слова: Конституция Республики Узбекистан, государство и общество, демократия» и «демократический», референдум, Новая Конституция, гуманизм, Древний Рим и др.

Konstitutsiyamiz mustaqilligimizni mustahkamlash, xalqimizning tinch-osuda, farovon hayotini ta’minlashning muhim asosidir. Uning hayotimizdagi o‘rni va ahamiyatini keng targ‘ib etish, aholi, ayniqsa, yoshlar ongu shuurida Vatanga sadoqat, qonunlarimizga hurmat tuyg‘usini mustahkamlash maqsadida o‘tkazilayotgan uchrashuv, davra suhbati, ochiq muloqot va boshqa madaniy-ma’rifiy tadbirlar yuksak samaralar bermoqda.

Odatda ko‘p davlatlar Konstitutsiyasi nufuzli ekspertlar, deputatlar tomonidan ishlab chiqilib, so‘ngra parlamentda qabul qilinadi. Bunday hujjatlar mutaxassis nuqtai nazaridan yuqori baholarga sazovor bo‘lsa-da, unda xalqchillik, xalq ruhiyati yetishmaydi.

Ayrim davlatlar hatto o‘z asosiy qonunlarining referendumda, xalq ishtirokida qabul qilingani bilan faxrlanishadi. Albatta, bu eng oliy darajadagi qaror. Biroq bu jarayonda xalq oldida faqat ikki savoldan biriga javob berish imkonigina bo‘ladi: Konstitutsiya matnini tasdiqlash yoki rad etish.

O’zbekiston Konstitutsiyasining o‘ziga xosligi shundaki, u ikki marotaba xalq muhokamasida yurtdoshlarimiz xohish-irodasi bilan boyitildi. Umumxalq muhokamasi davomida Konstitutsiya loyihasi yuzasidan jami 6 mingdan ortiq taklif va mulohaza bildirilgan.

Ma’lumki, davlat va jamiyat hayotida ba’zi bir narsalar bo‘ladiki, u Vatanimiz kabi yagonadir: bayrog‘imiz, gerbimiz, madhiyamiz, shuningdek Konstitutsiyamiz ham yagonadir. Bularning har biri o‘z timsolida ona Vatanimiz, xalqimizning ezgu-maqsadlarini o‘zida aks ettiradi. Shu ma’noda Konstitutsiyamiz har bir fuqaro uchun bayrog‘imiz, gerbimiz, madhiyamiz kabi muqaddasdir.

Bosh qomusimiz muqaddimasida mamlakatimiz fuqarolarining munosib hayot kechirishlarini ta’minlashga intilish, demokratik huquqiy davlat barpo etish, fuqarolar tinchligi va milliy totuvligini ta’minlash maqsadida Konstitutsiya qabul qilinganligi qayd etilgan. Ya’ni Konstitutsiyamizning asosiy mohiyati insonga munosib hayot sharoitlari yaratish, uni baxtli qilishdan iborat.

Yana muhim hamda xalqaro ekspertlar tomonidan e’tirof etiladigan xususiyat – bu Konstitutsiyaning “O‘zbekiston xalqi” deb boshlanishidir. Bunday jumlalarni boshqa biron bir qonunda uchratmaymiz. Buning o‘zi ham xalq hokimiyatchiligining yorqin dalolati.

Konstitutsiyamizning yana bir eng muhim xususiyati – bu xalq suvereniteti e’tirof etilganligidadir. Asosiy qonunimizning 7-moddasida xalq davlat

hokimiyatining birdan bir manbai ekani muhrlangan. Asosiy qonunimizda “demokratiya” va “demokratik” so‘zlari 7 marta, “xalq” so‘zi 24 marta qo‘llangan.

G‘arb olimlari dunyo konstitutsiyalari tahlili natijasida 70 ta asosiy mavzuning qamrab olinishi bo‘yicha 190 davlat konstitutsiyasi va konstitutsiyaviy ahamiyatdagi boshqa hujjatlarni o‘rganganda davlatimiz Asosiy qonuni 0,59 natijani ko’rsatib, nisbatan ko‘proq mavzularni qamrab olgani ayon bo‘ldi. Bu jihatdan Avstriya Konstitutsiyasi 0,57, AQSH Konstitutsiyasi 0,49, Buyuk Britaniyaning konstitutsiyaviy ahamiyatdagi hujjatlari 0,43 natijani ko‘rsatgan.

Konstitutsiyamizda inson manfaatlari ustun qo’yilgan. Asosiy qonunimizni sinchiklab o‘rgangan har bir shaxs bevosita guvohi bo‘ladiki, uning butun mazmun-mohiyati insonga xizmat qilishga qaratilgan. Konstitutsiyamizning biron bir joyida “davlatning huquqi” yoki “fuqarolar davlat hoxish-irodasini bajarishi shart” qabilidagi qoidalar uchramaydi. Aksincha, Asosiy qonunimizda “Davlat xalq irodasini ifoda etib, uning manfaatlariga xizmat qiladi. Davlat organlari va mansabdor shaxslar jamiyat va fuqarolar oldida mas’uldirlar”, “Davlat fuqarolarning Konstitutsiya va qonunlarda mustahkamlangan huquqlari va erkinliklarini ta’minlaydi” kabi davlatning majburiyatlarini uchratamiz.

Konstitutsiyamiz o‘zining insonparvarligi bilan ham ajralib turadi. Unga ko‘ra voyaga yetmaganlar, mehnatga layoqatsizlar va yolg‘iz keksalarning huquqlari davlat himoyasidadir. Davlat va jamiyat yetim bolalarni va ota-onalarining vasiyligidan mahrum bo‘lgan bolalarni boqish, tarbiyalash va o‘qitishni ta’minlaydi, bolalarga bag‘ishlangan xayriya faoliyatlarni rag‘batlantiradi.

Konstitutsiyamizning yana bir muhim jihati, bu uning barqarorligidadir. Qayd etish joizki, o‘tgan 27 yil mobaynida Konstitutsiyamizning asosiy prinsiplari, inson va fuqarolarning asosiy huquqlari, erkinliklari va burchlari, jamiyat va shaxs munosabatlari, ma’muriy-hududiy va davlat tuzilishiga oid normalari o‘zgarmadi. O‘tgan davr mobaynida unga 12 ta o‘zgartish va qo‘shimcha kiritilgan bo‘lsa-da, bularning deyarli barchasi davlat hokimiyatini tashkil etish bo‘limiga kiritilgan tuzatishlar bo‘lib, u ham bo‘lsa mamlakatimizda konstitutsiyaviy prinsip bo‘lgan xalq hokimiyatchiligini kuchaytirish, davlat hokimiyatini tashkil etish va faoliyat ko‘rsatishida fuqarolarning bevosita va bilvosita ta’sirini oshirish, parlamentning davlat ichki va tashqi siyosatidagi rolini kengaytirish, inson huquq va erkinliklarini himoya qilishda konstitutsiyaviy va odil sudlovning o‘rnini yanada mustahkamlashga oid tuzatishlardir.

Qadimgi Rim yuristlarining fikricha, qonun qisqa, lo‘nda bo‘lishi lozim. Dunyoda eng ko‘p so‘z ishlatilgan Konstitutsiya Hindiston Asosiy qonuni bo‘lib, mutaxassislar fikriga ko‘ra unda 146 ming 385 so‘z ishlatilgan. AQSH Konstitutsiyasida 7 ming 762, Frantsiya Konstitutsiyasida 10 ming 180 so‘z ishlatilgan. O‘zbekiston Konstitutsiyasida esa 7 ming 550 so‘z qo‘llanilgan.

Qayd etish joizki, dunyodagi eng rivojlangan davlatlar Konstitutsiyalari bilan raqobatlashadigan Konstitutsiyani ishlab chiqish va qabul qilish masalaning bir jihati. Masalaning boshqa bir muhim tomoni, qabul qilingan hujjatni hayotimizga samarali tatbiq etishda namoyon bo‘ladi. Bu Konstitutsiyada ko‘zlagan maqsadlarimizning eng muhim shartidir.

Qadimdan huquqshunoslikda “huquq, qonun hushyor, ogoh, g‘ayratli odamlar uchun yoziladi, g‘aflatda qolganlar uchun emas. Kim huquqlaridan foydalanmasa, ko‘rgan zarari uchun o‘zi aybdor” degan qarashlar mavjud.

Shunday ekan, Konstitutsiyamiz va qonunlarimizda kafolatlangan huquqlardan har birimiz o‘z o‘rnida foydalana olsak, hamisha har yerda huquqlarimiz ta’minlanishiga erishamiz.

Konstitutsiyamizning 32-moddasida fuqarolarimizning siyosiy huquqlari sifatida jamiyat va davlat ishlarini boshqarishda bevosita hamda o‘z vakillari orqali ishtirok etish huquqlari mustahkamalanib qo‘yilgan. 23-bob, 117-moddasida fuqarolarimizning saylash va saylanish huquqlari mustahkamlangan.

Hammamizga ma’lumki, mamlakatimizda muhim siyosiy jarayon - joriy yilning 22 dekabr kuni yangi qabul qilingan Saylov kodeksi asosida Oliy Majlis Qonunchilik palatasi va xalq deputatlari mahalliy Kengashlari deputatligiga saylovlar bo‘lib o‘tadi. “Yangi O‘zbekiston, yangi saylovlar!” shiori ostida o‘tkazilayotgan muhim siyosiy kampaniyaga juda qizg‘in hozirliklar ko‘rilmoqda.

Bu jarayonda Konstitutsiyamizning mazmun-mohiyatini keng targ‘ib qilish va uning saylov tizimiga oid normalarini hayotimizda to‘la qonli aks ettirish, aholi keng qatlamlari, ayniqsa, saylovlarda ilk marta ishtirok etadigan yoshlarning huquqiy savodxonligi va saylov qonunchiligidan xabardorligini oshirish har bir tumanimiz faoli oldida turgan juda ham muhim vazifadir.

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, Asosiy Qomusimiz jamiyatimizdagi osoyishta va tinch hayotimiz, ijtimoiy-iqtisodiy barqarorligimiz va taraqqiyotimizning kafolati sifatida beqiyos ahamiyatga ega. Buni har birimiz yurakdan his etib, Asosiy Qomusimizni yanada chuqur va atroflicha o‘rganishimiz,

uning har bir normasidagi talablarga kundalik hayotimizda qat’iy amal qilishimiz zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. 2023- yil 30- aprel.

2. Mirziyoev Shavkat – O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2008 yil 1 maydagi “Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi qabul qilinganligining 60 yilligiga bag‘ishlangan tadbirlar dasturi to‘g‘risida”gi farmoni.

3. Xaitov Aktam - Oliy Majlis Qonunchilik Palatasi Spikeri o‘rinbosari, O‘z.Lider fraksiyasi rahbari - “Konstitutsiya - farovon hayotimiz taraqqiyotining asosiy poydevori” - lider.uz /uz/ ro‘znomasi maqolasi bosh sahifa . 09.12.2020 yil. № 1030.

4. A.Rahimov - “Konstitutsiya inson huquq va erkinliklarining kafolati” “Xalq so‘zi” ro‘znomasidagi maqolasi. 09.12.2021 yil. 2- bet. 479 ISSN 2181-063X / Impact Factor 4.047 (SJIF 2021) "Oriental Art and Culture" Scientific Methodical Journal / https://oac.dsmi-qf.uz Volume 4 Issue 6 / December 2023

5. Abdikarimova Sayyora – O‘z. Oliy Majlis Senati a’zosi - “Konstitutsiya - taraqqiyotimiz va farovonligimiz kafolati” – O‘z. Ru. En. Constitution. Uz/uz/pages/, bosh sahifa.

6. “Konstitutsiya - farovon hayotimiz va taraqqiyotning asosiy poydevori”. - O’z.Res. Oliy Majlis Qonunchilik Palatasi - “Xalq so‘zi” ro‘znomasi, maqola, 24.11.2021 yil № 926. 2- bet.

7. https://toshloq.uz/site/view/news/815

8. https://toshkent-vil.adliya.uz/uz/news/detail.php?ID=52559

Research Science and Innovation House

"JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN" JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

PSYCHOLOGICAL AND COGNITIVE IMPACTS OF VIRTUAL REALITY IN EDUCATION

Temirova Rayhona Shahobiddin qizi
Teacher, Department of Western Languages, , Oriental University, Tashkent, Uzbekistan

Abstract. Virtual Reality (VR) is reshaping the educational landscape, especially in technical disciplines, by providing immersive and interactive environments. This paper examines the psychological and cognitive impacts of VR on learning, focusing on metrics such as cognitive load, motivation, engagement, stress levels, attention span, memory retention, and confidence in mastering technical skills. Drawing from existing literature, this study reveals that VR reduces extraneous cognitive load, enhances motivation and engagement, and fosters confidence through practical simulations. Despite challenges like motion sickness and initial cognitive overload, VR demonstrates superior learning outcomes compared to traditional methods.

Keywords: virtual reality, cognitive load, motivation, engagement, stress levels, attention span, memory retention, technical education

Introduction.

The rapid advancement of technology has brought about innovative tools in education, one of which is Virtual Reality (VR). Traditionally, technical education has relied heavily on theoretical content and physical laboratories, often limiting students' ability to visualize and experiment with complex systems. VR addresses these limitations by offering an immersive, interactive learning environment that bridges the gap between theoretical knowledge and practical application.

Understanding the psychological and cognitive impacts of VR is crucial to its effective integration into educational practices. By providing a more engaging and intuitive way of learning, VR has the potential to transform the educational experience. However, alongside its benefits, VR also presents challenges such as potential cognitive overload and technological barriers. This paper investigates the psychological and cognitive impacts of VR, drawing comparisons with traditional teaching methods to evaluate its efficacy and limitations.

Method.

This study employs a literature review approach, synthesizing findings from peer-reviewed research articles and empirical studies to analyze the psychological and cognitive impacts of VR in education.

The analysis focuses on comparing VR and traditional teaching methods across the identified metrics, using tabulated data to summarize findings. This methodology ensures a comprehensive understanding of VR's potential and challenges in the educational sector.

Results.

VR reduces extraneous cognitive load by providing intuitive visualizations and interactive elements. For instance, Makransky et al. (2020) demonstrated improved conceptual understanding and reduced mental effort among physics students using VR simulations. Checa and Bustillo (2020) highlighted that VR's gamified and immersive features result in higher student motivation and deeper engagement compared to traditional methods. VR fosters a supportive learning environment, reducing performance anxiety. However, Krokos et al. (2019) noted potential stressors such as motion sickness and sensory overload, which require mitigation. Studies such as Chandler et al. (2021) show that VR enhances memory retention by up to 40% through multisensory engagement and hands-on experiences. VR enables risk-free experimentation, building students' confidence in applying technical skills, as observed by Pantelidis (2010). The comparative table underscores VR's superiority in fostering effective learning outcomes, particularly in technical education.

Research Science and Innovation House

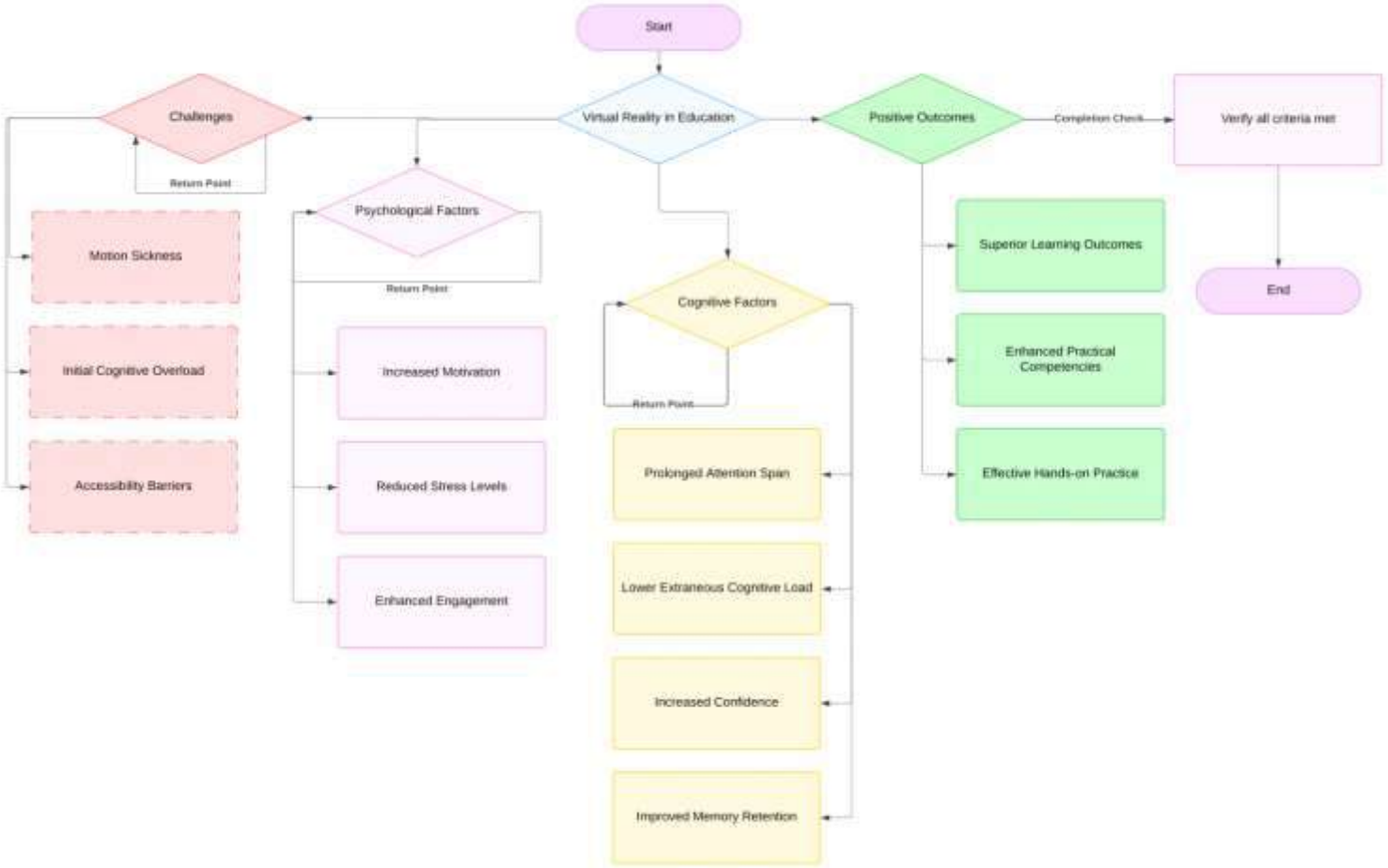

Fig.1. The Psychological and Cognitive Impact of VR in Technical Education

The figure illustrates the psychological and cognitive impacts of VR in technical education. VR fosters a supportive learning environment, reducing stress levels and performance anxiety, though challenges like motion sickness must be addressed. The gamified features of VR enhance motivation, making learning more engaging than traditional methods. Its interactive nature encourages deeper involvement, leading to higher engagement, especially in technical subjects that may otherwise be less captivating.

Cognitively, VR reduces extraneous cognitive load by providing intuitive visualizations, aiding students in understanding complex concepts. It enhances memory retention by up to 40%, thanks to multisensory engagement, and sustains attention more effectively than traditional teaching. Additionally, VR allows

students to practice skills in a risk-free setting, boosting their confidence in applying technical knowledge.

However, challenges include motion sickness, initial cognitive overload for new users, and accessibility barriers due to the cost of VR equipment. Despite these issues, VR consistently shows superior learning outcomes, offering effective hands-on practice and enhancing students' practical competencies in technical fields.

Discussion.

The findings confirm that VR offers transformative potential in education, particularly for technical disciplines that require practical, hands-on learning. By reducing cognitive load and increasing engagement, VR addresses common challenges in traditional education, such as abstract materials and passive learning methods.

The figure in the results section encapsulates the multifaceted psychological and cognitive benefits of VR, illustrating how it reduces cognitive overload and boosts motivation and engagement. The diagram further highlights the positive outcomes—improved memory retention and enhanced practical competencies—while acknowledging the challenges such as motion sickness and accessibility barriers.

While the advantages of VR are clear, it is important to address the potential stressors (motion sickness, cognitive overload) and challenges (cost and accessibility). These must be mitigated for VR's full potential to be realized. Moreover, the comparative results between VR-based and traditional learning methods underscore its superior capacity for fostering effective learning outcomes, particularly in technical education.

However, the adoption of VR is not without its challenges. Initial intrinsic cognitive load due to unfamiliarity with VR technology may hinder early learning phases. Moreover, VR-specific stressors, such as motion sickness, must be addressed through ergonomic design and gradual acclimatization.

From a psychological perspective, VR's ability to gamify learning enhances intrinsic motivation and keeps students engaged. These aspects are particularly beneficial for technical subjects, where theoretical content often disengages students. The observed improvements in memory retention and confidence further highlight VR's capability to prepare students for real-world applications.

Despite its advantages, the cost and accessibility of VR technology pose barriers to widespread adoption. Institutions must weigh the benefits of improved learning outcomes against the financial and logistical implications of implementing VR systems.

Cognitive load refers to the mental effort required to process information. In traditional methods, students often face high extraneous cognitive load due to abstract concepts and static learning materials. VR mitigates this issue by visualizing complex systems and enabling hands-on interaction in a controlled environment. However, the immersive nature of VR can also introduce challenges, such as increased intrinsic cognitive load when students are unfamiliar with the technology. Research indicates that interactive VR simulations reduce extraneous cognitive load by allowing students to engage with content in a more intuitive manner. For example, a study by Makransky et al. (2020) found that VR-based laboratory training improved students' conceptual understanding of physics principles, reducing extraneous cognitive load compared to traditional text-based learning. Similarly, Küçük et al. (2014) reported that VR simulations for teaching circuit theory reduced cognitive overload while enhancing engagement.

Motivation and engagement are critical factors in learning. Traditional methods often struggle to maintain student interest, particularly in technical subjects that require extensive theoretical knowledge. VR addresses this issue by fostering an active learning environment where students can explore and experiment freely. The gamified elements of VR, such as immediate feedback and realistic simulations, enhance intrinsic motivation. A study by Checa and Bustillo (2020) demonstrated that students using VR tools for engineering tasks exhibited higher motivation and deeper engagement than their counterparts in traditional classrooms. Another study by Merchant et al. (2014) highlighted that the interactivity of VR environments significantly improved student engagement, leading to better learning outcomes.

Stress can significantly impact learning efficiency. While traditional education methods often induce stress through rigid schedules and high-stakes assessments, VR offers a more flexible and supportive environment. For instance, students can repeat simulations without the fear of failure, reducing performance anxiety.

However, VR is not without its stressors. The technology's immersive nature may cause discomfort for some users, such as motion sickness or sensory overload.

Krokos et al. (2019) studied the psychological impact of VR environments and found that while VR reduced stress in controlled learning scenarios, prolonged use without breaks could lead to fatigue and discomfort. Addressing these factors through ergonomic design and robust technical support is essential for optimizing the learning experience.

Attention span and memory retention are critical metrics for evaluating the efficacy of educational methods. VR's interactive and multisensory approach captures and sustains students' attention more effectively than traditional lectures or textbooks. The ability to manipulate virtual objects and observe real-time results enhances active learning, which is linked to better memory retention.

Studies comparing traditional and VR-based learning environments reveal that students using VR demonstrate improved long-term retention of complex concepts. For instance, a study by Chandler et al. (2021) found that VR-based training in medical education improved memory retention by 40% compared to traditional learning methods. Similar results were observed by Fowler (2015) in engineering education, where VR simulations helped students retain procedural knowledge effectively.

Mastering complex technical skills often requires a combination of theoretical knowledge and practical application. Traditional methods may leave students hesitant to apply their knowledge due to a lack of hands-on experience. VR bridges this gap by offering realistic simulations that build confidence through practice.

In a comparative study by Pantelidis (2010), students trained in VR laboratories reported higher confidence levels in operating technical equipment than those trained in traditional settings. The safe, controlled environment of VR allows learners to experiment without real-world consequences, thereby fostering self-assurance.

Comparison of VR and Traditional Methods. The following table summarizes the psychological and cognitive impacts of VR compared to traditional methods:

Metric	Virtual Reality (VR)	Traditional Methods
Cognitive Load	Reduces extraneous load through visualization; may increase intrinsic load initially	High extraneous load due to abstract materials

Motivation	High due to gamification and interactivity	Moderate; often limited by static materials
Engagement	High; fosters active participation	Moderate; relies on passive learning methods
Stress Levels	Reduced through flexible and supportive environments; potential for VR-specific discomfort	Higher due to rigid schedules and fear of failure
Attention Span	Enhanced through immersive and interactive experiences	Moderate; often limited by monotonous delivery
Memory Retention	Improved through hands-on and multisensory learning	Lower; reliant on rote memorization
Confidence	High due to practical, consequence-free practice	Moderate; limited practical exposure

Conclusion

Virtual Reality offers significant advantages over traditional teaching methods in terms of cognitive and psychological impacts. By reducing cognitive load, enhancing motivation and engagement, and providing stress-free learning environments, VR fosters a more effective educational experience. Metrics like attention span, memory retention, and confidence underscore VR's potential in equipping students with the skills needed for complex technical fields. While challenges such as motion sickness and initial cognitive overload must be addressed, the benefits of VR in education are undeniable, making it a transformative tool for the future of learning.

References

- Makransky, G., Terkildsen, T. S., & Mayer, R. E. (2020). Adding immersive virtual reality to a science lab simulation causes more presence but less learning. *Learning and Instruction*, 60, 225-236.
- Checa, D., & Bustillo, A. (2020). A review of immersive virtual reality serious games to enhance learning and training. *Multimedia Tools and Applications*, 79(9), 5501-5527.
- Krokos, E., Plaisant, C., & Varshney, A. (2019). Virtual memory palaces: Immersion aids recall. *Virtual Reality*, 23(1), 1-15.

- Chandler, P., Sweller, J., & Paas, F. (2021). Cognitive load theory and the format of instruction. *Educational Psychologist*, 26(3), 1-16.
- Pantelidis, V. S. (2010). Reasons to use virtual reality in education and training: A taxonomy. *Themes in Science and Technology Education*, 2(1-2), 71-77.
- Küçük, S., Kapakin, S., & Göktaş, Y. (2014). Learning anatomy via mobile augmented reality: Effects on achievement and cognitive load. *Anatomical Sciences Education*, 9(5), 411-421.
- Fowler, C. (2015). Virtual reality and learning: Where is the pedagogy? *British Journal of Educational Technology*, 46(2), 412-422.
- Merchant, Z., Goetz, E. T., Cifuentes, L., Keeney-Kennicutt, W., & Davis, T. J. (2014). Effectiveness of virtual reality-based instruction on students' learning outcomes in K-12 and higher education: A meta-analysis. *Computers & Education*, 70, 29-40.
- Temirova, R. (2024). Fostering Industry 4.0 competencies through virtual reality in simulator-based laboratories: Assessing independent learning outcomes in energy engineering education. *Science and Innovation International Scientific Journal*, 3(11), 236–241. Scientists.UZ.
- Temirova, R. (2024). Comparative analysis of English teaching methodologies for technical education: Traditional versus modern approaches and future trends. In *Fundamental aspects of improving teaching foreign languages in the epoch of modern globalization* (Vol. 2, No. 4).
- Temirova, R. (2024). Organizing independent work lessons in language teaching for technical students using VR technology. In *Ijtimoiy-gumanitar fanlarni o'qitishda talabalar mustaqil ish darslarini tashkil etish* (Vol. 1, No. 3, p. 112).
- Temirova, R., & Qodirova, O. (2024). The impact of virtual reality (VR) laboratories on competency development in technical education with a focus on energy engineering. In *Namangan davlat pedagogika instituti talabalar akademiyasi konferensiyasi* (Vol. 1, No. 4).

Research Science and Innovation House

"JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN" JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

ПОГЛЯД НА ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ИТОГИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УНИВЕРСИТЕТОВ УЗБЕКИСТАНА

Хайриддинов Шухрат Батирович
Независимый исследователь
Каршинского государственного университета.
vip.xayriddinov@mail.ru; [ORCID ID: 0009-0002-3139-8034];
Хидиров Джавохир Ёдгорович,
студент экономического факультета
Каршинского государственного университета

Уже более 30 лет рыночные отношения, хотя и с трудностями, постепенно входят во все сферы социально-экономической жизни. Возврата назад нет — это очевидно. В связи с этим все субъекты, действующие в нашей повседневной жизни (независимо от того, являются ли они юридическими или физическими лицами), стремятся адаптироваться к требованиям рынка. Ведь новая, современная форма хозяйствования — рыночная экономика — диктует свои условия. Не остались в стороне и высшие учебные заведения (далее — ВУЗы) нашей республики.

В последние годы были опубликованы данные, отражающие успехи и недостатки ВУЗов в этой области, их деятельность, что крайне важно с точки зрения эффективного использования бюджетных средств.

Как известно, по состоянию на 1 августа 2023 года в Узбекистане действует 210 ВУЗов, из которых 115 относятся к государственным учреждениям, 65 являются негосударственными, а 30 — филиалами зарубежных университетов.

Согласно итогам 2022-2023 учебного года, в социальных сетях[1] были опубликованы данные о ВУЗах с наибольшими доходами и убытками за первую половину 2023 года. По этим данным, самым доходным ВУЗом стал Самаркандский государственный институт иностранных языков. В то же

время наибольшая отрицательная разница между доходами и расходами зафиксирована в Наманганском государственном университете. Министерство высшего образования, науки и инноваций также обнародовало данные о доходах и расходах 70 государственных ВУЗов за первые шесть месяцев 2023 года. Отмечается, что общий доход государственных ВУЗов составил 4 трлн 501 млрд 238 млн сумов, а расходы — 5 трлн 86 млрд 667 млн сумов.

В разрезе республики наибольшие доходы получили:

- Национальный университет Узбекистана (245,0 млрд сумов),
- Ферганский государственный университет (191,0 млрд сумов),
- Каракалпакский государственный университет (188,0 млрд сумов),
- Термезский государственный университет (169,0 млрд сумов).

В Ташкенте, столице нашей страны, в список самых доходных ВУЗов вошли:

- Национальный университет Узбекистана — 245,0 млрд сумов,
- Университет мировых языков Узбекистана — 165,0 млрд сумов,
- Ташкентский государственный экономический университет — 151,0 млрд сумов,
- Ташкентский государственный технический университет — 145,0 млрд сумов,
- Ташкентский финансовый институт — 102,0 млрд сумов

В частности, вопросам рационального и эффективного использования имеющихся средств также уделяется серьезное внимание. Ведь сама современная рыночная экономика требует этого. Без такого использования имеющихся средств (в данном случае, не принципиально, являются ли они бюджетными или внебюджетными), достижение намеченных целей или результатов невозможно.[2]

Основная часть:

Кроме того, 32 из 70 государственных ВУЗов, указанных в списке, завершили первую половину 2023 года с прибылью. Среди них:

Самаркандский государственный институт иностранных языков — 33 млрд 299 млн сумов, Навоийский государственный педагогический институт — 27 млрд 310 млн сумов, Термезский государственный педагогический институт — 24 млрд 327 млн сумов, Шахрисабзский государственный

педагогический институт — 19 млрд 536 млн сумов, Бухарский государственный педагогический институт — 14 млрд 348 млн сумов, Ферганский политехнический институт — 13 млрд 607 млн сумов, Андижанский институт машиностроения — 11 млрд 856 млн сумов, Кокандский государственный педагогический институт — 11 млрд 593 млн сумов, Андижанский государственный педагогический институт — 10 млрд 770 млн сумов, Национальный исследовательский университет «ТИҚХММИ» — 8 млрд 455 млн сумов, Узбекистано-Финляндский педагогический институт — 7 млрд 885 млн сумов, Ташкентский институт текстиля и лёгкой промышленности — 6 млрд 928 млн сумов, Наманганский инженерно-строительный институт — 6 млрд 236 млн сумов, Ургенчский государственный педагогический институт — 5 млрд 997 млн сумов, Каршинский государственный университет — 5 млрд 534 млн сумов, Самаркандский государственный архитектурно-строительный университет — 5 млрд 211 млн сумов, Филиал Российского государственного нефтяного и газового университета имени И.М. Губкина в Ташкенте — 4 млрд 934 млн сумов, Каршинский институт инженерии и экономики — 4 млрд 217 млн сумов, Самаркандский институт экономики и сервиса — 3 млрд 786 млн сумов, Андижанский институт иностранных языков — 3 млрд 240 млн сумов, Наманганский инженерно-технологический институт — 3 млрд 61 млн сумов, Деновский институт предпринимательства и педагогики — 2 млрд 712 млн сумов, Джизакский политехнический институт — 2 млрд 651 млн сумов, Филиал Самаркандского государственного университета в Ургуте — 2 млрд 13 млн сумов, Филиал Навоийского государственного университета горного дела и технологий в Нукусе — 1 млрд 933 млн сумов, Филиал Российского химико-технологического университета имени Д.И. Менделеева в Ташкенте — 1 млрд 762 млн сумов, Филиал Ташкентского государственного экономического университета в Самарканде — 1 млрд 606 млн сумов, Филиал Национального исследовательского университета «МЭИ» в Ташкенте — 1 млрд 530 млн сумов, Филиал Астраханского государственного технического университета в Ташкентской области — 1 млрд 371 млн сумов, Наманганский государственный педагогический институт — 1 млрд 232 млн сумов, Андижанский институт экономики и строительства — 637 млн сумов, Гулистонский государственный педагогический институт — 314 млн сумов.

Одновременно 38 из этих государственных ВУЗов завершили отчетный период, то есть первую половину 2023 года, с убытками. В их числе: Наманганский государственный университет — 230 млрд 864 млн сумов, Чирчикский государственный педагогический университет — 127 млрд 733 млн сумов, Ургенчский государственный университет — 85 млрд 180 млн сумов, Ташкентский государственный экономический университет — 51 млрд 87 млн сумов, Каракалпакский государственный университет — 42 млрд 13 млн сумов, Термезский государственный университет — 37 млрд 663 млн сумов, Узбекистанский государственный университет мировых языков — 35 млрд 358 млн сумов, Ташкентский финансовый институт — 32 млрд 795 млн сумов, Джизакский государственный педагогический университет — 27 млрд 735 млн сумов, Ферганский государственный университет — 19 млрд 500 млн сумов, Узбекистанский национальный университет — 17 млрд 843 млн сумов, Навоийский государственный университет горного дела и технологий — 15 млрд 375 млн сумов, Самаркандский государственный университет — 13 млрд 316 млн сумов, Бухарский государственный университет — 11 млрд 588 млн сумов, Ташкентский государственный технический университет — 9 млрд 694 млн сумов, Ташкентский химико-технологический институт — 9 млрд 539 млн сумов, Ташкентский государственный университет узбекского языка и литературы — 9 млрд 49 млн сумов, Термезский инженерно-технологический институт — 8 млрд 653 млн сумов, Ажиниязский Нукусский государственный педагогический институт — 8 млрд 88 млн сумов, Андижанский государственный университет — 7 млрд 399 млн сумов, Гулистонский государственный университет — 7 млрд 93 млн сумов, Бухарский инженерно-технологический институт — 4 млрд 993 млн сумов, Ташкентский архитектурно-строительный университет — 4 млрд 439 млн сумов, Филиал Ташкентского государственного технического университета в Олмалике — 3 млрд 877 млн сумов, Филиал Ташкентского химико-технологического института в Янгиере — 3 млрд 690 млн сумов, Наманганский государственный институт иностранных языков имени Исхакхона Ибрата — 2 млрд 912 млн сумов, Филиал Узбекистанского национального университета в Джизаке — 2 млрд 767 млн сумов, Филиал Казанского федерального университета в Джизаке — 1 млрд 201 млн сумов, Филиал Московского государственного университета имени М.В. Ломоносова в Ташкенте — 1 млрд 164 млн сумов,

Филиал Института природных ресурсов Бухарского университета «ТИҚХММИ» — 772 млн сумов, Филиал Национального технологического исследовательского университета МИСиС в Олмалике — 692 млн сумов, Ташкентский государственный университет востоковедения — 650 млн сумов, Филиал Ташкентского химико-технологического института в Шахрисабзе — 157 млн сумов, Филиал Самаркандского государственного университета в Коттакургане — 138 млн сумов, Университет журналистики и массовых коммуникаций Узбекистана — 137 млн сумов, Филиал Института ирригации и агротехнологий Каршинского государственного университета — 103 млн сумов, Институт межсетевых и междисциплинарных технологий Беларуси и Узбекистана в Ташкенте — 59 млн сумов, Филиал Ташкентского государственного технического университета в Коканде — 4 млн сумов. Несмотря на то, что приведенные выше цифры имеют важное значение с точки зрения обеспечения эффективного расходования бюджетных средств в бюджетных вузах, на наш взгляд, проведение анализа и принятие четких выводов или решений остается крайне сложной задачей. Для этого есть несколько причин. Так, из-за ряда объективных обстоятельств невозможно прямо сравнивать данные по вузам, приведенные выше, или считать такие выводы и решения достаточно обоснованными. Уровень сопоставимости данных по вузам зависит от множества факторов, таких как сфера деятельности (масштаб), форма собственности, наличие или отсутствие академической и финансовой независимости, квоты приема, количество студентов и т.д.

Тем не менее, тот факт, что в отчетный период (первая половина 2023 года) группы вузов, занимающихся практически одинаковой деятельностью (предоставление высшего образования), показали разные результаты: одна группа вузов с высокими доходами, другая — с более низкими, а третья — с убытками, на наш взгляд, поднимает целый ряд проблемных вопросов по поводу эффективного использования бюджетных средств, которые требуют решения. В частности, как уже отмечалось, несмотря на то, что университеты с самыми высокими доходами в это время — Узбекистанский национальный университет (245,0 млрд. сумов), Ферганский государственный университет (191,0 млрд. сумов), Каракалпакский государственный университет (188,0 млрд. сумов), Термезский государственный университет (169,0 млрд. сумов),

Узбекистанский государственный университет мировых языков (165,0 млрд. сумов), Ташкентский государственный экономический университет (151,0 млрд. сумов), Ташкентский государственный технический университет (145,0 млрд. сумов), Ташкентский финансовый институт (102,0 млрд. сумов), именно из этой группы вузов Ташкентский государственный экономический университет — с убытком 51,87 млрд. сумов, Каракалпакский государственный университет — 42,13 млрд. сумов, Термезский государственный университет — 37,663 млрд. сумов, Узбекистанский государственный университет мировых языков — 35,358 млрд. сумов, Ташкентский финансовый институт — 32,795 млрд. сумов, Узбекистанский национальный университет — 17,843 млрд. сумов, Ташкентский государственный технический университет — 9,694 млрд. сумов. Это свидетельствует о наличии проблем в использовании бюджетных средств в этих университетах.

Заключение:

Кроме того, тот факт, что 38 из 70 государственных вузов (54%) завершили отчетный период, то есть первую половину 2023 года с убытками, еще более подчеркивает серьезность ситуации.

Таким образом, из приведенных цифр очевидно, что несмотря на то, что мы находимся в рыночной экономике уже более 30 лет, проблема рационального и экономного расходования средств, строгого соблюдения экономического режима и эффективного использования средств остается актуальной. Это особенно важно для вузов, которые осуществляют свою деятельность, включая финансирование за счет бюджетных средств.

Рекомендуемая литература:

1. Сведения о доходах и расходах государственных высших учебных заведений по состоянию на 1 июля 2023 года (полугодие 2023 года) https://edu.uz/media/a899a3bd-e40e-9829-2305-9a809da94f69.pdf
2. Xayriddinov, S. (2024). Oliy ta'lim muassasalarida budjet mablag 'laridan samarali va aniq foydalanishni ta'minlashga qaratilgan eng muhim qaror va u haqida ayrim mulohazalar.
3. Botirovich, K. A., & Batirovich, K. S. (2020). MAIN DIRECTIONS OF STATE BUDGET REVENUE FORMATION. SPECIAL ISSUE ON

FINANCIAL DEVELOPMENT PERSPECTIVES OF THE LIFE STANDARD IN CENTRAL ASIA APRIL 2020 DOI NUMBER: 10.5958/2249-877X. 2020.00028. 4, 5.

4. Narkulovich, D. O. (2023). CASES-AS METHODS OF PREPARING STUDENTS FOR THE RATIONAL ORGANIZATION OF WORK. Intent Research Scientific Journal, 2(6), 187-192.

5. Juraev, O. N. (2021). Theoretical Fundamentals of Location of Production Forces. Academic Journal of Digital Economics and Stability, 423-431.

6. Xayriddinov, S. B. (2023). O’ZBEKISTON OLIY TA’LIM MUASSASALARI FAOLIYATLARI MOLIYAVIY NATIJALARIGA BIR NAZAR. Research Focus, 2(11), 35-39.

7. Хайриддинов, Ш. Б., & Мухаммадсалиев, М. М. (2024). Некоторые Принципные Вопросы Эффективного Использования Бюджетных Средств В Вузах. Miasto Przyszłości, 55, 706-708.

8. Хайриддинов, Б. Ш. (2024). “Янги Ўзбекистон” да Олий таълим ташкилотларининг даромад ва зарарлари. Indexing, 1(1).

9. Хайриддинов, Ш. Б. (2024). олий таълимда бюджет маблағларидан самарали фойдаланиш муаммоси ва унинг қонунчиликда акс этиши. Research Focus, 3(2), 122-126.

10. Xayriddinov, S. B. (2023). Oliy ta’lim muassasalarida budjet mablag ‘laridan samarali foydalanishning ayrim fundamental masalalari. Research Focus International Scientific Journal, 2(9), 65-68.

Research Science and Innovation House

“JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN” JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

YOSHLARGA OID 5 MUHIM TASHABBUSNING AMALIYOTGA TADBIG’I

Radjabova Madina Gaibnazarovna
Xiva Abu Ali ibn Sino nomidagi jamoat salomatligi texnikumi o’quv ishlari bo’yicha direktor o’rinbosari

Annotatsiya. Maqolada O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoev tashabbusi bilan yoshlarni bo‘sh vaqtlarini unumli tashkil qilish yuzasidan 5 ta muhim tashabbuv va uning bugungi kundagi yoshlar tarbiyasidagi amaliyotga tadbig’i yoritildi.

Kalit so‘zlar: Yangilanayotgan O‘zbekiston, besh tashabbus, yoshlar, barkamol avlod, jamiyat, taraqqiyot, islohotlar.

Аннотация. В статье рассматриваются 5 важных принципов по инициативе Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева по эффективной организации молодежного досуга и его роли в воспитании современной молодежи.

Ключевые слова: Обновленный Узбекистан, пять инициатив, молодежь, гармонично развитое поколение, общество, развитие, реформы.

Annotation. The article discusses 5 important principles at the initiative of the President of the Republic of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev for the effective organization of youth leisure and its role in the education of modern youth.

Keywords: Renewed Uzbekistan, five initiatives, youth, harmoniously developed generation, society, development, reforms.

Bugun O‘zbekiston o‘ziga xos taraqqiyot yo‘lidan borib yangi bosqichga qadam qo‘ymoqda. Mamlakatimizda fuqarolarga o‘z iqtidorini namoyon qilish va orzularini ro‘yobga chiqarish imkon beradigan tizim shakllandi. Har qanday davlatning taqdiri, kelajagi yosh avlodga, uning jismoniy, ma’naviy kamolotiga bog‘liq. Chunki jismonan baquvvat, iymon-e’tiqodli, bilimli, ma’naviyati yuksak, vatanparvar, barkamol avlod – jamiyat taraqqiyotining asosi hisoblanadi. Shuning uchun ham yurtimizda yoshlarning o‘z imkoniyatlarini namoyon etishlari uchun zarur sharoitlar yaratilib, ko‘pgina ijobiy ishlar amalga oshirilmoqda. Bugungi

kunda mamlakatimizda fuqarolik jamiyatini rivojlantirish, sog‘lom va barkamol avlodni tarbiyalash, voyaga etmaganlar va yoshlar o‘rtasida sog‘lom turmush tarzini keng targ‘ib qilish, yoshlarimizning dunyoqarashi va kayfiyati, ularning hayotga munosabatini tubdan o‘zgartirish va yuksaltirish, ayniqsa ma’lum bir kasb bilan shug‘ullanishlariga keng imkoniyatlar yaratish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Mamlakatimiz aholisining 30 foizini 14 dan 30 yoshgacha bo‘lgan yigit-qizlar tashkil etadi. Ularning ta’lim olishi, kasb-hunar egallashi uchun keng sharoit yaratilgan. Shu bilan birga, yoshlarning bo‘sh vaqtini mazmunli o‘tkazishni tashkil etish dolzarb masala hisoblanadi. Yoshlar qanchalik ma’naviy barkamol bo‘lsa, ularda turli yot illatlarga qarshi immuniteti ham shunchalik kuchli bo‘ladi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.M.Mirziyoev rahbarligida “Yoshlar bilan ishlashni samarali tashkil etishda madaniyat, san’at, sport, axborot texnologiyalari, kitob o‘qishga qiziqishini oshirish bo‘yicha 5 ta muhim tashabbusni amalga oshirish to‘g‘risida” o‘tkazilgan videoselektor majlisida quyidagi 5 ta muhim tashabbusni ilgari surgan edi:

Birinchi tashabbus yoshlarning musiqa, rassomlik, adabiyot, teatr va san’atning boshqa turlariga qiziqishlarini oshirishga, iste’dodini yuzaga chiqarishga xizmat qiladi.

Ikkinchi tashabbus yoshlarni jismoniy chiniqtirish, ularning sport sohasida qobiliyatini namoyon qilishlari uchun zarur sharoitlar yaratishga yo‘naltirilgan.

Uchinchi tashabbus aholi va yoshlar o‘rtasida kompyuter texnologiyalari va internetdan samarali foydalanishni tashkil etishga qaratilgan.

To‘rtinchi tashabbus yoshlar ma’naviyatini yuksaltirish, ular o‘rtasida kitobxonlikni keng targ‘ib qilish bo‘yicha tizimli ishlarni tashkil etishga yo‘naltirilgan.

Beshinchi tashabbus xotin-qizlarni ish bilan ta’minlash masalalarini nazarda tutadi.

Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi fuqarolarining Vatan oldidagi asosiy burchlari mamlakatimiz Qomusi - O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 59, 60, 61, 62, 63, 64 - moddalarida belgilab berilgan. Ya’ni, ular «Fuqarolar Konstitutsiya va Qonunlarga rioya etishga, boshqa kishilarning

huquqlari, erkinliklari, sha’ni va qadr qimmatini hurmat qilishga majburdirlar. Fuqarolar O‘zbekiston xalqining tarixiy, ma’naviy va madaniy merosini avaylab-asrashga majburdirlar. O‘zbekiston Respublikasini himoya qilish - O‘zbekiston Respublikasi har bir fuqarosining burchidir, fuqarolar Qonunda belgilangan tartibda harbiy yoki muqobil xizmatni o‘tashga majburdirlar” [1, 18-19-bb.], – deyilgan.

Xalqimizning ma’naviy merosi hisoblanadigan mehnatsevarlik, mehr-oqibatlilik, birodarlik, insonparvarlik, mardlik, halollik, iymon-e’tiqodlilik kabi fazilatlarni, Abu Rayhon Beruniy, Najmiddin Kubro, Mahmud az-Zamaxshariy, Abu Ali ibn Sino, Alisher Navoiy, Ahmad al-Farg‘oniy, Imom al-Buxoriy, imom at-Termiziy, Bahouddin Naqshband va shu kabi mutafakkirlarimizning ma’naviy merosini avaylab-asrash, asrlar davomida qadriyat darajasiga ko‘tarilgai milliy ma’naviy merosni kelajak avlodga etkazish har birimizning jamiyat oldidagi, insoniyat oldidagi, kelajak avlod oldidagi burchimizdir.

Vatan - bu har bir kishining tug‘ilib o‘sgan muborak joyi, mahallasi, qishlog‘i, shahri, ona yurtidir. U yashayotgan zamindir. Mana shu vatanni himoya qilish, vatanning gullab-yashnashi uchun halol mehnat qilish, kerak bo‘lsa, vatan himoyasi uchun jonini fido qilish O‘zbekistonda yashayotgan har bir fuqaroning burchidir.

Insonning eng katta boyligi bu - Vatandir. Shuningdek, burch – ado etilishi majburiy bo‘lgan insoniy vazifalar va insoniylik yuzasidan bajarilishi mumkin bo‘lgan axloqiy qoidalarni o‘z ichiga qamrab oladi. Ulamolarning bayon qilishicha: “Ota-onaning farzandiga nisbatan saksonta haqi bor ekan. Ularning qirqtasi tiriklik vaqtida va qolgan qirqtasi o‘lgandan keyin amalga oshiriladi. Tiriklik chog‘idagi qirqta haqning o‘ntasi tanga, o‘ntasi tilga, o‘ntasi dilga va o‘ntasi molga taalluqlidir” [2, 30-b.].

Xiva Abu Ali ibn Sino nomidahi jamoat salomatligi texnikumida Muhtaram Prezidentimiz tomonidan taklif qilingan barcha tashabbuslar bo‘yicha imkoniyatlar yaratilgan. Jumladan, ikkinchi tashabbus - yoshlarni jismoniy chiniqtirish, ularning sport sohasida qobiliyatini namoyon qilishlari uchun zarur sharoitlar yaratilgan, uchinchi tashabbus - yoshlar o‘rtasida kompyuter texnologiyalari va internetdan samarali foydalanish, to‘rtinchi tashabbus - yoshlar ma’naviyatini yuksaltirish, ular o‘rtasida kitobxonlikni keng targ‘ib qilish bo‘yicha tizimli ishlarni tashkil etish va

beshinchi tashabbus – yoshlar va xotin□qizlarni ish bilan ta’minlash masalalariga alohida e’tibor qaratilgan.

Xulosa sifatida aytish joizki, mamlakatimiz kelajagi yoshlar qo‘lida ekan,

bundan buyon ham oila, ta’lim muassasi, mahallalar yoshlarning har tomonlama

barkamol insonlar etib tarbiyalashdagi rolini yanada oshirish, talabalarning madaniy-ma’rifiy, siyosiy-huquqiy bilimlarini yuksaltirish, ularning bo‘sh vaqtlarini mazmunli tashkil etish orqaligina ko‘zlangan natijaga erishish mumkin.

Adabiyotlar:

1. http://www.uzdaily.uz/uz/post/5328.

Президент: ёшларни тарбиялашдаги муҳим 5 та ташаббус.

2.O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. - Toshkent, Adolat, 2023.

3.Abdulla Avloniy. Odob bo‘stoni va ahloq gulistoni. – Toshkent; Fan, 1994.

Research Science and Innovation House

“JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN” JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

TALABALARNING KREATIV FAOLIYATINI SAMARALI RIVOJLANTIRISH IMKONIYATLARI

Atayeva Maloxat Isakovna-Urganch davlat universiteti “Boshlang‘ich ta’lim metodikasi kafedrasi” o‘qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada bўlажак ўқитувчиларнинг креатив функцияларини шакллантиришdagi muhim инновацион усулларнинг yangi ko’rinishlari va turli даражаларда farqlanishi, педагогик тажрибада педагогик инновацияларни ижодий қўллаш, shuningdek, бўлажак ўқитувчиларнинг креатив функцияларини ривожлантириш, уларни педагогик инновациялар билан изчил қуроллантириб бориш, инновацион усулларни таҳлил ва татбиқ қилишга ўргатиш вазифаси xususida atroflicha muloxazalar yuritilgan.

Kalit so‘zlar: kryativlik, pedagogik innovatsiya, lokal daraja, absolyut daraja, subektiv o’lchov-daraja, innovatsion muhit, ijobiy natija

Аннотация. В данной статье рассматриваются новые взгляды и различия на разных уровнях важных инновационных методов формирования творческих функций будущих учителей, творческого применения педагогических инноваций в педагогическом опыте, а также задачи развития творческих функций будущих учителей, последовательного их вооружения. с педагогическими инновациями и обучением их анализу и внедрению инновационных методов.

Ключевые слова: креативность, педагогическая инновация, локальный уровень, абсолютный уровень, субъективный измерительный уровень, инновационная среда, положительный результат

Abstract. This article provides detailed considerations on the new forms and different degrees of differentiation of important innovative methods in the formation of the creative functions of future teachers, the creative application of pedagogical innovations in pedagogical practice, as well as the task of developing the creative functions of future teachers, consistently equipping them with pedagogical innovations, and teaching them to analyze and apply innovative methods.

Key words: creativity, pedagogical innovation, local level, absolute level, subjective measurement-level, innovative environment, positive outcome

Ma’lumki, kraytiv va kryativlik tushunchalari bugungi pedagogika sohasida juda ko’p ishlatilayotgan tushunchalardan biri hisoblanadi. Bu tushuncha o’zida xilmaxillikni aks ettiradi. Pedagogikada o’qituvchi kasbiy faoliyatidagi ijodiy yonashuvda yaqqol namoyyon bo’ladi. Bo‘lajak o‘qituvchilarning kreativ funksiyalarini shakllantirishdagi muhim innovatsion usullarning yangi ko’rinishlari mavjud bo’lib, ular bir necha darajalarda farqlanadi. Birinchi, absolyut daraja; ikkinchi,lokal-absolyut daraja; uchinchisi esa shartli daraja; yana biri sub’ektiv daraja kabilar. Bu farqlar ularning qo‘llanish sohasi va aniqlik darajasi bilan bog‘liqdir. Pedagogik innovatsiyalar samaradorligining o‘lchovi sifatida optimallik o‘qituvchi va o‘quvchilarning oldindan belgilangan bilimlar natijasi uchun kuch-quvvat sarflashni talab etadi. Belgilangan natija uchun bir xilda kuch sarflansa-da, natijalar har xil bo’ladi. Shuning uchun ham imkon qadar natija uchun kam kuch sarflash, ayniqsa, kam vaqt sarflash evaziga yuqori samaradorlikka erishishni ko’zlash muhim. Xuddi mana shuning o‘zi pedagogik innovatsiyalarning optimallik darajasini ko’rsata oladi. Innovatsion usullar o’qituvchi faoliyatida ijobiy yutuqlar uchun keng imkoniyatlar eshigini ochishga xizmat qilishi kerak. Lokal, absolyut, shartli, subektiv o’lchov-darajadagi texnologiklik, kuzatuvchanlik, natijalarning qayd etilganligi o‘qitishning yangi usullari, metodlarini baholash orqali namoyon bo‘ladi. Mazkur o‘lchovning ahamiyatli jihati shaxs, uning idroki va tushunchalarini shakllantirishning bir butunligida namoyon bo‘ladi. Pedagogik amaliyotda yangi g‘oyalar va texnologiyalar tor, cheklangan darajada qo‘llanish doirasiga ega bo‘lib qoladi. Bu asosan o‘quv jarayonining texnik ta’minoti va o‘qituvchi faoliyatining o‘ziga xosligi bilan bog‘liq. Bunday vaziyatda pedagogik yangiliklar haqida fikr yuritish ahamiyacizdir.

O‘qituvchilarni yangi tajribalarni ommalashtirish muhim ahamiyatga egaligiga ishontirish asosida ularda yangiliklarni o‘zlashtirish ehtiyoji hosil qilinadi. Bu yangiliklar mutaxassislar tomonidan tezkor maslahatlar berish, maxsus seminarlar va treninglar tashkil etish, konferensiyalarda chiqishlar qilish, bo‘lajak o‘qituvchilarga esa turkum ma’ruzalar o‘qish orqali etkaziladi[3].

Pedagogik tajribada pedagogik innovatsiyalarni ijodiy qo‘llash alohida o‘qituvchilar ish faoliyatining boshlang‘ich bosqichida namoyon bo‘ladi. Mazkur innovatsiyalar tajriba sinovdan o‘tkazilib, ob’ektiv baholangandan so‘ng ommaviy tarzda qo‘llash uchun taqdim etiladi. Keng ommalashgan, ijobiy natijalarga erishish imkonini beradigan innovatsion usullardan foydalangan holda bo‘lajak

o‘qituvchilarning kreativ funksiyalarini rivojlantirish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Pedagogik innovatsiyalarni baholash mezonlarini bilish bo‘lajak o‘qituvchining pedagogik ijodning rang-barang shakllarini o‘zlashtirishi uchun qulay sharoit yaratadi. Pedagogik madaniyatning oddiy esda qolgan bilimlarni takrorlash shaklidan boshlab, ilmiy pedagogik jamoatchilikka ma’lum bo‘lgan g‘oyalar, konsepsiyalar, texnologiyalarni o‘z shaxsiy faoliyatiga singdirishdan ularni evristik, kreativ ishlab chiqish va amaliyotga joriy etishga qadar bo‘lajak pedagoglarning kundalik harakati mazmunini tashkil etishi lozim. Pedagogik innovatsiyalarning mazmuni, uni qo‘llash metodlarini bo‘lajak o‘qituvchilar tajribasiga singdirish muhim ahamiyatga ega. Ta’lim muassasasi hayotiga pedagogik innovatsiyalarni keng ko‘lamda olib kirish uchun unda yangilik muhitini yaratish, muayyan axloqiy-psixologik holatni shakllantirish, tashkiliy, metodik, psixologik xarakterdagi chora-tadbirlarni qo‘llash talab etiladi. SHu maqsadda bo‘lajak o‘qituvchilarning kreativ funksiyalarini rivojlantirish, ularni pedagogik innovatsiyalar bilan izchil qurollantirib borish, innovatsion usullarni tahlil va tatbiq qilishga o‘rgatish vazifasini qo‘yish lozim[1]:

1. Oliy ta’lim muassasasida innovatsion muhitni vujudga keltirmaslik bo‘lajak o‘qituvchilarni tayyorlash sifatiga ham keskin ta’sir ko‘rsatadi. Bu esa, o‘z navbatida, ulardagi ijodkorlik, yaratuvchilikning rivojlanmasligiga, so‘nib borishiga sabab bo‘ladi. Yosh o‘qituvchilarning innovatsiyalarni izchil o‘zlashtirganliklari sababli pedagogik jamoadagi qulay muhitda faoliyat ko‘rsatayotgan o‘qituvchilar orasidagi qarama-qarshiliklar darajasi pasayib, kasbiy faoliyatdagi eski qoliplar bartaraf etiladi. Ta’lim muassasasidagi innovatsion muhitda o‘qituvchining yangilikka bo‘lgan munosabati yaqqol namoyon bo‘ladi

2. O‘qituvchining innovatsion faoliyatini o‘rganishga yo‘naltirilgan tashxislash metodlari ham rang-barangdir. Pedagogik yangiliklarni yaratish, o‘zlashtirish va qo‘llash imkonin beradigan texnologik muammolar pedagogik tajribalarni tashxislash negizida o‘rganilishi lozim. Tashxislash metodlaridan foydalanish o‘qituvchi faoliyatining kuchli jihatlarini namoyon qiladi. SHuning uchun ham talabalarni tashxislashning zamonaviy metodikalari bilan qurollantirish davr talabidir. Talabalarning kasbiy istaklari va ehtiyojlarini hisobga olgan holda ularda kasbiy-pedagogik madaniyatni shakllantirish va muntazam rivojlantirishga yo‘naltirilgan to‘laqonli maqsadli faoliyatni amalga oshirish lozim. SHu asosda har

bir yosh o‘qituvchining ijod qilishi, yaratuvchilik faoliyati bilan shug‘ullanishi, tashabbus ko‘rsatishi uchun qulay sharoit yaratish nazarda tutiladi.

Tashxislash asosida pedagogik innovatsiyalarni o‘rganishda har bir o‘qituvchi tajribasida ijobiy, rivojlantiruvchi holatlar bilan bir qatorda salbiy ko‘rinishlar ham mavjudligini hisobga olish zarurligini unutmaslik kerak. Yosh o‘qituvchi ta’lim muassasasida samarali faoliyat ko‘rsatishi uchun uning ish tajribasida mavjud bo‘lgan ijobiy hamda salbiy jihatlarni tashxislash asosida yaqqol ko‘rsatish talab etiladi.

- bo‘lajak o‘qituvchilarning qiziqishlari va ehtiyojlarini qondirishga xizmat qiladigan g‘oyalar, konsepsiyalar hamda ilg‘or pedagogik tajribalarni izlab topish va oliy pedagogik ta’lim amaliyotiga joriy etish;

- bo‘lajak o‘qituvchilarning pedagogik innovatsiyalarni o‘zlashtirish va qo‘llash jarayonidagi o‘ziga xoslik va ularning turli-tuman ko‘rinishlarini aniqlash, bunda namoyish qilish, tasvirlash, ochiq darslar o‘tkazish, yangi manbalar ustida ishlash, ma’ruzalar tashkil etish, tajriba-sinov ishlarida ishtirok etish kabi ish turlaridan keng foydalanish kabilar. Pedagogik innovatsiyalarni tashxislash asosida o‘rganishga yo‘naltirilgan amaliy ishlarni ham bir necha bosqichlarda o‘tkazish tavsiya etiladi:

1. Dastlabki bosqichda bo‘lajak o‘qituvchilardan anketa so‘rovlari, anketa savollariga olingan javoblarni tashxisdan o‘tkazish, individual suhbatlar tashkil etish va anketa savollariga olingan javoblardagi ma’lumotlarni tasdiqlash, tashxis natijalari asosida olingan ma’lumotlarni tahlil qilish.

2. Mazkur bosqichda birinchi bosqich natijalari asosida bo‘lajak o‘qituvchining kasbiy pedagogik malakasini oshirishga yo‘naltirilgan tadbirlar rejalashtiriladi hamda ularni amalga oshirish yo‘llari ko‘rsatiladi.

3. Ushbu bosqichda amalga oshirilgan ishlar yakunlanib, takroriy tashxislash o‘tkaziladi.

Mazkur jarayonda bo‘lajak o‘qituvchining faoliyati oraliq hamda yakuniy natijalarni olishga yo‘naltiriladi. Guruhdagi talabalar faoliyatida ro‘y bergan o‘zgarishlar chuqur tahlil qilinadi.

Xulosa o‘rnida shuni aytishimiz mumkinki, bo‘lajak o‘qituvchilarning hosil qilgan kasbiy ko‘nikma, malaka va tajribalarini tashxislash hamda ularni tashxislash metodlari bilan qurollantirish kasbiy pedagogik ta’lim jarayonini innovatsion g‘oyalar asosida qayta qurish, ularni yangi yo’nalishlarini vujudga kelishi

talabalarning kreativ faoliyatini samarali rivojlantirish imkonini beradi. Buning natijasida bo‘lajak o‘qituvchilarni ijodiy faoliyat ko‘rsatish, tashabbuskorlikka undash imkoniyati vujudga keladi. Vujudga kelgan imkoniyat asosidagi faoliyat nafaqat ijodiy qobiliyatni o’stirafdi, balki u o’zini-o’zi ijodiy faollashtirishga imkoniyat tug’diradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1.Мациева М.Н, Ярйчев Н.У. Сушчностъ и особенности осушчествления обмена знаниями в общчеобразователъной организации ҳттп://топ-течнологиес.ру/ру/артисле/виеw? ид=36301, 2016 йил, ў. 10–11-bet.

2.Nurullayeva Shaxlo Uktamovna. Pedagogik ta’lim jarayonini modellashtirish va loyihalashtirish yo‘llari. Zamonaviy boshlang‘ich ta’lim: innovatsiyalar, muammolar va rivojlanish yo‘llari. Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman. Termiz. 2023. 23-27-betlar

3.Ibragimova G.N. Pedagogik innovatsiyalar yordamida talabalarning kreativ qobiliyatlarini shakllantirish. Zamonaviy ta’lim 2015, 3/ Ta’lim texnologiyalari / 50-54-betlar

4. Atayeva Maloxat Isakovna. Samarali boshqaruv qarorini qabul qilishda ta’lim logistikasiga bo‘lgan ehtiyoj. ILM SARCHASHMALARI 8-son (avgust 2024) 64-68-betlar.

5.Atayeva Maloxat Isakovna. DIRECTING PEDAGOGICAL INNOVATIONS TO EFFECTIVE GOALS. THE USA JOURNALSTHE AMERICAN JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE AND EDUCATION INNOVATIONS. 2024yil 52-54-betlar

Research Science and Innovation House

“JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN” JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

Quyi Amudaryo iqtisodiy rayonining tabiiy va iqtisodiy salohiyatidan samarali foydalanish yo‘llari

Axmedova Maxliyo
UrDU 1-bosqich magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada Quyi Amudaryo iqtisodiy rayonining tabiiy va iqtisodiy salohiyatidan samarali foydalanish yo‘llari haqida fikr yuritiladi. Shu bilan birgalikda, iqtisodiy rayoning imkoniyatlarini to‘liq anglash, iqtisodiy o’sishni ta’minlash maqsadida kelajakdagi istiqbollari haqida taklif va tavsiyalar ishlab chiqildi.

Kalit so‘zlar: Quyi Amudaryo iqtisodiy rayoni, tabiiy resurslar, qishloq xo‘jaligi, turizm, kichik sanoat zonalari, moderinizatsiya va diversifikatsiya

Пути эффективного использования природно-экономического потенциала Нижнеамударьинского экономического района

Ахмедова Махлиё
Магистрант 1 ступени УрГУ

Аннотация: В данной статье рассматриваются пути эффективного использования природно-экономического потенциала Нижнеамударьинского экономического района. При этом были разработаны предложения и рекомендации о дальнейших перспективах экономического района в целях полного понимания возможностей экономического района, обеспечения экономического роста.

Ключевые слова: Нижнеамударьинский экономический район, природные ресурсы, сельское хозяйство, туризм, малые промышленные зоны, модернизация и диверсификация.

Ways to effectively use the natural and economic potential of the Lower Amudarya economic region

Akhmedova Makhliyo
1st stage master's student of UrSU

Abstract: This article discusses ways to effectively use the natural and economic potential of the Lower Amudarya economic region. At the same time,

proposals and recommendations about the future prospects of the economic region were developed in order to fully understand the possibilities of the economic region, to ensure economic growth.

Key words: Lower Amudarya economic region, natural resources, agriculture, tourism, small industrial zones, modernization and diversification

Quyi Amudaryo iqtisodiy rayoni O‘zbekistonning strategik ahamiyatga ega hududlaridan biri bo‘lib,hudud tabiiy resurslarining xilma-xilligi, unumdor tuproqlari, suv resurslari,shuningdek iqtisodiy ma’daniy salohiyati bilan ajralib turadi. Ushbu imkoniyatlardansamarali foydalanish uchun zamonaviy texnologiyalarni joriy etish, innovatsiyalar yondashuvlar va mintaqaviy hamkorlikni kuchytirish muhimdir. Bu borada iqtisodiyotning har bir jabhasiga turtki bo‘ladigan, hukumat islohotlarining ahamiyati beqiyosdir. 2017-2021-yillarga va keyinchalik 2021-2026 yillarga mo‘jallangan “Harakatlar strategiyasi” davlat dasturlarida bunday islohotlarini amalga oshirish, ayniqsa o’z ifodasini topgan[1].

Viloyat, tuman va shaharlarni, kompleks va mutanosib ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish, ularning mavjud salohiyatidan samarali va optimal foydalanish bo’yicha davlat dasturlarida quyidagilarga alohida e’tibor qaratilgan:

- ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishni jadallashtirish, xalqning turmush darajasi va daromadlarini oshirish uchun har bir hududning tabiiy, mineral-xomashyo,sanoat, qishloq xo‘jaligi turistik va mehnat salohiyatidan kompleks va samarali foydalanishni ta’minlash;
- hududlar iqtisodiyotini moderinizatsiyaa va diversifikatsiya qilish ko’lamini kengaytirish, rivojlanish darajasi nisbatan past bo’lgan tuman va shaharlarni, eng avvalo, sanoat va eksport salohiyatini oshirish yo‘li bilan jadal rivojlantirish hisobiga mintaqaalar ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish farqlarini kamaytirish;
- yangi sanoat korxonalari va servis markazlarini tashkil etish, kichik sanoat zonalarini tashkil qilish, yirik xo’jalik birlashmalarining mablag’larini, banklarning kreditlari va xususiy xorijiy investitsiyalarni jalb qilish hisobiga kichik shaharlar va shaharchalarni jadal rivojlantirish [1].

Ushbu farmon ijrosi doirasida Quyi Amudaryo iqtisodiy rayon hududida amalga oshirilgan ishlar mintaqani kompleks rivojlanishidajuda muhim rol o’ynadi.

Jumladan, iqtisodiy rayonning tabiiy salohiyatiga qaraydigan bo'lsak quyidagi tabiiy resusrlarga boy:

1) Yer resurslari: Mintaqada unumdor yer maydonlari va o'ziga xos iqlim sharoitlari bilan qishloq xo'jaligi uchun qulay hisoblanadi. Ayniqsa, paxta, g'alla, sabzovot, poliz mahsulotlarini yetishtirishda yetakchi o'rinda turadi.
2) Suv resurslari:Amudaryo va uning irmoqlari hududning asosiy suv manbai bo'lib, qishloq xo'jaligi va ichimlik suvi ta'minotida muhim ahamiyat kasb etadi.
3) Foydali qazilmalar: Neft gaz,qurilish materiallari va boshqa foydali qazilmalar zahirasi mintaqa iqtisodiyotini rivojlantirish uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Mintaqaning iqtisodiy salohiyatiga nazar soladigan bo'lsak:

1) Qishloq xo'jaligi:Mintaqa aholisi qishloq xo'jaligiga tayanadi.Sug'orish texnologiyalarni yangilash va ekologik toza maxsulot etishtirish mintaqaviy raqobatdoshlikni oshiradi [3].
2) Sanoati: Neft-gaz sanoati, paxta tozalash korxonalari, oziq-ovqat va to'qimachilik sanoati hudud iqtisodiyotida muhim rol o'ynaydi. Ushbu sohalarni diversifikatsiya qilish va yangi texnologiyalarni joriy etish zarur.
3) Turizm: Xiva shahri va boshqa tarixiy- madaniy meros obidalari xalqaro sayyohlarni jalb qilish imkonini beradi. Eko-turizm va gastronomik turizmni rivojlantirish ham hudud salohiyatini kengaytiradi.

Mintaqada tabiiy va iqtisodiy salohiyatidan foydalanish yo'llari sifatida quyidagilarni aytishimiz mumkin:

- ✓ Resurslarni oqilona boshqarish: Suv va yer resurslaridan oqilona foydalanish, sug'orish texnologiyalarini modernizatsiya qilish va tuproq eroziyasini oldini olish choralrini ko'rish zarur [3].
- ✓ Sanoat klasterini tashkil etish:Paxta etishtirish va uni qayta ishlashni bir tizimga birlashtirib sanoat klasterini tashkil etish mintaqa iqtisodiyoti uchun katta foyda keltiradi[2].
- ✓ Yashil texnologiyalarni joriy etish: Qayta tiklanadigan energiya (quyosh va shamol energiyasini) rivojlantirish va ekologik xavfsiz ishlab chiqarish tizimlarini yo'lga qo'yish muhimdir.
- ✓ Innovatsion qishloq xo'jaligi:Tomchilatib sug'orish, gidroponika va agrodronlardan foydalanish samaradorlikni oshirishga yordam beradi.

- ✓ Transport va logistika infratuzilmasini rivojlantirish: Hududni ichki va tashqi bozorlar bilan bog‘laydigan transport tizimini takomillashtirish, ayniqsa, temir yo‘l va avomobil yo‘llarini modernizatsiya qilish lozim.
- ✓ Kichik biznes va tadbirkorlikni qo‘llab quvvatlash:Mahallaiy aholini ish bilan ta’minlash va daromadlarini oshirish uchun kichik biznesni rivojlantirishga e’tibor qaratish kerak

Xulosa qilib aytganda, Quyi Amudaryo iqtisodiy rayoni O‘zbekiston Respublikasining iqtisodiy rivojlanishida muhim ahamiyatga egadir. Tabiiy va iqtisodiy salohiyatida samarali foydalanish uchun innovatsion yondashuvlar, resurslardan oqilona foydalanish va barqaror rivojlanish tamoyillarini amalga oshirish zarur. Ushbu hududni rivojlantirish orqali mamlakat iqtisodiyoti va aholi farovonligini oshirishga erishish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947-sonli Farmoniga 3-ILOVA

2.O‘zbekiston Respublikasi statistika qo’mitasi. O‘zbekiston Respublikasida maxsus iqtisodiy zona, kichik sanoat zonasi, texnopark va klasterlar faoliyati (2022-yil yanvar-iyun) Toshkent-2022.

3.O‘zbekiston Respublikasi oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi Babajonov A.R, Muqumov A.M, Sharipov S,R,’’Hududlarni rivojlantirish’’(o‘quv qo‘llanma)

Research Science and Innovation House

“JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN” JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

Til o‘qitishda zamonaviy yondashuvlar

Xalliyeva Qizilgul Rajapboyevna
Urganch Innovatsion University
nemis tili fani katta o‘qituvchisi
xalliyevaqizilgul@urgiu.uz

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy til o‘qitish yondashuvlari tahlil qilinadi. Asosiy diqqat metodologiyalarga, shuningdek, innovatsion texnologiyalardan foydalanishga qaratiladi. Maqolada til o‘qitishda kommunikativ yondashuv, faol o‘qitish usullari va interaktiv texnologiyalarning o‘rni hamda o‘quvchilarni o‘zlashtirish jarayonida motivatsiyaning ahamiyati ko‘rsatiladi. Zamonaviy o‘qituvchilar uchun tavsiyalar berilib, o‘qitish jarayonini samaraliroq qilish uchun yangi metodlar va strategiyalar taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: metodologiya, innovatsion texnologiya, kommunikativ yondashuv, interaktiv texnologiya, o‘qitish usullari, motivatsiya.

Kirish. Zamonaviy ta‘limda til o‘qitish jarayoni oldiga bir qator yangi talablar qo‘yilmoqda. Globalizatsiya va kommunikativ texnologiyalarning rivojlanishi natijasida, o‘quvchilar o‘zaro aloqalar, muloqot qilish va turli madaniyatlarni o‘rganish imkoniyatiga ega bo‘lmoqda. Shu bois, til o‘qitish metodlari ham yangilanmoqda. Quyida metodlarga misollar keltilgan:

1. Kommunikativ yondashuv

Kommunikativ yondashuv – bu tilni o‘qitishda eng samarali usullardan biri bo‘lib, asosiy e’tibor kommunikativ ko‘nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan. Bu yondashuvda talabalar tilni faqat nazariy o‘rganmay, balki haqiqiy hayotiy vaziyatlarda muloqot qilishadi. Yondashuvning asosiy tamoyillari quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

- Real hayotiy vaziyatlar
- O‘zaro muloqot
- Mavzu va tillarni integratsiyalash

O‘qituvchilar o‘z darslarini haqiqiy hayotiy vaziyatlar bilan bog‘lab olib borishlari kerak. Masalan, restoran muhitini yaratish, xarid qilish yoki sayohat qilish sahnalarini tasvirlash orqali o‘quvchilar tilni amaliy muloqotda qo‘llash imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

2. Faol o‘qitish usullari

Faol o‘qitish usullari o‘quvchilarni o‘z faoliyatida jalb qilishga qaratilgan. Ushbu yondashuv ko‘plab interaktiv metodlarni o‘z ichiga oladi, masalan:

- Guruhli ishlar

O‘quvchilar kichik guruhlarga bo‘linib, muayyan masalani yechishlari yoki ma’lum bir mavzuda fikr almashishlari so‘raladi. Bu jarayon ularning muloqot ko‘nikmalarini oshiradi.

- Rolli o‘yinlar

O‘quvchilar turli ijtimoiy rollarni bajarib, muloqot ko‘nikmalarini yaxshilaydi. Rol o‘yinlari orqali ular haqiqiy hayotiy vaziyatlarda qanday muloqot qilishni o‘rganadilar.

- Vaziyatli simulyatsiyalar

Shunga o‘xshash simulyatsiyalar yordamida o‘quvchilar turli vaziyatlarga tayyorlanib, ularda qanday muloqot qilishlarini amalda sinab ko‘rishlari mumkin.

Bu usullar o‘quvchilarga o‘z fikrlarini ifodalay olish, muloqot qilish va guruhda ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirish imkonini beradi.

3. Innovatsion texnologiyalar va o‘qitish

Zamonaviy texnologiyalar, xususan, onlayn kurslar, ta’lim platformalari va multimediya vositalari til o‘qitishni yanada qiziqarli va samarali qiladi. Bu vositalar yordamida o‘quvchilar:

- Interaktiv darslarda ishtirok etishadi
- Online resurslardan foydalanishadi
- O‘z bilimlarini nazorat qilish imkoniyatini oladilar

Coursera, Duolingo yoki edX kabi platformalar orqali o‘quvchilar o‘z vaqtlarida mustaqil ravishda o‘qib, o‘z bilimlarini oshirishlari mumkin. Video, audio va interaktiv dasturlar yordamida til o‘qitish jarayoni ko‘proq qiziqarli va samararali bo‘ladi. Masalan, YouTubeda taqdim etilgan turli darslar orqali o‘quvchilar tilning talaffuzini va nutq adabiyotlarini yaxshilashlari mumkin.

4. Motivatsiyaning roli

O‘quvchilarni motivatsiyalash o‘qitish jarayonida muhim ahamiyatga ega. O‘qituvchilar turli usullarni qo‘llash orqali o‘quvchilarning qiziqishini oshirishi mumkin. Masalan, o‘quv jarayonini gamifikatsiya qilish, o‘yin elementlarini kiritish va o‘zaro raqobat muhitini yaratish. O‘yin elementlarini dars jarayoniga kiritib, o‘quvchilarni motivatsiyalash mumkin. Masalan, doimiy ravishda “ma’lumot

to‘plovchi turnirlar” o‘z vaqtida vaqt ichida o‘z bilimlarini baholashga yordam beradi. O‘quvchilarni bir-biriga raqobat qilishga undiradigan faoliyatlar yaratish, masalan, til bilish bo‘yicha musobaqalar o‘zaro hamjihatlikni kuchaytirishi mumkin.

Xulosa. Zamonaviy til o‘qitish yondashuvlari davom etayotgan globalizatsiya jarayonida hayotiy ahamiyatga ega. Ular o‘quvchilarning qiziqishini oshirish va muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirishga ko‘maklashmoqda. O‘qituvchilar zamonaviy metodlarni, innovatsion texnologiyalarni va samara beruvchi yondashuvlarni qo‘llab, o‘quvchilarni tilni o‘rganishga rag‘batlantirishlari zarur. Ushbu maqolada ko‘rsatilgan yondashuvlar va takliflar til o‘qituvchilari uchun foydali bo‘lishi mumkin. Yana bir bor qayd etish joizki, har bir yondashuv va metod o‘ziga xos sharoitlarda samaralidir, shuning uchun ularni mustaqil ravishda moslashtirish va sinab ko‘rish kerakdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Harmer, J. (2015). The Practice of English Language Teaching. Pearson Education.

2. Wright, A., & Betteridge, D. (2015). Games for Language Learning. Cambridge University Press.

3. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2014). Approaches and Methods in Language Teaching. Cambridge University Press.

4. Blin, F., & Jalkanen, J. (2018). Technology in Language Teaching. In The Handbook of Technology and Second Language Teaching and Learning.

5. Ur, P. (2012). A Course in Language Teaching: Practice and Theory. Cambridge University Press.

Research Science and Innovation House

“JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN” JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

Hissiyot ifodasi siyosiy nutqlarda: verbal va noverbal usullar

Yusupova Dilnoza Umarjonovna
Urganch innovatsion university
ingliz tili fani o‘qituvchisi
dilnozayusupova@urgiu.uz

Annotatsiya: Bu maqolada, siyosiy nutqlarda hissiyotlarni ifodalash uchun qo‘llaniladigan verbal va noverbal usullar, ularning ahamiyati va amaliy qo‘llanilish shakllari ko‘rib chiqiladi. Ahamiyatli ahamiyatga ega bo‘lgan bu usullar, siyosiy muloqotning nozik va effektli jihatlarini yana bir bor aniqlashga yordam beradi.

Kalit so‘zlar: siyosiy nutq, verbal, noverbal, emotsional so‘zlar, tasvirlash, metafora, tana tili, ovoz, intonatsiya, muloqot masofasi, nutq, mimika.

Kirish. Siyosiy nutqlar, xalqlar va jamoatchilik bilan muloqotda gazetachilar, rahbarlar va siyosatchilar tomonidan muhim vosita sifatida xizmat qiladi. Bu nutqlarda hissiyotlarni etkazish, nafaqat muhim masalalarni ochib berish, balki jamoatchilikni birlashtirish, rag‘batlantirish va o‘zgarishlarga tayyorlashda ham muhim ahamiyatga ega. Hissiy ta’sir, nutq nomi va mazmunidan kelib chiqadi, ammo u verbal (so‘zlar orqali) va noverbal (tana tili, mimika, ovoz) usullar bilan yanada kuchaytiriladi.

I. Verbal usullar

1. Emotsional so‘zlar

Siyosiy nutqlarda so‘zlar orqali ishlatiladigan emotsional so‘zlar auditoriyani harakatga keltirishi yoki hissiyotlarni kuchaytirishi mumkin. O‘quvchilar, “himoya”, “birlashish”, “maqsad” kabi so‘zlarni eshitishganda, ular kuchli ijobiy yoki salbiy his-tuyg‘ularni his qilishlari mumkin. Keling, “birgalikda” so‘zi misoli orqali buni ko‘raylik – bu so‘z, hamkorlik va jamoaviylik hissini keltirib chiqaradi.

2. Rhetorik so‘roqlar

Rhetorik so‘roqlar, ta’sirchan nutqning muhim qismidir. Ular auditoriyani o‘z fikrlash jarayonlariga jalb etadi va ularni his-tuyg‘ularini ifodalashga undaydi. Masalan, “Biz kim uchun kurashyapmiz?” kabi savollar auditoriyaga o‘z ko‘rsatmalarini ko‘rsatadi, bu esa qat’iylik va mas’ullik hisini yaratadi.

3. Tasvirlash va metafora

Tasvirlar va metaforalar, noaniqlikni bartaraf etish va hissiyotlarni kuchaytirish imkoniyatini yaratadi. Masalan, “Biz qiyinchiliklarda belgimizni topamiz” degan ibora, halqlik va matonatni namoyon qiladi. Ularning yordamida, ko‘chma ma’nolar va tasvirlar, o‘quvchining hayajon va motivatsiyasini oshiradi.

4. Repetitsiya

Repetitsiya, ma’lum bir fikr yoki g‘oyani ko‘paytirish uchun foydalaniladi. Bu usul, qisqa, lekin ta’sirchan iboralarni takrorlash orqali auditoriyaning e’tiborini saqlash va kuchaytirishga yordam beradi. Masalan, “Ozodlik! Ozodlik!” iborasi kuchli hissiyotlarni uyg‘otishi mumkin.

II. Noverbal usullar

1. Tana tili

Siyosiy rahbarlarning tana tili, ular orqali etkazilayotgan hissiyotlarning kuchli aksidir. Masalan, quloqlari pasaygan holda gapirish, rahbarning qiziqligini yoki salbiy his-tuyg‘ularni ifodalaydi. Ochiq pozitsiya, qo‘l harakatlari va mimikalar, nutqning og‘zaki ifodasini kuchaytiradi.

2. Ovoz va intonatsiya

Nutqning ovoz balandligi, tonalligi va ritmi ham hissiyotlarni kuchaytirishda muhim o‘rin tutadi. Ovoz balandligi kutilmagan joylarda oshirilganda, hissiy ta’sirni kuchaytiradi. Masalan, “Biz buni amalga oshiramiz!” deb qichqirgan rahbarning ovozi, kuchli motivatsiya yaratadi.

3. Muloqot masofasi

Muloqot masofasi, uning noverbal jihatiga ta’sir qiladi. Rahbar auditoriyaga yaqin bo‘lsa, bu ularning maxsusi ekanligini ko‘rsatadi va ijobiy his-tuyg‘ularni keltirib chiqaradi. Masofaning ko‘payishi esa aloqa muammolarini yaratishi mumkin.

III. Verbal va noverbal usullarni qo‘llash

Talabalar va rahbarlar verbal va noverbal usullarni birgalikda qo‘llash orqali nutqning ta’sirchanligini, maqsadli va samimiyligini oshirishlari mumkin. Bu o‘zaro aloqani kuchaytiradi va hissiy ta’sirni yanada kuchaytiradi.

A. Misol: Barack Obamaning nutqi

Barak Obama, o‘z nutqlarida verbal va noverbal usullarni mukammal birlashtiradi. U emotsional so‘zlar, tasvirlar va rahbarlik qilishni osonlashtiradi. U shuningdek, shaxsiy tajribalarini va maqsadlarini aniq qilishiga ko‘p e’tibor beradi.

Obamaning nutqidagi ijobiy energiya va barchaga erishish istagi, auditoriyaga kuchli his-tuyg‘ularni etkazadi.

B. Misol: Angela Merkelning nutqi

Angela Merkel ko‘pincha noverbal usullarga e’tibor berib, so‘zlari orqali kuchli his-tuyg‘ularni etkazishdan ko‘ra, muloqotda mustaqil fikrlarni ilgari suradi. Uning ishongan ovozi va atrofida qiziqarli namoyishlar, uni auditoriyaga yanada yaqinlashtiradi.

Xulosa. Siyosiy nutqlarda hissiyotlarni ifodalash uchun verbal va noverbal usullar kuchli vositalardir. Verbal usullar, so‘zlar orqali hissiyotlarni kuchaytirish, auditoriyani harakatga keltirish va fikrlashga undash orqali muhim rol o‘ynaydi. Noverbal usullar esa, tana tili, ovoz va aloqa masofasini hisobga olgan holda, auditoriyaga ko‘proq hissiy ta’sirni taqdim etadi.

Verbal va noverbal usullarni muvaffaqiyatli birlashtirish, siyosiy nutqning haqiqatini, kuchini va ta’sirini oshirishga xizmat qiladi. Kelajakda siyosiy rahbarlar va mutaxassislar, bu metodlarni o‘z muloqotlarida keng qo‘llashlari zarur, chunki ijtimoiy va siyosiy jarayonlarda hissiyotlarni ifodalash har qanday siyosiy muvaffaqiyat uchun zarurdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Aristotle. (2007). "Rhetoric." Dover Publications.
2. Burke, K. (1969). "A Rhetoric of Motives." University of California Press.
3. Goffman, E. (1959). "The Presentation of Self in Everyday Life." Anchor Books.
4. Mehrabian, A. (1972). "Nonverbal Communication." Aldine-Atherton.
5. Tannen, D. (1993). "Gender and Conversational Interaction." Oxford University Press.
6. Kauffman, L. (2015). "Public Speaking: The Evolving Art." Cengage Learning.
7. Ranco, K., & Jereb, E. (2011). "The Impact of Nonverbal Communication in Political Discourse." Journal of Human Communication Research, 37(2), 224-246.

Research Science and Innovation House

“JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN” JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

KO'KYO'TAL KASALLIKINING O'ZBEKISTONDA TARQALISHINI OLDINI OLISH CHORA TADBIRLARI

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti tibbiyot fakulteti Davolash ishi yo'nalishi 2- kurs 23 -16-guruh talabasi
Odiljonov Ozodbek Odiljonovich
Email-odiljonnorkulov0@gmail.com
Ilmiy rahbari **Sultonov Ravshan Komiljonovich**
Email-ravshansultonov605@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada O‘zbekistonda ko‘kyo‘tal kasalligining tarqalishini oldini olish chora-tadbirlari o‘rganiladi. Tadqiqotda kasallikning epidemiologik xususiyatlari, tarqalish omillari va diagnostika usullari tahlil qilingan. Kasallikka qarshi samarali profilaktika choralarini amalga oshirish, jumladan emlash dasturlari, sanitariya-gigiyena qoidalariga rioya qilish va aholining xabardorligini oshirish kabi yo‘nalishlarga e’tibor qaratilgan. Maqolada O‘zbekistonda ko‘kyo‘talga qarshi olib borilayotgan davlat dasturlari, xalqaro tajribalar va ilg‘or texnologiyalar asosida kasallikning oldini olish strategiyalari yoritiladi.

Kalit so‘zlar: Ko‘kyo‘tal, epidemiologiya, profilaktika, vaksinalar, immunizatsiya, diagnostika, sanitar-gigiyena, kasallik tarqalishi, emlash dasturi, O‘zbekiston sog‘liqni saqlash.

Asosiy qism. 1. Ko‘kyo‘tal kasalligining epidemiologiyasi va tarqalishi. Ko‘kyo‘tal (pertussis) - bu yuqori nafas yo‘llarini zararlaydigan, asosan bolalar va yoshlar o‘rtasida tarqaladigan infeksion kasallikdir. Kasallikning rivojlanishiga mikroorganizmlar – Bordetella pertussis bakteriyasi sabab bo‘ladi. Ko‘kyo‘tal asosan havoda tarqaladi va nafas olish yo‘llari orqali yuqadi. Kasallikning asosiy belgilari o‘tkir yo‘tal, nafas qisishi, yallig‘lanish va ba’zan qusish bilan namoyon bo‘ladi. O‘zbekistonda ko‘kyo‘tal kasalligi aniqlanishi, epidemik tarqalish va xavf guruhlari o‘rganilgan holda, kasallikning muayyan mintaqalarda, ayniqsa, bolalar orasida yuqori ko‘rsatkichlarga ega bo‘lishi kuzatilgan. Bolalar, ayniqsa, emlanmagan yoki to‘liq emlanmaganlar, yuqori xavf guruhiga kiradi. Ko‘kyo‘talning tarqalishini oshiruvchi omillar orasida emlashning yetishmasligi,

sanitariya-gigiyena sharoitlarining pastligi va tibbiy xizmatlarga cheklangan kirish imkoniyatlari mavjud.

2. Kasallikning oldini olish va profilaktika choralari. Ko‘kyo‘tal kasalligi tarqalishini oldini olishning asosiy vositasi vaksinalashdir. WHO (Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti) va UNICEFning tavsiyalariga ko‘ra, emlash dasturlari bolalar va xavf guruhidagi yoshlarni qamrab olishi kerak. O‘zbekistonda ko‘kyo‘talga qarshi vaksinalash, DTP (Difteriya, tetenus, va pertussis) vaktsinasining bir qismi sifatida amalga oshiriladi va barcha bolalar uchun majburiy emlash dasturiga kiritilgan. Emlashning to‘liq kursi bolalar 2, 3 va 4 oylik yoshlarida amalga oshiriladi, va 6 oylik yoshgacha bolalar uchun reformlar bilan takroriy emlashlar amalga oshiriladi. Bundan tashqari, sanitariya-gigiyena qoidalariga rioya qilish, ya'ni qo‘lni to‘g‘ri yuvish, havo orqali yuqadigan kasalliklar bilan o‘ralgan hududlarda odamlar orasidagi masofani saqlash ham profilaktika uchun muhim omillardir.

3. O‘zbekistonda ko‘kyo‘talga qarshi olib borilayotgan davlat dasturlari. O‘zbekistonda ko‘kyo‘tal kasalligi bilan kurashishda davlat tomonidan bir qator profilaktik tadbirlar amalga oshirilmoqda. Sog‘liqni saqlash vazirligi tomonidan barcha tibbiyot muassasalarida emlashning yetarlicha darajada amalga oshirilishini ta’minlash uchun yil davomida doimiy monitoring o‘tkaziladi. Respublikada bolalar va homilador ayollarni vaksinalashda qo‘llanilayotgan DTP vaksinasining samaradorligi yuqori. Shuningdek, ko‘kyo‘tal kasalligini aniqlash va tashxislashda tibbiyot xodimlarining malakasini oshirish, kasallikning alomatlari va profilaktika haqida aholining xabardorligini oshirishga qaratilgan keng ko‘lamli axborot-targ‘ibot ishlari olib borilmoqda.

4. Xalqaro tajribalar va ilg‘or texnologiyalari. Dunyoning bir qator rivojlangan davlatlarida ko‘kyo‘tal kasalligi tarqalishini kamaytirish uchun innovatsion texnologiyalar va yangi vaksinalardan foydalanishga katta ahamiyat berilmoqda. Xususan, ko‘kyo‘talning profilaktikasini takomillashtirishda keng qo‘llanilayotgan DTP vaktsinasidan tashqari, yangi genetik asoslangan vaksinalar ishlab chiqilmoqda. Shuningdek, ko‘kyo‘talning tez va samarali diagnostikasi uchun PCR (polimeraza zanjir reaksiyasi) va serologik tekshiruvlar metodlari rivojlanib, ularning qo‘llanilishi kasallikni erta bosqichda aniqlash va davolashda yordam bermoqda.

5. Kasallikning oldini olish bo‘yicha tavsiyalar. Ko‘kyo‘tal kasalligini oldini olishda quyidagi chora-tadbirlar samarali bo‘lishi mumkin. Emlash dasturlarini

kengaytirish va vaksinalarning samaradorligini oshirish. Tibbiyot xodimlarini malakasini oshirish va yangi diagnostika texnologiyalarini joriy etish. Aholining xabardorligini oshirish va sanitariya-gigiyena qoidalariga rioya qilishni targ‘ib qilish. Erta tashxislash va davolashni takomillashtirish. Sog‘lom turmush tarzini tarbiyalash, ayniqsa, bolalar o‘rtasida.

Xulosa;

Ko‘kyo‘tal kasalligining tarqalishini oldini olishda vaksinatsiya, sanitariya-gigiyena qoidalariga rioya qilish va tibbiy xodimlarning malakasini oshirish kabi kompleks yondashuvlar muhim rol o‘ynaydi. O‘zbekistonda bu yo‘nalishda amalga oshirilgan profilaktik tadbirlar samarali bo‘lib, kasallikning tarqalishini sezilarli darajada kamaytirishga imkon yaratmoqda. Biroq, ushbu choralar yanada takomillashtirilishi va kengaytirilishi zarur. Ko‘kyo‘tal kasalligining tarqalishini oldini olish uchun samarali profilaktika choralarini amalga oshirish juda muhimdir. O‘zbekistonda bolalar va homilador ayollarni vaksinalashning doimiy monitoringi, sanitariya-gigiyena qoidalariga rioya qilish va kasallik haqida aholining xabardorligini oshirish kasallikning tarqalishini kamaytirishdagi asosiy vositalardir. Emlash dasturlari va tibbiy xizmatlarning sifatini yaxshilash orqali ko‘kyo‘talning oldini olish va kasallikning tarqalishini to‘xtatish mumkin. Ushbu tadqiqot natijalari O‘zbekistonda ko‘kyo‘tal kasalligining profilaktikasi va davolashda amalga oshirilgan davlat dasturlari samarali ekanligini ko‘rsatdi, lekin bu boradagi ishlarni yanada kengaytirish va innovatsion texnologiyalarni joriy etish zarurati mavjud.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. World Health Organization (WHO). (2021). Pertussis (Whooping Cough). World Health Organization.

2. O‘zbekiston Respublikasi Sog‘liqni Saqlash Vazirligi. (2023). Ko‘kyo‘tal kasalligiga qarshi profilaktika dasturlari. Toshkent: SSV Matbaa.

3. Black, R. E., & Allen, L. H. (2013). Pertussis: Epidemiology and prevention. International Journal of Epidemiology, 42(1), 124-130.

4. Petersen, L. R., & Keitel, W. A. (2007). Pertussis Vaccination in Adolescents and Adults. The Journal of Infectious Diseases, 195(8), 1183–1185.

5. Ministry of Health of the Republic of Uzbekistan. (2020). Immunization and Vaccination Programs in Uzbekistan: Analysis of Current Trends.

“JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN” JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

TALABALARDA IJTIMOIY FAOLLIKNI SHAKILLANTIRISHNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI
PSYCHOLOGICAL FEATURES OF FORMATION OF SOCIAL ACTIVITY IN STUDENTS
ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ СОЦИАЛЬНОЙ АКТИВНОСТИ СТУДЕНТОВ

Karimova Nilufar Ulmassultonovna
Urdu Psixologiya magistratura 1-kurs

Annotatsiya: Maqolada talabalar ijtimoiy faolligini shakllantirishning psixologik xususiyatlari tahlil qilinadi. Ijtimoiy faollikning shakllanishi ta'lim jarayonida, shaxsning motivatsiyasi, qiziqishlari va ijtimoiy muhit ta'siri bilan chambarchas bog'liqligi yoritiladi. Shuningdek, ijtimoiy faollikni oshirishga qaratilgan pedagogik va psixologik yondashuvlar tahlil etiladi. Mazkur jarayonni samarali tashkil qilishda liderlik qobiliyatlari, jamoada ishlash ko'nikmalari va o'z-o'zini rivojlantirishning ahamiyati ko‘rsatib o‘tiladi.

Kalit so’zlar: Ijtimoiy faollik, psixologik xususiyatlar, talaba, motivatsiya, ijtimoiy muhit, liderlik, pedagogik yondashuv, shaxsiy rivojlanish, ta'lim jarayoni, psixologik ta'sir.

Abstract: The article analyzes the psychological characteristics of the formation of students' social activity. The formation of social activity is closely related to the educational process, the motivation of the individual, his interests and the influence of the social environment. Also, pedagogical and psychological approaches aimed at increasing social activity are analyzed. The importance of leadership skills, teamwork skills and self-development in the effective organization of this process is indicated.

Keywords: Social activity, psychological characteristics, student, motivation, social environment, leadership, pedagogical approach, personal development, educational process, psychological impact.

Аннотация: В статье анализируются психологические особенности формирования социальной активности студентов. Подчеркивается, что формирование социальной активности тесно связано с мотивацией, интересами и влиянием социальной среды на образовательный процесс.

Также анализируются педагогические и психологические подходы, направленные на повышение социальной активности. Показана важность лидерских качеств, навыков работы в команде и саморазвития в эффективной организации этого процесса.

Ключевые слова: Социальная активность, психологические характеристики, студент, мотивация, социальная среда, лидерство, педагогический подход, развитие личности, образовательный процесс, психологическое воздействие.

Kirish: Zamonaviy jamiyat rivojlanishida yoshlarning ijtimoiy faolligi muhim o‘rin tutadi. Ayniqsa, talabalar yoshidagi shaxslar jamiyatning eng faol qatlamini tashkil etib, ular ijtimoiy-siyosiy jarayonlarda hamda iqtisodiy islohotlarda muhim rol o‘ynashadi. Shuning uchun talabalarda ijtimoiy faollikni shakllantirish bugungi ta'lim tizimining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sanaladi. Mazkur jarayonni samarali tashkil qilish psixologik qonuniyatlarni chuqur o‘rganishni talab etadi.

Asosiy qism: Ijtimoiy faollik – shaxsning jamiyatda o‘z rolini anglash, faol ishtirok etish, o‘z fikrlarini erkin bildirish va ijtimoiy masalalarni hal etishga qaratilgan harakatlari yig‘indisi sifatida talqin qilinadi. Bu faollik shaxsning maqsadlari, qiziqishlari, ehtiyojlari va motivatsiyasiga bog‘liq. Yoshlar orasida ijtimoiy faollikni rivojlantirish jamiyatni barqaror rivojlantirish va demokratik qadriyatlarni qaror toptirish uchun zarur.

Talabalarning ijtimoiy faolligini shakllantirish omillari haqida ko’rib chiqsak. Bularning eng asosiylaridan biri motivatsiyadir. Motivatsiya Talabaning jamiyatdagi o‘z o‘rnini anglash, kelajakdagi hayotiy maqsadlarini belgilash va ularga erishish uchun motivatsiya darajasi yuqori bo‘lishi zarur. Motivatsiya ijtimoiy faollikni rag‘batlantiruvchi asosiy omillardan biridir. Talabalarda ijtimoiy faollikni shakllantirish jarayonida motivatsiya asosiy omillardan biri hisoblanadi. Motivatsiya talabaning maqsadlari, ehtiyojlari va qiziqishlarini uyg‘otuvchi ichki kuch bo‘lib, uning ijtimoiy jarayonlarda faol ishtirok etishiga turtki beradi. Yuqori motivatsiyaga ega talabalar ijtimoiy loyihalarda ishtirok etishga, jamoat ishlariga hissa qo‘shishga va shaxsiy rivojlanish uchun yangi imkoniyatlarni izlashga intilishadi. Ijtimoiy faollikni shakllantirishda ichki va tashqi motivatsiyaning uyg‘unligi muhim. Ichki motivatsiya talabaning shaxsiy qiziqishlari va ichki ehtiyojlariga asoslanadi, tashqi motivatsiya esa mukofot, rag‘bat yoki maqtov kabi

omillar orqali shakllanadi. Shuning uchun ta’lim muassasalari talabalarning ichki motivatsiyasini qo‘llab-quvvatlash bilan birga, tashqi motivatsiyani oshirish mexanizmlarini ham takomillashtirishi zarur. Motivatsiyaning talabalarda ijtimoiy faollikni shakllantirishdagi roli ularning jamiyatdagi faolligi, liderlik qobiliyatlari va shaxs sifatida o‘sishida beqiyos ahamiyatga ega. Shu sababli, ta’lim jarayonida motivatsiyani oshirishga yo‘naltirilgan chora-tadbirlar samaradorlikni oshirishning muhim sharti hisoblanadi.

Ta'lim muhitining roli: Universitetlarda talabalarning ijtimoiy faolligini rivojlantirish uchun turli loyihalar, jamoat ishlari, tanlovlar va seminarlar tashkil etilishi muhimdir. Ushbu tadbirlar talabalarda jamoada ishlash ko‘nikmasini shakllantiradi va ularning faolligini oshiradi. Talabalarda ijtimoiy faollikni shakllantirishda ta'lim muhitining o‘rni juda muhimdir. Mazkur muhit nafaqat bilim olish jarayonini tashkil etadi, balki talabaning ijtimoiylashuvi, shaxsiy rivojlanishi va ijtimoiy faolligini rag‘batlantiradi. Ijobiy va qo‘llab-quvvatlovchi ta'lim muhitida talaba o‘zini erkin his qiladi, jamiyatda faol ishtirok etish ko‘nikmalarini rivojlantiradi va o‘z fikrlarini erkin ifoda etishga intiladi. Universitetlarda o‘quv jarayonini faqat nazariy bilimlar bilan cheklamasdan, amaliy mashg‘ulotlar, ijtimoiy loyihalar, guruh ishlari va ko‘ngillilar harakatlarini tashkil etish talabalarning ijtimoiy faolligini oshiradi. Bunday muhit talabalarning jamoada ishlash qobiliyatini rivojlantirish, liderlik ko‘nikmalarini shakllantirish va ularni turli ijtimoiy masalalarni hal etishga jalb qilishda katta ahamiyatga ega. Shu sababli, ta'lim muassasalarida talabalar uchun innovatsion va ijodiy faollikni qo‘llab-quvvatlaydigan muhitni yaratish zarur. Bunday muhitda shakllangan ijtimoiy faollik nafaqat talabaning shaxsiy yutuqlari uchun, balki jamiyatning barqaror rivojlanishi uchun ham mustahkam poydevor bo‘lib xizmat qiladi.

Liderlik qobiliyatlarini rivojlantirish: Talabalarni liderlik ko‘nikmalariga o‘rgatish ularning ijtimoiy faolligini oshirishning muhim yo‘li hisoblanadi. Lider bo‘lish – nafaqat shaxsiy yutuqlarga, balki jamoaga foyda keltirishga ham qaratilgan faoliyatdir. Liderlik qobiliyatlarini rivojlantirish talabalarda ijtimoiy faollikni shakllantirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Bu qobiliyatlar talabaning shaxs sifatida o‘sishi, jamiyatdagi rolini mustahkamlashi va turli jamoaviy jarayonlarda yetakchilik qilishiga imkon beradi. Liderlik qobiliyatlari rivojlangan talabalar o‘z fikrlarini ishonch bilan ifoda etish, qarorlar qabul qilish va boshqalarni samarali boshqarish kabi ko‘nikmalarga ega bo‘ladi. Liderlik nafaqat shaxsiy

muvaffaqiyatga, balki jamoadagi faoliyatni tashkil etish va boshqalarga ijobiy ta’sir ko‘rsatish orqali ijtimoiy muhitni yaxshilashga xizmat qiladi. Bu qobiliyatlarni rivojlantirish orqali talabalar jamoaviy ishlarda faol ishtirok etib, turli masalalarga ijodiy va samarali yondashishni o‘rganadi. Shunday qilib, liderlik qobiliyatlarini rivojlantirish nafaqat talabalar uchun, balki ta’lim muassasalari va butun jamiyat uchun katta ahamiyatga ega. Bu jarayon talabalarning nafaqat yetakchi sifatida shakllanishini, balki ularning jamiyatning faol va mas’uliyatli a’zosi bo‘lishini ta’minlaydi. Ijtimoiy muhit ta'sirida talaba o‘zini o‘rab turgan muhitdan o‘rnak oladi. Ijobiy muhit, faol guruhlar va qo‘llab-quvvatlovchi pedagoglarning mavjudligi talabada ijtimoiy faollikni rag‘batlantiradi. Ijtimoiy muhit talabaning shaxsiy rivojlanishi va ijtimoiy faolligining shakllanishida muhim o‘rin tutadi. Ijobiy ijtimoiy muhit talabaga o‘z qobiliyatlarini namoyon etish, jamoada ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirish va ijtimoiy mas’uliyatni his etishda yordam beradi. Bunday muhit talabaning o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshiradi va uni jamiyatda faol ishtirok etishga undaydi. Salbiy ijtimoiy muhit esa aksincha, talabaning ijtimoiy faolligini susaytirib, o‘z fikrlarini erkin ifoda etishiga to‘sqinlik qilishi mumkin. Shuning uchun ta’lim muassasalari, oilalar va jamoat tashkilotlari talabalarga qo‘llab-quvvatlovchi, do‘stona va ijodiy rivojlanish uchun qulay bo‘lgan ijtimoiy muhitni ta’minlashi muhim. Xulosa qilib aytganda, ijtimoiy muhitning talaba shaxsiga bo‘lgan ta’siri nafaqat uning ijtimoiy faolligi, balki kelajakda jamiyatda tutgan o‘rnini ham belgilaydi. Shu sababli, talabalar uchun sog‘lom va rag‘batlantiruvchi ijtimoiy muhit yaratish jamiyatning barqaror taraqqiyoti uchun zarurdir.

Psixologik xususiyatlar uchun talabalarning ijtimoiy faolligini rivojlantirishda quyidagi psixologik xususiyatlarni inobatga olish zarur:

Motivatsion yo‘nalishlik: Talabaning ehtiyojlari va manfaatlari uning faolligini shakllantirishga asos bo‘ladi. Ijtimoiy faol bo‘lish uchun talabalar o‘z oldilariga yuqori maqsadlar qo‘yishlari lozim.

Emotsional barqarorlik: Talabaning ijtimoiy faolligi uchun emotsional barqarorlik muhim. Shaxs o‘z his-tuyg‘ularini boshqarish va muammoli vaziyatlarda mantiqiy fikrlash qobiliyatiga ega bo‘lishi kerak.

O‘z-o‘zini rivojlantirishga intilish: Talabalar o‘z bilim va ko‘nikmalarini mustaqil ravishda rivojlantirishga intilishlari ularning ijtimoiy faolligini oshiradi.

Pedagogik yondashuvlarda talabalarda ijtimoiy faollikni shakllantirishda pedagogik yondashuvlarning ahamiyati katta:

1. Interfaol metodlardan foydalanish: Munozaralar, loyiha ishlari, guruhli faoliyat va ijodiy mashg‘ulotlar talabalarning ijtimoiy faolligini oshirishga yordam beradi.

2. Individual yondashuv: Har bir talabaning shaxsiy ehtiyojlarini inobatga olish orqali uning ijtimoiy faolligini rivojlantirish mumkin.

3. Ijobiy motivatsiya yaratish: Talabalarni rag‘batlantirish va ularning yutuqlarini qadrlash orqali ijtimoiy faollikni rag‘batlantirish mumkin.

Talabalarda ijtimoiy faollikni shakllantirish nafaqat ularning shaxsiy rivojlanishi, balki jamiyatning kelajakdagi barqarorligi va farovonligini ta'minlash uchun ham muhim ahamiyatga ega. Ushbu jarayonni samarali tashkil qilish uchun psixologik va pedagogik yondashuvlarni birlashtirish zarur. Yoshlarning ijtimoiy faolligi – bu faqat shaxsiy muvaffaqiyatning kaliti emas, balki jamiyatdagi muhim o‘zgarishlarning asosidir. Shuning uchun ta'lim muassasalari talabalarning ijtimoiy faolligini shakllantirishga alohida e'tibor qaratishi lozim.

Muhokama: Talabalarda ijtimoiy faollikni shakllantirish bugungi kunda ta'lim tizimi va jamiyat oldida turgan dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Mazkur jarayon talabalar faqat bilim olish bilangina cheklanmasdan, balki shaxsiy rivojlanish, ijtimoiy muhitga faol moslashish va jamoatchilikda o‘z o‘rnini topishga intilishlarini ta’minlaydi. Shunga qaramay, bu jarayon ko‘plab ichki va tashqi omillar bilan bog‘liq bo‘lib, ularning har biriga alohida e’tibor qaratilishi lozim. Avvalo, ijtimoiy faollikni shakllantirishda talabalar motivatsiyasi muhim ahamiyatga ega. Ba’zi talabalar ijtimoiy loyihalarda ishtirok etishga intilsa, boshqalari bu jarayonlardan chetda qolishi kuzatiladi. Bu holat, asosan, motivatsiyaning yetarli darajada shakllanmagani yoki ijtimoiy faollikning ularga ahamiyatini anglatib bera olmaslik bilan bog‘liq. Demak, o‘qituvchilar va universitet rahbariyati talabalarga motivatsiya beruvchi ijtimoiy tadbirlarni tashkil etish va ularni rag‘batlantirish mexanizmlarini ishlab chiqishi lozim. Shuningdek, talabalar o‘rtasida ijtimoiy faollikni shakllantirishda psixologik xususiyatlar, jumladan, emotsional barqarorlik, o‘ziga bo‘lgan ishonch va kommunikativ ko‘nikmalar katta rol o‘ynaydi. Ammo ayrim talabalar jamoatchilik ishlarida faol ishtirok etish uchun zarur bo‘lgan yetarli kommunikativ qobiliyatga ega emasligi kuzatiladi. Bu muammo talabalar uchun maxsus treninglar va seminarlar orqali hal qilinishi

mumkin. Masalan, liderlik, jamoada ishlash va samarali muloqot ko‘nikmalarini rivojlantiruvchi dasturlar bu borada muhim ahamiyatga ega.

Ta’lim muassasalarida ijtimoiy faollikni rivojlantirish uchun interfaol ta’lim metodlari va tashabbuskorlikni rag‘batlantiruvchi muhit yaratish zarur. Bugungi kunda aksariyat universitetlarda ushbu yo‘nalishda turli ijtimoiy va madaniy tadbirlar o‘tkazilmoqda, ammo ba’zan ushbu tadbirlarning mazmuni va maqsadi talabalarning haqiqiy ehtiyojlariga mos kelmaydi. Bu esa tadbirlarning samarasini kamaytiradi. Shuning uchun bunday faoliyatlarni rejalashtirishda talabalar fikrini inobatga olish va ularni bevosita loyihalar yaratish jarayoniga jalb qilish muhim. Muhokama davomida yana bir muhim jihat ta’kidlanishi kerak: talabalar ijtimoiy faolligi ularning faqat jamiyatga foyda keltirishi bilangina cheklanmasdan, balki shaxs sifatida rivojlanishiga ham xizmat qiladi. Ijtimoiy faol talabalar odatda o‘z fikrlarini erkin ifoda eta oladi, tanqidiy fikrlash qobiliyatiga ega bo‘ladi va kelajakda jamiyatning faol ishtirokchisi sifatida shakllanadi. Shunday qilib, ijtimoiy faollikni shakllantirish jarayoni ko‘p qirrali va murakkab bo‘lib, har bir talabaga individual yondashuvni talab qiladi. Bu borada pedagoglar, psixologlar va ta’lim muassasalarining o‘zaro hamkorligi muhim ahamiyat kasb etadi. To‘g‘ri tashkil etilgan jarayon nafaqat talabalar uchun, balki jamiyatning barqaror rivojlanishi uchun ham mustahkam poydevor bo‘lib xizmat qiladi.

Xulosa va takliflar: Talabalarda ijtimoiy faollikni shakllantirish – zamonaviy ta’lim tizimining dolzarb yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, bu jarayon nafaqat shaxsiy rivojlanishga, balki jamiyatning barqaror taraqqiyotiga xizmat qiladi. Maqolada talabalarning ijtimoiy faolligini shakllantirishga ta’sir qiluvchi motivatsiya, ta’lim muhiti, liderlik qobiliyatlari va kommunikativ ko‘nikmalar kabi omillar ko‘rib chiqildi. Ijtimoiy faollikni rivojlantirishda psixologik xususiyatlarni chuqur o‘rganish va ularga asoslangan holda ta’lim jarayonlarini tashkil etish muhimligi ta’kidlandi. Ushbu jarayon faqatgina ta’lim tizimi vakillari emas, balki talabalar o‘zlari tomonidan ham faol ishtirokni talab qiladi.

Takliflar:

1. Motivatsiyani oshirish: Talabalarni ijtimoiy loyihalarga jalb qilish uchun ularni rag‘batlantirish tizimini joriy etish lozim (masalan, grantlar, sertifikatlar va mukofotlar). Ijtimoiy faollikning ahamiyati va uning shaxsiy rivojlanishga ta’sirini targ‘ib qilish maqsadida motivatsion seminar va treninglar tashkil etish.

2. Pedagogik yondashuvlarni takomillashtirish: Universitetlarda interfaol metodlarni keng qo‘llash (masalan, guruh loyihalari, rolli o‘yinlar va munozaralar). Talabalarni jamoatchilik ishlariga jalb qilish uchun qiziqarli va maqsadli tadbirlarni tashkil etish.

3. Psixologik qo‘llab-quvvatlash: Talabalarda o‘ziga bo‘lgan ishonchni oshirish va ularni ruhiy barqarorlikka o‘rgatish uchun maxsus psixologik xizmatlarni rivojlantirish. Liderlik va jamoada ishlash ko‘nikmalarini rivojlantiruvchi trening va mashg‘ulotlarni muntazam o‘tkazish.

4. Ijtimoiy muhitni takomillashtirish: Universitetlarda ijtimoiy muhitni mustahkamlash uchun ixtiyoriy guruhlar, yoshlar klublari va talabalar uyushmalarini rivojlantirish. Talabalar tomonidan tashabbus qilingan loyihalarni qo‘llab-quvvatlash orqali ularning ijodiy faolligini rag‘batlantirish.

5. Hamkorlikni rivojlantirish: Talabalarni mahalliy jamoatchilik ishlari va davlat loyihalariga jalb qilish uchun davlat va nodavlat tashkilotlar bilan hamkorlikni yo‘lga qo‘yish. Chet ellik talabalar bilan tajriba almashish dasturlarini rivojlantirish, ular orqali talabalar ijtimoiy faollikning global jihatlarini anglaydilar.

Ushbu takliflarni amalga oshirish orqali talabalarning ijtimoiy faolligini oshirish nafaqat ta’lim sifati, balki jamiyatdagi ijtimoiy jarayonlarning samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Shunday qilib, yoshlarning ijtimoiy faolligini qo‘llab-quvvatlash jamiyat taraqqiyotining muhim shartidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abduqodirov, A. A. (2018). Psixologik asoslar va ta’lim jarayonida shaxs faolligini oshirish. Toshkent: O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi.

2. Karimov, S. N. (2020). Ijtimoiy faollik va ta'lim jarayonida uning shakllanish omillari. Toshkent: Fan nashriyoti.

3. Rahmonov, T. H. (2019). "Talabalarning ijtimoiy faolligini rivojlantirishda ta’lim muhitining ahamiyati." O‘zMU ilmiy jurnali, 3(12), 45–52.

4. Vygotskiy, L. S. (1997). O‘quv jarayonida shaxsning ijtimoiy rivojlanishi. Moskva: Pedagogika nashriyoti.

5. Bandura, A. (2001). Social Foundations of Thought and Action: A Social Cognitive Theory. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

6. Yusupova, G. N. (2021). "Yoshlar ijtimoiy faolligini shakllantirishda motivatsiyaning roli." Psixologiya va ta’lim jurnali, 6(4), 112–119.

7. Dewey, J. (1938). Experience and Education. New York: Macmillan.

8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 28-dekabrdagi "Yoshlar faolligini oshirish va ularning tashabbuslarini qo‘llab-quvvatlash"ga oid farmoni.

Research Science and Innovation House

"JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN" JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

YOSHLARDA TAFAKKURNING RIVOJLANISHI VA UNING O'ZIGA XOS SIFATLARI
THE DEVELOPMENT OF THINKING IN YOUTH AND ITS CHARACTERISTICS
РАЗВИТИЕ МЫСЛИ У МОЛОДЕЖИ И ЕГО ОСОБЕННОСТИ

Kurbonboyeva Zuhra Baxtiyorovna
Urdu psixologiya magistratura 1-kurs

Annotatsiya: Maqolada yoshlarda tafakkurning rivojlanishi va uning o'ziga xos sifatlari o'rganilgan. Yoshlik davrida tafakkur faolligi, kognitiv rivojlanish va mantiqiy fikrlash ko'nikmalari shakllanadi. Ushbu davrda tafakkurning asosiy jihatlari, masalan, yaratuvchanlik, tanqidiy fikrlash, muammoni hal qilish qobiliyatlari va qaror qabul qilish jarayonlari rivojlanadi. Maqola tafakkurning yoshlar hayotidagi ahamiyatini, shuningdek, ijtimoiy va psixologik omillar orqali uning shakllanishiga ta'sir etuvchi omillarni ko'rib chiqadi.

Kalit so'zlar: Tafakkur, Kognitiv rivojlanish, Tanqidiy fikrlash, Mantiqiy fikrlash, Yaratuvchanlik, Qaror qabul qilish, Yoshlar psixologiyasi, Ijtimoiy omillar, Shaxsiy rivojlanish, Muammoni hal qilish.

Abstract: The article studies the development of thinking in young people and its specific qualities. During adolescence, thinking activity, cognitive development, and logical thinking skills are formed. During this period, the main aspects of thinking, such as creativity, critical thinking, problem-solving skills, and decision-making processes, develop. The article examines the importance of thinking in the lives of young people, as well as the factors that influence its formation through social and psychological factors.

Keywords: Thinking, Cognitive development, Critical thinking, Logical thinking, Creativity, Decision-making, Youth psychology, Social factors, Personal development, Problem solving.

Аннотация: В статье рассматривается развитие мышления у молодежи и его уникальные качества. Мыслительная деятельность, познавательное развитие и навыки логического мышления формируются в юношеском возрасте. В этот период развиваются фундаментальные аспекты мышления, такие как креативность, критическое мышление, навыки решения проблем и

процессы принятия решений. В статье рассматривается значение мышления в жизни молодежи, а также факторы, влияющие на его формирование через социальные и психологические факторы.

Ключевые слова: мышление, когнитивное развитие, критическое мышление, логическое мышление, креативность, принятие решений, психология молодежи, социальные факторы, личностное развитие, решение проблем.

Kirish: Tafakkur insonning o'z fikrlarini shakllantirish, qayta ishlash va muammolarni hal etish qobiliyatidir. Yoshlar davri esa tafakkurning rivojlanishida muhim bosqichni tashkil etadi, chunki bu davrda yoshlar dunyoqarashini kengaytirish, yangi bilimlarni egallash va kognitiv qobiliyatlarini oshirish jarayonida faol ishtirok etadilar. Yoshlar tafakkurining rivojlanishi nafaqat ularning intellektual o‘sishiga, balki shaxsiy va ijtimoiy hayotidagi muvaffaqiyatlariga ham ta'sir qiladi.

Asosiy qism: Yoshlar tafakkuri rivojlanishining asosiy bosqichlari – mantiqiy fikrlash, tanqidiy fikrlash va yaratuvchanlik shakllanishidir. O‘smirlik davrida yoshlar o‘z fikrlarini aniq ifoda etishga, kuzatishlar va tahlil qilish orqali yangi bilimlarni o‘zlashtirishga intiladilar. Ular o‘zaro muloqotda bo‘lib, bilim almashish orqali tafakkurlarini yanada rivojlantiradilar. Shuningdek, yoshlar o‘z qarorlarini qabul qilishda va muammolarni hal qilishda yanada mustaqil bo‘ladilar, bu esa ularning tafakkuriga katta ta'sir ko‘rsatadi.

Mantiqiy fikrlash

Mantiqiy fikrlash yoshlarning intellektual qobiliyatlarining asosini tashkil etadi. Bu bosqichda ular fikrlarini aniq, tizimli va dalillarga asoslangan tarzda qurishga o‘rganadilar. Mantiqiy tafakkur yoshlarning tezda qarorlar qabul qilishlariga yordam beradi, lekin bu jarayonda ular kutilmagan vaziyatlarga qanday munosabatda bo‘lishni ham o‘rganadilar.

Tanqidiy fikrlash

Tanqidiy fikrlash yoshlar tafakkurida katta o‘rin tutadi, chunki ular o‘z fikrlarini so‘roq qilib, muhokama qilish orqali yangi va qiziqarli fikrlar yaratadilar. Tanqidiy fikrlash yoshlarning mantiqiy xatolarga yo‘l qo‘ymasliklariga, ularning qarorlarining asoslanganligini tekshirishlariga yordam beradi. Bunday tafakkur usuli yoshlarning bilimlarni qabul qilish va ular bilan ishlashni osonlashtiradi.

Yaratuvchanlik

Yaratuvchan tafakkur yoshlarning yangi g‘oyalar va fikrlarni ishlab chiqish qobiliyatini rivojlantiradi. Ular doimo yangi imkoniyatlarni qidirib, muammolarni yangicha yondashuvlar bilan hal qilishga harakat qiladilar. Yaratuvchanlik yoshlarning innovatsion fikrlashini rivojlantirishga, yangi sohalarda muvaffaqiyatlarga erishishga yordam beradi. Yoshlar tafakkurining rivojlanishida o‘ziga xos sifatlar mavjud bo‘lib, ular shaxsning umumiy intelektual va psixologik holatiga ta’sir ko‘rsatadi.

Yoshlar tafakkuri shaxsning ichki dunyosi va qadriyatlari bilan chambarchas bog‘liqdir. Ular jamiyatdagi o‘z o‘rnini aniqlash, shaxsiy fikrlarini shakllantirish va mustaqil qarorlar qabul qilishga intiladilar. Bu jarayonda ijtimoiy ta’sir va oila, do‘stlar bilan o‘zaro muloqotlar katta rol o‘ynaydi. Yoshlar tafakkurining rivojlanishi shaxsiy qarashlar va qadriyatlarning shakllanishi bilan chambarchas bog‘liqdir. Yoshlar o‘zlarining dunyoqarashini kengaytirishda va shaxsiy prinsiplarini belgilashda oila, jamiyat va ta'lim muhitidan olingan ta'sirlarni hisobga oladilar. Ular o‘z fikrlarini mustaqil ravishda shakllantirishga harakat qiladilar, bu jarayonda tanqidiy fikrlash va o‘z qarashlarini ishonch bilan ifoda etish ko‘nikmalari rivojlanadi. Shaxsiy qarashlar va qadriyatlar yoshlarning ijtimoiy va psixologik rivojlanishida muhim o‘rin tutadi, chunki ular hayotga bo‘lgan munosabatni belgilaydi va qarorlar qabul qilishda asosiy omil bo‘ladi. Yoshlar o‘z qadriyatlariga asoslanib, jamiyatda o‘z o‘rnini topishga, o‘z maqsadlari va intilishlariga erishishga intiladilar. Bunday qarashlar va qadriyatlar nafaqat individual yutuqlarga olib keladi, balki jamiyatdagi ijtimoiy o‘zgarishlarga ham ta'sir ko‘rsatadi. Yoshlar tafakkurining rivojlanishi shaxsiy qarashlar va qadriyatlarning shakllanishi bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, bu jarayonning ijtimoiy ta'sirlari va o‘zaro muloqotlarning ijobiy yondashuvlari yoshlarning ijtimoiy faolligini va hayotdagi muvaffaqiyatlarini ta’minlaydi.

Yoshlar tafakkuri rivojlanishi bilan ular qarorlar qabul qilishda mustaqil bo‘ladilar. Bu esa ularning o‘z fikrlariga bo‘lgan ishonchni oshiradi va hayotdagi muhim qarorlarni qabul qilishda tajriba orttirishlariga yordam beradi. Mustaqil fikrlash yoshlarning kelajakdagi muvaffaqiyatlari uchun poydevor bo‘ladi. Yoshlar tafakkurining rivojlanishida qarorlar qabul qilishda mustaqillik muhim o‘rin tutadi. O‘smirlik va yoshlik davrida, tafakkurning mantiqiy va tanqidiy aspektlari shakllanadi, bu esa yoshlarni mustaqil qarorlar qabul qilishga tayyorlaydi. Mustaqil fikrlash va qarorlar qabul qilish, yoshlarning o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshiradi va

ularga o‘z hayotini boshqarish imkoniyatini yaratadi. Shuningdek, bu jarayon yoshlarning shaxsiy mas'uliyatni his etishiga, o‘z fikrlarini mustahkamlash va boshqalarga o‘z qarorlarini izohlash qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi. Mustaqil qarorlar qabul qilish yoshlarning intellektual va emotsional rivojlanishida muhim bosqichni tashkil etadi, chunki ular hayotdagi turli xil holatlarga o‘z fikrlari va qadriyatlariga asoslanib javob berishga o‘rganadilar. Shunday qilib, yoshlarning qarorlar qabul qilishdagi mustaqilligi, nafaqat shaxsiy muvaffaqiyatlar va rivojlanish uchun, balki jamiyatda o‘z o‘rnini topish va kelajakdagi mas'uliyatli fuqarolar sifatida faol ishtirok etish uchun ham zarurdir. Qarorlar qabul qilishda mustaqillik yoshlarning tafakkurining asosiy sifatlaridan biri sifatida, ularning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishida muhim rol o‘ynaydi. Bu jarayonni rivojlantirish yoshlarni kelajakda muvaffaqiyatli va mas'uliyatli fuqarolar bo‘lishga tayyorlaydi.

Yoshlar faqat mantiqiy fikrlash bilan cheklanmay, balki emotsional va ijtimoiy tafakkurlarini ham rivojlantiradilar. Ular o‘z his-tuyg‘ularini boshqarish, boshqalar bilan muloqotda bo‘lish va jamiyatda faol ishtirok etish qobiliyatlarini oshiradilar. Emotsional intellekt yoshlarning stressni boshqarish, ijtimoiy vaziyatlarga moslashish va boshqalar bilan ishlashda muhim rol o‘ynaydi. Ijtimoiy va emotsional tafakkur yoshlarning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishida muhim rol o‘ynaydi. Yoshlar tafakkurining bu ikki jihati o‘zaro bog‘liq bo‘lib, ularning jamiyatda muvaffaqiyatli faoliyat yuritishiga, shuningdek, boshqalar bilan ijobiy muloqot o‘rnatishlariga yordam beradi. Ijtimoiy tafakkur yoshlarning boshqalar bilan aloqalari, jamiyatdagi o‘z o‘rnini topish va turli xil ijtimoiy vaziyatlarga moslashish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Emotsional tafakkur esa, o‘z his-tuyg‘ularini anglash va boshqarish, boshqalarning his-tuyg‘ularini tushunish va ularga mos ravishda munosabatda bo‘lish kabi muhim qobiliyatlarni shakllantiradi. Yoshlar uchun emotsional va ijtimoiy tafakkur nafaqat o‘zini anglash va boshqarishga, balki ijtimoiy vaziyatlarda faol ishtirok etishga, boshqalar bilan ijobiy muloqotlar o‘rnatishga va stressni boshqarishga yordam beradi. Bu ko‘nikmalar yoshlarning psixologik salomatligini yaxshilashga, jamiyatdagi o‘zgarishlarga moslashishga va mustahkam ijtimoiy aloqalar o‘rnatishga imkon yaratadi. Xulosa qilib aytganda, ijtimoiy va emotsional tafakkur yoshlarning shaxsiy va ijtimoiy muvaffaqiyatlari uchun zarur bo‘lgan asosiy ko‘nikmalarni taqdim etadi. Bu tafakkur turini rivojlantirish yoshlarning ijtimoiy faolligini, emotsional salomatligini va kelajakdagi ijtimoiy hayotdagi muvaffaqiyatlarini ta’minlaydi.

Yoshlar tafakkurining rivojlanishi ularga nafaqat o‘z hayotlarini boshqarish, balki jamiyatda faol ishtirok etish imkoniyatlarini ham beradi. Mantiqiy, tanqidiy va yaratuvchan fikrlash kabi tafakkur sifatlari yoshlarning mustaqil qarorlar qabul qilishiga, ijtimoiy mas'uliyatni his etishlariga va kelajakdagi muvaffaqiyatlari uchun zarur ko‘nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi. Shu sababli, ta’lim muassasalari yoshlarning tafakkurini rivojlantirishga alohida e'tibor berishlari lozim. Ta'lim jarayonlarida kognitiv ko‘nikmalarni oshirish va yoshlarni yaratgan fikrlarini erkin ifoda etishga imkon beruvchi metodlar qo‘llanilishi muhimdir.

Xulosa va takliflar: Yoshlar tafakkuri rivojlanishining turli bosqichlari, jumladan, mantiqiy, tanqidiy va yaratuvchan fikrlash ko‘nikmalari ularning shaxsiy va ijtimoiy o‘sishida muhim rol o‘ynaydi. Ushbu tafakkur sifatlari yoshlarni muammolarni hal qilishga, qarorlar qabul qilishda mustaqil bo‘lishga va o‘z fikrlarini aniq ifoda etishga yordam beradi. Yoshlarning tafakkuri nafaqat intellektual o‘sish, balki jamiyatda faol ishtirok etish, innovatsion g‘oyalar yaratish va ijtimoiy mas'uliyatni his etish qobiliyatlarini shakllantiradi. Shu bilan birga, yoshlarning tafakkuri rivojlanishida o‘ziga xos shaxsiy va ijtimoiy omillar muhim ahamiyatga ega bo‘lib, ularni ijtimoiy ta'sirlar va ta'lim muhitidagi o‘zgarishlar shakllantiradi.

Takliflar

1. Ta’lim jarayonida kognitiv ko‘nikmalarni rivojlantirish – Ta’lim tizimida yoshlarning tafakkurini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratish, mantiqiy va tanqidiy fikrlashni rag‘batlantirish orqali ularning mustaqil fikrlash qobiliyatlarini oshirish zarur. Buning uchun interfaol metodlardan, munozaralar va loyihalar orqali yoshlarning muloqot qilish va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini oshirish mumkin.

2. Innovatsion va yaratish muhitini ta'minlash – Yoshlarni yaratuvchan fikrlashga undovchi muhit yaratish, yangi g‘oyalar va fikrlarni ishlab chiqishga imkon beradigan o‘quv metodlarini joriy etish muhimdir. Yoshlar innovatsion loyihalarda ishtirok etib, o‘zlarini yaratgan g‘oyalar bilan namoyon etishlari kerak.

3. Ijtimoiy va emotsional ko‘nikmalarni rivojlantirish – Yoshlarning ijtimoiy faolligini oshirish va emotsional intellektni rivojlantirishga qaratilgan treninglar va faoliyatlar tashkil etilishi lozim. Bu ular uchun stressni boshqarish, boshqalar bilan samarali muloqot qilish va jamiyatda o‘z o‘rnini topish uchun zarur bo‘ladi.

4. Yoshlarning mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatini oshirish – Ta’lim muassasalarida yoshlarning qarorlar qabul qilishda mustaqil bo‘lishini

ta'minlaydigan muhit yaratish, ularning o‘z fikrlariga ishonch hosil qilishiga yordam beradi. O‘quv jarayonida yoshlarni o‘z fikrini himoya qilish va boshqalar fikriga hurmat bilan yondashish kabi ko‘nikmalarni rivojlantirish kerak.

5. Ijtimoiy ta’sir va qo‘llab-quvvatlash – Yoshlarning tafakkurining rivojlanishiga ta'sir etuvchi ijtimoiy omillarni tahlil qilish va ularning jamiyatda o‘z o‘rnini aniqlashga yordam beradigan qo‘llab-quvvatlash tizimlarini ishlab chiqish zarur. Oila, o‘qituvchilar va do‘stlar o‘rtasidagi ijobiy aloqalar yoshlarning tafakkuriga katta ta'sir ko‘rsatadi. Shu bilan birga, yoshlarning tafakkurini rivojlantirishda ta'lim muassasalarining roli juda katta bo‘lib, ular bu jarayonni yanada samarali qilish uchun tegishli usullarni joriy etishlari kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Zohidov, B. (2015). Yoshlar psixologiyasi. Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi.

2. Akhmedova, F. (2018). Psixologiya: yoshlar tafakkuri va rivojlanish bosqichlari. Toshkent: O‘zbekiston Milliy universiteti.

3. Pirogova, L. (2017). Kognitiv psixologiya va yoshlar tafakkuri. Moskva: Akademiya.

4. Qodirov, D. (2019). Yoshlar va jamiyat: ijtimoiy faoliyat va tafakkur. Toshkent: O‘zbekiston Yuridik akademiyasi.

5. Ergashev, S. (2020). Mantiqiy va tanqidiy fikrlash yoshlar rivojlanishining asosiy omili sifatida. Buxoro: Buxoro davlat universiteti.

6. Turg‘unov, S. (2021). Yaratuvchan tafakkur va yoshlarning shaxsiy o‘sishi. Toshkent: Navro‘z nashriyoti.

7. Roberts, L. (2016). Creativity and cognition in youth development. Cambridge: Cambridge University Press.

8. Sternberg, R. J. (2017). Thinking Styles: The Psychology of Cognitive Style. Cambridge: Cambridge University Press.

Research Science and Innovation House

“JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN” JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

Yoshlarda axborot madaniyatini shakllantirishning psixologik jihatlari

Xonqa tumani IIB boshliĝi podpolkovnik
Allaberganov Ixtiyor Baxtiyorovich

Annotatsiya: Yoshlarda axborot madaniyatini shakllantirish psixologik jihatlari zamonaviy jamiyatda muhim ahamiyatga ega. Axborot asrida yosh avlodning axborot bilan ishlash ko'nikmalari, tanqidiy fikrlash qobiliyati va axborotdan oqilona foydalanish mahoratini rivojlantirish zarur. Ushbu tadqiqotda yoshlarda axborot madaniyatini shakllantirish jarayonida psixologik omillar, shu jumladan, shaxsiy xususiyatlar, motivatsiya va ijtimoiy muhitning roli tahlil qilinadi. Shuningdek, ta'lim muassasalarida axborot madaniyatini oshirish uchun samarali metodlar va strategiyalar taklif etiladi.

Kalit so'zlar: axborot madaniyati, psixologik jihatlar, yoshlarda rivojlanish, tanqidiy fikrlash, ta'lim metodlari, ijtimoiy muhit, motivatsiya, axborotni qayta ishlash, shaxsiy xususiyatlar

Kishilik jamiyati paydo bo‘lgandan beri inson axborot olish, tarqatish va undan foydalanishga ehtiyoj sezib keladi. Albatta, qadimda bu jarayon juda sodda ko‘rinishga ega edi. Dunyo taraqqiy etgan sari u murakkablashib, axborotning jamiyatdagi o‘rni yanada oshdi. Ayni paytda mutaxassislar har qanday davlatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajasi bilan birga mudofaa qudrati ham axborot tizimi va texnologiyalariga bog‘liqligini ta’kidlashmoqda. Shu o‘rinda jamiyat hayotining turli sohalarini kompyuterlashtirish, elektron kommunikatsiyalar, elektron ko‘rinishdagi ma’lumotlar bazasi, zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish ijobiy natijalar bilan bir qatorda, axborot tizimlariga buzg‘unchilik maqsadida ta’sir etishni ko‘zda tutuvchi yangi "axborot quroli"ning ta’siri kuchayishiga olib kelayotganini aytib o‘tish joiz. Bu esa o‘z navbatida, mamlakatimizning axborot resurslari va telekommunikatsiya tarmoqlarini noqonuniy maqsadlarda ishlatishga qarshi himoya choralarini ko‘rish va ularning benuqson faoliyatini ta’minlashga da’vat etmoqda[1].

Axborot oqimi o‘z mohiyatiga ko‘ra ma’lum bir maqsadga yo‘naltirilgan bo‘ladi. Uning qanchalik yoshlarimizga ta’sir qilishi uning oldiga qo‘yilgan maqsad

[1] https://lex.uz/uz/docs/-1106870

sari puxta yo‘naltirilganligiga bog‘liq. Tabiiyki, axborot oqimining salbiy ta’siri esa ularda shakllangan mafkuraviy himoya tizimining mukammalligi omiliga bog‘liq.

Malakali mutaxassislar tayyorlashning eng muhim talabi, bu ularni axborotlar bilan ishlash ko‘nikmalarining shakllantirish bilan bog‘liq. Axborotlarni qabul qilish ta’lim muassasalarida o‘qitilayotgan fanlardan, internet tarmog‘i va ommaviy axborot vositalari orqali o‘zlashtirishlari mumkin. Shuning uchun ham bu kanallardan kelayotgan axborotni yoshlarni ta’lim-tarbiyasiga ta’sirini chuqurroq o‘rganish muhim sanaladi. Hozirgi kunda ommaviy axborot vositalarining axborot xuruji kuchayib, manipulyatsion jarayonlarning keng yoyilishiga sabab bo‘lmoqda. Bu kabi tahdidlardan o‘z vaqtida ogoh bo‘lib, unga qarshi maxsus immunitetni hosil qilish — davr talabi. Bugungi kunda dunyoda sodir bo‘layotgan urush-talofat, buzg‘unchilik, inqilobiy harakatlar va terrorchilikka axborot xuruji katta ta’sir ko‘rsatmoqda. Chunki axborot tom ma’noda yangi asrning eng qimmat materialiga aylanmoqda. OAVning axborot yetkazish imkoniyati va kuchidan g‘arazli niyatda foydalanuvchi egoistlar, buzg‘unchi kuchlar axborotini o‘z manfaatlariga xizmat qildirishga urinmoqda. Ya’ni ba’zi bir materiallar ularning vayronkor mafkurasi bilan yo‘g‘rilmoqda. Bilamizki, globallashuv jarayonida arzimas, ahamiyati katta bo‘lmagan bir xabar ham ba’zan katta tarixiy voqea va global hodisaga sabab bo‘lishi mumkin.

Demak, insonning axborot sohasidagi xavfsizligini ta’minlash uchun fuqarolarning axborot madaniyatini yuksaltirish, ya’ni ularga axborotni saralash va undan ongli foydalanish ko‘nikmalarini shakllantirish zarur. Axborotni tanlash va undan unumli, to‘gri foydalanish esa insonning ong darajasi bilan bog‘liq. Ong darajasi bilim darajasiga, bilim darajasi esa o‘z navbatida bilishga, ya’ni reallik va borlliqdagi voqea-hodisalar mazmun-mohiyati bilan vobastadir. Ko‘r-ko‘rona yoki atayin qorani oqqa bo‘yab ko‘rsatish mavjud holatni maqsadli o‘zgartirishga olib keladi.

Axborot maydonida ham o‘z shaxsiy manfaatlarini ko‘zlab, axborotni noxolis, noaniq yetkazilish axborot xurujining debochasi, desak, xato bo‘lmaydi. Shuning uchun birinchi navbatda, axborot yetkazuvchi shaxs xolislik, aniqlik va tezkorlikka tayanishi, axborot oluvchi esa uni mutlaqlashtirmasdan, o‘z shuuri darajasida tahlil qilishi, so‘ng qabul qilishi, ishonch bildirishi darkor. Agar biz axborot olish madaniyatini shakllantirsak, milliy g‘oyamiz va ma’naviy merosimizga tayanib faoliyat olib borsak, axborot xurujiga qarshi immunitetni kuchaytirgan bo‘lamiz.

Mamlakatimizda bu borada tizimli va izchil ishlar amalga oshirilayotir. O‘tgan davrda so‘z va axborot erkinligini ta’minlash bo‘yicha qonunchilik bazasi yaratilib, aholi, ayniqsa, yoshlarning axborot manbalari, jumladan, internetdan foydalanish imkoniyati kengaymoqda. Milliy axborot makonini boyitish va to‘ldirish, mahalliy ijtimoiy tarmoqlar va boshqa zamonaviy axborot resurslarini shakllantirish bo‘yicha zarur chora-tadbirlar ko‘rilmoqda.

Ayni paytda ZiyoNET axborot tarmog‘i yoshlarning ta’lim, ilm-fan, madaniyat va ma’rifat sohalariga oid keng qamrovli yangiliklardan boxabar bo‘lishi, dolzarb axborotlardan samarali foydalanishida keng imkoniyatlar yaratmoqda.

Talaba –yoshlarni axborot madaniyatini shakllantirishda ommaviy axborot vositalarini o‘rni beqiyosdir.

Mamlakat ijtimoiy siyosiy hayotida ro‘y bergan tub sifat o‘zgarishlari ommaviy axborot vositalari oldiga ham mutlaqo yangi talablarni qo‘ydi. U ham bo‘lsa, mamlakat fuqarolari o‘rtasida keng qamrovli milliy istiqlol g‘oyalarini targ‘ibot qilish asosida ularni kelajagi buyuk O‘zbekistonni yaratishdek olijanob ishga safarbar etishdan iborat edi. Bu ulug‘vor va olijanob vazifalarni amalga oshirish uchun ommaviy axborot vositalarining huquqiy asoslarini yaratish talab qilinar edi.

2023-yil 1-yanvargacha bo‘lgan statistik ma’lumotlarga qaraganda O‘zbekistonda kontent va ommaviy axborot vositalari sektorining umumiy hajmida eng ko'p ulushni dasturlar tuzish va teleradioeshittirishlar bo‘yicha xizmatlar – 39,6 %, boshqa axborot xizmatlari – 28,3 %, shuningdek, kitoblar, davriy nashrlar nashr qilish bo‘yicha xizmatlar va boshqa noshirlik xizmatlari – 22,1 % ni egallaydi[2].

«To‘rtinchi hokimiyat» hisoblangan ommaviy axborot vositalari mustaqillik sharoitidan turli xil fikrlar, rang-barang qarashlar va yondashuvlarga tobora keng yo‘l ochib bermoqda. Hayotda yuz berayotgan yangilanish va o‘zgarishlarga odamlarning ongli munosabatini uyg‘otmoqda, tobora xolislik, adolat va haqqoniyat tamoyillari asosida voqea va hodisalarga o‘z munosabatini bildirmoqda. Milliy istiqlol hur fikrlilikni barqaror etishning yangidan-yangi imkoniyatlarini yaratdi. Jumladan, vaqtli matbuot turlari va sonlari ko‘paydi. Mustaqil nashrlar o‘z muassislari g‘oyalari va dasturlari yo‘nalishlari doirasida mustaqil ish olib boradilar.

[2] https://stat.uz/uz/matbuot-markazi/qo-mita-yangiliklar/33468-kontent-va-ommaviy-axborot-vositalari-sektori-2

Islohotlar va yangilanishlarga o‘z munosabatlari, muammolarga yondashish usullari bor. Biroq, yagona maqsad - istiqlol taqdiri, mamlakat va xalq istiqboli ularni birlashtirib turadi.

Ommaviy axborot vositalari hayotimizga kun sayin chuqurroq kirib borayotganini hozir hech kim inkor etolmaydi. Bu jarayonni tabiiy hol, deb qabul qilmoqdamiz.

O‘zbekiston mustaqillikka erishgandan so‘ng matbuot va boshqa ommaviy axborot vositalarida o‘ziga xoslik paydo bo‘ldi. Gazetalar, jurnallar, radioeshittirish va teleko‘rsatuvlarda bevosita respublikaning mustaqilligiga bag‘ishlangan, ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy-ma’rifiy ahamiyatga ega bo‘lgan mavzularga keng o‘rin berilgan.

Barkamol avlodni tarbiyalashda ommaviy axborot vositalari va zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanish, yoshlarning huquq va manfaatlarini himoya qilish, intilishlarini qo‘llab-quvvatlash, ularni ma’naviy va jismoniy kamol toptirish, Vatanga muhabbat, istiqlol g‘oyalariga sadoqat ruhida tarbiyalash, turli yot g‘oyalar va past saviyali “ommaviy madaniyat” ta’siridan asrash maqsadida O‘zbekiston milliy teleradiokompaniyasi tizimidagi teleradiokanallarda turkum teleradiodasturlar faoliyatini tashkil etish, yoshlarning ijtimoiy faolligini oshirishga qaratilgan ijtimoiy reklama va targ‘ibot roliklarini tayyorlash va namoyish etish, yosh jurnalistlar ishtrokida “Milliy internet-jurnalistikasini rivojlantirishning dolzarb masalalari” mavzusida ilmiy-amaliy seminar o‘tkazish, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va milliy Internet segmentini rivojlantirish sohasida faoliyat yuritayotgan yoshlarni qo‘llab-quvvatlash maqsadida “MIT.uz” – milliy internet tanlovini o‘tkazish kabilar rejalashtirilgan.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, zamon talablariga javob beradigan mutaxassislar tayyorlashimiz uchun biz ta’lim jarayonida axborot va ilg‘or pedagogik texnologiyalardan foydalanishning mustahkam o‘zlashtirilishiga erishmog‘imiz davr talabidir. Yoshlar bizning kelajagimiz. Ularni axborot madaniyatini shaklantirish orqali maqsadimizga erishamiz.

“JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN” JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

Yoshlarda ma’naviy- ahloqiy tarbiyani shakllantirishning ijtimoiy psixologik xususiyatlari

Xorazm viloyati IIB JXX XPB boshlig'i
podpolkovnik Vapayev Sarvarbek Rajabbayevich

Annotatsiya: Ushbu tadqiqotda yoshlarda ma'naviy-ahloqiy tarbiyani shakllantirishning ijtimoiy psixologik xususiyatlari tahlil etiladi. Yoshlik davri inson hayotidagi muhim bosqich bo'lib, bu davrda shaxsning ichki dunyosi, ijtimoiy munosabatlari va ahloqiy qadriyatlari shakllanadi. Tadqiqotda yoshlarning ma'naviy-axloqiy rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillar, shu jumladan oilaning roli, ta'lim muassasalari va jamiyatdagi ijtimoiy normativlar o'rganiladi. Shuningdek, yoshlarda o'z-o'zini anglash, empatiya rivojlantirish va axloqiy qarorlar qabul qilish jarayonlari ko'rib chiqiladi.

Kalit so’zlar: ma’naviyat, ahlok, tarbiyaning ijtimoiy aspektlari, ijtimoiy munosabatlar, psixologik rivojlanish, o'z-o'zini anglash, shaxsiy qiymatlar, etika, ijtimoiy identifikatsiya, emotsional intellect, motivatsiya

Jamiyatning ta’lim-tarbiya sohasidagi asosiy ehtiyojlaridan biri bu – har tomonlama barkamol, yetuk mutaxassis kadrlar tayyorlashdan iborat. Shunday ekan, bo‘lajak mutaxassislarni intellektual salohiyatli, ma’naviy-kasbiy barkamol shaxs sifatida tarbiyalash davr talabi hisoblanadi. Bunda esa yoshlarning ma’naviy-axloqiy jihatdan yetukligi ham muhim o‘rin tutadi.

Insonning ma’naviy- axloqiy tarbiyalanganligi uning tevarak-atrofdagi munosabatlaridan namoyon bo‘ladi. U insonning hislarida, kechinmalarida ifodalanadi , hamda xulq-atvorida, xatti-harakatida ko‘rinadi. Ma’naviy- axloqiy tarbiyaning maqsadi -shaxsni axloqiy jihatdan yetuk qilib shakllantirishdir.

Shaxsning muhim ma’naviy sifatlari bo‘lgan axloqiy ong, hissiyot va xulqni shakllantirish; vatanparvarlik, vatanga muhabbat, O‘zbekiston gerbi, bayrog‘i, madhiyasiga hurmat, insonparvarlik, mehnatga munosabat, jamoa bilan birgalikda qilinadigan izlanishlarga munosabat, ongli intizom va boshqa tuyg‘ularni kamol toptirish axloqiy tarbiyaning asosiy vazifalaridir .

Jamiyat taraqqiyotida tarbiya jarayonining ahamiyati beqiyos. Bunda insonni tarbiyalash, uni bilim olishga, mehnat qilishga undash va bu xatti-harakatini sekin-asta ko‘nikmaga aylantirib borish lozim. Bu esa insonning mushohada qilish qobiliyatini tarbiyalaydi, mushohada qilish aqlni peshlaydi, aql ongni saqlaydi, ong esa moddiy va ma’naviy manbaga aylanadi.

Inson tarbiyasi uzoq muddatli, uzluksiz davom etadigan murakkab jarayon. U tarbiyachi (ota-ona, ustoz-murabbiy, pedagog)lardan doimo xushyorlik,

sergaklik, mahorat, bilim talab qiladi. Shu tarzda insonning asta-sekin aqliy salohiyati takomillashib, u komillikka intilib boradi. Bularni amalga oshirish uchun esa tarbiyachi va tarbiyalanuvchidan uzoq davom etadigan mas’uliyatli munosabat (muloqat), sharafli mehnat, qunt, iroda va shu kabi axloqiy xislatlar talab etiladi. Insoniy sifatlarning shakllanishida oiladagi, atrofdagi (mahalla, ko‘cha, bog‘cha, maktab, oliy o‘quv yurti), ijtimoiy (jamiyatdagi) muhit va bolaga (tarbiyalanuvchiga) bo‘lgan munosabat muhim rol o‘ynaydi.

Axloqiy tarbiyaning mazmuni, avvalo, yoshlarning amaliy faoliyatlarida, o‘qish, mehnat, jamoatchilik ishlarida, ularning munosabatlari xarakterida, o‘zaro ta’sir ko‘rsatish usullari, xulq-atvor me’yorlarini o‘zlashtirishlarida namoyon bo‘ladi. Ushbu sohada olib borilgan ko‘p yillik ilmiy izlanishlar natijalarining ko‘rsatishicha, ma’naviy- axloqiy tarbiyaning uzluksizligini quyidagi ko‘rinishda olib borish maqsadga muvofiq ekan: ona qornida → oilada → maktabgacha ta’lim muassasasida («Xonadon bog‘chasi», «Fermer xo‘jaligi bog‘chasi», «Bolalar bog‘chasi – maktabgacha ta’lim muassasasi» majmualari) → boshlang‘ich maktabda → o‘rta maktabda → o‘rta maxsus kasb-hunar t’limida → oliy o‘quv yurtida → oliy o‘quv yurtidan keyingi faoliyatda.

Tarbiya inson umrining oxirigacha davom etadigan jarayon bo‘lib (inson umrining oxirigacha o‘rganadi, degan naql asosida tarbiyalanib), inson doimiy ravishda rivojlanib, takomillashib, komillikka intilib yashaydi.

Quyida uzluksiz ravishda olib boriladigan axloqiy tarbiyaning har bir bosqichi to‘g‘risidagi ma’lumotlarni keltiramiz.

1. Oilada ma’naviy- axloqiy tarbiya. Bola tarbiyasini ona qornidan boshlash maqsadga muvofiq bo‘ladi. Ushbu fikrni bir qator Sharq mutafakkirlari ham ta’kidlab o‘tishgan. Bolani tarbiyalash uchun, avvalo ota-onaning o‘zi tarbiyalangan bo‘lishi kerak. Faqatgina ham jismonan, ham ma’nan sog‘lom ota-onadan sog‘lom farzand dunyoga keladi.

Ota-ona yoki tarbiyachilarning bolalarni sevishi, ularning xatti-harakatiga ziyraklik va mehribonlik bilan munosabatda bo‘lishi, bolaning sog‘lom o‘sishiga, odob-axloqli bo‘lishiga olib keladi. Bolani lozim bo‘lganda maqtash, diqqatini ijobiy faoliyatga tortish, yomon ishlardan ehtiyot bo‘lishini uqtirish, axloqsiz so‘z va gaplardan uzoqroqda bo‘lishini ta’minlash, o‘rtoqlari bilan urishmaslik yo‘llarini o‘rgatish – ularga axloqiy tarbiya berishda ijobiy ta’sir hisoblanadi.

2. Maktabgacha ta’lim muassasalarida ma’naviy-axloqiy tarbiya. Maktabgacha bo‘lgan ta’lim muassasasidagi davr bola tarbiyasidagi eng muhim davr hisoblanadi. Chunki, bu davrda paydo bo‘lgan taassurotlar izi inson xotirasida umrbod saqlanib qoladi. «Yoshlikda olingan bilim – toshga o‘yilgan naqsh», deb bejiz aytishmagan dono xalqimiz.

Bu davr bolaning aqliy va jismoniy jihatdan tez o‘sishi, dunyoni bilishga intilishi, atrof-muhitga o‘z munosabatini bildirish istagi kuchayib borayotgan davrdir. Shu sababli ham bolalar juda sersavol, qiziquvchan bo‘lib qoladilar. Ular nima?, nima uchun?, qanday qilib?, qayerda? degan savollarni juda ko‘p berishadi. Ota-ona va tarbiyachilar esa bolalarning to‘g‘ri o‘sishlari, aqliy va axloqiy, ma’naviy, estetik jihatdan tarbiyalanishiga jiddiy e’tibor berishlari lozim. Buning uchun o‘yinlar va ertaklar asosida axloqiy tarbiya berish mumkin, chunki bu yoshdagi bolalar, asosan, o‘yin faoliyatida bo‘ladi, o‘yinlarning rang-barang bo‘lishi va jamiyatimiz maqsadlaridan kelib chiqib tashkil etilishi juda muhim.

3. Boshlang‘ich ta’limda ma’naviy- axloqiy tarbiya. Boshlang‘ich ta’limda bola hayotida yangi, qiziqarli va muhim davr boshlanadi. Chunki, bola maktabga kelgach yangi muhit, yangi tartib-qoida, yangi talablarga duch keladi. Bu davrda bolalar hali o‘yin faoliyatini to‘liq tark etmaganligini inobatga olib, o‘tiladigan dars mashg‘ulotlarini qiziqarli qilib olib borish lozim.

Bu davrga kelib bolaga tarbiyaviy ta’sir yo‘llari bir muncha aniq va tizimli ravishda bo‘lib qoladi. Chunki endi xususan «Odobnoma» darslari o‘tila boshlaydi, bundan tashqari Alifbe, O‘qish, Ona tili, Matematika, Atrofimizdagi olam kabi fanlarda ham muntazam ravishda axloqiy tarbiya berib boriladi. Endi bolalar asta-sekin nima yaxshi-yu, nima yomon ekanligini, bunyodkorlik nima-yu, vayronkorlik nima, ijobiy va salbiy xislatlar qanday ekanligini, qanday fazilatlarga ega bo‘lish lozim-u, qanday qusurlardan xoli bo‘lish lozimligini anglay boshlaydilar. Bu davrda turli to‘garaklarni uyushtirish ham o‘zining ijobiy natijalarini beradi. Bunda o‘qituvchining pedagogik mahorati, bilimi, umuman, pedagogik faoliyati muhim ahamiyat kasb etadi.

4. O‘rta umumiy ta’limda ma’naviy- axloqiy tarbiya. O‘rta maktab davriga kelib o‘quvchi o‘rganadigan fanlar ham asta-sekinlik bilan murakkablasha boradi, shunga ko‘ra o‘quvchining fikrlashi va dunyoqarashi ham kengayib boradi. Bu davrda o‘quvchilarga o‘zaro odob-axloqqa doir maqollar va hadis namunalaridan ko‘proq aytish orqali musobaqa uyushtirish hamda ushbu maqol va hadislarga o‘zlari ham amal qilishlarini tarbiyalash mumkin.

Endi o‘quvchilar burch, vijdon, nomus, adolat, ezgulik kabi axloqiy tushunchalarning ma’nisini tushunib yetadilar. Ularga ota-ona va Vatan oldidagi burchlarini tushuntirib borish, turli musobaqalar va ommaviy mehnat tadbirlari orqali jamoa nomusini saqlash, bunga esa adolat yo‘li bilan vijdonli baho berish orqali erishishni tarbiyalash muhim hisoblanadi.

5. O‘MKHTda ma’naviy-axloqiy tarbiya. O‘MKHTda endi bolalar qiziqishi va intilishi hisobiga akademik liseylar yoki kasb-hunar kollejlarida ta’lim ola boshlaydilar. Bu davr o‘quvchilar tarbiyasida juda murakkab davr hisoblanadi.

Chunki, bu yoshdagi o‘quvchilarda ham jismoniy ham ruhiy jihatdan keskin o‘zgarish sodir bo‘ladi. Bu davr o‘smirlik davri bo‘lib, o‘tish davri deb ham ataladi.

Ko‘pchilik o‘quvchilar bu davrda o‘zlariga ideal tanlaydilar, o‘qituvchi esa bunda o‘quvchilarga munosib ideal tanlashda yordam berishi va shu idealning ijobiy xislatlarini egallashga intilishini ko‘chaytirishi lozim. Bu davrda o‘quvchilarda halollik, rostgo‘ylik, xushmuomalalik, boodoblik, kamtarlik, bosiqlik, xushfe’llilik, kamsuqumlik, shirinsuxanlik kabi axloqiy fazilatlarni tarbiyalash muhim hisoblanadi.

6. Oliy o‘quv yurtlarida ma’naviy- axloqiy tarbiya. Oliy ta’limda o`quvchilar endi biror mutaxassislikni tanlagan holda, o‘zining mustaqil fikri, dunyoqarashi, intellektual qiziqishiga ega bo‘ladilar. O`quvchilar o‘zlarining hozirgi faoliyatiga kelajakdagi hayotida o‘z o‘rnini topish, belgilash nuqtai nazaridan qaraydilar. Shu sababli bu davrda bo‘lajak mutaxassislarni axloqiy jihatdan tarbiyalash muhim. Chunki bu davrda o`quvchi o‘zining madaniy-ma’naviy saviyasini oshirishga intiladi, o‘z ustida qunt bilan ishlaydi, radio, televideniye, Internet va barcha informasion vositalardan unumli foydalanadi, turli asarlar bilan tanishadi. Bu esa yoshlarni axloqiy jihatdan tarbiyalash uchun yordam beradi.

Endi biz shu o‘rinda bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining axloqiy tarbiyasi haqida so‘z yuritamiz. Ushbu bo‘lajak mutaxassislarda axloqiy tarbiyalanganlik mas’uliyati kuchliroq bo‘ladi. Chunki, ertangi kunda ularning qo‘liga Vatanimiz kelajagi bo‘lmish yosh avlodni ishonib topshiramiz. Shu sababli bu davrda o`quvchilarda insonparvarlik, erkparvarlik, vatanparvarlik, millatparvarlik, tinchliksevarlik, shirinsuxanlik, xushfe’llilik, kamtarlik, bosiqlik kabi fazilatlarni rivojlantirish shart.

7. Oliy ta’limdan keyingi ma’naviy- axloqiy tarbiya. O`quvchi uzoq muddatli va tizimiy ta’lim natijasida mutaxassis sifatida shakllandi. Endi u nazariy jihatdan egallagan bilimlarini amaliyotda qo‘llab yosh avlodga ta’lim-tarbiya beradi, uning o‘zi boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini axloqiy ruhda tarbiyalay boshlaydi. Uzluksiz ravishda uzoq muddatli olib borilgan ta’lim-tarbiya samarasi mana endi ko‘zga tashlanadi.

Bola shaxsining kamol topishida doimiy ravishda muhitning ta’siri sezilib turadi. Muhit – bu insonga ta’sir etuvchi tashqi voqyea-hodisalar yig‘indisi hisoblanadi. Shunday ekan, yuqoridagi uzluksiz tarbiya jarayonida muntazam ravishda tarbiyalanuvchida tashqi voqyea-hodisalar o‘zining ijobiy yoki salbiy ta’sirini o‘tkazib turadi. Buning uchun esa tarbiyalanuvchidagi o‘zgarishlarga ota-onalar va tarbiyachi, o‘qituvchilar doimiy ravishda e’tiborli bo‘lib, tashqi muhitning salbiy ta’sirini oldini olib, ijobiy ta’sirlarni rivojlantirishga harakat qilishi va erishishi lozim.

Yoshlarda ma’naviy- ahloqiy tarbiyani shakllantirishga erishish uchun quyidagi vazifalarni amalga oshirish lozim bo‘ladi:

- uzluksiz olib boriladigan ta’lim-tarbiyaning har bir bo‘g‘inida beriladigan ma’naviy- axloqiy tarbiyaning maqsadga erishish yo‘llarini izlab topish;
- ta’lim jarayonida turli ma’naviy va ma’rifiy ta’sir vositalaridan foydalanish orqali axloqiy tarbiya berishni muntazam ravishda jamiyat taraqiyotiga moslab takomillashtirib borish;
- ma’naviy- axloqiy tarbiya berishda tarbiyalanuvchining yoshi va dunyoqarashini hisobga olgan holda zamonaviy axborot texnologiyalarini ishlab chiqish va joriy etish;
- o`quvchi-yoshlarning ma’naviy- axloqiy jihatdan tarbiyalanganlik darajasini aniqlash maqsadida anketa so‘rovlarini o‘tkazib, natijalarini qayd etib borish;
- ma’naviy- axloqiy sifatlarga ega bo‘lgan barkamol shaxsni tarbiyalashga erishish va h.k.

Demak, ma’naviy-axloqiy tarbiya tizimida ma’naviy-axloqiy his-tuyg`ular inson tomonidan, uning hovea-hodisalar, kishilar hamda o‘z xulqiga nisbatan his-tuyg`ularni uyg`otishga rag`bat paydo qiluvchi tarbiyaviy ishlar tizimli tashkil etilgandagina samarali kechadi.

Mazkur tizimda xulq-atvorni shakllantirishga oid tarbiyaviy ishlar aks etadi. Shunga ko‘ra, ma’naviy-axloqiy xulq-odobga doir xislatlarni shakllantirishga undovchi rag`bat bilan hosil bo‘ladigan faoliyat eng asosiy bo‘lib hisoblanadi.

Shuningdek, yoshlarda ma’naviy-axloqiy xislatlarni shakllantirishga nisbatan ehtiyoj bo‘lishi shart. Demak, ma’naviy-axloqiy tarbiyani tashkil etish jarayonida uyushtiriluvchi tadbirlar xulq-odobga doir xatti-harakatlar zanjiridan iborat bo‘ladi. Ma’naviy-axloqiy xatti-harakatlar esa o‘quvchi tomonidan axloqiy me’yor va tamoyillar mohiyatini o‘rganish, ularni anglab yetishdan iboratdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Musurmonova O. «Ma’naviy qadriyatlar va yoshlar tarbiyasi». – Toshkent: «O`qituvchi», 1996 , 369 b.
2. Qurbonov Sh. va boshqalar. «Barkamol avlod orzusi». – Toshkent: «Sharq» NMK, 1999 ,185 b.
3. Quranov M. Ma’naviy yuksalish yo‘lida. T.: “Ma’naviyat”, 2008, 317-b

4. Olimov Sh.Sh. Akademik litsey va kasb-hunar kollejlari o‘quvchilarida axloqiy-estetik idealni shakllantirishning pedagogik asoslari. P.f.n.diss.avt. – Toshkent: 2002, 17 b

5. Pedagogika //A./.Munavvarovning umumiy tahriri ostida. – Toshkent, O`qituvchi, 1996. 463 b

Research Science and Innovation House

“JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN” JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

МАКТАБГАЧА ЁШДАГИ БОЛАЛАРНИ ТАРБИЯЛАШ: ЗАМОНАВИЙ ЁНДАШУВЛАР

Курбанбаева Муқаддас Козибаевна, Тошкент Гуманитар фанлар университети ўқитувчиси

Аннотация: Ушбу мақолада инсон ҳаётининг муҳим даври - мактабгача ёшда болани ҳар томонлама ривожлантиришга замонавий ёндашувлар ҳақида гап боради.

Калит сўзлар: ўйин, ёш хусусияти, ижтимоий-эмоционал ривожланиш, ижодий салоҳият, майда моторика.

Кириш

Мактабгача ёш – инсон ҳаётидаги муҳим давр бўлиб, бу даврда боланинг шахсияти шакллана бошлайди, унинг ақлий, жисмоний ва ижтимоий ривожланиши тез суръатларда кечади. Шу сабабли, мактабгача ёшдаги болаларни тарбиялашга замонавий ёндашувларни қўллаш, уларнинг баркамол инсон бўлиб вояга етишлари учун муҳим аҳамиятга эга. Бу мақолада мактабгача таълимнинг актуал масалалари ва самарали тарбия усулларига тўхталиб ўтамиз.

1. Ўйин орқали тарбиялаш:

Мактабгача ёшдаги болалар учун ўйин – ҳаётнинг асосий тарзидир. Ўйин орқали болалар дунёни англайди, янги билимларни ўзлаштириб, мулоқот кўникмаларини ривожлантиради. Замонавий таълимда дидактик ўйинлар, ролли ўйинлар, сюжетли-ролли ўйинлар ва бошқа турдаги ўйинлар кенг қўлланилади. Бу ўйинлар болаларнинг тафаккурини, тасаввурини, эҳтиётини ривожлантиради, шунингдек уларда ижодийликни шакллантиради. Ўйинларни танлашда болаларнинг ёш хусусиятлари ва қизиқишларини инобатга олиш муҳим.

Шу билан бирга, инсон жисмоний ривожланишининг енг муҳим ва ҳал қилувчи босқичларидан бири боланинг ёши бўлиб, бу унинг мотор фаоллигининг енг юқори чўққисига, ажралмас муносабатларга таъсир кўрсатиш имкониятлари юқори ва жисмоний ва бирдамликка боғлиқ бўлган ёшдир. Ҳаётнинг олтинчи йилида болалар ҳайдаш маҳоратини жадал шакллантириш даврини бошдан кечира бошлайдилар. Бунинг учун яхши

маълум бўлган шартлар мавжуд: тананинг нисбатлари ўзгариб, барқарорлигини таъминлайди, мувозанат ҳисси тикланади, функционал тизим ва ортилган тажриба асосида ҳаракатларнинг мувофиқлаштирилиши яхшиланади, мушаклар кучи ошади.[1]

2. Ижтимоий-эмоционал ривожланиш:

Мактабгача ёшдаги болаларнинг ижтимоий-эмоционал ривожланиши уларнинг келажакдаги ҳаётлари учун муҳим аҳамиятга эга. Болалар ўзларини бошқаларга нисбатан англашлари, ҳис-туйғуларини ифодалашлари, муносабатларни қуришлари ва муаммоларни ечишларини ўрганишга муҳтож. Бунинг учун тарбиячилар болалар билан суҳбатлар ўтказади, турли хил вазиятларни ўйнайди ва болаларнинг эмоционал аҳволини кузатади. Эмоционал интеллектга асосланган тарбиявий методларни қўллаш муҳимдир.

3. Ноанъанавий таълим усуллари:

Замонавий таълимда ноанъанавий усуллардан кенг фойдаланиш болаларнинг таълим жараёнига бўлган қизиқишларини оширади ва уларнинг фаоллигини кучайтиради. Бу усулларга қўшиқлар, шеърлар, эртакларга асосланган машғулотлар, театрлашган саҳналар, тасвирий санъат ва бошқалар киради. Бу усуллар болаларнинг ижодий салоҳиятини ривожлантиришга ёрдам беради.

Театрлашган саҳналар:

* Ижодий фикрлашни ривожлантиради: Болалар ролларни ўйнаш, режалаштириш, диалогларни яратиш ва саҳнани безаш жараёнларида ижодий фикрлашларини ривожлантирадилар. Улар ўзларини бошқа шахсларнинг ўрнига қўйишни, вазиятларни таҳлил қилишни ва муаммоларни ечишни ўрганадилар.

* Мулоқот кўникмаларини яхшилайди: Театрлашган саҳналар болалар ўртасидаги мулоқотни кучайтиради, улар бир-бирлари билан ҳамкорлик қилишни, ўз фикрларини аниқ ва тушунарли ифода этишни ўрганадилар.

* Ишончни оширади: Саҳнада чиқиш болаларнинг ўзларига бўлган ишончини оширади, уларнинг жамоадаги ўз ўринларини англашларига ёрдам беради.

[1] **Khurshida Berdieva., Turaboy Dusuyarov.** BOLALARNING JISMONIY FAOLLIGINI OSHIRISHDA HARAKATLI O‘YINLARNING O‘RNI VA AHAMIYATI.

* Эмоционал интеллект ривожланишига ҳисса қўшади: Болалар турли хил ролларни ўйнаш орқали турли ҳис-туйғуларни бошдан кечирадилар ва уларни англашни ўрганадилар.

Тасвирий санъат:

* Тасаввурни бойитади: Расм чизиш, ҳайкалтарошлик, аппликация ясаш каби фаолиятлар болаларнинг тасаввурини бойитади, уларнинг дунёни ўз кўзлари билан кўришларига ва уни ўзларича ифода этишларига имкон беради.

* Майда моторикани ривожлантиради: Тасвирий санъат болаларнинг майда моторикасини, қўл ва бармоқларининг нозик ҳаракатларини ривожлантиради, бу эса уларнинг ақлий ривожланишига ижобий таъсир кўрсатади.

* Ранглар ва шаклларни англашга ёрдам беради: Болалар ранглар ва шакллар билан ишлаш орқали уларни англашни ва фарқлашни ўрганадилар.

* Эстетик тарбия беради: Тасвирий санъат болаларнинг эстетик тарбиясига ҳисса қўшади, уларнинг гўзалликни сезиш ва қадрлаш кўникмаларини ривожлантиради.

Бошқа усуллар:

Булардан ташқари, болаларнинг ижодий салоҳиятини ривожлантиришга ёрдам берувчи бошқа кўплаб усуллар мавжуд, масалан: мусиқа, рақс, ҳунармандчилик, конструкторлар билан ўйнаш ва ҳ.к. Муҳими, бу усуллар болаларнинг ёшига, қизиқишларига ва имкониятларига мос келиши керак. Уларнинг шахсий хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда, уларга ижодий ишлаш учун қулай ва рағбатлантирувчи муҳит яратиш зарур.

4. Ота-оналар билан ҳамкорлик:

Мактабгача тарбия муассасаларининг самарали ишлаши учун ота-оналар билан яқин ҳамкорлик қилиш муҳимдир. Ота-оналар болаларининг тарбиясида фаол иштирок этишлари, тарбиячилар билан мунтазам алоқада бўлишлари, болаларининг ривожланишини кузатишлари ва уларга ёрдам беришлари зарур. Ота-оналар учун семинарлар, тренинглар ва бошқа тадбирларни ўтказиш орқали уларнинг билим ва кўникмаларини ошириш мумкин.

Болаларнинг билимларини, дунёқарашларини аниқлаш мақсадида турли методикалардан фойдаланиш мумкин. Масалан, образли, сўз-мантиқли

тафаккур турини баҳолаш учун методикалар шулар жумласидандир. У қуйидаги тартибда ўтказилса мақсадга мувофиқ бўлади.

«Мантиқсиз тасвирлар» методикаси

Ушбу методика ёрдамида болани атрофдаги борлиқ ҳамда ушбу моддий дунёдаги бир қанча объектларнинг орасида ўзаро боғланишлар ва муносабатлар ҳақида элементар образли тасаввурлари баҳоланади: ҳайвонлар билан, уларнинг ҳаётий кўринишлари билан, табиат билан.

Ушбу методика ёрдамида боланинг мантиқий мулоҳазаси ва ўз фикрини грамматик жиҳатдан тўғри ифодалай олиши аниқланади. Методикани ташкил қилиш жараёни қуйидагича олиб борилади:

Расмда тасвирланган кўринишлар болага тавсия қилинади, унда ҳайвонлар билан боғлиқ бир қанча «мантиқсиз» ҳодисалар мавжуд.

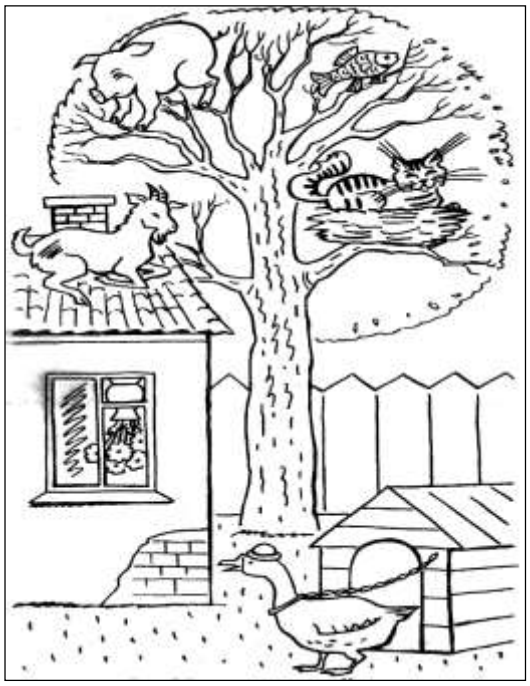
Болага расмни кўрсатиш жараёнида, унга қуйидаги маънода кўрсатма берилади: «Диққат билан ушбу расмдаги тасвирларни кўриб чиқиб, рассом томонидан қандай хатоликларга йўл қўйилганлигини айтиб бер? Агар сен қайсидир объектни ўз жойида тасвирланган эмас деб ҳисобласанг, нима учун шундай бўлиш кераклигини тушунтириб бер ва аслида қандай бўлиши кераклигини айт?».

Кўрсатманинг иккала қисми ҳам кетма-кетлик билан бажарилади. Биринчи навбатда бола мантиқсизликларни айтиб беради ва расмларда кўрсатиб беради, сўнгра ҳақиқатда қандай бўлишлигини изоҳлаб беради.

Расмларни кўриш ва топшириқни бажаришга уч дақиқа вақт берилади. Бу вақт мобайнида бола иложи борича мантиқсиз воқеаликни кўпроқ топиши ва ҳақиқатдан қандай бўлиш кераклигини шарҳлаб бериши керак.

Research Science and Innovation House

“JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN” JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

Натижаларни баҳолаш.

10 балл -агар бола берилган 3 дақиқа мобайнида расмдаги ҳамма мантиқсиз тасвирларни (жами 7 та) аниқлаб, қониқарли тушунтириб бера олишга улгурса ва ҳақиқатдан қандай бўлишини шарҳлаб бера олса.

8-9 балл- бола ҳамма мантиқсиз тасвирларни аниқлаб ва белгилаб чиқса, аммо бирдан учтагача тасвирни ҳақиқатдан қандай бўлишини шарҳлаб бера олмаса;

6-7- балл бола ҳамма мантиқсиз тасвирларни аниқлаб ва белгилаб чиқса, аммо 3 дан 4 гача тасвирни ҳақиқатдан қандай бўлишини шарҳлаб бера олмаса;

4-5- балл бола ҳамма мантиқсиз тасвирларни аниқлади, аммо 5 — 7 тагача тасвирни чегараланган вақт мобайнида шарҳлаб беришга улгура олмаса;

2-3- балл бола чегараланган вақт мобайнида 1 — 4тагача тасвирни аниқлаб бера олмади ва шарҳлашга вақти етмаса;

0-1 балл-чегараланган вақт мобайнида бола расмдаги 7 та мантиқсиз тасвирлардан 4 тасини топса.

Хулоса

Мактабгача ёшдаги болаларни тарбиялаш жараёни мураккаб ва кўп жиҳатлидир. Замонавий ёндашувлар болаларнинг ҳар томонлама ривожланишини таъминлашга, уларнинг ижодий салоҳиятини очишга, уларда

мустақил фикрлаш ва муаммоларни ҳал этиш кўникмаларини шакллантиришга қаратилган бўлиши керак. Ўйин орқали тарбиялаш, ижтимоий-эмоционал ривожланишга эътибор бериш, ноанъанавий таълим усулларидан фойдаланиш ва ота-оналар билан ҳамкорлик қилиш мактабгача тарбиянинг самарадорлигини оширишга хизмат қилади.

Адабиётлар:

1. Рихсиева. ПСИХОЛОГИК ТРЕНИНГЛАР ВА МЕТОДИКАЛАР ТЎПЛАМИ (Амалиётчи психологлар учун) Жиззах, 2019 йил.

2. Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalarga qo`yilgan Davlat talablari. 2018.

3.Kurbanbayeva Muqaddas. BOLALARNI MAKTAB TA’LIMIGA SIFATLI VA SAMARALI TAYYORLASH. (2024). TAMADDUN NURI JURNALI, 4(55), 425-428. https://doi.org/10.69691/wnanmp84

4. **Mahliyo Razzoqova.** MAKTABGACHA YOSH DAVRIDA GENDER IDENTIFIKATSIYASINI RIVOJLANTIRISH. (2024). TAMADDUN NURI JURNALI, 11(62), 179-181. https://doi.org/10.69691/d3fcsf35

5. **Khurshida Berdieva., Turaboy Dusuyarov.** BOLALARNING JISMONIY FAOLLIGINI OSHIRISHDA HARAKATLI O‘YINLARNING O‘RNI VA AHAMIYATI. (2024). TAMADDUN NURI JURNALI, 11(62), 29-31. https://doi.org/10.69691/8kw0hr97

Research Science and Innovation House

“JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN” JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

YENGIL SANOAT SOHASIDA 3D TEXNOLOGIYALAR: KIYIM VA TIKUV MAHSULOTLARINI LOYIHALASH

Nizamova B.
Yengil sanoat buyumlari texnologiyasi kafedrasi katta o‘qituvchisi, Farg‘ona politexnika instituti, Farg‘ona, O‘zbekiston
Xomidjonova Sh.
Talaba, Farg‘ona politexnika instituti, Farg‘ona, O‘zbekiston

Raxmonova M.
Talaba, Farg‘ona politexnika instituti, Farg‘ona, O‘zbekiston

Annotatsiya: Ushbu maqolada yengil sanoat sohasida 3D texnologiyalarining qo'llanilishi, ularning dizayn jarayonlarini optimallashtirish va mahsulot sifatini oshirishdagi roli tahlil qilinadi. 3D skanerlash, 3D bosib chiqarish va virtual kiyim sinovlari kabi texnologiyalar yordamida an'anaviy usullarga nisbatan samaraliroq va ekologik toza yechimlar yaratilmoqda. Shuningdek, maqolada 3D texnologiyalarining kelajakdagi istiqbollari ham ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: 3D texnologiyalar, yengil sanoat, virtual dizayn, 3D skanerlash, 3D bosib chiqarish, innovatsion loyihalash, ekologik toza texnologiyalar

Kirish

Yengil sanoat sohasida innovatsion texnologiyalar, ayniqsa 3D texnologiyalari, dizayn jarayonlarini osonlashtirish va mahsulot sifatini oshirishda muhim o'rin tutmoqda. An'anaviy kiyim va tikuv mahsulotlarini loyihalash jarayonida vaqt va xarajat talab qiluvchi bosqichlar mavjud edi. Bugungi kunda 3D texnologiyalar yordamida ushbu jarayonlar ancha tezkor, aniq va samarali tarzda amalga oshirilmoqda. Ushbu maqolada 3D texnologiyalarining imkoniyatlari, afzalliklari va ularning yengil sanoat sohasidagi o'rni tahlil qilinadi.

3D texnologiyalari va ularning asosiy turlari

3D texnologiyalari quyidagi asosiy yo'nalishlarda qo'llaniladi:

1. **3D skanerlash**: Bu texnologiya inson tanasining aniq o'lchamlarini olish uchun ishlatiladi. 3D skanerlar kiyimlarning individual o'lchamlariga mos kelishini ta'minlashda yordam beradi.

2. **3D dizayn dasturlari**: 3D CAD (Computer-Aided Design) dasturlari kiyim va aksessuarlarni loyihalashda keng qo'llaniladi. Ushbu dasturlar yordamida dizaynerlar virtual makonda loyihalarni yaratadi va ularga realistik ko'rinish beradi.

3. **3D vizualizatsiya**: Dizaynerlar mahsulotni 3D model orqali ko'rishlari, uni real sharoitda qanday ko'rinishini baholashlari mumkin.

4. **3D bosib chiqarish (3D Printing)**: To'qimachilik va kiyim ishlab chiqarishda maxsus materiallardan foydalangan holda tayyor mahsulotlar bosib chiqariladi.

Yengil sanoatda 3D texnologiyalarining qo'llanilishi

1. 3D skanerlash yordamida individual loyihalash

Yengil sanoatda 3D skanerlash texnologiyasi inson tanasining o'lchamlarini aniqlik bilan olish imkonini beradi. An'anaviy usullarda o'lcham olishda yuzaga keladigan xatoliklar 3D skanerlashda minimal darajada bo'ladi. Bu texnologiya, ayniqsa, sport kiyimlari, ortopedik kiyimlar va yuqori aniqlikni talab qiluvchi buyumlarni ishlab chiqarishda muhimdir.

2. Virtual kiyim sinovlari

3D texnologiyalar yordamida kiyim modellarini virtual tarzda "sinab ko'rish" imkoniyati yaratilgan. Dizaynerlar mahsulotni real hayotga olib chiqmasdan turib, uning o'lchami, shakli va dizaynini baholashlari mumkin. Virtual sinovlar:

- Tayyor mahsulotni ishlab chiqarishgacha bo'lgan jarayonni qisqartiradi;
- Materiallardan foydalanishni samarali qiladi;
- Keraksiz chiqindilarni kamaytiradi.

3. 3D bosib chiqarish orqali tayyor mahsulot yaratish

3D bosib chiqarish texnologiyasi nafaqat loyihalash, balki tayyor mahsulot ishlab chiqarish imkonini ham beradi. Maxsus tolalar, plastmassa yoki elastik materiallardan foydalanib, murakkab shakllarga ega kiyimlar va aksessuarlar tayyorlanadi. Bu texnologiya ko'pincha moda dizaynerlari va to'qimachilik innovatorlari tomonidan ishlatiladi.

4. Murakkab naqsh va dizayn yaratish

3D texnologiyalar orqali trikotaj matolar, naqshli kiyimlar va o'zgaruvchan dizaynlar loyihalanadi. Naqshlar aniq hisob-kitoblar asosida yaratilgani uchun ishlab chiqarish jarayonida xatoliklar kamayadi va mahsulot sifati oshadi.

3D texnologiyalarining afzalliklari

3D texnologiyalari yengil sanoatda quyidagi afzalliklarni taqdim etadi:

1. **Vaqt tejamkorlik**: Dizayndan tayyor mahsulotgacha bo'lgan jarayon qisqaradi.

2. **Xarajatni kamaytirish**: 3D loyihalash va virtual sinovlar tufayli material va resurslar tejaladi.

3. **Individuallashtirish**: Har bir mijozning talabiga ko'ra mahsulot loyihalanadi va ishlab chiqariladi.

4. **Xatoliklarning kamayishi**: 3D skanerlash va dizayn jarayonlari aniqligi tufayli o'lcham xatoliklari minimallashtiriladi.

5. **Ekologik toza yondashuv**: Materiallarning samarasiz sarflanishi kamayadi va chiqindilar miqdori cheklangan.

Yengil sanoatda 3D texnologiyalarining kelajakdagi istiqbollari

3D texnologiyalari yengil sanoatni innovatsion rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Kelajakda quyidagi yo'nalishlarda rivojlanish kuzatiladi:

1. **Virtual moda shoularini tashkil etish**: Dizaynerlar o'z kolleksiyalarini 3D texnologiyalar orqali virtual platformalarda namoyish etish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

2. **Intellektual matolar va kiyimlar**: 3D texnologiyalar bilan birga smart (aqlli) matolar ishlab chiqariladi, bu esa kiyimlarga sensorlar va boshqa innovatsion texnologiyalarni integratsiya qilish imkonini beradi.

3. **AI (sun'iy intellekt) bilan uyg'unlashgan tizimlar**: Sun'iy intellekt yordamida 3D dizayn jarayonlari avtomatlashtiriladi va yanada samarali bo'ladi.

Xulosa

3D texnologiyalari yengil sanoatda tikuv va kiyim mahsulotlarini loyihalashni tubdan o'zgartirmoqda. Ushbu texnologiyalar dizaynerlarga yanada sifatli, ekologik

toza va individuallashtirilgan mahsulotlar yaratish imkonini beradi. Kelajakda 3D texnologiyalarining rivojlanishi bilan yengil sanoat yanada samarali va innovatsion bosqichga chiqadi. Shunday qilib, 3D texnologiyalarining qo'llanilishi butun dunyo bo'ylab yengil sanoatni yangi cho'qqilarga olib chiqadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Smith J. "3D Technologies in Fashion Design." *Journal of Modern Textile Innovation*, 2021.

2. Johnson K. "The Role of 3D Printing in Apparel Manufacturing." *International Journal of Clothing Science*, 2020.

3. Brown T. "Virtual Design: A New Era for the Textile Industry." *Digital Textile Review*, 2022.

4. Kim H. "3D Scanning and Individualized Apparel Production." *Smart Textiles Journal*, 2019.

5. Lee M. "Sustainable Fashion through 3D Technology." *Eco-Friendly Innovations in Textile*, 2021.

Research Science and Innovation House

“JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN” JURNALI
VOLUME 2, ISSUE 12, 2024. DECEMBER
ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

MUNDARIJA

№	Maqola nomi va muallif(lar) F.I.SH.	Betlar
1.	MUSIQIY TOVUSHLARINING XUSUSIYATLARI TENDENTSIYALARI. To‘xtayev Firdavs Obid-o‘g‘li Nurullayev F.G.	8-15
2.	UMUMTA’LIM MAKTABLARIDA MUSIQA TARBIYASI. Kazimov Shoxruz Raimovich	16-23
3.	Умумий ўрта таълим мактабларида Бухоро фольклор қўшиқларини ўргатишга йўналтирилган тажриба-синов ишлари натижалари ва уларнинг самарадорлиги Тўхтаев Фирдавс Обид-ўғли	24-28
4.	O’ZBEK XALQ QO‘SHIQLARINING UZLUKSIZ TA’LIMDAGI TUTGAN O‘RNI VA TARBIYAVIY AHAMIYATI. Kazimov Shoxruz Raimovich	29-34
5.	O‘zbekistonning tabiati, tabiiy boyliklari va ularni muhofaza qilishni o‘rganish Xalimova Zulfizar Akmal qizi	35-40
6.	O’ZBEKISTONNING MUHOFAZAGA OLINGAN HUDUDLARI Nizomova Bashoratxon Begaliyevna Xaydarova Nodirabonu Xayrullo qizi Xasanboyeva Gulshanoy Boburjon qizi	41-45
7.	MUSTAQILLIK YILLARIDA DAVLAT BOSHQARUV TIZIMIDA AMALGA OSHIRILGAN ISLOHOTLAR Atabayeva Nigora Maxmudjanovna Dovlataliyeva Shohzoda Shavkatjon qizi	46-49

8.	ALOQA TEXNIKALARIDA SUN'IY YO'LDOSH ALOQA TIZIMLARINI QO'LLASH USUL VA ALGORITMLARI Davronov Rustam Ma'sudovich	50-59
9.	YOSH BOLALARDA STOMATOLOGIK KASALLIKLAR Faxriddinova Sarvinoz Sanjar qizi	60-64
10.	Elektron hukumat tizimi doirasida loyihalarni ishlab chiqish jarayonlarini raqamlashtirish modellari. Masharipov Bekzod Rustamovich	65-70
11.	QAMISH (PHRAGMITES AUSTRALIS) O'SIMLIGINING EKOLOGIK VA IQTISODIY ROLI Xaydarova Nodirabonu Xayrullo qizi, Kurbanova Mehrioy Zafarbek qizi,	71-75
12.	TIJORIY DISKURS KONSEPSIYASI TADQIQIGA DOIR MULOHAZALAR Xolisova Gavxaroy Mannobjon qizi Sobirjonov Ravshanbek Tolipjon o'g'li	76-79
13.	THE PROBLEMS OF LEXICOLOGY Kosimova Aziza Mamayusupovna Nuriddinova H.B	80-83
14.	O'zbekistonning xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlik aloqalari Shamsiyeva Gulira'no Ulug'bek qizi. Xabibullayeva Durdonaxon Tajimamat qizi Muxtorova Muslimaxon Davlatjon qizi Atabayeva Nigoraxon.	84-87
15.	ISHKI HÁM SÍRTQÍ MOTIVACIYALARDÍŃ ULÍWMA XARAKTERISTIKASÍ Aytbaeva Maral Óskinbaeva Gulziyba	88-90

16.	SURXONDARYO VILOYATI TERMIZ SHAHRIDAGI ATMOSFERA HAVOSINI CHANG BILAN IFLOSLANISH HOLATI MONITORINGI Niyazova O.A., Turayev X.X., Jumayeva Z.E.	91-96
17.	Высокое развитие познавательных способностей. Озода Ташназаровна Назарова	97-107
18.	Yapon tilidagi gap bo'laklari va ularning turlari Saidaxmedova Nilufar Maxmud qizi	108-111
19.	Z-skor modeli yordamida korxonalarning bankrotlik xavfini baholash Axrorova Mexriniso	112-117
20.	Korxonalarning bankrotlik riskini baholashning xalqaro modellari Axrorova Mexriniso	118-122
21.	TASVIRLARGA DASTLABKI ISHLOV BERISHDA MEDIAN VA GAUS FILTRLARINING AHAMIYATI J.S. Jabbarov, M.O. Sindarov	123-127
22.	ФОРМИРОВАНИЕ ГЕНДЕРНЫХ ПРЕДСТАВЛЕНИЙ У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА Нигматулина Лилия Алиевна Рахмонова Шахризода Лазиз кизи	128-133
23.	Bo'lg'usi o'qituvchilarning kommunikativ kompitentligini rivojlantirishning psixologik jihatlari Azimboyeva Yorqinoy Mansurbek qizi	134-140
24.	METABOLIK SINDROMGA EGA BEMORLARDA SIYDIK TOSH KASALLIGI RIVOJLANISHI XAVFLARI HAQIDA ZAMONAVIY TASAVVURLAR Yusupova Shaxnozaxon Abdikarim qizi	141-150
25.	УПРАВЛЕНИЕ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ ВУЗОВ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ Марина Абдурашидова	151-161

26.	MACROECONOMIC STABILITY AND SOCIAL DYNAMICS: ANALYZING INFLATION, UNEMPLOYMENT, AND THEIR IMPACT ON COHESION, POVERTY, AND INEQUALITY IN UZBEKISTAN Muhammad Eid Balbaa	162-174
27.	BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARINI O'QITISHDA ZAMONAVIY METODLAR TAHLILI Эрбекова Нигора Сатторкуловна	175-179
28.	BACHADON MIOMASI: KLINIK BELGILARI VA SAMARALI DAVOLASH USULLARI Sultonova Dilfuza Kenjayev Yodgor Mamatqulovich	180-183
29.	IMPROVING THE PRODUCTIVITY OF THE EQUIPMENT BY IMPROVING THE SEED COMB OF THE 4DP-130 CHAINSAW Toshmirzayev Qodirjon Odiljonovich Olimjonova Mehriniso Valijonovna Tojaliyeva Jannatoy Solijonovna	184-192
30.	ANALYSIS OF THE ORIGIN AND HARVESTING OF COTTON Tashmirzayev Qadirjon Odiljonovich Tojimatova Feruza Sharipova Nozima	193-197
31.	YOSH AVLODNI TARBIYALASHDA O'ZBEK MILLIY MUMTOZ MUSIQASINING AHAMIYATI. Ilyos Arabov	198-202
32.	ТИПИЧНЫЕ И АТИПИЧНЫЕ КЛИНИЧЕСКИЕ ПРОЯВЛЕНИЯ ГРЫЖИ ПИЩЕВОДНОГО ОТВЕРСТИЯ ДИАФРАГМЫ: КОМПЛЕКСНЫЙ ОБЗОР Тешаев О.Р., Бабажонов А.Б.	203-213

33.	TIMSS Ahmedov Azimjon	214-217
34.	BUILDING LEADERSHIP ABILITIES THROUGH LANGUAGE LEARNING IN EDUCATION Bakhtigul Khadjamovna Isakulova	218-225
35.	Ammoniy peroksogermanat va ammoniy peroksotelluratlar tuzilishi, sifatlari va qo'llanilishi Sodiqova Manzura Shuxratovna Ataullayev Zokir Maxsudovich	226-228
36.	PISA INTERNATIONAL ASSESSMENT PROGRAM Akhmadullaev Khikmatullo Ahmedov Azimjon	229-232
37.	ИЗУЧЕНИЕ МОРФОЛОГИЧЕСКОГО СОСТОЯНИЯ ПЕЧЕНИ ПОТОМСТВА, РОЖДЕННЫЕ В УСЛОВИЯХ ХРОНИЧЕСКОГО ТОКСИЧЕСКОГО ГЕПАТИТА У МАТЕРИ Назарова Малохат Бердибоевна Тажиева Зебо Баходировна	233-240
38.	Innovatsion texnologiyalar asosida yoshlarni kasb tanlashga yonaltirishning uzviyligini ta'minlash texnologiyasini samaradorligini oshirish Kurbanova Gullola Baxramovna	241-245
39.	IMPROVING THE SHOVELS OF THE DRUM DRYER OF THE COTTON PROCESSING PLANT TO INCREASE THE VIBRATION LEVEL OF COTTON Q. Toshmirzayev Tursunbayeva Durdona Baxtiyor qizi Tursunova Farangiz Furqat qizi	246-250
40.	DETERMINATION OF EFFICIENCY BASED ON THE COMPARISON OF ANALYSIS RESULTS OBTAINED ON ASX-1 AND HVI 900 LABORATORY EQUIPMENT	251-255

	Xoliqova Ziyoda Hakimova Mohira, Jo'rayeva Xushnora	
41.	**Қазы Мәўлик шығармаларында гөнерген сөзлердиң қолланылыўы Орынбаева Жупаргул**	**256-260**
42.	**CHAKANA SAVDO KORXONALARIDA ITE'MOLCHILAR XULQ - ATVORINING SAVDO HAJMIGA TA'SIRINING TAXLILI Haydarova Mohichehra Xurram qizi**	**261-268**
43.	**ПОВЫШЕНИЕ ПРОЧНОСТИ ВЫСОКОПРОЧНОГО БЕТОНА С ПРИМЕНЕНИЕМ СУПЕРПЛАСТИФИКАТОРА Косимов И., магистр Авезова Н.**	**269-272**
44.	**OVULYATSIYA BUZILISHLARI VA ULARNING TUG'ILISH QOBILIYATIGA TA'SIRI Norboyeva Marjona Xonimqulova Saodat Yusupovna**	**273-276**
45.	**GEPATIT C VA UNI DAVOLASHNING ZAMONAVIY USULLARI Normo'minova Durdona Inoyatullo Xolmurodov**	**277-279**
46.	**O'QUV TURISTIK SAYOHATLARI VA TURIZMNING TEXNIKASI Matvapayev Azizbek Gaibnazar o'g'li**	**280-288**
47.	**CHO'ZILISH - SIQILISHDA STATIK ANIQ VA NOANIQ MASALALAR B.B. Xasanov R.T. Nurullayev Sh.A. Jaxonov Xaitov B.B.**	**289-294**
48.	**SHTOLS TEOREMASI VA UNING TATBIQLARI Jumaniyozova Xayriniso Xamidbek qizi**	**295-298**

49.	O'zbek dostonlarida syujet, motiv, kompozitsiya va lingvopoetikaning o'rganilishi Xakimova Maxsudaxon G'ofurjon qizi	299-304
50.	BANK AUDIT JARAYONLARI VA UNING SIFATINI OSHIRISHGA QARATILGAN TASHABBUSLAR. Komilov Azizbek To'lqin o'g'li	305-310
51.	O'ZBEK VA ARAB TILLARIDA ZAMON KATEGORIYASINING QIYOSIY TAHLILI Mamadshoyeva Roxat Furqatovna	311-318
52.	HOMILADORLIK DAVRIDAGI INFEKSIYALAR VA CHAQALOQLARDA KUZATILADIGAN KLINIK BELGILAR Ochilova Shaxnoza Muzaffar qizi	319-326
53.	Psixologik xizmatda kasbiy xususiyat va fazilatlarning tahlili O.K.Odamova	327-331
54.	THE IMPACT OF ELONGATION EQUIPMENT ON THE QUALITY OF RING SPINNING YARN G. Maxmudova Tursunbayeva Durdona Baxtiyor qizi Tursunova Farangiz Furqat qizi	332-337
55.	CHO'ZILISH - SIQILISHDA STATIK ANIQ MASALALAR USTIDA AMALLAR BAJARISH B.B. Xasanov R.T. Nurullayev J.T. Boynazarov S.Y. Yunusov	338-344
56.	O'simliklarning yovvoyi turlaridan madaniy turlarni ko'paytirish. Tojiboyev Murodali Umaraliyevich. Botirov mashhurbek diyorbek o'g'li Ozodbekov Abduqodir Sherzodbek o'g'li	345-350

57.	ISLOM MOLIYASINING ASOSIY TAMOYILLARI VA O'ZBEKISTONDA TATBIQ QILISH Jumayev Avazbek	351-358
58.	MAHMUD AZ-ZAMAXSHARIYNING "AL MUFASSAL FI SAN'ATIL I'ROB" VA "MUQODDIMAT UL-ADAB" ASARLARIDAGI NAFIS USLUBLAR Faxrutdinova Nodirabegim Jasur qizi Yuldashxo'jayev X.X.	359-367
59.	РОЛЬ УНИВЕРСИТЕТОВ В ФОРМИРОВАНИИ ГЛОБАЛЬНОГО ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОСТРАНСТВА Панферова Ирина Витальевна Рахимова Зарина	368-374
60.	Культурно-эстетическая компетентность как цель преподавания русского языка: теоретический аспект Мамедова Шахло Душамбоевна	375-381
61.	Poyaning ichki tuzulishi Mamajonova Mushtariy Muhiddin qizi Ergasheva Maftuna Shavkatjon qizi	382-387
62.	ATLETIK GIMNASTIKACHILARNING JISMONIY TAYYORGARLIGINI RIVOJLANTIRISHNING ASOSIY YO'NALISHLARI Mirzalimov Muslimbek Saotjon o'g'li.	388-394
63.	Bargning morfologik va anatomik tuzilishi va xillari Abdubannonov Abdurahmonn Zafarjon oğli	395-397
64.	ЖЕНСКИЕ ОБРАЗЫ В РАССКАЗАХ А.П. ЧЕХОВА Абдуллаев Дилшод Кодирович	398-404
65.	ABDUQAYUM YO'LDOSH HIKOYALARIDA JAMIYAT VA INSON MUNOSABATLARI TALQINI Davronova Shohsanam G'aybulloyevna	405-411

66.	Interpretation of genre and subject scope and poetics of Jadid literature To`rayeva Umriniso Rahmatovna	412-416
67.	O'smir va o'spirin yoshda stressga bardoshlilik Quranboyeva Zumrad Ravshanbekovna Zamira Atamuratova	417-421
68.	TUPROQLAR UNUMDORLIGINI OSHIRISHDA MOSH NAVLARIGA AZOTABACTER CHROCOCCUM A-2 SHTAMMI SAQLAGAN BIOPREPARAT QO'LLASH SAMARADORLIGI Ro'zmetov Rasulbek Shukurullayevich	422-428
69.	ÓSPIRIMLER USHIN AWQATLANIW BOYINSHA QOLLANBA Atabek Kóshkinbaev Manas ulı	429-433
70.	ЖИНОЯТ ҲУҚУҚИДА БЛАНКЕТ ДИСПОЗИЦИЯНИНГ АҲАМИЯТИ Пулатов Бекзод Адилбаевич	434-441
71.	Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ta'limiy o'yinli faoliyat jarayonida xalq amaliy san'atining ahamiyatliligi Ahmedov Temurjon Yusubbayevich Saparova Nargiza Yuldashbayevna	442-445
72.	TERGOV EKSPERIMENTINI O'TKAZISH TAKTIKASI Mamanarov Xaitmurat	446-452
73.	HODISA JOYINI KO'ZDAN KECHIRISH TAKTIKASI Mamanarov Xaitmurat	453-458
74.	2SB-10 DRYER INTERIOR TEMPERATURE, SENSOR THROUGH MODERATION WITH THE HELP IMPROVEMENT Tashmirzayev Kadirjon Odiljonovich	459-463

	Nozimakhon Dehqonova Saidakhon Madaliyeva	
75.	**NEITHER OF COTTON RAW MATERIALSANALYSIS OF THE EFFECT OF M ON THE QUALITY OF COTTON FIBER. Madaminjon Ubaidullayev Mominjonovich Baxtiyorova O'g'iloy anvarjon daughter**	**464-469**
76.	**6-ХЛОРСУЛЬФОНИЛХИНАЗОЛИН-2,4-ДИОНЫ В РЕАКЦИЯХ НУКЛЕОФИЛЬНОГО ЗАМЕЩЕНИЯ Бобонур Атажанов, Нилуфар Нуруллаева, Амирхон Шоназаров, Комила Омонбоева**	**470-477**
77.	**Tergov amaliyotida advokat himoyasini samarali tashkil etishda zamonaviy axborot texnologiyalarining ahamiyati. Mallayev Normamat Ramazonovich. Maxmanova Munisa Erkin qizi**	**478-482**
78.	**"GIMNASTIKA SPORT TURINING RIVOJLANISH BOSQICHLARI VA UNING O'ZBEKISTON JISMONIY TARBIYA TIZIMIDA TUTGAN O'RNI" Mirzalimov Muslimbek Saotjon o'g'li.**	**483-486**
79.	**RAQAMLI IQTISODIYOTNI RIVOJLANTIRISH BO'YICHA XORIJ TAJRIBASI VA UNING AMALIY AHAMIYATI (YAPONIYANING "TOSHIBA" KORPORATSIYASI MISOLIDA) Otakuzieva Zuxra Maratdaevna Xakimova (Isayeva) Lobar Baxodirovna**	**487-494**
80.	**"NAVOLARNI BOSHQARUVCHI USUL ZARBINING ZAVQI: MA'NAVIY VA MUSIQIY ASOSLARI" Samadov Rahmatulla Sunatullayevich**	**495-499**
81.	**OLIY O'QUV YURTLARI TA'LIM SIFATINI NAZORATINI TASHKIL ETISHI**	**500-506**

	Qurbanov Baxrom	
82.	**Матонинг оловбардошлик хусусиятини ошиишида эмульсия таъсири** **Я.И.Сирожиддинова, М.Ш.Ҳакимова, С.А.Хамраева, А.С.Рафиқов**	**507-512**
83.	**ЗНАЧЕНИЕ ЛЕЧЕНИЯ ГНОЙНЫХ РАН ГЕЛЕОБРАЗНЫМ КОЛЛАГЕНОМ С ФИЛЛАЛЪБИНОМ** **Абдусаломов Бехзоджон Алишер угли**	**513-520**
84.	**Voyaga yetmaganlarning jinoyatlari haqidagi ishlarni yuritishda advokat ishtirokini ta'minlash masalalari.** **Ermakova Marjona Shavkat qizi**	**521-525**
85.	**"ТВОРЧЕСКАЯ МОЛОДЕЖЬ И НАЦИОНАЛЬНОЕ МУЗЫКАЛЬНОЕ ИСКУССТВО: ОБУЧЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНОМУ НАСЛЕДИЮ"** **Ниязова Сабохат Шамахмудовна**	**526-531**
86.	**ВОПРОС ОБ ОЦИФРОВКЕ ХОРЕЗМСКИХ МАКОМОВ ЗАПЕЧАТАННЫХ В ПЕРФОКАРТАХ** **Гузал Игамовна Муминова**	**532-535**
87.	**CHOLG'U IJROCHILIGI VA TA'LIM: MAQOMNI YANGI AVLODGA O'RGATISH** **Kadirov Utkur Sakidjanovich**	**536-541**
88.	**ANALYSIS OF TECHNOLOGICAL PARAMETERS OF THE IMPROVED CONSTRUCTION OF COTTON SEPARATORS.** **Mahmudova Gulshanoy Ozodjon kizi** **Nosirova Ma'suma, Zokirjonova Gulsora**	**542-550**
89.	**ANALYSIS OF IMPACT OF DEFECTS ON IP QUALITY** **Mahmudova Gulshanoy Ozodjon kizi** **Hakimova Mohira, Jo'rayeva Xushnora**	**551-556**

90.	CHAKANA SAVDO VA UNING RIVOJLANISH OMILLARI Ahmedov Shohjahon Kahramon o'g'li	557-561
91.	YOSHLARNING BO'SH VAQTINI MAZMUNLI O'TKAZISHDA MA'NAVIY-AXLOQIY TARBIYANING ROLI Urazbayeva Ro'za Xajiboyevna	562-567
92.	SIYOSIY MULOQOTDA LINGVISTIK MANIPULYASIYA Shi Jinding,	568-571
93.	O'RTA OSIYODA O'ZBEKISTONNING MADANIY-MA'RIFIY JIXATDAN TUTGAN O'RNI Shaxnoza Almasovna Ashurova	572-581
94.	Methodology for analyzing words by composition Mansurova Ravshangul	582-588
95.	Jahon psixologiyasida talabalar o'zlashtirish sustligining o'rganilish tarixi Tangriyeva Iroda Allabergenovna	589-596
96.	АЛИШЕР НАВОИЙ СЎЗ ЛАТОФАТИ ЗИКРИДА ("Маҳбуб ул-қулуб" мисолида) Бобоназар Муртазоев	597-601
97.	ПСИХОФИЗИОЛОГИЧЕСКАЯ СУЩНОСТЬ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА ЛИЧНОСТИ Муротмусаев К.Б. Хатамова Ф. И.	602-609
98.	Ekstragenital kasalliklar va homiladorlik. Jumaniyazova Muqaddas Xusinovna	610-614
99.	Digital Transformation of Inspection Activities in the Context of the Digital Economy Maksudov M.M.	615-619

100.	THE SIGNIFICANCE OF INCORPORATING ADAPTIVE LEARNING METHOD INTO PRE-SCHOOL ORGANIZATIONS Turaev Jamshid Shukrulloevich	620-629
101.	Ekologiyaning zamonaviy muammolari. Tuproq. Safarboyeva Gulniso Ilhom qizi	630-636
102.	РОЛЬ ЛАНДШАФТНОЙ АРХИТЕКТУРЫ В МАЛЫХ ГОРОДАХ Турсунов Кобилжон Кудратович Ахмедова Назокат Азизбек кизи	637-646
103.	VIGNA RADIATA TARKIBIDAGI BIOFERMENTLARNING AHAMIYATI Z. Sh. Ro'zmetova, Y. A. Djumaniyazova, N. M. Babadjanova,	647-654
104.	Shahrisabz tumanining ekoturistik ob'yektlari va ularni rivojlantirish masalalari Shamuratova N.T. Chorshanbiyeva Mahliyo Nuraliyevna	655-659
105.	KONSTITUTSIYA – FAXRIMIZ , G'URURIMIZ Normo'minov Muhiddin Ekin o'g'li Madiyeva Madina Yusupovna	660-664
106.	PSYCHOLOGICAL AND COGNITIVE IMPACTS OF VIRTUAL REALITY IN EDUCATION Temirova Rayhona Shahobiddin qizi	665-672
107.	ПОГЛЯД НА ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ИТОГИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УНИВЕРСИТЕТОВ УЗБЕКИСТАНА Хайриддинов Шухрат Батирович Хидиров Джавохир Ёдгорович,	673-679
108.	YOSHLARGA OID 5 MUHIM TASHABBUSNING AMALIYOTGA TADBIG'I Radjabova Madina Gaibnazarovna	680-683

109.	TALABALARNING KREATIV FAOLIYATINI SAMARALI RIVOJLANTIRISH IMKONIYATLARI Atayeva Maloxat Isakovna	684-688
110.	Quyi Amudaryo iqtisodiy rayonining tabiiy va iqtisodiy salohiyatidan samarali foydalanish yo'llari Axmedova Maxliyo	689-692
111.	Til o'qitishda zamonaviy yondashuvlar Xalliyeva Qizilgul Rajapboyevna	693-695
112.	Hissiyot ifodasi siyosiy nutqlarda: verbal va noverbal usullar Yusupova Dilnoza Umarjonovna	696-698
113.	KO'KYO'TAL KASALLIKINING O'ZBEKISTONDA TARQALISHINI OLDINI OLISH CHORA TADBIRLARI Odiljonov Ozodbek Odiljonovich Sultonov Ravshan Komiljonovich	699-701
114.	TALABALARDA IJTIMOIY FAOLLIKNI SHAKILLANTIRISHNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI Karimova Nilufar Ulmassultonovna	702-709
115.	YOSHLARDA TAFAKKURNING RIVOJLANISHI VA UNING O'ZIGA XOS SIFATLARI Kurbonboyeva Zuhra Baxtiyorovna	710-715
116.	Yoshlarda axborot madaniyatini shakllantirishning psixologik jihatlari Allaberganov Ixtiyor Baxtiyorovich	716-719
117.	Yoshlarda ma'naviy- ahloqiy tarbiyani shakllantirishning ijtimoiy psixologik xususiyatlari Vapayev Sarvarbek Rajabbayevich	720-725
118.	МАКТАБГАЧА ЁШДАГИ БОЛАЛАРНИ ТАРБИЯЛАШ: ЗАМОНАВИЙ ЁНДАШУВЛАР Курбанбаева Муқаддас Козибаевна	726-731

119.	YENGIL SANOAT SOHASIDA 3D TEXNOLOGIYALAR: KIYIM VA TIKUV MAHSULOTLARINI LOYIHALASH Nizamova B. Xomidjonova Sh. Raxmonova M.	732-735
120.	MUNDARIJA	736-750

Research Science and Innovation House